

מסכת

הוצאת והכנס לאינטרנט
www.hebrewbooks.org
ע"י חיים תשס"ט

אבות דרבי נתן

בשתי נוסחאות

(א) הנוסחא המפורסמת בתיקון והגהה ע"פ הדוגמאות וכתבי יד שונים.
(ב) נוסחא אחרת עתיקה בכתב יד והזכרה בקצת ספרים ולא נדפסה עד"ן.

עם הערות עליהן בענין חילוף הגירסאות והדוגמאות בשני התלמודים והמדרשים
ואיזה באורים בדרך קצרה.

ועם

מבוא

מדבר בהשתלשלות המסכת הזאת ושיבה ושתי נוסחאותיה ושיב הכ"י הנמצאים ממנה
ומפרשיה.

ונלוו לזה ארבע הוספות

מכילות לקושי נוסחאות מכ"י שונים והשמטות ותיקונים כאשר יבואר בפנים.
ושלשה מפתחות

מפתח לפסוקי תנ"ך ומפתח לפרקי אבות ומפתח השמות.

מאת

שניאור זלמן שעכטער.

ווינא, תרמ"ז לפ"ק.

בהוצאות המוציא לאור

Im Commissions-Verlage von D. Nutt in London. Ch. D. Lippe in Wien
und D. Kauffmann in Frankfurt a M.

נדפס בדפוס מרכזי קנאפסלמאכער והמנהל אברהם ראזעס, וויען, לעאפאלדשטאד, אבערע-דאנוושראססע 63.

מנחת תודה

לכבוד האברך המשכיל

כמהור"ר

יוסף קלויד גאלדשמיד מאנטעפֿיארע

בן לכבוד המנוח

כמ"ר נתנאל ז"ל ומרת חנה עממא מאנטעפֿיארע.

מאת

המוציא לאור.

אמר שניאור זלמן בן לכבוד אאמו"ר כמוהר"ר יצחק שו"ב בק"ק פאָקשאַן במדינת רומאניא. המסכת הזאת אשר אנכי מגיש בזה לפני חכמי ישראל ערוכה בשתי נוסחאות עם הערות והוספות ומפתחות היא פרי עמלי אשר עבדתי בה איזה שנים. ונתעוררתי אל המלאכה הזאת על ידי שיחת ת"ח עם הרב כמוהר"ר ישראל לוי נר"ו ר"מ בק"ק ברעסלויא. ובהיותו עוד בק"ק בערלין נדברנו יחד על מיב המסכת אדר"ג וחשיבותה אשר צפונות בתוכה כמה מרגליות יקרות מתורת התנאים אבל אדם אין בארץ לעבדה ולשמרה. ואנכי מאז מחריש ומשתאה לגורל המסכת הזאת אשר כן הרבו להרפס אותה כן פרצו שיבושיה ואשר כן רבו מפרשיה כן רבו סתימותיה. ועל ידי שיחה זאת גדלה התשוקה בלבי לנסות את כחי בדבר הזה אולי יצלה לי להפיץ אור על תעלומות דברי המסכת הזאת ולהכינה לכל קורא בה. ואקום ואחל ללמוד אותה בעיון עם כל המפרשים שבאו ליד. וה' היה עמדי כי כאשר שמעו חכמי ישראל החרדים עוד לתורת חז"ל הקדמונים העירו אותי על כמה כ"י מהמסכת הזאת וגם השתדלו להעתיקם למעני וקצתם מסרו בידי כתבי יד מכת יד אוצרות ספריהם אשר עוד אדבר עליהם. ועוד הוסיף ה' להפליא חסדו עמדי כי שלח לפני את תלמידי המופלא העוסק נ"כ בתורת ה' ה"ה כש"ת כמוהר"ר יוסף קלויד מֶאָנְטֶעֶפֶיֶרֶע נר"ו — אשר נשמו הקדשתי את החכור הזה — ויביאני אל ארצו היא ארץ בריטאניא המהוללה. ארץ אשר עיני כל חכמי ישראל צפות אליה ששם תורה מונחת באוצרות הספרים אשר באַקסֶפֶאָרְד ובלאָנְדֶאָן עם כל פירושיה בכל פרטיה לכל סעיפיה וענפיה גם ככ"י וגם בספרי הדפוס עתיקים. וכל יקר ראתה עיני שם. כמה פירושים על אבות בכ"י וכן כמה קובצי הגדות ומדרישים אשר מכולם נעזרתי לתכלית המלאכה אשר לפני.

אחרי הודעתי זאת בקוצר מלים הנני פה עוד לדבר על כמה פרטים שונים הנוגעים לקורות המסכת הזאת בכלל ולאופן מלאכתי בהוצאה בשתי הנוסחאות בפרט. ולמען העביר לפני הקורא דבר דבור על אופניו יחדתי לכל פרט ופרט פרק בפני עצמו. ואלו הם:

- פרק א באסיפת הרעות השינויות אודות הזמן אשר בה נתחברה מסכת זאת ומי היה מתכנה.
- פרק ב מן הכנויים השונים אשר כונה הראשונים ז"ל בהעתיקם דבריהם ואנכי יבואר ג"כ מי הם המחברים אשר השתמשו בנוסחא א' ומי הם אשר השתמשו בנוסחא ב'.
- פרק ג מדבר ביחס האדר"ג בשתי הנוסחאות לפרקי אבות בהמשנה.
- פרק ד מדבר במיב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י ז"ל בפ"א מ"ה שמביא שם שתי נוסחאות מאדר"ג נוסחת א"י ונוסחת צרפת אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.
- פרק ה השערה במיב שתי הנוסחאות של האדר"ג וביחסן זו לזו ומעלתן.
- פרק ו השערה בערך האדר"ג לפרקי אבות בהמשנה ומעלתן.
- פרק ז השערה בקביעות הזמן שבו נתחבר האדר"ג.
- פרק ח מדבר בתכונת הכ"י והמפרשים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהגדתי והערותי.
- פרק ט מדבר בתכונת הכ"י של נוסחא ב'.
- פרק י ענין ההוספות לשתי הנוסחאות ומיב הכ"י שהבאתי שם.

וזה החלי בעזרת ה' צורי וגואלי.

מבוא

פרק ראשון

בקיבוץ הדיעות השונות אודות הזמן אשר בו נתחברה המסכת הזאת ומי היה מחברה.

הראש והראשון אשר נתעורר על מיד המסכת הזאת והקושי שיש ביחסה לר' נתן הוא ר' יעקב בר שמשון חד מחכמי ציפת (ר' אלפים תתפ"ח) שנתקיים פירושו על אבות אצלנו בכ"י (ע' לקמן פ"ב). וזל בפירושו למשנת משה קבל. ובכריתא כך שנינו משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי וכו' וכריתא זו קריין אותה אבות דר' ולא ידעתי על מה. אם מפני שהזכר בתחילתה דר' ר' יוסי הגלילי הזכר ראשון שיני לו ר' עקיבא שלישי לו ר' נתן. וי"ל שכך מסורת בידם שר' נתן סדרה כמו שסדרו ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא ושמואל ולוי והרי היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש איכה ד פסיקתא רבתי (ע"ל א): והנה לא מצאתי זה ולא כעין זה בפסיקתא רבתי אבל מצאתי כעין זה בפתיחתא דאיכה רבתי פכ"ג. ובמרו על מדרש קהלת אין ספק שכיון להפסקא הדיועה בהמדרש הזה בפ"ה על פסוק ח' ויתרון ארץ בכל היא. וכבר האריכו בביאוריה כמעט כל גדולי חכמי זמננו ואין מן הצורך לחזור עליהם. ויפסיק לענינינו פה שכבר הרגיש חד מן קמאי דקמאי בזרות יחוס מס' זאת לר' ושנשתכח דעתו ע"פ המסורת שבידם. ועל מסורת זו נסמכו כפי הנראה כל חכמי ישראל הראשונים כמו הרשב"ץ דוראן בהקדמתו לפירושו מגן אבות על מסכת אבות. שכתב שם. ולא נמצא לזאת המסכת גמרא לא בבלי ולא ירושלמית וכו' וכן לא נמצאת לה ברייתא ולא תוספתא כי אם אדר"ג כי רבינו הקדוש שחיבר המשנה ור' נתן היו סוף התנאים כמו שזכר בפרק השוכר את הפועמים והיו דברי רבינו הקדוש יותר קצרים מרבי ר' נתן על כן נזכרו במשנה ליופי סידורם ולצחות לשונם ע"ל. הרי לנו שסובר שר' נתן חבר את המסכת הזאת שאנו עוסקין בה. וכן נראית דעת המאירי שכתב בהקדמתו לאבות. ולא באה ממסכתא זאת גמרא לא בחיבור רבינא ורב אשי בתלמוד בבלי ולא בחיבור ר' יוחנן בתלמוד ירושלמי ולא בחיבור ר' חייא ור' אושעיא ובר קפרא וברייא (אולי צ"ל ב ר י י ת א) ותוספתא אלא שבאה עליה ברייתא גדולה קראוה אבות דר' נתן ע"ל. וכן כתב היוחסין בזכרון שם ר' נתן ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואבות דר' נתן והאריך בהם ב). ואחריהם החזיקו גם האחרונים כמו הרב מוה"ר ננו שכתב ר' נתן הבבלי חבר אבות דר' נתן (ג) והרב מוה"ר יחיאל היילפרין שכתב ועשה ספרים הרבה כמו משניות ואדר"ג). וזאת היא ג"כ דעת כמה מחברים אחרים מהאחרונים כמו מפרשי האדר"ג אשר אתנו וזולתם רבים אשר אין מהצורך לחזור על דבריהם אחרי שלא יצאו לדון בשום דבר חדש. והחזיקו במסורת הזאת כמו בשאר מסורות מתאורי ויחסי הספרים כדבר פשוט שאינו סובל וגם אינו צריך בדיקה.

ואמנם הראשון שלא נסמך על המסורת הזאת וברך אחריה הוא מרנא ורבנא כמחור' יום טוב ליפמאן זכרוננו לחיי העולם הבא בספרו על הדרשות (גאטמטעדיענסטליכע פארטראגנע). ואחרי אשר האריך שם בכמה הערות נפלאות מושכלות ומשכילות ומפקחות את לב הקורא להתבונן במיד המסכת הזאת מדותה ואיכותה יחוסה להמשנה אבות והספיקות הנופלות ביחסה להתנא ר' נתן העלה בצד ק"ט מספרו הנ"ל שגם ר' נתן יסד קובץ אשר אסף בו פתגמים שונים מהתנאים שקדמוהו וכי המסכת אבות דר' נתן היא מורכבת משלשה חבורים. והם: א) לקוטים מהברייתא אבות שחוברה ע"י ר' נתן. ב) לקוטים מאת המ"ט מדות דר' נתן. ג) לקוטים שונים ונ"כ הוספות מומן מאוחר. ושהמלקט של אלה ההוספות המאוחרות אשר אותו נחשוב למסדר כל המסכת חי אחר זמן בעלי התלמוד. וסיים ומהלקוטים המחוברים ע"פ המ"ט מדות הוא ג"כ ראש פרק כ"ח המובא בשם ר' נתן והוא רק קיצור מאת הברייתא הזאת שמנהיג בה כמה עשירות אשר הובאה במקום אחר בשם ר' נתן (ע' ג"א פכ"ח ובהערות אות'ו שם). זה הוא תוכן דברי הרב ז"ל כפנה זאת.

א) ע"ע בספר מנחת חרטה להיר מיכל מרפטישק פירוש על פרקי אבות מלוקט ממפרשים קדמונים ברובו שכתב שם כעין זה בשם ספר ישן נושן ומסיים שם וזו משנת ר' נתן האמורה במסכת קהלת ובמדרש איכה ובפסיקתא רבתי ע"כ ובל"ס היה פירוש זה לפניו. וע"ע ברשימת הרמשי"ש עמוד 2032 בדבריו שם על האדר"ג. ובמחזור וישרי כ"י (בריש"ש מוועאום קובץ 27201) אשר גם בו נמצא הפירוש הזה הנוסחא וי"ל שר' סדרה וכן מסורת בידם כמו משנת ר' חייא ור' אושעיא ומשנת בר קפרא בפ"ב דע"ז ודשמואל ולוי. וכן תני לוי במתניתין בפ"ק דיבמות וזו היא משנת ר' נתן האמורה במדרש קהלת ומדרש פסיקתא רבתי: ב) יוחסין השלם דפוס לאנדאן צד כ"ז: ג) דפוס פראנקפורט דף ל' ע"א: ד) סדר הדורות דפוס ווארשא ה"ב צד 290.

והנה יש להעיר על דבריו שם בכמה פרטים נקלים א) אמנם מה שיש להעיר בכלל הוא כי השערתו בדבר המ"ט מדות כבר נתבטלה אחרי שמשנת מ"ט מדות כבר היא בידנו וידענו שאין לה דבר עם מאמרים מופריים וכל עסקה היא לא במדות הנדרשים לדעות רק במדות ממש ענינים הנדנים ב) וממילא מובן שגם דברי הרב מהרש"ל ראפאפארט² ודברי הרב מרדכי פראנקל³ אין להם על מה שיסמכו עוד כפי שהם נוגעים להשערה זאת. אבל עלינו לשנות עוד פה דברי מהרש"ל ראפאפארט במקום אחר ח"ל והנפלא כי באדר"ג שיש ג"כ סדר הקבלה של הנשיאים הראשונים לפני הלל הוא מסיים בהלל ושמואי ואחריהם תלמידים ריב"ז ותלמידיו ותלמידי תלמידיו תחת אשר במסכת אבות שבמשניות הוא מסדר מהלל ואילך את המאמרים מזרעו וזרעו עד ר' הלל האחרון ואח"כ פ"ב מ"ח חוזר לריב"ז תלמיד הלל הזקן ומבואר כי תלמידי ר' נתן שהיה בימי רשב"ג ורבי בנו לא סדרו עוד המאמרים מזרע הלל ואילך וריב"ז הקדוש מוכא שם פעם אחת רפ"ח ונקרא ר' יהודה הנשיא לא רבי שהיה מונה שבחן של חכמים הקודמים לו. ומסכת אבות שבמשניות הוא כמו קיצור מאבות דר' נתן רק יותר בלשון משנה הצחה וגם עם הוספת המאמרים מהנשיאים של זרע הלל ועוד מאזיה תנאים קודמים עכ"ל ה). והנה אעפ"י שדברים אלה אינם כרויים ככל הצורך מכל מקום יוצא מהם שדעת רב הוה כי עיקר האדר"ג הוא מזמן קודם להמשנה. ומי שררה בזה הדיבור יותר הוא הרב מהר"ן חיות בספרו אמרי בינה שו"ת ס"י"ג שאחרי שהאריך מאד בענין יחס המסכת הזאת להמשנה והשיג בכמה דברים על מהרש"ל צ"נ פ' כתב סוף דבר גורל ברייתא זו דר"ג כגורל שאר ספרי חז"ל משנה וספרא וספרי ותוספתא כי יצאו מתוקנים כהלכתם מפי המחבר אשר מיוחסים אליו רק לבסוף ניתוסף אליהם ענינים קצרים מדור שאחריהם כמו במשנה וספרא וספרי וסדר עולם שהובאו שם איזה חכמים אחרונים כן משפט ברייתא זו נתחברה כמו תוספתא למשנה אבות אולם לא למטבע מסכת אבות של רבינו הקדוש וכו' כי רבי היה צעיר לימים בזמן שידר ר' נתן מבבל לארץ ישראל וכו' רק סדר הבריתא ע"ד מטבע מ' אבות שהיתה קבוע קודם ששקעה רבי בסור אחר וכו' ועיקר דברי הברייתא הללו היה ערוכים ומסודרים לפני חז"ל ומוכח ברייתא זו ה' פעמים בתלמוד רק היה בברייתא נוסחאות משונות עכ"ל. הרי שהחזיק גם הוא בקריית המסכת הזאת. והרב ר' יחזקאל הלוי בספרו בקורת התלמוד האריך שם ג"כ בערך אדר"ג ודבריו שם הם מעורבים קצת והיוצא מהם הוא כי מסכת אבות בהמשנה נסדרה ראשונה ע"י ר' נתן ופ"ה חבר הוא בעצמו וע"כ קראו את הפירוש למסכת זאת בשם אבות דר' נתן זהו שהכנתי מדבריו וע"ש עוד. וקרוי לדבריו של מהר"ל חיות כתב גם הרב מהר"י פ"דשט במאמרו קורות הספרות העברית כבכל י). והרב מהר"א גיינער השיג במאמר אחד על דברי הרב הזה ואחרי שהאריך במבולס העלה שהמסכת הזאת — המסכת בתכונתה לתכונת המדרשים המאוחרים — נתחברה בזמן מאוחר ע"י חכם אחד מחכמי ארץ ישראל ובענין יחוסה לר' נתן כתב שקשה הוא כעת לדון אם נתיחסה בכונה להתנא הזה או כי נקרה כי שם החכם המחברה היה ג"כ ר' נתן ז'. וכן כתב גם הרב מהרצ"ה גראטץ נ"ו בנוספות לבאורו על קהלת (צד 154) שהאבות דרבי נתן נתחברו אחר חתימת התלמוד והאחרון שהיה דעתו בענין זה הוא מורי הרב מהר"א ווייס נ"ו בספרו דור דור ודושי שכתב. לחלק האגדה של התוספתא יש לחשוב ג"כ את האגדות אשר באדר"ג ע"ן שברור הדבר כי התוספתא מכוננת אל משנתנו וסדורה לפי המסכתות של המשנה ע"כ יש לשער כי התוספתא של אבות היא אדר"ג. ובפרט שתכונת החבור הזה ומשפטו ממש כתכונת התוספתא ומשפטה. ובשמו סדר המשנה ומשתדל לפרש ולהרחיב כל פ"סקא ופ"סקא. אבל אין להכחיש כי יש בה נוספות וכמעט יתר על העיקר וכו' ואמנם הנוספות רבו בה והתגברו על העיקר עד שנמחו מעליה רושמי תכונת התוספתא ותראה לעינינו כאחד מן המדרשים של אחרונים אחרונים וכו'. את הספר הזה יחסו לר' נתן הבבלי. אמנם מן הדברים המעטים אשר נאמרו עד הנה על אודותיו כבר נוכל לראות כי אינו כן. ואין נוכל ליחס ספר כזה אשר בכמותו גדול יותר מהמשנה של כל סדר נשים לר"ג הבבלי אשר אמרו עליו משמת ר"ג אבדר חכמתו עמו (מכילתא יתרו פ"ב) וכו' ועתה אף שגניח שאדר"ג הוא תוספתא למשנה אבות ככל זאר

א) גם בדבריו וגם בדבריו חכמים אחרים שאזכיר עוד פה ימצאו לפעמים איזה דברים שבטלים מעצמם ע"י הנוסחאות הישירות שלפנינו וגם כי חסרו להם כמה כפרים המצויים כעת ביד כל אדם ועל זה ועל כיוצא בזה (דברים החלולים בסציאות) לא אעיר רק לעתים רחוקות כי לא להתוכח כונתי. ב) ע"י משנת המדות הוצאת הרמב"ם וע"י בדבריו הרב מהר"א גיינער במ"ע שלו שנת 1847 צד כי והלאה ושנת 1864-5 צד 247. ג) ע"י בדבריו מהרש"ל צונץ בספרו הנ"ל צד צ"א וצ"ב ובהערה 6. וע"י במ"ע כרם חז"ל צד צ"ח וצד ק"יו. וע"י בראבי"ה המילוני בפ"י מספר. ד) ע"י במ"ע שלו שנת 1857 צד 519 וע"י בספרו דרכי המשנה צד 190. ה) כרם חז"ל מחברת ז' צד קס"ו ע"ש. ו) ליטעראנטריבלאט דעם אָרענטס שנת 1846 צד 822. ז) במ"ע שלו שנת 1847 צד 20 והלאה.

מבוא פרק ב

צריכים אנהנו להודות כי יש בו ענינים מזמן מאוחר מאד וקצת דברים אשר הם העתקות ממדרשים אשר כבר חדל להם מהרה לשון המשנה והתוספתא גם כתיספתא הזאת יש רישטים שמחברו היה מבני ארץ ישראל ומגורו בבבל כי בכל מקום שיזדמן מלא פירו משבח אי ע"כ א:

זה הוא מה שנודע לי מדברי הראשונים וגם האחרונים בפנה זאת. והנה כל אלה החכמים לא ראו את האדר"ג רק בנוסחא אחת והוא נוסחת הדפוס ואחרי אשר זכיתי אנכי לראות ב' הנוסחאות וגם עוד כמה ב' אשר לא היו לגנר עיניהם לכן נשאר עוד גם לתלמיד כמוני להתגדר בדבריהם. וככלל כל דברי החכמים האלה הם יותר בדרך כלל לרגל מלאכתם אשר לפניהם. ואנכי לרגל מלאכתי המיוחדת למסכת זאת עלי עוד לנתח את הדבר לפרטיו:

פרק ב

אבל טרם נבא לברר דבר זה עוד עלינו לתת לפני המעיין הכניס השונים שכנו בהם המחברים את המסכת הזאת בהעתיקים את דבריה ועל ידי זה יעלה בידנו גם כן לדעת מי השתמש בנוסחא א' ומי בנוסחא ב'. ולקטתי את דבריהם מתוך כמה ספרים בדפוס ובכ' עד מקום שיד הישערתיה היתה מעתה. והנני מסדרם לפי סדר זמנם כפי היכולת:

רבינו נסים גאון בספרו המפתח למס' שבת מ"ז ע"ב כתב שם האך עובדא דחמורו של ר"י בן דיוקרת משכחת עיקר דיליה באבות דר' נתן וזה המעשה מעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא וכי' (ע' נ"א סוף פ"ח ובהערות שם אות מ"א):

רבינו נתן בעל הערוך ערך ב' תוס' סין מפורש באבות דר' נתן ב' תלמידים (ע' נ"א פ"ה ובהערות שם אות מ"א). ערך ד' מס' ג' ובאבות דר' נתן בסוף פרק רבן יוחנן בן זכאי הוא אמר אלך לרומסית למקום נאה ומים יפים והם אמרו וכי' למקום שית' מרובים ואוהבים את התורה ונגדל שמינו בתורה הוא נתמעט שמו בתורה והן נתגדל שמן בתורה (ע' נ"א סוף פ"ד). ערך כ' ב' ד' א' מפורש באבות דר' ג' פרק י"ט אומר כבוד תלמידך ממש רבינו שאמר ליהושע תלמידו בחר לנו אנשים ולא אמר לי עשאו כמותו כבוד חבירך כמורא רבך מאהרן שאמר למשה ב' אדוני אעפ"י שחבירו היה עשאו רבו. מורא רבך כמורא שמים מיהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם שכלו נגד השכינה (ע' נ"א פכ"ז ובהוספות לפרק זה ע"ג ע"ב). ערך כל' נ' שוב באבות דר' נתן בפרק אלישע בן אבויה אדם שיש בו תורה וכי' ע"ש (וע"ע נ"א פכ"ד ובהערות שם אות י"א). ערך נ' נקד' י' נקודות בתורה מפורשות באבות דר' נתן בפרק י' נסים נעשו לאבותינו כמצרים (ע' נ"א פל"ד ובהערות שם אות כ'). ערך ס' ח' א' בפרק ג' ראבות שיחת הילדים ג' מ' ד' א' ב' כיצד תלמד שלא יתכן אדם וכי' (ע' נ"א פכ"א ובהערות שם אות י'): רש"י בפירושו לישעיה (מ"ד ה') ובשם ישראל יכונה אלו הנגרים כך ש' נ"ה באבות דר' נתן (ע' נ"א פל"ז ובהערות שם אות ב'). ח' ג' ב' מ"ז ובמשנת אבות דר' נתן כך שנינו מעם לא אמר ביין וכי' (ע' נ"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א): א' י"ב ל' א' ברית כרתי לעיני וגו' אפילו בפניה שמא לאחר ימים תנשא וכי' כך מפורש באבות דר' נתן (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות כ'). בפירושו על הש"ס נ"מין סיו ע"א ד"ה גל של אנונים מפרש באבות דר' נתן מה גל וכי' ובר"ה אוצר בלום כך מפורש באבות דר' ג' למה היה ר"ע דומה (ע' נ"א פ"ח ובהערות שם אות כ'): בפירושו המיוחד לו על בראשית רבה פרשה מ"ב ס"א באדר"ג מפרש ציצית הכסף וכן כתוב שם ציצית הכסף וכי' (ע' נ"ב פ"ג ובהערות שם אות י"ז). בפירושו המיוחד לו על פרקי אבות לא נזכר שם האדר"ג בפירושו רק פעם אחת אבל ארמוז פה כסדר לכל המקומות שאין ספק שלקוחים הם מאת האדר"ג. אבות פ"א מ"א וכן הוא אומר גם אלה משלי שלמה וכי' (ע' נ"א פ"א) שם והעמידו תלמידים הרבה וכי' (ע' נ"א פ"ב): מ"ד ואל תרבה שיחה עם האשה לפי שאתה מתכבד מדברי תורה וכי' ותמצא מביאך לידו בזיון וכי' כך מפורש באדר"ג שהובאו מארץ ישראל וכי' ובאדר"ג של בני צרפת מוקים באישתו גדה וכי' שלא יבוא עמח ליד עכירה וכי' (ע' נ"א פ"ז וגו' פ"ז) ועוד נדבר בזה לקמן): מ"א ה"ו מתלמידיו של אהרן וכי' כשהיה אהרן רואה וכי' (ע' נ"א פ"ב קצת מזה): מ"ד א"מור מעט וכי' שכן מצינו כאברהם וכי' (ע' נ"א פ"ג): פ"ג מ"ד שחכמתו מרובה וכי' וכל הלומד ואינו מקיים וכי' (ע' נ"א פכ"ג ובהערות שם אות י"ג וע"ע להרב מהר"ץ חיות בספרו אמרי בינה סימן י"ד):

א' ח"ב מספרו זה צד 224. וע"ע היטב מצד 168 עד צד 171 שם בדבריו על ר' נתן. ב' כן הוא גם בדפוס שונצינו משנת רע"ז אבל הכי' באקספאד י"ש להם נוסחאות שונות ובקצתם איתא למלת גמרא ובקצתם ליתא.

מבוא פרק ב

בער ילקוט שמעוני ילקוט תורה רמז י"ו אדם נברא מהול וכו' (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות ס"ד) רמז שצ"ג ארבעה דברים עשה משה מדעתו וכו' רמז תש"מ ג' דברים עשה משה מדעתו וכו' (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות י'). ילקוט נביאים רמז רס"א נמצאת אתה אומר אדח"ר נולד מהול וכו' (ע' נ"א ובהערות שם אות ס"ד). רמז שס"ז תשעה נכנסו בחיהם לגן עדן וכו' א. רמז תקפ"ה ר' מאיר אומר מה ת"ל ורבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן וכו' (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות ו'). רמז תתע"ד עשרה דברים נקראו חיים וכו' (ע' נ"א סוף פל"ד ובהערות שם אות מ"ד). רמז תתקס"ד שלח לחמך על פני המים מעשה באדם אחד וכו' מעשה בכנימין הצדיק וכו' (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות נ' ואות ס"ב ע"ש) שם ר' דוסתאי ב"ר אומר בכרת וכו' (ע' נ"א ובהערות שם אות מ"ו):

רבי יהודה בר ברזילי הברצלוני דל בפירושו על ספר יצירה צד 240 מביא שם את האדר"ג וז"ל ותניא באדר"ג שנקראו ת"ח בלשון אכנים אכן פנה אכן גזית אכן ספספ (ע' נ"א פכ"ח):

רבי יעקב ב"ר שמשון תלמידו של רש"י ורבו של רבינו תם (לפי עדותו של ר' משה תקן) בערך ד"א תפ"ח מביא את דברי האדר"ג נ"א כמה פעמים בפירושו על אבות אשר הזכרתי בפנים כמה פעמים בשם פירוש אבות כ"י והוא מביא את דבריהם בהמלות כדמפורש בבריייתא או ובבריייתא כך שנינו או כמלות שנו רבותינו או בהשם "משנת ר' נתן" (ע' הוספה א' כ"פ). והנה כבר הודיע ברכים את מיכא פירוש הזה הרב רש"ד"ל ז"ל ב. אבל נסתפק בשם מחברו ואנכי כתבתי דברי ע"פ דברי ראב"ן ברישמה שלו מספר 692 שהחליט זאת ע"פ השיר הנמצא שם בראשי איזה פרקים וחתום בראשי החרוזות השם יעקב. ב"ר שמשון. והעירני עוד הרב ר' ישראל לוי נ"ר ר"מ דק"ק ברעסליא על דברי ה"ר משה תקן בכתב תמים שכתב שם. וה"ר יעקב ב"ר שמשון שפירש מס' אבות כתב שם שמי שמפרש בצלמו בצלם אלהים ברא אותו חיישין שמא מין הוא כלומר מי שעושה פסק אצל בצלם משום שרוצה לומר שאין הקב"ה צלם. והוא היה תלמידו של רבינו שלמה ז"ל ורבו של רבינו יעקב ז"ל ע"כ (ואיצר נחמד הוכרז ג' צד 59). וכן מצאתי בפירושו זה לאבות פ"ג מ"ד (חביב אדם שנברא בצלם) דברים כאלה באיזה שינוי. ועפ"י הדבר נעלה מעל כל ספק שפירוש זה הוא מאת ר"י בר שמשון אם שאין לספק ג"כ שעלו בו ג"כ כמה הוספות והכ"י השונים שראיתי מפירוש זה אינם מסכימים תמיד בהנוסחאות. והקובץ שהשתמשתי בו הוא באיצר הספרים באקספלארד מספר 692 ברישמת ראב"ן (Opp. 317) והוא מחזיק עוד י"ב חבורים אחרים והכתב אינו שזה ככל הקובץ. אולם הפירוש לאבות הוא בכתובה אשכנזית-רבנית ונכתב בשנת צ"ו לאלף השישי:

התוספות אינם מביאים את האדר"ג בפירוש אבל ע' בבא קמא דף כ"ה ע"א ד"ה ק"ו לשכינה י"ד יום שמסיימים שם וכן מוכח בתוספות א דמסכת אבות ע"ש. וע"ע ב"ב ק"א ע"א ובתוספות שם ד"ה ק"ו לשכינה וזכרים ס"ט ע"כ ובתוספות שם ד"ה ק"ו וע"ע הגהות הגר"ב על הגליון שם בב"ב ע' נ"א פ"ט ובהערות שם אות ל"ה (וע"ע נ"ב פמ"ד והוספה ב' לגוף ע"ה ע"כ) ויוכל להיות שכווננו אל האדר"ג. וע"ע להרב לעברעכט במאמרו על הדפוסים של התלמוד בבלי (בערלין 1862) צד ו'. ובדברי הרב מהר"י ברילי ומהר"ג ברילי בבית תלמוד שנה א' צד 144.

ר' אברהם ב"ר יצחק אב"ד בספר האשכול ח"א (צד 53) כתב שם ובאגדה אך יש' אלהים שופטים כל השוקד על ד"ת מוסרים לו שקדנים כנגדו וכל המבטל מד"ת מוסרין בטלנים כנגדו ואלו הן זאב וארי וכו' גייסות וליסמים באים ונוטלים ונפרעים ממנו (ע' נ"א פכ"ט):

ר' יוסף קרא בערך ד"א תת"ס עד תת"ק (1100—1160 למס'הנ) בפירושו על איוב שנדפס בהמאנאטשריפט של מהר"ז פראנקל שנת 1856 צד 463 מביא שם לאיוב ל"א א' וכן היתה חסידותו של איוב שלא לתת עין אפילו בפנויה שמא לאחר ימים תנשא ונמצא כרוך אחריה כך מפירוש כאבות דר' נתן (ע' נ"א פ"ב):

ר' יוסף בכור שור ד"א תתק"ל (לערך 1170 למס'הנ) בפירושו על התורה ככ"י בברייתא מוזעאום קובץ Or. 2853 סוף פרשת מצורע (דף מ"ט ע"ב) מביא ותניא באבות דר' נתן יכול יפייסנה וינשקנה וידבר עמה דברים בטלים ת"ל לא תקרב יכול ישן עמה עם הבגדים על המטה ת"ל והדחה בנדתה כל ימי שהיא דוח תהא בנידוי מכאן אמרינן כל המנולת עצמה בימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשמת עצמה אין רוח חכמים נוחה הימנה עד שבא ר"ע ולמד א"כ יבא הדבר לידי איבה ויגרשנה ע"כ:

א) ליתא לא בנוסחא א' ולא בנוסחא ב'. (ב) ע' כרם חמד חוברת ג' צד 201 וחוברת ד' צד 201. ובכוכבי יצחק חוברת כ"ח (צד 15) וחוברת כ"ט (צד 11) וחוברת ל' (צד 16) פרסם את כל דברי הפירוש הזה לפקד ראשון.

מבוא פרק ב

רבינו שמואל בר מאיר (רשב"ם) בפירושו לכנא בתרא קמ"ז ע"ב ד"ח עם בת הבן וכו' וביתוסין ע"ש ביתוס באדר"ג (ע' ג"א פ"ה ונ"ב פ"י):

רבינו אברהם ב"ר דוד בעל ההשגות בספרו בעל הנפש ג' ע"א (דפוס ווארשא) ותניא כאבות דר' נתן ז"ל ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' (ע' ג"א פ"ב):

בספר יחוסי תנאים ואמוראים לחד מחכמי אשכנז אשר היה "בן דורו וקרובו של ר' יהודה רחסד" וחי במאה האחרונה של אלף החמישי (לערך 1200 למס"ה) והוא בכ"י באקספארד קובץ 2199 ברשימת ראב"ן ומחזיק שלשה כרכים (Opp. 391) ונדפס ראשיתו על ידי החברה מקיצי גרמנים עם מראה מקומות וכו' מאת הרב מהר"ג ראבינאוויטץ. ומביא שם האדר"ג כמה פעמים (ע' בהוספה א') כמו וכאבות דר' נתן מפרש (כרך ב' דף קכ"ז ע"ב) או שקורא את המסכת הזאת כרייתא דר' נתן כמו בכרך ג' דף ק"ז ע"א דאיתא התם ובכריתא שנקראת אבות דר' נתן. וכדף קפ"ה ע"ב איתא כמו שפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן וכו' (ע' ג"א סוף פ"ח) ולפעמים הוא מביא וגרסין באדר"ג (שם שע"ג ע"ח) או ובאדר"ג אמרו (שם ע"ב) או ותניא באדר"ג (שם ת"ז ע"א):

רבינו יצחק ב"ר משה מווינא בספרו אור זרוע ב' ע"ב (ס' ק"ב) כתב וכן קבלתי ממורי הרב שמחה צ"ל שכל בעלי טבילות צריכין דתניא כאבות דר' נתן פ"ג מעשה בריבה אחת שנפדית וכו' (ע' ג"א פ"ח ובהערות שם אות ל') א):

רבינו אליעזר ב"ר יואל הלוי נפטר בשנת כ"ד לאלף השישי בספרו הנקרא ראביה בכ"י בניהמ"ד דק"ק לאנדאן קובץ ט' לפי רשימת ראב"ן מביא בסמ"ת תס"ד (דף ק"א ע"א) והביא אמרין בכרייתא דר' נתן ג' דברים ואמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית. כלי חרס בולע ומפליט (ומשמט) (ומשמט) כל מה שבתוכו משאכ' בכלי זכוכית ע"כ. וע"ע במדרכי הלכות פסחים סמ"ן תקע"ד שגם שם הביא לדברים אלו משם הראביה ע"ש:

ר' משה תקו- במאמר כתב תמים שנדפס במ"ע אוצר נחמד שנה ג' ע"י הרב מהר"ר רפאל קירכהיים מביא שם את האדר"ג איזה פעמים. צד ס' ובאדר"ג תניא אם אין ספוק כדי לידע מה דמות למעלה מוסרין לו מפתחות וידע מה דמות למעלה. צד צ"א דתניא באדר"ג שש מעלות בין צדיק לצדיק וכו' (ע' ג"א פ"ה) שם צד צ"ג וכן שנו עוה"כ אין בו לא אכילה ולא שתיה וכו' ואין זה הלשון בתלמודינו ולא באדר"ג (ע' ג"א פ"א ובהערות שם אות ע' וצ"ע). צד צ"ה שהרי באדר"ג ובתנחומא אמרו אדר"ג נולד מהול (ע' ג"א פ"ב):

ר' יוסף אבן עקנין מסופק חדרבא אם הוא זה בעצמו שנודע לתלמיד הרמב"ם וכבר האריכו בזה הרמ"ש בהענין לאפאדיע של ערש וגרובער II. XXXI צד 45 והלאה. והראב"ן במאנאמשריט לשינת 1871 צד 348 והלאה. וימצא ממנו באוצר הספרים אשר באקספארד קובץ (רשימת ראב"ן 1273; Hunt. 618). בשפת ערבית בשם מרפא הנפשות על מדות ודעות כעין ספר מנוח. הביא והוא מביא שם דברים מהאדר"ג ג"א כמה פעמים (ע' הוספה א') אבל אינו מזכיר שמו והוא מביא בכל פעם וקאלוא (וואמרו) בן עזאי אומר וכו' (דף י"א ע"א) וקלוא ר' נהוראי אומר (ע' ע"ב) וקאלוא איצא (וואמרו) בן שם פ"ז ע"א):

רבינו אליעזר מגרמייזא בספרו הרוקח שורש התורה (דף ג' ע"ב) כאבות דר' נתן ר' יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם מעמה של תורה וכל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם מעמה של יראת חשא (ע' ג"א פ"ל). הלכות שבת סמ"ן ק"ד (י"ז ע"א) והא דאמרין בירושלמי אמר ר' יהושע בן לוי קרא אנדאא הכתובה אין לו חלק וכו' זהו ספר שהיו קורין בגירסא אבל עתה אמרין כאבות דר' נתן מי שלא ראה אנדה לא טעם מעם יראת חשא (ע' ג"א שם וצ"ע):

פירוש לאבות כ"י לחד מחכמי אשכנז אשר חי בתחילת אלף השישי ושיער ראב"ן ברשימתו שישם מהר"ר היה ר' שלמה בן אליעזר ב' והוא באוצר הספרים שבאקספארד מספר 388 ברשימת ראב"ן (Opp. 246) ונכתב בכתיבה אשכנזית והוא מביא נמעט את דברי האדר"ג אבל אינו מזכיר שמו רק פ"א או ב' פעמים. וזה הוא הפירוש אשר רמזתי עליו כמה פעמים בשם ילקוט אבות (ע' הערות והוספה א') וקראתיו כן כדי להבדילו מפירוש ר"י בר שמשון וג"כ מצד כל דרכו כי כשם שנשתקעו בתוכו כמעט כל דברי האדר"ג כי עלו בתוכו ג"כ כמה מדרשים ידועים ושאינם ידועים. מדרש על האכנים טובות שבחושן. מדרש אבא גרין כמה פרקים בענין תשובה לקוחים מאת הפרד"א וכדומה שמסמך אותם להמשנה:

(א) העירנו הרב מהר"א עפשטיין שגם בספר ערוגת הבשם כ"י לרי אברהם ב"ר עזריאל מביא שם דברים אלו בשם האדר"ג וגם דברי הרבינו שמחה על זה ובהא"ז. (ב) וע"ע אוצר הספרים צד תל"ט סימן 107.

רבינו יונה ביר אברהם בפירושו על אבות א' ע"ב כענין ששינוי בית שמאי אומרים אין מלמדין אלא לתלמיד הגון וכו' (ע' נ"א פ"ג ונ"ב פ"א ובהערות אות ג'). ג' ע"ב כאשתו אמרו ק"ו בשעת חבירו כמרז"ל כי באבות דרבי נתן אומר וכו' (ע' נ"א פ"ח וכל הלשון משובש וע' לקמן פ"ד שישם נביא כל הנוסחאות בזה). ד' ע"ב שכן הוא מפורש באדר"ג כל המדבק לרשעים וכו' (ע' נ"א פ"ל). ו' ע"א ומשל משל למלך שנתן שדרו לעבדיו וכו' (ע' נ"א פמ"ז ונ"ב פ"ל). שם כמו שאמרו באדר"ג כל העושה תורתו עיקר וכו' (ע' נ"א פכ"ח). ט' ע"ב ואמרו באדר"ג וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך וליתא לא בנ"א ולא בנ"ב וע' במגן אבות ועוד ברבינו יונה י"ז ע"א). י"ז ע"ב וכן מפורש באדר"ג דתנן התם כל שמעשיו מרובין מחמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (נ"א פכ"ב). כ"ה ע"א ואם בטלת מן התורה וכו' אלו הרשעים הדוכים והאריות וכו' (ע' נ"א פכ"ט). בספרו שערי תשובה שער ב' ס"י ואמר באבות של ר' נתן כל שמעשיו מרובין מחמתו וכו' (ע' נ"א פכ"ב). שם סכ"ז כי הוא ידע צדונו משל למלך שנתן לעבדיו שדה וכו' (ע' נ"א פכ"ב) שער ג' סנ"א ואמרו רז"ל אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נ"א פ"ט ע"ש). מ"ד ע"ב ואמרו אם יש עליך רעים מקצתם משבחים אותך וכו' (ע' נ"א פכ"ט צ"ע):

ר' ישראל מטאלעדא בפירושו לאבות בשפת ערבית והוא בכ"י באוצר הספרים אשר באקספֿארד קובץ 2347 כרישית ראב"ן (Opp. Add. 4° 126) ומביא את דברי האדר"ג איזה פעמים (ע' הוספה א' והוספה ג') אבל אינו מזכיר את שמם עליהם:

ר' צדקיהו בן אברהם בספרו שבולי הלקט כ"י (קובץ 15437 בהכריש מוזעאום). מ"ג ע"ב אבל כל גילוחין שעורין כגילוח ב' שערות כדתניא בתוספתא אבות (בל"ס איזה מ"ס פה). דף רכ"ה ע"א ובים נמי לקו עשר מכות כמו ששינוי באבות עשרה מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים ומפורש באבות דר' נתן ובמכילתא וכו'. שם דף רע"ח ע"א ומצאתי בשם הר"ש שמחה משפירא זצ"ל בני אדם שמוכילין בערב ראש השנה ויום הכפורים וכו' מברך ברכת מבילה וכו' לפי שכל השבין חייבין במכילה כדתניא בפרק ג' באבות דר' נתן מעשה כריכה אחת שנישכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסיון ודוסיון כול' לשחרית אמר להן דמכילה כול' ריבה זו כמה חשדותיה אמר לו כל אותן שנים שהיתה בין הגוים אוכלת משלהם ושותה משלהן עכשיו אמרת המכילה כרי שתמטרי. א"ל העבודה כך היה המעשה א'. בספרו פירוש אלפכס"ן כ"י (בביהמ"ד דק"ק לאנדאן קובן ו' כרישית ראב"ן) דף קנ"א ע"א כתב שם ועוד יש לפרשו על הים כדאיתא באדר"ג אמרו ישראל אין אנו יכולים לעבור וכו' (ע' נ"א פל"ג): רבינו שלמה בר אדרת בספרו תורת הבית בית ז' שער ב' תניא באדר"ג ואל אשה בנדת טומאתה לא תקרב וכו' מעשה באדם אחד שקרא דרבה וכו' (ע' נ"א פ"ב):

רבי אברהם ביר נתן הירחי מביא את האדר"ג פעם אחד (ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות י"א): ר' יצחק ביר משה הפרחי בספרו כפתור ופרח דף פ"ה ע"א כתב האמנם באבות דר' נתן תניא ר' נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה. ר' יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוג עוה"ז וכו' (ע' נ"א פכ"ח). וע' בקונטרס תיקוני השניאות שבראש הספר צד ל"ח):

קובץ 15299 בברישיש מוזעאום והוא מחזיק כמה קונטרסים שונים בקבלה כמו ספר יצירה ופירושים ספר חנוך וכו' וכדומה. נכתב על קלף ומחזיק קנ"ז פנים ודבר עליו בארוכה מהר"ל דוקעס ברשימה שלו בכ"י כאן. ומצאתי שם את הדברים האלה הנוגעים לחקירתנו והוא ברף כ"ז ע"א מהקובץ הזה: אלו הם ה' ספרים וה' סדרים שגלה בן סירא לעזריאל בנו וליוסף נכדו ספר יצירה ספר הגף ספר דקדוק ספר פסיקתא רבתי בתרי אפי' ספר זרובבל ויש בו ה' פרקים פרק ר' שמעון בן יוחי פרק אבות דר' נתן פל (צ"ל פרק ל) אותיות דר' עקיבא פרק מעשה משכן פרק דרך ארץ. ה' סדרים סדר עולם סדר תקופות סדר שעות סדר עבור סדר הלכות וכשגלה כל הדוים האלה רעשו כל צבא מהם וכו'. ודוקעס שם משער כי במקום סדר הגף צ"ל ספר הגן (גן עדן) ונ"ב כי כל פסקא זאת עד תומה היא היא הנמצאת ג"כ אצל אססמאני ברף רפ"ו בספרו:

ר' יצחק ביר שלמה נכד ר' ישראל הנ"ל (ע' רשימת הרב מהרש"ז זכס) בפירושו לאבות הנמצא בכ"י באקספֿארד קובץ שפ"ג לפי רשימת ראב"ן (Poc 202). מזכיר את האדר"ג כמה פעמים וע"פ הרוב נוסחא ב' אבל לפעמים הם דברים שלא נמצאו רק בנוסחא א' (ע' הוספה) והוא מעתיק דבריה או שאומר וכן מפורש בכרייתא הנקראת אדר"ג (לאבות פ"א מ"ב) או כמו למאמר העמידו תלמידים הרבה לפי שנפל מחלוקת בין ב"ש וב"ח כד תנן ב"ש אומרים אין מלמדים וכו' (ע' נ"ב פ"ד ובהערות שם אות ב' וע"ע) או שאומר סתם ואמרו או ואמרו ז"ל או כמאמרם דל:

א) ע' לעיל בערך האור ודע.

רבינו מנחם לבית מאיר רמזי עליו כמה פעמים בהערותי בקראי את שמו המאירי סתם. והריני נותן פה רשימה מכל המקומות אשר הזכיר בהם את האדר"ג בספרו בית הבחירה פירוש על פרקי אבות. והשתמשתי בהוצאת מהר"ז כוכב טוב ז"ל (ווינץ 1854). א' ע"ב וב אבות של ר' נתן הוסיפו בדבר שלא ברין לבד נאמג כן אלא שיהא אדם נוחמתון (ואולי צ"ל נוח ומתון) בכל דבריו וכו' (ע' נ"א פ"א ונו"ב פ"א). ב' ע"א ובאבות דר"ג פ"ק פירשו עשה סייג לדברך בדרך שהקב"ה עשה סייג לדבריו (ע' נ"א ונו"ב שם). שם והוא אימרו שם איוב עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נ"א פ"ב ונו"ב פ"ב). והוא שאמר אדה"ר עשה סייג לדבריו וכו' (ע' נ"א פ"א ונו"ב פ"א) עשתה התורה סייג לדבריה וכו' שנאמר ואל אשה כנרת טומאתה וכו' משה עשה סייג וכו' כתובים עשו סייג וכו' חכמים עשו סייג וכו' (ע' נ"א פ"ב ונו"ב פ"ב) מה שאמר הקב"ה עשה סייג לדבריו וכו' גלוי וידוע לפני הקב"ה שעתידין וכו' (ע' נ"א פ"א). ג' ע"א והוזכר בכרייתא דאבות של ר"ג יהיו לזה החכם וכו' תלמידים וכו' והבינו מדבריו וכו' (ע' נ"א פ"ה וע"ע בהערות שם אות מ'). ד' ע"א וכן פירשוהו בדרך הפלגה שיהא פתוח [הבית] לארבעה רוחות ואמר ויהיו עניים בני ביתך וכו' ובכרייתא שם פירשו שהוא מוסר על הכנסת אורחים וכו' ואמרו שם כשנפגעים זה את זה וכו' והיו שאמרו שם למד בני ביתך ענוה וכו' (ע' נ"א פ"ז). שם ע"ב ויש מפרשים כאשתו אמרו כאשתו נדה ואין צריך בכך ובכרייתא אמרו אדם בא מביהמ"ד וכו' ע"ש (ע' נ"א שם). ה' ע"א ובכרייתא אמרו הלומד תורה מרב מרב אחד וכו' (ע' נ"א פ"ח ונו"ב פ"ח). שם ע"ב ופירשו בכרייתא של ר"ג אחד ישכן בבית ואחד ישכן בחוץ (ע' נ"א פ"ט ונו"ב פ"ח). שם ובדרש אמרו אל תתחבר לרשע אפילו לדברי תורה (ע' נ"א שם). ו' ע"א והוא שאמרו בכרייתא אל יתיאש אדם מן הפורעניות וכו' ובכרייתא של ר' נתן אמרו בזמן שרואה אדם את עצמו מצליח וכו' (ע' נ"א שם). שם ע"ב ולשון הכרייתא היא אל תעש עצמך כעורכי הר"גים כיצד אם באת לבית המדרש וכו' (ע' נ"א פ"ט). ז' ע"א ובכרייתא אמרו דרך צחות אפילו אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה וכו' (ע' נוסחא א' פרק י"א ונוסחא ב' פרק כ"א). וכן שם אמרו כשם שהתורה נתנה בכרית וכו' (ע' נ"א שם). ובכרייתא אמרו לא יתכון אדם לישול את הרשות וכו' (ע' נ"א שם). שם ופירשו בכרייתא בענין שיטת שלום וכו' אמרו ז"ל כשהיה אהרן רואה ב' בני אדם מריבים וכו' (ע' נ"א פ"ב ונו"ב פ"ד). שם אמרו עליו ז"ל כשהיה מהלך בדרך פגע באדם רע וכו' (ע' נ"א שם). שם וכן בכרייתא פ' יטל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעוה"ב (ע' נ"א שם). ח' ע"א ובכרייתא אמרו עוד עליו שהיה אומר אם אני כאן וכל כאן וכו' (ע' נ"א שם). שם ובדרש אמרו נתן אדם לחבירו כל מתנות שבעולם וכו' (ע' נ"א פ"ג). י"א ע"א ר' הלל אומר ויש שגורסין הלל והוא חבירו של שמאי ולא אחר וראה לדבר שהרי למעלה הזכירו בו שאף הוא ראה נלולית אחת (ע' במאירי שם בדברי הכהנים וע"ע נ"א פ"ב ונו"ב פ"ז) ובהערות שם אות כ"ג). י"ג ע"א ובכרייתא אמרו קנקנא זפותה שמשמרת את יינה וכו' אלא שבכרייתא דאיתי שייחם עליו גרע שבמדבר וכו' (ע' נ"א פ"ד ובהערות שם אות ז'). י"ד ע"א וראה לדבר באדר"ג שלא הזכירו שם אלא שלש ראשונות אבל לא זו של הוי מתחם וכו' אלא שבסוף ההלכה אמרו ר' ב"ר אלעאי משום אביו שאמר משום ר"א דגדול שוב יום אחד וכו' (ע' נ"א פ"ז). שם ע"ב ובכרייתא פ"י בעין הרע כל שעינו רעה וכו' וכן האריכו בענין יצה"ר וכו' והוא אומרם ז"ל י"ב שנים יצה"ר גדול מצי"ם וכו' וז"ש שם בכרייתא למה יצה"ר דומה וכו' וכן אמרו בשנאת הבריות וכו' ולשונם בזה לא יאמר אדם אאהבו את החכמים וכו' (ע' נ"א פ"ז). ט"ז ע"ב ומתוך כך ישנו בכרייתא הסתכל בד' דברים וכו' (ע' נ"א פ"ט ונו"ב פ"ב). והוא אומרם למלך שכנה פלמין וכו' (ע"ש נ"א). ט"ז ע"א ובכרייתא אמרו כל הנותן על לבו ד"ת וכו' (ע' נ"א פ"ב). י"ז ע"ב ובכרייתא קראו יראת חטא נמי אומנות אמרו שם שאלו לרבי' חכם וירא חטא מהו וכו' (ע' נ"א פ"ב). כ"ג ע"א ובכרייתא שם סמכו לזה דבר נאה והוא שאמרו שם הפסק פ"ך מאילך וכו' (ע' נ"א פ"ה). כ"ד ע"ב ובכרייתא אמרו כנסיה שהוא לשם שמים כנסית ישראל בהר סיני (ע' נ"א פ"ט ונו"ב פ"ז). כ"ה ע"א ובכרייתא של ר' נתן אמרו הי כבוד תלמידך וכו' (ע' נ"א פ"ז). וכן אמרו שם כל המכבד את חבירו מחבת ממון וכו' (ע' נ"א פ"ט וע"ע נ"ב פ"ד). כ"ז ע"א ואמרו בכרייתא שאדם לומד לעצמו ולאחרים וכו' (ע' נ"א פ"ט). כ"ח ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן הזכירו ענין זה בלשון גייר ישן וכו'. ובכרייתא של ר' נתן אמרו הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נ"א פ"ג). ומ"ם הזהירו בכרייתא שאע"פ שלמד בילדותו וכו' והוא שאמרו יכול אדם ללמוד תורה (ע"ש פ"ד). ל"א ע"ב ואף בכרייתא של ר' נתן נזכר בל' הדברים (ע' נ"א פרק ל"ד). ל"ה ע"ב ובאבות דר' נתן קראוהו גבור וכלי זיין בידו (ע' נוסחא א' פרק כ"ט) :

הרב ר' מכיר ב"ר אבא מ"ר מכיר ב"ר טודרוס ב"ר מכיר בן הרב ר' יוסף ב"ר אבא מארי זל"ה בעל ילקוט המכיר א' מביא בספרו את האדר"ג כמה פעמים וכללתי דבריו בהוספות ונס איזה פעמים

בהערות וספרו על תהלים הוא באקספארד כב"י קובץ 167 ברשימת ראב"ן (Opp. 22) וספרו על ישעיה הוא כב"י באוצר הספרים בק"ק ליידין (קובץ Scaliger 7). אשר כבר הודיע מיכו הרב רמ"ש ברשימה שלו מכ"י ליידין (צד 342,48). והנה הקורא יראה בהוספה א' שהבאתי כמה ליקוטים מאת כ"י אחד מדרש תרי עשר קובץ Harl 5704 בהבריטיש מוזיאום והבאתי דבריו בסתם מפני שלא נודע לי שם המחבר. ועתה אנכי משער שגם קובץ זה הוא מאת בעל ילקוט המכירי שכן לשונו שם בהקדמתו לספרו על ישעיה. וקראתי שם הספר הזה ילקוט כי לקמתי אותו מן המדרש ומן הגמרא ירושלמי ותוספתא ספרי וספרא לא הנחתי דבר אשר לא כתבתי בספרים אלו תלים איוב ומשלי ירמיה יחזקאל ותרי עשר כפי יכולתי ע"כ. והוא הוא הילקוט תרי עשר המוזכר פה. הקובץ הזה הוא בתמונת פאליא ומחזיק קצ"ט דפים ומביא שם תלמוד בבלי ירושלמי תנחומא ילמדנו פסיקתא בשם הפסטר נחמו ספרי מדרש תהלים מכילתא אדר"ג מדרש שמואל סדר עולם מדרש רבה (גם על ההמשגות) פדר"א ומקורות אלו הם מובאות גם בילקוט על תהלים ועל ישעיה. ובענין שמו מדרש תרי עשר הנה אין ספק שהסופר קרא לו שם זה (במקום ילקוט המכירי על תרי עשר) מפני שתחילתו חסר והסופר לא ידע עוד את מיכו שכן כתוב שם בראש הספר "זה ספר מדרש תרי עשר טוב וישר לא נמצא התחלתו מראש ועד סוף לכן אתחיל מהנמצא בעזרת המלמד לאדם דעת ישתבח שמו אמ"ן" (766°). וכן כתב במקום אחר "כאן חסר דף אחד שלא נמצא בהעתק שנאבד מפני זקנותו ועל זה המשלתי (766°) ע"כ. ואנו רואין מזה שקובץ חסר נודמן להסופר. ונכתב הקובץ הזה בעיר טיבולי אשר בתחומי רומי מאת הסופר יוחנן בכמר יעקב הרקחי מבני הגרשוני בשנת ר"ח/מ"ך' בעד הכומר "דיאו מכת האנושיטניו א". ויצא לנו מזה שנמצאים עוד כעת בידנו מאת בעל המכירי ספריו על תהלים ישעיה ותרי עשר. ומה שנוגע לזמן המחבר הנה נראה שיש לקבוע זמנו לכה"ס בהמחצה הראשונה של המאה ה' לאלף החמישי שכן נמצא שטר מכירה בראש כ"י ליידין הנ"ל משנת קע"ה ב):

ר' ישראל אלנקוה אשר נשרף על קדושת השם בשנת ה'א קנ"ב מביא בספרו מנורת המאור כב"י כמה פעמים את האדר"ג נ"ב אבל ע"ע הוספה א' ע"ב ע"א וע"ב והבאתי את דבריו בהערות וגם בהוספה ג'. והכ"י הזה הוא באוצר הספרים אשר באקספארד קובץ 1312 ברשימת ראב"ן (Opp. 146) וכבר דברתי על מיכ"י כה"ע מאנאטישריט (שנת 1885 צד 114 והלאה) ובירתי שם שהוא הוא ספר המוסר הנמצא בידנו מיוחס לר"י כל"ץ בקיצור וסידור דברי הכ"י:

ר' שמועון ב"ר צמח דוראן והבאתי דבריו כמה פעמים מספרו מן אבות פירוש על אבות והוא מהמעטים אשר היה לפנינו נ"ב. וארשינו פה כולם. ונשתמשתי בהוצאת הרב מהר"א יעללינק. כ' ע"א ואמרו באדר"ג שקבלה מפי הנבונה ולא מפי מלאך (נ"ב ע"א). ג' ע"א שלא כדעת ב"ש שהיו אומרים אין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון צנוע וכשר וירא שמים כמו שהוא נזכר באדר"ג (ליתא כלשון הזה ממש לא בנ"א ולא בנ"ב וע' נ"ב פ"ד ובהערות אות ב' שם). ו' ע"ב וכתוב בספר הערוך וכן הוא באדר"ג כי צדוק וביתוס היו תלמידיו של אנטיגנוס וכו' (ע' נ"ב פ"י ונ"א פ"ה). ח' ע"ב ועל זה אמרו באדר"ג אל תהי חבר לרשע אפילו לדבר מצוה (ע' נ"א פ"ט). שם ובאדר"ג אמרו כל המודבק לרעים אעפ"י וכו' (ע' נ"א פ"ל). ט' ע"ב אבל באדר"ג פירשו בענין אחר שלא יתא התלמיד היושב ע"פ רבו וכו' (ע' נ"א פ"י ובנ"ב פ"ב ליתא). י' ע"א ובאדר"ג ישנו יהיו בעיניך כזכאין ע"מ שיתבעו את הדין (ע' נ"ב פ"ב). י"א ע"א ואמרו במדרש ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה וכו' (ע' נ"א פ"א וגם נ"ב פ"א ואין ספק שבזמנו בזה להאדר"ג). שם ע"ב ובאדר"ג אמרו גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלכלך יוצא וכו' עוד שני שם גדולה מלאכה שהרי הקב"ה הכתיב עליו מלאכה (ע' נ"ב שם). שם ובאדר"ג על זאת המשנה (וישנא את הרבנות) אוי לה לרבנות וכו' ומפני מה מת יוסף וכו' (ע' נ"ב פ"ב). שם ואל תתודע לרשות וכו' כי המתודע לרשות סופו לאבדון וכו' וכן פירשו באדר"ג (ע' נ"א פ"א ונ"ב שם). י"ב ע"א ובאדר"ג פירשו המים הרעים עכ"ם וכו' (ע' נ"ב פ"ב וע"ע נ"א שם). שם ופירשו באדר"ג כיצד היה אוהב שלום וכו' (ע' נ"ב פ"ד). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג אם אין אני לי ולא זכותי לעצמי מי יזכה לי לחיי העוה"ב (ע' נ"ב פ"ה). שם דומה למלך שבסר שדה לעבדיו וכו' (ע' נ"ב פ"ל ונ"א פ"ז). י"ג ע"א ובאדר"ג תניא העושה תורתו קבע (ע' נ"א פ"ג ובהערות שם אות ג'). שם ע"ב ובאדר"ג אמרו כי בלל אמר הרבה וכו' (ע' נ"ב פ"ג). ט"ו ע"א ובאדר"ג פירשוהו כמו הראשון עשה לך רב לחכמה

א) כל פריי דברי הסופר הזה כבר הודיע ברבים הראב"ן בהמ"ע Revue des Etudes Juives כרך IX צד 137.

ב) ע' רשימת הרמ"ש שם.

(ע' נויב פליב ופי"ח). כ"ג ע"א ורבינו יונה ז"ל כתוב כי באדר"ג כתוב עשה רצונו כרצונך וכן בדור הוא אומר כי ממך הכל ומדרך נתנו לך (ע' נויב פליב ולי שם הפסוק). כ"ה ע"א ובאדר"ג שנו אין ע"ה חסיד פרוש (ע' נויב פליב). שם ובאדר"ג אם נבלת בהתנשאותו (ע' נויב פליב). כ"ט ע"א ובאדר"ג שנו יוסי הכהן חסיד יסבדורו (ע' נויב פליב ונ"ב פכ"ט ובהערות שם אות ב'). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג (בענין ששכח ר"א בן ערך תלמידו) (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ל"ב ע"א וכן הוא פירושו יה כבוד חבירך חביב עליך כשלך וכו' וכמו שיקשה עליך מי שיוציא עליך בכעסו שם רע כן יהי כבוד חבירך חביב עליך וכן פירשו באדר"ג (ע' נויב פליב ונ"א פליב). שם ע"ב ואמרו באבות דר' נתן אל תהי נוח לבעוס כהלל וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ל"ג ע"א וכן אמרו באדר"ג שלא תהא עינו של אדם רעה בממונו של חבירו וכו' (ע' נויב פליב). שם ע"ב ובאדר"ג פירשוהו בענין אחר וכן שנו שם יצחק ניהן באדם מ"שעה שנולד וכו' ע"ש (ע' נויב פליב) וכן אמרו באדר"ג שיהיה חס על ממון חבירו וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ל"ד ע"א ובאדר"ג אמרו אינה ירושה לך שאם היתה ירושה היה משה מורישה וכו' (ע' נויב פליב). ל"ז ע"א ובהוריות וכן באדר"ג כפי שזרקתי נשמה באדהר (ע' נויב פליב). מ"ד ע"ב וכן באדר"ג ובספרי פ' עקב לאדם שמסר לעברו צפור רדור וכו' (ע' נויב פליב ונ"ב פליב). מ"ה ע"ב ודבר זה למדנו מאדר"ג דתני התם כל שמעשיו מרובין מחכמתו וכו' שנאמר נעשה ונשמע (ע' נויב פליב). שם ובאדר"ג משלו משל למח"ד לאחר שהלך אצל חנוני וכו' (ע' נויב פליב). מ"ז ע"א ואמרו באדר"ג כל הפורש מר' דברים אלו וכו' (ע' נויב פליב). מ"ז ע"א ובאדר"ג אמרו עונה בה לא אמרתי אלא בזמן שעונה בה. (לא מצאתי זה לא כנו"א ולא כנו"ב). נ" ע"ב וכן נראה מאדר"ג ששם שנו בלשון הזה שאם לא נכרא כצלם היה חביב (ע' נויב פליב ונ"א פליב). נ"ח ע"ב ובילמדנו פ' ויקרא שנו רבותינו מצוה גוררת מצוה וכו' וכן הוא באדר"ג (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ס"א ע"ב הפירוש ר"ש ז"ל הוא משנה הגירסא וגורם (הלמד ע"מ ללמד) אין מספיקין בידו ללמד וללמד וכן מצאתיה באדר"ג (נויב פליב). ס"ד ע"א וכן אמרו ז"ל באדר"ג כל מי שיש לו ביהמ"ד בעירו וכו' (ע' נויב פליב). ס"ז ע"ב למשנת דיהי כבוד תלמידך וכו' וכן הוא מפורשת באדר"ג (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ס"ט ע"ב ובאדר"ג אמרו שאעפ"י שריב"ז היה אומר על ר' אליעזר בן ערך שהוא מכריע וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ע' ע"א ובאדר"ג נראה כפירוש האחרון ששם שנו ר' ינאי אומר לשלוח הרשעים לא נכנסנו וכו' (ע' נויב פליב). ע"ב ע"ב וכן אמרו רשב"ג אומר הלמד תורה ילד וכו' ר' גהוראי אומר הלמד תורה וכו' ר"א בן עקיבא אומר וכו' דומה לאשה שהיא לשה בחמין רשב"א אומר הלמד תורה בילדותו וכו' (ע' נויב פליב). ע"ג ע"ב וכו"ב ליתא). ע"ז ע"א ובאדר"ג לא מנה כאמר בראשית והשלים העשרה וכו' (ע' נויב פליב). שם ע"ב וכן אמרו באדר"ג ללמדך שכל המאבד נפש אחת מישראל וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ע"ז ע"ב ובאדר"ג ג"כ מנו אותם (נסיונות דאברהם) בחילוף מועט (ע' נויב פליב ונ"א פליב). ע"ח ע"א ועשרה נסים שנעשו על הים מפורשים במדרש ר' תנחומא. ובאדר"ג בחילוף מועט (ע' נויב פליב ונ"א פליב). שם ע"ב ועשר מכות שהביא עליהם על הים וכו' ורבינו יצחק ז"ל כתבם מהמבילתא וכו'. וכן הוא באדר"ג בחילוף מועט (ע' נויב פליב). ע"ט ע"א וכן באדר"ג מנה תבערה וכו' וכן באדר"ג מנה מסה וכן שנו שם ועל כולן הוכיח משה וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). פ' ע"ב וכל אחד רחוק מחבירו ד' אמות כדי שלא ישמע ידיו חבירו ותפילתו שלא יכלם כמו שנוצר במדרש חזית ובאדר"ג (ע' נויב פליב ונ"א פליב). פ"א ע"א ובאדר"ג מונה גם כן נסים אחרים במקדש (שם). פ"ג ע"ב למשנת ד' דברים בגולם וכו' ובאדר"ג מסמך זה אל שלח נא ביד תשלח (ע' נויב פליב). שם פ"ד ע"א ובאדר"ג למדו דבר זה מהקב"ה שלא רצה ליכנס לתוך רברי אברהם וכו'. שם ובאדר"ג למדו דבר זה מאלוהו וכו' וכן נראה מאדר"ג כי הכל הוא דבר אחד וכו' ע"ש. שם ע"ב וכן שנו באדר"ג וכו' ובאדר"ג למדו זה מאנשי חרן וכו'. וכן אמרו באדר"ג וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). פ"ה ע"ב ובפרק כמה מדליקין מפורש כל זה מהמקרא וכו' וכן באדר"ג (ע' נויב פליב ונ"א פליב). פ"ז ע"א אבל במשניות ישנות שבאו מארץ ישראל שהם וכו' יש גירסא יותר מדוקדקת והיא שלי שלך חסיד שלך שלי ושלי שלי רשע וכן היא הגירסא באדר"ג (א"י) מסכים לא עם נויב פליב ולא עם נויב פליב (מ). פ"ח ע"ב ובאדר"ג שנו ספוג מדרש וכו' עוד אמרו ספוג תלמיד ותיק וכו' (ע' נויב פליב ונ"א פליב). צ' ע"א למשנת כל מי שיש בידו ג' דברים אלו מתלמידיו של אברהם אבינו ובאדר"ג פירשום כאברהם כמו בבלעם וכו' ובאדר"ג סמכו אל זה הגה העם וכו' וכן נזכר זה באדר"ג וכו' ורוח נמיכה וכן נזכר זה באדר"ג ונפש שפלה באדר"ג למדו זה ממה שאמר ואנכי עפר ואפר וכו' (ע' נויב פליב). צ"ד ע"ב ובאדר"ג שנו משל לשוכר סוס וכו' (ע' נויב פליב). בהשוות שלו (תשכ"ץ) ח"ג שאלה ל"ז דף י"ב ע"ב ואעפ"י שהיו נדחקים עד אחר י"א אמות שאחורי בית

הכפורת בשעת ההשתחוויה היו כולם משתחווים כנגד פתחו של היכל כמ"ש במדרש ויקרא רבה ובאבות דר' נתן וכו' וכן באבות דר' יש נסים אחרים שלא נזכרו בגמרא. וע"ע שם דף ל' ע"א ענין קל"ה והלאה. בפירושו לפיוט אשר אשש הנדפס בספר קובץ משמונים דף פ"ז ע"א אבל המשורר לא הכניסו (למאמר בראשית) כי סמך בזה על אבות דר' נתן שלא הכניסוהו בענין הבאמות ע"כ (ע"נ"ב פל"ו). שם צ"א ע"א אבל מאבות דר' נתן נראה כי זה המאמר הוא ויאמר אלהים לא טוב היות האדם לבדו (ע"נ"ב שם):

מדרש הגדול בב"י אשר דוכא מאריך תימן והם הקובצים באקספאָרד 2338 רשימת ראב"ן (Opp. Add. 4° 124 a. b. c. d.) והיו לנגד עיני ג"כ הקובצים אשר בבריטיש מוזיאום ונמצאים שם שתי העתקות ממדרש זה. והם הקובצים בראשית מספר Or. 2378 ומספר Or. 2213. שמות מספר Or. 2214 ומספר Or. 2352. ויקרא מספר Or. 2215 ומספר Or. 2353. במדבר מספר Or. 2354 ומספר Or. 2379. דברים מספר Or. 2216 ומספר 2355. ואחרי כן בא לידי ג"כ קובץ נתון לי מאת תלמידי המשכיל כמ"ד קלויד מאַנטעציאָרע. במדרש מובאים זה דברים מהאדר"נ נ"א כמה פעמים ורומזי עליהם בהערוות. ובנידון מחברו הנה הרמ"ש נר"ו בהמזכיר חוכרת עשרים צד 185 מביא שם דברים מאת כ"י אחד שיש לשער על פיהם כי מחברו היה ר' דוד אלעזרי ויש לקבוע זמנו הא"ר בערך. אבל הרמ"ש בעצמו מניח עוד הדבר בצ"ע. ועלי להודיע עוד שהפירוש המובא שם על עשרת מינים בשם המדרש הגדול לא נמצא בהכ"י ישראיתי:

ר' אברהם זכות בספרו יוחסין (דפוס לאַנדאָן 1857) צד י"ג ובאדר"נ כל מעשה צדוק וביתום ושהיה משתמש בכלי כסף וזהב כל ימיו (ע"נ"א פ"ה). צד י"ח ובאבות דר' נתן שהיה (הלל) מדבר בלשון בבל וכו' ודאישתמש בתנא חלף זה המשתמש בשם המפורש וכו' (ע"נ"א פ"ב). צד י"ט וקבל ר"י ב"ז את הנשיאות אז שנתן לחן ולחסד בעיני המלך כדאיתא פ' הניזקין ובאדר"נ (ע"נ"א פ"ה ונ"ב פ"ו). צד כ' ואעפ"י שבאדר"נ אומר שתלמידיו הלכו ליבנה וחזא לדמסת וכו' (ע"נ"א סוף פט"ו ונ"ב פכ"ט). צד כ"א ובאדר"נ כי מת לו בן (לריב"ז) ונחמיהו תלמידיו (ע"נ"א שם). צד כ"ה ובפרק' ממסכת ישמחות שנתפש רשב"ג ור' ישמעאל בן אלישע ביחד וכו' וכן בסוף אבות דר' נתן (ע"נ"א פל"ה ונ"ב פכ"א). צד כ"ז גם לפעמים במדרש ובאדר"נ קורא גם כן רבי סתם לריב"ז (ע"נ"א וישם ר' בן יוחנן אבל בנו"ב פכ"ט ר' ב"י יוחנן אבל אפשר שהיה לפניו כך וצ"ע). צד כ"ח ומצאתי גם כן בספר מנורת המאור האחד שאינו של ר' יצחק אבהו גרסינן באדר"נ שנשבעה ר' צדוק לרומי וכו' (ע"נ"א פט"ו וברוספה לנוסחא א' ע"ב ע"ב). צד ל"ה ובאבות דר' נתן במשנת יוסף בן יעזר כשהתחיל ר"ע ללמוד היה בן ארבעים שנה וכו' (ע"נ"א פ"ו). צד ל"ט ובאדר"נ במשנת יוס' בן יעזר בארוכה כיצד למד ר"ע בן ארבעים שנה היה וכו' (ע"נ"א שם). צד ס"ט ר' יונתן והוא כפ"ד דאבות ובאבות דר' נתן ר' יונתן בן יוסף וכן בתוספתא (ע"נ"א פ"ל וצ"ע ונ"ב פל"ה). צד ע"ז אע"כ כי באדר"נ גרסינן שנשבעה ר' צדוק לרומי (ע"נ"א פט"ו):

ר' יצחק אברבנאל כ"ג ע"א למשנת משה קבל והיתה דעת ב"ש שאין מלמדן תורה אלא לתלמיד הגון וכו' (לא נמצא לא בנו"א ולא בנו"ב וע' לעיל בשם רבינו יונה). שם באדר"נ אמרו שהקב"ה עשה סייג ליבריו ואדה"ר עשה סייג וכו' (ע"נ"א פ"א ונ"ב פ"א). ל"ג ע"א למשנת נתאי הארכלי ואמרו באדר"נ המתדבק לרשע אעפ"י שאינו עושה כמעשהו נוטל שכר כיוצא בו שנאמר בהתחברך לרשע וגו' (ע"נ"א פ"ל וצ"ע וע"ע לעיל גבי רישב"ן). ל"ט ע"א למשנת שמאי אומר עשה תורתך קבע וכמו שאמרו העושה תורתו קבע וכו' עושין לו עיקר לעוה"ב וכו' (ע"נ"א פכ"ה וע"ע לעיל גבי רישב"ן). פ"ג על משנת ר"ח בן דוסא ע"ה ע"ב וכבר יראה מסכים לזה מה שקראו בכרייתא ליראת החטא כלי אומנות אמרו שם שאלו את ריב"ז חכם וירא חטא מהו וכו' (ע"נ"א פכ"ב). פ"ה למשנה דעשרה נסיונות נתנסה אברהם קנ"ה ע"ב ובאבות דר' נתן מינים הנסיונות באופן אחר ב' מלך לך וכו' (ע"נ"א פל"ג ונ"ב פל"ו). למשנה דעשרה נסים וכו'. קנ"ז ע"ב ובאבות דר' נתן הוא במצרים הרעימו עליהם קולם וכו' (ע"ש וע"נ"א פל"ג):

ר' יוסף בכ"ר החכם השלם ההיר משה אלשקר וחי בערך הא"ר פ"ב בפירושו מרכבת המשנה כ"י הנמצא באקספאָרד קובץ 384 לפי רשימת ראב"ן (Opp. 244) שם דף ג' ע"ב להוציא מדעת ב"ש שאמרו אין מלמדן לכל אדם אלא לתלמיד הגון וכו' (ע"נ"א פ"ג ונ"ב פ"ד). דף ע"ב ע"א ובאדר"נ כתבו איזהו נכסה זו כנסת הגדולה:

ר' עזריה מן האדומים בספרו מאור עינים מביא את האדר"נ בצד 18 (דפוס ווילנא שנת תרי"ז) וראיתי לו קצת סיוע באדר"נ פ"ט וז"ל באותה שעה נבקע ההיכל וכו' (ע"נ"א פ"ט וע"ע תנחומא ג"ח סוף סי' י"ג). צד 92 אמנם מה הנה שתי הכתות המכונות אצל חכמינו צדוקים וביתוסים ומאין באו נודע מן הנמצא להם ז"ל באדר"נ פ"ה. צד 208 ועליו אמרו באדר"נ פכ"ה כל מי שיש בידו מדרש ולא הלכות

לא טעם טעם חכמה הלכות ולא מדרש לא טעם טעם יראת חטא אי נמי מדרש ולא הלכות נכור ואינו מוזין הלכות ולא מדרש חלש וזיין בידו וכו' (ע' נ"א פכ"ח). צד 232 אשר מאדר"ג פל"ג וכו' לפי מה שזכר הערוך ערך נקד וכו' (ע' נ"א פל"ד ובהערות שם אות כ"ב). צד 404 וסוף פרק אחרון דאדר"ג איתא מכתשת אבנים ושלחן ומנורה ופרוכת עדיין מונחין ברומי (ע' נ"א פמ"א ובהערות שם אית כ"ב וע' ירושלמי יומא פ"ד ה"ג וירושלמי תענית פ"ב ה"א ובנ"ש אות ח):

פרק ג.

ביחס האדר"ג להמשנה.

אחרי זאת מה שהצענו פה מדברי המחברים השונים יוצא לנו שגם הראשונים ז"ל לא היה להם מושג אחד שזה בכל פרטי מסכת אבות דרבי נתן ועל כן קראו אותה פעם בשם משנה פעם בשם ברייתא ופעם בשם דרש. ואולי עוד גם בשם גמרא או בשם אנדה סתם (ע' נ"א פ"ב אות נ"ט). וגם דברי אחרון חביבים עליהם מורי הרב ר"מ איש שלום שכתב בפ"ד בהקדמתו להספרי וכן אנדרות שנדרשות עליהן דרך משל כל מילי דאבות שהן יסודות לשאר דרשות כמקרא מן המקראות עד שזכור עליהן מדרש שלם הנקרא אבות דר' נתן עכ"ל. אבל ג"ל שזה התואר לא יצדק רק על חלק מהאדר"ג לא על כולו. וכשנדר מעט לתוך פרטן של דברים ונציין סימני החלקים השונים שמהם מורכבת המסכת הזאת אם בהמשנה ואם באדר"ג נמצא כי כל דברי חכמים קיימין וכולהו התוארים איתנייהו בה. ועפ"י נקבע גם כן יחסה להפרקי אבות אשר בה משנה. והנה חלקי המשנה בתוכה בעצמה הם ארבעה א'. והם חלק א' כולל פ"א עד משנה י"ב (ולא עד בכלל). וחלק זה מצוין ע"י סימן הזוגות שבתוכה שהם נושאי מאמריו. וגם ע"י הקיצור כי לא ימצא עוד בתוכו הכפלת המאמרים המתחילים בהוא היה אומר. חלק ב' כולל המשניות י"ב י"ג י"ד מ"ז מ"ז י"ז וי"ח מפ"א וכל פ"ב. והוא כולל דברי הלל (ושמאי) ותלמידיו ריב"ז ותלמידיו תלמידיו. ואם שחלק זה מחזיק עוד דברי הוגז האחרון (הלל ושמאי) מכל מקום הוא מצוין בתוכו ע"י הכפלת המאמרים שבתוכו בהוא היה אומר (פ"א מ"ז ומ"ד) וע"י הפסק סדר זמנים שמקדים דברי בית הגשיא וניניו ונכדיו קודם לדברי ריב"ז וגם כן ע"י זאת שמביא ישם דברי ר"ט (סוף פ"ב) רק אנב דברי ריא הוי שקוד ללמוד תורה. חלק ג' פ"ג וד' והוא מצוין וע"י העידוב זמנים שבתוכו ואין סדר למשנה זו. חלק ד' הוא פ"ה הכולל המספרים עשרה. שבעה. ארבעה ושלשה. וקרוב לזה הוא ג"כ החלוקה באדר"ג חלק א' במאמרי הזוגות והוא בנו"א מפ"א עד סוף פ"א ובנו"ב מפ"א עד סוף פ"ב. ג. ואמנם יחסו להמשנה הוא ביחס המדרש להמקרא או ביחס הגמרא להמשנה. כי נוסחאותיו מסכימות עם נוסחאות המשנה (חוץ מאיזה חילופי גרסאות נקלים) ותכליתו הוא לפרש דברי רתנאים בדרך מדרש ומאמרי הזוגות הם נדרשים בתוכו כמאמרי הכתובים באחד המדרשים הידועים. ואם אמנם ישכר כתבו כמה מגדולי חכמי ישראל שגם התוספתא דרכה לפרש המשנה. בכל זאת לא נוכל להחליט עליה שהיא רק פירוש ורק ע"י הקירה ובדיקה נמצא שגם פירושים עלו בתוכה. אבל הקרא באדר"ג ימצא מיד ע"י הלשונות כיצד. דבר אחר מלמד וכו' שבפירושו ומדרש עסקי. ולא עוד אלא "שהוא קושר נימא בנימא ומשיחה כמשיחה במאמר התנא כדי להסמך לו מאמרים ומעשיות שאין בהם מנושא הדריש אלא בדרך רחוק". ולפעמים הוא נראה כדורש דברי התנא ג"כ בדרך אל תקרי (ע' נ"א פ"ח ובהערות שם אות י"ט). וע"כ אין ספק שעל החלק הזה לא יצדק לא השם משנה ולא השם ברייתא או תוספתא. אבל שמו היאות לו הוא מדרש בבחינת דריושו או גם כן גמרא בבחינת פירושו או גם כן אנדה מצד כל ענינו:

חלק ב' הוא בנו"א מפרק י"ב עד סוף פ"ח. ובנו"ב מפרק כ"ג עד סוף פ"ל. והוא מסכים ג"כ במקצת לחלק ב' בהמשנה שמכפיל ג"כ מאמרי התנאים ע"י הוא היה אומר (ע' פ"ב נ"א ופכ"ז נ"ב). אבל

א) מובן סבילא כי היו לנגד עיני דברי מהריט"ל צונץ ז"ל בספרו הנ"ל צד ק"ח וק"ט ודברי הרב מהר"ץ חיות במאמרו על אדר"ג ודברי הרב מהר"ז פראנקל במאמרו על מס' אבות בסאנאטסטרופ' שנת 1858 צד 419 והלאה ודבריהם של הרב מהר"ד האקסמאן במאמרו על המסנה ראשונה והרב מהר"ז בריליל במאמרו בפ"ע השנתי שלי על מס' אבות (שהם שביעית) ולמדתו מדבריהם כמה הלכתא גבריותא. אבל לפעמים נשתו ג"כ מדבריהם ולרגל המלאכה אשר לפני אמרתי לקצר וע"כ לא הבאתי דבריהם תמיד ומה גם אחרי אשר נשתו מדבריהם בעיקר הקירית וכאשר יראה הקורא לקמן פ"ז ונשענתי שכל מי שיוסף בחקירות כאלה בודא קרא את דברי החכמים האלה או יקרא אותם ע"י הערתי זאת ולא יסתפק בקריאת דברי לבר.

ג"כ כבר נדבר מהמשנה על ידי זה ששומר סדר זמנים ואינו מפסיק בין הלל ותלמידו ריב"ז בשולשולתיה דהלל. וגם לא הביא בו מאמר ר' טרפון בדרך אנב. וע"כ שנוסחת המשנה שלו היא עתיקה מנוסחת המשנה שבחלק זה אשר כבר שלחו בה יד להפסיק הסדר הישר. וכבר העירו על זה גדולי המחברים. בתכונתו הוא דומה לחלק א' וגם עליו יפלו התוארים מדרש פירוש וכו' :

חלק ג' הוא בנו"א מפרק כ' עד סוף פ"ל ובנו"ב מפרק ל"א עד סוף פרק ל"ה והוא ג"כ ניכר מתוכו ע"י העירוב והמנים שבתוכו. אבל בתכונתו הוא משונה מתכונת ח"א וח"ב שאין בו מדרש כמעט. והוא קרוב לתכונת המשנה שכל ענינה למסור לנו את התורה שבע"פ :

חלק ד' הוא בנו"א מפרק ל"א ועד סוף המסכת וכן בנו"ב מפרק ל"ז ועד סוף המסכת והוא חלק המספרים. תכונתו היא כעין חלק ג' ויפול עליו ג"כ השם משנה או תוספתא. נמצינו למדין לפי זה שיחס האדר"ג להפרקי אבות בהמשנה אינו שווה בכל חלקיו ועפ"ז נשתדל ג"כ לקבוע ערכו להמשנה ומעלתו. אבל אחרי שכעת שתי נוסחאות בידינו מהאדר"ג עלינו עוד לחקור על עיקר האדר"ג או עכ"פ אחרי הנוסחא הקרובה לעיקרו כי בלי ספק באו בתוכו כמה הוספות שאין לדון מהם כלל על מ"ב האדר"ג. ושרם לזה נקדים עוד :

פרק ד מדבר במ"ב דברי פירוש אבות המיוחס לרש"י אבות פ"א מ"ה שהוכיח שם שתי נוסחאות מאדר"ג. נוסחת א"י ונוסחא בני צרפת. אם יש לסמוך על דברים אלו או לא.

והנה הראשון שנתעורר על דברי רש"י אלו הוא הרב ר' אברהם בר"ש וויטמנד בספרו אהבת חסד על האדר"ג בסוף פ"ז שכתב שם בד"ה דבר אחר הוא נמי הפירוש הברמנורא בלשון שני ולשון רש"י במתניתין ראבות ולשני דעות דנמרא כאן אף באישתו מהורה אסורה והוא נוסחא ראבות דר"ג שהובא מארץ ישראל אבל באדר"ג של צרפתים אוקי שם דאיידי באישתו נדה רש"י במתניתין ע"כ. ובראש הפרק על כבא דיהי ביתך פתוח לרוחה כתב גם כן דהובא במדרש שמואל בשם רש"י דמה שהוא לנו היא אדר"ג שכנו מא"י ובאדר"ג של צרפת יש נוסחאות אחרים ע"כ. ומי שקבע מסמרות בדבר זה הוא הרב מהר"ץ חיות ז"ל בספרו אמרי בינה הנ"ל. וז"ל בשו"ת סימן י"ג שם (ל"ג ע"א) וביותר תראה ענין חדש אשר לא ראיתי לשום מבקר שיתעורר בזה כי רש"י ז"ל בפירושו לאבות פ"א מ"ה על טאמר אל תרבה שיחה עם האשה וכו' כתב בזה"ל עם האשה אפילו אשתך לפי שאם תרבה עמה דברים תספר לה המחלוקת שעשית עם חבריך וכו' כך מפורש באדר"ג שהובא מארץ ישראל ובאדר"ג של בני צרפת מוקי לה באישתו נדה הרי דהיה לפני רש"י ז"ל ב' נוסחאות משונות זו מזו מברייא דר' נתן. נוסחא אחת של בני ארץ ישראל ונוסחא אחרת אשר נתפשטה בצרפת מברייא דר"ג. ודברי אדר"ג אלו של ארץ ישראל אשר העתיק רש"י ז"ל נמצא באמת באדר"ג אצלנו סוף פ"ז אבל הך דמוקי באישתו נדה לא נמצא אצלנו. ומה מוכח באדר"ג אשר אצלנו הוא נוסחא של א"י ונוסחא של בני צרפת נאבדה מאתנו ורש"י ז"ל השתמש פה בשתי הנוסחאות ע"כ. וקרב לדברים אלו כתב גם מהר"ל פריטש ז"ל כמ"ע שלו ליטעראטור-בלאטט דעס אריענטס לשנת 1848 עמוד 822 בהערה שם. והר"ש זלמן טויסיג ז"ל בהקדמתו לספר נזה שלום המחזיק לקטים מאת נוסחא ב' ע"פ כ"י אחד במינכען מהר להחליט שנוסחא זאת היא האדר"ג שהובא כא"י. ובא אחרי כן ה"ר חיים הלוי הארוויטש (בית עקד אנדות מחברת א' ב' וג') שראה נוסחא זאת בכ"י פארכא וחלק עליו והחליט שזו היא נוסחת בני צרפת ושנוסחת הספרים היא נוסחת א"י (וכדעת ה"ר מהר"ץ חיות). והתיר שבו תלו את דבריהם גם שניהם הם דברי רש"י אשר כבר רמז עליהם הרב הנ"ל וע"כ לא ראיתי להעתיק דבריהם. אמנם ג"ל שדברי רש"י אלו אינם מספיקים לחתוך הדיון על פיהם ולחומר הענין אנו מוכרחים להאריך בזה קצת. ומקודם נציע בזה דברי האבות דרבי נתן בשתי הנוסחאות.

נוסחא ב פרק טו

- (א) אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד וכו' בן תורה נמצא בט"ל מתלמידו א' ;
 (ב) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את אשתו וכו' מי גרם לו לבזות את אשתו וכו' ;
 (ג) ד"א אל תרבה שיחה וכו' באיזה צד הוא מבזה את עצמו בשבת הראשונה נכנסה אצלו שמעה קולו נכנס לחצר וכו' מי גרם לו לבזות את עצמו וכו' ;
 (ד) ד"א אל תרבה שיחה וכו' אצל באשת חבירך אלא באשתו ודאי שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו שיבוא עליו הפורעניות על שדרכה שיחה עמה ;

נוסחא א פרק ז

- (א) ואל תרבה שיחה עם האשה ואפילו היא אשתו וכו' שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובט"ל מדר"י תורה וסופו יורש גיהנם ;
 (ב) ד"א אל תרבה וכו' כיצד בזמן שאדם בא וכו' אל ילך ויאמר לאשתו וכו' מפני שבוזה את עצמו וכו' ;

אותה שבספרי מנומכה ובה אין שום זכר כלל לנוסחת בני צרפת רק אבות דר' נתן סתם. ועוד גדל העירוב בפירוש אחד כ"י המיוחס לרש"י ג"כ באוצר הספרים אשר באקספארד א. וול ואל תרבה שיחה עם האשה אפי' היא אשתך לפי שאתה מתבטל מדת' אם באת לספר עמה דברים תביא לך המחלוקת שיהיה לך עם חבירך וכו' ותמצא מביאה לידי בזיון כך מפורש באדר"ג שהובאו מא"י. פ"א כשתרצה לדבר עם אשה ב' דברים דבר עמה כלומר במיעוט וכו' באשתו אמרו ק"ו באשת חבירו שלא ירבה שיחה עמה מפני חשד עבירה ובאדר"ג של צרפת מוקים לה באשתו נדה וכדי שלא יבא עמה לידי הרגל פריצות. פ"א באשתו אמרו פירוש מה ששינינו אל תרבה שיחה בפני הנשים שהוא כרבה עמה שיחת חולין וכו' ויש גורסין באשתו אמרו ק"ו ולא גרסין נדה שאפילו בטהורה אמרו מפני שמא במל' מדברי תורה ע"כ. ואין ספק שנתערבבו כאן דברים מנוסחאות שונות. והנה אם באנו לרון על סוף הפסקא ויש גורסין אפי' באשתו טהורה וכו' (המסכים ביותר עם נוסחת מנומכה ועם הכ"י באקספארד הרמזו לעיל הערה ב'). אז אין ספק שיש לתקן אותה ע"פ פירוש ה"ר יעקב ב"ר שמשון שהזכרתי לעיל (ע' ריש פ"א) ואשר אין ספק שעלו בתוכו כמה מנימוקי פירוש רש"י שכתב בפירושו למשנה זו ואל תרבה שיחה דברים במלים באשתו אמרו רבינו הקדוש שסדר המשנה פירש כן. באשתו נדה לא גרסין שאף באשתו טהורה אמרו מפני ביטול תורה ע"כ ב'. ודקאמר ויש גורסין הוא בהמשנה לא בהאדר"ג כלל וכן הביאו באמת הרבה מחברים גירסא זו בשם המשנה כמו הרוקת בסין שי"ז וול ולא להרבות עמה שיחה במילה כדאמרין באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו ועוד יותר מבואר דבר זה בספר יחסי האמוראים כ"י שהבאתי כמה פעמים בהוספות (ע' פ"י) שכתב שם (ח"ג קפ"ד ע"ב) ויס' בן יוחנן אומר יהי ביתך פתוח לרוחה וכו' ואל תרבה שיחה עם האשה באשתו נדה אמרו ק"ו באשת חבירו מכאן אמרו כל זמן מרבה שיחה עם האשה וכו' כך מצאתי במשנה דוקנית וכן משמע בתנא דבי אליהו ז"ל במעשה דאותו תלמיד שקרא ושנה הרבה לפי ששמעתי דלא גרסין באשתו נדה אלא באשתו וגם שמעתי שכל אותה בבא אינה סיוס דבריו לכן כתבתי כי כן מצינו בבבלי' א מפרש יהי ביתך פתוח לרוחה וכו' (ע' בהוספה) אל תרבה שיחה עם האשה אצל' עם אשה אחרת מפני מענת הבריות שכן ישנו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה שכל זמן שאדם מרבה וכו' ד"א אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם הולך לבית הכנסת או לבית המדרש ולא היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חבירו דברים אל ילך לספר לאשתו כך וכך ערערת עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו נמצא האיש ההוא בזה את עצמו ובוזה את חבירו כיצד אשתו שנוהגת בו כבוד ועשה לו סמה (ו) ועומדת לפניו ומשמשתו כיון שסח לה כל אותן הדברים עומדת ומשחקת עליו אף חבירו כיון ששמע אומר או שמא כל הדברים שביני לבנו כבר הלך והסיתן לאשתו נמצא בזה את עצמו ובוזה את אשתו ובוזה את חבירו ע"כ. וכס' מלאכת שלמה הנדפס אצל פירוש המאירי כתב שם בשם הר"י אשכנזי יש ספרים דגרסי בסיפא כל המרבה שיחה עם האשה כשהיא נדה גורם רעה לעצמו וכו' ע"כ. ומזה יוצא לנו מפורש שבקצת נוסחאות המשנה בעצמה היתה הגירסא באשתו נדה והנה הרב המאירי כתב למשנה זו ויש מפרשים באשתו אמרו באשתו נדה ע"כ וכן מצאתי בפירוש אבות למהר"י אלשיך כ"י יש מי שפירשו אל תרבה שיחה עם האשה שהוא מדבר באשתו נדה ויש מי שאומר באשתו טהורה ע"כ וכן הוא בפירוש הר"ב ברמורה א"ת דמפרש באשתו נדה בלבד שלא יבוא לידי הרגל עבירה ומדברי המשנה נראה אפילו באשתו טהורה ע"כ. ובשנצורף דברים אלו עם הנוסחאות המשונות בדברי רש"י יצא לנו פשר דבר כי השתלשלות הדברים כך היתה: מתחילה היתה הנוסחא באשתו נדה אמרו בהמשנה עצמה בקצת ספרים וכמו שהביאו הר"י בר שמשון ובעל יחסי האמוראים ובעל הרוקת והתשב"ץ לעיל. והגירסא בדברי רש"י היתה באמת כמו בדברי רש"י בר שמשון. ואולי היו בזה מחולקים ספרי המשנה מצרפת מספרי המשנה בספרד ועפ"ז הוסיף מעתיק אחד עוד החילוק שכן הספרים מצרפת ובין אותם שהובאו מארץ ישראל ג'. אבל אח"כ נשטמו המלות באשתו נדה מספרי המשנה וע"כ תלאו קצת מעתיקים מדברי רש"י את נוסחא זו בהאדר"ג (אשר לא היו נודעים לכל) אבל הם לא הזכירו עוד שתי נוסחאות באדר"ג עצמם מפני שהם העתיקו את דבריהם מנוסחת רש"י

ועי' ח"ג בתשב"ץ שאלה ג"ח כתב באבות שינינו אל תרבה שיחה עם וכו' ובאדר"ג פירש באשתו נדה ורש"י ז"ל פירש באשתו טהורה ע"כ. וכן ראיתי בפירוש הר"י בר ישראל שכתב למשנה זו ובבבלי' תא דר' נתן באשתו נדה והנכון כנוסחא משנתנו שבאשתו אפילו טהורה אין להרבות דברים עמה וכו'. אבל אין ספק שדברים אלו נעתיקו מהיר יונה. א) רשימת ראב"ן 1095 (Opp. Add. 28.4). ב) עלי להעיר כי חפשי ובדקתי מכמה וכמה העתקות בכ"י מפירוש זה המשוניע תמיד בנוסחאותיהן, אבל בפסקא זו אין אחד בהם מזכיר את האדר"ג כלל. ג) ע' בתו"ט סיב מ"ט

מבוא פרק ד

אשר לא דברה רק מנוסחא אחת במשנה והיא נוסחת הכ"י באקספאד ירושלמי ראשונה וכן נוסחת פירוש הרד"ק בדברי רש"י וזו היתה גם כן נוסחת הרבני יונה בדברי רש"י וכן נוסחת הרשב"ץ והר"י ב"ר שלמה ולנוסחא זו (מצורת עם הווספה כשינוי הנוסחאות בהמשנה) נסמכה נוסחת דפוס מנומכה אבל נכיר בה עוד שיור מהנוסחא הקדומה על ידי המלות ואנן גרס יגן. ואח"כ נאבד אותו שיור וגם באו שינויים אחרים והיא נוסחת דפוס וויניציא ונוסחת הכ"י בהבריטיש מוזיאום. אבל קצת מחברים אשר רק לשוא בקשו נוסחא זאת בהאבות דרבי נתן נעשית הנוסחא הזאת בהמשנה רק פירוש בעלמא כמו הרב המאירי מהר"י אלשקר ואולי היתה כן גם נוסחת הברמנורה בפירוש"י שלו. ובקצת קובצים כללו כל הנוסחאות מפירוש"י והוא הכ"י השני באקספאד. ויצא לנו מכל זה שאין לשפוט על פי דברי רש"י אלו שנוסחא ב' היא נוסחת צרפת כאשר תוכלנו לזה השערת הרב מהר"ץ חיות. ובוזה יונח לנו שכמעט כל חכמי צרפת ופירכנציא ואשכנז לא הביאו רק דברי נוסחא זו וגם רש"י בעצמו לא הביא רק דברי נוסחא א' והמעטים המביאים דברי נוסחא ב' הם רק חכמי ספרד כמו הרשב"ץ ר' ישראל בעל מנורת המאור: ואולי גם כן ר' ישראל ב"ר ישראל נכדו הר"י ב"ר שלמה ורבינו יונה. אבל עפ"י לא נוכל עוד להחליט שנוסחא היא נוסחת בני צרפת לפי שגם כמה מבני ספרד מביאים אותה כמו הר"י אבן עקבן בעל כפתור ופרח ובעל ילקוט המכירי (ע' לעיל פ"ג). כללו של דבר כל השערת מהר"ץ חיות אין לה על מה שתסמוך ולא נוכל לציין לא נוסחא א' ולא נוסחא ב' בשם נוסחת בני צרפת או נוסחת בני א"י. וע"כ נקבתי אותם סתם בשם נוסחא א' ונוסחא ב'.

פרק ה

השערה במ"ב ב' הנוסחאות מהאדר"ג נוסחא א' ונוסחא ב' ויחסן זה לזה ומעלתן. מעתה שנדחו דברי מהר"ץ חיות ואין לנו לדרוש על ערך שתי הנוסחאות זו לזו רק ע"י תוכיות של דבריהם בעצמן והבחנתם נמצא כי אותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא א' היא כלי ספק הנוסחא היותר קדומה והיותר עיקרית של האדר"ג. ואותה הנוסחא שציינתיה בשם נוסחא ב' היא המאוחרת ור"ל שהם באמת רק נוסחא אחת ושתיהן הן ספר אחד (לא כמו התדכ"א רבה וזוטא או ד"א רבה וזוטא) אבל נוסחא ב' נשארה עוד יותר במהדורה וקדומה אל הנוסחא שבה יצאה מדי המסדר של האדר"ג מהנוסחא שהיתה עד עתה מקובלת בספרים ואשר ג"כ נשתמשו בה רוב הקדמונים ז"ל. אולם המעתיקים גרעו והוסיפו בדבריה וג"כ סידרו בבות וכן פסקות שלימות באופן כזה עד ששתי הנוסחאות שבידינו נראות כעת בהשקפה ראשונה כשני ספרים שונים. וארמו ראשונה על סימני קרימת נוסחא ב' ומעלתה אל נוסחא א' והם. א' שנוסחא זו לא באו עוד הוספות גדולות כל כך כמו בנ"א ב' ואם שגם בה עלו איזה הוספות בסקירה ראשונה נכיר אותן ג'. אבל בנ"א שנישמשו בה ביותר שלטו בה ידי המעתיקים ג"כ ביותר והם עירבו את ההוספות עם העיקר בעירוב אחר עירוב עד שקשה מאד להבדילם. וע"י בלבלולים אלו שעברו עליהן באו ג"כ כמה פסקות שלא במקומן וכן כמה שיבושים שא"ל לתקנם עוד רק ע"י נוסחא ב' שנוסחאותיה הן עוד ישרות יותר ד'.

ב'. הסדר הישר שנחלק ב' שנוסחא ב'. הנה כבר העירו המחברים (ע' בדברי מהרש"ל ראפאפארט לעיל פ"א) שבהמשנה נפסק הסדר הישר ע"י בית הנשיא ר"ג ובניו ובניו וכו' ושבאדר"ג נשאר הסדר הזה על מכונו. אבל מכיון שידענו שברוב המקומות שנו דברי ש"מ א' קודם להל"ל (ע"י עדיות) אי"כ סדר זה שבאדר"ג נ"א ששם דברי הל"ל קודם לש"מ א' (ע' נ"א ריש פ"ב וריש פ"ג) הוא

דמביא שם נוסחת א"י שהיתה בידו ממסכת אבות וכן מחברים אחרים מביאים נוסחאות ירושלמיות וכבר רמז עליהם הרב מהר"ץ חיות בתשובה הנ"ל ע"ש. א' ע' לעיל פ"ב ובהוספות עוד לנו"א ויוצא שרש"י בפירושו על גמין (שאיין ספק ביחוס לרש"י) והר"י בר שמשון והבכור שור ובעל יחוסי האמוראים ור"י אור זרוע והראב"ה ור"מ תקו ור"א מגרמזיא ובעל ילקוט אבות והרשב"א והרב המאירי לא הביאו רק דברים שנמצאים בנ"א. ב' למשל פ"א ביום ראשון מה הוא אומר וכו' עד סוף הפוסק (ע"ש בהערות אות ע'). כל הוספה ב' שם בענין יצירת האדם (ע"ש אות פ"א) פ"ב מעשה דאליהו שם המעשה בחזקתו פ"ג מעשה דר"ע (ע"ש אות י"א) וכן כל הנך מעשים שם בחסיד אחד ובכניסין הצדיק שלא באו שם רק אנכי נראה וגרר דגרר. ג' ע' נ"ב פ"י בהערות אות י"א פ"א אות י"ד פט"ו אות י"ח פט"ו אות י"ז פכ"א אות כ"י. ד' ע' נ"א פ"א ובהערות שם אות נ"ה פ"ד אות ט"ז ואית ע"ר. וכן בכמה וכמה מקומות. והקריאה של איזה פריקים בנ"א ובנו"ב תספיק לקיים לדברינו.

ג"כ ע"י איזה שינוי מהסדר העיקרי. אבל בנוסחא זאת נשאר עוד הסדר העיקרי הזה (א). וכן לא ימצא בתוך נוסחא ב' שום רושם מפרק י"ח שבנו"א (וכנגדן היה ר"י הנשיא כונה שבחן של חכמים וכו') שקצת דברים בו הם עכ"פ הוספה מאוחרת (ב).

ג. מהרת חלק ג' בנוסחא ב' המסכים ב' י' ו' ת' עם סיגנון התוספתא או המשנה מחלק זה בנוסחא א' שעלו בו ג"כ איזה מדרשים¹. אבל עוד נשאר בה סימן אחר והוא בענין הסדר. ואנכי מוכרח להאריך בזה קצת. החלק הזה גם בהמשנה גם בהאדר"נ הוא קשה עד מאד ע"י העירוב זמנים אשר בתוכו וכבר עמלו כמה מגדולי המחברים למצוא בו איזה פשר דבר ולהנביל בין הדיוספות והעיקר (ד). אבל בידם לא היתה נוסחא ב'. ועכשיו שזכינו לה עלינו להבחין הדברים עוד הפעם אולי יצליח בידנו למצוא איזה השערה מישבת את הדעת או עכ"פ למצוא את הסבה שעל ידה בא העירוב הזה. ונציע בזה את שמות נושאי המאמרים אשר בחלק זה. והם: (א) ריב"ז. (ב) ר' יהודה. (ג) ר' הלל. (ד) ר' נחוניא סגן הכהנים. (ה) ר' נחוניא בן הקנה. (ו) ר' יוסי. (ז) ר' ישמעאל. (ח) ר' יהודה. (ט) ר' ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקה. (י) ר' יוחנן בן ברוקה. (יא) ר"ח בן דוסא. (יב) עקיבא בן מהלאל. (יג) רבן גמליאל. (יד) שמעון בנו. (טו) רבן גמליאל. (טז) רבי. (יז) רבן גמליאל. (יח) רבן גמליאל. (יט) ר' יהודה הנשיא. פל"ב (כ) ר' עקיבא (כא) בן זומא. (כב) בן עזאי. (כג) ר' נהוראי. (כד) ר' ינאי. (כה) ר' יעקב. (כו) ר"ש בן אלעזר. (כז) ר' מאיר. פל"ד (כח) ר' דוסא בן הורקנס. (כט) ר"ח בן תרדיון. (ל) ר"א בר צדוק. (לא) ר' חלפתא (לב) ר' לויטס. (לג) ר' מתאי בן הרש. (לד) ר' חנניה בן חכנאי. (לה) ר' רוסא הכבלי. (לו) רבי. (לז) ר"א בן עזריה. (לח) ר"ש בן אלעזר. (לט) ר' נתן. (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו. פל"ר (מב) אלישע בן אבויה. (מג) ר' ראובן בן אצטרובלי. (מד) ר' חניניה בן חכילאי. (מה) ר' אליעזר בן יעקב. (מו) ר' יוסי הכבלי. (מז) ר' יעקב. (מח) ר' יונתן ב"ר יוסי. (מט) ר"י בן גור. (נ) ר"א בן חסמא. (נא) ר' יוסי. (נב) ר' טרפון (נג) ר' עקיבא. (נד) ר"א בן יעקב. (נה) ר"א המודעי. (נו) ר' יהודה. (נז) ר' יוסי. (נח) ר' יהודה. (פ"ה). (ה) והנה אין ספק שגם סדר זה משוכש ומסורס. אבל נשאר בו עוד רושמים קדומים שעל ידם נוכל לשער את הסדר העיקרי. רושם א' הוא שחלק ג' (פ"א) מתחיל בדברי ר"י ב' ז. ואחרי שאנו רואים שגם פכ"ט מסיים בדברים אלו משם ריב"ז והלשון שם חמשה דברים היה אומר ריב"ז וכו' כי לכך נוצרת ע"כ אבל אינו מונה שם רק דבר אחד והחמשה דברים הם לקמן בפ"א ז) א"כ יוצא לנו מזה שכל פכ"ט ופ"ל ישבו באו דברי תלמידי ריב"ז הפרידו בין הדברים. והמשך העיקרי היה בדרך אחר. רושם שני הוא שבאו בו דברי ר' חנניה בן חכנאי ב' פעמים בפרק ע"ד ובפרק ל"ה. זה מורה שהדברים לקוחים מסדרים שונים ור"ל שהדברים כאן הם מורכבים משתי תוספתות או משניות ומי ששנה זו לא שנה זו ואח"כ הרכיבו אותם מסודרים בדרך אחר אבל לא דקדקו לסדרם באופן נכון. והנה הקורא יראה מסדר נוסחא ב' שלפנינו שהעירוב הזה נדול הוא סימן ל"ה ואילך אחר דברי ר"י בן חכנאי ישבו פוסקים דברי תלמידי ר"ע (בהפרדת הדיוספות אנכ העניין) וא"כ יש לקבל שבכאן הוא המקום (שבחלק ג' ל"ז) שגשגנה ביותר. ואחרי שאנו רואים ע"פ רושם א' כי דברי תלמידי ריב"ז כבר נעקרו ממקומן העיקרי א"כ יש לשער ישמקמן היה פה

א) שמאי אומר עשה תורתך קבע (ריש פכ"ג) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' (ריש פכ"ד) והמלות הלל ושמאי קבלו מהם הם בליס רק אנכ שיטפיה הדמעתיק. (ב) ע"י מהירש"ל צונג בספרו הנ"ל צד קית. (ג) ע"י ג' נ"א פ"ב שהוא בליס לקוח מאיזה מדרש מאוחר וע"ש בהערות אות ז'. פ"א דורש יש-דברי ר"א בן הרכינס בדרך החלקים הקדומים פכ"ה בן עזאי אומר כל שדעתו נחת בשעת פטירתו של ריב"ז וכו' הה"א מת מתוך וכו' כשחלה ר"א וכו' פכ"ז הפוסקא ד"א וכו' הכל מה שהוא שם בדרך מדרש. דע' במאמרי הרב מהר"ז פ"א נקל הרב מהר"ד הא"פ מאנן ומה ר"ג בר"ל שרומתי עליהם בהערה א' לפ"ג. (ה) סדר המשנה הוא ריב"ז ותלמידיו. עקיבא בן כהלאל. ר"ח סנה"כ. ר"ח בית. ר"ש. ר"ח בן חכנאי. ר"ג בן הקנה. ר' חלפתא. ר"א איש ברתותא. ר' יעקב (פ') לויטס בר ינאי. ר"ח בן דוסא. ר"ד בן הרכינס. ר"א המודעי. ר' ישמעאל. ר"ע. ראביע. ר"א בן חסמא. (פ"ב) בן זומא. בן עזאי. לויטס איש יבנה. ר"י בן ברוקה ר' ישמעאל (פ') ר' יוסי. ר' צדוק. ר' יוסי. ר"י בנו. ר' יונתן. ר"ס. ר"א בן יעקב. ר"י המגדל. ר"א בן שמוע. ר' יהודה. ר"ש בן נהוראי. ר' ינאי. ר"ח בן הרש. ר' יעקב. רשביא. שמואל הקטן. אלישע בן אבויה. ר' יוסי ב"ר יהודה. רבי. ר"א הקפר. ר"י בן חסמא. (פ"ד) וסדר נ"א הוא: ריב"ז ותלמידיו. עקיבא ב"מ. (פ"ט) ר"ח סנה"כ. (פ"כ) ר"ד בן הרכינס. (פכ"א) ר"ח בן דוסא. ראביע. ר"ג. שמעון בנו. (פכ"ב) בן זומא. ר' נהוראי. ר"א בן יעקב (ור"ג מוסף עליו) רשביא. (פכ"ג) אלישע בן אבויה. (פכ"ד) בן עזאי (ככמה הוספות ומדרשים. פכ"ה). ר"ע. רשביא. ר"א המודעי. ר"ע. ר"י בן אלעי. ר"א הקפר (פכ"ז) ר' יוסי. ר' ישמעאל. ר"י בן גור. ר"א בן חסמא. ר"י בן דהבאי. ר' טרפון. ר"א בן שמוע. (פכ"ז) ר' נתן. רשביא. רשביג. ר"ג. ר"י הנשיא. הלל. ר"א בן שמוע. ר"י בן אלעי. (פכ"ח) רשביא. אבא שאול בן גנס. ר"ח בן יעקב. ר"א הקפר. איסי בן יהודה. ר"י בן פנחס. (פכ"ט) ר' נתן בן יוסף. ר' מאיר. ר"ע. ר"ש. ר' אחאי בן יאשיה. (פ"ל) וע"ע בהערות במקומם בענין חלופי תוספתות. (ו) ע"י ר"ב פ"א חמשה פעמים הה"א בשם ריב"ז ויש לתקן ועוד חמשה דברים היה אומר.

מבוא פרק ה

הפעם. ועפ"ז נדון שבתוספתא זאת היו הדברים מסודרים יותר ע"פ סדר זמנים אם שלא נמנעו ג"כ להסמך כמה דברים בדרך אנב כמו תלמיד אנב רבו או ג"כ אנב השם ואנב הענין. ויש לשער סידורה באופן כזה. (א) ריב"ז. (ב) ו' דברי ר"י והלל הם בל"ס רק אנב שיאפיה דהמעתיק שהיו לנגד עיניו דברי המשנה. וגם הדברים משובשים שם (וע"ע ג"כ פל"א אות י"ד) (ד) ר"ח סגן הכהנים (ה) ר"ג בן הקנה. ומפסיק כאן בדברי ר' יוסי ר' ישמעאל ר' יהודה ור' בי ברוקה (ו). ז. ח'. י'. אנב תורה ותלמוד תורה. ור"י בנו של ר"י בן ברוקה (ט) הוא אנב אביו (ע' בפנים ל"ד ע"ב ול"ה ע"א) ואולי יש להקדים ל' ל"ט. (יא) ר"ח בן דוסא (יב) עקביא בן מהללאל (א) ואולי ג"כ (טו) ר"ג דיבנה (כח) ר' דוסא בן הרכינס. ודברי ר"ח בן תרדיון. ר"א בן צדוק ור' חלפתא (כט ל' לא) הם אנב דברי ר"ד בן הרכינס בענין י"ן של צהרים וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ. ודברי לויטס (ל"ב) הם אנב הוא (ר"ד בן הרכינס) היה אומר דכל הפורש מארבעה דברים שני הוא למלאכי השרת והוא מונה ד' דברים שבהם גרוע האדם דאינו פורש (ע"ש בפנים לר' ע"א וע"ב) ודברי ר"מ בן חרש (ל"ג) אנב שפלות והם אנב דברי לויטס. אחר זה באו דברי תלמידי ריב"ז ונסמכו אליהם עוד דברי כמה חכמים בדרך כזה: ר"א בן הורקנס ואנב שמו ג"כ (ל"ז) ר"א בן עזריה (ל"ח) ר"ש בן אלעזר שם ג"כ מצד השם קצת ומצד הענין (מצד יראה (מצד קודם לחכמה ע' ל"ח ע"א וע"ב). (ל"ט) ר' נתן. (מ) ר"א הקפר. (מא) ר"א בנו מצד הענין (מאמר ר"א בן הורקנס יהי כבוד חביך) או ג"כ מצד השם (ב). אחר זה בא מאמר ר' יהושע עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות וכו' ונסמך לזה מאמר (מב) אלישע אולי משום שהיה תלמיד או בן דורם דצער של ר"א ור"י וכן בא אח"ז מאמר (נג) ר"ע תלמידם הרחק משלש וכו' ומן הפקדון ובהמלת ש"ל וכו' (מ"ג ע"א ע"ש) (והוא ג"כ אנב הענין להרחיק עצמו משנאת הבריות) ואנב מאמר זה דר"ע בא (מנ) מאמר ר' ראובן בן איצטרוכלי אין אדם נחשר בדבר וכו' ה"א ג"א מ"ג הם עניי שחוא נא מ"ן על הפקדון (ע"י ל"ט ע"ב) ואנב ר"ע באו ג"כ דברי תלמידו (מה) ר' חנינא בן חנינאי ואולי עוד דברי כמה מתלמידיו. אחר זה באו דברי ר"ש (תלמידו של ריב"ז) היו זהיר בק"ש וכו' אל תעש תפילתך קבע וכו' ואל תהירשע בפני עצמך (נב ע"ב) ואנב זה דברי (מה) ר"א בן יעקב דכל העושה מצוה אחת והוא אנב היו זהיר בק"ש וכו' ואנב דבריו וכל העושה עבירה אחת קונה לו קמינור וכו' (ט"ז ע"ב) דברי (טו) ר"י הכבלי שם אין ת"ח מתים וכו' אלא שהם פוסקים ממשנתם וכו' (מ"א ע"ב) ואולי ג"כ בהמשך לדברי ר"ש ואל תהירשע בפני עצמך ודברי ר' יעקב (שם) הווא נחש ועקרב ראוי למות אלא שרחמי של מקום מרובים וכו' אנב סוף דברי ר"א בן יעקב תשובה ומע"ט כתרם כפני הפורעניות. אחר זה דברי ר' יוסי (תלמיד ריב"ז) יהי ממון חביך וכו' והתקן עצמך ללמוד תורה וכו' (ל"ג ע"א) ואנב זה באו דברי (מח) ר' יונתן בר' יוסי הלמד תורה מדוחק (מ"א ע"ב) (מט) ר"י בן גורי (נ) ר"א בן חסמא (נא) ר' יוסי (נב) ר' טרפון שהם כולם מענין מרות התורה וההשתדלות בלמודה (ע"י מ"ב ע"ב ע"ש). אחר זה באו דברי ר"א בן ערך היו שקוד ללמוד תורה (ל"ג ע"ב) ולזה דברי (נד) ר"א בן יעקב יהי ב' דיות אחת בתורה (מ"ד ע"א) והוא אנב השם וז"כ אנב הענין דברי (נה) ר"א המודיע המחלל את התורה (שם) והוא ג"כ אנב השם ואנב הענין. ומאמריהם של (נו) ר' יהודה הלמד תורה בנערותו (נז) ור' יוסי הלמד תורה בנערותו (מ"ד ע"ב) (נח) ור' יהודה הלמד תורה בזקנותו הנה נוכל לשער שהם ג"כ אנב היו שקוד ללמוד תורה (כלומר בנערותך). אבל הוא יותר קרוב בעיני שדברים אלו משובשים הם והגיוסא העיקרית היתה כאן ר' דוסא הבבלי אומר הלמד מן הנערים כענבים הקהות וכו' (ע"י ל"ח ע"א ובמשנה פ"ד מ"ב) ר' יהודה הנשיא אומר אל תסתכל בקנקן וכו' (ג"כ באופן מסכים עם דברי רבי שם ל"ח ובמשנה שם) אכל אח"כ הביאו ג"כ דברי אלישע מן המשנה ובכן נשתבשו הדברים (ג). בדרך כזה היה אופן סידור תוספתא או משנה אחת (בהוספות מתנאים אחרונים). אבל היתה שם תוספתא אחרת שבהיה יותר לספר הדברים ע"פ יחס שבין רב וכל תלמידיו או ע"פ יחס המשפחה ובה נסדרו ריב"ז ותלמידיו (ע"י ג"כ פ"ח פכ"ט ופ"ל. וע"ע במשנה פ"ב. ובנוסחא א' מפ' י"ד עד פ' י"ח) זה אצל זה. וכן כל משפחת בית הלל

(א) אולי יש כסדר זה ג"כ ראייה לדעת מהר"ץ גראסץ בספרו ח"ד (צד ל"ט בקביעות זמנו של עקביא. ב) ע' בפנים ל"ח ע"ב ומאמר ר' נתן הוא יהי כבוד תלמידך חביב עליך וכו' אבל עוד יותר נראה שצ"ל ר"א בן שמעון אומר ובכמשנה פ"ד מ"ב ונחיא פכ"ז וא"כ הוא ג"כ אנב השם. מאמר ר"א הקפר נוכל לומר הוא אנב השם אבל הוא ג"כ סוף הענין כי יש שם מאמר אחר (אחר דברי ר' נתן) המתחיל כל המקלל את חבירו לשי"ש וחסר סמנו שם המאמר ושערתו בפנים (בהערות אות י"ג) שצ"ל ה"ה"א אבל יותר נראה שמאמר זה שייך לדברי ר"א הקפר שלאחריו ובכנניא פכ"ט. והכן הוא אנב אביו. ואם נגיה מאמרים אלו לפי המשנה פ"ד מ"ד וחי' או יהיה כאן רק אנב הענין. (ג) מוכן פסילא שאין סידור זה יוצא בגדר השערה קלושה בעלמא וכו' יש מקום ג"כ לסדר באופן אחר אבל העיקר אצלי שדברי תלמידו ריב"ז היו הפעם מסודרים עם דברי שאר התנאים יחד ונעקרו אח"כ ממקומם.

כבני עצמא) ואחרי כן ר'ע ותלמידיו בן זומא ובן עזאי ור' נהוראי ב'. (שיש לשער שהוא ר' נחמיה) ור' מאיר (כ' כ"א כ"ב כ"ג וכ"ד) ואחרי כן (ל"ד) ר' חנניא בן חכניאי ובל"ס היו כאן גם כן שאר דברי תלמידיו ר'ע וכני דורו אבל לא חזר עליהם אם לא היו בהם דברים חדשים. ועפ"י יוכל להיות שהיו ג"כ הפעם דברי אלישע בן אבויה ואנבם (הוספה מאוחרת) דברי ר' דוסא הבבלי ודברי רבי (ל"ה ל"ו). וע' ל"ח ע"א) שנשארו עוד שני ב' בתוספתא זו. בדרך כזה הוה הסידור בתוספתא האחרת. אבל המסדר של האדר"ג ג"כ הרכיב ב' התוספתות הללו והוסיף עליהם ג"כ ע"פ סידור המשנה לפעמים אבל נשתיירו עוד בנוסחא זו הרושמים של הסידורים הקדומים. ורושמים אלו ג"כ מורים על קדימת נוסחא זו. וכן נוכל ג"כ לרזן על קדימתה לפי שבחלק ד' שבה לא באו עוד בו הוספות כל כך גדולות כמו בחלק זה בנו"א ד'. וכן הוא נקי עוד יותר משיבושים והסתרסות הענינים ה). אבל הסימנים של אחדות ב' נוסחאות אלו בעיקרם (ורק שנים נשארה כשהרתה יותר מנו"א) הם ההסכמה שבין ב' הנוסחאות בין הר' חלקים בכלל וגם בתוכן הדברים בפרט בין הפרקים פ"א נ"א ופ"א נ"ב. פ"ב נ"א ופ"ב נ"ב. פ"ג נ"א ופ"ג נ"ב. פ"ד נ"א ופ"ד נ"ב. פ"ה נ"א ופ"ה נ"ב. פ"ו נ"א ופ"ו נ"ב. פ"ז נ"א ופ"ז נ"ב. פ"ח נ"א ופ"ח נ"ב. פ"ט נ"א ופ"ט נ"ב. פ"י נ"א ופ"י נ"ב. פ"יא נ"א ופ"יא נ"ב. פ"יב נ"א ופ"יב נ"ב. פ"יג נ"א ופ"יג נ"ב. פ"יד נ"א ופ"יד נ"ב. פ"טו נ"א ופ"טו נ"ב. פ"טז נ"א ופ"טז נ"ב. פ"יז נ"א ופ"יז נ"ב. פ"יח נ"א ופ"יח נ"ב. פ"יט נ"א ופ"יט נ"ב. פ"כ נ"א ופ"כ נ"ב. פ"כ"א נ"א ופ"כ"א נ"ב. פ"כ"ב נ"א ופ"כ"ב נ"ב. פ"כ"ג נ"א ופ"כ"ג נ"ב. פ"כ"ד נ"א ופ"כ"ד נ"ב. פ"כ"ה נ"א ופ"כ"ה נ"ב. פ"כ"ו נ"א ופ"כ"ו נ"ב. פ"כ"ז נ"א ופ"כ"ז נ"ב. פ"כ"ח נ"א ופ"כ"ח נ"ב. פ"כ"ט נ"א ופ"כ"ט נ"ב. פ"כ"י נ"א ופ"כ"י נ"ב. פ"כ"יא נ"א ופ"כ"יא נ"ב. פ"כ"יב נ"א ופ"כ"יב נ"ב. פ"כ"יג נ"א ופ"כ"יג נ"ב. פ"כ"יד נ"א ופ"כ"יד נ"ב. פ"כ"טו נ"א ופ"כ"טו נ"ב. פ"כ"טז נ"א ופ"כ"טז נ"ב. פ"כ"יז נ"א ופ"כ"יז נ"ב. פ"כ"יח נ"א ופ"כ"יח נ"ב. פ"כ"יט נ"א ופ"כ"יט נ"ב. פ"כ"כ נ"א ופ"כ"כ נ"ב. פ"כ"כ"א נ"א ופ"כ"כ"א נ"ב. פ"כ"כ"ב נ"א ופ"כ"כ"ב נ"ב. פ"כ"כ"ג נ"א ופ"כ"כ"ג נ"ב. פ"כ"כ"ד נ"א ופ"כ"כ"ד נ"ב. פ"כ"כ"ה נ"א ופ"כ"כ"ה נ"ב. פ"כ"כ"ו נ"א ופ"כ"כ"ו נ"ב. פ"כ"כ"ז נ"א ופ"כ"כ"ז נ"ב. פ"כ"כ"ח נ"א ופ"כ"כ"ח נ"ב. פ"כ"כ"ט נ"א ופ"כ"כ"ט נ"ב. פ"כ"כ"י נ"א ופ"כ"כ"י נ"ב. פ"כ"כ"יא נ"א ופ"כ"כ"יא נ"ב. פ"כ"כ"יב נ"א ופ"כ"כ"יב נ"ב. פ"כ"כ"יג נ"א ופ"כ"כ"יג נ"ב. פ"כ"כ"יד נ"א ופ"כ"כ"יד נ"ב. פ"כ"כ"טו נ"א ופ"כ"כ"טו נ"ב. פ"כ"כ"טז נ"א ופ"כ"כ"טז נ"ב. פ"כ"כ"יז נ"א ופ"כ"כ"יז נ"ב. פ"כ"כ"יח נ"א ופ"כ"כ"יח נ"ב. פ"כ"כ"יט נ"א ופ"כ"כ"יט נ"ב. פ"כ"כ"כ נ"א ופ"כ"כ"כ נ"ב. פ"כ"כ"כ"א נ"א ופ"כ"כ"כ"א נ"ב. פ"כ"כ"כ"ב נ"א ופ"כ"כ"כ"ב נ"ב. פ"כ"כ"כ"ג נ"א ופ"כ"כ"כ"ג נ"ב. פ"כ"כ"כ"ד נ"א ופ"כ"כ"כ"ד נ"ב. פ"כ"כ"כ"ה נ"א ופ"כ"כ"כ"ה נ"ב. פ"כ"כ"כ"ו נ"א ופ"כ"כ"כ"ו נ"ב. פ"כ"כ"כ"ז נ"א ופ"כ"כ"כ"ז נ"ב. פ"כ"כ"כ"ח נ"א ופ"כ"כ"כ"ח נ"ב. פ"כ"כ"כ"ט נ"א ופ"כ"כ"כ"ט נ"ב. פ"כ"כ"כ"י נ"א ופ"כ"כ"כ"י נ"ב. פ"כ"כ"כ"יא נ"א ופ"כ"כ"כ"יא נ"ב. פ"כ"כ"כ"יב נ"א ופ"כ"כ"כ"יב נ"ב. פ"כ"כ"כ"יג נ"א ופ"כ"כ"כ"יג נ"ב. פ"כ"כ"כ"יד נ"א ופ"כ"כ"כ"יד נ"ב. פ"כ"כ"כ"טו נ"א ופ"כ"כ"כ"טו נ"ב. פ"כ"כ"כ"טז נ"א ופ"כ"כ"כ"טז נ"ב. פ"כ"כ"כ"יז נ"א ופ"כ"כ"כ"יז נ"ב. פ"כ"כ"כ"יח נ"א ופ"כ"כ"כ"יח נ"ב. פ"כ"כ"כ"יט נ"א ופ"כ"כ"כ"יט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ נ"א ופ"כ"כ"כ"כ נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"א נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"א נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ה נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ה נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ח נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ח נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"ט נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"ט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"י נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"י נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יא נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יא נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"טו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"טו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"טז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"טז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יח נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יח נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"יט נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"יט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"א נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"א נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ה נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ה נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ח נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ח נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"ט נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"ט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"י נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"י נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יא נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יא נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"טו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"טו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"טז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"טז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יח נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יח נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"יט נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"יט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"א נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"א נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ה נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ה נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ח נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ח נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ט נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"ט נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"י נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"י נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יא נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יא נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יב נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יב נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יג נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יג נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יד נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יד נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"טו נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"טו נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"טז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"טז נ"ב. פ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יז נ"א ופ"כ"כ"כ"כ"כ"כ"יז נ"ב. פ"כ

(א) סידורם ר"ג, שמעון בנו. ר"ג. רבי. ר"ג. ר"ג. ר"י הנשיא (י"ג י"ד ט"ז ט"ז י"ז י"ח). וע' נ"ב ל"ה ע"ב ו"ל' ע"א). ונהנה גם זה משובש וכבר נאמר בדבר זה מה שיש בו די והותר וע"כ לא אאריך בזה רק ארמוז בקצרה האופן שאנכי משער שעל פיו יש לתקן סידור נוסחא ב'. והוא ר"ג (י"ד) הוא ר"ג הזקן, שמעון בנו (י"ע) הוא רשב"ג דשעת החורבן. ר"ג (ט"ז) הוא ר"ג דיבנה. (ובמסנה פ"א מ"ח נתיחסו דברים אלו לרשב"ג). דברי רבי (ט"ז) ור"ג (י"ז) הם רק היספה מאוה אחרון על פי המסנה (ע' פ"ב מ"א ומ"ב) ואהרי כן במקום ר"ג אומר כל תלמוד פגום וכו' (י"ז) יש להגיה רשב"ג אומר וכו' והוא רשב"ג אבוי דרבי ואנכי משער כן ע"פ הדוגמא של מאמר זה בפס"ח נ"א דתני ליה התם בשם רשב"א ובכ"ע הוא ר"ש סתם (ע"ש בהערות אות ז') וא"כ רק נחתלף רשב"ג לרשב"א. ואהרי כן בנו ר' יהודה הנשיא (י"ח). ב' כבר הרחיב בזה הרב הרב הרב מהר"ג ברי"ל במאמרו בהצנף-בדק ע"ש ג. מדברי ר' ינאי ור' יעקב ורשב"א (כ"ד וכ"ה וכ"ו) יש לשער שנקרו ממקומן שהיה אחר דברי ר' מאיר (מדברי רשב"א אל תרצה את הבירך עוד קרוב יותר שצ"ל רשב"א בשם ר"מ וכנ"א פכ"ט) ונוספו אח"כ אגב הענין (אם עמלת בתורה בעוה"ז וכו') לפי שהם ג"כ מדברים בענין שכן ועונש. אבל עוד יותר קרוב בעיני שבמקום ר' ינאי היה ר' יהודה ור"י כריי נחתלף ודרכו להבדיל בין דורות הראשונים לדורות האחרונים (ברכות ל"ה ע"ב ובג"ש) וגם דבריו בענין מלכות רומי (שבת ל"ג ע"ב) הם קצת סמך להגיה כנאת. ועלי להעיר עוד שהחכם ק. טאלער מנחת החכמוני בק"ק קאמברידגע הידוע ע"י ביאורו על מסכת אבות בשנה ענגליש ואשר עוסק כעת ג"כ בחבור רשימה מכל הכ"י של מסכת זאת ומפרשה והתולפו נוסחאות אשר בהם נהג כי טובת עין והשאלו לו עלים מהרשימה הזאת ושם מצאתי שמכא כי בכ"י אחד באקספארד (Can. Or. 24) נמצא בסופו תניא ר' נתן אומר הלומד תורה מן הקטנים וכו' (ד' לדוגמא עיין נוסחא א' רוב פרק ל"א בענין עולם קטן עיין שם. רוב פרק ל"ב הדרשות שם על הפסוק ויהי לשבעת הימים. רוב הדברים בפסקא עשרה דורות מנה ועד אברהם בפס"ח ל"ג (עיין שם מ"ז ע"ב תורה אחת אין כתיב כאן וכו' עד סוף הפסקא). שם הפסקא מצרים הרעיומו עליהם בקולם (ע"ש בהערות אות י"ג) פליה הפסקא כתוב אחד אומר באחד שבט"ך עד סוף הפסקא (כ"ב ע"ב וי"ג ע"א). ה' לדוגמא ע' נ"א פליד בהערות אות כ"ט ו"א פליד ובהערות שם אות ו'. וכן הוא סידור המסדרים בנ"ב בסדר יותר ישר קצת. ו' לעיל פ"א בליקוטם מדברי הרשב"ץ והם המקומות הנדפסים ב' באותיות נפרדות. וראיתי להעיר עוד ביהוד על דברי הרשב"ץ בדף י"ג ע"א למשנה למשנה שמאי אומר וכו' ובנוסחא אחרת שנו עשה תורתך קבע (ע' נ"א פ"ג הערה ג' כל הלשון שם) וחפצתי לדון מזה שהיו בידו ב' נוסחאות. אבל בכל יוכל להיות שאוהה ט"ס שם וצ"ל ובמקום אחר שנו. ובב' הנוסחאות שלפנינו ימצאו דברים אלו שהביא בשם הנוסחא אחרת (ע' נ"א ר"ש פ"ג ונ"ב ר"ש פכ"ג). וע"כ אהשוב שאין דברים אלו כדאי להכריע על פיהם איזה דבר ח"ש בענין הנוסחאות. ז' ו' הוספה א' ע"ב ע"ב.

דברים שאינם לפנינו רק בנוסחא א' או גם לא באחת מהן. וכן ראיתי בילקוט נביאים שברמז שם' בספיקא ד'ט נכנסו בחיים לנן עדן נרשם שם לאדר'נ וזה אינו לא בנרא ולא בנר'ב וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י דמביא תמיד נוסחא א' פסיקא אחת שכלים מהאדר'נ לוקחה אבל בכל זאת אינה מסכמת עם אחת מב' הנוסחאות א'. מכל זה וגם משיבושים הנמצאים בנוסחא ב' אנכי דן שגם נוסחא זו אינה הנוסחא העיקרית של האדר'נ ושוקר היא קרובה לה מנוסחא א' ששלטו בה ימים עסקניות ביותר ב'. ואולי אם היתה בידינו נוסחא זאת העיקרית היינו יכולים לברר מדוע נתיחסה לר' נתן ועכ"פ היתה מיוסדת על משנת ר' נתן באופן יותר ברור מאשר הוא עתה בנוסחאות שלפנינו המלאות הוספות ושינוים. הוצא לנו מפרק זה. (א) שנוסחא ב' היא קרובה יותר אל הנוסחא העיקרית של האדר'נ מנוסחא א'. (ב) שחלק ג' בהאדר'נ הוא מורכב משתי תוספות ומי ששנה זו לא שנה זו. (ג) שנוסחא א' ונוסחא ב' אינם רק נוסחא אחת בעיקרם אלא שנוסחא א' נשתבשה ביותר. (ד) שגם נוסחא ב' אינה שלמה וגם בה ימצאו הוספות ושינוים והיא רק קרובה יותר אל העיקר. (ה) הנוסחא העיקרית אינה בידינו וע"כ לא נוכל עוד לדעת מדוע נתיחסה מסכת זאת לר' נתן ושיש לשער כי נוסחא זאת העיקרית היתה מיוסדת יותר ע"פ משנת ר' נתן.

פרק ו

השערה בערך האבות דר' נתן להפריק אבות בהמישנה.

כתב הרב מהר"ז פראנקל ז"ל בספרו דרכי המשנה (צד 261) ואחר עבודה וזה נשנית מסכת אבות כי עיקרה להורות על בתי הסנהדרין אשר נודעו בישראל משמעון הצדיק ואילך (ולכן סידרו אותה בזה הסדר) והיא בעצם וראשונה סיפור מעשי (היסטארישער בעריכט) עכ"ל. ועוד הרחיב הדיבור בזה במ"ע שלו במאמרו על מסכת אבות שם (מאנאמסשריפט שנת 1858 צד 419). וכבריו כתבו גם החכמים הרב מהר"ד ודאמאנן ומהר"ג ברילל במאמריהם שרמזו עליהם (לעיל פ"ג הערה א'). ואמנם הראיות שהביאו לדעתם אינם מכריחות כי הראיה כדסדר אינו מוכחת אחרי שכל הסדר מסופק. וגם הוא מסופק בכלל אם מקומה היה בסדר גזיקין וכידוע (ע' דה"ט צד 260 ובהערה 8 שם). והראיה שהביא מהר"ג ברילל שאלמלי היתה תכליתה להורות לנו עניני אמונה ומוסר כי אז לא נעדרו בתוכה עיקרי האמונה ג"כ אינה ראיה. כי באמת נמצאים בתוכה כמה דברים הנוגעים לזה כמו מאמר אנטיגנוס ומאמר ר"ע דהכל צפוי וכדומה. (ג) וע"כ נראה לי יותר כדעת כמה מהראשונים ז"ל שתכלית מסכת זאת היתה בשביל תוכן דברי המשנה בעצמם לא עבור שמות מיסדי המאמרים. ומה שמכריחי לקבל דעת זאת היא כי לפי דעת מהר"ם תהיה תכלית מסכת זאת משונה מתכלית כל המסכתות האחרות שבמשנה שלא נישנו אלא בשביל לשוא המאמרים לא בשביל שמות בעלי המאמר. וגם זאת שאלמלי היתה הכונה לתת לנו סיפור מעשי" היו מאריכי יותר בסדר הקבלה עד אנשי כנה"ג. וגם לא הוו מכניסים בה כמה דברים בדרך. אנב בעוד שהם מבטלים את הכונה הראשונה. אולם הראיה יותר גדולה אצלי לנגד דעת מהר"ם היא שנשאר לנו עוד שיור עתיק. בהאדר'נ נר"ב המראה ברור שכל סדר הקבלה כאן עיקרו לקוח ממקום אחר. וזה הוא הלשון שם הל' ל' ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס שם א' ע"כ. (ע' בפנים כ"ד ע"א ובהוספה ג' פ"ה ע"ב כ"י פארימא). ומזה אנו למדין שכל שלשלת הקבלה כאן נעתקה משם כי מה ענין דנחלקו לכאן. ועשו זאת מפני שכל דברי המסכת הזאת אין להם רמז במקרא בכללם ואלמלא לא נסמכו אל קבלת המקבלים היו פורחים באויר. וא"כ כל סדר הקבלה כאן הוא רק דרך אנב ולפיכך לא דקדקו בו ביותר. ומזה

(א) הפסיקא הזאת היא בפרשת יתרו וז"ל ששת ימים תעבוד רבי אומר הרי זה גזירה אחרת שששם שנצטוו ישראל על מצות עשה של שבת כך נצטוו על המלאכה ר"א בן עזריה גדולה בלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם. ר"י הגלילי אומר גדולה מלאכה שלא קנס המקום מיתה על האדם אלא מתוך בטילה שנאמר ויגוע ואסף אל עמו (ע' ג"א פ"א וע"ע שם בהערות. אבל ע"ע במאמרו של הרב מהר"ג ברילל במ"ע הנ"ל I. צד 49 ע"ש). ר"ע אומר גדולה מלאכה שהרי נהגה שוה פרומה מן ההקדש מביא מעולה והחומשה ומביא אשם כשתי סלעים והמזעלין שהיו עושין בהקדש נוטלין שכרן מתרומת הלשכה (ע' נר"ב פכ"א ועוד היה ר"א אומר וכו') ר"ש אומר גדולה מלאכה שאפילו כה"ג נכנס ביוה"כ שלא בשעת העבודה חייב מיתה ובשעת טמאים ובעלי מומין מותרין להכנס ע"כ (דברי ר"ש אינם לא בנרא ולא בנר"ב). וראיתי להעיר עוד שמצאתי בספר קשרת הספ"ס (על תרגום יב"ע) שהביא שם בדר' ע"ב מאמר מאת האדר"ג ר"י בן ברוקא אמר שלש מאות ועשר עולמות נבראו ובכל העולמות יש ששים וארץ כוכבים ומזלות שרפים ואופנים ואומים שירה וכו' ע"כ. (ב) ע' הוספה ב' לניא והיא לעד עד כמה פרסו ושבושו המעתיקים נוסחא זו (ג) בפרט בדברי הרב מהר"ג ברילל צד א' וב' במאמרו זה.

המעם ג"כ נפסק הסדר הישר עם הלל ושמואי כי לקחו הכל מחגיגה ושם ג"כ פוסק בס. והמלות ריב"ז קבל מהלל ושמואי הם באמת מסופקים. ובג"כ פכ"ח שהוא לדעתנו שיור מאת ברייתא אחרת מפרקי אבות לא דבר כלל מאת קבלת ריב"ז א. אבל מעתה שכונת מסכת זאת היתה לתת לנו חבור כולל בעניני מדות ודעות וג"כ רמזים גנוזים בעניני האמונות (רב המאירי) יש לשער שבעיקרה היתה גדולה יותר ממה שהיא עתה לפנינו. והיתה כוללת מאמרים הרבה שנאבדו אצלנו מכל וכל ב. או שהם נמצאים כעת במקום אחר מהמשנה או בהתוספתא או באיזה מדרש ממדרשי התורה קרמונים וגם מאחרים ג. וכן ימצאו גם כד"א רבה וזוטא ד. ואליהו וזוטא ה. ענינים שיש לדון שנכללו הפעם במסכת אבות. כללו של דבר אנכי דן ובשער שכל המאמרים בעניני מדות ודעות אמונות ויראת ה' המפוזרים עתה בכל חלקי התורה שבעל פה (כמו ספרא ספרי ומכילתא שני התלמודים וכל המדרשים) בשם התנאים שהם בסיגנון המשנה (היינו פתגמים קצרים שאינם נופלים בגדר מדרש) נכללו בשכבר במסכת אבות. אבל נעקרו אח"כ לסבות שונות. ולפ"ז יסודו של האדר"ן (היינו בהחלקים שאינם מדרש) בריבוי המאמרים שבו הוא קרוב יותר אל נוסחת המשנה העיקרית שהיתה יתרה מנוסחת המשנה שלפנינו וב' נוסחאות מהאדר"ן הם למדין זה מזה ומשלימין זה את זה. ודברינו אלה הם קרובים להשערת הרש"ל ראפאפארט ומר"ץ חיות בענין זה (ע' לעיל פ"א). והנה ראיתי עוד להרב מהר"פ ז"ל שכתב ואינו רחוק שכל מסכת אבות או רובה נסדרה מרור אחרון עכ"ל (דה"ט צד 612). וקצת ספק לזה עוד ממדרש תהלים מזמור ד' דאיתא התם הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה וכו' וכן בתדא"ר פ"ג שנו חכמים בל שו"ן המשנה המחלל שיש כסתר וכו' ומזה יכולנו לדון על איחור הזמן שבו נתחברה מסכת אבות כמות שהיא לפנינו ביותר ביזור. אבל לבי נוקפני לסמוך על לשונות בעלמא שכתב פעמים שלא דקדקו בזה. ועתה נוסף עוד :

פרק ז

השערה בקביעות הזמן שבו חובר האדר"ן.

עד כה היו רוב דברינו ביסודו של האבות דר' נתן היינו חלק המשנה או התוספתא שבו. ועתה עוד עלינו לשום עין על חלקי המדרש שבו.

והנה אין ספק שבחלקים אלה ימצאו כמה רושמים מאוחרים וכבר העירו עליהם כמה מגדולי המחברים ו. אבל המעיין יראה שרוב רושמים אלו ליתניהו בג"כ וא"כ אין לדון מאומה מרושמים כאלה. ואם כי גם בה ימצאו רושמים מאוחרים ו. אבל כבר ביורנו שגם נוסחא זאת אינה הנוסחא העיקרית של האדר"ן. והיא לנו רק לעד שכל כמה שהנוסחאות מתקרבות יותר למקורם הם מסכימות ביותר עם הסיגנון הקדום. אולם הנוסחא הזאת העיקרית שעליה אנו דנים אינה בידנו ולא נוכל לשפוט עליה לפע"ד רק מהשערה אחת. והיא שהסיבה שעי' חובר מדרש למסכת זאת היא מפני שמשנת אבות מצד עניני ההגדה היתה ענין

א) ע"י פ"ב דפיאה מ"ז בענין הקבלה מר"ג הלב"ר מר' מישאש שקבל מאבא שקבל מן הזוגות שקבלו מן הנביאים הלכה למשה מסיני וכו'. וכשנצרך עוד לזה דברי חירושלמי שם בהלכה ו' (וע"ע בנ"ש) נוכל לדון קצת שטנו ליחס במה דברים משוקעים במשנה להלכה למשה מסיני על ידי אמצעות ה' זוגות. ועיין עוד גי' ע"ב. ועיין עוד דה"מ צד י"ב ודוד"ר ח"א צד ע"ב. ב) כגון חנן אדמון נחם המדי וזולתם מרור הראשון וכן רבים משאר הדורות שלא בא זכרונם בספי אבות. ג) כגון פסחים פ"ט (וכסופק) לבריתא. קידושין פ"א מ"י ופ"ד מיד חלק ממנה. סוטה פ"ט מ"ו חלק ממנה. מפרק חלק מ"א ב' ו' (וכמציא באדר"ן). עדיית פ"ב מ"ט ומשנה ו' מאמר הלל בתוספתא סוף פ"ב דברכות ע"ש. מכילתא מ"ז ע"ב הה"א רצה אדם לשמוע וכו' וע' כמ"ע שם. שמות רבה פ"ל ס"ט בשם בן זומא. ד) רושמים על ההסכמה ע' ד"א פ"ב גו"ב פ"ה בהערות שם אות ט"ז. ד"א רבה פ"ג ואדר"ן גי'א פ"ט גו"ב פ"ב וע' דור דור ודורשין ח"ב צד ג"ב. שם פ"ד ואדר"ן פ"א וע' הערות שם אות ג'. ד"א רוב פ"א (וכן ראש פ"ב) עם גי'א פ"א (ע' בהערות שם אות כ"א) וכן עם פכ"ז גי'א (ע' הערות שם אות ג') וע"ע מהרש"ל צונץ שם צד ק"א. ה) ע' כמה דברים בפ"ט (כפי שאינם נופלים תחת סוג מדרש) וע' מהרש"ל צונץ שם צד קט"ו. ו) ע' מהרש"ל צונץ בספרו הג"ל צד ק"ט ובהערות שם ודור דור ודורשין חלק ב' צד רכ"ה וע' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ב' ואות ו' ואות כ' שנכללו שמה רוב דבריהם. ולא אעיר פה רק על מה שכתב מהרש"ל צונץ בענין פ"ב שהוא דומה בתכונתו למדרש פטירת משה שמהו אין ראיה על איחור האדר"ן כי כל המדרשות מלאים מענין זה וכלים היו איזה מסורות ישנות באוכה מפטירת משה. וכן מה שדן מו"ר כמהרא"ה ווייס מנוסחת האדר"ן כל כנסת שהיא לשם מצוה זו כנה"ג על איחור האדר"ן יש לפקפק בו כי הנוסחא באדר"ן מסופקת שם וע' גי'א פ"ט ובהערות שם אות כ"ג. ז) ע' ג"ב פ"ב (ה' ע"א) מאמר דר"י בן בתירה שם שנראה מאוחר. חלק גדול מפי"ח ופי"ט וכן הלשון שם בסוף פ"ט מכאן אמרו חכמים ז"ל פכ"א א"ל לא שנו חכמים ז"ל. וביחוד אעיר על המעשה מתחילתו

לדרוש בה ברכים וקבעו מאמריה לנושא דרשותיהם. וכן מצאנו במסכת שבת ת"ר לעולם יהא אדם ענותן כהלל ואל יהא קפדן כשמאי (ע' בפנים ל"א ע"ב בנ"א ונ"ב) וכן קב"ד ע"ב שם ת"ר הן את חבירו לכף זכות דנין אותו לכף זכות (ע' נ"א פ"ח ונ"ב פ"ט) וספ"ר שם כמה מעשיות נסמכות לריבורים אלה (וע' פסיקתא רבתי פכ"ו וכמ"ע שם וספ"ה ד"ר ע"א דרשות כאלה). ומהו אנו רואים שכבר בימים קדמיים (ימי התנאים) נהגו לסמוך לאמורים מסויים מעשיות כדי להרחיבן ולהמליצן בדרשותיהם. וכל המדרש באדר"ג הוא ג"כ כעין זה. ואמנם אין ספק שהדרושים האלו נשתמשו בנוסחת המשנה הנהוגה בימיהם. ומעתה אחרי שאנו רואים שבעלי חלק המדרש שבאדר"ג קבעו דבריהם על נוסח משונה מנוסח המשנה שבידינו ושיש לשער כי הוא כשנת ר' נתן וא"כ יש לדון שמשנת רבי לא היתה עוד אז המקובלת והמפורסמת ביותר הנה זה אמנם לא יוכל להיות רק בזמן קדום. ומהדוגמאות בכ"ס שבת נוכל לשער כי הדורות האחרונים של התנאים או דורות הראשונים של האמוראים כבר התחילו במדרש זה. והנה ראיתי להרב מהר"ן חיות שכתב במאמרו על האדר"ג הנ"ל אבל בדרך עיוני מצאתי כי יותר משלשים פעמים מובא בש"ס עובדא דצדיקים וחסידים אשר אין להם שום מקור לתוספתא וספ"ר רק באדר"ג ומשם באו להש"ס שלנו עכ"ל. והנה לא פירש לנו איזה דם הבאמרים האלה וארמזו על קצתם שאנכי משער שיעקובס היה באדר"ג ומשם באו להש"ס והמדרשים: פיסקא דהו מתונים בד"ן (פ"א נ"א וע"ש באות י"ח ונ"ב ש"ס). איזהו סייג שעשתה תורה לדבריה (נ"א פ"ב וע' אות ה' ש"ס) שם בסוף הפרק פיסקא דאיזהו סייג (ע"ש נ"א ובהערות שם אות צ'). המעשיות דחסיד אחד שלן בבית הקברות ודכנימין הצדיק בפ"ב נ"א (ע"ש אות נ' ואות ס"ב) המעשיות דר"י בר א"ל (ע' נ"א פ"ד ואות מ"ז שם ונ"ב פ"ח). כל פ"ח מנוסחא ב' ע"ש אות ד' ואות י'). הפיסקא בשלשה דברים שינה סוף פ"ד נ"א (וע' אות צ"ג וצ"ד ש"ס). המעשיות בעניי תחלתו של ר"א ור"ע (נ"א פ"ו וע' אות ל"א שם ונ"ב פ"ב ו"ג ש"ס). המעשה דנקדימון שם (נ"א ש"ס וע' אות ע"א ש"ס) המעשיות דלכף זכות שם (נ"א פ"ח ונ"ב פ"ט) המעשה בחמורו של ר"ח בן דוסא (הם בנ"א וע' אות מ"א ש"ס). המאמר ה"א כל מי שיאמר לי הכנס לגדולה זו (נ"א פ"י וע' אות י"ג שם ונ"ב פרק כ'). המעשיות בענין פטירתו של משה ושל אהרן (נ"א פ"ב ופכ"ה). הפיסקא אמור מעט ועשה הרבה (נ"א פ"ג וע' אות ה' ש"ס). המעשיות דהלל ושכאי נ"א פט"ו ונ"ב פכ"ט. הפיסקא דשוב יום אחד לפני מיתתך (נ"א סוף פט"ו וע' אות כ"ו ש"ס). המעשה דריב"ז שפגע בכתו של נקדימון (נ"א פ"ו וע' אות י"ג) הפיסקא איסי בן יהודה היה קורא שמות (נ"א פ"ח וע"ש אות כ') א. אבל בכל זה לבי נוקפני לקבוע איזה הלכה על מ"ב הנוסחאות שבידינו. כי עכ"פ באו בתוכם הוספות וגם כמה ממעשיות ומבאמרים אלה שהוכרנו אינם נמצאים בנ"ב. וכמה פעמים כל ענינים מורה עליהם שלא באו לשם רק אנכי נראה ונראה דגורא ומבעס מוכיח עליהם שהם הוספות ואחרי שאנו רואים כי גם בחלק התוספתא באה בתוכה הוספה שנוכר בה האמורא ר' ירמיה (ע' נ"ב פ"ו) א"כ מי יערוך לנו שלא הכניסו בו כמה דברים מהש"ס ומדרשים או אולי שנשתמשו שניהם במקור אחד לפיכך דעתנו נוסה שאין לקבוע שום זמן לחיבור האדר"ג כאשר ימצא עתה בידינו. וכל דור ודור וכל מעתיק ומעתיק הוסיף עליו מדלילה. ומכ"י וואטיקאן (הוספה כ') נראה ברור שגם מספר היכלות או מאיזה ספר אחר מבעלי הסוד הכניסו בו המעתיקים דברים והעיקר אצלינו הוא שגם עיקרן של חלק המדרש שבו הוא מזמן קדום. זהו מה שעלה במצורת השערות בחקירות אלו וידעתי בנפשי שלא העליתי מהם אלא כדמסיק העלא מכי כרכא כי אמנם החקירות האלה גונעות בשאלות זמן חבור המשנה ואופנו וכן מ"ב התוספתא וכונת מחבריה בה ובהנה דברים העומדים ברומו של עולם אשר שנכו ממנו ולא באו עוד לידי בירור. אולם לא נמנעתי מלחוות השערות בדבר האדר"ג מפני המנהג. ואולי יהיו בהם איזה דברים אשר יתקבלו מאת חכמי ישראל וישמח לבי גם אני.

ר"א של בן הורקנס בנ"א פ"ו ונ"ב פ"ג שנראה קצת כי סייגנו נ"ב (אשר בו השתמש בעל הפדריא) צעיר מסיגנו נוסחא א' אם כי יש לדון ג"כ להופך שנוסחא א' היא רק קיצור מנ"ב. וכן בסוף פ"ל מעשה דר"א בן הורקנס וכו' ע"ש שסיגנו נ"א נראה מוקדם. א) לא רמותי רק על חלק המדרש. וע"ע נ"א פ"ט ובהערות שם אות ח' מה שרמתי שם על קידושין ט' ע"א. וע"ע בדברי הרב מהר"י ברילל נ"ד בספרו מבוא המשנה חיב צר קמיה. וע"א במאה שערים לר"ן גיאת ח"א דף ס"ד ע"א. וכיצחק ירנן שם אות י"ח הגיה שצ"ל ת נ"א והוא שלא בדקדוק וראיתי להעיר שבמדרש משלי דפוס תוגרמה בפסוק פתח לנחלים פרישה כ"ז וישנה פיסקא גדולה המתחלת תמן תנינן עשר נקודות בתורה באבות דר' נתן וכו' והולך ומונה אותם על דרך נ"א פ"ד באריכות גדול. אבל הרב ראובין הודיעני שבכ"י מדרש משלי שבאוצר הספרים שבפאריז ליתנייהו להמלות אבות דר' נתן וכן מצאתי במחזור וויטרי (בריש מוועאם Add. 27201) דף רמ"ו ע"א דאיתא שם בשורה טוב סמוך לסופו תמן תנינן עשר נקודות בתורה ישפוט ה' וכו'.

פרק ה

תכונת הכי והמפרישים שהשתמשתי בהם בעד נוסחא א' ודרכי בהנהגות והערותי לנוסחא זו.

כל מלאכתי בנוסחא זאת לא נעשתה בכונה אחרת רק להכשיר אותה לקריאה באיזה אופן בעוד האמצעים הנאמנים שבקורת אמיתית מתרת להשתמש בהם, ולא הנחתי שום כ"י ליסוד מוסר בעד הנוסחא. וע"פ הרוב היתה לנגד עיני נוסחת הספרים בספרי הש"ס שלא רציתי לפסול אותם מכל וכל. אבל השתדלתי לתקן אותה ע"פ כ"י ואמצעיים אחרים שאזכיר עוד לקמן והנה הכי שהיו בידי מאותה נוסחא הם שנים: (א) כתב יד אֶקְסֶפְאָרְד אשר זה שמו אשר קראתי בר"ת כ"א והוא ברשימת הראב"ן מספר 408 (Opp. 95) והוא קובץ גדול נכתב על קלף בכתיבה אישכנית ישינית. ומחזיק רציו דפים (פֶּאֶלֶאִי) וכולל ההעתקה העברית מפירוש המשניות להרמב"ם על הסדרים נזיקין קדשים מהרות וג"כ מסכת אדר"ג המושכת והולכת מדה ס"ח ע"ב עד דף פ"ד ע"ב. ובראש המסכת כתוב אבות מ' נתן. וכאשר יראה המעיין בהערותי בפנים נוסחאות הכי הזה הם מסכימות בהעשרים הפרקים הראשונים של האדר"ג עם נוסחאות הספרים (קודם שהוגהו ע"פ רתומת ישרים) אבל מכאן ואילך (עד סוף פ"ט) הן מסכימות ביותר עם נוסחת כ"ע. ובכלל נראה כי כל הכי הוא צעיר לימים. ונוסחאותיו המיוחדות לו אינם מובנות מאד. (ב) כתב יד ע"פ ש"י אשר רשמתי ומיר כ"ע. הקובץ הזה היה מקדם בידי הרב מהרש"ח האלבערשטאם נר"ו וממנו נעתקו החמשה קונטרסים שהג'ל הרב מהר"ן קורניל ז"ל ובהקדמה שם מכתב מאת הרב מהרש"ח וקבע בו זמן כתיבתו בשנת ה'א"רס"ט. ואם כי הוא צעיר לימים בערך מכל מקום נוסחאותיו הן ע"פ הרוב מובנות וישירות וכאשר יראה המעיין. וה' פרקים שחסרים בו (ע' פ"ב הערה ס"ה) הן חסרון לא יוכל להמנות. הקובץ הזה הוא עתה בידי הרב מהר"א עפשטיין נר"ו. ואנכי לא ידעתי מציאותו עד שכבר החילתי בהדפסה בעיר וויען. ויהי כשמוע ידידי זה מעסקי שם העירני על הכי שבידו וגם הרשה לי בסובו לעשות לי העתקה מהמסכת הזאת. ואנכי נותן לו בזה את תודתי ממעמקי לבי על החסד אשר עשה עמדי. וה' אברהם הכהן קאפלאן העתיק בעדי את כל המסכת הזאת מהקובץ הזה. ובעזרת ההעתקה הזאת עלה בידי לתקן עוד כמה וכמה דברים בפנים שלא יכולתי להגיה מקודם. וכמה שנוגע להנהגות אלה עלי להודיע שלא הגהתי בפנים רק במקום שחשבת ידנוסחא בספרים אורעה ע"י המעתיקים שעלולים לכמה מכשולים והם. שהם מדלגים מתיבה לחברתה הדומה לה במכטא. משמישים כמה פעמים מלות החבור והיחס. מחליפים לשונות המשנה בלשונות הגמרא השגורה בפיהם יותר. משלימין את הראשי תיבות בטעות. גורעין מלות שנראות בעיניהם כמיותרות או להיפך שמוסיפין איזה מלות מסברא או מאיזה פירוש בגליון עד שהמאמר הוא מדולדל. ולפעמים ג"כ מחליפים מאמרים ככאמרים אנכ שיטפא. שיבושים ועמיות כאלה השתדלתי לתקן. (א) ע"פ הכי מאדר"ג שהגהתי על פיהם כמה פעמים ובפרט כ"ע שקבעתי ע"פ ג"כ איזה פיסקות שלמות בפנים. אבל לא נשאתי פנים לכי ובמקום שראיתי שנוסחת הספרים היא הישרה או שלא מצאתי כי נוסחת הכי היא טובה יותר אז קבעתי אותן נוסחאות בההערות והמעין יעשה עמם כה שלבו חפץ. וכן לא הגהתי במקום שנוסחת הכי היא לגמרי בסניגון אחר כי מי יודע מי הוא הישר אבל העירותי על זה בההערות. (ב) ע"פ הכי מפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון והילקוט אבות ילקוט המכירי ומדרש הגדול ישכבר דברתי אודותם בס"ב. אבל לא הגהתי על פיהם רק במדה מועטת עד מאד ובמקום שנראה לי כי יש צורך גדול בדבריהם להמעין העתקתי דבריהם בהערות. והשאר שמת' בהוספות כדי שלא להגדיל מדת ההערות יותר מראי. (ג) ע"פ נוסחא ב' אם לא נגע התיקון רק לאיזה מלות אבל אם ראיתי שעלי לתקן כמה שורות או לסרס פרק שלם מפני הדילוגים והשיבושים שבנו"א אז חשבת י יותר לנכון להסתפק ברמיזה על נו"ב. ולמה זה נכפיל הדברים. ולפעמים לא הגהתי רק נוסחא אחת והנחתי השניה בלי תיקון כדי לעורר עוד את המעיין על מקום הספק. (ד) ע"פ הגהות התומת ישרים ישכבר נתקבלו בספרים וכן ע"פ הגהות הגר"א אבל רק לעתים רחוקות. (ה) ע"פ דוגמאות וההמשך מסברא אבל רק פעמים מעטות ובוהירות יתירה. בעזרת האמצעים האלה השתדלתי לתקן הנוסחאות שכספרים. אבל כשם שלא חשתי להגיה במקום שנתכרר לי שהנוסחא הישנה נשתבשה כך חדלתי מלהגיה במקום שלא באו הדברים אצלי לידי ביורר גמור או שלא מצאתי סמך נכון להגיה על פיו. ואם כי יש מקום לבע"ד לחלוק על איזה הגהות ומה גם בדברים המסורים ללב כמו בתיקון לשונות וכדומה מכל מקום אקוה כי חכמי ישראל יסכימו עמי ברוב ההנהגות.

ובדבר ההערות הנה היו לנגד עיני מדי כתבו אותם או לכה"פ רובם אלה הפורשים לאדר"ג והם. אהבת חסד מאת הרב ר' אברהם ב"ר שמשון וויטמונד (אמסטרדם תקל"ז) בנין יהושע מאת הרב ר' יהושע פאלק ב"ר יצחק אייזיק מליסא (דהירנפורט תקמ"ח) כסא רחמים מאת הרב חיד"א (אונגוואר תרכ"ח). הפירושים שני אליהו ובן אברהם על אדר"ג מאת הרב ר' אליהו ב"ר אברהם מדיעלס"יין (ווילנא והיראדנא תקצ"ג)

ספר אבות הראש נ"א רב ר' רחמים נסים יצחק פאלאני בנ' חלקים (ח"א שאלוניקי תר"כ. ח"ב אזמיר תרכ"ב. ח"ג אזמיר תרמ"ג) א. פירוש האדר"נ מאת הרב ר' אליעזר ליפמאנן בר' מנחם מנלי מזאמישטש זאלקווא תפ"ג ב. ובלעדי אלה הפרשים עוד הסכת אדר"נ דפוס ווילנא עם הגהות מאת התומת ישרים ור' יעקב עמרנן והגרא ור' ישעיה בערלין והר"ג ליפשיטין ג. וכן הספרים רגל ישרה מהרב ר"ג ליפשיטין הנ"ל (דירהנפורט תקל"ז) ונוסחת מסכתות קמנות ע"פ הגר"א שקלאוו תקס"ד ד:

והנה הפירושים שהזכרתי ובפרט פירוש אבות הראש ופירוש בנין יהושע הם מלאים מבקאות וחריפות מבחילות ומפליאות את לב המעיין. אמנם המפרשים ההם כפי המנהג בארצותם לזמניהם הכניסו לפעמים ג"כ כמה דרושים והאריכו בהם מאד. ואנכי לפי מנהג בעלי הפשט שבימינו ובארצותינו סלקתי ידי מהדרוש מכל וכל וגם בפירוש קצתו כי אמנם רוב דברי המסכת הזאת הם פשוטים למבין וכל הורות והקושי שבה הוא רק מפאת שיבוש הנוסחאות. ולכן לא קבלתי מאת הפירושים שהזכרתי רק מה שנראה לי יאות לרגל מלאכתי לפי מנהגינו. ואם נמיתי מדבריהם לא ראיתי לנכון להתוכח עמם או לסתור דבריהם כי לא אדע את התועלת היוצאה מאריכות כזה. ומאהבת הקיצור לא הרביתי ג"כ תמיד בדוגמאות אם חשבתי שלא יתעורר על ידיהן המעיין לאיזה דבר חדש. וכמה פעמים שלא רמזתי רק לדוגמא אחת ובגרשם שם. ובימינו אלה יספרי הש"ס והמדרשות עם מראה מקומות הם מצוים ביד כל אדם עמל הוא בעיני האורך בדוגמאות שכל קורא יוכל למצוא אותם כמעט יגיעה. וכן לא העתקתי לישון הדוגמאות שרמזתי עליהן כי ספרי הדפוס הם ביד כל אדם עליהם ולא ניתנה התורה לעצלנים. ולמה זה אבלה הזמן בעדם. והתורה חסה על זמנם ועל כספם של ישראל. אבל לעומת זה לא חסתי על עמלי לחפש בחיפוש אחרי חפוש במאות מכ"י שאין ביד הקוצא להשיגם. וכאשר מצאתי איזה דבר נוגע לאדר"נ העתקתי כמעט רכל עכוור למען יפוט הוא על טיב המציאה. זהו לדעתי מה שהוא מחובת המלל לעשות: ועתה אדבר עוד איזה דברים שאחשוב כי חובה עלי להעיר עליהם את הקורא בפרט. רמזתי כמה פעמים בהערותי על התומת ישרים (תומ"י). והם ההגהות שנכספו זה לאדר"נ (מדף ס"א ע"א עד דף ס"ו ע"ב). והנה יש עירוב קצת בנידון מחבר ההגהות כי משער הספר נראה שמחברם היה ר' שמואל ק' סירלייו. אבל בסוף ההגהות כתוב אני הצעיר תם בן יחיאל בל"א החכם השלם הרופא המוכנה כמ"ד גדליה זל"ה הגהתי הכבא הזאת של האדר"נ מספר כתיבת יד י"ש ניושן ע"כ. וא"כ ר' תם בן יחיאל היה מחברם. וכבר הרגיש כזה בעל אוצר הספרים (ע"ש בערך זה). וכן יש קצת עירוב בטיב כל הגהותיו כי לפעמים הוא כותב בנ"א סתם ולפעמים הוא כותב כן צ"ל. ואצל מלת כלונס בפרק כ"ד כתוב כלים נאים בספר כתיבת יד כתיב כלונס ע"כ (ע' בפנים) ובהערות אות י"ז. וכן כתב בסוף פרק כ"ט (קודם פיסקת רבי אחאי בן יאשיה) סליק פרקא וסליק בבא כך מצאתי כתוב בספר כתיבת יד ע"כ. ומצאתי שכמה מנוסחאות שלו מסכימות עם נוסחת הכ"י (ובפרט כ"ע וע' פמ"א ובהערות אות י"ט). וכדי לצאת מהמכונה הזאת אנכי משער שהיו לפניו שני כתבי יד והאחד לא הגיע רק עד פרק ל' אבל השני היה שלם וכן אנכי משער שבמקום שכתב נ"א סתם הוא במקום שלא רצה להכריע בין הנוסחאות השונות. והנה כבר נתקבלו ההגהות אלה בספרים אבל המדפיסים טעו לפעמים וקבעו אותן שלא במקומן. וכבר העיר המניה ל"ש ווילנא הנ"ל על כיצא כזה. וכן רמזתי גם אנכי לרוב על הגהותיו בין שקבלתי אותם או שדחיתי אותם בהר"ת

א) ח"א וח"ב הם שאלים בידי מאת הביהמ"ס הגדול דק"ק ווינא. וח"ג השאיל לי הרב מהר"א יעללעניק נר"ו מאת אוצר הספרים הספואר שלו ואנכי נותן את תודתי על חסרו עמדי וגם לגזברי הביהמ"ד תודתי נתונה. ב) הספר היקר הזה השאיל לי הרב מהרש"ח האלבערשטאם. אבל לא בא לידי עד קרוב לגמר מלאכתי. ואעיר עוד על ההעתקה הרומית מאת האדר"נ מאת החכם הניצוי Francisus Tailor (London 1654). אבל היא מלאה טעויות ושיבושים ואינה כראי להפסל בה. ג) מדפוסים ישנם לא היה בידי רק ההוצאה ראשונה של האדר"נ ווינציא ש"י וכן דפוס באוועל שליח וע' רשימת הרמ"ש' במקומו ומאמר על הדפסת התלמוד להרב מהר"א ראבינאוויטץ מוכנען תרל"ו. אבל כגון דא צריך אני להודיע שההוצאות הנ"ל לא היו לפני במשך כל מלאכתי. וכשאני כותב בספרים ישנים כונתי לפעמים רק על הנוסחא שישערתני על ידי סילוק ההגהות בספרים חדשים או ע"פ נוסחת כ"י מהריט"ן שיש לשער שהעתיק נוסחא מאת ההוצאה הראשונה. ולדאבון לבי לא זכיתי לראות את כל ההיצאות מספרי הש"ס שנדפסו ב"ה האדר"נ. וע"פ האחדות אשר באו לידי אנכי טשער שיש לקבוע שלש חילופי זמנים בהדפסת האדר"נ והם משנת ש"י עד שנת ת"ד (ועד בכלל) בלי שום הגהות. ואחרי כן שס"ה אשר קבלו הגהות התומ"י עד שנת תקס"ד שקבלו ג"כ הגהות היר ישעיה בערלין. כל זה אנכי אומר בכלל אבל אין בידי לירד לתוך פרטן של דברים. ד) הספר הזה שאול בידי מאת הרב ר' יואל דייטש נר"ו. ואנכי נותן לו את תודתי על חסרו זה עמדי. ואני נותן בזה גם כן את תודתי לידידי הרב מיהר"ר מיכאל פריעדלאנדער נר"ו שהיה לי כמה פעמים לעזר בהשאלת ספרים גם מבתי אוצרות הספרים העובדים תחת השגחתו וגם מאוצר ספריו.

ועתומי מפני הקיצור ועל הקורא לעיין שם. שנית בב' מקומות ראשי הפרקים והם בריש פ"ג ובריש פ"א ונאלצתי לזה ע"פ טבע הענינים וכאשר יראה הקורא שם, וראיתי להעיר שבכלל ראשי הפרקים וחלוקתן מסופקים הם, ולפי כ"ע פכ"ב וכ"ג אחד הן (ע' פכ"א בהערות אות ח') וכן פל"ד ופ"ה בכ"א (ע' פל"ד בהערות אות י'), ובפירוש אבות כ"י לר' יעקב ב"ד שמשון לאבות פ"ה מ"ח (שבעה מיני פורעניות) כתב הא למדנו שהנזל מתנות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת ר' נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"כ והנה לא נמצא כן לפנינו בפירוש ובל"ס כיון להמעשה שם באשה אחת וכו' בפ"ח המתחיל לפנינו ז' מיני פורעניות ולפ"ז יש לרדן שפ"ז (המתחיל ז' בריאות) ופ"ח היו לפנינו פרק אחד וכלל כל השביעיות, ובכ"י יחסי האמוראים כתב וגרסין נמי באדר"ג פ' בעשרה מאמרות ארבעה חכמים הרואה וכו' (ע' פ"ט) וכן במקום אחר ותניא באדר"ג בפ' עשרה מאמרות בתחילתו עשה נסים נעשו בכיה"מ וכו' חוק מישמעאל בן קמחית וכו' (ע' פ"ה) ויש לרדן מזה קצת שכל הי"א פרקים האחרונים של האדר"ג נכללו לפנינו בפרק אחד, ובערך בערך נקד י' נקודות מפורשות באדר"ג בפרק י' נסים נעשו לאבותינו במצרים ולפנינו ליתא פרק המתחיל במלות אלו ופיסקא דעשר נקודות הוא בפרק ל"ד ע"ש, וכן הביא האור זרוע המעשה דריבא אחת שנשבת (ע' פ"ח בהערות אות כ"ט) מ"פ ג' דאדר"ג, מכל הלין אנו למדין שחלוקת הפרקים באדר"ג לפני הראשונים היתה באופן אחר ממה שהיא עתה לפנינו, והנה בין לפי נוסחת כ"א ונוסחת כ"ע מספר הפרקים הוא אר"ב ע"ס, וגם מהרי"ל צונץ בדבריו על האדר"ג בספרו הג"ל כתב שמספר הפרקים ארבעים, אבל יש לשער שנוסחת דפוס וויניציא או דפוס באזעל נודמנה לו שבשנים מעו המדפיסים וכתבו אצל הפיק אלישע בן אבויה והפרק בן עזאי שני פעמים המספר כ"ד ובכן נחסר להם פרק אחד, חלוקת הפיסקאות גם בנוסחא א' וגם בנוסחא ב' היא חדשה ומדי באה ועשיתי זאת מפני שחשבת כי העמדת כל דיבור ודיבור על אפנו ולהפרידו ממה שאינו ענין לו תועיל לפעמים יותר מכמה באורים ארוכים, ומרוב חשיבות הדבר הזה בעיני והשמירה היתירה הדרושה לזה יסחתי את פני מורי הרב מהר"ם איש שלום להיות לי מסייע בדבר מצוה והוא מרוב טובו נענה לי וכמעט כל חלוקת הסימנים היא ע"פ עצתו הטובה ובהסכמתו, וראיתי עוד להתנצל לפני הקורא שכתבת על נוסחת הגר"א ואין נראה או ואין צריך וכיוצא בזה, ויאמין לי הקורא כי נתגדלתי בידי הכבוד לפני האיש האלהים הקדוש הזה, ועד היום יראתו מרחפת על פני, אבל תורה היא ואין נושאין בה פנים, ומתחילה חשבת שלא להעיר על דבריו כלל כי מה לנו להשגיח בנוסחאות חדשות שאינן מקיימות ע"פ כ"י או ע"פ ראיות מכריחות, אולם חזרתי כי מרוב חשיבות וחביבות דבריו בעיני חכמי ישראל ותלמידיהם, אבל מכיון שרמתי עליהם הוכרתי ג"כ להגיד משפטי על דבריו אם לא ישרו בעיני, וכבר שדו בה רכנן נרגא במיב כל אלה ההגהות שנתקן משמו ולא מבר בר רב אשי חתים עליה, ובמיב ההגהות לאדר"ג בפרט כבר דבר בעל הפירושים הרב ר' אליהו מדיעלישין בהקדמות לפירושו שהזכרתי לעיל והאריך להוכיח שם בראיות ברורות שלא כולם יצאו מפי הגאון ז"ל, ודי בזה:

פרק ט

תכונת הכ"י מנוסחא ב'.

נוסחא זאת במלואה לא תמצא לפי ידיעתי רק בכתב יד אחר בבית אוצר הספרים אשר בהוואטיקאן ברומי, והעירני על מציאותו הרב מהר"א בערלינער נר"ו, וגם בהשתדלותו העתיק שם עבורי היד אברהם קאסא את כל דברי נוסחא זאת, והוא הוא הכ"י אשר שמתירו להנוסח העיקרי מנוסחא ב', מספר הקובץ הזה בהוואטיקאן הוא 303, והחכמים אסעמאני ברשימתם ח"א צד 290 מונים שם עוד תשעה עשר קונטרסים הכרוכים בקובץ זה ומשערים שחלק מהקובץ נכתב במאה הי"ד למספרם וחלק אחד במאה ה"ז, והמעתיק הג"ל כתב לי כי בסוף הנוסחא מאדר"ג כתוב עוד "תם ונשלם אבות מר' נתן והכותב הודות לאל נתן", והנה החכמים אסעמאני מזכירים שם ברשימתם אבות דר' נתן בן יצחק (והוא הקונטרס הי"ב בהקובץ הזה) ואולי נשתרבו להם מלות אלה מפירוש ר' שלמה בן יצחק לאבות שהוא שם קונטרס ד' מהקובץ וכן קבעו שם במעות מספר פרקי האדר"ג לשלשים ושמונה, וכן מעו לחשוב שהספר אבות דר' נתן פירוש על פרקי אבות מר' נתן ב"ר נחמיה הנדפס באלמונא בשנת תפ"ח הוא המסכת אדר"ג, כללו של דבר בדריהם לאו דסמכא הם, בלעדי העתקה זאת עוד היה לפני פירוש על פרקי אבות ככ"י שמוכאים בו דברי נוסחא זאת כמה פעמים, ואחרי אשר לא נודע עוד מינו ברבים אדבר עליו איזה דברים, על הכ"י הזה נתעוררתי ע"י הרב ר"מ שמינישניידער נר"ו, והוא קנין הרב מרדכיאל האלבערשטאם נר"ו קובץ 151 מאוצר ספרים שלו המפואר, והוא נהג בי טובת עין להשאילתו לי בכל

מבוא פרק ט

משך ימי מלאכתי ואודה לו על חסרו זה כל הימים. תמונת הקובץ הוא פֶּאֱלִיאָ ומחזיק שליט דפים כבתיכה ספרדית והוא החבור מנן אבות פירוש לאבות דר' נתן נוסחא א' לר' יום טוב צהלון שהזכירו הרב חיד"א בשם הגדולים שלו בשם זה נוע"ע אוצר הספרים ערך זה). וכן הזכירו בפירושו כסא רחמים בפל"ה מאד"נ שכתב שם אבנא דלא היתה מפולת בירושלים פירש מהר"מ ז"ל בכ"י ברעש ע"כ א). והנה הכתב יד שבידי נכתב מאת המחבר בעצמו כנראה שם מכמה עמודים שעבר עליהם קו המחק מפני שהמחבר חזר מדבריו וכן מההגדות אשר בשולי הדפים שם. וההקדמה מתחלת בהמלות אמר הצעיר יום טוב בן לאדוני אבי כמחר'ר משה צהלון הספרדי היו. וכן נמצא בסוף הספר שיר וחתום שם כראשי החרוזות אני יום טוב ב"ר משה צהלון. ולפי זה דברי הרב חיד"א שמיחסו שם בשה"נ לר' יום טוב ב"ר עקיבא צהלון שלא בדיוק הם. תוכן פירושו הוא כתוכן רוב הפירושים מעורב מדרוש ופשט והוא מאריך עד מאד. והוא הולך וסובב על נו"א שהוא נוסחת הדפוס ורמזות א"ז פועמים על פירושו. אמנם כל הון יקר נמצא בו לפי שמביא כמעט כל דברי נוסחא ב' כדי לברר ולתקן על פיה דברי נוסחא א' ואלה דבריו בהקדמתו אך את זה ראיתי אחרי רואי מצייץ מן החריכים במחשבים מונחת בקרן זוית כמעט נשתכחה מישראל והנה גם היא מחלקת שלל מכלל מסכתות וכו' הלא מצער דיא וכו' ולא תהיה האמת נעדרת סוגרת וכסוגרת כמשפט הזה כי אין בפיהו נכונה וגירסא נאמנה וענין מוקשה ודבר הקשה אולי אוכל נכה בו ואפרישנו וכו' ושם אתנו נוסחאות מדויקות וחזקות כל מן דין וכל מן דין תסתים שמעתתא ההילכתא עכ"ל. וע"פ הרוב נוסחאותיו הן מדויקות וכן הבנסתי כל אותם חילופי נוסחאות מכ"י זה במקום שחששתי שהם טובים מהנוסחאות שבכ"י ורמזי בפנים בין שתי חצאי מרובע מבלי העיר עליהם. אבל אם נסתפקתי במינם ומה גם אם ראיתי שנשתנו לגרועות או שמתי אותם בההערות ורמזתי עליהם ברית כ"ה (לכתב יד 'האלבערשטאם'). וכן נשתמשתי עוד בכמה מקומות בספר נזה שלום שנדפס על ידי הרב ר' שלמה זלמן מוסינ' ז"ל על פי כ"י מינענ' ושם בספר זה חלק גדול מאת דברי האבות דר' נתן נוסחא ב'. אבל אין ספק שידלג המופר על כמה פרקים וכן שקיצר בכמה לשונות. והנה לקטתי מדבריו כמה נוסחאות טובות ותקנתי על פיהם כמה פעמים ורמזתי עליהם בשם נו"ש או שהעתיקתי דבריו בהערות. אבל במקומות שלא ראיתי תועלת בהרחיב על ידי נוסחתו או קצאתי ורמזתי עליהם בהמלות ועיין נו"ש. מכ"י שמוזכרים דברי נוסחא זאת לא מצאתי זולתי לרוב ר' ישראל אלנקאווה במגוורת המאור כ"י והבאתי דבריו בהערות איהו פעמים. בלעדי זה העתיקתי עוד בפרק מ' מנוסחא פיסקא מפרק השלום בכ"י. והוא הקובץ המחזיק דברי נוסחא א' ואשר דברתי עליו בפרק שקדם. דרכי בהערות הוא כדרכי בהערות לנו"א לקצר בתכלית הקיצור. הר"י צהלון בהביאו דברי נוסחא ב' מפרש אותם גם כן אבל נשתמשתי בפירושו רק במקומות מועטים ורמזתי עליהם.

פרק י.

ענין ההוספות לשתי הנוסחאות ומ"ב הכ"י שהבאתי שם.

כבר אמרתי שלא כל החילופי נוסחאות אשר מצאתי בכ"י שמתי בההערות מפני שראיתי שירכו הדברים יתר מדאי וישחיתו את תואר הספר וע"כ לא העירתי בההערות בפנים רק על נוסחאות שחששתי לאמת ברור או עכ"פ מעורר את המעיין על אמינות הדברים. אבל כדי שלא למנוע הטוב מאת הקוראים אספתים כמעט כלונה להדוספות ואולי יזכו הם למצוא את המרגגותא במקום שלא עלה בידי למצוא כלום. אבל מבלעדי דברים כאלה עוד מצאתי אחרי שכבר נמסר נוף הספר לדפוס כמה דברים מובאים מאת האד"נ בספרים בכ"י שלא ידעתי מרם מקודם. וכן נתגלו לי קובצים אחרים מחזיקות את כל או רוב דברי הכסכת הזאת. את כל אלה אספתי וקבצתי אתה לאחת וסדרתי אותם על סדר הפרקים ככל נוסחא ונוסחא בפני עצמה. והם ארכע הוספות שתיים לנוסחא א' ושתיים לנוסחא ב'. ואלה הכ"י שהבאתי בהוספה א' לנו"א. פירוש לאבות מר' יעקב בר שמשון. ליקוטם מספר יחסי תנאים ואמוראים. ספר מרפא הנפשות לר' יוסף אבן עקנין. פירוש לאבות כ"י אשר קראתי שמו ילקוט אבות שיש לשער שמחברו היה ר' אליעזר בן שלמה ב). ספר ילקוט המכירי לתהלים ומדרש תרי עשר מאת ר' מכיר ב"ר אבא וכו'.

א) האבות הראש בפרק זה לבבא זו מכיא דברים אלו בשם הרב חיד"א וכתב שם עוד זאת זה ראיתי להרב פרי האדמה בחיד דף ו' ע"א שכתב ז"ל פה עיר הקדוש וכו' ובפירוש מנן אבות כ"י למתרישין באד"נ כתב שלא היה מפולת וכו' כדי שלא יסתכנו ע"כ והנה מצאתי פירוש זה בהכ"י במקומו אמנם דברי הרב חיד"א לא מצאתי. ואולי הם שם בגליון כי יש שם איהו מלות אשר לא יכולתי לקרותם. ב) ע' לעיל צד X ונדפס שם במעות ר' שלמה בן אליעזר.

(ע' לעיל פ"ב). מדרש עשרת הדברות במחזור ויטרי ככ" ונ"כ פירוש אבות לר' ישראל ב"ר שלמה. הוספה ב' מחזקת העתקה מאת ש"ר אחר מהאדר"ג שנמצא באוצר הספרים שבאוטריקאן אשר ברומי רבתי והנה אין ספק שהוא מלא שיבושים וגם כן כמה דילוגים מפרק לפרק ימצאו בתוכו א' אבל גם כן כמה נוסחאות יפות ימצאו בתוכו וכמו שיראה המעיין ורמזתי עליהם לפעמים בהוספות לנו"א. הוספה ג' כוללת חילופי נוסחאות כאת כ"י אחר בפארמא שנמצא שם האדר"ג לנו"ב בקובץ 327 (ברשימת דע רוססי) והעריכן עבורי החכם הנפלא והמלומד הגדול בתורת וחכמת ישראל סוכן בית הספרים דשם ה"ה כש"ת פ"ע ט"ר פ"ר א. Cav. Pietro Perreau. ואנכי נותן לו בזה תודתי ממעמקי לבי נגדה לכל עמי על החסד אשר עשה עמדי במפעלו זה. והקורא יראה שנמצאו בכ"י זה כמה נוסחאות טובות ומועילות. ועוד כללתי שם איזה נוסחאות מובאות מאבות דר' נתן נ"ב במנורת המאור כ"י לר' ישראל אלנאקוה. הוספה ד' כוללת דברי הרשב"ץ בחבורו מגן אבות ע"פ כ"י אחד בפארזי על מסכת אבות פ"א מ"ה ומ"ב וי"ג החסדים בספרי הדפוס. ונתתים פה מפני שהובא שם האדר"ג נ"ב איזה פעמים. וזאת כל זאת עוד כללתי בהוספות (הוספה א' וג') תיקונים והשמות אל ההערות וגם כן תיקוני טעויות שנפלו בדפוס. כי ע"י רוחק מקום מגורי ממקום הדפוס לא היה לאל ידי לפקח על ההנהגה כאשר חפצה נפשי וסדרתי כל זאת על סדר הדפים. ובקשתי שמוחה לפני הקורא שלא יסמוך עלי בשום דבר עד אשר יעיין גם כן בההוספות לראות אם לא חזרתי מדברי בהערות או כי הבאתי שם איזה נוסחא שיש לה פנים מסבירות ביותר. — את כל זה ראיתי להקדים לגוף הספר וידעתי שלא באתי עד קצה המלאכה כי יש מקום עוד לדרוש ולקבל שכר. אבל לא עלי המלאכה לגמור ויבואו גדולים וטובים ממני ויעמידוני על האמת.

ובזאת אנכי מברך על המוגמר מודה לשעבר וצועק לשעתיד כי יעזרני ה' ללמוד וללמד להבין ולהגות בתורתו לא בשביל שאהיה עשיר ולא בשביל שאקרא רבי ולא בשביל שאקבל שכר אלא מאהבה. אלה דברי צעיר התלמידים שניאור זלמן שעכטער.

לאנדאן, ט"ז שבט בשנת ה'תרמ"ז לפ"ק.

(א) ע' למשל דף ע"ה ע"ב שורה ט"ו (מלמעלה למטה) באיתה שעה עמד משה בתפלה וכו' ואין ספק שאיזה דילוג יש כאן בפרק ט' לפרק י"ב ע"ש.

ביאור איזה ראשי תיבות שבאו שאינן מורגלות. אה"ר אבות הרא"ש. א"ה אהבת חסד. ב"א בן אברהם. ב"י בנין יהושע. בנ"ש בנרשם שם. כ"א כתב יד אקספאָרד. כ"ה כתב יד האלבערשטאם. כ"י ע כתב יד עפשטיין. כ"י פ פארמא. כ"ר כסא רחמים. מ"א מן אבות. נו"א נוסחא א'. נו"ב נוסחא ב'. נו"ש נוח שלום. רי"מ ר' יום טוב צהלון. רא כ"י ר' אברהם בן יעקב נייאבויער. רמ"ש ר' משה שמינשניידער. תומ"י תומת ישרים.

מפתח הפסוקים

יהושע. א ח לז: כד ז סה: כע סא.
 שופטים. א טז נג: ב ז א: כג: ק יח א: ח לז סא: יח ל מט: ג.
 שמואל א. א ט א: כח נט: ב ו נד. כו א: וז כז מח: כח סא: ל לז: טב. ד יג יא. יב:
 ק ו מח: ט טז: י כז כב. כה כע כה: כו יע מא: כח ג נט:
 שמואל ב. ק יג יד. ק טו מז: יב כד ל. כה סא: יג ג כא: טז ד סג. ו סא. סג.
 כב י יא נא: יד מח: טו מח. כג א כח. סב:
 מלכים א. ג ה סא: טח סה: יב ו כג: טז סה: כז מח: יג א מח: יד כח סא. יט י סה. כ כח מח:
 מלכים ב. א יג מח: ד ט מח: ה כ נט: כז כא. יח ד ו. לז כב. כ ג ה סה: כה כז יט.
 כח כע ל יט:
 ישעיה. ב ג סז: כד מד: ג י יא ס: ד ג מו. ה א סא. יג כד ט: ק ג כו: ק יא סא:
 י לז יב. יד יח יט. כ ג סא. כא יא ד. כב כ סא. כו כח נט: כח ח לז: כט א ב: דב יח ס:
 לג יד סא. קז כד טב: לט ג ד ה ו ז ח סג. מ לז ס: מא ח סא. מב א סא: יג ז. כח סז:
 כד כה ט: מג ז סז: כד כו. מד ז סא. ה נד. מח יא כד. נא ו נט. טז סב. נד ז ס. יג ס: סז:
 נה א סה: נח ז ח יא יב יג יד יז: ס כז ס: סג יד מח: נז סד א מט. סה כה נט.
 ירמיה. א ה ו: ב א נד: ג סב: ה נה. ג יז נג: כז מד: ק יח יע ט: ק כה א: ט יא יע ט:
 י יג נב. סא. יא י ס. טו סא: יב י סא. טז יע כז. יק ו לח. יג מא: כג ד סא: טו סז: כה ט סא:
 ק יח יע י. קד ה סא: לה ד סא: לח ז סא: נא טו ס. נב לז יט.
 יחזקאל. ב י מ. ק יג ב: יד: ק כו מ. י ד יח נא: יא כג נא: כ א לג יד: כא יד טו מח.
 כח יג סא: לב טו מ. קז כד סא. כה סה: מג ז. מד ז נא:
 הושע. ב בל כז נה: ד ו יח. טז לח: ה יד נא: ק ו ט: יא: י יא לח:
 יואל. ב יג לב: ג א ז ס:
 עמוס. א ט כא. ב ד ט: ז א: ג ח ז. ק ז נא: ח ז מנ: ט א נא: ו יח: כז ז סא:
 עובדיה. א יח סא.
 יונה. א ג סה. ט יג:
 מיכה. א ג מט. ק ט נא: יד טו נז:
 נחום. ב ה ס:
 חבקוק. א יג סב. ג ט מח. יד ג. טו מב. מח: נז יז ט: יט י.
 צפניה. ב ג כד:
 חגי. א ו ט: נט. ט יז י. נז. יא ט: ב ח טז: טו יז ט: יח יז כג וז סא.
 זכריה. ב ח ג. יג סב. ג ח יד: ד יד נז: ה יא מנ. ט ו כז: טז לח: יא א יא: יב. ז יא. יב:
 ג יג יח ח סז: יג ז נז: נה. ט סז. יד ד נא: ח נב. סא:
 מלאכי. א ז סא. יג סב. ב ו כד: ז סו. ג ט יח: כז לז: יט לז: נד. כז סה:
 תהלים. א ח לז: ז סא: ג לח. סא. ה ט: ב ח סא: יא א. ח ה. טז א ו: ו מז: י ס:
 יח יא מב. יג מח: טו מח. יט ח כו: ט לר: לו. כב ד כח. סב: כד א ג. יז. כו ה לז: כט יט יז:
 לג ה יא: ו כב: קד טו כה. כו. כז י. קה ז מח: ו מנ: קז ז מו. יג ב. יג ב: קז ט לז: יא כד:
 יז מנ. כח ל. מ ט יס: מח ז ג. מט ז ס. ח ט כז: כ ג. כד ג. נה נד. טז לח. נז יא יא:
 נח יג מד. סג ד נב. סא: סז: סו ו מט. סח יג סב: יט ה: מט ה: עד יג מב. נז עח יג ו:
 כז: מח: טז נז: כד ר: ע סא. פ ו סה: יד נז: פא א ג. פב א כז: עא ג. פד ז סא. פז ז סא.
 פט ג יא. ס. ט יז טו סא. לג מד: צ ד ינח: צב א ג. ד מ. צג א ג. צד ה ג. צה יא נד.
 קג יא לב. יז יא: כ לח: קד לה נג: קו ג סא. ז מט: נ. ט מח: יע מט: לה כר: לט נח. קח ח יא:
 קט ו ז ט יז: כ יט: כב מז. קי ה ג: קיא י לז: קטז ד סז. ט נב. סא: קיט ה סו. עגד:

מפתח הפסוקים

טו לו: לח. קכח יז. קכז ד לח: קכח זלו: לח. קלג ג סא: קרו יג מח: קרט ה ד: יא: טו מו. כל כז לב: קמה ו סז. קמו' ד מו. ז ח' לב.

משלי א לא ס: ב ה ט: יט ז: ג ו לנ: יח נב. סא. יט כ ס. כח לג. ד ז נט: ד ח ד. טו ח: כז טו כט: ד כח לט: כז לח. ט: ז לט. ז א: י א: ב. יא יב יג יד טו טז א: יח יט א. כ א: כז כו ז: ד טו סב: לא לז לד מו. ט ז ז: י ז ט. יט לח: יא ל נב: יב כו נח: יג יד סא: טו נב. כ יד: טז לז לח. יז יח סב. כח לח. כא ט נא: כז לח. כל לז: כט י: כב ד כד: כז כג נז: כג ה סה: סז. טו טז כד כה כז: כד כו יד: ל לז לט: כה א א: ב. ז לו. מא. יא א: כז לב: כו יג יד לו. כז ז כג: יא כ: יד כד. כו: יח כ. לז כג: כח יד יט. יז ס: כח כט. ד לז כג.

איוב א א ד: ח ו: כה כט: ב א ז נח ג נז: סא. י נט: כז י: ג כה כא: ד יב יח: טו טז נא. יח סא: סב: ז כ סב. יא יט יד: יד א נט. יט מו. טז כו י: כא יג יד מו. כה ז כד: ג כח. ו לח: כו יט. כו יא ס. כח יא מו. יב כה: יג יד כה: כו יז לר: לט: כל כו: כז כו: ד ה ס. דא א ד: ה. ז. יז יז: כ יז. לז יז. דב ז נז. דו ז נז. דח ז סב: דט יג סב.

שיר השירים, א יג ב. ד טו טט: ו לו: ח לג. ט מב. ד ה ינ: ז ג ה. ו: יא יב יג א: רות. א א א: טו יז סג. ד כל כז סג.

איכה, ג טז נח. כג ד. כח יד: יט. וז סה.

קהלת, ב א כז: ז כו. ט יח: יג יח: יד לב. יט כ: ה ח יח: יא נז: ח י: ט ד כז: ה לא: ז מח. יח ז: ח. טו יז לו: יא א ט. ו ח: ט א: ב. נט. יב יא לר:

אסתר, א כז מג.

דניאל, ג כו סא. ד יא יב נד. יד סב: ד יא יא. כל סא.

עזרא, ה יב סה: ז י כד. כח:

נחמיה, א ט ז סא. יב כד מח: יג כו סא.

דברי הימים א, ב כה נג. ד י כג נג. כא טו יד: כח ד ה סא. כט כח סא:

דברי הימים ב, יב ז ט סז. טו סה: יג ה סו. יט ז כא: כ לו כא: כה ז מח: טו יז כא: כו יז יח: יח כא: יט יח: כא: כ יח: כל כז כא: לב יז לו: דג יג נד: דו טו סה:

מפתח לפרקי אבות במשנה

פ"א משנה א א: * ב מ: ג יג: ד יד: ה יז: ו יח. (וע"ע נ"ב יט: ז יט: (וע"ע נ"ב יח: ח כא: (וע"ע נ"ב כב: ט כא: (וע"ע נ"ב כב: י כב: יא כד: יב כד: יג נ"א כה: נ"ב כה: יד כז: טן נ"א כה: נ"ב כד: טז נ"א לח: נ"ב לה: יז נ"א לח: נ"ב לה: יח נ"ב לה: (ע"ש)

פ"ב משנה א ב נ"ב לה: ג נ"ב כד: (ע"ש) ד נ"א מד: נ"ב לד: (ע"ש) ה נ"א מא: נ"ב לו: (ע"ש) ו נ"א כה: נ"ב כח: (ע"ש) ז נ"א מנ: נ"ב לד: ח כט: (וע"ע נ"ב לנ: ט ח (חמשה תלמידים) כט: ט נ"א כט: נ"ב ל: י ל: יא לא: יב לנ: יג נ"א לנ: נ"ב לב: יד לנ: טן מב: טז מב: (ע"ש)

פ"ג משנה א לה: ב נ"ב לד: ב (ר"ח בן תרדיון) נ"ב לו: ג נ"ב לז: (ע"ש) ד נ"ב לח: מ. (ע"ע נ"א מד: ה נ"ב לד: ו נ"ב לד: (ע"ע נ"א לח: ונ"ב כ: ז (ר' יעקב) (ע' נ"א מא: ונ"ב מא: שם) ט נ"א לו: נ"ב לה: י (הה"א) נ"א לו: י (ר"ר בן הרכינס) לו: יא נ"א מא: נ"ב מד: יג נ"א מא: נ"ב לו: יד נ"א נט: נ"ב סב: (ע"ש) טן טן נ"א נח: נ"ב סב: (ע"ש) יז לח: יח מב.

פ"ד משנה א נ"א לח: נ"ב לו: ב נ"א מא: נ"ב לו: ג נ"א לח: (ע"ש) ד נ"ב לו: ד (ר"י בן ברוקה) נ"ב לה: ה נ"א מב: נ"ב לד: (ע"ש) ו נ"א מב: נ"ב לד: ז ח נ"ב לח: (ע"ש) ט נ"א מה: נ"ב מא: (ע"ש) י נ"א מד: נ"ב לו: (ע"ש) יא נ"ב מ: יב (ר"י הסנדלר) נ"א סה: נ"ב סד: (ע"ש) יג נ"א מב: נ"ב לח: (ע"ש) יד נ"ב לד: יז (ר"ש) סה: יח נ"א לח: נ"ב לו: טן (ר' ינאי) נ"ב לו: טן נ"א מה: נ"ב לו: (ע"ש) טז יז נ"ב לו: יח נ"א מד: נ"ב לו: כ (אלישע בן אבויה) (ע' נ"א ונ"ב לטוע"ע נ"ב מד: כ (ר"י בר יהודה ורבי) נ"ב לח: כא נ"ב לח: (ע"ש) **פ"ה משנה א** מה: ב מו: ג מו: ג (עשרה נסיונות וכו') מו: ד נ"א מה: נ"ב מו: נ. ד (עשרה נסיונות וכו') מו: ה נג: ו נ"ב מה: ז נה: ח נו: ט (ע' נו: נח: י סג: יב סג: יג נ"ב סג: יד נ"ב סג: (וע"ע נ"א שם) טז ס"ד: טז נ"א סה: נ"ב סו: יז נ"א ס"ה: נ"ב סד: יח נ"א ס: נ"ב סג: יט נ"ב סב: כ סז: כב כג כה: (ע"ש)

(*) כל מקום שהיא בסתם הוא בשתי הנוסחאות.

מפתח השמות

אבא (תהורש) כו: אבא חנן י: אבא שאול א: כט: ל: אבא שאול בן ננס מד: אבשליון כב: כד: אבשלך מו: אבישלום נד: סג: אבנימס הנדרי כה: אברהם ד: יא: יב: יג: יז: יח: יט: כד: כז: כט: מו: כח: כט: נה: נו: נט: סא: סב: אדם הראשון ב: ג: ד: ה: ו: ז: יא: יב: יג: כו: כז: כט: מו: מח: נב: נח: נט: סא: סג: סד: אהליאב סא: אהרן א: יב: כ: כא: כד: כה: כז: ל: מח: נא: נד: אויל מרודך יט: אוריאל כ: אחאב נד: ר' אחאי בר יאשיה מה: אחז סא: אחויה נד: אחיה השילוני נב: אחיתופל נד: סו: איוב ב: ד: ז: ח: יח: יט: כא: כט: ל: נט: סא: איסי בן יהודה לד: סד: סב: אליהו ד: יג: מו: כח: כט: נא: נב: סח: אליהו בן ברכאל נו: ר' אליעזר א: כב: כג: לח: כט: ר' אליעזר בן הורקנס ח: י: יא: יב: יח: מו: כ: כט: ל: לא: לב: לה: מ: מא: נג: נד: סד: ר' אליעזר (אלעזר) בן חסמא סב: ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי מו: סב: ר' אליעזר בן יעקב לד: לח: מ: מד: נ: סד: ר' אליעזר המודעי סא: סד: אליקים סא: אלישע הנביא יג: סח: אלישע בן אבויה לט: סד: סה: ר' אלעאי לא: אלעזר בן אהרן א: כה: ר' אלעזר בן דלגוי נג: ר' אלעזר בן יהודה כט: ר' אלעזר בן עזריה ו: כג: לד: לה: לח: מא: סד: ר' אלעזר בן ערך כט: ל: לנ: ר' אלעזר בן פרטא מ: ר' אלעזר (אלעזר) הקפר לח: מב: מד: ר' אלעזר ב"ר צדוק לו: ס: ר' אלעזר (אלעזר) בן שמעון כב: סג: אלקנה כח: אמוץ כח: אמנון כא: סח: אנטיגנוס איש סוכו יג: אספסיאנוס י: יא: יב: מו: יז.

בועז סג: בית הלל ז: סז: בית שמאי ז: סז: ביתוס יג: בלעם ב: ו: כד: לו: לח: מד: נד: סב: סג: סח: בלק ב: כד: לה: סד: בלשצר כח: בנימין נב: סא: בנימין הצדיק ט: בן זומא לו: לח: סח: סה: בן כלבא שבוע נז: בן עזאי ב: כג: לו: מ: מא: סד: סח: בני בתירה נח: בן ציעית הכסת (הכסף) מו: בעשא נד: בצלאל סא:

נבריאֵל כד: כו. נדעון סא: נחזי כא. נד: נט: סו. רבֵן נמליאֵל ז. לה: לח: מנ: נד: סד. נמליאֵל (בן הגר): לא:
 דואנ נד: סג. סו. דוד: יג. לא. לה: מז: מח. סא: סג. סה: סו. ר' דוסא הבבלי לח. ר' דוסא בן הרבנים לו:
 ר' דוסתאי (ביר ינאי): ח: כב: דינא: ז: דניאל יא: סא.
 הגר מט: סה: הורקנס (אביו של ריא) מז. (בנו של ריא) סז. הלל כד: כז: כח. כס: לו: לא: לז: (רבי) לד:
 מג: נה: סד: סח. הלל (בן הגר): לא:
 זכריה א: זרובבל ו. כא: זרח סג.

חבקוק כח: חגי א: חיה ב: ג: ד: י: יב: יג. כא. נח: נט: חולדה הנביאה נב: נד. חזקיהו א: ו. ב: סג. סה:
 חירם סא: ר' חלפתא איש צפורי לו: חנה נט: ר' חנינא בן דוסא יט: לח. לו: ר' חנינא (חנניה נחמיה) סג: ר' חנניה
 יא. כו. לד: לה: ר' חנינא בן תרדיון לו: כח: חנניה סא. ר' חנניה בן חכניאי (חנניה בן חכילאי) לח. ס. ר' חנניא
 בן עקשיא סו:

מיטוס ב: י' מרפון ח: טו. כ. כג. לג: לד. מב: נו: סו.
 ר' יאשיה א. כג. נז. יהודה נז: ר' יהודה ב: כב: לד: סד: מח. מנ: נב: נד: ר' יהודה ב"ר אלעי י. יא:
 לא: סג: ר' יהודה בן בתירה ג: ה: ו. כג. ר' יהודה בן חנינא סב. יהודה בן מביא כא: ר' יהודה הנשיא
 (או רבי סתם) ג. ד. יח: כב: כג. לג: לו: לח: מג. מז. ר' יהודה בן תימא סו. ירויכין יט: יהונתן (בן גרשום) סח. סו.
 ר' יונתן ב"ר יוסי (ר' נתן ביר יוסף) סא: יונתן בן עזריאל כט. ר' יהושע חז יא: יב. סו. מז: כ. כא. כח: כט: לו:
 לא: לד: מח. נג: נד: סד: יהושע (בן נון) א: ב. כו. לג. מב: מג. נג. סא: יהושע בן פרחיה יח. ר' יהושע בן קרח
 ז. ח: מב. מו. יהושפט כא: ר' יוחנן בן ברוקה כב: ר' יוחנן בן דהבאי סב: ר' יוחנן בן זכאי י. יא: יב: סו. מז:
 כח: כט: לג: לו: סו. ר' יוחנן בן גוריון לג: לד: לח. מב: נד: סד: יונה יג: סח. יונדב (הונדב) בן שמעה יח: כח:
 ר' יוסי ג. ד. כב: כג: כה. לד: לח. מב: סד: ג. סג. סח. סו. יוסי הבבלי מא. יוסי בן יעזר יד. ר' יוסי הגלילי
 א. ה. כג: לג: לד: לה. סו. מז. נד: ר' יוסי הכהן מז. כט: לו. לג. ר' יוסי ב"ר יהודה לא: יוסף ו: יג. יח: כג: לב: נט:
 יוסף בן יוחנן יד. יז. יחזקאל מח: ר' ינאי לו. יעבין גג. יעקב ו: יא. יב: יד. מז: כז: נב. נח: נו: נט: סא. ר' יעקב מא.
 ר' יעקב בן חנניא סד. יצחק יב: מז: כז: מז: נח: נט: ר' יצחק בן פנחס סח. ירבעם נד: ירמיה ו: סה: סח. ישמעאל
 כד: כז: כט. ר' ישמעאל ח: לד: מב: סד: מז: ר' ישמעאל בן אלישע נז: נח. סד. ישמעאל בן קמחית נג: ר' ישמעאל
 בנו של ר"י בן ברוקא כ. לד: ישעיה נד. סא. יתרו נג.

כלב סא: כנסת הגדולה א: ט:

לאה נח: נט. לבן יד. יט: ר' לויטס איש יבנה לו.

ר' מאיר ו. ח: יח: כב: כד: לו: סה. מז. נד: נח: נט: מיכאל כד: כו. מיכרו סח: מישאל סא.
 מלאכי א: מנחם סד. מנשה נד: מפיבשת סג: מרים יב: כג. כא. ר' מרינוס כו: משה א: ב. ה: ו: ז. יב: סו:
 כ. כא: כח: כו: כג. כט. לג. לו: לח: מב: סד: מח. מט. נ. נד: נז: נט: סא. ר' מתתא בן חרש א. לו: סד:
 מתושלח סו: נב.

נבוכדנצר סא. ר' נהוראי לו. לה: נו: נח. ד. ו. מז. סו. ר' נחוניא בן הקנה לד: ר' נחמיה סג. סח. נג: נז:
 נקדימון בן גוריון טו. לג. נתאי הארכלי יח. יט: ר' נתן א. כג. לה: מג. מח. נב: ר' נתן בן יוסף סח.
 סנחריב מב. סד: סרח בת אשר נב.

ערד הנביא כח: עובד אדם יד. עזרא כט: נא. עזריה יח: כא. עזריה סא. עלי א: עמרם כא. עקביא בן
 מהלאל לה. ר' עקיבא א. ו. ח: טו. יד. טו: כ. כב: כג: כז: לב: לג: לד. לו: לו: ס: סא: סג. סח. סו. נד: נח.
 סד: עשיו כז: סג. סח:

פומיפר יד. ר' פפיים מב. פרעה יח: לח: סב. מז: נט: פרץ סג.

צדוק (צדוקים) יג: ר' צדוק לב. צדקיהו יט: סא: צפורה כ. סא:

קין סג. סו. קני נג. קרח נ. סד:

ראובן כג. נו: ר' ראובן בן אצטרבולי לב. לו: רבקה נח: נו: נט: רות סג. רחל נח: נט. רחל (אשתו של רע)
 סו. רפאל כו.

שאוול כב. נט: סא: סג: שלמה יג. ס. סא: שם ו: נב. שבאי כד. כח: כט: לו: לא: לו: סד: סח. שמואל א.
 ו. סח: נט: שמעון (בנו של ריג) לה: לח. ר' שמעון בן אלעזר (אליעזר) ג: ג. מז: יח: כ. כא. כג. כו. לב. לח: לו.
 לח: מא: מג. סד. כו. כט: נז: נד: סו. רבֵן שמעון בן נמליאֵל לח. סא. סג. נ. נב: נג: נז: נח. ר' שמעון בן יהודה
 נד: ר' שמעון בן יוחאי ג. יא: לב: נב: סח. סו. ר' שמעון בן יוסי כו: ר' שמעון בן מנסיא ג. יא: כו: ר' שמעון
 בן נתנאל סו: כט: לו: לב: לג: שמעון הצדיק ט: יג. שמעון בן שטח כא: כב. שמעיה כב: שמעיהו סח:
 שמשון יח. שרה כז: נח: נו: נט. שת ו:
 תלמי המלך כז: תמר סג.

אבות דרבי נתן

נוסחא ב פרק א

נוסחא א פרק א

כל העושה עצמו גדול אינו גדול אם אין אחר גדול ממנו מגדלו (א). מלך מלכי המלכים הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו שנאמר לא כן עבדי משה בכל ביתי נאמן הוא פה אל פה אדבר בו וגו' (במדבר י"ב ז' ח') הא למדנו שממ"ה הקב"ה גדל את משה וממ"ה קדשו (ב); משה נתקדש בענן כל שבעה שנאמר ויעל משה אל ההר [ויכס הענן את ההר] וישכון בכבוד ה' על הר סיני [וגו'] (שמות כ"ד ט"ו) [מנן] [מכאן] שחזר (ג) עליו (את) הכבוד כל שבעת הימים וקדשו כדברי ר' יוסי הגלילי ר' עקיבא אומר וישכון בכבוד ה' על הר סיני בראש החרש (ד) ויכסרו הענן ששת ימים ויקרא אל משה כיום השביעי מתוך הענן (שם) שביעי אחר דברות (ה); משה נתקדש (ו) (הענן) [בענן] כל שבעה וקדש את אהרן ואת בניו כל שבעה שנאמר ויקח משה משמן משמן המשחה ומן הדם אשר על המזבח וגו' (ויקרא ח' ל') אלעזר שרף את הפרה והזה ממנה על כל ישראל כל שנה (ז) וישן (ח). אמר ר' יוסי היא המדרה הנוהגת (בדורות) [לדורות] (ט). מכאן אמרו ז' ז' ז' ז' ז' ז' ז' ז' נדה ז' מצורע ז' טמא מת ז' אבל ז' משתה ז'. ז' ז' מנן שנאמר וכי יטהר הזב מזובו וספר לו שבעת ימים (שם ט"ז י"ז). ז' ז' מנן שנאמר ואם מדרה מזוכה וספרה לה שבעת ימים (שם שם כ"ח). נדה ז' מנן שנאמר שבעת ימים תהיה בגדרתה (שם שם י"ט). מצורע ז' מנן שנאמר וישב מחוץ לאהל שבעת ימים (שם י"ד ח'). טמא מת ז' מנן [שנאמר] וכל אשר יגע על פני השדה בחלל חרב או במת וגו' (במדבר י"ט כ"ו). אבל ז' מנן שנאמר ויעש לאביו מלא שבוע זאת וגו' (שם כ"ט כ"ז) (י);

משה נתקדש בענוקבל תורה מסיני שנאמר וישכון בכבוד ה' על הר סיני למשה (שמות כ"ד י"י) למחר זה היה ומעשה אחר עשרת הדברות (א) [דברי ר' הגלילי (ב) ור"ע אומר ויכסרו הענן ששת ימים (שם) [לחר ולא] למשה ומראש חדש (ג) ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן (שם) לחלוק לו כבוד למשה: א"ר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ולא שרה עליו דבור בשביל שימק מכל אכילה ושתייה שהיה במעיו עד שעה שנתקדש ויהא כמלאכי השרת. א"ל רבי מתיא בן חרש ר' לא אמרו אלא לאיים עליו כדי שיקבל עליו דברי תורה באימה ביראה ברדת ובזיע שנאמר עבדו את ה' ביראה וגילו ברעדה (תהלים כ"א י"א): מעשה שאירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שהיו שניהם יושבים ועוסקין בדברי תורה פירש ר' יאשיה לדרך ארץ א"ל ר' מתיא בן חרש רבי מה לך לעזוב דברי אלהים חיים ולשמוץ בדרך ארץ ואע"פ שאתה רבי ואני תלמידך אינו טוב לעזוב דברי אלהים חיים ולשמוץ בדרך ארץ (ה). אמרו כל זמן שיושבין ועוסקין בתורה היו עושין מקנאין זה לזה (ו) וכשנסמרינ דומין כשהן אוהבים מנעוריהם (ז); על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויכתבם על שני לוחות אבנים ויתנם אלי (דברים ה' י"ט ח') ולהלן הוא אומר אלה החוקים והמשפטים והתורות אשר נתן ה' בינו ובין בני ישראל בהר סיני ביד משה (ויקרא כ"ו כ"ז). תורה שנתן הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה שנא' בינו ובין ישראל זכה משה להיות שליח בין בני ישראל למקום (ט). משה עשה את איל המלואים ואת שמן המשחה ומשח בו אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים. ממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים (י) ואלעזר שרף פרת החטאת שנמנו ממאים מזארים לדורות (יא). א"ר אליעזר גדולה מדה זו שהיא נוהגת לדורות שאהרן ובניו נתקדשו בשמן המשחה שנאמר ואת אהרן ואת בניו תמשח וקדשת אותם לכהן ל' (שמות ל' ל') (יב);

אבל שבעת ימים (בראשית כ"א י"א). משתה ז' מנן שנאמר

הערות לנ"ב

(א) בכיה לגדלו (ב) ע"י עירובין י"ג ע"ב. (ג) ש ח י ז ר בכיה. (ד) מראש חדש בכיה (ה) אחר עשר דברות בכיה. (ו) וסיוס דבוי ר"ע הוא ע"י ידיו תענית פ"ד ה"ח. (ז) בכיה כיון שעלה נתקדש משה. (ז) כל שנה ליה. בכיה. (ח) ע' במדבר פ' י"ב ס"ו ואולי צ"ל כל שעה ושעה (הצריכה לכך). (ט) כלומר דולף מזה בעד כל פרישות שהם ז' ימים וכמו כה"ג קודם י"ב וע"י יומא ד' ע"א כל הסוגיא שם. (י) ונדה ז' ז' בכיה. (יא) כן הוא הסדר בכיה ובכ"ר בבא זאת דטמא כת היא קודם לבבא דזב ז'. (יב) ע"י ביר פ"ע ובגו"ש

הערות לנ"א

(א) אחר דברות בכ"א ובב"ע מעשה אחר עשרת הדברות. ועל הגליון הראשונות. (ב) ר' יוסי ור"ע בכ"י וכן הגהתי בהוספת מלת דברי ובספרים ר' יוסי הגלילי משום ר"ע. (ג) הנהתי ע"פ הכ"י ובס' למשה הה"ד וכבר הוגה ע"י המפרשים לחר ולא למשה. (ד) ע"י יומא ד' ע"א וע"ב וסדר עולם רבה פ"ו ובמדבר רבה פ"ב כמ"ז. (ה) ע"י תענית כ"א ע"א מעשה דר"י ואילפא. (ו) אמרו וכו' היו נעשין כקנאין וכו'. בכ"א. (ז) ע"י קדושת ל' ע"ב. ובב"ע היו דומין שהם. (ח) בכ"י ויתנם ה' אלו את שני לוחות הכבר וע"י תומ"י. (ט) ע"י ת"כ בחוקותי ספיה וג"כ סוף פ"ג ומכילתא ר"פ כי תשא וברכות (ה) ע"י ת"כ (ו) ע"י ת"כ פ"ז במכילתא דמלואים והוריות י"א ע"ב ובירושלמי שם פ"ג וכריתות ה' ע"ב ובזיקא רבה פ"י ס"ח ובמדבר רבה שם. (יא) ע"י ספרי במדבר פ"י ק"ג ובג"ש פ"ע אות כ"ד. אבל ע"ע פסיקתא דר"כ פ' פרה ובג"ש בהערות אות קע"ו ובילקוט ר' תשנ"ג ולפ"י היה נראה להגיה כאן משה שרף וכו'. (יב) ע"י בהוריות שם ור"ל לדעת המפרשים

יהושע קבל ממשוה שנאמר ונתתה מהרדך עליו למען ישמענו כל עדת בני ישראל (במדבר כ"ב יג): זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע אשר ראו את כל מעשה ה' הגדול אשר עשה לישראל (שופטים ב' יד): שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים (רות א' כה טו): נביאים קבלו משופטים שנאמר ואשלח אליכם את כל עבדי הנביאים יום השכם ושלח (ירמיה ז' כה טז): חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים:

אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי (י) והם אמרו שלשה דברים הוו מתונים בדן והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (י):

הוו מתונים בדן כיצד מלמד שירא אדם ממתין בדן שכל המתין בדן יושב בדן שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיה מלך יהודה (משלי כ"א) ולא שהעתיקו אלא שהמתינו (י) אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפירשו (כ) בראשונה היו אומרים משלי ושיר השירים וקהלת גנוזים היו שהם היו אומרים בא משלות * ואינן מן הכתובים ועמדו וגזרו אותם עד שבאו אנשי כנסת הגדולה (כ) ופירשו אותם שנאמר וארא בפתאים אבינה בבנים נער הסר לב [וגו'] והנה אשה לקראתו שית זונה ונצורות לכ רומיה היא וסודרת בביתה לא ישכנו גרליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארונו והחזיקה בו (כג) ונשקה לו העיזה פניה (כד) ותאמר לו וזחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרבים רבדתי ערשי חטבות אמוץ מצרים נפתי משכבי מור אהלים וקנמון לכה נרוה דודים עד הבקר נתעלסה באהבים כי אין האיש בביתו הלך בדרך מרחוק צרור הכסף לקח בירו ליום הכסא יבא ביתו (משלי ז' ז') וכתוב בשיר השירים לכה דודי נצא השדה נלינה בכפרים נשכימה לכרמים נראה אם פרחה הגפן פתח הסמדר הגעז הרמונים שם אתן את דודי לך (י"א) וכתוב בקהלת שמה בחור בילדותך ויסיך לך (ה) בימי בחורותך והלך בדרכי לך (כו) ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (יא ט') וכתוב בשיר השירים אני לדודי ועלי תשוקתו (י"א) הוי לא שהמתינו אלא שפירשו (כו): ד"א הוו מתונים בדן כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו על דבריו

משה קבל תורה מסיני ומסרה ליהושע ויהושע לזקנים וזקנים לשופטים ושופטים לנביאים ונביאים (ג) לחגי ולזכריה ולמלאכי חגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנהג. ואנשי כנהג היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדן והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה (י): משה קבל תורה מסיני לא מפי מלאך ולא מפי שרף אלא מפי מ"ה (ט) הקב"ה שנאמר אלה החקים והמשפטים והתורות (ויקרא כ"ב טו). ומנין שכתבתם לו שנאמר וכתבתם על שני לוחות אבנים (דברים י' יג טו). משה מסר ליהושע שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה כי סמך משה את ידיו עליו (ש"ס ליד טו). יהושע מסר לזקנים שנאמר ויעבדו העם את ה' [וגו'] (שופטים ב' יד) אשר האריכו ימים אבל לא שנים (י). זקנים מסרו לשופטים [שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים וגו'] (ש"ס יח). שופטים מסרו לעלי שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא (שמואל א' א' ט'). ועלי מסר לשמואל שנאמר והנער שמואל הולך וגדל וגו' (ש"ס כ"ו).

שמואל מסר לנביאים [שנאמר כי לא יעשה ה' אלהים דבר כי אם גלה סודו לעבדיו הנביאים (עמוס ב' ז') יח]. נביאים מסרו לחגי ולזכריה ולמלאכי וחגי זכריה ומלאכי מסרו לאנשי כנהג והם היו אומרים ג' דברים הוו מתונים בדן וכו'. שכל מ' שהוא מתן בדן הוא מיישב את הדן ומציאו על אפניו שנאמר תפוחי זהב במשכיות כסף דבר דבור על אפניו (משלי כ"ה יא):

ד"א הוו מתונים בדן שכן מצינו באנשי חזקיהו מלך יהודה שהיו מתונים בדן (ובתיבישין)

בחורותך והלך בדרכי לך (כו) ובמראה עיניך ודע כי על כל אלה יביאך האלהים במשפט (יא ט') וכתוב בשיר השירים אני לדודי ועלי תשוקתו (י"א) הוי לא שהמתינו אלא שפירשו (כו): ד"א הוו מתונים בדן כיצד מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ואל יהי מקפיד על דבריו על דבריו

הערות לנוי

ובתיבישין שם ובענין כל הפסוקא עי' בפרד"א הגדש פ' ניד ובהערות רד"ל שם אות י' ובפרד"א כ"ע שם הוא המאמר בתשלומי. (ג) ונביאים לי כביה. (ד) עי' משנה אבות פ"א ס"א. טו) מפי מ"ה לי כביה. (טו) עי' בנזירי אות ט' והדברים כאן יותר מכוונס להסבילתא ר"פ כי תשא. (י) כביה ליתא למלות אלו אבל לא הסגרתו אותם לפי שגם בבגן אבות מביא אותן בשם האדריג ועיין דרש ע"ל רבה פ' ד' יומא ט"ז ע"ב (יח) בהרתי כהנוסחא שבכיה ובכיר הוא כזה לשופטים שנאמר ועלי הכהן יושב על הכסא עלי מסר לשמואל שנאמר וכי הקים ה' להם שופטים שנאמר והנער שמואל מסר לנביאים שנאמר כי לא יעשה ה' דבר ע"כ ועי' מדרש שמואל ר"ע יד וילקוט עמוס שם וגרמא דכאן גלה גלה דרש ע"ל. וההסיון והשתבשות הדברים ניכר מתוכו. ובעיקר הדברים עי' במקומות שרמזתי עליהם באות ט"ו וט"ז בגרמא וגם בכ"י שם. וא"ס שניסחא זאת ישראל

הערות לנוי

שאפי כ"ג בן כ"ג מעון משהו ועי' בהגהות הגר"א. (ג) עי' ב"ב ע"ה ע"א. (ד) בילקוט מביא הך דרשא על הפסוק ביהושע כ"ד ל"א וכן המאורי בהקדמתו לאבות. (טו) הגהתי ע"פ הכ"י וכן הגיהו כל המפרשים ובפסוקי קבלו מיהושע. ועי' ב"ב ט"ז ע"ב וזמורה ט"ז ע"ב ופירשם. (טז) דאיתא שם בירמיה לעיל מביה את הדבר הזה צויתי וגו' והלכתם בכל הדרך וגו' לכן היום אשר יצאו וגו' ואשלח אליכם וגו'. נמצא מוכח שפיר מהך קרא דנביאים הוו קרובים לשופטים לקבל מהם כפירש בבקומה ועי' רות דבה פ"ב. (כא) שהיו אומרים בכ"י. * בא כ"י ע"ב ובנ"ש. (יח) עי' מכולתא מס' דפסחא פ"י ופסרי דברים פ"י ט"ו. (יט) מפרש ליה מלשון עתק והדברים עתיקים מהרעבין. ובכ"י ע"ה אשר העתיקו אותם וגו'. (כ) עי' פסרי במדבר פ"י ע"ה דמפרש והדברים עתיקים כל אחד ואחד כפירש ב"ב אחר יציאת מצרים הוו להם נביאים. (כ"ג) כ"ב ע"ב משלי ה. (כד) עי' באית וכו' ואיזה שהגיהו פה אנשי חזקיהו מלך יהודה. וא"ס שהיו עמם ועי' ג"כ. (כג) החזיקה בו בכ"י. (כד) במקרא כתוב ה' ע"ה פניה. (כה) וישיב לך בכ"י. (כו) בדרך לך בכ"י. (כז) בכ"י ה' וי' ליתא ועי' תומי. ובכ"י הרי. ובעיקר הדברים עי' בפרד"א

משכח את דבריו [שכן מצינו במשה רבינו בשעה שהיה מקפיד על דבריו משכח דבריו] (כה). והוכן מצינו במשה רבינו ששכח את דבריו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אנשי הצבא הנביאים למלחמה זאת חוקת התורה אשר צוה ה' את משה (במדבר ל"ב) משה צוה ולא אותי צוה את משה אחי אבא צוה ואותי לא צוה (כט) והוכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו הרי הוא אומר בפסוקי החיל ויקצוף משה על פסוקי החיל ויאמר אליהם משה החייתם כל נקבה (שם שם י"ד) ל'. א"כ מה ת"ל כל נקבה אלא זו עצה שיעיץ בלעם הרשע על ישראל דכתיב ועתה הנני הולך לעמי לכה איעצך אשר יעשה העם הזה לעמך באחרית הימים (שם כי"ד) אמר לו עם זו שאתה שונא רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתייה ואין להם שיאכלו ושישתו אלא מן בלבד לך ותקן להם קובות והנח להם מאכל ומשתה והושב בהן נשים יפות בנות מלכים (לא) כדי שיזנו העם לבעל פעור ויפלו ביד המקום. מיד הלך ועשה בלך כל מה שאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם לו בלעם הרשע לישראל שנפלו מהן עשרים וארבעה אלף שנאמר ויהיו המתים במנסה ארבעה ועשרים אלף (שם כ"ה ט.). והלא דברים ק"ו ומה משה רבינו חכם גדול שבגדולים אב לגביאים בשעה שהקפיד על דבריו שכח את דבריו אנו על אחת כמה וכמה מלמד שיהא אדם ממתין בדבריו ולא יהיה מקפיד על דבריו (לג): כן עזאי אומר הו' זהיר בדבריו כמבטלה (לג):

ועשו סייג לתורה. ועשה סייג לדברך כדרך שעשה הקב"ה סייג לדבריו ואדם הראשון עשה סייג לדבריו. תורה עשתה סייג לדבריה. משה עשה סייג לדבריו. ואף איוב ואף נביאים וכתובים וחכמים כולם עשו סייג לדבריהם (לד):

איזהו סייג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' ככה לארץ הזאת (דברים כ"ט כ"ד) מלמד שנלוו (לה) היה לפני מי שאמר והיה העולם שעתידין הדורות לומר כך (לו) לפיכך א"ל הקב"ה למשה משה כתוב והנח לדורות הבאים ואמרו על אשר עזבו את ברית ה' (וגו') (שם) וילכו ויעבדו אלהים אחרים וישתחוו להם אלהים אשר לא יעזוב ולא חלק להם (שם כ"ה) הא למדת שהוציא הקב"ה שכר בריותיו בשלום (לז):

[ומישיבין] (יט) את הרין שנאמר גם אלה משלי שלמה (שם שם א') [מה ת"ל גם אלה] (כ) אלא שהיו מתונין בדין ומישיבין את הרין. אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה (שם) לכה נאמר אלא שאני אומר במשלות ושיר השירים וקהלת גנוזים היו עד שהן (ככתבן) (בכתובים) (כא) במשלות מה הוא אומר הומיה היא וסודרת (שם ז') בשלש מה הוא אומר צרור המור דודי לי בין שדי ילין אשכול הכופר דודי לי (בין שדי ילין) (א' י"ג). בקהלת מה הוא אומר שמח בחור בילדותך (קהלת י"א ט'): ד"א אשר העתיקו אין העתיקו אלא שפרשו שנאמר ויעתק משם הרה (בראשית י"ב ח') אין צריך לומר המעתיק הרים ולא ידעו (איוב ט' ח') (כב): ד"א הו' מתונין בדין שלא יהא אדם קפדן ולא יהא נכנס לתוך דברי חבירו שכל מי שהוא קפדן סופו לשכח את דבריו שכן מצינו במשה ארון (אב) הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו והשיב אלעזר בן אהרן תחתיו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן וגו' (במדבר ל"א כ"א) למשה צוה. אותי לא צוה. והרי דברים ק"ו ומה אם משה אב הנביאים על שהקפיד שעה אחת שכח את דבריו ק"ו שאר בני אדם (כג): כן עזאי אומר אם עמדת על דברך במלתם (כד):

ועשו סייג לתורה לא דומה כרם שהוא מוקף גדר לכרם שאינו מוקף גדר שלא (כה) יעשה אדם גדר יותר מן העיקר ויפול הגדר ויקצין את הנטיעות שכן מצינו שעשה אדה"ר גדר יותר מן העיקר ונפל הגדר וקצין את הנטיעות (כו):

הקדוש ברוך הוא עשה סייג לדבריו אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריהם:

ומנין שעשה הקב"ה סייג לדבריו שנאמר ואמרו כל הגוים על מה עשה ה' וגו' (דברים ל"ב) התחילו עכשיו כל באי עולם (א') [לומר] למשה בשביל שהוא [שליט] בעולמו הורג [מ'] שהוא רוצה ומניח מי שהוא רוצה אנשי מי המכול מה עשו לו שהציף אותם כנאדות במים אנשי דור הפלגה מה

הערות לגמרא

יותר וע"ע ברש"י לאבות במ"א ובמנן אבות שם. (יט) הגהתי ע"פ הכסף הדברים לקמן. (כ) הגהתי ע"פ הגמ"ש (כא) כן הוא בגמ"ש. (כב) ע' בגמ' והדברים כאן מסבכים ביותר ע"ה המדרש משלי כ"ה וילקוט שם. (כג) ע' מדרש משלי שם. (כד) בגמ' למעבד על מדותיו כהר"ץ וצ"ע. (כה) אולי צ"ל ולא. (כו) שכן מצינו באדה"ר שעשה וכו' בבית ע"י בגמ' ובהערות

משלי כ"ה וילקוט שם ע"ע שבת ל"ג ע"ב ומס' ירושלמי וכבר האריכו ההכמים האחרונים בסנהדרין. (כח) שכן כ"ה בס' ליתא והגהתי ע"פ כ"ע. ובספרים הגהתי לקמן ע"פ ס"א שכן במקום והוכן וא"כ. (כט) צוה את משה ואותי לא צוה נמחק בספרים ע"פ ס"א וע"י ויקרא רבה פ"ב ועירובין פ"ג ע"א ונוכחתינו מורכבת משתייהן ע"פ. (ל) מפרא דויאמר מייתי ראה רשכח דבריו וע' ספרי במדבר פ"י ק"ז ופסחים ס"ז ע"ב ומפרא דיקצוף שהקפיד ע"ש בספרי. (לא) בנות מלכים נשים יפות בכ"ע. (לב) ע"י ת"י במדבר כ"ד ד' וסנהדרין ק"ו ע"א ובירושלבני הלך ובספרי שם. וכל הך דרשה כאן היא מתוספת על הגליון וא"כ מה ת"ל שבראשה הוא רק סיגנון לשון. (לג) מבטלתן בכ"א ובכ"ע מבטלתן עשה כ"ג לתורתך ועשה סייג לדברך וכו'. וע"ע ג"כ. (לד) בסדר הזה הגיהו המפרשים ג"כ הגמ"א ובסדר הזה מתפרש ג"כ בס' ובכ"א ובספרים ישנים ל' למלת והכמים ובכ"ע ל' למלת כתובים. (לה) שגליו וידוע בכ"ע וע' מאורי אבות מ"א. (לו) כ"ה בכ"ע. ובספרים כך לומר על מה עשה ככה לארץ הזאת. וע"ע במאורי שם. (לז) כן היא הנוסחה בכ"י ובס"א שבתומי' גם במאורי שם ובספרים בכנסת

איזוהו סייג שעשה אדם הראשון לדבריו הרי הוא
אומר ויצו ה' אלהים על האדם לאמר מכל עץ הגן אכול
תאכל ומעין הדעת טוב ורע לא תאכל ממנו כי ביום אכילך
ממנו מות תמות (בראשית ב' י"ז) לא רצה אדם הראשון לומר
לחור כדרך שא"ל הקב"ה אלא כך אמר לה ומפרי העץ אשר
בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמותון
(שם ג' ל"ח). באותה שעה היה נחש הראשע נוטל עצה בלבו אמר
הוא"ל ואני יכול להכשיל את האדם אלך ואכשיל את חוה הלך
וישב אצל ה' והרבה שיחה עמה אמר לה אם לנגיעה את אומרת
צוה עלינו הקב"ה הריני נוגע בו ואני מת אף את אס תנעי בו
אי את מתה לט). מה עשה הנחש הרשע באותה שעה עמד
ונגע באילן בידיו וברגליו והרתיעו עד שנשרו פירותיו לארץ.
ויש אומרים לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שראוהו אותו
אילן היה צווח עליו ואמר לו רשע רשע אל תגע כי שנאמר
אל תבואני רגל גאווה ויד רשעים אל תנדי (תהלים ל"ז י"ב) :
דא אמר אל תבואני רגל גאווה זה מיטום הרשע
שנשחקו עצמותיו שהיה מורה בידו (סב) והיה מכה על גבי המזבח
ואמר לקום לקום אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה
כמה שוורים נשחטו עליך כמה עופות נמלקו עליך כמה ינות
נסכו עליך כמה בשמים קטרו עליך אתה הוא שמחיה את
כל העולם וכלו שנאמר הוי ארואל קרית חנה רוד ספו
שנה על שנה חגים ינקפו (ישעיה כ"א ט) : ושוכן כד) אמר

עשו לו שפירזן בכל העולם כולו אנשי סדום מה
עשו לו שמעון (שהמתין באש ובמלחכה) ועמו
מה עשו לו שהנלם מארצו ולכך נאמר למשה
כתוב אחריו על אשר עזבו וגו') וילכו ויעבדו
אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל
אדמתם באף ובחמה וקצף גדול (דברים כ"ג כ"ג)
(וכ"ח כח). באף זה החרב שנאמר וחרה אפי
והרגתי אתכם בחרב (שמות כ"ג כ"ג) כט)
וב חמה זה רעב שנאמר והנשאר והנצור
ברעב ימות וגו') (יהוה"א ו' י"ב) וב קצף זה הדבר
שנאמר יצא הקצף מלפני ה' (במדבר י"ד י"א) ל)
ומנין שעשה אדה"ר סייג לדבריו
שנאמר לו (הקב"ה) מכל עץ הגן אכול תאכל
ומעין הדעת וגו') לא תאכל (בראשית ב' י"ז) הא
מתוך דבריה של חוה אנו (לומדים) (למדן)
שסייג עליה אדה"ר. היה הנחש נושא ונותן
בינו לבין עצמו ואמר אם אלק אצל אדם
ואומר לו יודע אני שאינו שומע לי אלא
אלק אצל חוה (לא) יאני יודע שהנשים
שומעות לכל אדם. הלך ואמר לה אף כי אמר
אלהים ולא תאכלו מכל עץ הגן (שם ג' א')

לה אם לאכילה את אומרת צוה עלינו הקדוש ברוך הוא הריני אוכל ממנו (סב) ואני מת ואף את תאכלי (וממנו)
ואי את מתה. מה אמרה חוה בדעתה כל הדברים שפקדני (סו) רבי מתחלה שקר הם. לפי שאין חוה קוראה
לאדם הראשון מתחלה אלא רבי. מיד נמלה ואכלה ונתנה לאדם ואכל (סו) שנאמר ותרא האשה כי טוב העץ
למאכל וכי תאוה הוא לעינים וגו') : עשר קללות נתקללה חוה באותה שעה שנאמר אל האשה
אמר הרבה ארכה עצבונך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל בך (שם י"ז). אלו שתי רביות (סח)
דס אחת דס צער נדה ואחת דס צער בתולים. והרונך זה צער העבור (סח). בעצב תלדי בנים כמשמעו. ואל
אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתוקקת על בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך (ס). והוא ימשל בך שהאיש
תובע בפה והאשה תובעת בלב (נא) עטופה כאכל וחבושה בבית האסורין (נג) ומנודה מכל אדם : מי גרם
לנגיעה זו סייג שסג אדם הראשון לדבריו (נג). מכאן אמרו אם סג אדם לדבריו אין יכול לעמוד בדבריו (נד).

הערות לג'א

שם. (כז) באש וגופרית בנו"ש. (כח) הצנתי הנוסחא
לפי כ"ה. ובכ"ד כזה הרי הקב"ה עשה סייג לדבריו
אף אדה"ר אף איוב אף משה אף התורה אף הנביאים
אף הכתובים אף החכמים עשו סייג לדבריו אלא משה
כתב אחריו ואמר על אשר עזבו ברית ה' וילכו ויעבדו
אלהים אחרים לפיכך נאמר ויתשם ה' מעל אדמתם
ובלי ספק משוכשע וע"ע בנו"ש. (כט) ועי' מכליתא למ"ז
דרד"ש שם והרה אפי על עצירת נשמים וגלות.
ל) מסוימו המקראות דר"ש ביחזקאל שם קמסיום
ובלתי חסותי בהם וכאן במדבר קמסיום תחל הנגף
ועי' בספרי במדבר ס"ח שלה. (לא) הצנתי פה נוסחת
הנשים ובכ"ד כזה עצמו ואמר לחוה שאני יודע שהא

הערות לג'א

הא למדת שעשה הקב"ה סייג לדבריו וכתוב בתורה מה שהיו
עתידין לומר עדין שהוציא הקב"ה וכו'. ונראה שהוא איהו הוספה
קמועה מגליון. ובפירושו הדברים כתב המאירי ואמרו כמו
שעשה הקב"ה סייג לדבריו כמו שתקב"ה נתן התורה והמצות
והחוקים כפי מה שראוי לאדם לסבול לפי המונח בטבע עליו וכו'.
(לח) בספרים אלא כך אמר לה ועשה סייג לדבריו יותר ממה שא"ל
הקב"ה וכו' שרצה לשמור את עצמו ואת חוה מן העץ אפילו בנגיעה
ובכ"ע ליתא והוא מגליון בפרש. (מב) לנגיעה אתם אוכרים בכ"ע וכו'
אם תגיי בו ו' אי את מתה בכ"י. (ס) כן הוא בכ"ע ועי' ב"ר פט"ז
מסופר כזה על אדם עצמו. ועי' לקטת תהלים סוף ר' תשב"ז וחסר שם
הציון אדר"ג והגרי"א מקה פה מן וי"א ער כיון וא"ל. (מא) בכ"ע ר' אומר
ואולי שתבשבו הר"ת ד"א לר"א. (מב) שיעקב זמורה אחת והיה וכו'
ואמר לקום לקום בכ"ע. (נג) עי' ב"ר פ"ו ובנ"ש מענין מיטום ומזבח
וסוכה נ"ז ע"ב בענין מרים בת בלגה והורכבו כאן ב' האדמות. (מד) ישוב מעשה בכ"א. (מה) ובספרים במסגרת (אומר) אוכל וכו' ובכ"ע
בבב"ט. והיבט מסנן ויחא בספרים והגהתי ע"פ כ"ע. (מי) כפי אמרה חוה בדעתה ב' עצמים ובכ"י לוחא. ובכ"א ובקצ' ספרים
שהפקדני במקום שפקדני. (מו) לאדם הראשון בכ"י. (מח) בחתרי בניא שבתומי' ו' ה' ר' א' ר' ב' קדדיש ועי' עירובין ק' ע"ב
ובכ"ד פ"ב. (מט) כך הוא הנוסחא בכ"י. ובספרים והגרי"א הנהגה ע"פ עירובין שם ועצבונך זה צער גדול בנים ואני וגם
בנוסחא הדתם יש לגמגם עיין במהרש"א שם ובכ"י עצבונך והרונך וכו'. ויותר נראה להגיה בתחלת הפסקא הרבה ארבה
עצבונך אלו שתי רביות וזעיר לקמן אות פ"ד. נ) בשעה שיוצא לדרך בכ"ע. (נא) בספרים שהאיש חבושה
מכל אדם ובכ"י ובכ"ד וכו' ליתא וכו' מקה הגרי"א. (נג) בספרים שסג אדה"ר ש"ע ה' וכו' ובכ"ע ליתא. נד) מכאן אמרו סג

מכאן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע ר' יוסי אומר טוב עשירה מפרים ועומד ממאה אמה ונופל בה):

מה חשב נחש הרשע באותה ישעה (י). אלך ואהרוג את אדם ואישא את אשתו (י). ואהיה מלך על כל העולם כולו ואלך בקומה זקופה ואוכל כל מעדני עולם א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את אדם ואישא את חוה לפיכך איבה אישית (ש"י). אתה אמרת אהיה מלך על כל העולם לפיכך ארור אתה מכל הבהמה (ש"י). אתה אמרת אלך בקומה זקופה לפיכך על גחונך תלך (ש"י). אתה אמרת אוכל כל מעדני עולם לפיכך עפר תאכל כל ימי חייך (ש"י). (נה):

ר' שמעון בן מנסיא אומר חבל על שמש גדול שאבד מן העולם שאלמלא לא נתקלקל הנחש היה לו לכל אחד ואחד מן ישראל ב' נחשים בתוך ביתו (נ). אחד משגרו למערב ואחד משגרו למזרח ומביאים להם סנדלכים טובים אבנים טובות ומרגליות וכל כלי חמד טוב שבעולם (ס). ואין כל בריה יכולה להזיק אותן (סא). ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותן תחת גמל תחת חמור תחת פרד ומוציאין זבלים לגנות ולסדרסות (סב):

ר' יהודה בן בתירה אומר אדם הראשון היה מיסב בנ"ע

אמרה לו הן (מפרי עץ הגן נאכל) (לב). ומפרי העץ אשר בתוך הגן (אמר אלהים לא תאכלו ממנו ולא תגעו בו פן תמתו וכו') (ש"ב). כיון ששמע הנחש את דבריה של חוה מצא פתח ליכנס בו:

רבי אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה בו לעולם שיהיה אדם מכניסו תחת הסוס תחת הפרד תחת החמור ומוציא בו (אבנים) [זבלים] (לג). לגנים ולפרדסאות. ר' שמעון בן אלעזר אומר אילו לא נתקלל הנחש תיקון גדול היה לו לעולם שיהיה אדם קונה לו ב' נחשים (דודוק) [ומדריכן] (לד). אחד לצפון ואחד לדרום עד ל"ז יום היו מביאין לו כסף זהב ואבנים טובות ומרגליות: הלך ונטל מפרותיו ואכל (לה). ויש אומרים כיון שראה האילן את הנחש בא כנגדו אמר לו רשע אל תיגע כי אל תבואני רגל נאווה ויד רשעים אל תנידני (תהלים ל"ז י"ב). וכן הוא

ומלאכי השרת עומדין לקראתו וצולין לו בשר ומצננין לו יין בא נחש וראה אותו והציץ בכבודו ונתקנא בו (ס): כיצד נברא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו. שניה נברא צורתו. שלישית נעשה גולם. רביעית נתקשרו אבריו. חמישית נתפתחו נקביו. ששית נתנה בו נשמה. שביעית עמד על רגליו. שמינית נזרונה לו חוה. תשיעית הכניסו לגן עדן. עשירית צוהו. אחד עשר סרח. שתים עשר נטרד והלך לו לקיים מה שנאמר ואדם ביקר בל ילך (תהלים מ"ט כ"ד). יום ראשון מהו אומר לה' הארץ ומלואה תבל ויושבי בה (ש"י כ"ד א'). כי הוא קנה ויקנה והוא ידן את העולם (ס). ביום שני מהו אומר גדול ה' והמחולל מאד בעיר אלהינו (ש"י מ"ח ב'). (ס). חילק את כל מעשיו ונעשה מלך על עולמו (ס). בשלישי מהו אומר אלהים נצב בעדת אל בקרב אלהים ישפוט (ש"י ס"ב). ברא את האדם ונכפלה ארץ למקומה ועשה מקום לעדתו. ברביעי מהו אומר אל תעבדו ה' אל נקמות הופיע (ש"י צד). ברא את החמה ואת הלבנה והמזכים והמזלות שהן מאירין בעולם ועתיד ליפרע מעובדיהם (סח). בחמישי מהו אומר הרגינו לאלהים עונו הריעו לאלהי יעקב (ש"י צ"א). ברא עופות ודגים ואת התנינים שהם מרגנים בעולם. בששי מהו אומר ה' מלך גאות לבש לבש ה' עזו התאזר אף תכון תבל כל תמוז (ש"י צ"ג). גמר את כל מעשיו ונתעלה וישב במרומו של עולם (ס). בשביעי מהו אומר מזמור שיר ליום השבת (ש"י צ"ב). יום שכולו שבת שאין בו לא אכילה ולא שתיה ולא משא ומתן אלא צדיקים יושבין ועוסקותיהן בראשיתו וזוננין מזיו השכינה שנאמר ויחוו את האלהים ואכלו וישתו (שמות כ"ד). כמלאכי השרת (ע):

הערות לנ"א

וכי ובכיהו אנו למדין שכיג אדהיר על חוה שלא תגע באילן שמתוך שלא תגע לא תאכל ותקביה לא טגעו ממנו שלא יגע באילן אלא א"ל כי ביום אכלך ממנו מות תמות ואדם לבדו הוסיף והוא הגדר שיעשה אדם יותר מן העיקר יציב. ונראה שגם דברי מורחין עלו לכאן. ועי' פירא פ"ג. (לב). בביר כזה אלהים לא תאכל אבד לו הן מכל עין הגן אכול תאכל ומפרי העץ אשר בתוך הגן ותקנתי ע"פ הנחש וכיהו אם שגם שם המקראות קטועים הם. (לג). הנחתי ע"פ הנחש וע"ע בנחיא. (לד). כן הוא בנחש ועי' נחיא א"ת ס' ובביר ובסנהדרין הגרמיונים שם. (לה). כנ"ש איתא עוד וי"א כיון שאחו בו הרתינו ונטל מפרותיו

אדם וכי לעמוד בו בכייע. (נה). ע' ספרים והגהות הגריא ובעיקר הרברים עיין ב"ר פי"ט סנהדרין כ"ט ע"א ומדרש תהלים פ"א והנוסחא כאן כשבושת ועיין נ"א. (נו). בכי כה חושב ובקצת ספרים איתא נחש הראשון ויש מקום גם לנוסחא זאת עי' ב"ר פכ"ד דקרי ליה נחש הקדמוני. (נז). ואישא את חוה אשתו בכייע. (נח). עי' ב"ר פי"ט וכי כמדבר רבה פ"ח וסוטה ט' ע"ב ותוספתא שם פ"ד. (נט). הגהתי ע"פ בכייע ובספרים היה לו וכי מישאל היו לו ב' נחשים ועי' הגריא. (ס). בכייע סנדלכים וכו'. וכל חסדה טובה שבעולם בכי' ובעיקר הרברים עי' סנהדרין נ"ט ע"ב ובכ"ש שם אות ד' ובניא שבתומי' סנדלפונים ועי' סנהדרין ערך סנדלך. (סא). כן הוא בכייע וכן הגיה הגריא ובספרים להתקין. ובכ"א אות. (סב). ומוציאין מה ס' בכייע וצ"ל בהם. (סג). בכייע ר"י בן תימא וכו'. ועי' סנהדרין שם. בספרים עומדין בנ"ע לקראתו. ועי' ב"ר סוף פ"ח סיבה אחרת לקנאת הנחש. (סד). עי' פסיקתא רבתי קפ"ז ע"ב ובכ"יע שם אות ל"ד שסדורים שם כל המדרשות ההלכות בענין זה ונוסחא שלנו מה מסבכת יותר עם נוסחא הבבלי בסנהדרין ל"ח ע"ב ע"ש. (סה). בכי ליתא למלת כי. (סו). מהחולל מאד ונראה הוא בכי וכי תומי. (סז). בספרים ונעשה כולו על עולמו ובניא שבתומי ונעשה שלוש וכו'. (סח). בכייע את כל העולם ומלות ועתיד ליפרע וכי ליתא ובכ"א מאירין לעולם ועי' תומי. (סט). על מרומי וכי בבכיע. (ע). עיין בסוף תמיד ור"ה ל"א ע"א ובד"ס שם ומס' סוברים פ"ה ועי' מדרש תהלים כ"ד ופ"ב וצ"ב. ובכ"יע נהנין מזיו ועי' פסיקתא רבתי פ' ע"א ועי' ברכות י"ז ע"א מאמר רב שם מסכים עם

הערות לנ"ב

וכל כך למה כדי שיכנס לסעודת שבת מיד (עא):
 ר' שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה אדם
 הראשון דומה (עב) לאדם אחד שנשא את הנזירות היה יושב
 מספרה אמר לה בתי אל תאכלי פת בשעה שידרך ממאות
 ואל תאכלי פירות שאינן מעושרין אל תחללי שבתות ואל
 תפרצי בגדרים ואל תלכי עם איש אחי (עג) הא אם עברת על
 אחת מהן הרי את מתה מה עשה האיש ההוא עמד ואכל פת
 בפניה בשעה שידרו ממאות (עד) ואכל פירות שאינן מעושרין
 וחלל שבתות ופרץ בגדרים והושיט לה בידיו (עה) מה אמרה
 נזירות ההוא כלכה כל הדברים שפקדני בעלי מתחלה שקר הם
 מיד עמדה ועברה על כולם (עו): ר' שמעון בן יוחאי אומר
 אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה (עז) לאחר שהיה
 לו אישה בתוך ביתו מה עשה אותו האיש הלך והביא את
 החבית והניח בה תאנים כמנין ואנזונים כמנין (עח) וצד את העקרב
 ונתנו על פי החבית והקיפה בצמיד פתיל והניחה בקרן
 זווית אמר לה בתי כל שיש לי בבית הזה מסור בידך חוץ
 מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מה עשתה האישה ההיא
 כיון שיצא בעלה לשוק עמדה ופתחה את החבית והושיטה
 ידה לתוכה ועקצתה העקרב הלכה לה ונפלה על המטה. כיון
 שבא בעלה מן השוק אמר לה מה זה. אמרה לו ידי השטמי
 על החבית ועקצתני עקרב והריני מתה. אמר לה לא כך
 אמרתי לך מתחלה כל מה שיש לי בבית זה מסור בידך
 חוץ מחבית זו שלא תגעי בה כל עיקר. מיד כעס עליה
 והוציאה. כך אדם הראשון דומה (עט) בשעה שאמר לו הקב"ה
 מכל עץ הגן אכול תאכל ומעץ הדעת טוב ורע לא תאכל
 ממנו כי ביום אכלך ממנו מות תמות (בראשית ב יז) כיון שאכל
 ממנו נסדר לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין נמשל
 ככהמות נדמו (ההלים מט כ"ד):

בו ביום נוצר (פא) בו ביום נברא בו ביום נוצרה צורתו
 בו ביום נעשה גולם בו ביום נתקשרו איבריו ונתפתחו נקביו
 בו ביום נתנה בו נשמה בו ביום עמד על רגליו בו ביום
 נדווגה לו חוה בו ביום קרא שמות (פב) בו ביום הכניסו
 לגן בו ביום צוה בו ביום סרח בו ביום נסדר לקיים מה
 שנאמר אדם ביקר כל ילין (פג). בו ביום עלו למטה שנים

ויורדו ארבעה ר' יהודה בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה שנים ויורדו ארבעה ר' אבהו אומר כי שמעת לקול אשתך וגו' אוררה האדמה בעבורך בעצבון

הערות לנויא

סיום המאמר כאן שבשכילו ניתוספה כל פסקא זאת. (עא) כלומר דלמה
 נברא בעי"ש ואדלעול קאי ועי' סנהדרין ל"ח ע"א ותוספתא שם.
 (עב) בספרים אמשול לך למהיד דומה ובכ"ע אמשול לך משל למהיד
 אדחיר דומה. והוא עירוב ב' נוסחאות ועי' הגר"א. (עג) בכ"ע לאחר
 שנשא וכו' ואל תלכי עם אדם אחד. (עד) בכ"ע האיש ההוא אכל.
 והגר"א גרים עמד איש אחד וכן נדחקו קצת מפרשים לפרש איש
 ההוא איש דעלמא והוא דגמח הנחש בגמסל. (עה) כן הוא בכ"ע
 ומלת בידיו הוא קצת מטושטש שם ויכול לקרא בידיו ובספרים
 (עו) נראה שמשל זה היה רגול לגבי אנשים שעוברים על הניאמא ועי' אין הכונה מתאמת בכל פרטי המשל. (עז) בספרים
 למהיד אדחיר דומה. (עח) בכ"ע עוד רמונים כמנין. (עט) אף כך בכ"ע. (פ) נסדר מן העולם בכ"ע. ועי' ב"ר פייס ופדר"א פ"ג
 ומשלות חלוקות הן. (פא) הגר"א מחיק לה ועי' ב"י והאד"ר העיר על מדרש התלים ח' דאיתא התם ויצר לטון כינוס אבל גב בזה
 אינו כתיב והעיקר שהוא כלל ואח"כ פרט ועי' נ"ב. ומכאן ועד סוף הפרק הוא מגליון הוספה ב' בענין בריאת האדם. (פב) הגר"א
 גרים לה קודם לנדווגה לו חוה וכן הוא בדוגמאות ועי' לעיל אות ס"ד. (פג) מן ויורדו הא' עד ויורדו הב' ליתא בכ"א ועי'
 תומ"י ובספרים בדברי ר"י ב"ב ויורדו ששה ואנכי הצנתי הנוסחא ע"פ הכ"ע ועיין בראשית רבה פ' כ"ב

אומר לו) שם נפלו פועלי און (שם יג). הלך
 ואמר לה הרי ננעת' בו ולא מתי אף אם את
 ננעת בו אינך מתה [דחפה ונגעה בו ולא
 מתה אמר לה] תדעי לך שאין זה אלא רוע
 עין (מה הוא אם) בשעה שאתם אוכלין ממנו
 (מהו) (כד הוא) יכול לבראות עולם אף אתם
 יכולים [לבראות עולם מה הוא יכול להמית
 ולהחיות אף אתם יכולים להמית ולהחיות]
 שנאמר כי יודע אלהים כי ביום אכלכם
 ממנו (שם ג' ה' לו). ויש אומרים כיון שאכלה
 חוה מפירותיו של אילן ראת עצמה כאילו
 לא ניוקה ואמרה כל אותן הדברים שצוה
 אותי רבי אדם שקר הם. מלמד שהיתה חוה
 קוראה לאדם רבי לה. וי"א [כיון] שאכלה חוה
 בפירותיו של אילן ראתה מלאך המות שבא
 כנגדה אמרה דומה אני כאילו שאני
 מסתלקת מן העולם וסוף לבראות אחרת (לט)
 לאדם הראשון תחתי מה אני עושה נורמת
 אני ל' שיאכל עמי שנאמר ותקח מפריו
 ותאכל ותתן גם לאישה עמה ויאכל (שם ג' יז).
 וי"א כיון שאכל אדחיר בפירותיו של אילן
 התחילו עיניו מתפקחות עליו ושיניו קרות
 בתוך פיו אמר לה לחוה [חורה] מה הוא זה
 שהאכלתני [הוא מן] [הבן] מן העין אשר
 צויתך לבלתי אכול ממנו אכלת והאכלתני
 שדרי עיני מתפקחות עלי ושיני קרות בתוך
 פי מא). אמר לה כשם שקרו שיני כן יקרו
 שיני כל הבריות:

(ר' ישמעאל) (ר' שמעון) בן אלעזר
 אומר למה היתה חוה דומה באותה שעה
 לאחד שנשא אישה גזרת ואמר לה אל
 תאכלי מן הפת עד שתטילי את ידך
 ולא מן הפירות עד שתעשרי [אותם] (כב)

ויורדו ארבעה ר' יהודה בן בתירה אומר בו ביום עלו למטה שנים ויורדו ארבעה ר' אבהו אומר כי שמעת לקול אשתך וגו' אוררה האדמה בעבורך בעצבון

הערות לנויב

ואכל. והוא סיום דאגרת פסחיו הנחש. לו) בפדר"א
 שם ליתא למלות ובהיא רק וגו'. (לו) עי' ב"ר פייס.
 (לח) בכ"ע שאכלה חוה מפירות האילן ראתה עצמה
 לא ניוקה וכו' שצוני אדם וכו'. (לט) בכ"ע אחרת
 לבראות. (מ) הגהתי עי' הגר"א ובפדר"א ליתא. (מא) שהרי
 עיני מתפקחות ושיני בכ"ע. (מב) הגהתי עי' הגר"א

הלכה ואכלה מן הפת ולא נמלה את ידה ומן המירות ולא עשרה ומצא הפתח ליכנס בו (ג):

רבי אומר למה וזוהי חוה דומה באותה שעה למלך שנשא אשה והשליטה על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש לו ואמר הרי כל שלי בידך חוץ מן החבית הווי שהיא מלאה עקרים (ד) נכנסה אצלה זקנה אחת כנון אלו ששואלות חומץ (ה). אמרה לה מה המלך נזהר עמך. אמרה לה יפה המלך נזהר עמי שהשליטני על הכסף ועל הזהב ועל כל מה שיש אצלו. אמר לי הרי כל שלי נתון לך חוץ מן החבית הווי שהיא מלאה עקרים (ו). אמרה לה הלא כל תבשטין שלו (ז) נתון בתוכה הלא שהוא מבקש לישא אחרת (ח) ונתון אותם לה. שלחה ידה ופתחה החבית ונשכוה העקרים

תאכלנה (וגו) וקיץ ודרדר תצמיח לך ואכלת את עשב השדה (בראשית ג' י"ז וי"ח) (פד) כיון ששמע אדה"ר שנאמר לו הקב"ה ואכלת את עשב השדה מיד נודעו אבריו אמר לפניו רבש"ע אני ובהמתי נאכל באבוס אחד אמר לו הקב"ה הואיל ונודעו אבריו בזיעת אפ"ך תאכל לחם (שס) (פה). וכשם שנגזרו על אדם הראשון ג' גזרות כך נגזר על חוה ג' גזרות שנאמר אל האשה אמר הרבה ארבה עצמוך והרונך בעצב תלדי בנים ואל אישך תשוקתך והוא ימשל כך (שס"ז) הרבה ארבה עצמוך והרנך הרבה בזה בזמן שהאשה רואה דם נדתה בתחלת וסתה קשה לה. ארבה בזמן שהאשה נבעלת בתחלת כעילתה קשה לה. עצבונך (והרנך) בזמן שהאשה מתעברת פניה מבעיות ומוריקות כל ג' חדשים הראשונים (ס):

כיון שבא לעת ערב ראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב (ס) אמר אוי לי בשביל שסרחתי הקב"ה מחשיך עלי את העולם והוא אינו יודע שכן דרד העולם (סח). לשחרית כיון שראה את העולם שממיר ובא למזרח (סח) שמח שמחה גדולה עמד ובנה מזבחות והביא שור וסקרנותיו קורבות לפרסותיו והעלה עולה שנאמר ותיטב לה משור פר מקרין

מפרים (תהלים ס"ט ל"ב) (צ): שור שהעלה אדם הראשון ופר שהעלה נח ואיל שהעלה אברהם אבינו תחת בנו על גבי המזבח כולם קרנותיהן קודמות לפרסותיהן שנאמר וישא אברהם את עינו וירא והנה איל אחד נאחו (בראשית כ"ג י"ב) (צא):

באותה שעה ירדו שלש כתות של מלאכי השדת ובידיהם כנורות ונבלים וכל כלי שיר והיו אומרים שירה עמי שנאמר מזמור שיר ליום השבת טוב להודות לה' וגו' להגיד בבקר חסדך ואמונתך בלילות (תהלים צ"ב א') להגיד בבקר חסדך זה העולם הבא שנמשל כבקרים ששנאמר חדשים לבקרים רבה אמונתך (איכה ג' כ"ג). ואמונתך בלילות זה העולם הזה שנמשל בלילות שנאמר משא דומה אלי קורא משעיר שומר מה מלילה שומר מה מלילה (ישעיה כ"א י"א) (צב):

באותה שעה אמר הקב"ה אם איני דן את הנחש (ג) נמצאתי מחריב את כל העולם כולו ואמר זה שהמלכתי ועשיתיו מלך על כל העולם כולו היאך נשתבש ואכל מפירות האילן מיד נפנה אליו וקללו שנאמר ויאמר ה' אלהים אל הנחש וגו' (בראשית ג' י"ד) (צד). ר' יוסי אומר אלמלא לא נכתב קללתו בסופן כבר החריב את כל העולם (כולו) (צה):

הערות לג'ב

(ג) בכ"ה ומצאה פתח ליכנס בו ובנ"ש ומצא בעלה פתח ליכנס בו. ועיון בפדריא ובביאור רד"ל שם אות ל"ד ול"ה. (כד) בכ"ה והשליטה על כל נכסיו על הכסף ועל הזהב אמר לה הרי כל שלי נתון בידך חוץ מהחבית הווי. (כה) בכ"ה כנון שאילו שואלת חומץ. (כו) בכ"ה שהשליטני על כל הכסף ועל כל הזהב שיש לו אמר וכו' נתון בידך חוץ מהחבית וכו'. (ז) והלא כל קוץ מין שלו בכ"ה. (ח) אשה אחרת

הערות לג'א

וסתדרין ליה ובתוס' שם. ונראה שהמאמר שם בב"ר קטוע ויש להגיה שם בדברי ראב"ע עליו למטה ב' וירדו ד' וכו' מהנישב פסו הלשון א"ל. (פד) הני מפורשות במקרא ארורה האדמה הוא כלל ואח"כ הם הפרטים והם בעצבון א' קיץ ודרדר ב' ואכלת עשב ג' וע' כ"י והגרי"א הגיה כאן וכן לקבן גבי אשה עשר קללות ע"פ השי"ס וא"י ובאמת לא מצאנו לעיל רק ג' קללות וארבע חלוקות הן בענין זה ועיון ג'ב פ' מ"ב ובהערות שם. (פה) ע' ב"ר פ"ב וילקוט בראשית ר' א' ויהי נראה להגיה מיד הוועי פניו וכו'. אבל גם בתדרא פליא הובטא נודעני אלא שראש המאמר קטוע שם. וע"ע פסחים ק"ה ע"א.

(פז) בפסחים הנוסחא שנאמר וכו' והרונך בעצב תלדי בנים בזמן וכו' וסתה קשה לה הרבה ארבה בזמן וכו' ובתחלת כעילתה קשה לה עצבונך בזמן וכו' והגרי"א הגיה ע"פ השי"ס בעירובין שם וא"י. ובכ"ה כשם שנגזר וכו' שנאמר אל האשה אמר וגו' והרונך הרבה בזמן וכו'. תחילת נדתה קשה לה ארבה בזמן וכו' תחילת כעילתה וכו' עצבונך בזמן וכו' מבעיות ומוריקות וכו' גם כאן הני מפורשות במקרא א' הרבה ארבה וגו'. ב' בעצב תלדי. ג' ואל אישך תשוקתך וגו'. ולא בא כאן אלא לפרש ענין הגזירה הראשונה. וע"ע ת"י שם. (פז) בפסחים כיון שבא אדם הראשון לעת וכו' כלפי מערב שמחשיך וכו'. ובתוס' כיון שבאה כלפי הערב וראה אדה"ר את העולם כלפי הערב שמחשיך ובכ"ה. כיון שבא לעת הערב כלפי הערב כיון שראה אדה"ר את העולם שמחשיך ובא למערב. וע"פ הגרי"א. (פח) בפסחים כי בשביל וכו'. ובכ"ה או לו בשביל וכו' עליו את כל העולם וכו' שכן דרך. (פח) בפסחים שראה העולם וכו' ונכנס בבכ"ה. (צ) ע' ע"ז ח' ע"א ובנ"ש והוא שם בסגנון אחר וע"ע ב"ר פ"א ופ"ב ובמדבר רבה פ"ד ס"ה. (צא) ע' ע"ז ח' ע"א ובנ"ש ובכ"ה פ' י"א ופרשה כ"ב ובמדבר רבה פ"ד ס"ה ולא מצאתי דוגמה להמאמר פה. (צב) ונבלים וכלי בכ"ה. שמשול בכ"י וע' ב"ר פ"ב ובנ"ש ובכ"ה פ"ב ד"כ ק"ס ע"ב ופסקתא רבתי קט"ז ע"ב ובכ"ה שם ובענין כוץ הדרוש ע' פדריא פ"ט ובביאור רד"ל שם. (צג) דן אותו בכ"י ובפסחים כאשר הוגה בתוס' (צד) מחריב את העולם ואמר וכו' נפנה עליו וקללו וכו' בבכ"ה וע' ב"ר פ"ב ותוספתא דמוטה פ"ד והאד"ר בשם הגי'ל ישרה פירש דאך נשתבש קאי על האדם וע"ע. (צה) קללתו ליתא בכ"י וכן ליתא

ומתה. המלך זה אדור' (ס). האשה (זו) חוה. שואל חומץ זה הנחש שנאמר והנחש היה ערום מכל חית השדה (ש"ג א' נ). וכל כך למה שלא היה אדם יכול לעמוד במצוה קלה שפקדו המקום:

[אמרו חכמים] בו ביום נברא אדם בו ביום ציוו בו ביום אכל בו ביום נגרש (א) בשעה הראשונה כינס את עפרו. בשנייה נתענן עם מלאכי השרת. בשלישי גיבולו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששי העמידו על רגליו. בשביעי הכניסו לג'ע. בשמיני נתפקד. בתשיעי חמא. בעשירי עבר על ציווינו. בי"א נידון. בי"ב (נדרו) [מדרו] (ג) שנאמר ויגרש את האדם (ש"ג כ"ו) נד:

פרק שני

מנין שעשה איוב סייג לדבריו שנאמר איש תם וישר וירא אלהים וסר מרע (איוב א' א) וכן היה איוב אומר דרחק מן הכיעור ומן הדומה לו א'. וכן הוא אומר ברית כרתי לעיני ומה אתבונן על בתולה (ש"ג לא א') ומה אם בתולה (שהיא מותרת) [שאדם מותר] להשיאה לו ולכנו ולכן בנו ולכן אחותו והיא מותרת להנשא לכל אדם שתחפוץ ב' לא הייתי מסתכל בה ק"ו על אשת איש ג'.

קרא (ה) הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת

הערות לנ"ב

וליתנם לה ככיה. (ס) זה אדם ככיה. (ג) ע' בנ"א ובנ"ש שסכסכו ביותר ע"ס ניסחת הפירא ואולי יש ג"כ להגיה ש"ס ז' ק"ה ו' א' ס' ר' ה' לה. וע' ב"ר פ"ט בפירוש רש"י שם בענין שואלת חומץ. (נא) תהתי זה ע"ס הנחש. והוא חכלל ואח"כ הוא הפרט. (ג) על ציוויו ליתא בכיה. והקושי מבואר ואולי יש להגיה בשעה ט' עלו ל' מ' ה' וכי' וכפדריא והספור מעה וכתב ח' א' וצ"ע. (ג) תהתי ע"ס נרש ובכיה ליתא להך בשעה י"ב. (ג) ע' נ"א אות ס"ד ונוסחא שלנו כאן קרובה יותר לנוסחת הפוסקות שרמזו עליהם.

פ"ב (א) וכן היה איוב אומר רחוק בכיה וע' בנ"ש.

(ב) מן והוא עד שתחפוץ ליתא בכיה. (ג) אשת איש

ובנ"ש אבל מהמקד השלשן לקמן ונתנו תחת כנפיו מוכה כנוסחת הכ"ע וכן מוכח ג"כ להדיא בג"ב פ"ה ע"ש. (צח) ע' ברוגמאות הברכות לעול אות צ"ו וע' מדרש תהלים קל"ח. והגרי"א מתק' לכל זה. ובהגיה וספדרין שם איתא כיון שספרה הגיה הקב"ה ידו עליו ומיעבו שנאמר ותשת וגו' ועדיז היה נראה להגיה כאן והמפרשים נדחקו לפרש ע"פ האמור לקסן הראש נברא בשתי ידים ולאחר ההטא נטלה ממנו יד אחת וא"כ כן לפי הדרוגמאות הנ"ל. (צט) מכאן אלקמיה קאי כן פירש הא"ח. והאח"ז ר"ב"ש המפרש פירשו תהלים קלא וספדרין שם מוכח כה"ל אלא שיהיה נראה להגיה ר"א ותשת עליו כפך מכאן וכי'. ודרוש ליה כאלו היה כתוב. מלא בידך. (ק) ע' הגרי"א שפירס כמה פסקות בזה הפרק אבל הקורא יראה שאין להוסיף במקום ומאחר בהאדרי"ג שניתוספו בו כמה דברים על ידי מעתיקים שונים וכן נאמרו בו כמה דברים רק אנכי גררא ואנכי גררא דגררא ובתוך אותן ההוספות ניתוספו ג"כ דברים בהמשך הזמן כמו הרא"א אל תבואני רגל גאון זה מיסוב וכי' וכן דלפי שאין חוקר אדרי"ג מוחליל קלא רבי וכתבה וטב"ב נוסחא ב' בלמוד על גיוא א' שם אית לא נשאר בההרתה.

פ"ב (א) לא תקרב ליתא בכיה. ובכ"ע שנאמר ואל אשה וגו'. (ב) יכול ישן עמה בבגדיה וכי' בפסרים ואנכי הצנתי נוסחת כ"ע. (ג) בכ"ע ובפסרים בפניה. (ד) בכ"ע ובפסרים המתקשטת. (ה) ע' תיכ"פ אחריו ב' ואל אשה בנדת מומתה וג"כ סוף פ' מצורע וישת י"ג ע"א וע"ב וס"ד ע"ב וירושלמי סוף גיטין ובקרא רבה פ"ט. ובספדרין רבה פ"י ס"ח (שנראה לקוח מהאדרי"ג בהשבת המעשה) ותדרי' פס"ו. (ז) שקרא ושנה הרבה ושמש ת"ח ומת בכ"ע. (ז) במחור כ"ע. (ח) והיתה בוכה וצועקת וידיה מנוחלת לה על ראשה אמרה להם בכ"ע. (ט) כן הוא בכ"ע ובפסרים בתווכתה. (י) בפסרים שקרא.

כשבראו הקב"ה לאדם הראשון צר אותו פנים ואחור שנאמר אחור וקדם צרתני ותשת עלי כפך (תהלים קל"ח ה') (צו) וידרו מלאכי השרת לשחתו ונטלו הקב"ה ונתנו תחת כנפיו שנאמר ותשת עלי כפך (ש"ג צו): דבר אחר ותשת עלי כפך כיון שספרה נטל לו הקב"ה אחת מהן (צח). מכאן לאדם ולמקדש כשנבראו בשתי ידיו נבראו. מניין לאדם שנברא בשתי ידיו שנאמר ידך עשוי ויכוננוני (ש"ס ק"ט ע"ג) מניין למקדש שנברא בשתי ידיו שנאמר מקדש אדני כוננו ידך (שמות ס"ו י"ח) ואומר ויביאם אל גבול קדשו הר זה קנתה ימינו (תהלים ע"ח נ"ד) ואומר ה' ימלך לעולם ועד (שמות ס"ו י"ט) ק:

פרק שני

איזוהי סייג שעשתה תורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת מומתה לא תקרב (ויקרא י"ח א) יכול יחבנה וינשקנה וידבר עמר דברים בטלים ת"ל לא תקרב. יכול תישן עמו בבגדיה על המטה ב' ת"ל לא תקרב. יכול תרחץ פניה ותכחול [את] עיניה ג' ת"ל והדוה בנדתה (ש"ס ט"ו ל"ה). כל ימים שבנדת תהיה בנדיו. מכאן אכרו כל המנוול עצמה כימי נדתה רוח חכמים נוחה הימנה וכל המקשטת ד' עצמה כימי נדתה אין רוח חכמים נוחה הימנה ה': מעשה באדם אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה ומת כחצי ימיו ו' והיתה אשתו נוטלת תפליו וחוזרת ז' כבתי כנסיות ובכתי מדרשות והיתה צועקת ויבוכה ואמרה להם ח' רבותי כתיב בתורה ט' כי הוא חייד ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושמש ת"ח הרבה מפני מה מת כחצי ימיו. לא היה אדם שהשיב לה דבר. פעם אחת נודמן לה אליהו וכור למוכ אמר לה בתי מפני מה את בוכה וצועקת. אמרה לו רבי בעלי

הערות לנ"א

למלת כל בכ"ע וע' תומי וכלת בסופן הוא מנומגם קצת והא"ח והב"י והב"ר מניחים בסופן. והב"י בש"ס המפרש העיר על בספדרין רבה י"ד ס' י"ב (וע"ע ב"ר ש"ס) גרסו בסופן ור"ל בסוף לאחר ע' אזהרות שפירשה ש"ס. והגרי"א הגיה אל מ"ל ומוקף למלת לא ור"ל אלו המתין הקב"ה בקללות הנחש עד לאחר קללות אדם והוא היה מחריב בנתינת את כל העולם ועדיז פירשו ג"כ הא"ח והב"ר והא"ח. (צו) ע' ברכות ס"א ובנ"ש והגיה י"ב ע"א ובנ"ש וב"ר פ"ה ס"א ובנ"ש ונתחומא פ' פקודי וע"פ הדרגומא בתחומא וגם בב"ר נראה לפרש כאן צר אותו פנים ואחור כלומר כן המורה למערב. (צו) כן הוא בכ"ע והגרי"א הגיה ותשת עלי כפך שקנאו בו מלאכי השרת ונטלו הקב"ה וכי' וע' ספדרין ל"ח ע"ב בענין משה ובפסרים ידרו מלאכי השרת ל' ש' ר' ת' ונטלו וכי' ופירשו המפרשים לעשות שירות לפניו והב"י הביא ב"ס המפרש לומר שירה וע' בב"ר פ"ה ס' י

ובנ"ש אבל מהמקד השלשן לקמן ונתנו תחת כנפיו מוכה כנוסחת הכ"ע וכן מוכח ג"כ להדיא בג"ב פ"ה ע"ש. (צח) ע' ברוגמאות הברכות לעול אות צ"ו וע' מדרש תהלים קל"ח. והגרי"א מתק' לכל זה. ובהגיה וספדרין שם איתא כיון שספרה הגיה הקב"ה ידו עליו ומיעבו שנאמר ותשת וגו' ועדיז היה נראה להגיה כאן והמפרשים נדחקו לפרש ע"פ האמור לקסן הראש נברא בשתי ידים ולאחר ההטא נטלה ממנו יד אחת וא"כ כן לפי הדרוגמאות הנ"ל. (צט) מכאן אלקמיה קאי כן פירש הא"ח. והאח"ז ר"ב"ש המפרש פירשו תהלים קלא וספדרין שם מוכח כה"ל אלא שיהיה נראה להגיה ר"א ותשת עליו כפך מכאן וכי'. ודרוש ליה כאלו היה כתוב. מלא בידך. (ק) ע' הגרי"א שפירס כמה פסקות בזה הפרק אבל הקורא יראה שאין להוסיף במקום ומאחר בהאדרי"ג שניתוספו בו כמה דברים על ידי מעתיקים שונים וכן נאמרו בו כמה דברים רק אנכי גררא ואנכי גררא דגררא ובתוך אותן ההוספות ניתוספו ג"כ דברים בהמשך הזמן כמו הרא"א אל תבואני רגל גאון זה מיסוב וכי' וכן דלפי שאין חוקר אדרי"ג מוחליל קלא רבי וכתבה וטב"ב נוסחא ב' בלמוד על גיוא א' שם אית לא נשאר בההרתה.

פ"ב (א) לא תקרב ליתא בכיה. ובכ"ע שנאמר ואל אשה וגו'. (ב) יכול ישן עמה בבגדיה וכי' בפסרים ואנכי הצנתי נוסחת כ"ע. (ג) בכ"ע ובפסרים בפניה. (ד) בכ"ע ובפסרים המתקשטת. (ה) ע' תיכ"פ אחריו ב' ואל אשה בנדת מומתה וג"כ סוף פ' מצורע וישת י"ג ע"א וע"ב וס"ד ע"ב וירושלמי סוף גיטין ובקרא רבה פ"ט. ובספדרין רבה פ"י ס"ח (שנראה לקוח מהאדרי"ג בהשבת המעשה) ותדרי' פס"ו. (ז) שקרא ושנה הרבה ושמש ת"ח ומת בכ"ע. (ז) במחור כ"ע. (ח) והיתה בוכה וצועקת וידיה מנוחלת לה על ראשה אמרה להם בכ"ע. (ט) כן הוא בכ"ע ובפסרים בתווכתה. (י) בפסרים שקרא.

לדעת המקום (ל): פירש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום כיצד אמר מה אם ישראל שלא נתקדשו אלא לפי שעה ולא נזדמנו אלא כדי לקבל עליהם עשרת הדברות מרר סיני אמר לי הקב"ה לך אל העם וקדשתם היום ומחר (שמות י"ט) ואני שאני מזומן לכך בכל יום ויום ובכל שעה (ושעה) ואני יודע אימתי מדבר עמי או ביום או בלילה על אחת כמה וכמה שאפרוש מן האשה והסכימה דעתו לדעת המקום (לא). רבי יהודה בן בתירא אומר לא פירש משה מן האשה אלא שנאמר (ב) לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ה') פה אל פה אמרת לו פרוש מן האשה ופירש (ג). י"א לא פירש משה מן האשה עד שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר לך אמור להם שובו לכם לאהליכם (דברים ה' כ"ז) ואתה פה עומד עמדי (שם כ"ה) חזר לאחוריו (לה) ופירש והסכימה דעתו לדעת המקום: פירש מאהל מועד כיצד אמר ומה אהרן אחי שמשוח בשמן המשחה ומרובה כבנדים ומשתמש בהם בקדושה אמר לו הקב"ה דבר אל אהרן אחיך ואל יבא בכל עת אל הקודש (ויקרא ט"ו ב') אני שאני מזומן לכך על אחת כמה וכמה שאפרוש מאהל מועד פירש מאהל מועד והסכימה דעתו לדעת המקום (ז): שבר את הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה משה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומונחות משישת ימי בראשית שנאמר והלוחות מעשה אלהים המה והמכתב מכתב אלהים הוא חרות על הלוחות (שמות ל"ב ט"ז). אל תקרי חרות אלא חירות שכל מי שעוסק בתורה הרי הוא בן חורין לעצמו (ז).

באותה שעה היו מלאכי השדת קושרין קטיגור על משה והיו אומרים (ח) רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרנו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרנו תמשילוהו כמעשה ידך כל שנתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם גם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים ונוי (תהלים ח' ה') היו מרגלים אחריו של משה והיו אומרים מה מינו של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות (תהלים ס"ה מ"ט) (ט). נמלך וירד והיה שמח שמתה גדולה כיון שראה אותו סרחון שספרו במעשה העגל (י) אמר היאך אני נותן להם את הלוחות כזקיני (יא) אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ"ג) חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות (כ) חזק כמו של

והיה אומרים (ח) רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו ובן אדם כי תפקדנו ותחסרנו מעט מאלהים וכבוד והדר תעטרנו תמשילוהו כמעשה ידך כל שנתה תחת רגליו צנה ואלפים כלם גם בהמות שדי צפור שמים ודגי הים ונוי (תהלים ח' ה') היו מרגלים אחריו של משה והיו אומרים מה מינו של ילוד אשה שעלה למרום שנאמר עלית למרום שבית שבי לקחת מתנות (תהלים ס"ה מ"ט) (ט). נמלך וירד והיה שמח שמתה גדולה כיון שראה אותו סרחון שספרו במעשה העגל (י) אמר היאך אני נותן להם את הלוחות כזקיני (יא) אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכן כתוב בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני (שמות כ"ג) חזר לאחוריו וראו אותו שבעים זקנים ורצו אחריו הוא אחז בראש הלוחות והן אחזו בראש הלוחות (כ) חזק כמו של

הערות לנו"א

ק"ו והמפרשים נתקשו בזה דרך דלעיל לאו משום ק"ו הוא ע"ש והגרי"א מחק ליה ולפי גירסא זאת נראה דבאובל קאי. והאדיר מגיה דן דין וצ"ע. ועי' בפרי"א שם. (ל) בן הוא בכ"ע ובפסוקים הך דפירש מן האשה וכו' ליתא ומתחיל שבר את הלוחות וכו'. פירש (מן) אה"מ וכו' והיטובים מבוזר, (לא) ובכל שעה ויודע אני יודע בכ"ע. (לב) אלא עוד בנ"א שבתמ"ז. (לז) ע"י ת"י בפ"ו וספרי במדבר פ' קנ"ג ועי' עוד שבת ויבמות שם. ובילקוט שמות רמז שצ"ג (ושם מונה בשם האדרי"א ארבעה דברים אבל אינו מפרש רק ג') ובילקוט במדבר (ושם אינו מונה רק ג' דברים בשם האדרי"א) ובן

בפירש"י על התורה בפ"ו הורכבו הדברים עם ה"א שאחרי זה. ויבמות שם ובפרי"א פ' מ"ו ודברים רבה פ' י"א. (לד) בפסוקים וכתוב בת"ר וי' וכו' ליתא. (לה) אולי צ"ל לאיסורו ועי' בנ"ב. (לו) בשבת ויבמות שם ליתא להך דרשה כלל ובשמות רבה שם איתא אלא דהק"ו שם הוא מקראת משה להר סיני ועי' בתח"כ ריש אהרי ועי' בגר"ב. (לז) עי' אבות פ"ה וספרי במדבר פ' ק"ו ודברים פ' שני. ובפרי"א פ' מ"ו איתא לדרשה זאת בשם רב כהנא וגם שם וגם כאן הוא הכל אנב גררא. ועי' עוד עירובין נד ע"א ושמות רבה פ' מ"א. (לח) באותה שעה אמרו מלאכי השדת וכו' קטיגור על משה ואומרים בכ"ע ובכ"א ואומרים על משה. (לט) ילוד אשה זה שעלה לשמים בכ"ע ועי' סנהדרין ל"ה ע"ב וכו' פ"ה דרד"ש מהאי קרא קטרגו המלאכים גבי בריאת האדם ועי' שבת פ"ה ע"ב ופרי"א פ' מ"ו וסנהדרין רבתי צ"ח ע"א וקנ"ה ע"א בענין קטרגו המלאכים גבי קבלת התורה ואולי עירובין דברים כאן מהנהג ב' קטרגות אבל ע"ע מדרש תהלים ח', (מ) שספרו ישראל בכ"ע. (מא) ומזקיני אותן בכ"י. (מב) בראש הלוח בפסוקים ובכ"ע בפסוקים.

הערות לנו"ב

נמצאתי בסתכל בה כאלו נמצאתי בסתכל באשת איש בכ"ה וכן הוא בגר"ש. ואולי יש להגיה ע"ס נ"א אלו נמצאתי בסתכל בה היום שמת הנשא למחר ונמצאתי בסתכל באשת איש וצ"ע. ויש להעיר עוד על הסדר בהתקן כאן שמתחיל באיוב והולך ומפרש משה עשה וכו' תורה עשתה וכו' ובנ"א הוא מכוסר. (ח) הגהתי ע"ס הנ"ש. (ט) הוא ליתא בכ"ה. (י) צא וקדש בכ"ה. (יא) וכצאה אשת איש בכ"ה. (יב) את

לא נזכרה הך דרשה כלל וע"ע. (לד) בפסוקים וכתוב בת"ר וי' וכו' ליתא. (לה) אולי צ"ל לאיסורו ועי' בנ"ב. (לו) בשבת ויבמות שם ליתא להך דרשה כלל ובשמות רבה שם איתא אלא דהק"ו שם הוא מקראת משה להר סיני ועי' בתח"כ ריש אהרי ועי' בגר"ב. (לז) עי' אבות פ"ה וספרי במדבר פ' ק"ו ודברים פ' שני. ובפרי"א פ' מ"ו איתא לדרשה זאת בשם רב כהנא וגם שם וגם כאן הוא הכל אנב גררא. ועי' עוד עירובין נד ע"א ושמות רבה פ' מ"א. (לח) באותה שעה אמרו מלאכי השדת וכו' קטיגור על משה ואומרים בכ"ע ובכ"א ואומרים על משה. (לט) ילוד אשה זה שעלה לשמים בכ"ע ועי' סנהדרין ל"ה ע"ב וכו' פ"ה דרד"ש מהאי קרא קטרגו המלאכים גבי בריאת האדם ועי' שבת פ"ה ע"ב ופרי"א פ' מ"ו וסנהדרין רבתי צ"ח ע"א וקנ"ה ע"א בענין קטרגו המלאכים גבי קבלת התורה ואולי עירובין דברים כאן מהנהג ב' קטרגות אבל ע"ע מדרש תהלים ח', (מ) שספרו ישראל בכ"ע. (מא) ומזקיני אותן בכ"י. (מב) בראש הלוח בפסוקים ובכ"ע בפסוקים.

משה מכולן שנאמר ולכל היר החזקה ולכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל (דברים ל"ד י"ב) (נג) נסתכל בהן וראה שפרח כתב מעליהן (מד) אמר היאך אני נותן להם לישראל את הלחות שאין בהן ממש אלא אהזו ואשברם (מה) שנאמר ואתפוש בשני הלחות ואשליכם מעל שתי ידי ואשברם (דברים ט"ו י"ז) רבי יוסי הגלילי אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך בשור ודם שאמר לשלוחו צא וקדש לי נערה (יפה מו) וחסידה ומעשיה נאין הלך אותו שליח וקדשה. לאחר מו) שקדשה הלך (ומצאה שזונתה עם אחר *כו) מיד היה דן ק"ו (מח) מעצמו ואמר אם אני נותן לה כתובה מעבשיו נמצא מחייבה מיתה ונפטרה מאדוני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו מעצמו אמר האך אני נותן להם לישראל את הלחות הללו מזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה שכן כתוב בהן (סג) זוכה לאלהים ירחם בלתי לה' לברו (שמות כ"ב י"ט) אלא אהזו בהן ואשברם וחזרן למוטב שמא יאמרו ישראל היכן הלחות הראשונות אשר הורדת אין דברים אלא בדאי ג'. רבי יהודה בן בתירא אומר נא) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר פה אל פה אדבר בו (במדבר י"ב ח') פה אל פה אמרתי לו שבר את הלחות. וי"א לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר נא) והנה חטאתם לה' אלקיכם (דברים ט"ו י"ז) אינו אומר וארא אלא שראה שפרח כתב מעליהם. אחרים אומרים (ב) לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ויהיו שם כאשר צוני (ג) אינו אומר צוני אלא שנצטוו ושברן. רבי אלעזר בן עזריה אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר עשה משה לעיני כל ישראל (שם ל"ד י"ב) מה להלן נצטוו ועשה אף כאן נצטוו ועשה (ד). רבי עקיבא אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר ואתפוש בשני הלחות (שם ט"ו י"ז) במה אדם תופס במה שיכול לברוא. רבי מאיר אומר לא שבר משה את הלחות אלא שנאמר לו מפי הגבורה שנאמר אשר שברת (שם י"ב) יישר כוחך יששכרת (ה) :

יחזקיהו מלך יהודה עשה ארבעה דברים והסכימה דעתו לדעת המקום. גזו ספר רפואות והסכימה דעתו לדעת המקום. כתת נחש הנחישת והסכימה דעתו לדעת המקום (שנאמר עד הימים ההמה היו בני ישראל מקמרים לו ויקרא לו נחשתן) (מלכים ב' י"ח ד') נו). והסיר את הבמות והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו הסיר את במותיו ואת מזבחותיו ויאמר ליהודה ולירושלים לאמר לפני מזבח אחד תשתחו

הערות לנריא

הערות לנריב

השטר ככיה. (ג) ומנין שהיה לו המקום הגהתי ע"פ הגויש והשאר כככיה. (ד) בכיר מורא והגהתי ובכיה ומה הר וכו'. (ה) לו הקביה בכיה. (ז) ע"י גי'א ובהערות שם והלמוד הכא מסכים עם הרבה שרמותי עליו שם באית ל"ו ודגמא מסכמת עם כל הפרטים כאן לא מצאה.

(נג) עירושלמי תענית פ"ד היה ודברים ל"ח ע"א. (מד) ע"י מכולתא בשלח מסכת דעמלק פ"א ופסחים פ"ז ע"ב ועיני שיר פ' מ"ו שם ותנחומא פ' תשא ותדאר פכ"א. (מה) הלחות הללו וכו' אלא אהזו ואשברם לעיניהם בכייע. (מו) יפה נאה בכייע. (מז) ומאחר שקדשה בכייע *כו) הגריא. ובפסחים תחת אחר. (מח) הגריא חתק למלת ק"ו וא"צ ושיכפא דלישא בעלמא הוא. (מט) ע"י שיר פ' מ"ג ופ' מ"ז ובתנחומא דבי תשא. והנה בשיר מ"ג ובתנחומא שם איתא ג"כ כמו כאן שהפסוק זוכה לאלהים ירחם כתוב בתוך הלחות וע"ש בהגהתי דריל את ג' ועוד לבי מפקק בזה

אם לו יותר טוב לכתוב מלות בהם וע"י מפרשים. (ז) אהזו ואשברם וכו' בכייע. בהם אין דברים בכי"א. וע"י הגהתי הגריא וע"י הגהתי כהרעביץ ובפסחים ובכל המקומות הנ"ל אין שום דגמא לזה והנכון הוא שדברים אלו סיוס הם להמאמר דקדום סיוס המסל' שבא כאן שלא בדרך וי"ל כיון שפרח הכתב איך ואמרו ישראל שכל שלוחותיו של משה בדאית הוא ובעין זה סיוס כהרעביץ. (נא) בכייע ר' יוסי ב"ב. (נב) שפרח הכתב ואין ר' אומר בכייע. (נג) כן הוא בכייע ובתוספי ובפסחים כאשר צוני אלא וכו'. (נד) נצט"ה ועשה ר' מאיר אומר וכו' ואחריו באים דברי ר"ע בכייע. (נה) הדברים כאן הם מעורבבים בתכלית הערבוב והנה ד"ל הילקוט בשם האר"ץ בשמות ר' שציג ולכל יד החזקה נסתכל משה בלחות וראה הכתב שבהן שפורה וכבר על ידי משה וגפלו סידרו ונשתברו אחרים אומרים לא שובר עד שנאמר לו מפי הגבורה אשר שיכרת אמר לו יפה כך ששיכרת ר' מאיר אומר ר' מאיר ויהיו שם כאשר צוני שנצטוו ושיכר הלחות. ובעין זה גם בילקוט בהעלותך ר' תש"ס בשם האר"ץ והנה בשנשוה הדברים עם ניסחא שלנו פה נמצא כי דברי הסתם מן ולכל יד החזקה מסכימים עם דברי היא ודברי האחרים עם דברי ר' מאיר פה ודברי ר"ם עם דברי האחרים אבל אין שום דגמא לדברי ריב"ז ולדברי ראביע ולדברי ריע. והנה ע"י בשבת ובמסכת שם ובמנחות צ"ס ע"ב וילף ריש לקיש משיכרת רק הסכמה והדגמא ביורושלמי תענית שם היא בשם ר' ישמעאל ומסכתא עם דברי ר"ם פה והדגמא בפסרי ברכה (ק"ו ע"ב וע"י גם בילקוט שם) מסכמת עם דברי ראביע (והיינו כשנגיה בהם ע"פ הספרי הנ"ל נאמר להלן ואשברם לעיניהם) וכאן הוא אומר אשר עשה משה לעיני כל ישראל. גם דברי הספרי יש להשלישם ע"פ האר"ץ פה (וע"י הגריא) נשארים לנו איפה עוד דברי ריב"ז. (אשר) יש לרין שנתחברבו מלעול) דברי ריע אשר הגריא מוחקם יש להם דגמא בתנחומא כי תשא ועקב והנה דברי התנחומא בעקב הם מגומגמים והרב עין יוסף מפרשם שלדברי חד אמר התרעם הקביה על משה והנה אם כנים הדברים האלה והחד אמר היא ריע או נוכל להגיה פה ולמחוק מלות שטאמר לו אלא ולגרסו להלן במה אדם תופס במה שאינו שלו אלא לברוא אבל גם בואת לא תנוח הדעת. (נו) כ"ה בכייעאל

פרק ג

מנין (שעשה) [שעשתה] התורה
סייג לדבריה שנאמר איש איש אל
כל שאר בשרו לא תקרבו (ויקרא י"ז)
ומה ת"ל לא תקרבו אלא שלא יתחד אדם
לא עם חמותו ולא עם כלתו אבל בתיחד
עמהם (לשעה א) ואין בכך כלום. וכדא ואל
אשה בנדה טומאתה ולא תקרבו (שם יט)
כיצד הוא מזהיר ע"י עצמו (ב) ת"ל לא תקרבו
יכול שישחק עמה והיא נדה ת"ל לא תקרבו
לנלות ערותה (שם ג). כיצד היא מזהרת על ידי
עצמה (ד) ת"ל לא תקרבו. יכול שתקשיט
מעילה (ה) ותישן אצלו והיא נדה ת"ל לא
תקרבו. מנין (ו) שהיא מכשלת ומשמשות (ז)
ת"ל לא תקרבו (לנלות ערותה) (ח). מכאן אמרו
חכמים כל אישה שהיא מקשטת עצמה והיא
נדה אין רוח חכמים נוטה הימנה (ט) שנאמר
במגן ערמת חמים וגו' (שח"ז ג'). ב ש נ א ד
ע ר מ ת ח מ י מ א ל ו י ש ר א ל . ס ו נ ה
ב ש ו ש נ י מ א ל ו ה צ ד י ק י מ : ד א ב מ נ ד ע ר מ ת
ח מ י מ א ל ו י ש ר א ל . ס ו נ ה ו ב ש ו ש נ י מ א ל ו
ח כ מ י מ ו ת ל מ י ד י ו ש ה מ ס ו נ י מ א ת י ש ר א ל
ב ת פ ל ח מ (מ) ו מ פ נ י ה פ ו ר ע נ ו ת . א מ כ נ י
ל מ ה נ א מ ר ס ו נ ה ב ש ו ש נ י מ א ל א א ש ת ו
נ ד ה ב ב י ת ע מ ו ש מ א י ל ו ע ל י ה מ י מ מ ח ה
ב י ד י ו (א) ו כ ב י ת ש מ א י (ב) . א ל א פ י ד ו ת ו ש א י נ
מ ע ו ש ו ר ת ע מ ו ב ב י ת ש מ א י א ב ל מ ה מ י

הערות לג'ב

פ"ג א) בכיה לשעה קלה אבל נעבר קו על מלת
קלה. ב) הוא תהויר ע"י עצמו וכן בכיה וכלים
צ"ל הוא מזהיר ע"י עצמה כלומר הוא מזהיר עליה
ודרשים לא תקרבו בנוכח לגבי האיש וי"ע בתיב
פי אחרי ריש פ"ג לשון מזהיר. ג) לא תקרבו לגלות
ערוה בביתה. ד) צ"ל היא מזהרת ע"י עצמה כלומר
מזהיר עליו ודרשים כאן לא תקרבו בנסתר לגבי האשה.
ה) שתקשיט עצמה במלבושים בביתה וכן איסורים
כאן איסור קישוט ואיסור שינה. ו) ומנין בכיה.
ז) ומשמשות נדה בכיה וי"ע בתיבות ע"ב י"א ולפי
הוא פ"ס. ח) הנהתי ע"פ הנשים. ט) ע"י ניה פ"ב
ובהערות שם אות ה' וי"ע ובפרט על התחבך שרמתי
עליו שם. י) אולי הוא רק סתמון לשון וי"ע בנ"א פ"א
אות ל"ב או אולי צ"ל ד"א. יא) מכה בידו בכיה.
יב) ליתא בביה ובגושי ואולי היה כתוב כאן סכ"ש
(סנה) בשושנים להתהלך דרוש (הרש) והסופר טעה

בברכות שם וא"צ. וכולו הובא פה אגב גררא דר' דברים
שכל דרשה זאת לענין מילה כאן היא הוספה וי"ע נ"ב וא"כ
מה ת"ל שנהקו בו המפרשים הוא רק סתמון לשון וי"ע פ"א נ"א אות ל"ב שם.
וגם יש בכ"ע גבי שם נח יעקב נולד מהול במקום יצא מהול שבספרים. סא) שנא ומשבות יצא בכ"ע. סב) בבא דשמואל ליתא
בכ"א וטוב קדוש כמו גבי משה. סג) כיה בכ"ע ובספרים אקח את זרובבל וגו'. ובמקרא ביום ההוא נאם ה' צבאות אקח זרובבל
עבדי וגו'. ועיקר הדרשה הוא מושמתיך כחות הדרוש חותם לשון תם (כ"י בשם הרש"י) כמו גבי נח יעקב ושם שוהו התמימות
והשלימות וכן גבי דוד מכתב אדם מברא הוא אקבה דבר שאינו בתכלית השלמות. ועי"ע בידר פ"א
ובפסקתא רבתי נ"א ע"ב ובס"ע שם אות ע"ז. סד) ע"י בראשית רבה פ"מ"ג וילקוט דה"ר. אף ע"ב לגבי

ועליו תקמירו (דה"י ב' ל"ב י"ב) נז). סתם מי גיחון והסכימה
דעתו לדעת המקום שנאמר יחזקיהו סתם את מוצא מימי
גיחון והעליון וישרם למטה מערבה לעיר דוד ויצלח יחזקיהו
בכר מעשהו (שם ש' ל' נח) :

איזהו סייג שעשה איוב לדבריו הרי הוא אומר איש
תם וישר וירא אלקים וסר מרע (איוב א' ה') מלמד שהרחיק
איוב את עצמו מדבר המביא לעבירה ומן הכיעור ומן הדומה
לכיעור: א"כ מה ת"ל איש תם וישר אלא מלמד שיצא איוב
מהול נט). אף אדם הראשון יצא מהול שנאמר ויברא אלהים
את האדם בצלמו (בראשית א' כד). אף שם יצא מהול שנאמר
וילד בדמותו בצלמו (שם ה' ב'). אף נח יצא מהול שנאמר
איש צדיק תמים היה בדורותיו (שם י"ט). אף שם יצא מהול
שנאמר ומלכי צדק מלך שלם (שם י"ד י"ח). אף יעקב יצא
מהול שנאמר ויעקב איש תם יושב אהלים (שם כ"ה כ"ז).
אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף (שם ל"ז ב').
והלא אינו ראוי לומר אלא אלה תולדות יעקב ראובן ומה
ת"ל יוסף אלא כשאם יעקב מהול אף כך יצא יוסף
מהול ס). ואף משה יצא מהול שנאמר ותרא אותו כי טוב
הוא (שמות ב' ב') וכי"מ דאיהו אמו בו שנאה ומשובח מכל
אדם אלא שיצא מהול סא). אף כלעם הרשע יצא מהול
שנאמר נאם שומע אמרי אל (במדבר כ"ד ד'). אף שמואל יצא
מהול שנאמר והנער שמואל הולך ונדרול ומוב (שמואל א' ב' סב).
אף דוד יצא מהול שנאמר מכתם לרוד שמרני אל כי חסיתי
בך (תהלים מ"א). אף ירמיה יצא מהול שנאמר במרם אצרך
בכמץ ידעתך ובמרם תצא מרחם הקדשתיך (ירמיה א' ה').
אף זרובבל יצא מהול שנאמר סג) ביום ההוא אקח זרובבל בן
שאלתיאל עבדי נאסח' (הגי' ב' כ"ג) סד) הרי הוא אומר ברית כרתי

הערות לג"א

שכתוב שם מקשרים להם ויקרא להם. נז) כתיב נחש הנחושת
והסכימה דעתו לדעת המקום והסיר הבמות
והמזבחות והסכימה דעתו לדעת המקום הסר
בכ"א. בכ"ע והמזבחות והמזבחות. ובכ"י הועתק שנאמר חזקיהו
מלך יהודה הסיר את הבמות ואת המזבחות
ויאמר לאנשי יהודה וירושלם לסגי המזבחה
הזה תשת חווי ועליו תקסירו. נח) שנאמר יחזקיה
סתם את מי גיחון וישרם מלמטה בעיר דוד
ויצלת חזקיה בכל מעשיו בכ"י וכן בה"ר. ובכ"ע
שנאמר חזקיה סתם מי גיחון העליון וישרם למטה מערוער בעיר דוד וכן
ובפרסום המאחרים כבר נתקן זאת ע"י התוס' ובעיקר חרבים
ע"י ברכות י' ע"ב ופסחים נ"ז ע"ב ובירושלמי פסחים פ"ט היא
ונדרים פ"י ה"ג ש"ל ג' הודו לו ה' גירע עצמות אביו כיתת נחש
הנחושת וגנו ספר רפואות. וסתם מי גיחון הוא שם מהגך דברים
ד לא הודו לו וא"כ האדריי מתולק עם הבבלי והירושלמי
פה והדרקך בדיה שם כתב ובאגדה מצאתי סתם גיחון והסכימה
דעתו לדעת המקום ואולי כיוון להאדריי וי' בפדריא פ"ט ובבבאי
הרד"ל שם אות ל'. והגריא הגיה פה עוד כמה דברים ע"פ השיט
דמשה. נט) אלא מלמד כשיצא איוב יצא כשהוא מהול בכ"ע. וא"כ
מה ת"ל שנהקו בו המפרשים הוא רק סתמון לשון וי"ע פ"א נ"א אות ל"ב שם.
וגם יש בכ"ע גבי שם נח יעקב נולד מהול במקום יצא מהול שבספרים. סא) שנא ומשבות יצא בכ"ע. סב) בבא דשמואל ליתא
בכ"א וטוב קדוש כמו גבי משה. סג) כיה בכ"ע ובספרים אקח את זרובבל וגו'. ובמקרא ביום ההוא נאם ה' צבאות אקח זרובבל
עבדי וגו'. ועיקר הדרשה הוא מושמתיך כחות הדרוש חותם לשון תם (כ"י בשם הרש"י) כמו גבי נח יעקב ושם שוהו התמימות
והשלימות וכן גבי דוד מכתב אדם מברא הוא אקבה דבר שאינו בתכלית השלמות. ועי"ע בידר פ"א
ובפסקתא רבתי נ"א ע"ב ובס"ע שם אות ע"ז. סד) ע"י בראשית רבה פ"מ"ג וילקוט דה"ר. אף ע"ב לגבי

ממחה בידיו. אלא מצות שישראל עושים
(בסתרו שהן רבות) וכות' כשושנים לכך
נאמר סוגה בשושנים י':

מנין שעשו נביאים סייג לדבריהם
שנאמר אריה שאנ מ' לא ירא (עמס ג' ח') יכול
שלא יהא קולו אלא (כקול) הארי בלכד אמרת
מי נתן קול בארי הלא הוא כל כך (מכניסין)
(מכנין) אותו לבריותיו בשביל שתנוח האוזן
ותהא יכולה לשמוע. וכח'א' והנה כבוד אלהי
ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים
(יחזקאל מ"ג ב') אמרת מי נתן קול במים הלא
הוא וכל כך (מכניסין) ומכנין אותו לבריותיו
בשביל שתנוח האוזן ותהא יכולה לשמוע.
וכח'א' והנה כבוד אלהי באש עד לב השמים
(דברים ד' י"א י"ד):

מנין שעשו כתובים סייג לדבריהם
שנאמר הרחק מעליה דרךך (משלי ה' ח') (אל
תחמוד יפיה בלבבך) כו': אומרים לו לאדם
שלא תלך בשוק הזה ולא תכנס במכר כו'
הזה שראשה זונה בתוכו ואשה נאה היא
והיא משמה את כל הבריות אחריה ביפיה.
אמר להם במוח אני לפי י' שאני הולך
איני מסתכל בה ולא (מתחמד) (אחמוד) יח'
ביפיה. איל אעפ"י שאתה במוח אל תלך:
דא' הרחקונו' (אל תחמוד) ר' יהושע בן קרחה
שלא תלך אצל המינים ולא תאזן את דבריהם
שלא תכשל במעשיהם. אמר להם במוח אני לפי שאני כ'
במעשיהם. (אמר להם במוח אני) וא'ל' בא) אעפ"י שאת
ואומר כי רבים חללים הפילהו ככ':

לעיני ומה אתבונן על כתולה (אויב ל"א א') מה מלמד שהחמיר
אויב על עצמו ולא נסתכל אפילו בכתולה. והלא דברים ק"ו
ומה אם כתולה זו שאם ירצה ישאנה לעצמו לבנו לאחיו
ולקרובו החמיר אויב כו' על עצמו ולא נסתכל בה אשת איש
על אחת כמה וכמה. ומפני מה החמיר אויב על עצמו ולא
נסתכל אפילו בכתולה מפני שאמר אויב שמא אסתכל
אני היום ולמחר כו' יבא איש אחר וישאנה ונמצא שאני
מסתכל באשת איש כו':

איזהו סייג שעשו נביאים לדבריהם הרי הוא אומר
ה' כנבחר יצא כמי' מלחמות יעיר קנאה ריע אף יצירה
(ישעי' מ"ב י"ג) לא כנבחר אחד בלבד אלא ככל הגבורים שבעולם.
כיוצא בוסט) אריה שאנ מ' לא ירא ה' אלהים דבר מ' לא יכנא
(עמס ג' ח') לא כאריה אחד בלבד אלא ככל אריות שבעולם.
כיוצא בו והנה כבוד ה' אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו
כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו (יחזקאל מ"ג ב') כקול
מים רבים זה גבריאל המלאך והארץ האירה מכבודו אלו פני
השכינה. והלא דברים ק"ו מה גבריאל שהוא אחד מאלף
אלפי אלפים ורבים רבבות שעומדים לפניו קולו הולך מסוף
העולם ועד סופו מלך מלכי המלכים הקב"ה שברא את
העולם כלו ברא העליונים וברא את ע' התחתונים על אחת
כמה וכמה אלא מראין את העין מה שיכולה לראות ומשמיעין
את האוזן מה שיכולה לשמוע ע'א):

איזהו סייג שעשו כתובים לדבריהם הרי הוא אומר
הרחק מעליה דרךך ואל תקרב אל פתח ביתה (משלי ה' ח')

הערות לנ"ב

וכתב כבית שמאי. (יג) ע' נרא ובהערות שם אות כיה
דונומאות מסכימות במשעם שלנו לא מצאנו. (יד) הוספתי
מלת קול ע"ש הגרש. וע' נרא אות ע' ע"ש ונוסחא
שלנו מסבבת יותר עם נוסחת המכילתא ע"ש ואולי
יש ג"כ להשלים כאן על פיהם. (טו) הסגרתו זה ע"פ
הגרש והרחק וגו' הוא במשלי ה' ח' ואל תחמוד וגו'
הוא במשלי י' כ"ב. (טז) ע' נרא סופ"ב ועפ"י נראה
להגיה במבוי. (יז) ציל אעפ"י. (יח) הגתתי ע"ש הגרש.
(יט) בגרש יאחא המינים וציל הסגרתו והנה בגרש
ליתא כלל בתחילת הדרשה דא' הרחק וגו' ומלות
אל תחמוד הסגרתו מסבא וע' לעיל אות טז. (כ) ציל
אעפ"י ובכיר הסגרתו השורה כן א"ל עד במעשיהם
והוא מ"ס. (כא) הגתתי ע"ש הגרש. (כב) כיה בגרש
ובכיר דא' הרחק מעליה אל ישט אל דרכיה כי רבים
החלים הפילהו דרבי שאול ביתה רגליה וירדת אל חדרי
מות ובקיעך הדברים ע' בגימא אות ע"ה ובהערות שם.

אותה בדרכו. (סג) כיוצא בדרב' כב"ע. ע' א' ליתא כב"א ובכ"ע שברא את כל העולם ברא את העליונים ואת התחתונים.
ע"א ע' מפרשים וע' הגר'א ולא ארע ע"ש איה מקור הגיה וע' מכילתא מסכת דבריהם פ' ד' ח"ל כיוצא בו אריה שאנ מ' לא
וגו' מי נתנה וגבורה בארי לא היא אלא הרי אנו מכנין אותו לשבך את האזן כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך
הקדים מי נתן בה וגבורה במים לא הוא אלא הרי אנו מכנין אותו סבריותיו לשבך האזן וב"ו. וע' בילקוט יחזקאל ר' שפיב
ובתנחומא פ' יתרו. וע' בליב סודות דר'א בריה'ג מרה יד ובחדושים וביאורים שם בספר נתיבות עולם ובילקוט דברים ר' תתקמ"ב.
ואולי יש להגיה פה. לא כנבחר אחד ולא ככל הגבורים שבעולם. וכן לא כאריה אחד ולא ככל האריות שבעולם. ולהשלים
אח"כ ע"פ המכילתא הגיל וצ"ע. ובענין הסיוג ע' במאורי שרמתי עליו בפ"א אות ל"ז ח"ל שם עוד וכן אמרו נביאים עשו סייג

הערות לנ"א

שם ולגבי יעקב ויוסף ב"ר פ' מ"ג ופ' מ"א ולגבי משה ש"ר פ' א'
ודברים רבה פ' י"א וק"ר פ"ד ובג"ש וע"ע וילקוט בראשית ר' ט"ז
וירמיה ר' רפ"א שלקחים דבריו בקיצור לשון מאת האדריג וע"ע
תנחומא פ' נח שמונה ר' ק' מהולים אדה"ר שם בה יעקב יוסף משה
ואיוב ובמדרש תהלים שם מונה ר'ג ומפיק זרובבל בלעם ואיוב ומעיל הנק
תרה וישעיה ומדרשות הלכות הן ובשלשלת הקבלה בתחילתו מבוא
בשם האדריג י"ד ומפיק משה ומעיל שם ומלכו צדק שמונים בשתים
ואולי הוא מ"ס שם וע"ע בענין בלעם בפירש"י על התורה פ' בלק על הפסוק
נופל וגלי עינים דמשמע במדרש שהביא שם הופך מזה וע"ע ת"י שם.
(סח) וא' אחר איסר באיוב ברות וב"ב כ"ע. (טו) איוב ליתא בב"א.
(טז) ומפני מה החמיר וכ' אלא כך אמר איוב שמא אני מסתכל בה
ביום אחר יבוא איש וישאנה בב"ע ובכ"א יצא איש אחי.
(סח) בב"ע ומצאתי מסתכל באשת איש וציל ונמצאתי. וע' ב"ב מ"ז ע"א
וע"ע תנחומא ושלח וילקוט איוב ר' תתק"ה ופירש"י באיוב על מקרא
זה וע"ע הגהות הרי"א וא"ז כי בליס הפוסקא פה הוא סיוס כן
התחלת הפוסקא שרחיק איוב עצמו מן הדימה לכיעור (וזהו הסיוג)
וע' נ"ב אלא שהבנים הכותב ע"ד דרשה על תם וישר והרחיב

הרחק מעליה דרכך זו מינות ע"י שאומרים לו לאדם אל תלך בין המינים ואל תכנס לשם שמא תכשל בם ואם אמר כמותו אני בעצמי שאע"פ שאני נכנס לשם ע"י איני נכשל בם ע"י. שמא תאמר שומע אני את דבריהם וחוזר בי תלמוד לומר כל באיה לא ישובון ולא ישיגו ארחות חיים (ש"ס ב"י י"ט ע"ה): כתיב מנחה מנחה מסכה יינה אף ערכה שלחנה (ש"ס ט"ז ב"י) אלו רשעים ע"י שבוטן שאדם נכנס ביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומלבישין אותו ומספין אותו ונותנין לו ממון הרבה כיון שהיה כאחד מהם כל אחד ואחד מכיר את שלו ונוטלו ועליהם נאמר עד יפלה חץ כבדו כמדר צפור אל פה ולא ידע כי בנפשו הוא (ש"י י"ב): ד"א ע"י הרחק מעליה דרכך זו זונה שאומרים לו לאדם אל תלך בשוקו ע"י ואל תכנס במבוי זה שזונה יש שם נאה ומישובתה והוא אומר ע"י כמותו אני בעצמי שאע"פ שאני הולך לשם איני נכשל בה אמרו לו אע"פ שאתה כמותו בעצמך אל תלך לשם שמא תכשל בה שהרי אמרו חכמים פ' שלא ירגיל אדם לעבור על פתח זונה שנאמר כי רבים חללים הפילה ועצמים כל הרוגיה (ש"ס כ"ז פ"א):

איזהו סייג שעשו חכמים לדבריהם שחכמים אומרים קריאת שמע של ערבית עד חצות רבן גמליאל אומר עד קרות הגביר. כיצד אדם בא ממלאכתו אל יאמר פ' אוכל קימעה ואשתה קימעה ואישן קימעה ואחר כך אקרא קריאת שמע נמצא ישן פ' כל הלילה ואינו קורא אלא פ' אדם בא ממלאכתו בערב ילך פ' לבית הכנסת או לבית המדרש אם רגיל לקרות קורא ואם רגיל לשנות שונה ואם לאו קורא ק"ש ומתפלל וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה פ'. רב"ג פ' אומר פעמים שאדם קורא אותה שתי פעמים פ' בלילה אחת עד שלא יעלה עמוד השחר ואחת משיעלה עמוד השחר ונמצא יוצא בה פ' ידי חובתו של יום ושל לילה. עמדו חכמים ודברו ועשו סייג לדבריהם ז':

פרק ג [והעמידו תלמידים הרבה] שבת שנאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר א' ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה ב' פושעים היו

מנין שעשו חכמים סייג לדבריהם שאמרו חכמים לקרות ק"ש עד חצות רבן גמליאל אומר עד קריאת הגביר כ"י. אלא שלא יאמר אדם הואיל ואני מותר לקרות ק"ש כל הלילה אלך ואישן לי אימתי שארצה אני קורא ק"ש חמפתו שניה ולא קרא וכד' [הרי זה מתחייב בנפשו. מכאן אמרו חכמים עלה אדם לבטא יקרא אם היה ת"ח יקרא את שמע בתחלה כ"י] ואם רצה לשנות ישנה (כל) ויכלו העובר על דברי חכמים הרי זה מתחייב בנפשו שנאמר חופר גומץ בו יפול [והפירן גרר ישכנו נחשו קהלת י' ח' כה]: ד"א חופר גומץ בו יפול וכו' זו דינה בת לאה (שהיא) [ושהיו] כ"י אחיה ובית אביה יושבים ושונים (בית) ובבית המדרש יוצאה לראות בבנות הארץ שנאמר ותצא דינה בת לאה (בראשית ל"ד א') מי הוא נחש שנשכה זה שכס בן חפור כ"י: ד"א חופר גומץ בו יפול וכו' זה המקלל שנאמר ויקב בן האשה הישראלית את השם וכו' [ויקרא כ"ד י"א] מי הוא הנחש שנשכו זה משה שנאמר וידבר משה אל בני ישראל וכו' (ש"ס ש"ס כ"ג) לסקילה ולדחיה כ"י:

פרק ד

והעמידו תלמידים הרבה. כשיא אין שונן אלא לכשרים לבני אבות ולבני בני אבות בה"א לכל אדם. משלו (מלה"ד) ולמה"דו לאשה שהיא מושבת תרנגולת א' על הביצים מתוך הרבה היא (מוציא) [מוציאה] נעט ומתור

והעמידו תלמידים הרבה] שבת שנאי אומרים אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם ועניו וכן אבות ועשיר א' ובית הלל אומרים לכל אדם ישנה שהרבה ב' פושעים היו

הערות לגמרא

הערות לגמרא

(כג) בגמ' איתא עד שיעלה עמוד השחר וע' יומא כ' ע"ב ובגמ' איתא עוד ומה טעם אמרו עד חצות שלא יאמר וכו'. כ"י בגמ' איתא אם ת"ח הוא יקרא ואח"כ אם רצה לשנות שונה. כ"י בגמ' ובהערות שם ונוסחא זאת היא משונה מהדוגמאות הסמוכות שם והיא מסופקת לי מאד. כ"י הגהתי ע"פ הגמ'. כ"י ע' קהלת רבה פ"ח בפסוק זה. כ"י עין ת"כ סוף פרשת אמור.

פ"ד א' תרנגולות בכיה ועין עוד בגמ'. כ"י אלא הא"ך יעשה אדם וכו' בכ"י. פ"ה ממלאכתו הולך לבתו בכ"י. פ"ו אם רגיל וכו' אם לאו וכו' כל העובר על דברי תורה בכ"י ובכ"י. והנה בפסוק ע"י הבי' והגרי"ב וי' ברכות ד' ע"ב ומבוללת דפסוקא פ"ו. פ"ה בכ"י רש"י ובגמ' עש"י הגמרא רש"י. פ"ה בכ"י שני פסוקים ובכ"י שני פסוקים. פ"ה יוצא ידי בכ"י. צ' ע' ברובת הע"ב ותוספתא שם פ"א וע' ירושלמי שם דאמאי דר"ג כר"ש והסיוס הוה דעמדו חכמים ל' שם וע' הגהות הגמרא וא"ל. ויניע ברכות שם ד' ואסברה ל' הרב הגאון כבודו ר"י ישראל לוי ר"ס בקיץ בירעמלא שיעקרה של ברייתא זו טישנית כאן משום דררא דסיג וכל העובר על דברי חכמים אבל סייגם שעשו חכמים קאי וע' קישות הגמרא שם בברכות מ"ט בכל דוכתא דלא קתני כל העובר וכו'.

פ"ג א' והעמידו תלמידים הרבה איתא בכ"י ובפסוקים אבל רוב המפרשים הגיהו כן. ובכ"י איתא עוד ועשיר ובגמ'. פ"ה א' אלא שהרבה בכ"י.

לדבריהם שנאמר כגביר יעיר קנאה ודאי יתר מגבור הוא טעור אלא שנותן שיעור לדבריו וע"י בנהלת אבות במשנה זו, ע"כ הגהתי ע"פ הכ"י וכן לקמן ובפסוקים אפיקורסים. ע"י ע"פ כ"י ובפסוקים הולך לשם. ע"י בכ"י אם א"ל שמא. וכלומר אמרו לו להשובה וכלקמן. והתשובה חסרה שהאמור קטני וע' בגמ'. ע"ה ובכ"י מלת בי ל' וע' ירו' י"ז ע"א ושבת קט"ז ע"א והגמרא הגיה ע"פ הש"ס וא"צ. ע' מוני רשעים בכ"י ובס' צ"ל מונים רשעים ובכ"י אלו מוני רשעים הללו וע' קידר פ"א והגמרא הגיה כאן וא"צ. ע"י ר' אומר בכ"י. ע"ה לשוק זה בכ"י. ע"ה ואומר בכ"י. פ' בה אמרו מלמד בכ"י ובכ"י א' אמרו ועתמין. פ"ה ע"י ע"י שם והגמרא מהך לכל הק' פוסקא דאמרו וע' בגמ' ואולי צ"ל הרי אמרו בתובים ללמד שלא וכו'. פ"ה ואל יאמר בכ"י וכאן עוד בפסוקים נ"א ע"פ התומי' שלא יא' אדם בא מן השדה בערב ממלאכתו ויך לביתו ויאמר. פ"ה שמא נמצא ישן בכ"י. פ"ה אלא הא"ך יעשה אדם וכו' בכ"י. פ"ה ממלאכתו הולך לבתו בכ"י. פ"ו אם רגיל וכו' אם לאו וכו' כל העובר על דברי תורה בכ"י ובכ"י. והנה בפסוק ע"י הבי' והגרי"ב וי' ברכות ד' ע"ב ומבוללת דפסוקא פ"ו. פ"ה בכ"י רש"י ובגמ' עש"י הגמרא רש"י. פ"ה בכ"י שני פסוקים ובכ"י שני פסוקים. פ"ה יוצא ידי בכ"י. צ' ע' ברובת הע"ב ותוספתא שם פ"א וע' ירושלמי שם דאמאי דר"ג כר"ש והסיוס הוה דעמדו חכמים ל' שם וע' הגהות הגמרא וא"ל. ויניע ברכות שם ד' ואסברה ל' הרב הגאון כבודו ר"י ישראל לוי ר"ס בקיץ בירעמלא שיעקרה של ברייתא זו טישנית כאן משום דררא דסיג וכל העובר על דברי חכמים אבל סייגם שעשו חכמים קאי וע' קישות הגמרא שם בברכות מ"ט בכל דוכתא דלא קתני כל העובר וכו'.

מעט אינה מציאה כלום (ב). רבי אליעזר אומר בבקר זרע את זרעך וגו' (קהלת י"א ו') (כשמעון) וכשמעון שאם (כיבמת) ובכרת וזרעת שלא תשב (ג) ותאמר דיי אלא זרע באחרונה שמא לא ירדו נשמים ויאבדו הראשונים או שמא יבא השדפון ויאבדו האחרונים או שמא אלו ואלו יוכשרו אינך יודע איזה יכשר הזה או זה. רבי עקיבא אומר אם העמדת תלמידים הרבה בנערותך שלא תשב לך ותאמר דיי אלא העמד בזקנותך והרבה תלמיד תורה כי אינך יודע. הוא היה אומר אם בא עני אצלך בשחרית ונתת לו איסר והלך לו ובא אחר

בהם (ג) בישראל ונתקברו לתלמוד תורה ויצאו מהם צדיקים חסידים וכשרים (ד):

רבי עקיבא אומר כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות: הוא היה אומר המכריך סכרמטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא למיכה יחזין זה סוף שהוא אומר לאמתו (ה): הוא היה אומר החובט פתו בקרקע והמפזר מעותיו בחמתו (ו) אינו נפטר מן העולם עד שיצטרך לבריות (ז): הוא היה אומר הקורע את בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף שיעבוד עבודת אלילים שכן אומנתו של יצר הרע היום אומר לו קרע את בגדיך ולמחר אומר לו עבוד עבודה זרה והולך ועובד ע"ז (ח): הוא היה אומר הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא את אחותה (ט) וכל הנותן עיניו באחיו שימות וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחייהו נדר ישכנו נחש (קהלת י"ח ו'):

מעשה באדם אחד שעבר על דברי רבי עקיבא (יא) ופרע ראשה של אישה בשוק ובאתה לפני ר' עקיבא וחיבו ליתן לה ארבע מאות זוז. אמר לו רבי תן לי זמן. נתן לו זמן. כשיצא (יב) א"ל חבריו אני אתן לך עצה שלא תתן לה אפילו שזה פרוטה (יג) א"ל תן לי. א"ל לך טול שמן בכאיסר (יד) ושבור את המלוחית על פתחה של הראשה. מה עשתה אותה אישה יצתה מתוך ביתה וראשה בשוק וריתה מטפחת ומנחת ידה על הראשה (טו) והעמיד לה עדים וכא לפני רבי עקיבא אמר לו לבויה זו אני אתן (טז) ארבע מאות זוז ומה על שמן כאיסר לא חסה על כבוד עצמה אלא שיצאת מתוך ביתה ופרעה את ראשה בשוק והיתה מטפחת ומנחת ידה על ראשה. אמר לו לא אמרת כלום שיהחבל בעצמו אף על פי שאינו רשאי פטור ואחרים שחבלו בו חייבים היא שחבלה בעצמה פטורה ואתה שחבלת בה צא ותן (יז) לה ארבע מאות זוז:

רבי דוסתאי ברכי ינאי אומר אם בכרת (י"ד) וזרעת ברביעה ראשונה שוב ולך וזרע ברביעה שנייה (טו) שמא ירד ברד לעולם ויילכדו ראשונים ויתקיימו אחרונים כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שנייהם נתקיימו בידך והם שנייהם כאחת טובים שנאמר בבוקר זרע וזרעך ולערב אל תנח ידך וגו' (קהלת י"א ו') (טז). אם בכרת וזרעת ברביעה ראשונה ושניה שוב לך וזרע ברביעה שלישית שמא יבא שדפון לעולם

הערות לנ"א

(ג) בהם ליתא כביי. וכביי איתא שיקרבו במקום ונתקברו. (ד) עיין ברכות כ"ח ע"א סופרים פטיו היו ולקטן פ"ט. ובספרים היה כתוב כאן סליק פירקא אבל כבר פתח הבאי פרק ג' בתהילת הפוסקא ועל פיו וע"פ גרב הגהתי גם אנכי. (ה) בכייע המכריך סכרמטין וכי' ועי' פאה פ"ט מ"ט ותוספתא פ"ט שם וכתובות ס"ח ע"א. (ו) והמשבר כליו אינו וכי' בכייע. (ז) הגריא והביי והכיר מוחקים פה מלת בחמתו וקספרי ליה טעום ביוזי איכלין או מבעט במזבה וא"י. (ח) המקריע בגדיו וכי' שיעבוד ע"ז וכי' עבוד ע"ז והולך ועובד ע"ז כ"ע וע"פ תוספתי ובספרים ליתא. ועי' שבת ק"ה ע"ב ותוספתא דב"ק ה"ט וילקוט תהלים ר' תקע"ז ועפ"ז היה נראה להגיה עוד כאן והמפורסמותו בחמתו וצ"ע. (ט) וארישנה ואשא את אחותה כביי. (י) עי' תוספתא סוטה פ"ה ובבבליא כ"ט והי' בשלח פ"ו. ובספרים סוף קוברים והגהתי ע"פ כ"ע. (יא) עי' ב"ק פ"ח מ"ז ובגמרא שם צ' ע"ב ועפ"ז מוחק הגריא המלות

ש ע ב ר ע ל ד ב ר י ר ב י ע ק י ב א ועי' בספרים שנתקן לפרש זה אבל באמת אופן סיפורי מעשיות הולך ומשתנה בכל דור ודור והגדה שלנו פה תלאת הכל בר"ע לפי שהוא היה טקא לכבוד ישראל ואמר אפילו עניים שבהם רואים אותם באלו הם בני חורין ובני ע"ש בגמרא. (יב) בכייע א"ל יתן לי זמן. בספרים כיצד ובנ"א לאחר שיצא ואנכי הגהתי ע"פ כ"ע. (יג) מלת שזה ליתא כביי. (יד) באיסר בכייע וכן לקטן. (טו) מה עשתה אותה אישה בכייע ועפ"ז הגהתי ובס' עשתה הראשה וכן ליתא למלת את בספרים והיהתי ג"כ ע"פ הכייע. ובכ"ע ומנחת את ור"ה וכי' ועי' תול"ם במשנה בב"ק ובספרי הרי"ף ג' הדרך תמים שם ומנחת על ש ע ר ה (טז) איתן לה בכייע. (יז) צא תן שם למנחת. (יח) כן הוא בכייע כאן וגם לקטן ובספרים ובכ"א ביררת והגריא גרים הריש ועי' ב"ר פס"א קהלת רבה פי"א וילקוט שם למנחת. (יט) חיי שרה וע"פ הילקוט נראה לגרוס אחרת אבל נוסחת הכייע נראה ישראל יותר ור"ל שהקדים וכן הגהתי. (טז) בכ"א אל תשוב לך ברביעה שניה וכן לקטן ועתיכסי ובכ"ע אל תשב לך וכי'. וכן גם לקטן ועתיכסי. (טז) בב"ר שם ר"א אמר וזרעת בבב"ר זרע באפ"ל שאין אתה יודע איזה יכשר אם של אפ"ל אם של בב"ר ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והוא פירוש הפסוק בקהלת שם (י"א ו') כי אינך יודע ת"ו. ובספרים או זה או שניהם נתקיימו בידך והם כאחת טובים (ואם שניהם כאחת רעים) ובכ"א גרים כאחד במקום כאחת ובכ"ע או זה ואם שניהם כאחד טובים אם

הערות לנ"ב

(ב) עי' רבינו יונה למשנה זאת וה"ל כעין ששינוי בית שמאי אומרים אין סלמדים אלא לתלמיד הגון וצנוע וכשר וירא שמים שנאמר כל השך טמון לצפוניו וכ"ה הלל אומרים סלמדין לכל אדם מאה בשביל ש"ס יוצאו מהם עשרה טובים ועשרה כדי שיוצאו שנים ושנים לפי שאינם יודעים איזה מהם יכשר זה או זה ואם שניהם כאחד טובים ע"כ. ועי' מגן אבות ונהלת אבות למשנה זאת ונראה שיש להשלים האדר"ג ע"י פוסקא זו או יהיה ההמשך יותר מוכן ועי' נ"א ובהערות שם אות כ"ב ו"ל. (ג) כשמעון שאם ביכרת כן הוא בכ"ה ונראה (מכ"ה"ה שם נ"ז ע"ב) עוד דגמים שלא תכנה אבל הוא כמסק אצ"ל

וישדפו ראשונות ויתקיימו אחרונות (י) כי אינך יודע איזה יכשר הזה או זה או שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם) : רבי ישמעאל אומר אם למדת תורה בילדותך אל תאמר איני לומד בוקנתי אלא למוד תורה כי אינך יודע איזה יכשר (י). אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב לך בשעת העוני. אם למדת תורה בשעת שביעה אל תשב לך בשעת רעבה (י). אם למדת תורה בשעת הריח אל תשב לך בשעת הרחק לפי שטוב לו לאדם דבר אחד בצער ממאד כריוח (כ) שנאמר בבקר זרע את זרעך ולערב אל תנח (כ). רבי עקיבא אומר כא ואם למדת תורה בילדותך למד תורה בוקנתיך אל תאמר איני למד תורה בוקנתי כי אינך יודע איזה יכשר אם שניהם יתקיימו בידך או שניהם כאחת טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך (שם) (כב) : רבי מאיר אומר אם למדת (כג) מרב אחד (כד) אל תאמר דיי (כה) אלא לך אצל חכם (אחר) (כו) ולמוד תורה ואל תלך אצל הכל אלא למי שהוא קרוב לך מתחלה

במנחה אל תאמר כבר נתתי לראשון (לא) (ואלא) (ד) מוטב לתן לאחרון כי אינך יודע. רבי יהושע בן קרח אומר אם נשאת אשה בנערותך והולידה לך ובתה יאלא תשב לך ותאמר דיי אלא בוקנתיך רובה פריה ורביה כי אינך יודע (ה) : הוא היה אומר הנותן ענינו באשתו שמא תמות ויירשנה או שמא תמות ויחן לו אשה אחרת סופה לקברו. וכן היתונת עניה כבעלה שמא ימות (ויירשנה) (ותירשנה) (ו) ותקח לה איש אחר סופו לקבורה. היה גמול חסד ואמת ואעשה כפועל שלא ידו אומר עני הוא וסופו ליצרך לברית (ז). והזרק מעותיו והטורף פתו בחמתו סופו להצטרך לבריות. המשכר את כליו והקורע את בגדיו כאילו עובר עזי שהיוס אומר לו

שנאמר שמה מים מכורך וגוזלים מתוך באורך (משלי ה' ט"ו) (ז) : הוכה הוא לאדם שישמש וארבעה תלמידי חכמים כגון רבי אליעזר ורבי יהושע ורבי עקיבא ורבי טרפון שנאמר אשרי אדם שומע לי לשקוד על דלתותיו יום יום לשמור מזוזות פתחי (שם ה' ל"ד) אל תיקרי דלתותי אלא דלת דלתותי (ח). כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך (שם) (כט) : רבי יהושע (כט) אומר שא אשה בילדותך ושא אשה בוקנתיך הוליד בני בילדותך והוליד בני בוקנתיך אל תאמר איני נושא אשה אלא שא אשה והוליד בני ובנות והרבה פריה ורביה בעולם כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם) (ל) הוא היה אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא עני אחר ועמד לפניך ערבית תן לו כי אינך יודע אם שניהם יתקיימו בידך אם שניהם כאחד טובים שנאמר בבקר זרע את זרעך וגו' (שם) (ל) :

מעשה בחסיד אחד שנתן דינר לעני אחד (לא) בשני בצורת הקניטתו אשתו הלך ולבן בית הקברות (לב) ושמע שתי רוחות שמספרות זו עם זו ואמרת חזא לחברתה חברתי בואי (לג) ונשומ בעולם ונראה מה פורענות באה

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

ד) הנהתי ע"פ הנו"ש. (ה) ע"י נויא סיג. אות י"ד ונוסחא שלנו פה הלוקה ככל אותם הפקומות הרמזים שם. (ו) הנהתי ע"פ הנו"ש וע"י נויא ובתוספתא סוכה הרמזה בהערות שם ונראה שמתל ותירשנו רק אב שישמא באה לכאן דהא האשה אינה יורשת הבעל. (ז) בנו"ש הנוסחא היה גומל הסד ואמר אלך ואעשה כפועל שלא יאמרו עני שמא יצטרך לבריות ע"כ ואולי יש להגיה היה גומל הסד ואמר לו עשה עמי כפועל שלא יאמרו עני הוא סופו להצטרך לבריות

הב' ליתא ומהר"ח שנתן שם לפני מלך בבקר נראה כי הוא פתירה לדברי ר"ע דלקמן ובעיקר הדברים ע"י בסקומות הגרמזות לעיל אות י"ד וע"פ שהשי"ח. (כא) בכ"ע ר"ע אומר למד תורה בוקנתיך אל תאמר וכו'. (כב) ע"י לעיל אות י"ד וע"פ בהובמאות הרמזות שם י"י לנכך כאן מלת למדת תלמיד תלמיד פלג וכו' וכו' אל תלמידים או להשלים כאן המאמר על פי הנוסחא ביבמות שם היו לו תלמידים בנערותו יהיו לו תלמידים בוקנתי וכו' ע"פ כי עכ"פ עיקרה של כל פוסקא זאת היא רק כפני העמדות תלמידים וכל השאר הוא רק אב גרר ונראה דהרא"ה ואם לא נפרש או נגיה כגיל אז יהיה העיקר חסר מן הספר. (כג) למדת תורה בכ"ע. (כד) ואמרת בכ"ע ולא אדע לכונן. (כה) די בכ"א. (כו) כן הוא בכ"ע ובספרים ליתא למלך אחר. (כז) ע"י ע"י י"ט ע"י וילקוט משלי רמז התקל"ו ולפי הולקוט היה נראה להגיה ואל תלך אצל הכל מתחלה אלא למי שהוא קרוב לך וע"י לקמן פכ"ו. (כח) ע"י ג' פ"ה וע"פ הוספתי מלות ר' טרפון ואות ד' ל' ד' ריש ארבעה והפסוקים נדחקו מאד בזה. ובכ"י איחא לו תלמידים כגון וכו' אלא דלת דלתי ובכ"י הנה בספרים דלת ודלתתי. (כט) זה הוא הסיים סבדרי ר' מאיר דלעיל. (ל) ר' יהודה אומר בכ"ע. (ל) ועמר לפניך ערבית תן לו לאו פטרוהו מיד כי אינך יודע אם שניהם בידך נתקיימו וכו' כן הוא בכ"ע ובליס הכל הוא ע"י טעות המעתיק בשיגרא דלישנא לקמן פ"ו. ובעיקר הדברים ע"י בהובמאות הגרמזות לעיל אות י"ד ואבך דברי ר' יהושע אלו שנסגו אבך דברי ר"ע נשנו ג"כ הנך בבית דהנוטל פרוטה מן הצדקה ומהשתתת כלים ובדרך אבך דאבך הבוא גם כן המעשה דעם האשה פה ובכ"י הסדר ישר יותר. (לא) הנהתי ע"פ ה' הב"ע ובספרים דינר אחד לעני אחד. (לב) הקברות בין שתי נפשות בכ"ע ובקצת ספרים הוגה כאן ע"י השי"ח בברכות י"ה ע"י הקברות ובכ"י (לג) וא"צ ובספר הכסדים ס"י תנ"י נראה שלפניו היתה הגירסא שמעשה זאת אירעה כליל הושענא רבא. (לג) צא בכ"א ובכ"ע נצא.

שניהם נתקיימו בידך טובים ואם שניהם כאחד טובים ע"כ והשיבוש כבואר וע"י מפרשים ואנכי הנהתי לפי המשמעות בהתומכי לפי שהמשך הענינים לקמן מורה על זה וקרוב מאד שהמלות ואם שניהם כאחת רעים מקומם בפוסקא שאח"כ. (י) בספרים כאן שנאמר ומחקתי ע"פ הנ"א ובכ"י מתחלה פוסקא זאת אם ברכת וזרעת ברביעה שניה וכו'. (י) כך הוא ג"י התומ"י אלא דגרסו ברי"ט וכו' ובכ"י רבי ישמעאל אומר למד תורה בוקנתיך ואל תאמר איני למד אלא למוד תורה ובכ"י ואל תאמר איני למד תורה וכו'. (י) הנהתי ע"פ הכ"י ובספרים ת ש ו ב ובכ"ע בשעת רעב. (כ) בריית שנאמר כי אינך יודע אם שניהם כאחת טובים שנאמר וכו' בספרים והנה ע"י התומ"י ככפנים ובכ"ע שנאמר הב' ליתא ומהר"ח שנתן שם לפני מלך בבקר נראה כי הוא פתירה לדברי ר"ע דלקמן ובעיקר הדברים ע"י בסקומות הגרמזות לעיל אות י"ד וע"פ שהשי"ח. (כא) בכ"ע ר"ע אומר למד תורה בוקנתיך אל תאמר וכו'. (כב) ע"י לעיל אות י"ד וע"פ בהובמאות הרמזות שם י"י לנכך כאן מלת למדת תלמיד תלמיד פלג וכו' וכו' אל תלמידים או להשלים כאן המאמר על פי הנוסחא ביבמות שם היו לו תלמידים בנערותו יהיו לו תלמידים בוקנתי וכו' ע"פ כי עכ"פ עיקרה של כל פוסקא זאת היא רק כפני העמדות תלמידים וכל השאר הוא רק אב גרר ונראה דהרא"ה ואם לא נפרש או נגיה כגיל אז יהיה העיקר חסר מן הספר. (כג) למדת תורה בכ"ע. (כד) ואמרת בכ"ע ולא אדע לכונן. (כה) די בכ"א. (כו) כן הוא בכ"ע ובספרים ליתא למלך אחר. (כז) ע"י ע"י י"ט ע"י וילקוט משלי רמז התקל"ו ולפי הולקוט היה נראה להגיה ואל תלך אצל הכל מתחלה אלא למי שהוא קרוב לך וע"י לקמן פכ"ו. (כח) ע"י ג' פ"ה וע"פ הוספתי מלות ר' טרפון ואות ד' ל' ד' ריש ארבעה והפסוקים נדחקו מאד בזה. ובכ"י איחא לו תלמידים כגון וכו' אלא דלת דלתי ובכ"י הנה בספרים דלת ודלתתי. (כט) זה הוא הסיים סבדרי ר' מאיר דלעיל. (ל) ר' יהודה אומר בכ"ע. (ל) ועמר לפניך ערבית תן לו לאו פטרוהו מיד כי אינך יודע אם שניהם בידך נתקיימו וכו' כן הוא בכ"ע ובליס הכל הוא ע"י טעות המעתיק בשיגרא דלישנא לקמן פ"ו. ובעיקר הדברים ע"י בהובמאות הגרמזות לעיל אות י"ד ואבך דברי ר' יהושע אלו שנסגו אבך דברי ר"ע נשנו ג"כ הנך בבית דהנוטל פרוטה מן הצדקה ומהשתתת כלים ובדרך אבך דאבך הבוא גם כן המעשה דעם האשה פה ובכ"י הסדר ישר יותר. (לא) הנהתי ע"פ ה' הב"ע ובספרים דינר אחד לעני אחד. (לב) הקברות בין שתי נפשות בכ"ע ובקצת ספרים הוגה כאן ע"י השי"ח בברכות י"ה ע"י הקברות ובכ"י (לג) וא"צ ובספר הכסדים ס"י תנ"י נראה שלפניו היתה הגירסא שמעשה זאת אירעה כליל הושענא רבא. (לג) צא בכ"א ובכ"ע נצא.

לעולם אמרה לה חברתי איני יכולה לצאת מפני שקבורה לה) אני במחצלת של קנים. אלא לבי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה חברתה כלום שמעת מאחורי הפרגוד מה פורענות באה לעולם. אמרה לה שמעתי שכל לה) הוורע ברביעה ראשונה ברך מלקה אותו. הלך הוא וזרע ברביעה שניה. של כל העולם ברך לקה אותה ושלו לא לקה לה). לשנה אחרת הלך ולן בבית

יצרו שבר את כלך וקרע כסותך ולמחר הוא אומר לו לך ועבור ע"ז והוא שומע לו ח): רבי יהודה אומר על ג' דברים העולם עומד על הקנאה ועל התאוה ועל הרחמים ט) ועוד בג' דברים נברא העולם בקול ובנעימה ובמראה י):

הקברות לו) ושמע שתי רוחות שנספרות זו את זו ואומרת אחת לה) לחברתה כואי ונשום כעולם ונראה מה פורענות באה לעולם. אמרה לה חברתי (לא כך אמרתי לך) לט) איני יכולה לצאת מפני שאני קבורה ט) במחצלת של קנים אלא לבי את ומה שאת שומעת אמרי לי. הלכה ובאתה אצלה אמרה לה כלום שמעת מאחורי הפרגוד. אמרה לה) מא) שמעתי שכל הוורע ברביעה שניה שדפון מלקה אותו. הלך וזרע ברביעה ראשונה. בא שדפון לעולם של כל העולם כב) נשדף ושלו לא נשדף כג). אמרה לו אשתו מפני מה פורענות שבא לעולם של כל העולם לקה ונשדף ושלך לא לקה ולא נשדף מד). ספר לה כל המעשה מה). לימים נפלה קמטה בין אשתו של אותו חסיד לבין אמה של אותה ריבה טו) אמרה לה לבי (ואראך) מז) בתך שהיא קבורה במחצלת של קנים. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות מה) ושמע אותן שתי רוחות שנספרות זו את זו. אמרה לה חברתי כואי כט) ונשום כעולם ונשמע מה אומרים אחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי הגיחי לי דברים שבינך לביני כבר נשמעו בין החיים נ):

מעשה בחסיד אחד שהיה רגיל בצדקה פעם אחת הלך וישב בספינה יא) בא הרוח ומבע ספינתו ביס. ראהו רבי עקיבא ובא לפני ב"ד כב) להעיד על אשתו להנשא. עד שלא הגיע עת לעמוד בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל את נב) הוא שמעתי בים א"ל הן. ומי העלך מן הים א"ל צדקה שעשיתי היא העליתי מן הים. א"ל מאין אתה יודע א"ל כשירדתי למעמקי מצולה ישמעתי קול רעש גדול מגלי הים שזו אומר לזו וזו אומר לזו רוצו ונעלה את האיש הזה מן הים שעשה צדקה כל ימיו נד). באותה שעה פתח ר' עקיבא ואמר ברוך אלהים אלחי ישראל שבהר בדברי תורה ובדברי חכמים שדברי תורה ודברי חכמים קיימין הם לעולם ולעולמי עולמים שנאמר שלח לחמך על פני המים כי כרום היםים תמצאנו (קהלת י"א א) ועוד כתב נה) וצדקה תציל ממות (פסלי י' ב') נז):

מעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על קופה של צדקה ובאתה אשה אחת לפניו אמרה לו רבי פרנסני. אמר לה העבודה שאין נז) בקופה של צדקה כלום. אמרה לו רבי אם אין אתה מפרנסני נמצאת הורג אלמנה ושבעה בנים נח). עמד ופרנסה משלו. לימים חלה בבנימין הצדיק והיה מצטער על המטה. אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה אמרת כל המקיים נפש אחת מישראל נט) כאלו קיים עולם מלא בנימין הצדיק שקיים אלמנה ושבעה ט) בנים על אחת כמה וכמה והוא מצטער בצער חולי זה סא) על המטה. מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והוסיפו לו כ"ב שנה על שנותיו סב):

הערות לנ"א

לר) שקבורה הייתה בכ"ע. לה) שמעתי שכל ליתא בכ"ע. לו) בכ"ע של כל העולם נלכד ושלו נמלט. לז) הקברות בין שתי נפשות בכ"ע. לה) מספרות זו עם זו ואומרת הרא לחברתה בכ"ע. לט) אמרה לה חברתי ליתא בכ"י והוגה בספרים ע"פ ברכות שס. מ) שקבורה אני בכ"ע. מא) ליתא בכ"י והוגה בספרים ע"פ ברכות שס. מב) של ליתא בכ"ע. כג) ושלו נמלט בכ"ע. כד) העולם כולו נלכד ושלך נמלט בכ"ע. מה) סח לה כל הדברים בכ"ע. מז) מלת אותה ליתא בכ"י והוגה ע"פ הש"ס שס. מנ) ליתא בכ"י וא"ל נפשות בכ"ע. מט) שמספרות זו עם לך בביתך וכו'. סח) בין שתי נפשות בכ"ע. סט) שמספרות זו עם זו ואומרת הרא לחברתה צאי ונשום בכ"ע. נ) בעיקר הדברים ע"י ברכות ובד"ס שם וילקוט קהלת פי"א ויש לדון משה קצת שמעשה ואת היתה סדורה לפניו אחרי דברי ר' דוסתאי וצ"ע. נא) וישב לו בכ"ע. נב) לפני ב"ד ליתא בכ"י ועתומ"י. נג) ולא את בכ"ע. נד) קול רעש גדול שמעתי שזה אומר לזה וכו' שנמצא בצדקה וכו' ועתומ"י. נה) ועוד כתוב וכו' ממות ליתא בכ"ע. נז) ע"י יבמות קב"א ע"א וקה"ר פי"א ונראה שמעשה זאת הורכבה משתיים שם וע"ע וילקוט קהלת שם שדבריו לקוחים מאת האדר"נ וע"ס על השנונים. נז) אין בכ"ע. נח) בחרתי בנסותה הנ"א לפי שקרובה יותר לנסותה הנברא בכ"י י"א ע"א וגם שהמספר י"ז יותר רגיל וע"ע ב"ר שס. ובספרים עוד הגני סתה וארבעה בני ובכ"י נמצאת הורג אלמנה וארבעה בניה. נט) נ"א מישראל מעלה עליו הכתוב ועתומ"י ובכ"י ליתא. ס) כנסתה הנ"א ובספרים ובכ"י 'וארבעה בנים. סא) בכ"י חולי זה ליתא. סב) בכ"י שם ליתא להך סיום דבקשו עליו רחמים אבל בילקוט קהלת י' איתא ע"ס (הציון פסקתא שם במעות והכל הוא מהאדר"נ) וע"ע באלפא ביתא דבן סירא ח' ע"ב הנצאת הריב"ש.

הערות לנ"ב

אבל לא מצאתי שום סמך לזה. ח) ע"י לעיל אית' ו' ובבא דהוורק וכו' הוספתי ע"פ הגוי"ס. ט) לא מצאתי דוגמא לזה רק בספרו של דוקקס על חקירות בלשונות הרבנים עמוד מ"ט בשם מעשה תורה כ"י שמבוא שלשה מדות טובות ברא הקב"ה בעולמו ואלו הן יצר הרע וקנאה ורחמים אם אין יצירה אין כל בריה מתעסק בפריה ורביה אם אין קנאה אין כל בריה מתעסק בנביעה אם אין הרחמים אין העולם עומד ע"כ. וע"ע יומא ס"ט ע"ב ובי"ר פ"ט ס"ז וקהלת רבה ב' ב' וסבתי. י) ע"י נ"א ספ"ד ובהערות שם ונראה דהנך תרי בבית מקומם אחרי דברי שמעון הצדיק דלקמן.

ע"א וקה"ר פי"א ונראה שמעשה זאת הורכבה משתיים שם וע"ע וילקוט קהלת שם שדבריו לקוחים מאת האדר"נ וע"ס על השנונים. נז) אין בכ"ע. נח) בחרתי בנסותה הנ"א לפי שקרובה יותר לנסותה הנברא בכ"י י"א ע"א וגם שהמספר י"ז יותר רגיל וע"ע ב"ר שס. ובספרים עוד הגני סתה וארבעה בני ובכ"י נמצאת הורג אלמנה וארבעה בניה. נט) נ"א מישראל מעלה עליו הכתוב ועתומ"י ובכ"י ליתא. ס) כנסתה הנ"א ובספרים ובכ"י 'וארבעה בנים. סא) בכ"י חולי זה ליתא. סב) בכ"י שם ליתא להך סיום דבקשו עליו רחמים אבל בילקוט קהלת י' איתא ע"ס (הציון פסקתא שם במעות והכל הוא מהאדר"נ) וע"ע באלפא ביתא דבן סירא ח' ע"ב הנצאת הריב"ש.

פרק ד

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה
הוא היה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה
ועל העבודה ועל גמילות חסדים א):

על התורה כיצד הרי הוא אומר כי חסד הפצתי ולא
זבח ודעת אלהים מעולות (הושע י' ו') מכאן לעולה שהוא
חביבה מזכיהם ב) מפני שהעולה כולה כליל ג) לאישים שנאמר
והקטיר הכהן את הכל המזבחה (ויקרא א' ט') ובמקום אחר
הוא אומר ויקח שמואל מלה חלב אחד ויעלה עולה כליל לה'
(שמואל א' י' ט') ד) ותלמוד תורה ה) חביבה לפני המקום
מעולות לפי שאם אדם למד תורה יודע דעתו של מקום
שנאמר ואז תבין יראת ה' ודעת אלקים תמצא (משלי ב' ה').
מכאן ו) לחכם שיושב בדורש בקהל שמעלה ו) עליו הכתוב
כאלו הקריב חלב ודם לפני לנגי מזבח:

שני תלמידי חכמים שיושבים ועוסקים בתורה ועברה
לפניהם כלה או משה של מת אם בידן כדי צרכן אל יבטלו
ממשנתן ואם לאו יעמדו וישננו ויקלסו לכלה וילוו למת ח):
מעשה ברבי יהודה בר אלעאי ט) שהיה יושב ושונה

שמעון הצדיק היה משירי אנשי כנסת הגדולה
הוא היה אומר על ג' דברים העולם עומד על התורה
ועל העבודה ועל גמילות חסדים א): וכן את מוצא שלא גלו עשרת
השבעים אלא בעון בטול תורה שנאמר לכן
גלה עמי מבלי דעת וגו' לכן כאכול קש לשון
אש וגו' (ישעי' ה' י"ג וכו') ב) וכן את מוצא
שלא גלה (גלה) גלה שבט יהודה ובנימין אלא
בעון בטול תורה שנאמר כה אמר ה' על
שלשה פשעי (ישראל) ועל ארבעה
לא אשיבנו (עמים ב' ד') מפני מה על מאסם
את תורת ה' (שם וכן) (הוא אומר) ושלחתי אש
בירודה (שם ה'). וכן את מוצא שלא חרבה
ירושלים אלא בעון בטול תורה שנאמר מי
נתן למשיסה יעקב וגו' (ישעי' מ"ב כ"ד) (ומפני
מה) ולא (אבוא) (אבוא) בדרוכי הלך ולא שמעו
בתורתו (שם) (לפסך) וישפוך עליו חמה אפו
(שם כ"ה). וכן את מוצא שלא גלת הארץ אלא

בעון בטול תורה (שנאמר לכן שמעו הגוים ודעו עדה את אשר בסהנה אנכי וגו' ותורת יומאסו בה) (ירמיה' י"ח וי"ט ג').
וכה"א מי האיש החכם ויבן זאת (שם מ"א) (וכתיב בתריה) ויאמר ה' על עזבם את תורת (שם ש"ב ד'):

ועל העבודה זו עבודת בית המקדש. וכן את מוצא כל זמן שהיתה עבודת בית המקדש קיים היתה
כרכה בעולם והוא מרובה והרנן מרובה והיין מרובה ובני אדם אוכלים ושובעים והבהמה אוכלת ושובעת
שנאמר ונתתי עשב בשדה לבנהמתך (דברים י"א ט"ו) ה) משחרב בית המקדש נסתלקה כרכה מן העולם שנאמר
השמינו לכם פן יפתה לבבכם וסרתם וגו' וחרה אף ה' בכם (שם י"א ט"ו וי"ז). וכה"א (ויקרא) (ואקרא) ו) חורב
על הארץ ועל הדרים (הג' א"י). וכה"א מהיותם בא אל ערמת חטים עשרים והיתה עשרה (וגו') (שם ב' ט"ו ז) ואחר
אינו אומר כן אלא והיתה עשרים: מפני מה היין לוקה יותר מן הרנן ח) מפני שהוא מין קללה ר' אומר ט)
לא משום כן אלא שדורכים אותו כמזמאה. (וכה"א זרעתם הרבה והבא מעט (שם) משבטל העומר. אבל ואי
לשבעה (שם) משבטל לחם הפנים. שתו ואין לשכרה (שם) משבטלו הנסכים. לבש ואין לחום לו (שם)
משבטלו י' בגדי כהונה יא). והמשתכר משתכר אל צדור נקוב (שם) משבטלו יסקלים. וכן הוא אומר כי
תאנה לא תפרח (הבקק ג' י"ז) משבטלו הבכורים. ואין יכול בגפנים (שם) משבטלו (נסכים) (נסכים)
נסכי יין יב). כחש מעשה זית (שם) משבטל שמן המאור ושמן המשחה. ושדמות לא עשה אכל (שם)
משבטלו התנופות. גזר ממכלה צאן (שם) משבטלו התמידים והמסופים. ואין בקר כרפתים (שם) משבטלו

הערות לנ"א

פ"ד א) ע"י אבות פ"א מיב. ב) מדאפקה עולה מכלל זבחים דרישא
מכאן שהיא השובה (ב"י בשם המפרש) ופעם החשיבות הוא מפני
שהיא כליל. וע"י במדבר רבה פ"ב ס"ח. ג) כליל ליתא בכייע.
ד) בב"י ב"מ ק"ס אהר ונתומי' והוא רק ראה שהיא כליל ובכ"יע
ליתא ג"כ למלה אחד אחר מלה חלב לקבן. ה) תורה הא אם למד
תורה יודע וכו' בב"י ונתומי'. ו) מכאן ליתא בב"י ונתומי'. ז) מלה
בכ"י וכלומר בזה שמלמד את הצבור הוא כבהן העומר ומשרת לא
בעדו רק לכפר על ישראל (משמע מטהרי'ע) ובכ"יע כאלו חלב ודם
הקריב (כו' ח) כן הוא הנוסחא בהגמרא שלפני ובכ"י ובקצת ספרים
וישננו לכלה ויקלסו למת ובתומי' עוד ג"א וישמחו לכלה ויקלסו למת
וע"י וירושלמי פסחים פ"ח ה"ז ובג"ש אבל כל הנוסחאות מסופקות ואין
משיבין את הדעת ואולי יש להגיה ויעמדו מ"מ ש"נ ת' וכו' וצ"ע
וע"י עוד לקבן אות מ"ז. ט) מעשה בר אלעאי כ"י פעמים בכ"יע.

שם בתגי דריש דמדרב כמזמאה והיין שאינו צריך להכשר
וא' לשי"כ משבטלו נסכים לב' וא' לח' לוי משבטלו הנסכים
הנוסחא קטועה ומשובשת וע"י דהנמאות לזה המאמר בתחומא
שם ואנכי הצגתי הנוסחא בפנים ע"פ כ"יה. יא) בגדי כהן גדול בכ"יה. יב) ונסכי יין בכ"יה ונראה שהוא ערוב כי נוסחאות.

הערות לנ"ב

פ"ה א) ע"י אבות פ"א מיב. ב) בכ"י לכן גלה
עמי אין כבוד וגו' ותקנתי כפנים. ג) בכ"י חסד
ותקנתי ע"פ כ"יה אלא ששם כתוב ודעו עדה וגם
הוספתי המלות ותורתו וימאסו בת. ד) ע"י סנהדרין
צ"ז ע"ב וירושלמי חגיגה פ"א ופתיחות דאוכה רבתי
קצת מעין זה. ה) דריש ולעבדו במקרא שקדם זה
כמשמעו כלומר עבודת בית המקדש ע"י הקריבות.
וכן ועבודתם אלהים אחרים שהיו מקריבים לע"ז.
ו) הגהתי כפי לשון המקרא. ז) בליס חיסור לשון יש
כאן וע"י בג"א פ"ד ובהערות שם אות כ"א ונראה
להגיה פה כזה היה לו ליסר עשרים וחמשה כדרך
שאמר בחטים אינו אומר כן וכו' לפי שהיין לוקה ביותר.
ח) כן הג"ה ליתא בכ"יה וע"י יומא ע"ז ע"ב.
ט) בכ"יה רבי מאיר וכפי הנראה סמיכות המקראות

עלול יותר לזמנא מהחטים. י) נוסחת כ"יה כזה
והחסרון והקמיעות נראים לעין. וע"י בג"ש וגם שם
הנוסחא קטועה ומשובשת וע"י דהנמאות תחזה וילקוט נביאים תקפלה והגי בפ"ז וגם בפ"רשי
שם ואנכי הצגתי הנוסחא בפנים ע"פ כ"יה. יב) ונסכי יין בכ"יה ונראה שהוא ערוב כי נוסחאות.

וְזָכַרְתָּ שְׁלָמִים (ג'). לַמָּחָר כְּשִׁיבָנָה בֵּית הַמִּקְדָּשׁ
מִדָּוָר אֹמֵר וּנְכַנְתָּהּ (העיר) [עיר] עַל תִּלְהָה [וגו']
וְיִצְאָה מִרֵּם תּוֹדָה וְקוֹל מִשְׁחָקִים (יִרְמִי' ל' י"ח וְיִצְאָה)
וְאֵנִי כֹה' אֶעֱלֶמָה [וגו'] אֱלֹהִים ה' חִילִי וְגו'
(הַבְּקוֹשׁ ג' י"ט) (ד) :

פרק ו

וּבִשְׂבָּא אֶסְפִּסְיָאנוֹס וְהִקְפָּאת א' יְרוּשָׁלַם
 שְׂרָה כִנְגַד חוֹמַת יְרוּשָׁלַם (אמֵר) (ואמֵר)
 לֵאנִשִּׁי יְרוּשָׁלַם שְׂבָרוֹ ב' מִמֶּנּוּ קֶשֶׁת אַחַת
 וְחֹץ אֶחָד וְאֹלֶךְ מַעֲלִים בְּשָׁלוֹם. אִמֵּר לָהֶם
 פֶּעַם רֵאשׁוֹנָה וּפֶעַם שְׁנִיָּה וְלֹא קִבְּלוּ ג'. אִמֵּר
 לָהֶם רִבִּיז' גּוֹרְמִין אֲתֶם לַעֲיִד הַזֹּאת שֶׁתִּחַרֵּב
 וּלְבֵית הַזֶּה שִׁישְׂרָף. אִמֵּרוּ לוֹ כִּשְׁם שִׁצְאָנוּ
 עַל הַשְּׂרִים הַזֵּהוּ שְׂאֻשִׁים וְהִרְגָנוֹם כִּךְ נֵצַא עַל
 (אֵלּוּ וְהִרְגָנוֹם) (וְהִזְדַּגְנוּ כִּלְ דִּבְרֵי דִבְרֵי שְׂרִים
 רִבִּיז' אִמֵּר לָהֶם) הֵיוּ כּוֹתִבִים אֲתֶם ל' בְּשִׁמְרֵיהֶם
 וְקוֹשְׁרֵיהֶם אוֹתָן בַּחֲצִים וְזוֹרְקִים אוֹתָם ה' חוֹץ
 לְהוֹמָה (וְאִמֵּר) (וְאִמֵּר) רִבִּיז' אוֹהֲבוֹ שֶׁל מֶלֶךְ.
 כִּיּוֹן שְׂרָאָה רִבִּיז' שְׂלֹא רָצוּ לִשְׁמֹעַ לוֹ אִמֵּר
 לוֹ עֵץ נֹמֵל ר' אֲלִיעֶזֶר בְּרֵאשׁוֹ וְר' יְהוֹשֻׁעַ ר' י
 מְדִינָה. כִּיּוֹן שֶׁהִגְיעוּ לִפְתַּח שֶׁל מְדִינָה אִמֵּרוּ
 [לֹא נִפְתַּח] עַד שֶׁנִּדְקְרוּ בַּחֲבִירָה ה' בַּתְּחִלָּה.
 יְהוֹ אוֹמֵר אֵף לְרִבִּין יוֹחָנָן דְּקָרוֹ. וּבִסְפֹּר עֲמִדוֹ
 שֶׁאֵל בְּשָׁלוֹמוֹ שֶׁל (מֶלֶךְ) אֶסְפִּסְיָאנוֹס י"א כִּדְרֹךְ
 יִסְמֹפְטוֹרֵאן אֵיל אֵת הוּא בֵּן זְכַאי אֵיל הָן י"ב.
 חֹב אֵלֶּא בִיד מֶלֶךְ שְׂמִירוֹ וְהִלְבִּינוּ הַבְּרִי
 י' אֲנִיּוֹת מְרוּמֵי. אֵיל מַת (נִמְרוֹ וְרִבִּין הַמֶּלֶךְ)
 אֵיל שְׂאֵל לָךְ שְׂאֵלָה. אֵיל שְׂאֵל אֲנִי מִמֶּךָ
 כָּל הַמִּצְוֹת. אֵיל הָרִי הֵיא נְתוּנָה לָךְ בַּמִּתְנָה י"ג

לתלמידיו ועברה כלה ואחו בידו^(י) כרי צרכו והיה משני^(א) בה עד שעברה הכלה מלפניו: שוב מעשה ברבי יהודה בר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו ועברה כלה לפניו. אמר להם^(ב) מהו זה. אמרו לו כלה שעברה. אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה שכן מצינו בהקב"ה שנתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב) הוא נתעסק^(ג) בכלה אנו על אחת כמה וכמה. והיכן מצינו שהקב"ה נתעסק בכלה שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם ב' כ"ב) שכן קורין בכרכי הים לקלעיתא^(ד) בנאיתה. מכאן שתקנה הקב"ה לחוה וקשטה בכלה יד^(ה) והביאה אצל אדם^(ו) שנאמר וביאה אל האדם (שם ב' כ"ב). פעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו שנאמר עצם מעצמי ובשר מבשרי (שם ב' כ"ג). פעם אחת נטלה חוה מאדם מכאן ואילך מקדש אדם את בת כבירו^(ז):

על העבודה כיצד כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת
העולם תתברך על יושביו וגשמים יורדין בזמנן שנאמר
לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו ככל לכבדם ובכל נפשכם
ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש ונתתי עשב בשדה

לחלמיו דו חברים עמדו ודע־אנוני מכאן. נתנו אותו בארון יהודה) בגללו. היו משמשין (ו) והולכין עד שהגיעו לפתח להם עמדו ופתחו לנו כדי שינצא ונקברנו. אמרו (להם השוע) אמרו להם (ט) גורמים אתם שתוציאו שם רע למדינתכם למ ופתחו להם. כיון שיצא ריב"ז חוץ מפתחה של ירושלים הלך (שואלין) (ששואלין) בשלומה של מלכות וא"י אי ירדומי א"ל היתני יג). א"ל אל תירא כתוב בידנו שאין הבית ר יפול (ישעי' י" לד). מסרו לשני פקידים. לאחר ג' ימים באו מלך (גידון) והמליכוד בני רומי יד). שלח וקרא לרבן יוחנן את יכנה ואלמוד כה תורה ואעשה כה ציצית (טו) ואעשה בה ש

הערות לנו"א

י) בידן (ועשו) כדי צרכן בכ"י תובית ועשו הוא רק תלויה בין השיטות והעיקר הוא שיש להגיה ואחז בדין (של הדס) בידו וכי' ועי' לקמן אות מ"ז.
א) משנענן בכ"יע על הגליון, (וב) הגהתי ע"פ כ"יע' וכן קוראין והא.
ב) מתעסק בכ"י *ג) והיכן מצוינו שנחשק בכלה וכו' וכן קוראין בכר"י.
הים וכו' בכ"יע. ובפסוקים וכן בכ"י קוראין כללה והגהתי ע"פ ה"ה' והגרי"א
וע"ע לקמן אות מ"ז. יד) וקשטה וכללה בכ"י. טו) אל האדם בכ"יע.
טז) ע' תכונות יו' ע"א ומלילה ג' ע"ב וכ"ס ע"א וי"ב פ"ח ט"ז וע"ע
ברכות פ"א ובג"ש וביד ר"ש פ"ח ובג"ש ומירושלמי הגיה פ"ג ה"ז.
והנה נ' אלה הדוגמאות וכל הנהוה המפרשים הם אינם כספיקום
להניח את הדעת בהבנת פיסקא זאת. והקשיעות והסירוס ניכר מתוכה.
מציאותי כפי' כדרש הגדול כ"י ששניה שם פיסקא זאת כפי' בראשית
ואכ"ב מתקנתה פה ודל' מעשה ברי' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב
ושונה לתלמידיו ועברה ללה מלפניו אחז' בידו שר"ב'ם יושב
ה ד ס ו ה י ה מ ש ע נ נ (פ"י מנופף) בו עד שעברה כלה מלפניו.
שוב מעשה ברי' יהודה ב"ר אלעאי שהיה יושב ושונה לתלמידיו עברה
כלה לפניהם אמר להם בני עמדו והתעסקו בכלה וכו' מצוינו בהקב"ה
שנתעסק בכלה והלא הדברים ק"ו ומה א' הקב"ה נתעסק בכלה וכו'
על אחת כמה וכמה. ומניין שקולע הקב"ה להיות שנאמר ויבן ה' את
הצלע שכן בכר"י הוא קוראין קל' ע"א א' ב"א שכלם שחוקה
הקב"ה לחוה וקושטה וכו'ללה והביאה אל האדם שנאמר ויביאה אל
האדם פועם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שוש
נימלה חסן מן האדם מכאן ואילך אדם מקדש את בת הבדיו י"כ. והקורא יד

(ג) שלמים וחבשים בכיהה. (יד) ע"י במקומות הנרמזים
לעיל אות ה' ויגיע ביר' ס' פ"ג ע"ש.
(פ"א) ע"ל בכיהה. ב' ע"י נגא' שם ואולי צ"ל שגרו.
(ג) חבשיים בכיהה וכן בגנ"ש. ב' בשטרים ליתא בכיהה.
(ה) וקושרין אותם וזורקין אותן בחצין מחוץ לחומה בכיהה.
(ז) חבשיים בכיהה. (ז) לא נפתח ליתא בכיהה.
(ח) חבשיים ליתא בכיהה. (ז) השיבו להם י' אליעזר
(ו') והישג' בכיהה. י' את רבן (ומכל' והתנן ליתא) בכיהה.
(יא) כשכלומה של אפסטימוס בכיהה. (י) בגנ"ש
(יב) כן הוא בכיהה ובל"ס צ"ל מי דומיני הוא ל"ש דומי
(יג) אדוני המלך וי' עירך השלם עירך אופסטימוס ע"ש
ובגנ"ש יובי דומיני מלכא וצ"ל עירך דומיני והוא י' שכן
דומי וי' ה' יהי אדוני המלך וי' באיבה דבתי
לשון כהן בעל העירך שם. (ג) מלשון ויהי ב' איש
ובס"ג נהנה ע"פ הגנ"ש ובכיהה מ' דומיני קושרין.
(ט) לרבן ליתא בכיהה. (טז) בגנ"ש ליתא ואולי הוא
שירא דירושא מתפילה תפילין וצציה וי' בגנ"ש פ"ד.
(יז) ביעיר הדברים י' במקומות הנרמזים בגנ"א שם.
אות ע"ד ונפסא וז' נוטה ויתר להאביה דבתי בגנ"א.

האדם מעם אחת נעשה הקב"ה שושבין לאדם מכאן ואילך אדם קונה שושבין לעצמו. ואומר האדם את הפעם עצם מעצמי פנים אחת נשלח הוה מן האדם מכאן ואילך אדם מקדש את בת הבדיו י"ב. והקורא ידון מעצמו מה שיש להגיה בנחתתיו פה. ובענין ההמשך הנה

פרק ז

וכשבא אספסיאנוס והקף את ירושלם
שרה כנגד מזרחה של ירושלם עמדו כל
המקרא ושרפו כל האוצרות שהיו בירושלם.
חשבו שלא להשאיר מחיה והיו אנשי ירושלם
שולקין תבן ושותין את מימיו ויוצאים ועושים
מלחמה עמהם והורגים בהם. כיון שראה
אספסיאנוס צואתן של אנשי ירושלם שלא
היה בהן מין דגן ב קרא לכל חיילותיו אמר
להן בואו וראו בני אדם רעבים וצמאים יוצאים
ועושים מלחמה עמכם והורגים בהם אילו היו
אוכלים ושותים על אחת כמה וכמה ב. הבואו
לו (נצרים) [נצרים] של עין עושאן כמסוכה ד
וכמין קלעים ה עשאן שתי פגיונות ו הו ז
מזקין בהן לחומה עד שנפרצה ח [עשה]
קשת של זר נתן בתוכה ראש חזיר הו ט
מפקעין כמכליב ו יורדים עד שעלה יא על
הכיריים [האיכרים] שעל נבי המזבח
ומטאתו. חרבו את כל ירושלם עד שהגיעו

לבהמתך [דברים י"א י"ג] יו. ובזמן שאין עבודת בית המקדש
קיימת אין העולם מתבדר על יושביו ואין הגשמים יורדין
בזמן שנאמר השמרו לכם פן יפתה לבבכם וגו' ועצר את
השמים ולא יהיה מטר [שם י"ז י"ח] וכן הוא אומר שימו נא
לבבכם מן היום הזה ומעלה מטרם שום אבן על אבן בהיכל ה'
מהיותם בא יט אל ערמת עשרים והיתה עשרה בא כ אל היקב
לחשף חמישים פורה והיתה עשרים [הג' ב' ט"ז וט"ז]. מפני מה
לא נאמר ביקב עשרים והיו עשרה כשם שנאמר בחטים
עשרים לפי שיקב סימן טוב יותר מחטים ללמדך שכל זמן
שהיון לוקה סימן רע לכל השנה כולה כא. אמרו ישראל
לפני הקב"ה רבונו של עולם מפני מה אתה עשית לנו כך כב.
השיבן רוח הקודש פנה אל הרבה והנה למעט [וגו'] יען ביתי
אשר הוא חרב ואתם רצים איש לביתו [שם א' כג] ואם אתם
תעסקו בעבודת בית המקדש אני אברך אתכם בכתחלה כד
שנאמר [ה' שימו נא לבבכם [וגו'] מיום כד לתשיעי למן
היום אשר יוסד היכל ה' [וגו'] העור הזרע במגורה ועד כו הגפן
והתאינה והרמין ועין הוית לא נשא מן היום הזה אברך
[שם ב' י"ח וי"ט] הא למדת שאין כו עבודה שהיא חביבה לפני
הקב"ה יותר מעבודת בית המקדש :

להיכל. כיון שהגיעו להיכל אמרו זה לזה מי יכנס להיכל תחלה. ושם היה אדם רשע מוטוס בן אשתו יב של
אספסיאנוס יג [עו פנים] [העו פנים] ונכנס לקיים עליו העו איש רשע בפניו [פסלי ב"א כ"ט] ולא עוד אלא
שנמל את יד הסיף וגדר טו את הפרוכת לקיים עליו [מה] שנאמר ירדן אלו בצואר כעבי גבי מנינו
[איוב ט"ו כ"ז] ולא עוד אלא שמשך את הוונה והכניסה לבית קדש הקדשים והתחיל מחרף ומגדף ומנאץ
ומרקק כלפי מעלה ואומר זה הוא שאמרתם שהרג את סיסרא ואת סנחריב הרי אני בביתו וברשותו אם יש
בו כח יצא ויעמוד כנגדי לקיים [עליו] [מה שנאמר ואמר] אי אלהינו צור חסיו בו אישר חלב וזכרנו יאכלו
[דברים ל"ב ל"ז י"ז]. אבא חנן אומר האלהי צבאות מי כמך חסין יח [ההלים פ"ט ט"ז] חסין אתה יאתה שומע
חירופו וגידופו וניאוצו של רשע הזה ושותק למחר כשתמלא הסאה שלו תביא עליו יח את הפורענות לקיים
מה שנאמר במלאת ספקי יצר לו [איוב כ' כ"ב י"ט]. עשה כמין ב גנפא ופרקבה את המנוחות ולקט את כלי
בית המקדש כא ומלא ג' ספינות אנשים ונשים וטף כב לילך ולהשתבח במדינת הים שנאמר ראיתי רשעים
קבורים ובאו וממקום קרוש יתלכון וגו' [קהלת ה' י'] כג עלה לו לספינה עמד הנחשול [למבועו] בים כד.
עמד לו על גבי [ספינה] [הספינה] התחיל מגדף ובחרף כה ונאין ומרקק [כלפי מעלה] אמר כשהייתי
בביתו וברשותו לא היה בו כח לבוא ולעמוד כנגדי ועכשיו כאן קדמני דומה שאין [כח] [כח] של אלוה של

הערות לג'א

כבר העיר המהר"י"ן שמקומה בבבא ד"ה וכן מוכח להדיא בג'ב פ"ח ע"ש.
יז ונתתי עשב בשדך לבהמתך ליתא ככ"א. יח ע' ספרי דברים פ"י כ"א
בפסוק ולעברו וביר פ' ס"ג ס"ג. יט פן יפתה לבבכם בהיותם בא
והשאר הכר בכ"י ועתומי. כ ובה בכ"י. כא בב"ע לפי שהיקב סימן
רע יותר מן השדך ללמדך שכל זמן שהיון לוקה סימן רע לעולם
ובכ"א סימן יותר וכו'. ונוסחא זו קרובה יותר לאותה שהביא רש"י
בפירושו להני שם ובאמת כל הנוסחאות מנוגגות ויש לתקן אותם
ע"פ הירושלמי דסיבה פ"ט הט"ז כזה והיתה עשרים והמשה אין כתיב
כאן אלא והיתה עשרים וע"ע בג'ב פ"ח. כב את עשית לנו כל כך
ככ"י ועתומי. כג רוח הקודש יען ביתי בכ"י ועתומי. כד כתחילה
ככ"י. כה שנאמר העור זרע בב"י והשאר הכר ועתומי. כו ועד ליתא
בכ"ע ובקצת ספרים ועוד ועתומי. כז שאין לך בכ"א ובכ"ע אין

הערות לג'ב

פ"ז א עמדו הסקין בכ"ה. ב שאין בהם וכו'
בכ"ה. ג ע' איכה רבתי פ"א ואר"נ ג'א פ"ז.
ד בכ"ה כמסוכה. וע' ב"ה פ"ג מ"ג ונראה שהוא
מין מכוונה לקלף בה. ה כמין קלעים ליתא בכ"ה.
ובכ"ה כמין כדונבות ואולי הוא כחוספת על הגליון
כעין פירוש למסוכה. ו בנ"ש ועשאן כמין שתי פגיונות
וע' בערך ערך פ"ז וע"ע פ"ט א' ופירושו שם ככוונה
להרס ע"י ההומה וצ"ע. ז והיו בכ"ה. ח שנפלה
בכ"ה. ט והיו בכ"ה. י בכ"ה במכלי ובנ"ש
במרכי והעיקר במכליב ופירושו הוא שהיו האיכרים
נפירים ומסכין ע"י המזבח וע' ערך ערך כלב א.
יא שעלתה ויטבה בכ"ה. יב אחרות בכ"ה וע' ספרי
דברים פ"י שבי. יג אספסיאנוס שם רשעים ירקב
ע"ק הדרשה הוא ממקרא שקודם זה כי נטה אל
אל ידו ואל שרי יתגבר. יז ע' ספרי שם וע"ע ב"ר פ"י ויקרא רבה פ"ב ויבא רבה פ"ה קהלת רבה פ"ה ונחומא
פ'הקת פדרא פ"ט ונחין נ"ז י"ב. יח הביא את בכ"ה. יט ע' סוטה ט' ע"א ובנ"ש במדבר רבה פ"ד ומדריש תהלים י' וע'
נגמין שם דרשת ר' חנין וליהא שם להך סיומא וע"ע בנ"ש. כ כמין ליתא בכ"ה. כא כל כלי בכ"ה. כב אנשים וטף בכ"ה. כג ע"ק
הדרשה הוא מסיפא דקרא וישתכחו בעיר אל תקרי וישתכחו אלא וישתכחו ובבבא ד"ה וכן מוכח להדיא בג'ב פ"ח ע"ש ונראה דהמקרא כה מחרף

על גמילות חסדים כיצד הרי הוא אומר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו') העולם מתחלה (כ) לא נברא אלא בחסד שנאמר כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמונתך ברום (תהלים פ"ט ג') (כט). פעם אחת היה רבן יוחנן בן זכאי יוצא מירושלים והיה ר' יהושע הולך אחריו וראה (ל) בית המקדש חרב אמר ר' יהושע אוי לנו על זה שהוא חרב (לא) מקום שמכפרים (לב) בו עונותיהם של ישראל. א"ל בני אל ירע לך יש לנו (לג) כפרה אחת שהיא כמותה ואיזה זה גמילות חסדים (לד) שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע ו' ו'). שכן מצינו בדניאל איש חמדות שהיה מתעסק בגמילות חסדים. ומה הן (לה) גמילות חסדים שהיה דניאל מתעסק בהם אם תאמר עולות וזבחים מקריב (לו) בבבל והלא כבר נאמר השמר לך פן תעלה עולותיך בכל מקום אשר תראה כי אם במקום אשר יבחר ה' באחד שבטריך שם תעלה עולותיך (דברים י"ב י"ג) אלא מה הן גמילות חסדים שהיה מתעסק בהן היה מתקן את הכלה וכשמתח (לז) ומלווה את המת ונותן פרוטה לעני ומתפלל שלשה פעמים בכל יום ותפלתו מתקבלת (לח) ברצון שנאמר ודניאל כדי ידע די רשים כתבא על לביתא וכוין פתיחן ליה בעליה נגד ירושלים וזימנין תלתא ביומא הוא (לט) ברך על ברכוהו ומצלא ומורא קדם אלהה כל קבל די רוא עבד מן קדמת דנא (דניאל ו' י"א) (ס) :

יהודים (כו) אלא במים. דור המבול לא פרע מהן אלא במים (כז) כישם שעשה לפרעה כך הוא מבקש לעשות לי. רמז המקום (כח) לים ועמד מעופו (כט) א"ל הקב"ה רשע ליחה סרוחה עפר רמה ותולעה וכי עמך אני עושה מלחמה והלא אין לי בכל הבריות אשר בראתי בעולמי שפל יותר מן היתוש הזה (נוא) [והוא] עושה עמך מלחמה. ירד לו מספינה לרומי ויצאו בני רומי לקראתו התחילו מקלסין אותו ואומר לו נקיטא ברור (ל). וכשנכנס נכנס לבית המרחץ וכשיצא הושימו לו דיפלי פטורין (לא) וכשהוא שותה נכנס יתוש אחד לחוטמו והיה (לב) אוכל בפניו עד שהגיע לתוך מוחו. אמרו לרופאים ופצעו את מוחו ומצאו יתוש אחד כנחל (בר יונה) [בן יומן] משקל תרין ליטרין (לג) :

אמר רבי אליעזר (כד) אנא הוינא ברומי (והמת) [והמינא] תרתין ליטרא מן הכא ויתושא מן הכא ונתנו אותו בקערה כל מה דהוה שדה (לד) הוות נפשיה (ועדא) [זעירא] פרח יתושא פרחיה נפשיה (לה) לקיים עליו מה שנאמר תמות רשע רעה (תהלים ל"ד כ"ב) :

היה רבן יוחנן יושב ומצפה כנגד חומת ירושלים לדעת מה יעשה בה כדרך שנאמר בעלי (ועלי) [והנה עלי] יושב על הכסא יד דרך מצפה (שמואל א' ד' י"ג). כיון שראה רבי"ז שחרב ביהמ"ק ונשרף ההיכל עמר וקרע את בגדיו וחלץ את תפלו והיה יושב ובוכה ותלמידיו עמו. וי"א אף (לו) אברהם יצחק ויעקב היו עמהם שנאמר הילל בראש (זכרי' י"א ב') זה אברהם שקיים את המצות (ז) (מראשו) [בראשו]. כי נפל ארז (ס"ט) זה צדקיהו מלך יהודה. אשר אדירים שודדו (ס"ט) אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן (ס"ט) אלו חורי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר (ס"ט) זה עם ירושלים (לח) : דבר אחר הילל בראש זה אברהם שקיים את התורה מראש. כי נפל ארז זה כהן. אשר אדירים שודדו אלו אברהם יצחק ויעקב. הילילו אלוני הבשן אלו גדולי יהודה ובנימין. כי ירד יער הבציר זו גלות ירושלים (לט) :

רבי חנניה סגן הכהנים אומר קודם לט' שנה עד שלא חרב בית המקדש ונשרף ההיכל היו אנשי ירושלים נועלין את הדלתות והיו משכימין (ט) [ומציאין] אותן פתוחים שנאמר פתח לבנון דלתוך (זכרי' י"א א'). כיון שראו בני כהנים גדולים שחרב בית המקדש ונשרף ההיכל נטלו את המפתחות ועלו לראש ההיכל וזורקים כלפי מעלה ואומרים הא לך המפתחות שנתת לנו שלא [היינו] אפטרופין

הערות לנ"א

לך אחבה שהיא הביבה וכו'. (כח) מתחילה ליתא בבייע. (כט) שנאמר אמרתי עולם בבייע ובבייא אני אמרתי וגו'. (ל) את בית בבייע. (לא) אריז אוי לנו על זה שהוא חרב ליתא בכיי והנה בספרים וי' ולקוט הושע ר' תקיב וחי שם הציון ואולי לקוט הוא מהאדריג. (לב) שמתכפרין בבייע. (לג) יש לך בבייא. (לד) כפרה אחת ר' ואיון זו גיח בבייע. (לה) ובמה הם בבייע. (לו) היה מקריב בכי'א. (לז) ומשמחה ליתא בכי'. (לח) מקובלת בכי'א. (לט) הוי בכי'א ובבייע הוה ולקמן די הוה בכייע ובבייא דהוה. (מ) עי' ירושלמי ברכות ר"ס תפלת השחר וספרי דברים פ"י מ"א בפי' ולעבדו ופדריא פיו' ומשם מוכח דמדינאל לא מדריס רק תפלה ועי' מפרשים אבל היותר קרוב הוא שגם פה היתה כל פסקא זו לעיל גבי בבא דעבודה ונשתרבהב משם עיי' שגת איזה מעתיק לבבא דגיה והבאים אהריו הוסיפו מה שהוסיפו בכדי להסכימא עם

ומגדף בכייה. (כו) של אומה זו בכייה. (כז) הקטיות ניכרת ויש להשלים בא פירעה ובכינו במים וי' בדוגמאות. (כח) רמז הקב"ה יתברך ויתעלה בכייה. (כט) לקיים עליו מה שנאמר ויעמוד הים מועפו בכייה. (ל) נקיטה בדוח בכייה וכלים ציל כמו ברבה ויקרא וקחלת נקיטא ברברי כלומר מנצח את הברברים וייע במתנות כהונה ברבה ויקרא שם. (לא) בכייה הוא כתוב במלה אחת. ובקחלת רבה פילי פוטריין וי' בערך רמ"ל ערך פטריין ובערך השלם ערך דפלק ויחיה או כוסות בפוליס כלומר שני כוסות או כוס יין עתיק לזמים. (לב) היה אוכל בפניו ובכנס עי' בכייה. (לג) בנשים שני ליטריין. (לד) אולי יש להגיה שני או שאני וי' בביר וקחלת רבה שם ובנשים שיה וי' בערך

ערך שח ג' ופירושו נימוק והולך. והדברים שהביא בעל המ"כ שם בשם העירוק לא מצאתי בספרים שלפנינו. (לה) פרק יתושא פרק נפשיה בכייה. (לו) ואף אברהם בכי'א ומלת וי"א ליתא וי' בנשי' (לז) את המצות ואת התורה בכייה. (לח) עי' בהדוגמאות הנרמזות באות מ' ופ"ט ונריא פ"ד. ודוגמא מוכחמת מכל וכל עי' נוסחא שלנו פה לא מצאתי. (לט) נראה שיהי נוסחאות באו לכאן, (מ) את הדלתות

נאמנים (א) לאכול מנגזזו של מלך והיו אווזים
זה בזה ונמשכין לתוך האור ונשרפים (ב) :

פרק ח

על גמילות חסדים מהו אומר כי חסד
חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות
(הושע י' א) הקיש הקל לקל והחמור לחמור
ונמצאו לדברי תורה חמורים מעולות חמורות
וגמילות חסדים שהיא קלה מוכחים קלים.
וכן הוא אומר החפץ לה' בעולות וזבחים (ונר')
(שמואל א' י' כ"ב), רבי שמעון אומר חביבים
עלי דברי תורה יותר מעולות וזבחים (ב) ומנין
שגמילות חסדים מלאה הארץ שנאמר חסד ג'
ה' מלאה הארץ (תהלים ל"ג א') ומנין (שהוא)
[שהוא] מן הארץ עד הרקיע שנאמר כי גדול

וכשבא אספסיינוס (א) להחרב את ירושלים אמר להם
שוטים (ב) מפני מה אתם מבקשים להחרב את העיר הזאת (ב)
ואתם מבקשים לשרוף את בית המקדש וכי מה אני מבקש
מכם אלא שתשגורו לי (ד) קשת אחת או חץ אחת ואלך לי
מכם. אמרו לו כשם שיצאנו על שנים ראשונים שהם
לפניך (ה) והרגנום כך נצא לפניך ונהרגך. כיון ששמע רבן
יוחנן בן זכאי שלח (ו) וקרא לאנשי ירושלים ואמר להם
בני מפני מה אתם מהריבין את העיר הזאת ואתם מבקשים
לשרוף את בית המקדש וכי מהו מבקש מכם הא אינו מבקש
מכם אלא קשת אחת או חץ אחת וילך לו מכם (ז). אמרו
לו כשם שיצאנו על שנים שלפניו (ח) והרגנום כך נצא
עליו ונהרגנו (ט). היו לאספסיינוס (י) אנשים שרויין כנגד
חומותיה של ירושלים וכל דבר ודבר שהיו שומעין היו כותבין
על החצי וזורקין חוץ לחומה לומר שרבן יוחנן בן זכאי

(מעל) [עד] שמים חסדך (שם ג' י"א) מנין (שהוא) [שהוא] למעלה מן הרקיע שנאמר כי גדול מעל שמים
חסדך (שם ק"ה ה') ומנין שמוסף העולם ועד סופו שנאמר והסד ה' מעולם ועד עולם על ידיו (שם ק"ג י"ז) ד'
מעשה ברבן יוחנן בן זכאי שהיה מהלך בדרך ורץ אחריו ר' יהושע (ה) (ואמר) [אמר] לו אוי לנו שאבד
בית חיינו מקום שהיה מכפר [על] עונותינו (ו). א"ל אל תירא יש לנו כפרה אחרת תחתיה (ז). א"ל מה הוא.
[א"ל] כי חסד חפצתי ולא זבח (הושע י' ח) :

תלמידים חכמים שהיו יושבים ושונים ועבר המת לפניהם או הכלה (ט) אם יש עמהם כדי צרכם אל
יפסיקו משנתם ואם לאו יפסיקו משנתם : מעשה בתלמידיו של ר' יהודה (הנשיא) [בר אלעאי] שהיו (י)
יושבים ושונים ועברה (הכלה) [כלה] לפניהם. אמר להם ר' יהודה חבירינו עמדו והתעסקו עם הכלה שכן
מצינו שנתעסק הקב"ה עם הכלה מראש שנאמר ויבן ה' אלהים את הצלע (בראשית ב' כ"ב), [ר'] שמעון בן
מנסיא אומר הרי הוא אומר ויבן ה' אלהים את הצלע (שם) מלמד שקלעה וקישטה [ונתנה לו]. ויש במקומות
שקורין [לכלה] [לגדליה] בנייתא (יא) :

וכן הוא אומר אחר וקדם צרתני [ונר'] [תהלים קל"ט ה') מלמד כשברא הקב"ה את אדם הראשון היה
מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר גלמי ראו עיניך (שם שם) יכול שלא ראיתם עד שתשימו
גולם שנאמר ועל ספרך כולם יכתבו (שם) איזה (ספר) [ספרך] זה ספרו [של] אדם הראשון שנאמר זה ספר
תולדות אדם (בראשית ה' א') (ב) : [דבר] אחר אחר וקדם צרתני : מלמד כשברא המקום אדם הראשון היה
מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו שנאמר כי שאל נא לימים ראשונים (דברים ל"ב ג') יכול קודם ברייתו של

הערות לנו"ב

הערות לנו"א

מבערב ומשכימין בכיה וי' וימא ליט ע"ב ויבירושלמי
שם פ"ו, (א) שמסרת לנו זכאי שלא היינו אפטרופסים
נאמנים וכי בכיה. (ב) ע"י בנוא ובהערות שם אות ע"ש.
פ"ח א. ע"י נח"א ריש פ"ד ובהערות שם. (ב) שמעון
אומר בכיה וי' פדרא פס"ט וגם שם ניכר איזה
קטיעות. (ג) הסדר בכיה. (ד) בכיה בכל המקומות
וכי' נ"ן וי' סוכה מ"ב ע"ב וירושלמי פ"ק פ"א
מעין זה. ובפסחים נ' ע"ב דרשות כאלה לגבי תורה לשמה. (ה) מהלך ורץ אחריו של ר' יהושע בכיה. (ו) הגהתי ע"ל הגויש
ושם עוד שחרב בית וכו' ובכיה ואמר לו שאברנו בית וכו' (ז) שהיא תחתיה בכיה. (ח) ולא זבח ועוד שבבבול חסד העולם
מתקיים שנאמר אמרת עולם חסד ויבנה בכיה וי' בנוא ובהערות שם. (ט) ועברה מה א"ל כלל לפניהם בכיה. (י) בנינו ר' יהודה.
(יא) הגהתי מסביר ובכיה קורין לגדליה וכו' וי' ע"י בנוא ובהערות שם אות ט"ז. (יב) בכיה יכול שלא ראיתו
עד שתשימו וכו' ובנינו שלא ראיתו עד שיערתי וי' סדר עולם רבה פ"ל וישמות רבה פ"ט ותנחומא פ"י כי תשא ובפסוקא
רבתי קטיו ע"א ואדרין ג"א פליא מדרש תהלים קל"ט. ויוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראה לו הקב"ה לאהרן דור דור
ודורשיו וכו' עד שהוא גולם ע"ד. ולפי' נפרש יכול שלא ראיתם כלומר לדור דור ודורשיו וכו' בעוד שהיה שברא הקב"ה את אהרן גולם
הוא ג"כ הכונה של יכול בעתו בסדר עולם שם) [ת"ל] ועל ספרך כולם יכתבו וגו' כלומר שהיו כותבין כבר ובכיה שם
וכדפדש לה בביעי אות ד' בפסוקא רבתי שם. (יג) כן הוא בכיה ובכיה ליתא לכל דבר אחר זה וי' הגהתי י"א ע"א אמר
ר' יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים
ועד קצה השמים וע"ל פ"ח ר' תנחומא בשם ר' בביה וי' ברכיה בשם ר"א בשעת שברא הקב"ה את אהרן גולם
בראו וכו' הדין גלמי ראו עיניך ר' יהושע בר נחמיה וי' יהודה בר סימון בשם ר"א אומר כלא כל העולם כראו מן המדות
למערב שנאמר אחר וקדם צרתני מצפון לדרום מנין שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים וע"ל מדרש תהלים שם.

הבבא שהוצגה בה במעות. (א) אספסיינוס קיסר בכ"ע. (ב) שוטים
ריקים בכ"ע. (ג) את הבית ואת העיר בכ"ע. (ד) תשגורו בכ"ע ועתומי.
(ה) שנים שבפניך בכ"ע. (ו) הלך וקרא להם לאנשי בכ"ע.
(ז) לשרוף בית המקדש באש וכי מהו וכו' אלא שתשגורו לו קשת וכי
וילך לו כשם בכ"ע. (ח) אמרו כשם וכי שנים שבפניו בכ"ע.
(ט) ונהרגנו בכ"א. (י) היו קטלין לאספסיינוס שרוין נגד חומותיה בכ"י

מעין זה. ובפסחים נ' ע"ב דרשות כאלה לגבי תורה לשמה. (ה) מהלך ורץ אחריו של ר' יהושע בכיה. (ו) הגהתי ע"ל הגויש
ושם עוד שחרב בית וכו' ובכיה ואמר לו שאברנו בית וכו' (ז) שהיא תחתיה בכיה. (ח) ולא זבח ועוד שבבבול חסד העולם
מתקיים שנאמר אמרת עולם חסד ויבנה בכיה וי' בנוא ובהערות שם. (ט) ועברה מה א"ל כלל לפניהם בכיה. (י) בנינו ר' יהודה.
(יא) הגהתי מסביר ובכיה קורין לגדליה וכו' וי' ע"י בנוא ובהערות שם אות ט"ז. (יב) בכיה יכול שלא ראיתו
עד שתשימו וכו' ובנינו שלא ראיתו עד שיערתי וי' סדר עולם רבה פ"ל וישמות רבה פ"ט ותנחומא פ"י כי תשא ובפסוקא
רבתי קטיו ע"א ואדרין ג"א פליא מדרש תהלים קל"ט. ויוצא לנו מכל הנך דוגמאות שהראה לו הקב"ה לאהרן דור דור
ודורשיו וכו' עד שהוא גולם ע"ד. ולפי' נפרש יכול שלא ראיתם כלומר לדור דור ודורשיו וכו' בעוד שהיה שברא הקב"ה את אהרן גולם
הוא ג"כ הכונה של יכול בעתו בסדר עולם שם) [ת"ל] ועל ספרך כולם יכתבו וגו' כלומר שהיו כותבין כבר ובכיה שם
וכדפדש לה בביעי אות ד' בפסוקא רבתי שם. (יג) כן הוא בכיה ובכיה ליתא לכל דבר אחר זה וי' הגהתי י"א ע"א אמר
ר' יהודה אמר רב אדם הראשון מסוף העולם ועד סופו היה שנאמר למן היום אשר ברא אלהים אדם על הארץ למקצה השמים
ועד קצה השמים וע"ל פ"ח ר' תנחומא בשם ר' בביה וי' ברכיה בשם ר"א בשעת שברא הקב"ה את אהרן גולם
בראו וכו' הדין גלמי ראו עיניך ר' יהושע בר נחמיה וי' יהודה בר סימון בשם ר"א אומר כלא כל העולם כראו מן המדות
למערב שנאמר אחר וקדם צרתני מצפון לדרום מנין שנאמר ולמקצה השמים ועד קצה השמים וע"ל מדרש תהלים שם.

מאורבי קיסר הוא נא, וכיון שאמר להם נב, רבן יוחנן בן זכאי יום אחד ושנים ושלשה ולא קבלו ממנו שלח וקרא נב לתלמידיו לרבי אליעזר ורבי יהושע אמר להם בני עמדו והוציאנו מכאן עשו לי ארון ואיש בתוכו נד, רבי אליעזר אחז בראשו רבי יהושע אחז בדגליו והיו מוליכין אותו עד נה שקיעת החמה עד שהגיעו אצל שערי ירושלים. אמרו להם השוערים מי הוא זה. אמרו להן מת הוא נב, וכי אין אתם יודעין שאין מלינים את המת בירושלים נב, אמרו להן אם מת הוא הוציאנו. והוציאוהו והיו מוליכין אותו עד שקיעת החמה נה, עד שהגיעו אצל אספסינוס. פתחו הארון נב ועמד לפניו. אמר לו אתה הוא רבן ס, יוחנן בן זכאי שאל מה אתן לך. אמר לו איני מבקש ממך אלא יבנה שאלך סא ואשנה בה לתלמידי ואקבע בה תפלה נב ואעשה בה כל מצות סב, אמר לו לך וכל מה שאתה רוצה לעשות עשה. אמר לו רצונך שאומר סד לפניך דבר אחד. אמר לו אמור. אמר לו הרי את עומד במלכות. אילי מנין סה אתה יודע. אמר לו כך מסור לנו שאין סו, בית דמקדש נמסר ביד הדיוט אלא ביד מלך סו, שנאמר ונקח סבכי היער בברזל והלבנון באדיר יפול וישעי י ליד, אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים סח עד שבא אליו דיופלא מעירו סט שמת קיסר ונמנו עליו לעמוד במלכות. הביאו לו קשת של זירים ע, ותפא' עא כנגד החומה של ירושלים. הביאו לו נסרים של ארז ונתן לתוך קשת של זירים והיה מכה בהן

עולם ת"ל מקצה השמים ועד קצה השמים שם אתה דורש מה למעלה ומה למטה ומה עתיד להיות יד, דבר אחר אחר וקדם צרתני ותשת עלי כפך, מלמד כשברא הקב"ה את אדה"ר בקשו מלאכי השרת להברכו מי ופרש המקום כפו עליו ושמרהו, ושמרו והמיל שלום ביניהם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי איוב כ"ה ב' טז,;

ד"א אחר וקדם צרתני זה אדם וזהו שנבראו כאחד יי ולמה לא נתנה לו מיד אלא שהיה צפוי לפני הקב"ה שאדה"ר עתיד לעשות לו במה של עץ להיות יושב ודן עליה יח והרי דברים ק"ו ומה אם דבר שנדבר בפיו עשאו יט תרעומות אילו לא נתנו לו מיד עאיכ"ב. העביר המקום לפניו סדר בהמה וחה ועופות שנאמר ויצר ה' אלהים מי האדמה כל חית הרדה ואת כל עוף השמים ויבא יקרא לראות מה יקרא לו וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו בראשית ב' י"ט קרא לבהמה בהמה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לחיה חיה וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא לעופות עופות וחזר וקרא שמות לכל אחד ואחד. קרא למלאכי השרת מעופפים וחזר וקרא שמות

לכל אחד ואחד. וי"א אף להקב"ה קרא שם שנאמר וכל אשר יקרא לו האדם נפש חיה הוא שמו שם ב' י"ט קרא שמו ה' וכה"א ה' איש מלחמה ה' שמו שמות טו ג, כ, התחיל אדם הראשון מתרעם נבו לפני הקב"ה ואומר לפניו רבנו של עולם לכל הבריות שבראת בעולמך בראתה זוג זוג, ולי אין זוג שנאמר ולאדם לא מצא עז כנגדו בראשית ב' כ"א, כיון שראה אדה"ר את חוה אמר זאת זוגי נב, שנאמר ויאמר האדם זאת הפעם עצם מעצמי שם ב' כ"ג, הפעם הזאת נבראת אשה מאיש מכאן ואילך אדם נשוא את בת חבירו נב, ומצוה על פריה ורביה. הפעם הזה נעשה המקום שיושבין לאדם מכאן ואילך קונה לו שושבין לעצמו כד, שאלה זו שאלה מטרונה אחת את ר' יהושע א"ל רבי והלא מתחלת בראתו כה של עולם גניבה

הערות לנ"א

ועתומי. נא הוא ליתא בכייע ובכייא הם ועתומי. נב וכך היה מזכיר לאנשי ירושלים וכיון וכו' כן הוא בספרים ע"י הגהה וליתא בכיי וגם לא בתומי ע"ש ולפי שאינו מתכוון על הלשון מתקתו ובכייא ליתא לבלת להם ועתומי. נב להם לתלמידיו בכיי. נד עשו לו ארון וי"ש בתוכו בכייע. נה ע"ס שקיעת בכיי ועתומי. נז אמרו להם וכו' בכייע. נח בירושלים כל ע"ק רבני יי לקמן פל"ה ובהערות שם. נח ע"ס בכייע והב"י והאחר, מחקו להמלות עד שקיעת החמה וכן נראה גם כן שנסתרבה מרעילי והגריא היסוד למחוק עוד וא"צ. נט ארון בכייע. ס רבן ליתא בכייע. סא כן הוא בכיי ובספרים אלק. סב ובכ"ע תפילין ובתומי בשם הנ"א מצות תפילין. ובא"ח על הגליון בית תפלה. סג כן הוא בכיי וצ"ל המצות ובספרים הגהה מצות האמורות בתורה וא"צ. ועי' גי'ב פי' סד רצוני לומר בכייא ובכיייע אומר. סה א"ל מנין בבכיייע. סז שאין הבית הזה נמסר בכייע. סח כיה בכייע ובספרים המלך. סח כיה בכיי ובספרים אמרו לא היה יום אחד שנים ושלשה ימים. סט שבאת עליו דיופלא מרומי בכייע. דיופלא מטרוננו צירים מהממשלה ועי' בערך. ע' בכייא ודרים ועי' בערך ערך זה אי חודר א' ופתרוננו ענפים מאילן ואופן המכונה כאן אינו מובן ל"י. עא ובספרים עוד בשם ס"א ושיבתה ועי' מפרשים ואולי יש למלה זאת איזו שיבות עם ערך ת פ' עי' בערך וענינה השלכת וזריקה

הערות לנ"ב יד ע"י הגהה יי ע"א כי שאל נא לימים ראשונים יחיד שואל וכו' יכול ישאל אדם קודם שנברא העולם ת"ל למן היום וגו' יכול ישאל אדם מה למעלה ומה למטה וכו' ת"ל ולמקצה השמים וגו'. ועי' בגי'ש ובפרט בתוספתא שם פיב ובפסיקתא רבתי ק"ט ע"א ובמ"ע שם. ומן הדברים שהתקתי ידון תקרא על קטיעות פסקא זאת כאן והרכבתה מבי דרשות שונות. טו להבחנה באם שכלאני השרת אש הם שכלאני שרתיו אש לוהט ופרש המקום וכו' בכייע. טז ע"י גי'א ספ"א ובהערות שם אות צ"ז. יז ע"י ביד ריש פ"ה ובג"ש. יח ע"י ב"ר פניו ס"ז לשון כוח. יט עשאו וכו' העביר הקב"ה בכייע. כ ע"י ביד פי"ז והתחומא פ' הוקח ובדרש תלמוד פ"ח ופסיקתא דרבי פ' פרה ופסיקתא רבתי פי"ד ובמ"ע שם אות נ"ד. ובפדר"א פ"ג ובילקוט מלכים ר' קע"ח ותהלים ר"ל ודברי הימים ר"א ואע"פ שלא מצאתי בכל הדוגמאות דוגמא מסבכת עם נוסחתנו בכ"ז היה תלמוד ל"ה להגיה פה ע"ס רוב אלה הדוגמאות כוח וי"א אף להקב"ה קרא שם שנאמר וכל אשר יקרא וכה"א אני ה' הוא שמו וישראלי אדה"ר וכה"א ה' איש מלחמה וגו' ועי' ב"ר פ"ג לענין המלאכים הנקראים מעופפים. כא ע"י ביד שם. כב זה זוג בכייע. כג את ליתא בכייע. כד זה זוג בכייע. כה ברייתו בכייע.

היתה וכי המלך נגב משלו אמר (להם) [לה] חיו לא נגב המקום כלום. אמר לה אמשול לך משל לה'ד למלך שבנה פלמין גדולה (והקיפה) [והקיפה] חומה של ברזל ופרס דיוטנמא (אמר כל מי שימצא גונב (הוא) [יהא] יודע שדינו דיןכו). עמד המלך בלילה ושלף לבנה של מים ונתן תחתיה של זהב ופרס דיוטנמא ואמר כל מי שימצא מנסר כח) יהא יודע שדינו דין כך. כל מי שהוא רואה את הלכנה היה משבחה. כך כיון שראה את חוה אמר ואמר האדם זאת הפעם (שם). ועוד אמשול לך מלה'ד לאחד שנטל ליטא אחת של בשר מן הטבח והיה בה עצם ואמר למכור הא לך עצם זה (שם) ותן לי בשר תחתיו וכי נגב זה כלום. אמרה לו לאו. אמר לה כן (עושה) [עשה] המקום עם אדם הראשון נטל ממנו עצם ונתן לו בשר תחתיו שנאמר ויקח אחת מצלעותיו (שם ב' כ"ב). ולא עוד אלא כל זמן שאדם רואה תניוקת מלאה דם (ל) לא במרה הוא נושא אותה (מלבו) [מפני] שלכו נס בה לאו. ולא עוד אלא כל זמן שהאשה מתגדלת עם איש לא

על החומה עד שפרץ בה (עב) פירצה. הביאו ראש חור ונתנו לתוך (עב) קשת של זרים והיה משליך אותו כלפי אברים שע"ג המזבח. באותה שעה נלכדה ירושלים (עב) והיה רבן יוחנן בן זכאי יושב ומצפה וחרד כדרך (עב) שהיה עלי יושב ומצפה שנאמר והנה עלי יושב על הכסא יד דרך מצפה (עב) כי היה לבו חרד על ארון האלהים (שמואל א' ד' י"ג). כיון ששמע רבן יוחנן בן זכאי שהחרבו את ירושלים ושרף את בית המקדש באש קרע בגדיו וקרעו תלמידיו (עב) את בגדיהם והיו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר פתח לבנון דלתך (עב) ותאכל אש בארזך (זכרי' י"א א') אלו כהנים גדולים (עב) שהיו במקדש שהיו נוטלים מפתחותיהם (פ) בידן (פא) וזורקין כלפי מעלה ואומרים לפני הקב"ה רבנו של עולם הילך מפתחותיך שמסרת לנו והאיל ולא היינו גוזרין נאמנן (פב) לעשות מלאכת המלך ולאכול משלחן המלך. אברהם יצחק ויעקב ושנים עשר שבטים היו בוכין וצועקין וסופדין: ואומר הילל ברוש כי נפל ארז אשר אדירים שודרו והילילו אלוני בשן כי ירד יער הבציר (שם שם ב' פב). הילל ברוש כי נפל ארז זה בית המקדש. אשר אדירים שודרו זה אברהם יצחק ויעקב וי"ב שבטים (פד). הילילו אלוני בשן (פה) זה משה אהרן ומרים. כי ירד יער הבציר זה בית המקדש (פי). קול יללת הרועים

במרה הוא נושא אותה מפני שהוא רואה [אותה] כאחותו. אמרה לו רבי פייסתי אף אני נתגדלתי עם בן אחי אבא ובשביל שנתגדלתי עמו לא רצה (לי) [לישאני] ונשא (לב) אשה אחרת כעורה ממני (ל:).

פרק ט עצם מעצמי מפני (שהאשה) [מה האשה] קשה להתפייס והאיש נח להתפייס (א). אלא שהאשה נבראת מן העצם והאיש נברא מן האדמה (ומה) [מה] עצם אפילו אתה נותנו בתוך המים אינו (נשרת) [נשרה] כך האשה (נבראת מן העצם) [והאיש נברא מן האדמה] מה אדמה כיון שאתה נותן עליה טיפה של מים והיא נשרת כך הוא האיש: מפני מה האשה מתקשטת ואין האיש מתקשט. אלא (ב) שהאשה נבראת מן האיש והאיש נברא מן האדמה מה הבשר הזה (ג) אם אין את נותן בו תכלין כל צרכו הוא מכאיש כך הוא האשה אם אינה מתקשטת מכאיש והאדמה אינה מכאשת כך הוא האיש (ד): מפני מה האשה קולה הולך ואין האיש קולו הולך (ה) משל (מלה'ד) [למלה'ד] לקדירה שהוא (ו) מלאה בשר ואין (ז) בני אדם יודעים מה בתוכה (ח). (והיה) [ואם היה] בה עצם (וקולו) [וקולו] קולו הולך

הערות לגבי

הערות לגבי

(כו) ע"י בערך ערך דבנמא והוראתו ציוו וגזירה. ומביא שם ביטח תרגום אסתר והרת נתנה בשושן הבירה ודבנמא אתפרכת בשושן בירתא עיב וכן הוא בתרגום שני אלא שבספרים שלפני הנוסחא אתפרכתמא. (כז) שאינו דין בגי'ש. (כח) שימצא מוסר בכייה ומתוך המשך פירוש מהר"ן נראה שקראתו היתה מוסר. וכך הוא בגי'ש ובכ"ר המלה נקראת מוסר ור"ל שוכן או אשה וכי בכייה. (לג) ע"י ביר פיו שאלה כזאת הוא מנומנם קצת ואולי ציל ואמר לו הטבח מה זה עצם זה אתן לך בשר תחתיו וכי וצ"ע. (ל) מליאה ריר אורס בכייה. (לא) גם עליה בה בכייה. (לב) והלך ונשא לו אשה וכי בכייה. (לג) ע"י ביר פיו שאלה כזאת לרי יוס' ובסנהדרין ל"ט ע"א קיסר לריג וע"י ברים שם והמשלים שם בסגנון אחר וע"י עוד בילקום שם.

(פ"א) א) הגהתי ע"פ שם ובכ"ה ספני מה אין האשה נוח להתפייס וכי. (ב) מפני שהאשה בכייה.

(ג) מה הבשר זה ע"צ אם בכייה. (ד) אם אין אתה נותן בה תכלין וכי כך האשה אם אינה מתקשטת והאיש נברא מן האדמה מה האדמה אינה מכאשת

ככה וצ"ע ובכ"ע ותוסא נגד הומותיה של ירושלים. (עב) שפורץ בו בספרים. (עג) על הקשת בכ"ע. (עד) בעיקר הדברים ע"י גשין נ"ז ע"ב ומורש איכה פ"א וקהלת רבה פ"ה ולקמן פ"ו וניסחת האדריג משונה כישניהם וע"ע ג"כ שם הוא גבי כבא דעבודה והוא ישר יותר. (עה) מכאן עד ומצפה הב' ה' בכ"א ובכ"ע ככפנים אלא שמלת וחרד ליתא ובספרים וחרד (בנגד מקום) נ"א בשם שהיה. וכבר יד המניה ניכרת כאן. (עו) המצפה בכ"א ועתומי. (עז) כל התלמידים בגדיהם בכ"ע ומרת את ליתא גם בכ"א. (עח) הונה בהרתו בנפסות הכ"י וכן הוא בתוס' וכו"י ליתא. (עט) גדולים בספרים וא"ע ר"י פסיקתא רבתי קליא ע"א ותרגום שני ע"פ בשנת שלש וע"י תענית כ"ט ע"א בפרתי כהונה ובירושלמי שקלים פ"ו ה"ג ובויקרא רבה פ"ג מסופר כזה מיהויבין ואגרות שונות הם. (פ) מפתחותי בספרים ואנכי בהרתו בנפסות הכ"י וכן הוא בתוס'. (פא) בידן ליתא בכ"ע. (פב) נאמנים לפניך בכ"ע. (פג) מן הלילו אלוני עד הבציר הכנסתו בפנים ע"י כ"ע וכאן הוא הפוסט מרדלעל דרוב"ז ותלמידיו היו בוכין וכו' ואף אברהם יצחק ויעקב וכו' היו בוכין וצועקין וסופדין ואמרין ואין ספק לי שציל ואומר במקום ואומרין. (פד) מן הילל בראש עד שבטים ליתא בכ"א ובהוצאות ישנות ועתומי. (פה) בשן כי ירד יער הבציר בכ"ע. (פי) בספרים זה קדשי הקדשים

כך הוא. כן הוא בכייה. (ה) בכאן ישנם עוד בכייה מלות אלה ועוד קולה של אשה דק וקולו של איש עב ע"כ ונראה שבבא זאת היא רק הוספה ע"י איזה מוסר. בעין פירוש להבא הקדומת. וכן ליתא בדוגמאות. (ו) שהיתה בכייה. (ז) אין בכייה. (ח) שבתוכה בכייה.

כי שדרה אדרתה (שם ג' פו) זה דוד ושלמה בנו. קיל שאנת כפירים כי שודר גאון הירדן (שם פח) זה אליהו ואלישע (פט): בשלשה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה. אלו הן בקול בנעימה ובמראה. בקול (צ) כיצד מלמד ששינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות הרבה בעולם כיון שאדם יוצא מתוך ביתו (צא) יבא אחר ויכבש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה קולו של זה אינו דומה לקולו של זה: בנעימה כיצד מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה זה שאלמלא לא שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה היו מתקנאין זה בזה (צג) לפיכך שינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה נעימה של זה אינו דומה לזה ושל זה אינו דומה לזה: במראה כיצד מלמד ששינה הקב"ה מראה בני אדם זה מזה שאלמלא לא שינה הקב"ה מראה פנים זה מזה לא היו בנות ישראל מכירות את בעליהן ואין הזכרים מכירין את נשותיהן לפיכך שינה הקב"ה את מראה פנים זה מזה (צד):

פרק ה

אנטיגנוס איש סוכתא קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת

ובני אדם יודעים מה שבתוכה (ט) כך (י) האשה קולה הולך: מפני מה האיש נותן ביד אשה ואין האשה נותנת ביד איש (יא). משלו מלהיד למי שהיה בידו פקדון היה מבקש אדם ליתנו לו (יב): מפני מה האיש תובע באשה ואין האשה תובעת באיש אלא האיש מבקש אבידתו ואין (האשה) [אבידתו] מבקשתו (יג): מפני מה האשה מסתכלת באיש יד והאיש מסתכל באדמה אלא שהאשה מסתכלת בבחייה והאיש מסתכל בביריו (טו): מפני מה האשה מכסה את ראשה ואין האיש מכסה את ראשו. משלו מלהיד לאשה שקלקלה מעשיה והיא מתביישת מן הכריות שקלקלה. כך קלקלה חוה וגרמה (טז) לבנותיה שיכסו את ראשיהן (יז): מפני מה הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה. מה הן אומרות אנו גרמנו לכל באי עולם (שכחו) ושיכחו לכן:

על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה ולא בחלה ולא בהדלקת הנר (יח): מפני מה מסרו מצות נדה לאשה ולא מסרו אותה לאיש. אלא שהיה אדם הראשון דמו של הקב"ה באת חוה ושפכתו לפיכך מסרו לה הדם ששפכה (יט) מפני מה מסרו מצות חלה לאשה ולא לאיש (כ). אלא שהיה (הקב"ה) ואדה"ו חלתו של הקב"ה וטמאתו לפיכך מסרו לה מצות חלה כדי שיתכפר על החלה שטמאתו (כא): מפני מה מסרו מצות הנר לאשה ולא לאיש (כב). אלא שהיה אדה"ו נרו של הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם (כג) וכיבתו לפיכך מסרו לה מצות הנר ונתחייבה (וכד) כדי שיתכפר על הנר שכיבתה (כה): אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו (לישראל) לשפך (כה) לפיכך נתחייבה בנדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו (ל) שיטמא (כו) לפיכך נתחייבה בחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל (כו) שגרמה לו שכיבה לפיכך נתחייבה בהדלקת הנר. מכאן אמרו חכמים על שלש עבירות נשים מתות בשעת לידתן על שאינן זהירות לא בנדה לא בחלה ולא בהדלקת הנר (כז):

פרק י אנטיגנוס איש סוכו קבל משמעון הצדיק הוא היה אומר אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס אלא היו כעבדים המשמשים את הרב על מנת שלא לקבל פרס ויהי מודא שמים עליכם (א) ואתם

הערות לנריא

(ט) בתוכה בכייה. (י) כך היא בכייה. (יא) האיש נתון ביד האשה ואין האשה נתונה ביד האיש בכייה. (יב) י"י בביר פ"ו על כל הענין וכן בילקוט ר' כיג על כל הענין שם ופסקא זאת בליס מסכמת עם השאלה שם דמפני מה האיש מפקיד זרע באשה ואין האשה מפקדת זרע באיש ושם איתא ביד איש נאמן וי' מפרשים שם. (יג) אולי צ"ל אלא שהוא מבקש נאמן וי' מפרשים שם. (יד) באישה בכייה. (טו) מסכים עם נדה ל"א ע"ב (וכו) יד. (כז) וילקוט שם דאיינו בשעת הלידה. (כח) גרמה בכייה. (יז) ובביר שם לאחר שיעבר עבירה והוא מתבייש מכני אדם וי' בנשים. (יח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכייה וי' שבת ל"א ע"ב וירושלמי שם פ"ב היג ונתחובא פ"ח. (יט) בכייה שהיה אדה"ו דמו של הקב"ה בו צרור וכו' וירושלמי שם דמו של עולם ובביר שם דמו של אדה"ו. (כ) ולא

וכן בילקוט וזכיר ר' תקעיה ואנכי בחרתי בנוסחאת הכ"י וי' יומא ל"ט ע"ב. (פו) כי נפלה בכ"י והוגה בספרים ובילקוט שם שודרה תפארתם וי' בפירש"י ורד"ק למקרא זה. פח) נאות הירדן בכייע. (פט) י"י בילקוט שם וייע בתדאר פ"ל ובגורב פ"ו ומשם נראה שכת"ש נשמטה פה הדרשה על הילל בראש וי"ע פתיחתא דאיכה רבתי. (צ) הוספת מלה זאת עפ"י הגר"א ומשמעות ההמשך ובכ"י נבנימה במראה שאלמלא. (צא) ביתו אחר בא ובכש את בכייע. ובכ"י יבא אחר ליתא והוגה בספרים ע"י התומי. (צב) מלמד ששינה הקב"ה נעימות בני אדם זה מזה ליתא בכ"י ועתומי. (צג) זה מזה מתקנין הם זה בזה בכ"י ועתומי. וי' כהנדרין ל"ח ע"א ובירושלמי שם כ"ב ע"א ותוספתא שם פ"ה ונעימה דהבא הוא ודעת דשם ופירוש הופה מראה שם שכל אחד מוצא הן בדבר אחר וי' איח וכ"ר. (צד) כהנומאנת הגרמוזת בהערה הקודמת ונשינת פסקא זאת כאן משום הנך ג' דברים דשמעון הצדיק וייע נזיב פ"ד ובהערות אות ט' וי' שם. (פ"ה א) בכ"י שוכה וכן לקמן.

מסרו אותה לאיש בכייה. (כא) שטמאה בכייה ובירושלמי שם חלה טהורה של עולם ובביר שם גמר חלתו וכו' וי"ע נה ר"פ י"ד. (כב) ולא מסרו אותה לאיש בכייה. (כג) וכו' הקב"ה היה מאיר בו לכל באי עולם בכייה. (כד) כדי שיתכפר על שכיבתה בכייה. ובביר שם נשמתו של אדה"ו ובירושלמי שם נרו של עולם ובתחובא שם נרו של אדם. (כה) ובשביל שגרמה לו שישפך בכייה. (כו) ובשביל שגרמה לו שיטמא בכייה. (כז) ובשביל בכייה. (כח) זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר בכייה. והנה כל פסקא זאת אינה רק הכפלת דברים ונראה שהיא רק נוסחא אחרתא מהגליון שהכניס בפנים איהו סופר. (פ"א א) ע"י אבות פ"א מ"ג.

ד' נוסחא ב פרק יא אבות דרבי נתן נוסחא א פרק ו

פרק יא

יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסף בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר איש צרידה אומר יהי בית ועד לחכמים והיו מתאבק בעפר רגליהם והיו שותה בצמא את דבריהם א:

יהי ביתך בית ועד לחכמים שכל זמן שהחכמים ותלמידיהם ב נכנסין לתוך ביתו של אדם הבית מתברך בזכותו. (שכל) [שכן] מצינו ביעקב אבינו בשעה שנכנס יעקב לתוך ביתו של לבן נתברך הבית בזכותו שנאמר כי מעט אשר היה לך לפני וגו' (בראשית ל' י"ג) וכן לבן אומר נחשתי ויברכני ה' בגללך (שם שם כ"ז) וכן אתה מוצא ביוסף בשעה שנכנס לביתו ולא פוטיפר נתברך הבית בזכותו שנאמר ויברך ה' את בית המצרי (שם ל"ט ה') וכה"א והי ברכת ה' בכל אשר לו בבית ובשדה (שם שם) וכן את מוצא בארון האלהים על שנכנס לביתו א של עובד אדום (שמואל ב' י' י"ב). והרי הדברים ק"ו ומה ארון בזכותו חכמים ותלמידיהם שהן נכנסין לביתו

פרק ו

[יוסי בן יועזר אומר] א יהי ביתך בית ועד לחכמים והיו מתאבק בעפר רגליהם והיו שותה בצמא את דבריהם ב: יהי ביתך בית ועד לחכמים. כיצד מלמד שיהיה ביתו של אדם מזוהן לחכמים ותלמידים ותלמידים (א) כדאם שאומר לחבירו הרני ד משבר לך במקום ה פלוני: דבר אחר ו יהי ביתך בית ועד לחכמים כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלך לומר לך שנה לך א אם יש בידך לשנות שנה לו ואם לאו פטרוהו מיד. ואל ישב לפניך לא על המטה ולא הכסא ולא על הספסל ח אלא ישב לפניך על הארץ וכל דבר ודבר שיצא מפך יקבלוהו עליו באימה ביראה ברתת וכו' (א) בדרך שקבלו אבותינו מהר סיני באימה ויראה ורתת וז"ע אף הוא יקבל עליו כל דבר ודבר שיצא מפך באימה ויראה ברתת וז"ע ט:

הווי מתאבק בעפר רגליהם כיצד בזמן שתלמיד חכם נכנס לעיר אל תאמר איני צריך לו אלא לך אצלו ואל תשב עמו לא על גב המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא שב לפניו על הארץ וכל דבר שיצא מפיו קבלוהו נתברך הבית בזכותו שנאמר בך ה' את בית עובד אדום וגו' האלהים שלא היה בו אלא שני לוחות בלבד ד נתברך הבית של אדם על אחת כמה וכמה שיתברך הבית בזכותם ה:

הערות לנרא

משתמש וכו' לא היתה דעתו וכו' מסורה בית פרושין וכו' ובספרים הנהגה ע"י התוס' אבל גם בהג"ה זאת הדברים דהווי משתמשין וכו' שלא היתה דעתן גסה וכו' קשים להולמם וע' מפרשים. והג"ה גסה שהיתה דעתן גסה עליהם וכו' והמכריזין מיה ש לא השתמש וכו' שלא היתה וכו'. והעירק בערך ביהוס הבא לפסקא זאת בשם הארזי וז"ל ומפורש בארזי ב' תלמידים היו לו לאנטיגונוס איש סוכו ושםם צדוק וביהוס ושנה להם אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס וכו' והלכו ושנו לתלמידיהם ותלמידיהם תלמידיהם ולא אמרו פרושין עמדו ופרשו בן התורה ואמרו מסורה ביד פרושין לצעד עצמן כהו"ו ולעזוב אין להם שכר ויצאו מהן שנים משפחות רעות צדוקין וביהוסין ונקראו צדוקין לשם צדוק וביהוסין לשם ביהוס ע"כ. הרי שאינם לפנינו דברים אלא וכן להתנהג בהמארי שם וגם לא בהרשבי"ם שהבא גם הוא לפסקא זאת בבבא בתרא קט"ו ע"כ וז"ל נראה שיש לדונם בתוספת קבועה מגליון ע"י סופר אחר שרשם זאת ע"פ דברי יוסף בן גוריון שהעשירים החזיקו ביד הצדוקים וצ"ע וע"כ ג"כ.

פ"א א בב"י ובספרים ישנים ליתא והנהגה בן אה"כ בספרים ע"פ אבות פ"א מ"ד. והב"א הוסיף עוד ע"פ המשנה כזה יוסי בן יועזר איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם יוסי בן יועזר אומר וכו' אבל הטעין בספרים יראה כי התיבות קבלו מהם הם ספוסקים כאל קצת הגיונו ממנו וע' מנן אבות למשנה זאת. ב) בן בהרשבי"ם וע"פ ג"כ הגהתי גם אנכי. ג) לחכמים ותלמידים ותלמידים תלמידים בב"י. ד) הרי רבי משבר בב"י. ה) מקום בב"י. ו) ר' אומר בב"י. ז) שנה לי ליתא בב"י. ח) כהנא בב"י ובספרים ספסל. ט) הוספתי זה ע"פ כ"י' והסופר דלג מוסיף וע' מפרשים ובבבא זאת אשמעינן הנגהת הרב ובבבא ב' הנהגת התלמיד וע' מפרשים. והנהגה מדברי

שכן מצינו באבות הראשונים שעבדו באימה ויראה ונחלו חיי העולם הבא. באברהם מהו אומר כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה ולא חשבת את בנך את יחידך ממני שלא תהרהר אחריו שנאמר ויצא אותו ההוצה וגו' ואמר לו כה יהיה זרעך והעלולו לתר המוריה לעולה והמקום הבטוח כי ביצחק יקרא לך וזע ולא קבל מן המלאך ש"אל אל תשלח ידך אל הנער. אמר (הצוא) (אוציא) ממנו מפני דם השיב המלאך ואל תעשה לו כ"א מ"ה אל תעש לו מוס כי עתה ידעתי כי ירא אלהים אתה וגו' ועוד שהוסיף לכבשן האש על מנת לשרוף ובשביל שעבד באימה ויראה הצילו המקום יתברך ויתרומם ויתעלה ונחל חיי העוה"ו והיי העוה"ב. ביוסף מהו אומר את האלהים אני ירא שהיה בידו יכולת מפני (שהיה) מלך ולא שלם לאחיו כשבאו לפניו שום גמול רע (לא) (אלא) שלם להם מוכה תחת רעה לך נאמר את האלהים אני ירא וכשנפטר יעקב אבינו ע"ה והלך יוסף עם אחיו לקברו ובשובו עמד על הכור שהשליכוהו אחיו וברך ברוך שיעשה לי נס במקום הזה וחשבו אחיו ואמרו לו יושטנו יוסף וגו' שיתלו לו אחיו ואמרו לו אבך צוה לפני מותו וגו' אנא שא פשע אחיך ותטאתם ולא צוה ולא היו דברים מעולם אלא מפני דרכי שלום התורה לשנות דבריו של אדם והשיב להם ואמר אל תיראו התחת אלהים אני אתם השבתם עלי ויגמל אותם וידבר על לבם והוא אומר את האלהים אני ירא. ביונה מהו אומר את ה' אלהי השמים אני ירא.

בעובדיה מהו אומר ועובדיה ירא את ה' מנעוריו. ועוד אמרו חכמים ז"ל הכל ביד שמים חוץ מיראת שמים כמאן שכל העובד לפני המקום באימה ויראה נחלו חיי העוה"ב וחי העוה"ב ע"כ. וזרות וילדות אלו ניכר מתוכם ואולי נכתבו בניגוד להכת הידועה שהסריה על המדה בענין זה עד שפרקה מעליה עול תורה ועול מצות. וע' ביד פניו ס"ח בענין עקדת יצחק וע' תנחומא סוף וחי בענין יוסף. וע' תנחומא פ' ויקרא ובמדבר רבה פ' כ"ב ששם מונה ג' יראי שמים אברהם יוסף ואיוב. פ"א א) ע"אבות פ"א מ"ד ובב"י ידו ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך בית ועד לחכמים והוא בליס מ"ס וכן ליתא בב"י. ב) בב"י שהחכמים ותלמידיהם. ד) בלבד ליתא בב"י. ה) ע' ספרי דברים פ' ל"ח וע"כ בב"י פ"ג ס"ח ובתד"ר פ"כ

דיא והוי מתאבך בעפר רגליהם זה רבי עקיבא שבקש ללמוד תורה הלך וישב לו על באר אחת בלוד וראה חולית הבור חקוקה אמר מי חקק אמר החוליא הזו. אמרו לו החבל. אמר להם ויכול הוא. אמרו לו הן מפני שהוא תדיר [עליה] ואמרו לו ולכך את תמה מים שחקו אבנים שנאמר אבנים שחקו מים (איוב י"ד י"ט ג). אמר (כ"י) [וכי] לבי קשה (כאבן) [מהאבן] ד' אלך ואלמוד פרשה [אחת] מן התורה. הלך לו לבית הספר והתחיל קורא בלוח הוא ובנו. למד מקרא ותרגום ומדרש הלכות [ואגדות] שיחין ומשלים (ה) הכל למד (ו). היה רבי שמעון בן מנסיה (ז) [אומר] מלח"ד ח' לסתת שדיה יושב בצד ט' הדר אמרו לו מה את עושה כאן. אמר להם מבקש אני לעקרו (י). אמרו לו ויכול אתה. אמר להן. התחיל מסתת אבנים קטנים ומשליכן לירדן י"א ראה [אחרת] [אבן אחת] גדולה (ממנה) נתן [עליה] [תחתיה] צפורן של ברזל והשליכה לירדן ראה אחת גדולה ממנה (ב) נתן תחתיה צפורן [של ברזל] והשליכה לירדן (ג) אמר ירדן (הא) [יהא] לך (א"י) [אין] זה מקומך (ד) שנאמר בחלמיש שלח ידו הפך משרש הרים (איוב כ"ח ט'): היה ר' עקיבא נושא ונותן בינו לבין עצמו ואומר אלף זה (בחין) [בית] זה טו' למה נכתב שנאמר בצורות יאורים בקע וכל יקר דאתה עינו (ש"ש ש"י). א"ל ר' אליעזר עקיבא עליך נאמר מכבי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (ש"ש ש"יא טז) דברים שהיו מעולמים ומסותרים מן הבריות הוציא ר' עקיבא לאורה: בן ארבעים שנה הלך לו לבית הספר. בן ארבעים שנה למד את הכל וארבעים שנה למד את ישראל. נמצאו לו י"ב אלף זוגות של תלמידים בבתי כנסיות ובבתי מדרשות יושבים ויושנים מאנטפטרס ולפנים י': אמרו עליו

היה (י) רבי עקיבא דן ק"ו בעצמו מה (יד) רך פסל את הקשה דברי תורה שקשין טו' ככרזל על אחת כמה וכמה שיחקקו את לבי שהוא בשך ודם מיר חזר ללמוד תורה. הלך הוא ובנו וישבו טו' אצל מלמדי תינוקות. א"ל רבי למדני תורה אחו רבי עקיבא. בראש הלוח ובנו בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תיו ולמדה. תורת כהנים ולמדה י". היה לומד והולך עד שלמד כל התורה-כולה. הלך וישב [לו] י"ח לפני רבי אליעזר ולפני רבי יהושע אמר להם רבותי פתחו לי טעם משנה. כיון שאמרו י"ט לו הלכה אחת הלך וישב לו בינו לבין עצמו אמר אלף זו למה נכתבה. בית זו למה נכתבה. דבר זה למה נאמר. חזר ושאל (כ) והעמידן בדברים: רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל. למה הדבר דומה לסתת שהיה מסתת בהרים פעם אחת נטל קרדומו בידו והלך וישב על ההר (כא) והיה מכה ממנו צורות דקות וכאז בני אדם ואמרו לו מה אתה עושה. אמר להם הרי אני עוקרו וכטילו בתוך הירדן. אמרו לו אי אתה יכול לעקור את כל ההר. היה מסתת והולך עד שהגיע אצל סלע גדול נכנס תחתיו סתרו ועקרו והטילו אל הירדן וא"ל אין זה מקומך אלא מקום זה. כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. אמר לו ר' טרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מכבי נהרות חבש ותעלומה יוציא אור (איוב כ"ח י"א) דברים המסותרים מבני אדם הוציאם ר' עקיבא לאורה: בכל יום ויום היה מביא חבילה של עצים (כב) הציה מוכר ומתפרנס והציה מתקשט בה. עמדו עליו (כג) שכניו ואמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן מכור אותן לנו (כד) וטול שמן בדמיהן ושנה לאור הנה. אמר להם הרבה סופקים אני מסתפק בהן (כה) אחד שאני שונה בהן ואחד שאני מתחמם כנגדן ואחד שאני יושן בהם (כז): עתיד רבי עקיבא לחייב את כל העניים בדין שאם אומרים להם מפני מה לא למדת [תורה] והם אומרים מפני שעניים היינו. אומרים להם והלא רבי עקיבא עני ביותר ומדולדל היה. ואם אומרים מפני טפינו אומרים להם והלא רבי עקיבא היו לו בנים ובנות (כו) אלא אומרים להם מפני שזכתה רחל אשתו (כח): בן ארבעים שנה הלך ללמוד תורה סוף שלש עשרה שנה (כט) לימד תורה ברבים. אמרו לא נפטר מן העולם עד שהיו לו שולחנות של כסף ושל זהב

הערות לנויב

(ג) בכ"ה איתא עוד ועוד שהמים הם רבים יותר מן ההכל. (ד) הגהתי ע"פ הגי'ש ובכ"ה אמר להם כי וכי בכב"ר. (ה) בכ"ה שיחות ומשלים. (ו) בגי'ש הכל ל מ ד ו. (ז) בכ"ה מנסיה. (ח) בכ"ה למח"ד. (ט) בכ"ה תחת. (י) לעקור ההר. בכ"ה (יא) בכ"ה קטנות ומשליכן לירדן (יב) בכ"ה הומנה. (יג) בגי'ש ליתא לראה חב'. (יד) הגהתי ע"פ הגי'ש. (טו) הגהתי ע"פ הגי'ש ובכ"ה זיון זה וגם בגי'ש איתא אחריו בית זה וכי זיון זה וכו' (זו) בכ"ה לאור. (זי) עי' ערך השלם ערך אנטפטרס ואולי פירוש מלת

הערות לנויב

שתדיר (במקום שתדיר). (יג) מה היה בכ"י. (יד) ומה בכ"י. (טו) ככ"י וכספריים שקשה. (טז) וישב בכ"י. (יז) עי' ויקרא רבה פ"ז פסוקתא דר"כ ט' ע"ב ופסוקתא רבתי פ"ג ע"ב ובהערת ש"ש. (יח) וישב לו אצל בכ"י. (יט) ככ"י וכספריים שאמר. (כ) הלך ושאלן בכ"י. (כא) בכ"י בצד ההר ובכ"ה תחת ההר. (כב) של קשין בכ"י ועי' תוס' (כג) מלת עליו ליתא בכ"י אבל נראה כיון שחק ש"ש. (כד) א ו ת ה לנו בכ"י. (כה) סיפוקי' מסתפקי' בהם ועל הגליון טמנו בכ"י. ובכ"ה סיפוקין' אנו מסתפקין' ועי' תוס'. (כו) בכ"י שאני יכול לישן ובכ"ה לישן עליו ובתוס'י' ככפנים וכספריים שאני יכול לישן בהם והוא נראה כמחולל ולי' יומא ניה ע"ב 'מספור כזה מהלל. (כז) בכ"י אומר להם מפני מה לא למדת תורה שעניים היינו אומר להם והלא ר"ע עני ומדולדל היה ואם אומר להם מפני שטפלינו מרובים אמרו לו והלא ר"ע וכו'. ובכ"ה לא למדת שעניים היינו וכו' ואנכי הגהתי ע"פ התוס'י' בהוספת מלת תורה ע"פ הכ"י. (כח) כך היא הגוססא בספריים ישינים ובכ"י אלא אומר לו מפני שזכרתי אשתו ובספריים עוד נ"א ובנות תורה והיה מפרנס אותם ואת בניו ואת רחל אשתו אבל לא מצאתי שום סמך לה וגם התוס'י' לא הגיה כן. והעיקר הוא כנוסחת הכ"י אלא שהוא קטועה ומשובשת ויש להשלימה ולתקנה ע"פ נויב ע"ש ספרי. (כט) בכ"ה כ"ג שנה.

שלא עשה (בפועל) (כפועל) מימי יח) אלא בכל יום (הוא) (היה) מביא ב' חבילות של עצים ומזכר (אחר) (אחת) בתריסין יט) (ואחד) (ואחת) שהיה מתחמם (כנגדם) (כנגדה). אמרו לו שכנינו עקיבא (איברתו עשן) (איברתנו בעשן) מכור חבילתך וקח בה כ' שמן. אמר להם איני שומע לכם (שני) דברים טובים כא) יש לי בה אחת שאני מתחמם כנגדה ואחת שאני משתמש לאורה. אמרו לא מה ער שיטתן על ממות של זהב ועד שעשה כתר של זהב לאשתו כב) ועד שעשה קורדיקוס של זהב לאשתו כג). אמרו לו בניו הרי חבריות משחקות עלינו. אמר להם איני שומע לכם אף היא נצטמרה עמי בתלמוד תורה כד): (אמרו) (אומרים) לו לאדם מפני מה לא למדת תורה בעולם הזה. אומר שהייתי בה) עני. אף ר' עקיבא עני היה. שהייתי כז) עשיר. אף

ועד שעלה למטתו בסולמות של זהב. היתה אשתו יוצאה בקרדומין ל) ובעיר של זהב. אמרו לו תלמידיו רבי ביישנתו ממה שעשית לה. אמר להם הרבה צער נצטמרה עמי בתורה לא):

מה היה לב) תחלתו של רבי אליעזר בן הורקנוס ג). בן עשרים ושנים שנה היה ולא למד תורה. פעם אחת אמר אלך ואלמוד תורה לפני רבן יוחנן בן זכאי לר). א"ל אביו הורקנוס אי אתה טועם עד שתחרוש מלא מענה. השכים וחרש מלא מענה. אמרו אותו היום ערב שבת היה לה) הלך וסעד אצל חמיו לו) וי"א לא מעם כלום מ' שעות של ערב שבת עד ר' הושע של מוצאי שבת. כשהוא הולך בדרך ראה אבן הימית לו) ונמלה ונתנה לתוך פיו וי"א גללי הבקר היה. הלך ולן לה) באכסניא שלו. הלך וישב לו לפני רבן יוחנן בן זכאי בירושלים עד שיצא ריח רע מפיו אמר לו רבן יוחנן בן זכאי אליעזר בני כלום סעדת היום. שתק. שוב א"ל ושתק לט). שלח וקרא לאכסניא שלו א"ל כלום סעד

ר' עקיבא עשיר היה. שהייתי מטופל. אף ר' עקיבא מטופל היה. שמא לא זכו לך אבותיך כז). אף ר' עקיבא לו זכו לו אבותיו. מכאן אמרו חכמים ז"ל עתיד רבי עקיבא לבייש הרבה כח) למי שלא למד תורה בעולם הזה כט): **פרק יג** ושותה בצמא את דבריהם שכל זמן שדברי תורה נכנסים ומוציאים חדרו) (הלך) פנויים הן נכנסים ושורים בתוכו) ואין יצהיר שולט ביניהם ואין אדם יכול להוציאם מתוכו ב). משלו מלה"ד ג) למלך שהיה מהלך בדרך ומצא שם חדרים וטרקל פנויים ונכנס ושורב בתוכן ואין יכול אדם להוציאם (מתוכו) (מתוכן). כך כל זמן שדברי תורה נכנסים (ומוציאים) (ומוצאים) חדרו) (לב) (הלך) פנויים הן נכנסין ושורין בתוכו ואין יצהיר שולט בינותם ואין אדם יכול להוציאן מתוכו:

דבר אחר ושותה בצמא את דבריהם (א"ר) (אמרו עליו על ר') אליעזר בן הורקנוס כשבקש ללמוד תורה ד) חורשין הרבה היו לאביו ה) והוא היה חורש כטרשין. ישב לו והיה בוכה. א"ל אביו (בני) מפני מה אתה בוכה שמא מצמער אתה שאתה חורש כטרשין למחר בוא וחרוש על גב (מערה) (מענה) ישב לו על גב (מערה) (מענה) והיה בוכה ו). א"ל אביו מה אתה בוכה. א"ל שאני מבקש ל) ללמוד תורה. א"ל (הרי בן כ"ח שנים אתה ואתה מבקש ללמוד תורה אלא) לך וקח לך אשה והוליד ממנה בנים וחוליכין לבית הספר. היה מצמער ג' שבתות עד שנגלה עליו אליהו. א"ל עלה לך ה) אצל בן זכאי לירושלים. (עלה) ישב לו והיה בוכה. א"ל בן מי אתה ולא הניד לו. מה אתה בוכה מה תבקש ט). א"ל ללמוד תורה. א"ל מימך לא נכנסת לבית הספר ולא למדת קריאת שמע ולא תפלה ולא ברכת המזון. א"ל לאו. עמד ולמדו שלשתן. א"ל מה אתה מבקש לקרות או לשנות. א"ל לשנות. היה מלמדו שתי הלכות כל ימות השבת ו) ובשבת היה חוזר עליהם ומדבקן יא). עשה שמונה ימים ולא מעם כלום עד שעלה ריח פיו לפניו וטרדו מלפניו. וישב לו והיה

הערות לנו"א

ל) והיתה יוצאת בקרדומין כן הוא בכ"ע והגהתי לפי' ובספרים קרדומין ולא מצאתי לזה פתרון נאות ועי' בערך ערך כרדס שרמו"ם ע"י התי"ם של המקרא בשמאל ב' י"ג ויה כן בתלפזנה בנות המלך מעילים שחרגם מעילם כרדומין והוא מלה יונית לפי עדות ר"ב מוספאי ופתרונה מעיל עם בתי ידים ע"ש. (לא) אמרו לו בניו (בכ"ע) ביישנתו מה עשה לה הרבה צער נצטמרה עמו בכ"י ועתומי. ובעיקר הדברים עי' נדרים נ' ע"א ובתובות ס"ב ע"ב ובירושלמי שבת פ"ו היא ובבלי שם ג"ט ע"ב ועי' בספרי פ"י שני' ובמ"ע שם אות מ"ו ועי' היטב בספקתא דריב ל"ט ע"ב ובהערות שם אות קע"ה. לב) היתה בכ"ע. ג) בן הורקנוס בכ"י ועתומי. לד) פ"א היה אימר אלך ואלמוד וכו' בכ"ע. ובניא שבתומי' אלך ואלמוד הלך ולמד תורה לפני ריב"ז. לה) ע"ש היתה בכ"י. לו) בבית המיו בכ"ע. לז) כן הוא בכ"ע ובספרים שרימה ואין לזה פתרון נאות ומלה נ"ט ל"ה נראית כמיותרת לפי נוסחת הכ"ע ואולי כיוצא ב' נוסחאות כאן. לח) בכ"ע וי"א גללי הבקר הלך ומלאן וכו' ובכ"י ותלאן ועתומי. לט) שתק בכ"ע ועתומי.

לפנים לצד מזרח. יח) כלומר לעבוד כל היום מפני ביטול תורה. יט) ענינו מוכרין בשוק ועי' בערך ערך זה והגהתי אחת ע"ש הגו"ם. כ) וקח לך שמן בכ"ה. כא) בכ"ה כי ב' דברים ואנכי הגהתי ע"ש הגו"ם וע"ש עוד. כב) בנייש עיר של זהב. כג) בנייש קורדנויות של זהב ברגליה ועי' בערך ערך עכ"ס וערך קרדוקים ופירש ר"ב מוספאי שם מין סנדל ועי' נ"ע. כד) נצטמרה בתורה בכ"ה. כה) הייתי בכ"ה. כז) אם אימר שהייתי בכ"ה. כח) אם תאמר שמא לא וכו' בכ"ה. כט) בכ"ה הרבה בני אדם למי וכו' ובנייש לבייש למי וכו'. כט) בעיקר הדברים עי' נ"א ובהדגמאות הרמוזות בהערות שם אות כ"ז ול"א. פ"ג) א) בתוך הלב בכ"ה. ב) מתוך לבו בכ"ה. ג) משל למה"ד בכ"ה. ד) בכ"ה שבעת שבקש הוא ללמוד וכו'. ה) היו חורשין לאביו בכ"ה. ו) הגהתי ע"ש הגו"ם ובכ"ה למהר תהיה עמנו על המענה ישב לו והיה בוכה. ז) רוצה בכ"ה. ח) לך ליתא בכ"ה. ט) בכ"ה מה אתה תבקש. י) כל ימי השבוע בכ"ה. יא) בכ"ה ומדבקן ואולי

הערות לנו"ב

אליעזר אצלכם. אמרו לו אמרנו שמא אצל רבי יהוה סועד מן.
אמר להם אף אני אמרתי שמא אצלכם היה סועד בני
ובניכם (א) אבדנו את רבי אליעזר מן האמצע. א"ל כשם
שיצא לך ריח רע מפיו כך יצא לך שם טוב בתורה * (א). שמע
עליו הורקנוס אביו (שהיה בן) לומר תורה אצל רבן יוחנן בן
זכאי אמר אלך ואדיר אליעזר בני מנכסי (ב). אמרו אותו
היום רבן יוחנן בן זכאי יושב ודורש בירושלים (ג) וכל
גדולי ישראל יושבין לפניו. שמע עליו שבא הושיב לו
שומרון (ד). אמר להם אם לא לישב אל תניחוהו. בא
לישב ולא הניחוהו. היה מדלג ועולה (ה) עד שהגיע אצל בן
ציצית הכסת (ו) ואצל נקדימון בן גוריון ואצל בן כלבא שבוע
היה יושב ביניהם ומרתת (ח). אמרו אותו היום נתן ענינו
רבן יוחנן בן זכאי בירבי אליעזר ואמר ליה פתח ודרוש (ט).
א"ל איני יכול לפתוח. דחק עליו ודחקו עליו התלמידים (י)
עמד ופתח (יא) ודרש בדברים שלא שמעתן און מעולם (ב).
כל דבר ודבר שיצא מפיו עמד רבן יוחנן בן זכאי על גוליו (ג)
ונשקו על ראשו ואמר לו רבי אליעזר רבי אמת למדתני.
עד שלא הניע (עת) (ד) לצאת עמד הורקנוס אביו על
גוליו ואמר רבותי אני לא באתי אלא להדיר אליעזר בני
מנכסי עכשיו כל מנכסי יהיו נתונים לאליעזר בני וכל אחיו
פטורין ואין להן בהן כלום (ה):

ולמה נקרא שמו ציצית הכסת שהיה מוסב על מטה
של כסף כראש כל גדולי ישראל (י):
אמרו על בתו של נקדימון בן גוריון שהיתה ממנה
מוצעת בשנים עשר אלפים דינרי זהב, ודינר צווי של זהב
היה יוצא בה מערב שבת לערב שבת לציון קדירה, ושומרת
יכם היתה (י):

שבירושלים. וכשעמד הסקרין שרפו את כ) האוצרות שבירוש
לכל אחד ואחד בירושלים כא): רבי יהושע כב) רבי שמעון

הערות לנ"א

(ט) הוא סוּעַד בְּכִיַּע וְכֵן לִקְסָן. (מא) אָמַר לָהֶם בְּנֵי וְכוּ בְּכִיַּע.
 (מב) סֵלַת מִוֹב לִיֵּאָה בְּכִיַּע. (מג) בְּכִיַּע וְאִדְרִי אֲלֵיִעֹר.
 (מד) מִנְסֵבִי תְּחֻמֹּתַי מִבְּיֵא אֶלֶךְ לִירוּשָׁלַם וְאִדְרִיִּם אֲלֵיִעֹר וְכוּ. (מה) אָמְרוּ
 אֲבוֹתֵי הָעָם וְכוּ יוֹשֵׁב בִּירוּשָׁלַם וְדֹרֹשׁ בִּירוּשָׁלַם בְּכִיַּע. (מז) וְכִבְיֵא
 הָרוֹשֵׁב עֲלָיו. (מח) כֵּן הָיָה בְכִי וּבִסְפָרֵי הַגִּיטָה עִים הַתּוֹמָי' מִדְּלָג
 וְהוֹלֵךְ וְאִכֵּי. (מט) כִּי צִוִּיתָ הַכֹּהֵן כֵּן בְּכִיַּע. (ממ) וּמִרְתֻּעַ בְּכִי וְתוֹמָי'.
 (נא) כֵּן הִוָּה בְּסִפְרֵי עַל יְדֵי הַתּוֹמָי' וְכִבְיֵא לִיֵּאָה לְמַלְתִּי דְרֹוֹשׁ.
 (נב) בְּכִיַּע רָחֵק מֵעֵלִי וְדִקְדָּקוּ עֲלָיו הַתְּכִלְבִּיִם עִם וְהָיָה נִדְרָה
 לְהִנָּח כֵּן לֹוֹא תִּיבֵת עֲלָיו וְתִיבֵת עִם וְעִיֵּי לֹא הוֹסַפְתִּי רָק מִלֵּת
 עֲלָיו וְכִבְיֵא וְדִקְדָּקוּ אוֹתוֹ וְכוּ וּבִסְפָרֵי וְדִקְדָּקוּ וְתוֹמָי' מִדְּלָג.
 (נא) בְּכִיַּע לִיֵּאָה לְמַלְתִּי עִמָּד וְפַתַּח וְכִבְיֵא לִיֵּאָה לְמַלְתִּי וְפַתַּח וְתוֹמָי'.
 (נג) הָאֵזֶן מִסְּעוֹל בְּכִיַּע. (נד) עַל גְּדִלּוֹ לִיֵּאָה בְּכִיֵּא וְתוֹמָי' וְעִיֵּי שֵׁם
 שְׂרָרִים שִׁינָא מִסּוּי עֹדֵד וְכוּ וְנוֹשְׁקָן וְאִמְרוּ לוֹ וְכוּ הֵלֵךְ בְּבִינֵינוּ וְכִבְיֵא
 בְּסִפְרֵי אַחַת לְמַלְתִּי זִמָּן. (נז) בְּכִיֵּא לִיֵּאָה לְמַלְתִּי עַת וְכוּ בְּסִפְרֵי וְכִבְיֵא
 לִיֵּאָה וְהוּגָה אִיכֵי זִמָּן וְאִכְבִּי בְּכִיֵּא נִסְחָתִי בְּכִיַּע. (נה) וְאֵין לָהֶם בָּהֶם
 כְּלֹמֶה בְּכִי וְתוֹמָי' וְכִיֵּיקָר הֶדְרִים עִי בִירִם מִסִּי וְפִרְרִי מִיֵּא וְכוּ
 וְהִגְדוּת לִיֵּאָה וְעִיֵּי נִירִי. (נו) שִׁמְשֻׁכֵּל עַת מִסּוּל שֵׁם כִּסֵּף בְּכִיֵּא
 הַתּוֹמָי' מִקֻּדֶּה שְׂהִיָּה מִסּוּכֵב וְכוּ יִמְנֹו יִיֵּא וְיִרְרָשִׁי שֵׁם וְכוּ בְּכִיֵּא

ואיכה רבה פ"א וקה"י פ"ז וזר"א פ"ב ובבב"ר ר"ל שם ו"י ע"ד
שם א"תא ובבב"ר פ"ז וקה"י פ"ז וזר"א פ"ב ובבב"ר ר"ל שם ו"י ע"ד
ואולי יש להגיה לפ"ז ו"י אה"ר וצ"ע. (ז) כן הוא בבב"ר ע"י הר
לה וכו' לסיפוק הדירה וכו' וגם בבב"א ליתא ללמל של. וא"י

ענינו ומרדק אחריהן וע' בערך ערך בוק א"י
(יב) בכ"ה בן גדולי הדור ולא הייה מבינו לי.
א"י את לוחא בב"ה. (יד) בכ"ה מבינו ובניש
ביתו. (טו) בן הוא בכ"ה ובכ"ר אומר אני לך ועי'
בניש. (טז) הנהי' ע"פ הנהי' ובכ"ה אבל אומר לך
ושם וב' ובכ"ר אבל אני אומר לך וכו' ונראה שהוא
הוספה מליקון ולוחא בפדריא ובפדורש הדברים
ואודות הדגמאות ע' פסיקתא רבתי שם ע"ב ובניש
שם אות קצ"ב. (יז) בכ"ה בן צצית הכסת וכן לקמן
וע' גימא ובהערות שם את גימ. (יח) הקישו מבאר
ואולי יש להגיה לפי שהיה מביט על ממות של הזהב
וכס קצ"ב וכו'. (י"ח) בכ"ה מביט בורש של גנות חקון
בזהב ובניש בבית אביעית חורין מוטנן בזהב וחקון
לזה הוא בפדריא ועי' בביאוריו דר"ל שם פ"ב אות ה'
ולא נתישבה דעתו בדבריו. (כ) כל התאודות בכ"ה
(כא) בכ"ה ומדור כל מה הוא ואחר שביורשלים.
(כב) בכ"ה ר"י בן חננאי. (כג) לו לרבינו בכ"ה.

בנות סיו ע"ב. והנה בפירוש המיוחד לרש"י על הבר' משנות של זהב וכסף נקרא שמו ציצית הכסף. וזכ"ע דינרי זהב ודינרי צורי. דינר זהב היה יוצא וזכ"ע נסחאות יש כאלו וז' בתוכות מה יוצא ופי' ז"ב

וּפְרִים לִיתָא. עַד) הַתְּנִית יֵשׁ עֵיב וְכִי לִיתָא וּמִפְרִישׁ
מִמֶּנּוּ כָּלֵל בְּכֵינִי. וּבִכְרִיא מֵלֵת מִבְּתוֹר לִיתָא וְכִי
יֵשׁ כָּל הַטּוֹב הוּא לְשִׁרְתָּא בְּאֵשׁ וְעוֹמְדִים. (עַד) בְּתוֹךְ
וְעוֹמְדִים. (עַד) כְּבִיעַ מִדּוּ שִׁקָּר גְּדִישׁ וְדִבְרוּ וְכִי
לִישׁ וְכִי נִשְׁטֵן שֵׁשׁ. וּבִאֲכִיָּה רַבָּה פֶּאֶר וְקִדְלָת רַבָּה פֶּאֶר
וְכִי חֲלוֹק גְּדִישׁ. (עַד) עוֹשֵׁן בְּאוֹתָהּ שִׁעָה רַבָּה פֶּאֶר

אותם כמיט ב). ועוד עשו אנשי ירושלים פא) שולקין את התבן ואוכלין פב). וכל אחד ואחד מישראל שריו נגד חומותיה של ירושלים אמר מי יתן לי חמש תמרים וארר ואטול פג). חמשה ראשים. נתנו לו פד) חמש תמרים ירד ונטל חמשה ראשים כאנשי אספסינוס פה). הציץ אספסינוס בצואתן פו) וראה שאין בהן מין דגן ואמר לחיילות שלו ומה פז) אלו שאין אוכלין אלא תבן כך פח) הורגין בהן אלו היה אוכלין כל מה שאתם אוכלין ושותין פט) על אחת כמה וכמה שהיו הורגין אתכם צ):

פרק ז

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך ואל תרכה שיחה עם האשה א): יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לרוחה לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב ב) כגון איוב שעשה ד' פתחים לביתו. ולמה עשה איוב ד' פתחים לביתו כדי שלא יהיו עניים מצטערים להקיף את כל הבית. הבא מן הצפון יכנס כדרכו הבא מן הדרום יכנס כדרכו וכן לכל רוח לך עשה איוב ארבעה פתחים לביתו ג). ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלים ושותים בתוך ביתך כדרך שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתו של איוב וכשנפגשו ה) זה בזה אמר אחד לחבירו מאין אתה בא מתוך ביתו של איוב ולאן אתה הולך לביתו של איוב. וכשבא עליו ההוא פורענות גדול ו) אמר לפני הקב"ה רבונו של עולם לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים שנאמר ואוכל פתי לבדי ולא

לתוך ביתך לא היית מרחם עליו אבל אברהם לא עשה כן פתח (ביתו) אהלו ז) שנאמר והוא יושב פתח האהל כחום היום ויהיו עניים בני ביתך לא עני ממש אלא מי ט) שהוא הכלבים שלו אינן מזיקין ו). ובזמן שהוא מתחייב הכל מזיקין. כל מי שאשתו ענוה יוצא למקום שמח ולבו בטוח עליה יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בני) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה)

הערות לגמרא

פ) בכ"ע היו מביאין את העגלים וגורדין אותן בגדרין ושותן אותן במט. ובכ"א וגורדין אותן בגדרין וטח אותן ובתומי' במגרין ע"ש וכתב הא"ח שנקבו העגלים וכו' ומסותין אותן כדי לאבד הטוב להכעיס. ובכ"א בפירוש ב' ספרים ומנהי עיגולים ור"ל עיגולי דבולה שהיו משיחיתין אותן ע"י סוס ע"ש ולא איתפריש לו. פא) מה היו עושין אנשי ירושלים בכ"ע פב) בספרים ואוכלים אותן ובכ"א ובתומי' מנה אותה ובכ"א הוא כל אחד ועתומי' פג) ארר ואטול בכ"א ועתומי' פד) בתומי' מרד נתנו לו. פה) כאספסינוס בכ"א. ובתומי' ויורד ונטל ה' ראשים וכו'. פי) היה אספסינוס הוצץ בבית ובכ"א מלת אספסינוס ליתא ועתומי' פז) ומה ליתא בבית ועתומי' פח) כך ליתא בבית. פט) ושותין ליתא בבית. צ) ע' איכה רבה פ"א.

פ"ז א) ע' אבות פ"א מ"ד ובספרים שלפני איתא יוסי וכן הוא בגליון כ"י' ע"י סדר הדרות לשם זה. ב) בספרים לדרום ומזרח ומערב ולצפון. וצ"ע בספרים ובכ"ע לדרום ולצפון (מלה זאת על הגליון) ולמזרח ולמערב ואנכי הגהתי לפי משמעות ההמשך לקמן ע"פ גויב וצ"ע ברבנו יונה ובמאורי למשנה זאת. ג) בכ"ע מפני מה שכן עשה איוב ד' פתחים לביתו אמרו כדי שלא יהיו עניים וכו' יכנס כדרכו וכן לכל רוח וזה לך וכו' ומלת וזהו היא על הגליון ובכ"א ויבנות ומה עשה איוב ד' פתחים הסירים ועתומי' ובצוקר הדברים ע' ביר פ"מ ס"ט ובפירש' ובמגנות כהונה שם וצ"ע ברכות ג"ח ע"ב. ד) עניים ליתא בכ"א ועתומי' ה) וכשנפגשו בכ"ע. ו) גדולה בכ"ע ולא הגהתי מפני שכל הלשון מגומגם והגריא גרים הפירענות הגדול

בקשתי ממנו קרקעות היה נותן לי לו) שנאמר לה' הארץ ומלואה (תהלים כ"ד א') לה). לא בקשתי ממנו אלא שאזכה לתורה שנאמר על כן כל פקודי כל ישרתי כל ארח שקר שנאתי (שם ק"ט ק"ח) לט):

פרק יד

יוסף בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך (ואל תרכה שיחה עם האשה א):

יהי ביתך פתוח לרוחה כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום ולמזרח ולמערב. וכך היה איוב אומר מכל מקום שיבוא אדם לשם יכנס שנאמר דלתי לאורח אפתח (איוב ל"א ז'). התחיל איוב אומר אני לא הייתי עושה כאחרים. אחרים הם אוכלים פת נקיה ומאכילין לעניים פת קיבר. אחרים הם ג) לובשים בגדי מלתי' ומלבישין לעניים בגדי שקין ד). אני לא עשיתי כן אלא ממה שהייתי אוכל הייתי מאכיל (לאחרים) (לעניים) וממה שהייתי לובש הייתי מלביש (לאחרים) (לעניים) שנאמר אם לא (וברכוני) חלציו ומנזי כבשי יתחמס (שם ש' כ"א) ממלתי' שהייתי גוזז ולובש ה) הייתי מלביש (לאחרים) (לעניים). התחיל איוב משתבח ואומר מה עשה אברהם אבינו ולא עשיתי אני. אמר לו ו) איוב עד מתי אתה משתבח (אתה) אם לא בא עני אלא מיום שלישי (למלה) הלך וישב לו על

(בראשית י"ח א') ה):

ענו ואישתו ענוה ובניו ובני ביתו עניים אף הכלבים שלו אינן מזיקין. כל מי שאשתו ענוה יוצא למקום שמח ולבו בטוח עליה יא) וכשהוא בא לביתו מוצא שלום (בני) בתוך ביתו. וכל מי שאשתו קפדנית יוצא למקום (קטטה)

הערות לגמרא

לו) יש לו ליתן לי בכ"ח. לה) בכ"ד עוד שנאמר והארץ נתן לבני אדם אבל נעבר קו עליהם. לט) ע' ג"א ובהערות אות ג"ה שם ונוסחא זו מסכמת עם נוסחת הפריא פ"א וכו'.

פ"ד א) ע' אבות פ"א מ"ה. ב) השלמתי ע"פ הניחש. ג) היו בכ"ה. ד) בגדי בור בכ"ה ובכ"א בורי וע' בערך ע"ך בדר ב' ופתרונם מלובשים ע"ש. ה) ולובשו בכ"ה. ו) בכ"ה אמרו לו ובכ"א אמר לו הקב"ה. ז) בכ"ה אהלו אמר שמא ישמעו העובדים שמתלי ולא יכנסו אצלי מה עשה הלך וישב לו על פתח אהלו. ח) ע' ג"א ובהערות אות ג' ואות י"ד. ט) כל מי בכ"ה. י) ע' שבת ס"ג ע"ב כל המגדל כלב רע וכו' מונע ה' ס' ד מתוך ביתו ואולי ענוה וחסד הם מניינין אחד בשתי הדרשות. יא) בכ"ה שנאמר

ד' פתחים לביתו אמרו כדי שלא יהיו עניים וכו' יכנס כדרכו וכן לכל רוח וזה לך וכו' ומלת וזהו היא על הגליון ובכ"א ויבנות ומה עשה איוב ד' פתחים הסירים ועתומי' ובצוקר הדברים ע' ביר פ"מ ס"ט ובפירש' ובמגנות כהונה שם וצ"ע ברכות ג"ח ע"ב. ד) עניים ליתא בכ"א ועתומי' ה) וכשנפגשו בכ"ע. ו) גדולה בכ"ע ולא הגהתי מפני שכל הלשון מגומגם והגריא גרים הפירענות הגדול

ומפחד עליו כשהוא בא מוצא קטמה בתוך ביתו יב. כל מי שאשתו קפרנית אדם בא לתבעו אמר לה רבי כאן. אמרה לו לאו זעפתי כניסיה יג. וכל מי שאשתו עונה אדם בא למצוה אמר לה רבי כאן. אמרה לו הן והרי הוא סועד. נכנס אצלו נתן לו פרוסה (פרוסה) וכוס של יין מברך עליה ואכלה. עליה הוא אומר הלא פרוס לרעב לחמך ועניים מרודים תביא בית (ישעיה נח ז) יד. מי טו) גרם לו שהוא עני על שמרד (על) דבריו של מקום: דבר אחר ועניים מרודים אלו בעלי בתים שירדו מנכסיהם תביא בית: דבר אחר ועניים מרודים אלו אכלים מרי נפש תביא בית: דבר אחר ועניים מרודים אלו חכמים ותלמידיהם שהם מורים לישראל כין מומאה למרהה כין איסור להתור תביא בית: וכל מי שאינו נתון פרוסה לעני לפני המקום מביא עליו קללות הרבה שנאמר הפקר עליו רשע (וגו') בהשפטו יצא רשע (וגו') יהיו ימיו מעטים (וגו') יהיו בניו יתומים (וגו') נועו ינועו בניו ושאלו וכל הפרשה (וגו') ויאבה קללה (ותובא) וילבש קללה כמדו (וגו') תהי לו ככנר יעשה (תהלים קש ו-כ). מי גרם לו להביא יו) כל הקללות האלה על שלא נתן פרוסה לעני. וכל מי שנותן פרוסה לעני המקום מביא עליו (ברכות) הרבה שנאמר אז יבקע כשחר אורך (וגו') ונחך ה' תמיד (וגו') ובנו ממך חרבות עולם (וגו') אם תשיב משבת דגלך (וגו') אז תתענג על ה' (ישעיה נח ח-יד) מי זכה לו להביא עליו כל הברכות האלה על שנתן פרוסה לעני יח:

פרק טו אל תרבה שיחה עם האשה משל אדם הולך לבית המדרש (והישיבה) ראש] אם אמר אני הייתי ראש בבית המדרש. אם היה חכם נמצא בטל ממלאכתו שהיא חכמתו. פועל נמצא בטל (מפועלו) [מפועלות] א. בן תורה נמצא בטל מתלמודו: דאוכל ושותה שלא בעונתו אין זה בן תורה ב: דבר אחר אם עמלת בתורה בעולם הזה יש לך שכר הרבה

הערות לנ"ב

בטח בה לב בעלה. יב) מן וכל עד ביתו ליתא כבייה ועי' גויא ואולי יש לתקן כאן יוצא למקום אחר לבו מפחד עליו וכשהוא בא מוצא וכו' ועי' בנ"ש. יג) כבייה אדם בא לתבעו בעל הבית ואומר לה בעלך רבי יש הגה והוא אומרת לו לא זעפתי וכו'. וענין מיתפרשת לי ואולי הוא רק ט"ס וצ"ל לתבעו וכבייה וכל מי שאשתו עונתנית אם בא לתבעו בעלה ואומר לה בעלך רבי יש הגה והיא אומרת לו הן וכו' והוא נכנס וכו' וכו' והוא מברך עליהם. עליהם נאמר. טו) כבייה וכו'. כל הפרשה ליתא כבייה רק מונה הפסוקים יבקש נישא לכל אשר לו אל יהי לו מושך חסד יהי אחירותי להכרית וזכר עון אבותיו אל ה' להביא ליתא כבייה. יח) עי' ויקרא רבה

אבל יתום ממנה (איוב ל"א ט"ז) ולא הייתי מלביש ערומים שנאמר ומגן כבשי יתחמם (שם שם ב). אעפ"כ א"ל הקב"ה לאיוב איוב עדיין לא הגעת לחצי שיעור של אברהם י. אתה יושב ושוהה בתוך ביתך ואורחין נכנסים אצלך את שדרכו לאכול פת חטים (האכלתה) פת חטים את שדרכו לאכול כשר האכלתו בשר את שדרכו לשתות יין השקיתו יי. אבל אברהם לא עשה כן אלא יוצא ט) ומתרחק בעולם וכשימצא אורחין מכניסן בתוך ביתו את שאין דרכו לאכול פת חטים האכילתו י) פת חטים את שאין דרכו לאכול בשר האכילתו בשר ואת שאין דרכו לשתות יין השקתו יין. ולא עוד אלא עמד ובנה פלטרין גדולים על הדרכים יא) והניח [שם] יב) מאכל ומשקה וכל הבא ונכנס אכל ושתה וברך לשמים לפיכך נעשית לו נחת רוח. וכל יג) שהפה שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם שנאמר ויטע אשל בכאר שבע (בראשית כ"א ל"ג) יד):

למוד בני ביתך ענוה שבזמן טו) שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין כשבא טו) עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש בכא יז) ואמר לו הן יח) בוא והנכנס עד שלא נכנס ושולחן היה ערוך לפניו יט) נכנס ואכל ושתה וברך כ) לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה ובזמן שאין אדם כא) ענוותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן ואומרים לו לא וגוערין בו כב) והוציאו בניפיה:

דבר אחר למוד בני ביתך ענוה כיצד בזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין והלך לו למדינת הים ואמר מודה אני לפניך ה' אלהי שאשתי אינה עושה מריבה אצל אחרים (ובני אינם עושים מריבה אצל אחרים) כג) לבו אין מתפחד עליו ודעתו מיושבת במקומה כד) עד שעה שיחזור. ובזמן שאין אדם ענוותן ובני ביתו קפדנין והלך לו למדינת הים

הערות לנ"א

ומהך למלת ההוא. ז) כבייה אעפ"כ שאל הקב"ה וכו' לא הגעת לאברהם וכבייה הגעת לאברהם לחצי שיעור ועתומי. ח) כבייה האכילתו וכן לקמן. ט) בן הוא כבייה ובספרים יו"ט ב ועי' בתומי שהביא שם בשם נוסחא אחרת וישוב ומהר. י) האכילתו כבייה יא) פלטרין על הדרכים כבייה. יב) הוספתי עי"ש כבייה. יג) כל כבייה יד) עי' פיר פ' ט"ז סיד ופי' ג' ס' ובג"ש ו' ע"א וב"ש פ"ה י"ב ועי' ב"ב ט"ז ע"א כענין איוב ואברהם. טו) כבייה בזמן ועתומי. טז) וכא כבייה ועתומי. יז) יש כאן כבייה ועתומי. יח) ואומר לו כבייה ועתומי. יט) כבייה ושולחן מלפניו וכבייה ושולחן לפניו ועתומי. כ) ומברך לשם כבייה וכבייה לשם ועתומי. כא) הגהתי עי"ש והגריא ובספרים וכי"א שאדם ענוותן ועתומי. כב) אביכם ככאן וכו' לאו כבייה. גער בו כבייה. כג) הוספתי עי"ש כבייה ובספרים חסר. כד) הגהתי עי"ש כבייה

יהיו נגד ה' תמיד יען אשר לא זכר עשיות חסד וגם בכאן קיצר בלשון (הכתובים. יז) להביא ליתא כבייה. יח) עי' ויקרא רבה פ"ד סי' וס"א וכל דרשות אלו הם כאן רק אבן גררא: פ"א יא) הגהתי עי"ש הגויש. ב) כבייה הנוסח כזה משל אדם הולך לביהמדרש והישיבה בראש בביתו חסד עי"ש בן (צ"ל וכן אס) והישיבה ראש בבית המשתה שלא ילך לביתו להיות משתבח ואומר לאשתי אני הייתי ראש בביתו חסד עי"ש בן (צ"ל וכן אס) והישיבה ראש בבית המשתה

ואמר כה ידו רצון מלפניך ה' אלהי שאין אשתי עושה מריבה אצל אחרים וכני אינם עושים מריבה [אצל אחרים] (כו) לבו (כו) מתפחד עליו ודעתו אינה מיושבת [במקומה] (כח) עד שיחזור (כט) :

ואל תרבה שיחה עם האשה (ל) ואפילו היא אשתו ואין צריך לומר כאשת חברו (לא) שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובטל מדברי תורה וסופו יורש ניהנם :

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא (לב) היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתי כך וכך ערערתי עם חברי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לי. מפני שבחזה את עצמו ובחזה את אשתו (לז) ובחזה את חברו. ואשתו שהיתה (לח) נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שביני לבני הלך ושחן לאשתו (לה) ונמצא אותו האיש בחזה את עצמו [בחזה] את אשתו [בחזה] את חברו (לו) :

פרק ח

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והיו דן את כל האדם לכף זכות (א) :

עשה לך רב כיצד מלמד (ב) שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. מעם שהניח לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה [מעם שהניח לו במשנה] סוף שיאמרו לו במדרש (ג) מעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות מעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו

שהנגעים באים לתוך ביתו של רשע הן סותרין כותלו וענותיו של רשע הם גרמו לו (ד) :

הערות לנריא

ובספרים במקומו. (כח) בספרים ואומר והגהתי ע"פ כ"ע שכן הוא ג"כ לעיל. (כו) הגהתי והוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ובני אל יעשו מריבה. (כז) בכ"ע ולבנו. (כח) הוספתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. (כט) ע"י ברכות ס' ע"א וע"י מאורי למשנה זו וגראה שהגירסא שלפניו באדרג' היתה ובזמן שאדם אינו ענוותן ובני ביתו קפדנים הלך למדינת הים לבנו נוקם ויחזר ואומר מלפניך וכו' שלא תהא אשתי עושה מריבה וע"י אהרי ויש להעיר עוד שדרוש כאן פסקא דלמוד בני ביתך עניה שלא נמצא במשנה כלל וע"י מפרשים וגראה שיש להציג קודם פסקא זאת דיא ויהיו בני ביתך עניים. ולהשלים ע"פ נריא וע"י מאורי שם ופירש' למשנה זו. (ל) נראה שבכאן הוא סיום המאמר כפי שהוא מובא מהמשנה והראיה הוא הוספה ופירוש וכו' שמובא מהא דאמר לקמן דבר אחר וגם מנויב סופי' ע"י וע"י במדרש שמאל בשם קדמוני המפרשים כאן ובפרט בדברי הרבנו אפרים שם. (לא) בכ"ע ואציל אשה אחרת. (לב) בכ"ע לא. (לג) ובחזה את אשתי התומ' והגרא' מתקו למלות אלו אבל אפשר לקיים. (לד) אשתו נוהגת בכי ועתומי. (לה) בכ"א ושחן ועתומי. (לו) כן הוא בכ"ע ובספרים עצמו ואת אשתו ואת חברו וזכר מתוכו שהסופרים קיצרו זאת.

אבל הרברים כסופקים עוד אצלי. וע"י בנוש' (יד) ע"י כוטה י' ע"י ותוספתא שם פ"ג ובמדרש רבה בפרשה דסופה בענין שמשון. (פ"ח א) ע"י אבות פ"א פ"ו ושם תולה מאמר זה ב' יהושע בן פרחיה והנה במשנה הנוסחא הרהק משכן רע וע"י מה שכתב בזה כבוד אדמו"ר הרב הגאון כהנור"ר אייזיק הירש וז"ל נרו בספרו המפורסם דור דור ודורישו היא צד קל"ג. (ב) בכ"ה ה' גרמו

לעולם (כה) ידו רצון מלפניך ה' אלהי שאין אשתי עושה מריבה אצל אחרים וכני אינם עושים מריבה (כח) לבו (כו) מתפחד עליו ודעתו אינה מיושבת [במקומה] (כח) עד שיחזור (כט) :
ואל תרבה שיחה עם האשה (ל) ואפילו היא אשתו ואין צריך לומר כאשת חברו (לא) שכל זמן שאדם מרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו ובטל מדברי תורה וסופו יורש ניהנם :
דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא (לב) היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתי כך וכך ערערתי עם חברי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לי. מפני שבחזה את עצמו ובחזה את אשתו (לז) ובחזה את חברו. ואשתו שהיתה (לח) נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שביני לבני הלך ושחן לאשתו (לה) ונמצא אותו האיש בחזה את עצמו [בחזה] את אשתו [בחזה] את חברו (לו) :

דבר אחר אל תרבה שיחה עם האשה כיצד בזמן שאדם בא לבית המדרש ולא (לב) היו נוהגין בו כבוד או שערער עם חברו אל ילך ויאמר לאשתי כך וכך ערערתי עם חברי כך וכך אמר לי כך וכך אמרתי לי. מפני שבחזה את עצמו ובחזה את אשתו (לז) ובחזה את חברו. ואשתו שהיתה (לח) נוהגת בו כבוד עומדת ומשחקת עליו. כיון ששמע חברו אמר אוי לי דברים שביני לבני הלך ושחן לאשתו (לה) ונמצא אותו האיש בחזה את עצמו [בחזה] את אשתו [בחזה] את חברו (לו) :

יהושע בן פרחיה ונתאי הארבלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והיו דן את כל האדם לכף זכות (א) :

עשה לך רב כיצד מלמד (ב) שיעשה לו את רבו קבע וילמד ממנו מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות. מעם שהניח לו במקרא סוף שיאמרו לו במשנה [מעם שהניח לו במשנה] סוף שיאמרו לו במדרש (ג) מעם שהניח לו במדרש סוף שיאמרו לו בהלכות מעם שהניח לו בהלכות סוף שיאמרו

שהנגעים באים לתוך ביתו של רשע הן סותרין כותלו וענותיו של רשע הם גרמו לו (ד) :

הערות לנריא

היה חכם נמצא בטל מתלמודו והאכל ושותה וכו'. וע"י בנוש' ושם ג"כ הדברים מעורבבים וקטועים וסיומא דהאכל ושותה וכו' ליתא שם. וע"י שבת י' ע"א ופסחים י"ב ע"ב בענין סעודת ח"א אבל לא מצאתי דוגמא (ג) למאמר זה וגם התואר בן תורה הוא מוזר. (ד) בכ"ה לעתיד לבוא. (ד) כל מאמר זה ומקומו כאן הוא תמוה ובנוש' ליתא וע"י יומא ל"ח ע"ב ושמות רבה פ"ח דשם ג' בן מדרש מקרא זה לענין תורה. וע"י אבות פ"ב מ"ז ואולי בא אנכ גרמא וגם שם הוא זה וצ"ע. (ה) הווא אמרו בכ"ה. (ו) בכ"ה ושם פ"ב דבר זה שביני לבין חברו והוא יוצאת לשוק ופוגעת וכו' ואומרת לי כך וכך וכו'. (ז) בכ"ה וכך מצוינו ב"ב שביני פ"ב ע"י ערך צהב ג' וענינו מכניסו ומקנתו. (ח) בכ"ה נושאת עמה והסגרת מלת עמה מסבא. ט' והענינים בכ"ה. י' עמה בכ"ה ליתא. יא) בכ"ה ומפני מה על זה וכו' עמה והכתוב והזכיר שנאמר משוכבת תקדי שמוך פתחי פוך. יב) בכ"ה על הגליון נכנסה אצלו ושמעה בקולו נכנס לחצר. יג) אולי באיסור נדה מיירי כאן והוא ענין הביון וע"י פירש' למשנה זו ובמדרש רבה בפרשה דסופה בענין שמשון. (פ"ח א) ע"י אבות פ"א פ"ו ושם תולה מאמר זה ב' יהושע בן פרחיה והנה במשנה הנוסחא הרהק משכן רע וע"י מה שכתב בזה כבוד אדמו"ר הרב הגאון כהנור"ר אייזיק הירש וז"ל נרו בספרו המפורסם דור דור ודורישו היא צד קל"ג. (ב) בכ"ה ה' גרמו

פרק יז

ואל תתיאש מן הפורענות שכל מי שהוא מתיאש מן הפורענות לבו מפחד עליו כל היום שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד (משלי כ"ה י"ד א). וכנא את מוצא באיוב שממה שנתירא בו לקה. נתיירא מן השחין בו לקה ב) שנאמר כי פחד פחדתי וגו' לא שלותי ולא שקמתי ולא נחתתי ויבא רוגז (איוב כ"ה ב') :

דבר אחר אל תתיאש מן הפורענות זה (יהויקים) [יהויכין] מלך יהודה שהיה חבוש בבית האסורים ולא נזכר עד שלשים ושבעה [שנה] שנאמר ויהי בשלשים ושבע שנה לגלות יהויכין מלך יהודה וגו' [מלכים ב' כ"ה כ"ז] : כתוב אחד אומר בעשרים וחמשה לחדש [יבמה י"ב ל"א] [אלף] [וכתוב אחד אומר] בעשרים [ושבעה] [מלכים כ"ה] : אלא כשבא עשרים וחמשה מת (קמנו) [ושמנו] של יהויכין מלך יהודה ובעשרים וששה נקבר ד). בעשרים [וששה] [ושבעה] נכנס אויל מרודך בבית האסורים ה) ומצא שם מלכים אסורים ואמר ו) להם מה טיבן של אלה. [אמרו לו] על שמרנו על דבריו של מלך. וזה למה הוא חבוש. א"ל על חנם. אמר להם רואה אני שמא שומה היה אבא זה שמרד עליו חבשו ז) וזה שלא מרד עליו חבשו. והלא אין דרכן של מלכים אלא להיות [וישבו] [וישנים] על בימה שלהם והמלכים [האחרים] וישיבים מימינם ומשמאלם. בקש [להוציאם] [להוציא] את אביו מקברו והוציאו וגררו. אמר אין המלך מבטל גזרת מלך אלא אם כן הוציאוהו וגררוהו ח) שנאמר כל [מלכים] [מלכי] גוים שכבו בכבוד איש בביתו וגו' ואתה השלכת מקברך כנצר נתעב [ונאלח] לא תחד אתם בקבורה [ישע' י"ד י"ח כ" ט] :

הערות לנ"ב

פ"ז א) אולי צ"ל שאינו מתיאש וכו' לבו מפחד עליו וכו'. ב) בכ"ה מן השחין נתיירא בו לקה. ג) ע' ג"א סוף פ"ט וכל הפוסקא מן וכן את מוצא וכו' נראה שהיא הוספה מגילון וכאמת דבריה מיותרים לכותב המשנה. ד) בכ"ה נתקבר. ה) בכ"ה לבית האסורים. ו) אמר בכ"ה. ז) בכ"ה חדש וכן לקמן ח) בכ"ה הוציאו וגררו. ט) הוספתי ע"פ כ"ה והסגרתי מלת ונאלח מסבירא לפי שאינו שם במקרא.

החלו לשים וכו' ליספות וכו' וכל יום היתה מביאה וכו' לכי אמרי לפלוני אני חבוש בבית האסורים ואתה יושב ושוחק בתוך ביתך מפני מה הזכות הוה אמרה לו לא דיך וכו' אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים. א"ל בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה אמרה לו מה עשה אותו הלך והביא וכו' לשחרית וכו' אמר להם המבילונו והמבילונו אמר להם כמה חשדתנו אמרו לו כל אותן הימים היית חבוש וכו' והיה רעב וצמא ועכשיו יצא לרוח והם בשרך עליך שמא נקראתה אמר להם וכו' אמרו לו שכל וכו' שרויה בין הנשים והיתה וכו' אמר להם העבירה כך היה וכשם שדנתנו לכך זכות וכו'. והנה גם נוספת זו קטועה ומגומגמת ובאוצר חספרים אשר באקספארד ישנו כ"י אחד והוא כעין וילקוט לאבות (קובץ שפיח ברישימת הר"ר אברהם גייבויער) ונמצאתי שהביא שם מאמר זה במשנה זו וז"ל י"ב מעשה בריבה אתה שנשכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסינן ודוסינן וכו' כבכ"י ובכל

ולא הספיק הקב"ה בידיהם וכו' מלאך וחבטן בקרקע כ) : יחיד יושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום שנאמר ישב בדד וידום כי נטל עליו (איכה ג' כ"ז) משלו משל למה הדבר דומה לאחד שהיה לו בן קטן הניחו ויצא לשוק עמו ונטל את המגילה והניחה בין ברכיו והיה יושב והונה בה. כיון שבא אביו מן השוק אמר כא) ראו בני קטן שנחתיו ויצאתי לשוק מה עשה כב) מעצמו למד ונטל את המגילה והניחה כג) בין ברכיו והיה יושב והונה בה כד). הא למדת ישאף יחיד שיושב ועוסק בתורה שכרו מתקבל במרום כה) :

והוי דן את כל האדם לכף זכות מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה. נכנס אחד מהם לקובה של זונות כו) כשיצא אמר לחבירו במה חשדתני. אמר שמא לידע ככמה דמים היא מהורהנת כז). א"ל העבירה כך היה. א"ל כשם שדנתני לכף זכות כך הקב"ה ידן אותך לכף זכות כח) :

שוב מעשה בריבה אחת שנשכית והלכו אחריה שני חסידים לפדותה ונתפס אחד מהם לשום לסמים וחבשוהו בבית האסורין. בכל יום ויום היתה אשתו מביאה לו לחם ומים. יום אחד אמר לה לכי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית האסורין מפני הזנות. והוא יושב ושוחק בבית ואינו משגיח על הריבה. אמרה לו לא דיך שאתה חבוש בבית האסורים אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים. לא הלכה אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים. אמר לה בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה ואמרה לו. מה עשה אותו האיש הלך והביא ככף וזהב וכני אדם עמו והוציאו את שניהם. כשיצא אמר להם תנו לי ריבה זו שתישן עמי בבגדיה על המטה. לשחרית אמר להם המבילונו והמבילונו. אמר לטובליהם למבילה שלי במה חשדתני. אמרו לו אכרנו כל אותן ימים שהיה חבוש בבית האסורין היית רעב וצמא ועכשיו יצאת לאויר העולם והם בשרך עליך ושמא ראית קרי. א"ל למבילה של ריבה זו במה חשדתה. אמרו לו שכל אותן הימים שהייתה שרויה בין הנכרים היתה אוכלת משלהם ושותה משלהם עכשיו אמרת המבילונו כדי שתטעה. אמר להם העבירה כך היה ואתם שדנתוני לכף זכות המקום דין אתכם לכף זכות כט) :

הערות לנ"א

כ) המלאך בכ"י וע' סנהדרין י"ט ע"ב לשון כזה. כא) אמר להם בכ"י ועתומי. כב) מה עשה ליתא בכ"י ועתומי. כג) לומר ונטל המגילה בין וכו' בכ"י ועתומי. כד) הנהתי ע"פ הכ"י ובספרים ולומר בה. ע' אבות פ"ג מ"א ומ"ז ובפירוש הרע"ב והתו"ט שם שיר השירים (כה) פיה וקהל רבה פיר שם ברכות ו' ע"א שבת פ"ג ע"א וסוכה י"ג ע"א ובתוספות שם ד"ה שלשה וביולקוט על הפסוקים המובאים כאן. כז) של זונות ליתא בכ"י. כז) מהרהרת בכ"י ועתומי. כח) אותך לזכות בכ"י. כט) כך היה גירסת חספרים ע"י התומי ובכ"א מן מפני הזנות עד בדבריה היא ליתא ליתא בכ"י שוב מעשה בריבה אחת שנשכית

והלכו לשים וכו' ליספות וכו' וכל יום היתה מביאה וכו' לכי אמרי לפלוני אני חבוש בבית האסורים ואתה יושב ושוחק בתוך ביתך מפני מה הזכות הוה אמרה לו לא דיך וכו' אלא שהיית מתעסק בדברים בטלים. א"ל בבקשה ממך לכי ואמרי לו. הלכה אמרה לו מה עשה אותו הלך והביא וכו' לשחרית וכו' אמר להם המבילונו והמבילונו אמר להם כמה חשדתנו אמרו לו כל אותן הימים היית חבוש וכו' והיה רעב וצמא ועכשיו יצא לרוח והם בשרך עליך שמא נקראתה אמר להם וכו' אמרו לו שכל וכו' שרויה בין הנשים והיתה וכו' אמר להם העבירה כך היה וכשם שדנתנו לכף זכות וכו'. והנה גם נוספת זו קטועה ומגומגמת ובאוצר חספרים אשר באקספארד ישנו כ"י אחד והוא כעין וילקוט לאבות (קובץ שפיח ברישימת הר"ר אברהם גייבויער) ונמצאתי שהביא שם מאמר זה במשנה זו וז"ל י"ב מעשה בריבה אתה שנשכית והלכו שני חסידים לפדותה דוסינן ודוסינן וכו' כבכ"י ובכל

כל שהוא בטובה לא (נתייאר) [תייאר]
מן הפורענות זה צדקו מלך יהודה. וכל
שהוא בפורענות לא (נתייאר) [תייאר] מן
הטובה זה יהויכין מלך יהודה שנאמר וידבר
אתו מכות (מלכים ב' כ"ה כ"ט). מה טובות
דיבר עליו א"ל את תרא שלא חבשך הדיוט
אלא מלך כיוצא בך (א). אע"פ שמרע עלך
אבא אף אני סרחת עליי. הוצאתי ונרתתי.
והעביר ממנו בגדי כלאו והלבישו בגדי מלכות
שנאמר ושינא את בגדי כלאו (שם ש' ל"ג). וכי
יכול היה עמו אוכל או עמו היה שותה ללמדך
שהיתה [מלכות מעלה] לו (סלדיה) [סלדין] (ב).
בכל שנה ושנה שנאמר וארוחתו ארוחת תמיד
נתנה לו (שם ל"ד י):

פרק יח

נתאי הארבלי אומר עשה לך רב לחכמה
וקנה לך חבר למשנה והוי דן את כל האדם
לכף זכות (א):

כשם שהצדיקים הראשונים היו חסידים כך בהמתן
היו חסידות (א). אמרו גמלי של אברהם אבינו לא נכנסו לבית
שיש בו ע"א שנאמר ואנכי פנית הבית ומקום לגמלים
(בראשית כ"ד ל"א) (א). ואנכי פנית את הבית מתרפים. ומה
ת"ל ומקום לגמלים מלמד שלא נכנסו לבית לכן הארמי
עד שפנו כל הע"א מפניהם (ב). מעשה בחמורו של
רבי חנינא בן דוסא שנשכר לסתם וחבשו את החמור בחצר
והניחו לו תבן ושעורים ומים ולא היה אוכל ושותה (ג).
אמרו למה אנו מניחין אותו שימות ויבאיש לנו את החצר (ד).
עמדו ופתחו לה את הדלת (ה). והוציאוה והיתה מנהקת (ו).
והולכת עד שהגיעה אצל רבי חנינא בן דוסא. כיון שהגיעה
אצלו שמע בנו קולה א"ל אבא דומה קולה לקול בהמתנו (ז).
אמר לו בני פתח לה את הדלת ששכר מתה ברעב (ח).
עמד ופתח [את] הדלת (ט). והניח לה תבן ושעורים ומים
והיתה אוכלת ושותה (י). לפיכך אמרו כשם שהצדיקים
הראשונים היו חסידים כך בהמתן חסידות כמותן (יא):

פרק ט

נתאי הארבלי אומר הרחק משכנרע ואל תתחבר לרשע
ואל תתייאר מן הפורענות (א):

הרחק משכנרע אחד שכנרע שבחין ואחד שכנרע שבשרה (ב). מלמד שאין הננעים באין
אלא בעונו של רשע. עונותיו של רשע גרמו לו לסתור כתלו של צדיק. כיצד כותל שבין רשע לבין צדיק
נראה נגע בכיתו של רשע בכתלו שבינו לבין הצדיק נמצא סותרין כתלו של צדיק בעונו של רשע (ג).

הערות לנרא

(א) בבליה כל שהוא בטובה לא נתייאר מן הפורענות וכל
שהוא בפורענות לא נתייאר מן הטובה. ואח"כ הולך ומפרש
בכפנים. וביעור הדברים ע"י סדר עולם פניה והובא
ג"כ בליקוט ישעיהו ר' רפ"ו בליקוט ירמיהו שם ובליקוט
דניאל א"ל נ"ט ונ"ט דוגמאות אלה הגהתי ג"כ
והיארש במקום שתייארש. ועי' בעין יוסף בסדר עולם שם.
(א) בבליה כיוצא בך חבשך. (ב) הגהתי מסבאר ובכיה
סל ריוח בטעות ועי' בערוך ערך סלרין ועינינו כסום כסף
קצוב. (ג) עי' ויקרא רבה פ"ח ואגדות חלוקות הן.
(ד) [פ"ח] עי' אבות פ"א משנה ו' ושם תולה

יום היתה אשתו כביאת לו לחם ומים יום אחד אמר לה לבי אמרי
לפניו שאני חבוש בבית האיסורין אלא היתה מתעסקת בדברים בטלים
אמר לה בבקשה מכך לבי אצלו ואמרי לו הכי הלכה ואמרה לו
מיד עמד נטל כסף וזהב ובני אדם והוציאו את שניהם מבית האיסורין
אמר לו אותו חסיד שהיה חבוש תנה לו ריבוי וזו ותישן עמי הלילה
בבגדיה על המטה לשחרית אמר להם הטבילוני והטבילוהו במים
והלכו להטבילוהו אמר להם טבילוהו וזו במה חשדתני אמרו לו כל אותן
הימים שהיית חבוש בבית האיסורין רעב ועמא ועכשו שיצאת לריוחה
הם בשרך מעליך ושמא נקראת ולטבילוהו אני צריך וריבה לו במה
חשדת אותה טבילתה אמרו כל אותן הימים שהיית שרויה בין הגוים
היתה אוכלת ושותה משלהם ועכשו אמרת הטבילוהו כדי שתהא מהורה

אמר להם העבודה כך היא המעשה כשם שדנתנו לכף זכות כך דין
רבתי הלכות תשובה שם לפניהם היתה הנוסחה כעין זה. והנה מצורף כל אלה הנוסחות שאין אחת מהם מתוקנת כהלכתה
היה נראה לי להגיה ולתקן כעין זו מעשה בריבה אחת שנשכית וכו' אמר לה לבי אצל פלוני ואמרי לו שאני חבוש בבית
האיסורין לא הלכה אלה היתה מתעסקת בדברים בטלים אמר לה בבקשה וכו' לשחרית אמר להם הטבילוהו והטבילוהו. הטבילוהו
והטבילוהו. אמר להם במה חשדתני וכו' ועי' נוסחת הגר"א וא"ו עי' כפי עי' ותדברתי פ"ח מעשים כעין אלו.
(א) כך בחתום הסידור כמותן בכ"י. (א) בכ"י לא נכנסו לעי' סימיון ובהוסף לבית שיש בו עי' ע"ש. (ב) בבליה א"ל לגמלים
הא' לגמלים הב' ליחא ובכ"י ומקום לגמלים ובה ת"ל לגמלים וכו' עי' שפניו כל עי' וכו' ועי' ביר פ"ט הדרשה על ואנכי פנית
הבית. (ג) בכ"י וחבשו אותו בחצר והניחו לו תבן ושעורים ומים. (ד) בכ"י אמרו מה אנו מניחין לו עד שתמות ותבאיש לנו וכו'.
(ה) לה דלת בכ"י. (ו) בכ"י וגם בנוי כספריים משהקת והנוסחה הרגילה היא ומוטבת ואנכי פנית לפי הדוגמאות.
(ז) כיון שהגיע אצל ר"ה בן דוסא וכו' בכ"י ובספרים בנו קולו וכו' דומה קולה. (ח) בכ"י א"ל ר"ה בני פתח לה הדלת ששכר
מתה היא ברעב. (ט) כן הוא בכ"י ובספרים לו דלת. (י) בכ"י תבן ושעורים וכו' אוכלת והיתה שותה. (יא) עי' חולין ז' ע"ב
וירושלמי דבאי פ"ה ה"ב וביר פ"ט ושם מסופר כזה מהמורו של ר' פנחס בן יאיר ובשבת ק"ב איתא ולא כהמורו של ר"ה
בן דוסא ועי' פירוש ר"ה בן גבלין ה"ש שם והבי' כספריים כמותן כ"א וא"ו עי' בספר המפתח לר' נסים דף מ"ז ע"ב.
ויש להעיר שכל המשך פוסקא זו כאן היא מורה קצת ואולי כשום מעשה דחסידים נקט לה הכא וצ"ע.

(פ"ח א) עי' אבות פ"א מ"ז. והנה בספרים מתחיל פרק זה והיועב בן פרתיה ונתאי הארבלי וכו' והגהתי ע"פ הב"י וכן הגיהו
הגר"א והמפרשים ובכ"י עוד בטעות ואל תתחבר לרשע. (ב) עי' מכלילתא מסכתא דפסחא פ"ג בדרה ושכנו ובס"פ
שם אות כ"א והנה לפ"ז היה נראה שהמלות ואחד שכן שבתיון ע"ס הוספה מחלוקין. (ג) הגהתי ע"ס הגהתי האשונה ובפי שהונהג
ע"י התוספי' ובכ"י הרחק משכנרע וכו' שכן שבשרה מלמד שאין הננעים באים אלא בביתו של רע עונותיו של רשע גרמו לסתור
כותלו של צדיק כצד כותל שבין רשע וכו' נראה נגע בביתו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו של צדיק בבנינו של רשע
ובכ"י הרחק וכו' בכ"י אלא בביתו של רשע עונותיו של רשע גרמו לו לסתור לו כותלו של צדיקם כצד כותלו שבין רשע

עשה לך רב לחכמה חייב אדם לעשות
לו רב לחכמה כדי שילמוד ממנו מדרש
הלכות ואגדות שנאמר נוצר תאנה יאכל פריה
(משלי כ"ז י"ח):

דבר אחר עשה לך רב לחכמה זה
יהושע בן נון שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח
חכמה (דברים ל"ד ט') ב) הלמד מרב אחד דבר
שנחלוהו בהלכות ישמיענו מדרש שמע ממנו
מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות
שמע ממנו אגדות נמצא זה שומעו מכל מקום.
הלמד מרבנות ורבה דבר שנחלוהו בהלכות
שמע ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש
ישמיענו מדרש שמע ממנו אגדות דבר
שנחלוהו אגדות שמע ממנו הלכות נמצא זה
לא שומעו לא שומעו בכל מקום ג) הלמד
מרב אחד למא הוא דומה למי שהיה לו כבית
סאה זרע חטים במקום אחד ושעורים במקום
אחר נמצאת לו מלאה ברוכת. הלמד (מרבנות)
[מרבנים] הרבה למא הוא דומה למי שהיה
לו כבית כור זרע חטים ושעורים במקום אחד
(ותאנים) וגפנים וזיתים ותאנים במקום אחד
נמצא זה (מספחד) [מפוזר] ד) בכל העולם
עליהם הוא אומר אשרי אדם שומע לי לשקוד
על דלתותי יום יום לשמור מזוזות פתחי

(משלי ח' ל"ד) איזהו דלת רבי אליעזר ור' יהושע ור' מרפון אמר רבי עקיבא (ה) אם למדת מרב אחד נמצאת בו (ו)
את כל דבריו שלא תישב לך ותאמר ד"י. אלא לך אצל אחר ולמוד ממנו מדרש הלכות אגדות שנאמר היתה
כאניות סוחר ממרחק תביא לחמה (שם ל"א י"ד) יכול (ישלמד) [שילמוד] מן הרחוק ואח"כ ילמוד

הערות לנו"ב

מאמר זה (בשינויים) ביהושע בן פרחיה. (ב) ע' מנחות
צ"ט ע"ב וספרי פנחס פ"י ק"ט ובמדבר רבה פ"ב וכו"א
ותנחומא פנחס דהפסוק דנצור תאנה נדרש על יהושע
בן נון וא"כ דבר אחר זה הוא רק כעין פירוט או
השלמה לבבא דלעיל. וע"ע לעיל פ"א. ג) כל פסיקא
זאת היא משושבת וקטועה וע' נ"א פ' ח' וז"ל
להגיה אותה בדרך כזה הלמד מרב אחד דבר שהגיה
לו בהלכות ישמיענו מדרש (כלומר בלומדו מדרש)
שמע ממנו מדרש דבר שהגיה לו במדרש ישמיענו
אגדות נמצא וכו' הלמד מרבנים הרבה דבר שהגיה
לו בהלכות שמע ממנו הלכות וכלומר רק הלכות
בלבד) דבר שהגיה לו במדרש שמע ממנו מדרש
(ולא יותר) שמע ממנו אגדות דבר שהגיה לו באגדות
שמע ממנו בהלכות (אחמה) נמצא זה לא שומעו
בכל מקום כנ"ל אבל לא מצאתי שום ספק לזה וע"ע.
ד) הגהתי חיבת מספר דמי נ"א וע"ע וז"ל הוא אומר
כור הוא כמו שדה אחת ושדות הרבה בני"א.
הז' ע' לעיל פ"ב וכל"ס הפסיקא כאן קטועה היא וז"ל
להגיה אותה כזה נמצא זה מפוזר בכל העולם הוכה
הוא לאדם שימשש ארבעה חית' ונליותה הוא אומר
אשרי אדם וגו' לשקוד על דלתותי יום יום איזה
ארבעה בן רבי אליעזר ורבי יהושע ור' מרפון ורבי
עקיבא רבי מאיר אומר אם למדת וכו'. (ו) פירש
המהרש"ם שיהא ממצות וכו' שומרו למצות
מדותיו וע' נ"א פ"ג ובהערות את כ"ד שם ואולי צ"ל

רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אומר אוי לרשע
אוי לשכניו עונותיו של רשע גרמו לסתור כתלו של צדיק ד):
עשרה נסיונות נסו אבותינו את הקב"ה ולא ענשו
אלא על לשון הרע ה' וא"ל הן. אחד על הים ואחד בתהלת
המי ואחד בסוף המן ואחד בשליו הראשון ואחד בשליו
האחרון אחד במרה ואחד ברפידים ואחד בחורב ואחד במרגלים ו)
זה של מרגלים קשה מכלם שנאמר וינסו אותי זה עשר
פעמים ולא שמעו בקולי (במדבר י"ד כ"ב). כיוצא בו וימותו
האנשים מוצאי' דבת הארץ רעה במגפה לפני ה' (שם שם ל"ז).
והלא דברים ק"ו ומה ארץ שאין לה לא פה לדבר ולא פנים
ולא בשת בקש הקב"ה עלבונה מן המרגלים המדבר דברים
כנגד חכירו ומבייש אותו על אחת כמה וכמה שיבקש
הקב"ה עלבונו ז):

רבי שמעון אומר על מספרי לשון הרע נגעים
באים עליהם שכי מצינו באהרן ומרים שספרו לשון הרע
במשה ובאת עליהם ה) הפורענות שנאמר ותדבר מרים
ואהרן במשה (שם י"ב א'): למה הקדים הכתוב מרים לאהרן
מלמד שהלכה ט) צפורה ושהה לה למרים הלכה מרים
וישחה לו לאהרן י) עמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא. מתוך
שעמדו שניהם ודברו בצדיק באת עליהם הפורענות שנאמר
ויחר אף ה' בם וילך (שם שם ט'). מה ת"ל וילך מלמד שנסתלק
מאהרן ודבק יא) במרים. מפני שלא היה אהרן יב) עסקן בדברים
אבל מרים שהיתה עסקנית בדברים יג) מיד נענשה יותר יד).

הערות לנו"א

לצדיק נראה נגע בכותלו של רשע בכותלו של צדיק סותרין כותלו
של צדיק. ובספרים מלמד שאין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע
שנאמר עונותיו ולבדונו את הרשע מלמד שאין הנגעים באים וכו'
ובבר יד המנה נכירת כאן. ד) ע' נגעים פ"ב מ"ו ותו"כ פ' מצורע ע"פ
וצוה הכהן והלצו ותוספתא דנגעים פ"ו. וערכין מ"ו ע"א וע' מפרשים
שקצת מהם הגיהו ר"י בנו של ר"י ב"ב אומר מבאן אמרו והג"א הגיה
כך הפסיקא בדרך אחרת ע"ש וע' נ"ב פ"ז וע"ע במגן אבות למשה זז
שכתב שם וכן אמרו בספ' נגעים בתוספתא אמר ר' ישמעאל בנו של
ר"י בן ברוקא אוי לרשע אוי לשכניו עונותיו של רשע גרמו לו לסתור
כותלו של צדיק (ולא מצאתי כזה בתוספתא שלפנינו) ואולי כל דברי
ר' יוחנן בן ברוקא כאן הם רק תוספתא מגילוף ע"י התוספתא הג"ל.
ה) בספרים ע"י התומ"י להדי' שהוא אחד מהם וכו' ליתא. ו) בספרים
הוגה בחורב ואחד בעגל ואחד במרגלים והאחר מניה ואחד בחורב
בעגל ואכ"י מהקתי לזה ע"פ הכ"י וספרים ישנים. והא"ת מניה בראש
הפסיקא ו ש"ס ע"ל ה"ס ובכערבין מ"ו ע"א וכן נראה וע' לקטן
פליד ש"ס הוא מקומו הנקרא ונאן לא הובא רק משום גרר אנשים
שגם הם באים על לה"ר. ז) בערכין שם כעין זה בשם ר"א בן פרימא
וע"ע מכלילא מסכת דבהרדס בפסוק כי הרבך וגו' ובפסוק אשר לא
תגלה וגו'. ובכ"ע עלבונו ר"ש בן אליעזר אומר וכו'. ח) הגהתי ב"פ עליהם
ע"פ כ"ע ובספרים נגעים באים עליו וכו' בא עליהם את הפורעניות
ואולי היתה הנוסחה והביא עליהם את וכו'. ט) מן למה הקדים עד
שהלכה ליתא בכ"י והרדור מתחיל הלכה צפורה וכו' ועתומ"י. י) בכ"ע
ומרים שחה לו לאהרן. יא) ודבקה בכ"י ועתומ"י יב) אהרן ליתא בכ"ע.
יג) כן הוא בכ"ע ובספרים שהיתה עיסקת וכו'. יד) בכ"ע בדברים
פסני שהלכה צפורה למרים וזכרים שהה לאהרן ועמדו שניהם ודברו

מן הקרוב ת"ל ששה, מים מכורך (שם ה' ט"ו) ז;
וקנה לך חבר למשנה יכול הוא אדם
לעשות [לו] רב להכמה אבל לקנות לו חבר
למשנה אינו יכול אלא ה' בקושי. ואיזה הוא
[חבר] זה שזכרו חכמים בכל מקום. כל שדעתו
הוגנת עליו (ט) אוכלים ושותים שניהם כאחד
ומשיחים זה לזה ומנלה [לו] את נסתרו עליהם
דוא אומר טובים השנים מן האחד (קהל ד' ט"ו) ז;
דבר אחר טובים השנים מן האחד העולם הזה
והעולם הבא (יא) דבר אחר טובים השנים מן
האחד זו איש ואשתו (יב) איש יש להם שכר

מרים אמרה עלי היה הדבור ולא פירשתי מבעלי. אהרן אמר
ועלי היה הדבור ולא פירשתי מאשתי. ואף אבותינו הראשונים
היה הדבור עליהם ולא פירשו מנשותיהם אבל הוא מפני
שדעתו גסה עליו פירש לו מאשתו (טו). ולא היו דנין (טז)
אותו בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין אותו בודאי
אלא בספק. ספק שדעתו גסה עליו ספק (יז) שאין דעתו נסה
עליו והרי דברים ק"ו ומה מרים שלא דברה אלא באחיה (יח)
ולא דברה אלא שלא בפניו של משה נענשה (יט) אדם הדיוט
המדבר דברים בפני חבירו ומביישו (כ) על אחת כמה וכמה
שידא עונשו מרובה (כא) באותה שעה א"ל אהרן למשה

טוב בעמלם (שם) [אלו] תלמידי חכמים שהיו יושבים ויושנים. עבר אחד מהם על הפרק [עבר] על ההלכה אמר
על המהור טמא ועל הממא מהור (ג) אם יש אחד להחזירו עליהם הוא אומר כי אם יפול האחד יקים את
חבירו (שם ט"ו). אבל תלמיד אחד שהוא יושב ושונה עבר על הפרק ועבר על ההלכה אמר על המהור טמא ועל
הממא מהור אם אין שם אחר להחזירו עליו (ד) הוא אומר ואי לו האחד שיפול ואין שני להקימו (שם ט"ז) ז;
תלמידי חכמים (שהיו) [שהן] יושבים ושונים השכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי
בתוכם (ויקרא כ"ו י"ב) טו). אין לי אלא בזמן שהיו מרובים מנין אפילו עשרה שנאמר אלהים נצב בעד
אל (תהלים פ"ב א'). אין לי אלא בזמן שהיו עשרה מנין אפילו חמשה שנאמר בקרב אלהים יושפוט (שם ט"ז) ז;
אין לי אלא בזמן שהם חמשה מנין אפילו שלשה שנאמר ואגודתו על ארץ יסדה (עמים ט"ו) ז'. אין לי אלא
שלשה מנין אפילו שנים שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז) ז'. יראי ה' אלו הגרים (טז)
ולחושבי שמו (שם) כל מי שהוא מחשב בלבו לעשות מצוה ולא עשה (י) מעלה עליו המקום כאילו עשה
שנאמר אז אמרתי [וגו'] הנה באתי לעשות רצונך אלהי הצפת (תהלים כ"ט) ז'. אבל יחיד שהיה יושב ושונה
הקב"ה חוזר עליו ומברכו שנאמר אליך וברכתך (שמות כ' כד) ז'. מישלו משל למחד לאחד שהניח את
בנו לתוך ביתו ויצא לשוק. וכשבא מצא אותו עסוק בתורה. ובשמחתו קרא לכל בני אדם. אמר להם בואו
וראו מה כשר בני עכשיו הנחתו לתוך ביתי ויצאתי לשוק וכשבאתי נמצאתי עסוק בתורה. אמר לו בני
עליך נאמר חכם בני ושמח לבבי ואשיבה חורפי דבר (משלי כ"ו י"א) בני אם חכם לבך [וגו'] ותעלוזנה כליותי
(שם כ"ג ט"ו ט"ז) גיל יגיל אבי צדיק (שם ט"ז כ"ד) וכן הוא אומר ישמח אביך ואמך ותגל יולדתך (שם ט"ז כ"ה) ז'.

פרה יט

והיו דן את כל האדם לכף זכות מעשה אחד ששלח את בנו אצל חבירו ואמר לו לך ואמור לו. אמר
אבא השאילני מדה אחת של חטים. הלך ומצאו מורד חטים ואמר לו כך וכך חטה אינו (קרוי) [קנוי]. אמר
לו שמא של מעשר שני הם. ועוד אמר לו לך אמור לו אמר אבא השאילני מנה אחת הלך ומצאו מונה
מעות. א"ל השאילני מנה אחת א"ל כך [וכך] איסר אינו (קרוי) [קנוי]. הלך אצל אביו ואמר לו אבא
מצאתני מונה מעות ואמר לי כך וכך איסר אינו (קרוי) [קנוי] לו. א"ל שמא פקדון הם. כיון שיצאו לשוק ופגעו
זה את זה. אמר לו חבירו כשבא בנך אצלי ומצאתי מורד חטים ולא נתתי לו מה אמרת עלי. [א"ל]
אמרתי שמא של מעשר שני הם. ובמנה מה אמרת עלי. אמרתי שמא של פקדון הם. א"ל כך וכך לא היתי
[ימין] ושמאל עליך נאמר והיו דן את כל האדם לכף זכות (א) ז'.

הערות לג'א

בצדיק מיד נענישו ובכ"א בדברים וכו' בכבי"ע ועמדו שניהם כיון
שעמדו שניהם ודברו בצדיק ההוא מיד נענישו ונתמ"י. (טו) הנהתי ע"י
כ"ע ובספרים מרים אמרה אלי הוה דבור וכו' מאצל בעלי אהרן
אמר אלי הוה דבור וכו' מאצל אשתי וכו' מאצל נשותיהם וכו' גסה
עליו פירש הוא מאצל אשתו וכן א"ל בכ"א ע"ל במקום א"ל.
(טו) בספרים נ"א ולא היו מדברים. (יז) וספק שאין בכ"ע. (יח) בספרים
כאן בין שתי הצאי מרובע ולא דברה אלא בהחבא ובכ"א ובהוצאה
ראשונה ליתא וכפי הגרסה הכניסו זה ע"פ התוס' אלא ששם כתוב
אלא בחבובה ובכ"ע בחבובה והניחו בהחבא אבל יותר נראה שהוא
רק עירובוב כי נוסחאות מן שלא דברה אלא באחיה. (יט) בכ"ע כך
נענשה. (כ) בכ"ע והמבישו. (כא) והא ענישו בכ"י וחיבת מרובה ליתא

הערות לג'ב

ובצאתה. (ז) ע' נ"א שם וע"ע ספרי דברים פ"ה מ"ח.
(ח) בכ"ה אם לא. (ט) בכ"ה לו. (י) בכ"ה ומסיתים
זה לזה באמנה וכו' לו פתרו וכו' עליהם הכתוב וכו'
וע' נ"א פ"ח ובהערה שם את י"ב. (יא) בכ"ה ליתא
לכל דרשה זאת. (יב) ע' קהלת רבה פ"ד בפסוק זה.
(יג) על מהור טמא ועל טמא כהן בכ"ה וכן לקמן.
(יד) עליו הכתוב בכ"ה. (טו) ע' פתוחא דאיבה רבתי
ב"ה תחת אשר לא עברת שינדרש שם כ"ען זה.
(טז) ע' מכולת מסכת דנויקין פ"ה ובמ"ע שם אות ט"ו
ובמדבר רבה פ"ה. (יז) בכ"ה ולא נודמן בידו לעשותה.
(יח) ע' נ"א פ"ח ובהערה שם אות כ"ה.

פ"ט א) העיר ככאן המעתיק שחסי בהכ"י והנה
מצאתי בשאלות כי בשני קובצים (קובץ תקל"ט וקובץ תקמ"א לפי רשימת הר"ר אברהם נייבוינער) שהוכחו שם בפי שמואל
מ' מעשים אלו כפי שהם (ובדפוס חסידים) כאן ויותר מדויקים וע"פ השלמות ותקנתו נוסחא שלנו ומצאתי טעמה זאת מובאת ג"כ

מעשה ברבי יהושע וכו' (ב) וכשבא ירד ומבל. אמר לתלמידיו חבירי (ג) מה היתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישדאל כמוך איזו היא מוטאה ומהרה הנהגת בישראל שלא מפיך היה יוצא. אמר להם ובסוף מה היתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך כשהיית בין הגוים הממאים הערלים היית (ד) כאוכל בשר חזיר וכשבאת לבין ישראל אמרת ארד ואטכול ואהיה כמותם מהוירים. אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל עליכם נאמר והיו דן את כל האדם לכף זכות:

מעשה באשה אחת באשקלון ולא היה כמין (ה) חוה ממנה נאה והלך רבי יהושע לדבר עמה וכיון שהגיע אצל פתחה הגבילה את לבו וחלץ את תפלין. וכשנכנס נעל הדלת לבין לבנה וכשיצא ירד ומבל. אמר לתלמידיו חבירי מה הייתם אומרים עלי. אמרו לו רבי מה היינו אומרים עליך אין לנו בישדאל כמוך איזו מוטאה הנהגת בישראל שלא מפיך היא יוצאת. אמר להם ובסוף מה היתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים

משה אחי כסבור אתה בעצמך שצרת זו על מרים נתונה אינה נתונה אלא על בשרו של אבא עמרם. אמשול לך משל למה הדבר דומה לאחד שנתן נחלת לתוך ידו (כב) אע"פ שהופכה ממקום למקום מכל מקום בשרו נכוח (כג) שנאמר אל נא תהי כמות (ס"ט ס"ט). באותה שעה התחיל אהרן מפיים למשה (כד) א"ל משה אחי כלום עשינו רעה עם אחד בעולם. א"ל לאו. (א"ל כה) ומה עם אחד בעולם לא עשינו רעה אתה שאתה אתה היאך נעשה עמך רעה (כו). אבל מה אעשה שגנה היא בנותינו ברית שבינינו לבינך בטלנו שנאמר ולא זכרו ברית אחים (עמוס א' ט). מפני ברית הכרותה בינינו שבטלנו נאבד את אחותינו (ז). באותה שעה עג משה עונה קמנה ועמד בתוכה וביקש רחמים עליה (ח) ואמר איני זו מכא עד שתתפא (כט) מרים אחותי שנאמר אל נא רפא נא לה (במדבר י"ב יג). באותה שעה א"ל הקב"ה למשה אלו מלך נזף בה אלו אביה נזף בה (ל) היה לה לא שתכלם שבעת ימים. אני שאני מלך מלכי המלכים על אחת כמה וכמה לא דין הוא שתכלם ארבעה עשר יום. אלא למענך מחול לה שנאמר ויאמר ה' אל משה ואברהם ירד ירד בפניה וכו' (ס"ט ס"ט ז'): והאיש משה ענו מאד (ס"ט ס"ט ג') יכול שהיה ענו ולא (היה) (לכ) נאה ומשובח ת"ל ויפרוש את האהל על המשכן (שמות מ' י"ט) מה משכן עשר אמות אף משה עשר אמות קומתו (לג). יכול שהיה ענו כמלאכי השרת ת"ל מכל האדם (ס"ט) מאדס אמרו ולא ממלאכי השרת. יכול

שהיה ענו כדורות הראשונים ת"ל על פני האדמה (ס"ט) מדורו אמרו ולא מדורות הראשונים: ג' מיני מוכי שחין נבראו בעולם לה יכש בעל פוליסים (לד) והיתה נפשו של משה נמוכה מכולם (לה):

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף על מספרי לשון הרע נגעים באין שכן מצינו בגחיו שספר לשון הרע ברבו ודבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק כך (וגו') ויצא מלפניו מצורע כשלג (מלכים ב' ה' כ"ז לו): הוא היה אומר על גסי הרוח נגעים באין עליו (ז) שכן מצינו בעווהו שנאמר

הערות לג'א

ועתומי. (כב) ככביע ובספרים בתוך ידו. (כג) כן הוא בכ"י ובספרים נכוחי. (כד) בספרים לפנים במשה והנהגתי ע"פ כ"י. (כה) הוספתי ע"פ כ"י. ובספרים ליתא. (כו) כן הוא ככביע ובספרים רעה עמך. (כז) בהרתי בהנוסחא אחרתא שבספרים ע"י התומי והנוסחא הנהוגה היא ברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאחר ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים ובכ"י אבל מה נעשה שגנה היא בנותינו וברית שבינינו לבינך בטלנו מפני הברית כרותה לאחר ולבניו שנאמר וכו'. (כח) וביקש רחמים עליה ליתא בכ"י. (כט) ככביע ובספרים שתתפא ועי' העניית כ"י ע"א ודברים רבה פ' י"א לשון זה דע' עוגת. (ל) הנהגתי ע"פ כ"י. ובספרים בה ביאור. (לא) לה ליתא בכ"י. (לב) הוספתי ע"פ כ"י. (לג) עי' ברכות ג"ד ע"ב ושבת צ"ג ע"א ובג"ש. (לד) בכ"י ומוכי שחין בעל פוליסים ועתומי והכ"י מביא בעלי ראון ועי' בתובות ע"ז ע"ב וצ"ע. (לה) בעיקר הדברים עי' ספרי בהעלותך כל פרשה זו וילקוט שם וספרי דברים פ' ריעה ותרבי מצורע פ"ה וירכין פ"ז ע"א ובענין הק"ו ע"ש בספרי ועי' ביק כ"ה ע"א ובתוספות שם וב"ב ק"א ע"א ודברים פ"ט ע"ב ובגליון הש"ס שם ועי' פריא פ' ג"ד ובביאור הרד"ל שם וליתר ביאור כל פוסקא זאת הנני מועתיק עוד איזה דברים מספר מדרש הגדול כ"י פ' בהעלותך כפי שהם שייכים לכאן וז"ל ותדבר מרים ואהרן במשה קשה הוא לה' שלא נצטערה מרים אלא על לה' וכו' מרים פתחה הדברים ואמרה לאהרן והוסף אהרן על דבריה ונשא ונתנו בדבר ר"ש אומר אף צעורה פתחה בדברים וכו' והאיש משה עניו וכו' יכול שהיה משה עניו ממלאכי השרת או יכול עניו מאברהם וצחק ויעקב אמר מכל האדם אשר על פני האדמה שעל פני האדמה היה עניו לא היה עניו מאבות הראשונים וכו' ד"א אשר גואלנו ואשר הטאנו אמרו לו זו היתה תהילה שלא קלקלנו כך מימינו אלא זו בלבד שגנה היתה בידנו שבטלנו הברית שבינינו לבינך מפני שהברית כרותה לאחים שנאמר ולא זכרו ברית אחים ע"ב. (לו) הקושי מובאר והג"א גורס אף על מספרי שקדים נגעים באים ועי' בערכין שם ויותר נראה כהנהגת האה"ר שמוחק מלת אף לפי שסוף סוף כ"י פוסקא זאת אינה רק הוראת דברים ע"י התורה בהנחם מצורע ע"ש וצ"ע ועי' וקרא רבה פ"ז ס"ג ובמדבר רבה פ"ז ס"ה. (לז) עי' תוי"ב שם רש"י אומר אף על גסות הרוח נגעים באים וע"פ הגיה האה"ר כאן וצ"ע ועי' ג"ב פט"ו.

עליך שלא יכנס דבר של מהרה לתוך מומא
או שמא לא יכירך אדם שאתה יהודי (ו).
וכשנכנסתי ונעלתי הדלת בניי לבניה מה
הייתם אומרים עלי. אמרו לו היינו אומרים
עליך שכל זמן שהדלת פתוחה הרשות נתונה
ליוצא ויוצא ולכנס נכנס אמרת אנעול את
הדלת בניי לבניה עד שאדבר עמה כל צרכי.
וכשיצאתי ויודתי ומבלתי מה הייתם אומרים
עלי. אמרו לו היינו אומרים עליך שמא
ממשיחה (ז) עמך נתנה צנורה של רוק מפיה
עליך ואמרת ארד ואמכול ואהיה כמותם מהרה.
אמר להם כך וכך לא היתם ימין ושמאל
עליכם נאמרוהו דן את כל האדם לכף זכות (ח):

פרק כ

יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח
קבלו מהם יהודה בן טבאי אוסר הוי מרבה
לחקור את העדים והוי זהיר בדברך מן
השומעים (א) שמתוך דברך ישמעו וילמדו
לשקך (ב):

בן שמעיה אחי דוד ויונדב איש חכם מאד

וכחזקתו גבה לבו עד להשחית וימעל מעל בה' אלהיו ויבא
אל היכל ה' להקמיר על מזבח הקטורת ויבא אחריו
עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' שמונים בני חיל ויעמדו
על עזריהו המלך ויאמר לו לא לך עזריהו להקמיר
לה' כי לכהנים בני אהרן המקדשים להקמירו צא מן המקדש
כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלקים ויועף עזריהו וכידו
מקמרת להקמיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו
(דה"ב כ"ו ט"ז י"ט) לה'. באותה יעשה נבקע היכל אילך ואילך
שנים עשר מיל על שנים עשר מיל. והיו הכהנים מבהלים
[אותו] וזם הוא נדחף לצאת לה' כי נגעו ה' ויהי
מצורע (ט) עד יום מותו וישב בית החפשיית מצורע כי נגזר
מבית ה' ויתם בנו על בית המלך שופט את עם הארץ
(שם שם כ"א וכ"ב):

ואל תתחבר לרשע מלמד שלא יתחבר אדם עם
אדם רע ולא עם אדם רשע (א) שכן מצינו ביהושפט
שנתחבר עם אחאב (ב) ועלה עמו רמות גלעד [ויצא (ג)] עליו
קצף מאת ה' [שנאמר ה' לרשע לעזור ולשונאי ה' תאהב
ובזאת עליך קצף מלפני ה'] (דה"ב י"ט ב') (ד) שוב נתחבר
לאחזיה ויעשו אונות בעציון גבר [ופרץ ד' את מעשיו (ה)]
שנאמר בהתחברך עם אחזיה פרץ ה' את מעשיך וישברו
אונות (דה"ב י"ב ל"ו). וכן מצינו באמנון שנתחבר עם יונדב
ויעץ לו עצה רעה (ו) שנאמר ולאמנון רע ושמו יונדב בן
(שמואל ב' י"ג ג') חכם לרע (ז):

דבר אחר אל תתחבר לרשע ואפילו לתורה (ח):

ואל תתייאש מן הפורענות כיצד מלמד שיהא לבו של אדם מתפחד בכל יום ויאמר אוי לי שמא תבא
עלי פורענות היום ושמא למחר ונמצא מתפחד בכל יום שנאמר בן באיוב פחד פחדתי (איוב ג' כ"ה) (ט):
דבר אחר אל תתייאש מן הפורענות כיצד בזמן שאדם רואה מה שבידו מצליח (א) אל יאמר בשביל
שזכיתי נתן לי המקום (ב) מאכל ומשתה בעולם הזה והקרן קיימת [ולן] (ג) לעולם הבא. אלא יאמר אוי לי
שמא לא נמצאת (ד) לי לפניו אלא זכות אחד בלבד נתן לי (ה) מאכל ומשתה בעולם הזה כדי שיאבדני
לעולם הבא (ו):

פרק י יהודה בן טבאי ושמעון בן שטח קבלו מהם יהודה בן טבאי אומר אל תעש עצמך כעורכי
הדיינים וכשיהיו בעלי דינים עומדין לפניך יהיו בעיניך כרשעים וכשנפטרים מלפניך יהיו בעיניך
כזכאין כשקבלו עליהם את הדין (א):

הערות לג'א

מאיזה נוסחא אחרינא שעל הגליון. (ו) ולכן פשט
כליו. (ז) ציל כשמשוחת. (ח) ע' נ"א פ"ח ונ"י שבת
קכ"ז ע"ב. ובשאלות שם ליתא להך מעשה ומביא
שם מעשיות כבשבת שם. וראיתי להציר שבשאלות
הנדפסות איתא בשאלות מ' ומעשה ברי' עקבא בן יוסף
שהיה מושבר אצל ר' אליעזר בן הורקנים ועשה
עמו ג' שנים וכי' אבל בהכ"י מתחיל ומעשה בארם
אחד שהיה מושבר אצל בעל הבית אחד ועשה עמו
ג' שנים וכי' נ"י בהג"ר ב' בגליון השאלות שם.
פ"ב (א) מן השומעים ליתא ככיה. (ב) בכיה וישקרו
נ"י אבות פ"א מ"ט שיש תולה מאמר זה בשמעון

(ח) בכ"ע וימעל מעל בה' ויבא אל היכל ה' להקמיר קטורת ויבא
אחריו עזריהו הכהן ועמו כהנים לה' בני חיל וגו' לכבוד מלך ה' ויועף
וגו' וזרחה במצחו לפני הכהנים ובכ"א וימעל מעל בה' ויבא אחריו וגו'
כי מעלת בה' וגו' לכבוד מלך ה' וגו' ועתומי. (ט) הגהתי י"פ כ"ע
ובספרים י"פ התומי הכהנים מבהלים לצאת וגם הוא נבהל לצאת.
(ז) במקרא ויהי עזריהו המלך מצורע ובכ"א בבית החפשיית. (א) בכ"ע
לא לאדם רע ולא לאדם רשע. (ב) כן הוא בכ"ע ובספרים בארמא.
(ג) בספרים נסגר עוד הנוסחא אחרינא שבתומי' והיה עליו קצף.
(ד) הוספתי י"פ כ"ע ובספרים ליתא. (ה) בכ"ע ושוב נתחבר באחזיה
ופרץ וכי' ובכ"א ופרץ ה' את מעשיו בהתחברו עם אחזיה פרץ ה'
את מעשיו וישברו וכי' ועתומי. (ו) בכ"ע שנתחבר ביהודע בן שמעיה
וכי' עצה רעה כמותו ובכ"א רעה כמותו ובספרים ישנים כמותו ועתומי.

(ז) בכ"ע ובנוסחא אחרינא שבתומי' חכם לפורעניות. (ח) ע' מהדרין כ"א ע"א ומכילתא יתרו מסכת דעמלק כ"א ובכ"ע
שם וילקט יהושע רמ"ז ג' י"ט. (ט) בכ"ע שיהא לבו וכי' מתפחד עליו בכל יום ויאמר וכי' שמא היום תבוא עליו פורעניות
שמא למחר תבא עליו נמצא לבו מתפחד בכל יום שנאמר פחד וגו' ובכ"א אדם מתפחד בכל יום שנאמר פחד ועתומי.
(נ) בכ"ע רואה את מה שבידו שצליח וכן הוא ג"כ בכ"א שצליח ועתומי. (א) בכ"ע הקב"ה. (ב) הוספתי י"פ כ"ע.
(ג) הגהתי י"פ כ"ע ובספרים נמצאתי. (ד) לי הקב"ה בכ"ע. (ה) ע' קידושין ל"ט ע"ב. ונ"י מאירי למשנה זאת וכן בדברי
שאר קדמוני המפרשים. פ"א (א) ע' אבות פ"א מ"ח.

וכן את מוצא ברבשקה שלא נתפש אלא מתוך דבריו שנאמר עד בואי ולקחתי אתכם אל ארץ בארצכם (מלכים ב' י"ח ל"ב) אמרו לו אם אין ארצנו יפה לך הניחנו במקומנו (ז' : א) אמר להם (ז' : א) עד שלא נכנסתי לשררה הייתי בורח ממנה. כשנכנסתי לשררה (ה) כל מי שהוא מבקש להוציאני (בתוכה) (מתוכה) אני יורד עליו בבקביות (י' : א) וכן אתה מוצא בשאול (ז' : א) שלא נכנס לשררה היה בורח ממנה שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא אל הכלים (שמואל א' י"ב) וכשנכנס לשררה היה עומר על דוד ועל אנשיו לתפושם (ה) :

שמעון בן שטח אומר אל תעש ענין
 כעורכי הדיינים כשהיו בעלי הדין ^(ט) עומדים
 לפניך יהיה בעיניך כרשעים וכשנפטרים
 מלפניך יהיו בעיניך כזכאי ^(ז) על מנת שיתבעו
 את הדין ויקבלו את הדין וינפנו ^(א) את הדין :
 היה אחד כשר ואחד לא היה כשר ^(ב) אל
 תאמר זה שהוא כשר [דבריו נאמנים זה
 שאינו כשר] אין דבריו נאמנים. היה אחד עני
 ואחד עשיר אל תאמר זה שהוא עני דבריו
 נאמנים וזה שהוא עשיר אין דבריו נאמנים.
 אלא כשם שאתה שומע דברי עני כך תשמע ^(ג).
 דברי עשיר וכשם שאתה שומע דברי עשיר
 כך תשמע דברי עני שנאמר לא תכירו פנים
 במשפט ^(דברס א' יז) (יד) :

הערות לנו"ב

בן ששה. ג) ע"י ספרי עקב פי' ל"ו. ד) נראה שצ"ל
הח"א וע"י נ"א. ה) בכ"ה ומשנכנסתו לשררה וכן
הוא לקמן שורה במקום ספרא. ו) נראה שצ"ל בעקפון
ז) בכ"ה שער. ח) בכ"ה ומשנכנס לשררה היה וכו'.
ט) בכ"ה בעלי דין. י) בב"ה כצדקום וע"י אבות
פ"א מ"ח ויש תולה מאמר זה ביהודה בן טבאי.
יא) בכ"ה ויצפנו את הדין ופרש מהרמ"ש שצפנו
התפקא (התפסק) דין) שלא יראהו ב"ה דין אחר
שהוא חולק עליו. יב) בכ"ה ואחר שח"ב י"ג. בכ"ה
כך אחת שומע. יד) ע"י נ"א וע"י שח"ב פ' קדושים כ"ה

יחיה הנה שאלוק וא"צ והיא אזהרה לחיה הנשאל על
נפלא דסתהדרין סופיה (ג) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים עני.
נפתי ע"פ כ"ע ובספרים ליתא. (ד) כן הוא כב"ע והבשר
עיקרון על דבריהם בתורתם כהניס פקדונים פ"ד והלשון
הוא קצת לא דברך שלא היה אחד כ"ע ואחד ויש
יהא אחד עומד ואחד יושב וע"ע שביעות ל"ע"א. (ט) בספרים
ג' וברצאה ראשונה ובכ"י ליתא ונכ"פ יש למתוך המלות
קדוש ע"ע מה שאלמלעל ויע' סתהדרין ח' ע"א ו"ע ספרי
אלוה חמו פירוש לבבא ובשניהו בעלי דינים עומדים
טל המין אני שופך על ראשו ובכ"א מן עד שארד עמו
וי' ובהס"ו ובספרים שאמר ליה. (ג) א"י מנחת קדו"ק ע"ב
וי' והגריא כחך לפסקא זאת והציג אותה בפרק שני
בספרים בריב. (טו) בכ"ע ישמעי השמעתי וייסופי ע"דך
הגריא והבי' והכ"ר מניהם ומתוך שאתה וכ"י והגריא
שאתה חוקקן שמתוך דברך ולמדו וייסופי לשקר ע"ב
זאת נאבד וע"ע הכניסו המעתיקים מלות יתירות בכדי
שלוס הכל ע"י נ"ב. *
* *

אל תעש עצמך כעורכי הדיינים כיצד מלמד שאם
באת לכית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל
ברוחך להשיב אלא הוי יושב ושואל באיזה טעם אמרו מאיזה
ענין היה הדין או הלכה ששאלוני ב: וכוזמן ששני בעלי
דינין באין לפניך לדין אחד עני ואחד עשיר אל תאמר
האיך אזהב את העני ואחייב את העשיר. והאיך אזהב את
העשיר ואחייב את העני ואם אחייב את העני נמצא העני א
אויבי ואם אזהב את העני נמצא העשיר ד אויבי. ואל תאמר
האיך אטיל ממנו של זה ואתן לזה. והתורה אמרה לא תכירו
פנים במשפט ודברים א' י: היה רבי מאיר אומר מה תל' כקמן
כגדול תשמעון שש שלא יראה אחד עומד ואחד יושב
אחד מדבר כל עצמו ואחד אתה אומר לו קצר דברך.
אמר ר' יהודה שמעתי שאם רצו להושיב שניהם כאחד
מושיבין א זה אסור שלא יראה אחד עומד ואחד יושב ב:
יהא עליך דין קטן כדין גדול דין של פרוטה כדין של מאה מנהט:
הוא היה אומר כל מי שיאמר לי קודם שאכנס לגדולה
זו הכנס רוצה אני שארד עמו עד לחייו. עכשיו שנכנסתי
כל מי שיאמר לירד הימנה רוצה אני שאפיל עליו קומקומם
של חמין א. שהגדולה קשה היא א להעלותה וכשם שקשה
היא להעלותה כך קשה להורידה. ישכן מצנינו בשאול בשהיה
שואמר לו עמוד במלכות היה מתחבא שנאמר ויאמרו הנה
הוא נחבא אל הכלים שמואל א' כב ובשעה שאמרו לויב
רד הימנה היה מחזיר אחרי דוד להרנו יב:

שמעון בן שטח אומר: הוי מרבה לחקור את העדים.
מתוך שאתח חוקרן: הוי זהיר בדברך (י) שמא מתוך דברך
ישמעו השומעין ויוסיפו עליך שקר מפני הרמאין (ט):

הערות לנו"א

(ב) הצגתי פה נוסחת כיאי וכן הוא ג"כ בהוצאת ראשונה ובכפריים הוגה י"י התומי באיזה טעם אמרו דבר זה ומאיוה ענין היה להם דין זה ואמר הלכה שאל להם תהלה עיקר הדין וההלכה בזמן ששאלוני ע"כ ובכ"י כ"ד שאם באת לבית המדרש ושמעת דבר או הלכה אל תבהל להשיב וכ"י בכפנים ענין היה הדין שאלם או תהלה ע"כ וכל זה הוא מנוגם ונ"כ בחרתי נוסחת כיאי והיא קרובה ג"כ להנוסחה שהביא המאירי במשנה זו בשם האדוני וז"ל ובביתא פירש כניען אל תהי' עבדך כעבדך הדינים דרמו כניען שהוא לך צל רבו שלא יהא רעך הרבה השאך אחר דעתו כאשר שבא לעיך קודם שם הכירו וכ"י וז"ל ולשון הברייתא הוא אל תהי' עבדך כעבדך הדינים כ"ד אם באת לבית המדרש אל תבהל להשיב אלא ויהי יושב ושאל באיזה טעם אמרו ע"כ ועי' במדרש שמואל למשנה זו מה שהביא שם בשם הרבנו אפרים וי"י הגר"א שהיה פה וא"י אוהר שאל וסתר להשיב אלא יהא אמר לעצמו מאיזה ענין וכ"י וע"י (ד) בב"א ע"ש (ה) הגהתי ע"כ כי"ע ובכפריים שלא יהא אדם אחד וכ"י (ו) מושיבין ואין זה אמור. (ז) הגהתי ע"כ כי"ע ובכפריים אחד יושב ואחד עומד שם את בצד השמט עומד ע"פ היה אחד מדבר כל יצרכו ואחד אתה איר יהודה שמעתי שאם רצו להשיב אל שניהם מושיבים ואיזה אמר שלא הוגה ע"י התומי אלא מה ת"ל כקטן בגדול תשמעון והא ע"ל דין קטן וכ"י אלא מה ת"ל והיא דרשה תרשה על פסוק תבין בגדול תשמעון ואין לו דבר דברים פ"י ו"ו. ובניען ההשקט ע"י נוסחת התקין ולפי הגהתו כל דבר לפניך יהיו בניעין כרשיעים וכן מוכח בגר"ב. (י) בב"ע ששאלו קומקום וכ"י ע"ד רוצה אני ליהא ועתומי. (יא) בב"א הוא ועתומי. (יב) כן הוא כניען לך בשם ר"י בן פרחיה וירושלמי פסחים פ"ו א"ר בשם ר' יושע בן לוי זה כניען פירוש לדברי שמעיה ושנא את הרבנות. (יז) כן הוא כניען שומעים שקר מפני הרמאים וע"י אבות פ"א מ"ט ובב"ר ותושי' שם. הגיה הוי כרובה לחקור את העידם מפני הרמאין. וז' והיר דברירל מתקן ואולי כל שבוש פסקא את אפי מפני שהפירוש או הערשה על בבא להלשיל החסרון וי"י"כ ה העירוב והוא וא"י הכרר הנח י"י לחקן ו

פרק יא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה ואמר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א' אהוב את המלאכה כיצד מלמד שירא אדם אהוב את המלאכה ואל יהיה [אדם] ב' שונא את המלאכה שכשם א' שהתורה נתנה בברית כך המלאכה נתנה בברית שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך ויום השביעי שבת לה' אלהיך (שמות כ' י"ד) ד' רבי עקיבא אומר ה' עתים שאדם עושה מלאכה ומתנצל מן המיתה ועתים שאין אדם עושה מלאכה ו' ומתחייב מיתה לשמים. כיצד ישוב אדם כל השבוע ו' ולא עשה מלאכה. לערב שבת ח' אין לו מה יאכל היו לו מעות של הקדש ביתו נטמל מהם ואכל מתחייב מיתה לשמים. אבל אם היה פועל והולך בכנין בית המקדש אף על פי שנתנו לו מעות של הקדש בשכרו ונטמל מהם ואכל מתנצל מן המיתה: רבי דוסתאי אומר מנין שאם לא עשה מלאכה כל ששה שיעשה כל שבועה ט' הרי שיישב כל ימות השבת ולא עשה מלאכה ולערב שבת אין לו מח שיאכל הלך ונפל בין הגייסות ותפשוהו ואחזו אותו בקולר ועשו בו מלאכה בשבת. כל זאת שלא עשה כל ששה י'

פרק כא

שמעיה ואבטליון קבלו מהם שמעיה ואמר אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות ואל תתודע לרשות א' אהוב את המלאכה חייב אדם להיות אהוב את המלאכה ועוסק במלאכה. והלא דברים ק"ו ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא ב' ברא אותו אלא בדבר שנאמר בדבר ה' שמים נעשו (תהלים ל"ג ו') והוא כתיב שעשה מלאכה שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה ג' רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שאפילו אדם הראשון לא מעם כלום אלא עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחו בן עדן לעבדה ולשמרה (שם שם ט"ו) ו' (ועבודה) וזכי עבודה' היה צריך או שמירה היה צריך ד' אלא לעמוד על דבריו שנאמר את ה' אלהיך תירא ואותו תעבוד (דברים י"ג) וזהו עבודה' וכן הוא אומר ולמדתם אותם ושמתם לעשותם (שם ה' א') וזהו שמירה' ה' ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה ששנאו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (שמות כ' ט') רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה כני אדם משיחין בו. מנין איש פלוני אוכל. מנין הוא שוהה. מנין לאמר לאשה שאין לה בעל והיא מתקשטת (עצמה) ויוצאה לשוק ובני אדם משיחין בה. כך כל מי שאינו עוסק במלאכה בני אדם משיחין בו י'. ועוד היה רבי אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שהוא עוסק במלאכה ח' אין ידו חסרה פורטה לעולם: רבי יוסי אומר גדולה היא מלאכה שלא (שרת) [שרתה] שכניה על ישראל עד שעשו מלאכה שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שם כ"ה ח'). ועוד אמר רבי יוסי גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עוסק במלאכה הרי זה מתחייב בנפשו כא' זה צד ט' היה בטל ביום הראשון וביום השני י' ואין לו מה יאכל וזהו בידו' מעות הקדש ואכל הרי זה מתחייב בנפשו. מי גרם לו להתחייב בנפשו על שלא היה עוסק במלאכה: רבי מאיר אומר גדולה היא מלאכה שכל מי שאינו עושה מלאכה בחול סופו לעשותה בשבת. כא' זה צד היה בטל ביום ראשון וביום שני וואין' [אין] לו מה יאכל הלך וגנב תפשוהו ומסרוהו למלכות והמילוה לעשות מלאכה בשבת. מי גרם לו לעשות מלאכה בשבת על שלא עשה [מלאכה] בחול. רבי יהודה אומר גדולה מלאכה שאין אדם מת אלא מתוך הבטלה. בא' זה צד עלה לראש הגג ונפל ומת יא' הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה. אמרו לו הרי הוא עומד על האומן ונכסה ומת הא לא מת זה אלא מתוך

הערות לנ"א

פ"א א' ע' אבות פ"א מ"ב ב' כן הוא בכ"ע ובספרים מלת אדם ליתא. ג' הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים כשם. ד' ע' הגר"א וכן רוב המפרשים מזהים נתנה בברית שנאמר ששת ימים יעשה מלאכה וביום השביעי שבת שבתון קדש לה' וגו' ושמונו בני ישראל וגו' ב' ר"ת עולם וגו' (שמות ל"א). וע' גר"ב ואולי היה לתקן כשם שה ש ב ת ניתן כהר סיני וכו'. ה' ר"ע אומר ליתא בכ"ע. ו' מן ומתנצל עד עושה מלאכה ליתא בכ"א. ועתומי. ז' בכ"ע בכל השבוע. ח' כן הוא בכ"ע ובספרים ולע"ש. ט' בכ"ע מנין שלא עשה כל ששה יעשה כל שבועה ובכ"א מנין שאם עשה וכו'. והגר"א מזהיר גורם לו שיעשה מלאכה בו. י' בכ"ע ונפל בין גוים ותפשוהו גוים וכו' בשבת הא תחת שלא עשה כל ששה יעשה כל שבועה ובכ"א ונפל בין הגוים ותפשוהו ואחזו וכו' ועשה בה מלאכה בע"ש ובשבת כל זאת וכו'. ועתומי' וכונת המאמר בדרך כלל הוא שע"י שנתנצל כל ימי השבוע ח' בכ"ה עוסק במלאכה. ט' בכ"ה כיצד וכן לקמן. י' בכ"ה ביום ראשון וביום שני וכו'. יא' הגהתי ע"פ כ"ה ובכ"ה ונפל ומת ראש

הערות לנ"ב

פכ"א א' ע' אבות פ"א משנה י"א ובכ"ה הגוספא ויש א"א את וכו'. ב' אולי צ"ל ו' א. ג' בשני הכ"י הנוסחא שאר בני אדם ע"ב וכו'. ובחקיקי מלת ש א ר ספברא. וע' בסגן אבות למשנה זו שכתב שם ועוד שני שם (באדר"ג) גדולה מלאכה שהרי הקביה הכתוב עליו מלאכה וכו'. וע"ע מכלילת יתרו בספוק ומה ביום השביעי וכו'. ד' בכ"ה עבודה היתה צריכה או שמירה היתה צריכה. ה' בכ"ה וכתב אהר אומר ולמדתם וגו'. ונראה שכל הדברים כן וכו' עבודה וכו' הם כן ר' אבא גררר לפי שהביא הפסוק לעבודה ולשמרה ואין לו דבר עם מה שלמעלה. וע' ביר פס"ו ס"ה וביקום שם ר' כ"ב. ו' ע' נ"א פ"א ובהערות שם אות ד'. ז' ע' תוספתא דקדושים פ"א כ"ען זה בשם ר' יוסי. ובכ"ה נכסלו הדברים ע"י מעות המעתיק

רבי שמעון בן אלעזר אומר אף אדם הראשון לא טעם כלום עד שעשה מלאכה שנאמר ויניחיו כנן ערן לעבדה ולשמרה [ונגז' מכל עין הני אכול תאכל (בראשית ב' טז וטז) יא] : רבי מרסון אומר אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה (יב) שנאמר ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם (שמות כ"ה ה') : רבי יהודה בן בתירא אומר [אדם] שאין לו מלאכה לעשות מה יעשה אם יש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (ש"כ י') ומה תלמוד לומר ועשית כל מלאכתך להביא את מי שיש לו הצרות או שדות חרבות ילך ויתעסק בהן (יג) : רבי יוסי אומר (יד) אין אדם מת (טו) אלא מתוך הבטלה שנאמר ויגוע ויאסף אל עמיו (בראשית מט ל"ג) הרי שנכפה ונפל על אומן שלו (טז) ומת הא אינו מת אלא מתוך דבטלה היה עומד על ראש הגג (יז) ועל שפת הנהר ונפל ומת אינו מת אלא מתוך דבטלה : שכן שמענו לאנשים ולנשים מניין שנאמר איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש (שמות ל"ו י'), למסלים מניין שנאמר ויכלא חכם מהביא (ש"כ יח) : אמר רבי נתן בשעה שנתעסק משה

הבטלה (יב) אמר להם לא שנו חכמים ז"ל אלא שאם חלה ימים או שלשה ימים הא לא מת זה אלא מתוך הבטלה (יג) ר' אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הגזל את חבריו שוה פרוטה צריך (לד) לילך אחריו אפילו למדי. פועל שהיה עושה עם בעל הבית (בכתובות) [בכתובות] אפילו אדת מרסיפה דינר אוכל ואינו בוש (יד). ועוד היה רבי אליעזר אומר גדולה היא מלאכה שכל הנהגה שוה פרוטה מן ההקדש מעל הפועלים עשו הקדש ונוטלין שכרן מן ההקדש : רבי אלעזר בן עזריה אומר גדולה היא מלאכה שכל אומן ואומן יוצא ומשתבח באומנותו. [כאזיה צד המרסם יוצא והכרכר על אונן ומשתבח באומנותו. הצבע יוצא והאירא על אונן ומשתבח באומנותו. הלבלר יוצא והקולטום באונן ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (בראשית ב' ב') בני אדם על אחת כמה וכמה (טו) :

רבי אומר גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם שתי רבוא אינו יוצא לשוק עד שיתעטף. כאי זה צד יוצא בלגמית קשורה על ירכיו (טז) וחביתו על כתפו ומשתבח באומנותו. הקב"ה קורא אותה מלאכתו שנאמר מלאכתו אשר עשה (ש"כ יח) (שאר) בני אדם על אחת כמה וכמה. ועוד היה רבי אומר (יז) גדולה היא מלאכה שאפילו לאדם חצר או גינה (חרנים) [חרנים] ילך ויעסוק בהם כדי שיהא עסוק במלאכה (יח) : אמר לוי' מעשה ברבי יאשיהו שהיה מפנה את כליו מערב שבת עם חשיכה מבית זה לבית זה מזויות זה לזויות זה. אמרו לו רבי למה אתה עושה כך. אמר להם כדי שתעבור עלינו שבת שנאמר שבת וינפש (שמות ל"א יז) : שבת מן המלכה וינפש מן המחשבה (יז) :

הערות לרבי

הערות לגויב

סופו לבוא לידי חילול שבת. (יא) בספרים לעבדה ולשמרה והדר מכל עין הני וגו' ומחקתי מלה זאת עי' כ"ע דליתא שם מלה זו הדר והוספתי מלת וגו' מסבירא. ובעיקר הדברים ע' ב"ר פל' סה. (יב) בכ"ע אלא עד שעשו וכו'. (יג) בחרתי בנוסחת החומ"י וצ"ע הצנתי מלת אדם תחת מלת מי שספרים. ובכ"א וכן בספרים ישנים ריב"ב אומר מי שאין לו מלאכה לעשות ויש לו חצר חרבה או שדה חרבה ילך ויתעסק בהן שנאמר ששת ימי הבריאה את מי שיש לו הצרות או שדות וכן וכ"י ובכ"ע אדם שאין לו מלאכה מה יעשה וכו' שנאמר ששת ימים תעשה מלאכה ומה ת"ל להביא מי שיש לו חצר חרבה או שדה ילך וכו' וצ"ע גויב פ' כ"א. (יד) הצנתי הנוסחא שבתוכי וכן הוא בכל הכ"י בדפוס ראשון. ובספרים הנהגה ר' טרפון אומר ולא אדע למה. (טו) בספרים נ"א לא נקנסה כיתה על האדם אלא וכו' ובכ"ע הדרש אפסר שדורש ויגוע כמו ויגוע ר"ל שנתגוע ויותר נראה שצ"ל ויגוע בלי דעת וא"י (יז) דלעיל מניה בתוב אם ישמעו ויעבדו ויבדו ויבדו וכו' וא"י לא ישמעו בשלל וגו'. ויעבדו דרש. והבעתיק א"ב שיפסיה כתב ויגוע ויאסף. (טז) כן הוא בתוכי ויש עוד נ"א שנכפל ובכ"א דפוס ראשון שנפל ובכ"ע ונפל על ארון אבן שלו. ולא הנהיג מפני שכלים כבדים אחרים מקומה אחרי כבד דהיה עומד שאחר זה וע' גויב ובהערות שם אות י"ג. (יח) בספרים ע"פ איזה נ"א ראש הגג ועל ראש הבירה ועל ראש הכנין. וכלות ועל שפת הנהר הם מסתגרים. ובכ"א מן והיה עומד עד הבטלה ליתא ועתוכי. (יח) ע"י מפרשים שמחקו למלת שכן בראש המספא וא"י ב' בל"ס איזה קטעא יש כאן דעלה הוה קאי שכן. והגרי"א סירס זה והציג דבריו ר' טרפון דלעיל אף הקב"ה לא השרה שכינתו על ישראל עד שעשו מלאכה וכו' כאן כדי לכוון

הגג ונכפה ומת הא וכו'. והוא רק עירוב ב' נוסחאות. (יב) אחתהא ור"ל דגם בשעה שעוסק במלאכה יכול לבוא לידי סכנה. (יג) בכ"ה לא שנו חכמים זה אלא שאם חלה וכו' וגם זה הוא מגומגם קצת. ובעיקר הדברים ע' קהלת רבה פ"ב בפסוק ומלאכי את החיים מעשה בגרונן אחר שהיה עמל כל ימות השנה ששת ימי המעשה ובשבת לא היה לו מה יאכל. מה עשה פעם אחת נתעטף בכלי קוריים שלו ועלה לראש הגג ונפל ומת ע"כ. והנה אף שמעשה זאת היא סותרת קצת להרבי"ם פה מי' אין ספק שעל המעשים מלאה והפוסם נוסדו פה כמה מאמרים. (יד) בכ"ה אפילו אחד מהם וכו'. וע' כ"ס צ"ב ע"א. (טו) הצנתי פה נוסחת כ"ה ובכ"ד ליתא לכל הנתון בין הצאי מרובע ותחת זה איתא שם השולחני יוצא ומשתבח והעש על אונן (אולי צ"ל והדינר על אונן ע' שבת י"ב י"א ובחוספתא שם פ"א) התורף יוצא ומבטח תפורה על לבו ומשתבח באומנותו הקב"ה וכו'. וצ"ע בכגן אבות למשנה זה איתא שם השולחני יוצא ומשתבח גדולה מלאכה שהרי הכל מתפארין בה שהרי הלבלר יוצא וקולטוסו על אונן והיה' במבטח תקיעה כנגד לבו וכו'. והנה יוצא מזה שגם נוסחת הב"ה אינה בשלמותה עוד אבל מכל מקום אינה קטועה כל כך בנוסחת כ"ה וצ"ע בחרתי בה. וע' בערך ערך איירונן. (טז) בכ"ה ובכלניות קשורה עליהם וע' בערך ערך לגמית והוא כמשתהא על הסתם בה. (יז) ועוד אמרו בכ"ה. (יח) כדי שיעסוק במלאכה וע' בגמ' אבות שטביא כזה בשם מדרש. וע' ע"י נ"א. (יט) אולי צ"ל אמרו. (כ) ע' מכלילת ויקהל בפסוק שבת וינפש וילקוט שם ופסיקתא דבתי קפ"ז ע"ב. אמר ר' אייבן שבות מן המחשבה ע"כ. וברור שדרשה זאת היא ענין בפני עצמה ולא נקט לה הכא אלא משום שהביא הפסוק.

במלאכת חמשכן לא רצה ליטול (ט) עצה מנשיאי ישראל והיו נשיאי ישראל יושבין ושותקין ואומרים עכשיו יצטרך לנו משה (ז), כיון ששמעו שהעבירו קול במחנה שנאמר והמלאכה היתה דים אמרו אוי לנו שלא לנו ישותפות במלאכת המשכן, עמדו והוסיפו דבר גדול מעטמם שנאמר והנשיאים הביאו את אבני השדה (שם ל"ח כ"ז) ;

וְשָׂא אֶת הָרִבּוֹנוֹת כִּי־עַד מִלְכּוֹ שְׁלֹא יֵיחַ אָדָם עִמָּהּ
מֵעֲצָמוֹ בְּרָאשׁוֹ אֲבָל אֲחֵרִים יֵיחֵהוּ לוֹ (כ) שְׁנֹאמֵר יִהְיֶה זֶה
וְלֹא פִיךְ נִגְרִי וְאֵל שְׁפֹתֶיךָ (מִשְׁלִי כִז כ'): אָמַר רַבִּי עֲקִיבָא
כָּל הַמִּגְבִּיהַ עֲצָמוֹ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה לָמָּה הוּא דוֹמֵה לְנִבְלָה
מוֹשִׁלֶכֶת (כג) בְּדָרְךָ כָּל עוֹבֵר וּשְׁבִי מִנִּיהָ יָדוֹ עַל חוֹטָמָהּ וּמִתְרַחֵק
מִמֶּנָּה וְהוֹלֵךְ שְׁנֹאמֵר אִם נִבְלָת בְּרִתְנִשְׁאֵא אִם זְמוּת יָד לִפְהָ
(סס ל' ל"ב), [אֵיל בֶּן עֲזַרְיָה דְרִשְׁהוּ מַעֲנִינוּ] (כד) אִם מִנְבֵּל
אָדָם עֲצָמוֹ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה וְאוֹכֵל תְּמָרִים חֲרוּבִים וְלוֹבֵשׁ בְּגָדִים
צְוֹאִים וְיוֹשֵׁב וּמִשְׁמַר עַל פֶּתַח שָׁל חֲכָמִים כָּל עוֹבֵר וּשְׁבִי
אוֹמֵר שְׂמָא שׁוֹמֵה הוּא זֶה לִסּוֹף אֲתָהּ מוֹצֵא כָּל הַתּוֹרָה כּוֹלָה
עִמָּהּ (כה) רַבִּי יוֹסִי אוֹמֵר רַד מִמֶּה לַמַּעֲלָה וּלְמַעֲלָה לַמַּטָּה
כָּל הַמִּגְבִּיהַ עֲצָמוֹ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה סוֹף שֶׁמִּשְׁפִּילֶיהָ אוֹתוֹ וְכָל
הַמִּשְׁפִּיל עֲצָמוֹ עַל דְּבָרֵי תוֹרָה סוֹף שֶׁמִּגְבִּיהֶיהָ אוֹתוֹ (כו):

ואל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יצא לו לאדם שם ברשות כיון שיצא לו שם ברשות סוף נותנין לו עיניהם והורגים אותו ונותלין הימנו כל ממונו (כז). כיצד היה חבירו (יושב) (ח) בשוק ואומר הקדיה לחנני לפלוני (כח) היום יצאו מתוך ביתי מאה שוורים מאה חרלים ומאה עזים ושמה הימנו

אומר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע וגו' (שופטים ב' ד) והעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר ויועץ המלך רחב והלא שלמה היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת את בעל צדיק ורע לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו (י). צדיק וטוב לו שמוכים. אבותיו וכו' לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמ לא שמשויו טובים ואין מעשה אבותיו טובים. אבותיו לא וכו' לחיי העולם הבא. רשע וטוב לו זה רשע בן צדיק שאין מעיו לאכול בעולם הזה והוא (לו) [לא] זכה לעצמו לאכול (ח) אבותיו לא וכו' לא לאכול בעולם הזה והוא לא זכה לעצמו לא ורוע לו צדיק וטוב לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו (ט). צדיק שיכול לעמוד בצדקו אבל אין גומלין ממנו נכסים כדי שיר [שלא נטלו] נכסים מזה אבל (אין) גומלין ממנו נכסים (כדי ש

הערות לנויב

הרברים וצ"ע. (ט) להגטל בכ"י ועתומ"י. (ז) בכ"י צורך לנו ובכ"א מצטרך ועתומ"י. (ח) בכ"י דבר גדול מעצמם מה דבר גדול המוסר מעצמם שנאמר וכו'. (ד) במדרגה פ"ב ספ"ב ובכ"י. (כב) בכ"י מלמד שלא יאז אדם עשרת מעצמו אבל אחרים יאזו לו עיניהם. ובכ"א ממת מעצמו ליתא ועתומ"י. (כג) בכ"י המושלחת. (כד) הנה כאן ספרים א"ל בן עזאי דרשוה מענינו. ובכ"י עפ"י שנים ליתא והגרי"א כמחקר וצ"ע גר"ב באות שאחר זה. (כה) ע"י ב"ר פ' פיא וברכות ש"י ע"ב וביקולם משל"ר תתקס"ד. והנה ביקולם ש"ה הציון אד"נ אווארא ש"ס בן עזאי אומר אם מנבל אדם עצמו וכו' ע"ש. (כו) בכ"י דרס לעלה העולה למטה ותומ"י בש"ס חידור למעלה והעולה וכו'. ובבבל הסיחאול יש לכוון הפירוש שעי' הגיונה העלה וצ"ע הגאון ויפאל. וצ"ע שמת רב פ' מ"ה סיה וקרא רב פ' מ"ה ותהוהו ש"ס ולקמן פ"ה.

ושנאו את הרבנות שלא יבקש אדם גדולה לעצמו אלא אם כן גדלוהו אחרים שנאמר יהלך זה ולא פך (משלי כז א); בן עזאי אומר אם נכלת בהתנשא (שם שם ל"ב) אם נכל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה. רבי עקיבא אומר אם נכלת בהתנשא אם נכל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגדל בהם באחרונה (א) כאיזה צד היה אוכל בן תמרסין (ב) גרוגות וצמטער כנפוי (ולא) (ולן) בפתחן של חכמים (ד"ל) סופו להתגדל בהם באחרונה. ואם גדל אדם את עצמו בדברי תורה סופו להתגבול באחרונה כגון הנבלה זו (שהוא) (שהוא) בן ג' ימים שאין אדם יכול לעמוד בריחה (ג). רבי יוסי אומר רד למעלה עלה למטה אם השפיל אדם את עצמו למטה מנכידיו אותו למעלה ואם הגביה את עצמו למעלה משיפילין אותו למטה (ד):

דבר אחר ושנא את הרבנות אלא
שהרבנות קוברת לבעליה והוא
בן ויזק ויחית ויחיה ויחיה ויחיה
והוא יוסף היה הקטן שבהם אלא
שהרבנות קוברת לבעליה והוא
בן ויזק ויחית ויחיה ויחיה ויחיה

אומר ויעבדו העם את ה' כל ימי יהושע (ונו') (שופטים ב' ד') והלא הישע היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת לבעליה ואבק מלכות קשה. וכן הוא אומר (ויזעין המלך רחבעם את הזקנים אשר היו עומדים (במלכא א"י ב') והלא שלמה היה קטן שבהם אלא שהרבנות קוברת את בעליה ואבק מלכות קשה: רבי יוסי אומר צדיק וטוב לו צדיק ורע לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו (ז). צדיק וטוב לו צדיק בן צדיק שמעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לעולם הבא (ז). צדיק ורע לו (ח). צדיק בן רשע שמעשיו טובים ואין מעשה אבותיו טובים. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא זכה לעצמו לאכול לחיי העולם הבא. רשע וטוב לו זה רשע בן צדיק שאין מעשיו טובים ומעשה אבותיו טובים. אבותיו זכו לו לאכול בעולם הזה והוא (לו) (לא) זכה לעצמו לאכול (ח"י) (לח"י) העולם הבא. (רשע ורע לו רשע בן רשע. אבותיו לא זכו לו לאכול בעולם הזה והוא לא זכה לעצמו לאכול לח"י העולם הבא). רבי עקיבא אומר צדיק ורע לו צדיק וטוב לו. רשע וטוב לו רשע ורע לו (ט). צדיק וטוב לו צפוי היה שלא נמלו נכסים ממנו שיכול לעמוד בצדקו אבל אין נוטלין ממנו נכסים כדי שיהא צדיק שלם (י). צדיק ורע לו צפוי היה (שניטל) (שלא נמלו) נכסים מזה אבל (אין) נוטלין ממנו נכסים (כדי שיהא צדיק שלם. רשע וטוב לו צפוי היה שניטל

פ'כ"ב א) אילי עירוב ב' נוסחאות כאן שבאחת נשנה זה בשם ר"ע ובאחת בשם בן ינאי. ב) בכייה כיצד היה אוכל ב' האנשים. ג) עניניא ובהירות שם אות כיה. ד) עניניא ובהירות שם אות כיה. ה) בכייה אות בעליה וכן לקמן. ו) תרבות בני ינאי. ז) בכייה הסדר צדיק וטוב לו רשע ורע לו רשע וטוב צדיק ורע לו. ח) בכייה לעומת לעומת. ט) בכייה זה צדיק ורשע. י) בכייה רע אומר צדיק וטוב לו צדיק נכסים. יא) בכייה הנפסא צדיק הוה טליא יטלול נכסים מכסנו וכו'. אבל אין נוטלים נכסים מכסנו מפני שהא

(בכ"ע ממנו כל ממנו. בח) הוספתי ע"פ בי"ע. כט) בב"י

סרדיט אחר והלך ואמר להגמון עמד והקפ' ל את כל ביתו ונטל ממנו כל ממונו עליו הכתוב אומר מכרך רעהו בקול גדול קללה תחשב לו (שם ביר י"ג):

דבר אחר אל תתודע לרשות לא) היה חבירו ויישב בשוק ואמר הקב"ה יחננו לפלוני אותו היום הבנים לתוך ביתו כמה כורין של חטים כמה כורין של שעורים שמעו ממנו לסטים ובאו והקיפו את כל ביתו נטלו ממנו כל ממונו לשחרית אין לו כלום עליו הכתוב אומר מכרך רעהו בקול גדול וגו' (ל):

דבר אחר אל תתודע לרשות כיצד מלמד שלא יכון אדם לומר אני הוא שר העיר ואני הוא המשנה מפני שגזולין לישראל (ג):

דבר אחר אל יכון אדם לטיל את הרשות שאף על פי שבראשונה פותחין לו פתח ומלויס לו באחרונה קשה לו (ד): אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שמא תורו דבר שלא כתלמוד תורה ותחובו חובת גלות ותגלו למקום מים

נכסים ממנו אבל אינו נטלין] ממנו נכסים כדי שיעשה תשובה (א) שנאמר למעני למעני לעני אעשה (ישעי' מ"ח י"א). רשע ורע לו צפוי היה שהוא בעל זרוע ויצא לשוק והולך לפרשת דרכים והורג את הנפשות ומקפח את הבריות ועולה למלכות ומדבר עליהם והמלכות שולטת בהם לכך נאמר ושונא את הרבנות (ב):

אל תתודע לרשות שכל מי שהוא מתודע לרשות נותנים פנים בו וזוקפים פנים בו. כיצד בני אדם עוברים בשוק. ראו כמה ברכות יש לזה. ברוך שכך עשה וברוך שכך נתן. שמעו הלסטים נכנסו אצלו בלילה ונטלו את נפשו ונשאו את ממונו. מי גרם לו אלו שברכו אותו בקול גדול שנאמר מכרך רעהו בקול גדול וגו' (משלי כ"ז י"ד):

דבר אחר אל תתודע לרשות שאין

מרבקים אלא לצרכן נראין כאורבים בשעת הנאתן ואין עומדים לו לאדם בשעת דוחקו (י): אבטליון אומר חכמים הזהרו בדבריכם שלא תחובו חובת גלות ותגלו למקום מים הרעים וישתו (התלמידים הכאים אחרים) (י) במים הרעים וימותו ונמצא שם שמים מתחלל:

המים הרעים אלו הגוים שנאמר ויתערבו בנים וילמדו ממעשיהם (תהלים ק"ו ל"ח). וי"א המים הרעים לגלות (לאבור) (לשעבוד) קשה (ט):

הלל ומנחם לא נחלקו יצא מנחם ונכנס הלל (ט):

פרק כג שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בספר פנים (א): עשה תורתך קבע שלא תהא מקיל לעצמך ומחמיר לאחרים. או תהא מקיל לאחרים ומחמיר לעצמך. (אלא כשם שאתה מקיל לעצמך כך תהא מקיל לאחרים. וכשם שאתה מחמיר לעצמך כך תהא מחמיר לאחרים שנאמר כי עזרא הבין לבבו לדרוש את תורת ה' ולעשות ואחר כך וללמד לישראל חוק ומשפט (עזרא ז' ב):

אמור מעט ועשה הרבה הצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו עליו השלום כשבאו המלאכים אצלו בהו אומר יזקח נא מעט מים (וגו') ואקחה פת לחם וגו' (בראשית י"ח ד' ה') מלמד שאפה להם תשעה סאין (ושחט להם ג' בהמות. ומנין שאפה להם תשעה סאין) שנאמר שלש סאים קבח סולת (שם ו' הרי ג'). לוישי ועשי עונות (שם) הרי שש. מלמד שעשה להם שלש אחרות מיני דובשנין (ג). ומנין ששחט להם שלש בהמות שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר (שם ז' ד) בן שלש. רך בן שתיים. וטוב בן שנתו (ה).

הערות לנו"ב

הקב"ה יחננו פלוני אותו היום ועתומי הקב"ה יברכנו. (ל) כ"ה בכ"א ובתומי ובספרים ואמר לשר הלך והקפ' ובכ"ע ובא והקפ'. (לא) אל תתודע לרשות ליתא בכ"י ועתומי. (לב) בכ"ע אותו היום הבנים לתוך ביתו כמה כורין של חטים וכמה כורין של שעורים שמעו ממנו לסטים ואמר לחבירו באו והקיפו את כל הבית ונטלו ממנו לשחרית אין לו כלום מה שיאכל. (לג) כך היא הנוסחא בספרים ישנים. ובכ"י שלא יתכון אדם לומר אני שר העיר ואני שר המשתה (בל"ס צ"ל שר המשתה) מפני וכו'. ובספרים נסגרת עוד נ"א ע"פ התומי שלא יכון אדם להיות שר העיר ושר המשתה מפני שגזולים את ממונם לישראל והנריא גורם להיות אצל שר העיר. ועי' ב"ר פ' ע"ו ס"ו. (לד) כן הוא בכ"י ובספרים ישנים. ובכ"ע קשה באחרונה לו ותתומי כחך מלות ומליון לו. ובספרים פותחין לו פתח הנאה באחרונה פותחין לו פתח הקשה. ועי'

צדיק שלם. (נראה דמן אבל ואולך הוא רק אגב שיטפא אידי דתני לה בהבנות האחרות. (א) בכ"ה שיחזור בתשובה. (ב) עי' ברכות ז' ע"א דברי ר' יוסי מסכימים עם דברי ר' יוחנן בשם ר' יוסי שם. (ג) בכ"ה הנוסחא אל תתודע לרשות. שאין קריבין לאדם אלא בשעת הנאתן ואין עומדין לו בשעת דוחקו. ועי' אבות פ"ב מ"ג. (ד) הגהתי ע"פ המשנה. (טו) עי' נ"א ועש"ו הגהתי. (טז) עי' פ"ב דהנהגה מ"ז ע"ב ובירושלמי שם ונראה דאיהו קטנא יוש כאן.

(פכ"ג א) עי' אבות פ"א מ"ז. והנה בכאן קדמו דברי שמאי לרברי הלל והוא ג"כ ישר יותר וכן בעדות שנו ברוב המקומות דברי שמאי קודם לרברי הלל. ויש להעיר שבכאן לא נזכר ג"כ ששמאי והלל קבלו משמיעה (פכ"ג א) עי' אבות פ"א מ"ז. והנה בכאן קדמו דברי שמאי לרברי הלל והוא ג"כ ישר יותר וכן בעדות שנו ברוב המקומות דברי שמאי קודם לרברי הלל. ויש להעיר שבכאן לא נזכר ג"כ ששמאי והלל קבלו משמיעה

ועשי עונות הרי תשע. והמלות מיני דובשנין הם בל"ס הוספת איהו מעתיק בעין פירוש למילוטמיה ועי' בעירך ערך זה. (ד) עי' נ"א פ"ג ובהערות אות ה' שם ונראה להשלים כאן בן בקר אחד רך שנים וטוב ג' וי"א בן בקר שלש וכו'. (ה) עי' תו"כ ויקרא פ"ג ופרה פ"א

ויתן אל הנער (ש) זה ישמעאל שהיו מחנכין אותו למצות: הרשעים אומרים הרבה ועושין מעט שכן את מוצא בכלק שאמר לבלעם אל נא תמנע מהלך אלי כי כבוד אכבודך מאד (במדבר כ"ב פ"ז) ואומר ויזבח בלק בקר וצאן (ש"ט כ"י) מה זבח לשמו (הסנוכה) [הסנופה] שבבקר (הסנוכה) [הסנופה] שבצאן. וישלח לבלעם ולשרים אשר אתו (ש"ט כ"ט) מה (שלח) לשמו. ירך של בקר ולא בל הבקר. ירך מן הצאן [ולא] כל הצאן. ובאחרונה חזר וקללו שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך (ש"ט כ"ט כ"ד י"א):

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות משל אם יתן אדם לחבירו ממון הרבה ואין פניו פשוטים לו כאלו לא נתן לו כלום. ואם לא יתן אדם לחבירו כלום ופניו פשוטים לו כאלו נתן לו ממון הרבה. לכך נאמר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות: *

פרק כד

הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה: *

הוי מתלמידיו של אהרן עניו כדרך שהיה אהרן שנאמר נקשו את ה' כל עניו (ארי' [הארץ] [צפניה ב' ג']). וכח"א ב) עקב

ענוה יראת ה' (משלי כ"ב ד') ואומר וענוים יירשו ארץ (תהלים ל"ז י"א):

דבר אחר אוהב שלום ורודף שלום לכלמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו הכתוב כאילו עשאו בטרם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי (איוב כ"ה ב'). וכי יש קטטה לבעלה אלא ללמדך שכל המטיל שלום בארץ מעלה עליו כאילו עשאו בטרם שנאמר המשל ופחד עמו עושה שלום במרומי ג). וכח"א ד') לא ברא הקב"ה לא מאה מיכאל ולא מאה גבריאל אלא מיכאל אחד וגבריאל אחד שכל

הרעים לה) ואף התלמידים הבאים אחרים שמא יורו דבר משמכם שלא כתלמוד תורה ויחובו לו) חובת גלות ויגלו למקום מים הרעים: איזהו מים הרעים הוי אומר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם (תהלים ק"ו ל"ה): דבר אחר מים הרעים כמשמעו לה) וי"א שמא יגלו לעבודה קשה:

פרק יב

הלל ושמאי קבלו מהם הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן. אוהב שלום ורודף שלום. אוהב את הבריות ומקרבן לתורה:

הוא היה אומר נגיד שמא אבד שמייה. ודלא מוסיף יסף. ודלא יליף קטלא חייב. ודאי שתמש בתנא חלף:

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי. וכשאני לעצמי מה אני. אם לא עכשיו אימתי א: *

אוהב שלום כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום בישראל בין כל אחד ואחד בדרך שהיה אהרן אוהב שלום [בישראל] ב) בין כל אחד ואחד שנאמר תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו כשלום ובמישור הלך אתי ורכים השיב מעון. (מלאכי ב' ו'). ר"מ אומר מה תלמוד לומר ורכים השיב מעון. כשהיה אהרן מהלך בדרך פגע [לו באדם רע או] באדם רשע ג) ונתן לו שלום. למחר בנקש אותו האיש לעבור עבירה אמר אי לי איך אשא עיני אחר כך ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. ונמצא ד) אותו האיש מונע עצמו מן העבירה. וכן שני בני אדם שעשו מריבה זה עם זה. הלך אהרן וישב לו אצל אחד מהם ואמר לו ה) בני ראה חברך מהו אומר מטרף את לבו וקורע את בגדיו: *

הערות לנ"א

מאורי למשנה זאת. לה) בספרים שמא יורו משמכם דבר שלא זכו ובכ"א ובספרים ישנים שמא הורו. והתומי' כתב שצ"ל תורה. ועי' הגא דבי אליהו רבה פ"ב דאיתא תם כך שנו הכמים הזהרו בדבריהם שמא תורו דבר אחר שלא כן התורה ותתחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחרים יורו משמכם דבר אחר שלא כן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים הוי ונמצא שם שמעל מתחלל ע"כ. ובכ"ע איתא שמא תורו. ועי' כ"י זה בצירוף התדאיר הצגתי הנוסחא בפנים שמא תורו דבר וכו'. לו) הבהתי עי' כ"ע ובספרים תחובו והבא בתלמידים איירי. לו) י"י שור השירים רבה פ"ה ע"פ מים רבים וכתדא"ר שם. לה) זיל המאירי וזכר הלשון מורגל בדברי רבותינו לקרוא לחבירו מינות מים הרעים נמשך למה שנמשלו דברי תורה למים וכו' והוא שאמרו ז"ל בספרי עקב שחת מים מבוראך כד"ש בן מנסא שהיה אוסר שחת מים ממי שבראך ואל תשתה מים עיבורים להמשיך אל דברי המינות ע"כ. ועי' ספרי עקב פ"י מ"ח ונראה שנוסתה המאורי שם היתה משונה קצת. ועי' אשפר שבמשמעון כאן כוונת על מינות לפי שהמשל היה ידוע וצ"ע ועי' גי"ב.

הערות לנ"ב

גי'ב וריה"י ע"כ. ו) עי' במדבר רבה פ' כ' ותחומא פ' בלק קצת כעין זה. ופירו' מלת סנופה הוא רעה ובחושיה. ז) עי' גו"א שם. פ"כ"ד א) עי' אבות פ"א מ"ב. ב) בכירה ובתיה. ג) עי' ספרי במדבר פ"י גי'ב פסוקא דרי"ג ג' ע"א ובתעניות שם אות מיו שמות רבה פ"ב ויקרא רבה פ"ט במדבר פ"א ופי' וסרף השלום בענין השלום שכן המלאכים. ד) אילו צ"ל וכא"ר ר"ת וכן אתה

הערה לנ"א. לה) בספרים שמא יורו משמכם דבר שלא זכו ובכ"א ובספרים ישנים שמא הורו. והתומי' כתב שצ"ל תורה. ועי' הגא דבי אליהו רבה פ"ב דאיתא תם כך שנו הכמים הזהרו בדבריהם שמא תורו דבר אחר שלא כן התורה ותתחייבו עליו מיתה לשמים ואף התלמידים הבאים אחרים יורו משמכם דבר אחר שלא כן התורה ויתחייבו עליו מיתה לשמים הוי ונמצא שם שמעל מתחלל ע"כ. ובכ"ע איתא שמא תורו. ועי' כ"י זה בצירוף התדאיר הצגתי הנוסחא בפנים שמא תורו דבר וכו'. לו) הבהתי עי' כ"ע ובספרים תחובו והבא בתלמידים איירי. לו) י"י שור השירים רבה פ"ה ע"פ מים רבים וכתדא"ר שם. לה) זיל המאירי וזכר הלשון מורגל בדברי רבותינו לקרוא לחבירו מינות מים הרעים נמשך למה שנמשלו דברי תורה למים וכו' והוא שאמרו ז"ל בספרי עקב שחת מים מבוראך כד"ש בן מנסא שהיה אוסר שחת מים ממי שבראך ואל תשתה מים עיבורים להמשיך אל דברי המינות ע"כ. ועי' ספרי עקב פ"י מ"ח ונראה שנוסתה המאורי שם היתה משונה קצת. ועי' אשפר שבמשמעון כאן כוונת על מינות לפי שהמשל היה ידוע וצ"ע ועי' גי"ב.

פ"כ"ד א) עי' אבות פ"א משנה י"ב י"ג ויהי הנהגה בספרים הנוסחא אוהב שלום ורודף שלום ומשלים שלום בין איש לאיש וכו'. ואנכי מהקמים עי' כ"ע וכן מורה ההמשך לקמן שלא היו בהאדרי' וע"ע תומי' ב) הוספתי עי' כ"ע ובספרים ליתא. ג) הנהתי והוספתי עי' כ"ע ותי' לעיל פ"ט גבי בבא דואל תתהבר לרשע ובספרים פגע בו באדם רשע. ד) כן הוא בכ"ע ובספרים נמצא. ה) כן הוא בכ"ע ובספרים אבר לו. ו) הנהתי עי' ההמשך דלקמן ובספרים בגדו.

זמן שהוא קורא הוא רץ וכא ועושה שליחותו (ח). וכן הוא אומר ויהי כרד ואש מתלקחת בתוך הכרד שמות ט' (יד) לא האש מיק את הכרד ולא הכרד מיק את האש. לפיכך (ו) ברא המקום מלאכי אש ומלאכי כרד ואינן מיקין זה את זה:

דבר אחר אורח שלום ורודף שלום אפילו אתה רץ אחריו מעיר לעיר ומכרך לכרך וממדינה למדינה אל תמנע מלהמיל שלום שהוא שקול כנגד כל המצות שכתורה (ז):

שאל אבנימס הגרדי (אל) [את] רבן גמליאל איזהו (ח) כבודו של עולם. א"ל שלום. א"ל מנין. [א"ל] הרי הוא אומר יוצר אור ובורא חשך עושה שלום ובורא את הכל מאחר שברא המקום את השלום חזר וברא את הכל ט': וכן הוא אומר סור מרע ועשה טוב בקש שלום (תהלים ל"ד ט"ז). רבי יוסף אומר אם ישב אדם (י) בתוך ביתו ואינו יוצא לשוק היאך הוא ממיל שלום בין אדם לחבירו. אלא מתוך שהוא יוצא לשוק הוא רואה בני אדם (מתכנים) [מתנצים] ונכנס ביניהם ומפשרם: על [כל] המצות שכתורה (יא) מו אומר כי יקרא קוצפור (דברים כ"ב ו') כי תפגע שור אויבך (שמות כ"ג ד') כי תראה חמור שונאך (שם שם ה') מצוה שהיא באה על ירך את זקוק לה לעשותה (יב):

דבר אחר הוי מתלמידיו של אהרן מלמד שהיה אהרן שואל בשלום בוגדי ישראל והיה אחד מהם מבקש לעשות עבירה והיה אומר (הוא) [אוי] לי (ג) מחר יבא אהרן וישאל בשלומי היאך אני משיבו והיה בוש ולא היה סורח. וכן איש שהיה צוחב עם חבירו היה אהרן הולך (לו) [אצל] ואומר לו בני למה

אומר אוי לי היאך אשא את עיני ואראה את חבדי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי עליו. הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. וכן שנפגשו ט) זה בזה גפפו ונשקו זה לזה. לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (במדבר כ' ב'): דבר אחר מפני מה בכו ישראל את אהרן שלשים יום מפני שדן אהרן דין אמת לאמתו מנין לא אמר לאיש שמרחתי ולא לאשה שמרחתי לכך נאמר ויבכו אותו כל בית ישראל. אבל משה שמוכיחן בדברים קשים נאמר ויבכו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח') י. ועד כמה אלפים היו בישראל שנקראו שמם (יא) אהרן שאלמלא אהרן לא בא זה לעולם (יב). ויא לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל (יג) מי שרואה משה רבינו שעומד וכוכה והוא לא יכבה (יד). ויא מי שרואה אלעזר ופינחס שהם שני כהנים גדולים שעומדים וכוכים והוא לא יכבה:

באותה שעה בקש משה טו) מיתה כמיתתו [של] אהרן טז) מפני שראה ממתו יז) מוצעת בכבוד גדול וכתות כתות של מלאכי השרת סופדות אותו. וכי בינו לבין אדם שאל והלא בינו לבין עצמו שאל ושמע הקב"ה לחישתו. [ומנין שבקש משה מיתה כמיתתו של אהרן ושמע לחישתו] יח) שנאמר מות כהר אשר אתה עולה שמה והאסף אל עמך

הערות לנויב

אומר. ה) ע' גויא פ"ב. ו) אולי צ"ל וכן או יותר נכון שהוא רק הוספת המעתיק וצ"ל פירוש וע' בפסיקתא ררי"ב ובתערוות שם. ז) ע' גויא. ח) בכ"ה אבר לו איזהו. ט) מן מאחר עד הכל ליתא בכ"ה. ובעיקר הדברים הנה אין זה מקרא אלא מידרו כך בברכת קיש. ובישעיה מ"ה ז' איתא עושה שלום ובורע רע וע' בתורת כהנים פ' בחוקותי ובמסורת התלמוד שם את' ה' ובילקוט יקרא ר' תרע"ב. ויע' ביר פ"א ס"ט פלוסופי אחד שאל את רג' וכו' ואולי איתא עירוב דברים והתכרות יש כאן. י) בכ"ה ישב לו לאדם. יא) הגהתי על ידי הרגומאות. יב) ע' ויקרא רבה פ"ט ס"ט ובג"ש ועל פי זה נראה להשלים כאן המלות ואם לאו אי אהרן זקוק לעשותה אבל כאן בקש שלום ורדפוהו בקשהו ממקום ורדפוהו למקום אחר. יג) בכ"ה היה אם אהרן כהן וכו' היה מחשב אילו מחר וכו'.

ובספר מנורת המאור פ' שביד. יא) שם ליתא בכ"ה. יב) בכ"ה וכן בדפוסים ישנים שאלמלא אהרן וכו'. ובספרים נוסף ע"י החו"מ אהרי מלת לעולם שהיה משום שלום בין איש לאישו ומודגין זה לזה והיו קורין שם הילול על שמו ע"כ אבל חזוניה מוכיח עליו שהוא רק הוספת איהו מעתיק וע"כ מהקת"י. יג) מן לכך נאמר עד בית ישראל ליתא בכ"ה ונתוסף. יד) הגהתי ע"פ כ"ע ובספרים ו"א שכל מי שרואה משה רבינו יושב וכוכה מי לא יכבה. וכן הגהתי לקמן מלת והוא במקום מי. וע' איכה רבה פ"א בפסוק שמעו כי נאנחה אני. טו) כן הוא בכ"ה ובספרים למות כמיתת וכו'. טז) הגהתי ע"פ ההמשך ולקמן וכן הוא בכ"ה. יז) בכ"ה כמתו של אהרן. יח) הוספתי ע"פ כ"ה ובספרים ליתא.

הערות לבו"א

בכ"ע היה מטרף את לבו וקרע את בגדיו ומחנק את דעתו ואולי צ"ל ומחנק את עצמו ובבילקוט מלאכי ר' תפשי"ע ע"ש. ז) בכ"ע מהוא אומר מטרף את לבו וכו' בדלעיל. ח) והוא בכ"ע (לעיל הוא כבספרים). ט) בכ"ע וכשנפגשו וכו' ונשקו זה את זה. י) השיבוש והמיוסר מבואר וע' פפרשים וע' ולקוט חוקת בספוק ויבכו את אהרן שמביא שם בשם האדרני למשה לא בכו אנשים מפני שמוציא דין אמת לאמתו ואהרן לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת ולא עוד אלא שהיה רודף שלום וכו' ע"ש ובורר שבעל הילקוט קישע וסירס הדברים כפי הענין שם ובילקוט אבות כ"י שמביא שם כל פוסקא זאת איתא הכי ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמתו ומימיו לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת אבל משה היה מוכיחן בדברים ע"כ וגם נוסחא זאת קטועה אבל מדברי שניות שם ללמוד להגיה פוסקא זאת בדרך כזה. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמר לאיש סרחת ולאשה סרחת לכך נאמר וכו'. וע' תורת כהנים פ' שמני בספוק ויקרא משה אל כייסאל וכו' יקרא

כאשר מת אהרן אחיך בחר ה' (דברים ל"ב י"א) הא למדת שבקש [משה] (י) מיתה כמיתתו של אהרן; באותה שעה א"ל למלאך המות לך הבא לי נשמתו של משה. הלך מלאך המות ועמד לפניו אמר לו משה תן לי נשמתך. גער בו אמר לו במקום שאני יושב אין נותנין לך רשות לעמוד ואתה אמרת תן לי נשמתך (ב) גער בו והוציאו בניספה. עד שאמר לו הקב"ה למשה משה (א) דייך העולם הזה שהרי העוה"ב שמור לך [שכבר המקום מתוקן לך] (ב) מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור (שמות ל"ג כ"ב). נמלה הקב"ה לנשמתו של משה ונגזרה תחת כסא הכבוד (ג). וכשנמלה לא נמלה אלא בנשיקה (ד) שנאמר על פי ה' (דברים ל"ד ה') : לא נשמתו של משה בלבד נגזרה תחת כסא הכבוד אלא [כל] (ה) נשמתן של צדיקים נגזרות תחת כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צדורה בצרור החיים (שמואל א' כ"ה כ"ט). יכול אף של רשעים כן ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בכף הקלע (שם שם) אף על פי שזורק ממקום למקום אינו יודע על מה שתסמוך (ו). אף כן נשמתן של רשעים זוממות והולכות ושומטות בעולם ואינן יודעות על מה שיסמכו (ז) : שוב א"ל [הקב"ה] (ח) למלאך המות לך והבא לי נשמתו של משה. הלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים הגדול א"ל משה בא לכאן. א"ל מים שעברו ישראל (ט) בתוכי שוב לא ראיתיו. הלך אצל הרים וגבעות וא"ל משה בא לכאן אמרו לו מים שקבלו ישראל את התורה בחר סיני (י) שוב לא ראיתוהו. [הלך] אצל שאול ואכדון אמר להם משה בא לכאן. אמרו לו שמו שמענו ואותו לא ראינו. [הלך] אצל מלאכי השרת א"ל משה בא לכאן (יא). א"ל אלהים הכין דרכו והוא ידע את מקומו (יב) אלהים נגזו לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודעת שנאמר והחכמה מאין תמצא ואיזה מקום בינה לא ידע אנוש ערכה ולא תמצא בארץ החיים תרום אמר לא ב' הוא יום אמר אין עמדי (איוב כ"ח י"ג י"ד י"ו)

פרק כה

במשה מה הוא אומר ויכנו בני ישראל את משה (דברים ל"ד ח'). באהרן מהו אומר ויראו כל העדה כי גוע אהרן (במדבר כ' כ"ט). ומפני מה לאהרן בנו (א) כל ישראל ומשה לא בנו (לו) אלא מקצתם. אלא משה היה דיון ואי אפשר לדיון לזכות שני בעלי דינין (א"ל מפני מה לא היה דיון שני בעלי דינין לחברו לפיכך אהרן בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו אלא מקצתן) (ב) : [ומפני מה] אהרן בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו אלא מקצתן. אלא כשמת אהרן הפשיט משה את בגדיו והלבישם לאלעזר בנו (ד) שנאמר ויפשיט משה את אהרן את בגדיו (ויג' שם כ"ח) לפיכך אהרן בנו לו כל ישראל ומשה לא בנו לו אלא מקצתן (ה) :

הערות לנ"ב

(י) הוספתי ע"פ כ"י. (ב) מן גער בו עד תן לי נשמתך ליתא בב"א ועתומי ועי הנהיגה מ"ו ע"א וע"ע. (א) בכ"י משה משה. (ב) הוספתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. ובתומי נ"א שכבר מקומן ח' המלות שהיו עוה"ב. (ג) בספרים כסא הכבוד שנאמר והיתה נפש אדוני צדורה בצרור החיים ואין לי ספק שנתערב לכאן מדלקמן ומחקיו ע"פ כ"י. (ד) כן הוא בכ"י ובספרים כשנמלה לא נמלה וכו'. (ה) הוספתי ע"פ כ"י ובספרים ליתא. (ו) בספרים הוגה כאן משל למחיד לאחר שנמל את האבן ונתנו בתוך הקלע א"ל וכו'. אבל בספרים ישנים ובכ"י ליתא ויותר היה נראה למחקן מלת א"ל ולהנהיג שזורק ואינו יודע וכו'. ובכ"י על מה שתסמוך. (ז) ע"י ספרי במדבר פ"ו מ"ו ע"ע שכת קניב ע"ב וקתלה דבה פ"ג. (ח) כ"ה בכ"י ובספרים אמר ליה למ"ה. (ט) בכ"י שבער ישראל. (י) ואמרו לו וכו' תורה מדר סיני בכ"י. (יא) בכ"י כן אמרו לו עד בא לכאן ליתא ועתומי. והוספתי מלת הלך ב' פעמים לפי כ"י. (יב) לישנא דקרא נקט כמו שהוא באיוב כ"ה.

הערות לנ"א

(י) בכ"ה תצאבת ועי לעיל פ"י. (טו) בכ"ה אתחברו. (טז) בכ"ה זה ליתא. (יז) מן וכך היה עד לחברו ליתא בכ"ה. (יח) בכ"ה אמר לו. (יט) בכ"ה עליון. עוד ומלת מעתה ליתא. (כ) בכ"ה עם בעלך. (כא) עוד ליתא בכ"ה. (כב) בכ"ה לתוך בעלה. (כג) בכ"ה אלא בזכות. (כד) עי' ג"א שם וע"ע ב"ק י"ז ע"א בענין הזקיק שהלכו לפני משתו ל"א אף הוצי כהן. (כ"ה) בכ"ה אהרן בנו לו. (ב) בכ"י כן עוד משה היה דיון והיה מזכה את הזכאי ומחייב את החייב ומחקיו ע"פ כ"ה דליתא שם. (ג) בכ"י מקצתן אלא משה היה דיון ואהרן לא היה דיון ומחקיו ע"פ כ"ה. (ד) כן הוא בכ"ה ובכ"י והלבישם את אלעזר. (ה) עי' ג"א ובהדגמאות הרמוזות שם אותי י' ואת ל"ג ובפרט בליקוט מסעי רמז תשפ"ו ואולי איזה קישור יש כאן.

נוסחא א פרק יב אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק כה כו

מפני מה אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו כל ישראל. אלא כשמת אהרן ירד משה ואלעזר מן ההר בוכים ומספידים ובגדיהם קרועים מי לא יראה ויספור כנגדם. כשמת משה לפני מי היו בוכים? לפיכך כשמת אהרן בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם. [ועוד] כשמת אהרן נסתלקו ענני הכבוד ו' והיו כל אומות העולם רואים את ישראל שרוים לשבטיהם ח' שנאמר ויראו כל העדה (שם שם כ"ט) מה ת"ל ויראו [אלא ויראו] לפיכך בכו לו כל ישראל ומשה לא בכו לו אלא מקצתם ט': כיון שראו ישראל מטתו של אהרן מצעת בכל כבודו של עולם ומלאכי השרת עומדים ומספידים ובגדיהם קרועים י' [ואותה שעה] [ידעו] כל בני ישראל שמת אהרן:

כיון שראה משה מטתו של אהרן מצעת ומלאכי השרת עומדין ומספדין [נתחמד י"א] לאותה מיתה שנאמר ומות בהר אשר אתה עולה שמה [לומר] [וגו'] כאשר מת אהרן

אחיק (דברים ל"ב ג') באותה מיתה שחמדת. וכיון שהגיע קיצו של משה להפטר מן העולם בא מלאך המות ועמד כנגדו [ועפו ומסלקו] [ועפו משה וסלקו] בנזיפה. אמר מה אם בשליחותי לא [יכול] להיות יכול לעמוד האידך אתה מבקש למסור לך נשמת י' אם בשעה [שהיית] יושב לא היית יכול לעמוד היאך אתה מבקש למסור לך נשמת. הלך לו מלאך המות אצל הגבורה אמר לו רבש"ע משה עבדך אינו מבקש למסור לי את נשמתו. הלך לו משה אצל הגבורה [ואמר] רבון העולמים הודיעני לאיזו מיתה אני מת אם לענין הראשון כבר נזכרה עלי גזירה שלא אכנס לארץ ח' שימצא בידי עון י'. משיבה אותו רוח הקודש (אמר) [ואמרת] לו משה מוצל את אין בידך עון. אין אתה מת אלא על גזירת אדהר' [שנאמר] אביר הראשון חטא [וישעי' כ"ד יד]. בשר המקום למשה שהוא נוטל נשמתו בעולם הזה ומחזירה לו לעולם הבא טו. נטל הקב"ה נשמתו של משה ונתנה עם נפשותיהם של צדיקים תחת כסא הכבוד להיות לו מודה ומשבח טז. שנאמר יעלו חסידים בכבוד [וגו'] דומות אל כנורם [וגו'] לעשות נקמה בנזים [וגו'] לאסור מלכיהם בזקים לעשות בהם משפט כתוב [תהלים קמ"ט ה' ח' י']. כיון שראו ישראל מטתו של משה מצעת מכל כבודו של עולם [כלפי] [על כנפי] השכינה על תחום ארבעת מיל מנחלת בני ראובן עד בני גד שנאמר עלה אל הר העברים הזה הר נבו [דברים ל"ב ג' ט']. ומנין שמת בנחלת ראובן ובני ראובן בנו את חשבון [וגו'] ואת נבו ואת בעל מעון [במדבר ל"ז ל"ח]. ומנין שנקבר בנחלת בני גד שנאמר ולגד אמר ברוך מרחיב גד [וגו'] וירא ראשית לו כי שם

אבדון ומות אמרו באזנינו שמענו שמעה (שם שם כ"ב). אף יהושע היה יושב ומצטער על משה עד שאמר לו הקב"ה יהושע למה אתה מצטער על משה משה עבדי מת ג': רודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד שנאמר סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפהו [תהלים ל"ד יז]: רבי שמעון בן אלעזר אומר אם יושב אדם במקומו ושותק האידך רודף שלום בישראל בין כל אחד ואחד אלא יצא ממקומו ל' ויזוזר בעולם וירדוף שלום בישראל שנאמר בקש שלום ורדפהו. הא כיצד בקשהו במקומו רדפהו למקום אחר לה': אף הקב"ה עשה שלום במרום. ואיזה שלום עשה הקב"ה במרום לו? שלא קרא עשרה גבריא'ל עשרה מיכאל עשרה אוריא'ל לו? עשרה רפאל כדרך שבני אדם קורין עשרה ראובן עשרה שמעון עשרה לוי עשרה יהודה. שאלמלא עשה כדרך שבני אדם עושין לה' כיון שקרא לאחד מהם באין לפניו ומתקנאין זה בזה אלא קרא גבריא'ל אחד מיכאל אחד כיון שקרא לאחד מהם בא [ועמד] לפניו לט' ומשגרו לכל מקום שירצה. ומנין שידיאים זה את זה ומכבדין זה את זה וענותנין מבני אדם.

הערות לנו"א

ג) הנהגה בפסוקים ע"י התומכי ומצטער על משה שלא ידע היכן הוא עד שאל וכו'. אבל הוא נראה בתוספת כדורדלת ובכיון ליתא ולפיכך מחקתיו. ובעיקר הדברים ע"י פסרי דברים פ"י ש"ד ושלד' וע"י ולקום סמעי ולקום וולך ודברים רבה י"א ומדרש פסות משה ורבו האגדות בענין זה. וכל פוסקא זו נשנית כאן אגב גררא שהביא המקרא דויבכו אותו כל בית ישראל שהיה רודף שלום. לר' בבית רודף שלום בישראל אלא יצא ויהזור וכו' ובביא' סן אלא עד בישראל ליתא ויתומי'. לה' בבית במקום אחר. לו בבית מהו השלוש שעשה במרום הקב"ה. לו ובבית נוראל סראל ובביא' ובתומי' סמאל. לח' שאלמלא עשה כן בכיו' וגם בניא' שבתומי'. לט' כיה בבית ובביא' שקרא אחד מהם ובפסוקים שקרא אחד

ו) בכיה היו כל ישראל בוכים ומספידים לפניו כשמת משה לפני מי היו מספידים. ז' בכיה כבוד. ח' שירותים לשבטיהם ליתא בכיה. ט' ע"י ר"ה ג' ע"א. ובשאר דוממות. י' שימא דלישא בעלמא ובילקום כסעי שם ליתא רק ומספידין. יא' בכיה נתחמד משה. יב' אולי היא הכונה שלא יכול לעמוד נגד אהרן שבשליחותו של משה לקח הכתחה לעצור המגפה. יג' במדבר רבה פ"ט ס"ב ובג"ש. יד' בכיה לענין ראשון ופיר' מהרש"ם דר"ל חטא של מי מריבה. ואולי צ"ל לעין וכו'. יד' בכיה עוד חטא ע"כ אמרתי לך עפר אתה ואל עפר תשוב אמנם בשרו המקום יתברך ויתעלה

למשה. טו) בכיה עוד וכן עשה שנאמר ויסת שם משה עבד ה' [וגו'] מה ת"ל עבד ה' מלמד שבישרו הקב"ה למשה שהוא נוטל נשמתו בעה"ז ומחזירה לעו"ב נטל וכו'. טז) בכיה עם נפשות הצדיקים להיותה מודית ומשבתת לו. יז) ע"י כחובות קיד ע"א וע"י פסקתא רבתי ה' ע"א ובמ"ע שם דרד"ש להאי קרא אשעת סלקין של צדיקים מן העולם.

חלקת מחוקק ספון (דברים ל"ב ב') כיא: יח: התחיל מלאך המות חוזר ומבקש נפשו של משה (ש' אמר יודע אני שאמר לו המקום עלה אלי ההרה (שמות כ"ד י"ב) [הלך לו אצל] הר סיני אמר שמא נפשו של משה כאן. אמר לו תורה שבה (ממנה) [ממני] משיבת הנפשות (ב) שנאמר תורת ה' תמימה משיבת נפש (החלים י"ט ה'). אמר יודע אני שאמר לו הקב"ה ואתה הרס את ממך (שמות י"ד ט"ו) הלך לו אצל הים אמר שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר בקעים ויעבידם (החלים ע"ח י"ג) כא). אמר יודע אני שהוא עומד ומתחנן שייכנס לארץ ישראל שנאמר ואתחנן אל ה' (דברים ג' כ"ג): אעברה נא ואראה את הארץ הטובה [וגו'] החר הטוב הזה והלבננון (ש"ס כ"ה) הארץ הטובה] זו ארץ ישראל. החר הטוב זה הר המלך (כ). והלבננון זו בית המקדש למה נקרא שמו לבנון שהוא מלבין עינותיהן של ישראל (כ): הלך

שבשעה שפותחין את מ' פיהם ואומרים שירה זה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני וזה אומר לחבירו פתח אתה שאתה גדול ממני מא'. לא כדרך שבני אדם עושין שזה אומר לחבירו אני גדול ממך וזה אומר לחבירו אני גדול ממך (כ). ויש אומרים כתות כתות הן כת אחת ואומרת לחברתה פתחי את שאת גדולה ממני. שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה' י"ג ב'):

אוהב את חבריות כיצד מלמד שיהא אדם אוהב את חבריות ולא יהא שונא את חבריות שכן מצינו באנשי דור הפלגה שמתוך [שהיו] אוהבין זה את זה (כד) לא רצה הקב"ה לאברן מן העולם אלא פזרם בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום מתוך שהיו שונאין זה את זה אברם הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחטאים לה' מאד (בראשית י"ג י"ג). [רעים זה עם זה]. וחטאים זה גלוי עריות. לה' זה חילול השם. מאד שמתכוונין וחוטאים. הא למדת מתוך ששונאין זה את זה אברן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא (כה):

לו אצל ארץ ישראל אמר לה שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו שנאמר (לא) [ולא] תמצא בארץ החיים (איוב כ"ח י"ג). הלך אצל ענני כבוד אמר להם שמא נפשו של משה כאן. אמרו לו ונעלמה מעיני כל חי (ש"ס כ"ד) הלך לו אצל מלאכי השרת. א"ל לאו שנאמר מעוף השמים נסתרה (ש"ס כ"א). הלך לו אצל תהום אמר לו לאו שנאמר תהום אמר לא בי היא (ש"ס כ"ח י"ד). הלך לו אצל שאלו ואברון אמר להם שמא נפשו של משה כאן. א"ל לאו. אבא היה דורש משום רבי שמעון בן יוסי ואומר (כה) אברון ומות אברון באזינו שמענו שמעה (ש"ס כ"ב). באזינו שמענו אבל לא ראינו: מלאכי השרת כתים כתים חבורות חבורות מקלסות לפני מטתו של משה ואמרו יבא שלום ינחו על משכבתם הולך נכחו (ישעיה' נ"ב ב') (כו):

פרק כו

אוהב (שלום ורודף שלום) [את חבריות] חייב אדם להיות אוהב את חבריו ולחלוק לו כבוד. והלא דברים ק"ו ומה אם מלאכי השרת שאין ביניהם יצר הרע [וחולקין כבוד זה לזה בני אדם שיש ביניהם יצר הרע] דין הוא שיהיו חולקים כבוד זה לזה א'. ומנין שמלאכי השרת חולקים כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר (ישעיה' י"ג) מה ת"ל ואמר. אלא זה אומר לחבירו את גדול ממני את פותח בשבחו של מקום תחלה. וי"א מלאכי השרת כתים כתים הן זו אומרת לחברתה גדולה את ממני את פותחת בשבחו של מקום תחלה (ב): במגילת חסידים (מהו) [הוא] אומר אם רוצה את להדבק לך אוהב הוי נושא וגותן בטובתו (ג). כשם שאי אפשר לו לאדם לומר גנותו של חבריו בפניו כך אי אפשר לו לומר שבחו שנאמר מכרך רעהו בקול גדול [וגו'] (משלי כ"ז י"ד):

הערות לנ"ב

כחם באו לפניו וכו'. (מ) את ליתא בכייע. (מא) מן וזה אימר עד ג' ד' ל' סמני ליתא בכייע. (מב) מן וזה עד ממך ליתא בכייע. (מג) בכייע וי"א כתות כתות הן אחת אומרת וכו'. ובכ"א וי"א כתות הן וכו' פתחי את שגדולה ממני ועתומי. ובעיקר הדברים ע"י ולקט ישעיה' ו' בפסוק זה מה שהביא שם בשם האגדה שמואל וי"ע הולין צ"א ע"ב ופרד"א פ"ד בענין הכתות. (מד) בפסוקים שמתוך שאוהבין וכו' והגהתי ע"פ ההמשך ובכ"ע הפלגה שהיו אוהבין וכו'. (מה) ע"י תרגומים בפסוק זה וסנהדרין ק"ח ע"א ובירושלמי הלך ה"ג וביד פ"ה ומ"א ותדא"ר פ"א ולקטן ריש פרק ל"ו וע"פ הוספתי המלות ורעים זה עם זה וכן הגיה

יש להגיה שם בפסוק ענין זה דמנה עליהם מלכים וכן בנוסחת חולקת שם וי"א זה סיניו המלך ע"פ הנוסחא כאן (ע' בפסוקי בס"ע שם) וי"א זה הר המלך וקאי אבא דההר הטוב הזה וע"פ פסרי דברים פ"ו ו'. ויש להגיה שכל דברים אלו כאן הם רק אגב גרידא והפסוק דואתחנן. (כד) בכ"ה מן שנאמר לא תמצא עד א"ל ונעלמה ליתא. (כה) בכ"ה אימר וי"ע פסרי פ"ו ש"ב ובס"ע אות א' וע"פ סדר הדורות בשם זה ולפ"ו היה נראה להגיה אבא הדורש וכו' וזה הוא סיום הדרוש מלעיל דמשה מוטל תחת כנפי השכינה וכו' וע"י לעיל את י"ח.

פכ"ר א' אולי יש להגיה אינו דין שיהא וכו' ב' ע"י נ"א מ"ב ובהערות שם. ג' ע"י ד"א וז"א מ"ב ומסכת כלה (במ' שרנסם ע"י ר' נתן

הערות לנ"ב

יח' ע' פסרי במדבר פ"ק י"ז ודברים פ"ו שניה ותוספתא כוונה פ"ד וסוטה י"ג ע"ב וירושלמי שם פ"א הלכה י' ויש לדון מכל אלה הדוגמאות שאין סיום המאמר פה רק הוא בסוף הפרק ע"ש. (ט) החר ומבקש את משה בכ"ה. (כ) ע"י שמות רבה פ"ה פ"א שמישה שבת את התורה וע"פ שבת פ"ט ע"א. (כא) כלומר ואינו עוד פה ב"ב ובכ"ה עוד וכתוב תהום אמר לא בי ויש אמר אין עכ"ר. (כב) בכ"ה החר הטוב הזה והלבננון שמלבין עינותיהן וכו'. והשאר ליתא. (כג) ע"י פסרי דברים פ"ו כ"ח וילקט שם ר' תת"ו וע"פ פסרי במדבר פ"ו קל"ד ואולי

שם ר' תת"ו וע"פ פסרי במדבר פ"ו קל"ד ואולי

מעשה באחד ד' שבא לרבי עקיבא א"ל רבי למדני כל התורה כולה כאחת. א"ל בני אם משה רבינו ע"ה שעשה כהר ארבעים יום וארבעים לילה עד שלא למדה ואתה אומר למדני כל התורה כולה כאחת. אלא בני הוא כללה של תורה מה דאת שני לגרמך לחברך לא תעביר. אם רוצה את שלא יזיקך אדם את שלך אף את לא תזיקנו ה'. רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול של חברך. הלך לו (ו) אצל (חבירו) (חבירו) הלכו ומצאו שדה אחת מלאה זירים זה (נוטל) [נטל] שני זירים זה (נוטל זה) [נטל ב'] זירים והוא לא נטל [כלום] הלכו ומצאו שדה אחת מלאה כרוביות זה נטל [ב' כרוביות] וזה נטל [ב' כרוביות] והוא לא נטל [כלום]. אמרו לו מפני מה לא נטלת אותה (ו) אמר להם כך למדני רבי עקיבא מה דאת שני לגרמך לחברך לא תעביר. אם רוצה אתה שלא יזיקך אדם אף אתה לא תזיקנו. אם רוצה את שלא יטול אדם את שלך אף את לא תטול את שלו (ו) : רבי חנינא סגן הכהנים אומר דבר שכל העולם כולו תלוי בו נאמר עליו (שמועה) [שבועה] (ט) מהר סיני אם שונא חברך שמעשיו רעים כמעשיך אני ה' דיין להפרע מאותו האיש ואם אוהב את חברך שמעשיו כשרים כמעשיך אני ה' נאמן ומרחם עליך (י) : (ומאהב) (ואוהב) את חבריו (יא) :

ומקרבן לתורה כיצד מלמד שיהא אדם מקפח את חבריו ומכניס תחת כנפי השכינה כדרך שהיה אברהם אבינו (כו) מקפח את חבריו ומכניס תחת כנפי השכינה. ולא אברהם לבד עשה כן אלא אף שרה (כו) שנאמר ויקח אברהם את שרי אשתו ואת לוט בן אחיו ואת כל רכושם אשר רכשו ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה'). והלא כל באי עולם אינם יכולין לבראות (כח) אפילו יתוש אחד ומה תלמוד לומר ואת הנפש אשר עשו בחרן (כח) מלמד שהעלה עליהם הקב"ה כאלו עשו אותם (כט) : כשם שאין אדם חולק שכר חברו בעולם הזה (נ) כך אין [אדם] חולק שכר חברו לעוה"ב שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם ומיד עושקיהם כח ואין להם מנחם (קהלת ד' א') למה נאמר אין להם מנחם שני פעמים (ג) אלו בני אדם שאוכלין ושותין ומצליחין בכנים ובכנות בעולם הזה ובעולם הבא אין להם כלום. ואין להם מנחם (ג) שאם נגנבה לו לאדם גנבה או שמת לו בת באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעולם הבא כן ת"ל גם כן ואח אין לו (כ"ש ש"ו) (נד) וכן מי שעובר עברה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי (נה) שאותו ממזר היה רוצה ללמוד תורה עם אותן התלמידים שהיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר הולך עמו עד שהגיעו לאשדוד עומד שם ואומר או לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי עד עכשיו ולפי שאני ממזר איני יושב ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים (זכריה ס' ו') (נו) :

(ומקרב) (ומקרבן) לתלמוד תורה כל המכנים בריה אחת כאלו יצרה שנאמר (אם) (ואם) תוציא יקר מזולל כפי תהיה (יירמה טו יט) כפי שנפח נשמה לאדם הראשון (י) :

הערות לנו"ב

קורניל) פי' ושם איתא דתניא וקפוגי. (ד) בכ"ה בחמר אחר. (ה) בכ"ה אם רוצה. (ו) בכ"ה הלך זה מאת ר"ע והלך לו. (ז) אהא ליתא בכ"ה. (ח) ע' ביד פב"ד בענין מחלוקת ר"ע וכן עזרא שם וע"ע שבת ל"א בעין זה ע"ש וע"ע. (ט) הגהתי מסבא. (י) ע' נ"א סופ"ט. (יא) הגהתי מסבא ונראה שדברים אלו נשמטו מדלעול ומקום בתחלת הפרק. (יב) ע' תוספתא הוריות פ"ב. וע"ע נ"א

הערות לגמ'א

האחר ובכ"א מן שנאמר ואנשי עד ומן העה"ב ליתא. (כו) בכ"ה אבינו אברהם. (כו) מן ולא עד שרה ליתא בכ"ה וגם לא בספרים ישנים אבל הנה אח"כ בספרים. והגמ'א מהך לזה. (כח) בכ"ה להבראות ועתומי. (כט) בכ"ה כאלו הוא עשה אותם. ובעיקר הדברים ע' כהנדרין צ"ט ע"ב ב"ר פליט ס"ד ובגמ'א ספרי דברים פ"י ל"ב. (ג) בספרים לחבירו כעוה"ו והגהתי ע"פ הכי וכן לקמן. (נא) הוספתי ע"פ כ"ה ובספרים ליתא. (גב) בכ"ה למה כתוב כאן ואין להם וכו' ובכ"ה למה אין להם מנחם ב' פעמים ועתומי. (גג) בכ"ה כלום ואין להם הנה בספרים ע"י התומי ובכ"ה ובספריים ישנים ליתא. (נד) בספרים ע"י התומי שאם נגנבה לו וכו' ואנשי הצנתי נוסחת הבי. (נה) אולי צ"ל בו ב"י. (נו) בכל פוסקא זאת הנוסחה בכ"ה וכן כי שעבר עבירה אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי באין בניו ואחיו ומנחמין אותו יכול אף לעוה"ב כן ת"ל גם כן ואח אין לו וכן ממזר שלמך תורה ושנה לתלמידים והיו תלמידים וישבים בירושלים והיה ח' ב' ל' ויצא עד שמגיע לאשדוד ואומר או לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים לפי שאין ממזר נכנס לירושלים כל עיקר שנאמר וישב ממזר באשדוד והכרתי גאון פלשתים ע"ה. ובכ"ה הנוסחה כזה וכן מי שעבר עבירה והוליד ממזר אומרים לו ריקה חבלת בעצמך חבלת בי והיו יושבין ושונין בירושלים והיה הממזר יושב באשדוד ואומר או לי אלו לא הייתי ממזר כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים לגמ'א נוסחת התומי וכל הנוסחאות הם כגומגמות וע' ויקרא רבה פ' ל"ב ונשנה ג"כ בקהלת רבה פ' ד' בפסוק וישבתי אני ואראה אלא ששם הוא קטוע קצת והאחר העיר על הספרי דברים פ"י ש"א דאיתא שם דממזרים מתודין בהבאת בכורים וא"כ הממזרין מותרין אף בכניסה אלא דכניסה אבל המהרי"טין כתב דכאן רק בלעתי לבוא מדרב וע' קידושין ע"ב ע"ה ודבר הממזר הנה כבר סירס הגמ'א כל פוסקא זאת מן כשם שאין אדם הולך וכו'. והציג אותה לקמן אחרי הבא דאם אין אני לי סי' ל' וכן מוכח להראי בגמ'א פכ"ז ע"ש.

מעשה בהלל הזקן שהיה עומד על פתחה של ירושלים ובני אדם יוצאים לפעלם אמר להם בכמה אתם עושים היום. זה אומר בדינר וזה אומר בשנים דינרים י"י. אמר להם המעות האלו מה אתם עושים בהם. [אמרו לו] כדי להתפרנס בהם לחיי שעה. אמר להם י"י לא תבואו ותנהלו תורה ותנהלו חיי העולם הזה וחיי העולם הבא. וכן היה הלל עושה כל ימיו עד שהיה מכניסם תחת כנפי שמים י"י: דבר אחר כל המכניס בריה אחת תחת כנפי שמים מעלה עליו הכתוב כאילו בראה

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי אם אני לא זוכה מי יזכה בי (ב) וכשאתה לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי יזכה בי בעצמי (ג): אם לא עכשיו אימתי. אם אני לא זוכה בחיי מי יזכה בי לאחר מיתתי. וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהל' ט' ד'). כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה מן האריה המת. אפילו מאברהם יצחק ויעקב שהן שוכני עפר: דבר אחר כי לכלב חי הוא טוב. זה רשע המתקיים בעולם הזה אם עשה תשובה הקב"ה מקבלהו אבל צדיק כיון שמת שוב אינו מוסיף זכות (ו):

כאילו יצרה (ז) שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן (בראשית י"ב ה') וכי אברהם אבינו ע"ה בראם או אברהם יצרם והלא אם (יבוא) [יבואו] כל הבריות שבעולם לבראות יתוש אחד אינם יכולים אם (כל) [כן] למה נאמר את הנפש אשר עשו בחרן (שם) ללמדך שהיה אברהם אבינו ע"ה (מגידן) [מגיד את האנשים] (י) ושרה מגידת את הנשים שנאמר ואת הנפש [וגו']. אשר עשה אין כתיב כאן אלא אשר עשו מלמד ששניהם שקולים בזכות (י"א):

פרק כו

הוא היה אומר אם אין אני לי מי לי וכשאתה לעצמי מה אני ואם לא עכשיו אימתי (א): אם אין אני לי מי לי אם [לא] זכיתי [אני] לעצמי בעולם הזה מי יזכה לי לחיי העולם הבא. אבא אין לי אימא אין לי [אח אין לי]. אברהם אבינו אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יצחק אינו יכול לפדות את עשו. [ואם] ואפילו [אם] נותנים הם את ממונם אינם יכולים לפדות את עצמם שנאמר ויקרפדון נפשם (תהלים מ"ט). יקרה הוא הנפש הזה שכל מי שהוא חוטא בה אין לו תשלומים. אין לי אלא אבות לבנים אחים. מנין אבינו יצחק אינו יכול לפדות את ישמעאל. אבינו יעקב אלו יכול לפדות את עשו שנאמר אח לא פדה יפדה איש (שם ט"ח ב): וכן הוא אומר כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת (קהל' ט' ד') איזהו כלב חי אלו הרשעים שכל זמן שהן קיימין בעולם הזה הן יכולין לעשות תשובה. כמו אינם יכולין לעשות תשובה. איזהו האריה המת אלו אברהם יצחק ויעקב ושאר הצדיקים המנונים בעפר (ג): ולפי שהרשעים אוכלים ושותים בעולם הזה יכול שהיה אוכלים ושותים בעולם הבא. ללמדך שכל אכילה ושתיה שהן אוכלים ושותין בעולם הזה היא נרפכת להם לאכל לחיי העולם הבא שנאמר והנה דמעת העשוקים ואין להם מנוח (שם ד' א'). לפי שבעולם הזה אם מת לאדם בנו או בתו אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו יכול אף לעתיד בן תלמוד לומר ואין להם מנוח (שם). אע"פ שלא נחמיהו אוהביו וקרוביו. בניו ובנותיו נכנסים אצלו ומנחמין אותו. (אך) יכול אף לעתיד בן ת"ל גם בן ואח אין לו (שם ט"ז). (לפי) [ולפי] שנשא בעבירה (ה) אם היה (יכול) חכם או תלמיד חכם עתיד להיות שומע קול חביריו יושבים ושונים בבית המדרש והוא אומר מה קול בחבורה הזו. והם אומרים בדבר פלוני אנו עוסקים. הולך אצל אביו ואמו ואומר אבא חבלת כעצמך וחבלת בי שאלמלא בן הייתי אצל חבירי בירושלים יושב ויושנה (אין) [שאין] ממור יכול לישב בירושלים שנאמר וישב ממור באשדוד (זכריה ט' ז):

הערות לנו"א

(ג) הסגרתו מלת בחיי לפי שאין לי ספק ששטרבבה מדלקמן וכן ליתא בפירוש אבות כ"י וכן לא בולקט אבות כ"י ותהימי הנה בחיובי ובכ"י אם אני לא אוכל בה י"י ב"ו ממי שיוכלה ב"י (ג) יש כאן ג"א בחומ"י ב"י לאחר מיתתי ואינה מובנת י"י והיה נראה להנה בבא זאת כזה אם אני זכיתי מה זכיתי בעצמי ובפירוש אבות כ"י איתא בשם אדר"ג כשאני לעצמי מה אני אף בזמן שאני מורה לעצמי מה אני לעצמי עולה הזכיה ע"כ אבל נראה לי רחוק קצת להנה על פיו. (ג) בבירור המקיים בעוה"ז. (ס) הגריא מחק המלות ד"א כי לכלב חי הוא טוב זה. ובהרא דרשה מחיתתו וישר וכן נראה מנו"ב פכ"ז

ובהערות שם ומנין אבות כ"י משה י"ד. (י) בכ"ה בחרן דינרין. (י"א) בכ"ה אמר להם אתם עמלים בכל יום ויום לצורך חיי שעה ומדוע לא תבואו ותנהלו חיי העוה"ז. (ט) בכ"ה וכן היה הלל וכו' ע"ה שהוא מכניסם תחת כנפי השכינה. (ז) בכ"ה ד"א כל המכניס נפש אחת תחת כנפי השכינה המקום מעלה עליו כאלו בראה שנאמר וכו'. (ז) ע"ה ג"א פ"ב ובהערות שם אחר. מ"ט וי"ט הדוגמאות השלכתי הקושע פה. (י"ח) ע"ה מכילתא ברישא דפתיחא בענין שקולין כאחד וצ"ע. פכ"ז (א) ע"ה אבות פ"א משה י"ד. (ב) בכ"ה אפילו

אחים וכו' יצחק אבינו אינו וכו' יעקב אינו וכו' עשו ומנין שנאמר אח לא וגו' ע"ה פסוק דברים מ"ט שכיב מנהרדן קיד ע"ה ומדרש תהלים מ"ז. (ג) בכ"ה שהם נמשלים לאריה. (ד) וקרוביו ליתא בכ"ה. (ה) בכ"ה ולפי שנשא אשה בעבירה אוהביו וקרוביו נכנסים אצלו ומנחמים אותו אע"פ שלא נחמיהו אוהביו וקרובים בניו ובנותיו וכו' ת"ל ואין להם מנוח. (ו) בכ"ה עיד ובהלכה פלונית אנו עוסקים. (ז) ע"ה ג"א ובהערות שם אות נ"ו.

הערות לנו"ב

הוא היה אומר אם תבא לביתי אני אבא לביתך. למקום שליבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי (סא): אם תבא לביתי אבא לביתך. כיצד אלו בני אדם שמשיכמים ומעריבים לבתי כנסיות ולבתי מדרשות הקב"ה מברכן לעולם הבא כענין שנאמר בכל מקום אשר אזכיר את שמי אבוא אליך וברכתך (שמות כ' כד) (סב): למקום שליבי אוהב לשם רגלי מוליכות אותי. כיצד אלו בני אדם שמניחים כספם וזהבם ועולין לרגל (סג) להקביל פני שכינה במקדש הקב"ה משמרים בתוך מחניהם ישאכרו ולא יחמוד איש את ארצך בעלותך לראות פני ה' אלהיך (שם ל"ד כ"ד) (סד):

הוא היה אומר אם אני כאן הכל כאן. אם אני לית כאן מאן כאן. הופכה והפוך בה דכולא בה ולכולהון לפוס צערא אנרא * (סד): מעשה בהלל הזקן שהיה מהלך בדרך ופגע בני אדם שמביאין חמין (סה). אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשני דינרין. ופגע באחרים אמר להם סאה בכמה. אמרו לו בשלשה דינרין. אמר להם והלא ראשונים אמרו בשנים (סו). אמרו לו בכלאה מפשאה אי אתה יודע שלפוס צערא אנרא. אמר להם שומים וריקים על (סו) שאני אומר לכם אתם מחזירין לי כך. מה עשה להם הלל הזקן החזירן למוטב (סז): אף הוא ראה גלגולת שצפה על פני המים אמר לה

על דאמפת אספוך יאמפונך יאמפונך (סז): אף הוא אומר בלישון בבלי ארבעה דברים. נגד שמא אבד שמיא. ודלא משמיש עי' חמיא קמלא חייב. ודלא מוסף פסיד. ודישתמש בתנא אבד ואזיל ליה:

הא (ח) שלי אינו שלי של אחרים (לאחל) ולמה לי (לשכן) משל אם יש לאדם כור אחד (ט) אם זכה הוא מתפרנס בהם ואוכלם אם נתחייב פעמים שנאכלין ופעמים שנאכדים הא שלי אינו שלי של אחרים למה לי (י): ההיא אם תבוא לביתי אבוא לביתך ואם לא תבוא לביתי לא אבוא לביתך: ההיא אם תבוא לביתי לא אבוא לביתך אלו ישראל שמניחים כספם וזהבם ועולין לירושלים לעשות שלשה רגלים והשכינה מחזרת עליהם ומברכתן שנאמר והתהלכתי בתוכם והייתי לכם לאלהים (ויקרא כ"ו י"ב).

דבר אחר אם תבוא לביתי אבוא לביתך אלו ישראל שמניחין גרנותיהן וגתותיהם ועולין לירושלים שלש רגלים והקדוש ב"ה חוזר עליהם ומברכן שנאמר אבוא אליך וברכתך (שמות כ' כד) (יא): (והיא) דאנן בה מן בה ואין (יב) לית אנן בה מן בה. ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומינה לא תזוע שאין לך מדה טובה יותר ממנה (יג). כן הוא אומר לפוס צערא אנרא (יד): דאנן בה מן בה מעשה בהלל הזקן שהיה יושב (טו) על בית השואבה ובני אדם עומדים ומתפללים ראה אותם שגבה לבם. אמר להם

יודעים אתם שאנו (או שבחנו) (ושבחנו) כלום והלא (יש) לפניו אלה אלפים (טז) ורבי רבבות של מלאכי השרת שיעבדו אותו שנאמר ה'יש מספר לגדודיו (איוב כ"ה ג') ואין לית אנן בה מן בה. כיון שראה אותם שנשבר לבם. אמר להם והלא יש לפניו אלה אלפים ורבי רבבות של מלאכי השרת ואינו רוצה בשבחן של כולם אלא בשבחן של ישראל שנאמר (משח) (משח) אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') ואומר ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד') (יז):

ומה הוא הפוך בה והפוך בה דכולא בה ומנה לא תזוע שאין לך מדה טובה ממנה בן הי הוא אומר לפוס צערא אנרא (יח). מעשה בחמר אחר שבא אצל הלל הזקן א"ל רבי ראה מה אנו יתרים מכם (יט) שאתם מצמצעים בכל הדרך הזו ועולים מבבל לירושלים ואני יוצא מפתח ביתי (כ) ולן בפתחה של ירושלים. (המתין) (שתק והמתין) לו זמן א"ל בכמה את משיכיר לי חמורך מכאן ועד (מיאם) (אמאום. א"ל) כדינר. עד לוד בכמה. א"ל

הערות לנויא

ע"ש וע"ע תרגום קהלת בפסוק שם. (סא) בכ"ע אם אתה תבא אל ביתי וכו' למקום שאדם אוהב לשם רגליו מוליכות אותי ע"כ וכן לקמן. והנה אעפ"י שנוסחא זאת נראית ישרה יותר מ"כ קשה עליו לקבלה נגד כל הרוגזאות וגם כל מאמרו של הלל הם בלישון מדרב בערו. (סב) בכ"ע מברכן בעולם שנאמר וכו'. ובכ"א ולבתי מדרשות כענין וכו' ועתומי. (סג) בכ"ע ועולין ברגלים. (סד) ע' סכילתא יתרו מסכת דבחרוש פ"א בפסוק בכל המקום וילקוט שם בפסוק זה פסחים ח' ע"ב סוכה נ"ב ע"א ותוספתא שם פ"ד וע"ע ירושלמי פ"א פ"ג ה"ד. * (סד) בכ"ע ההיא וכו' אם אנא לית כאן וכו' הופכה והפכה ולפי לה לן פה לפוס צערא אנרא. ובכ"א אם אנא כאן וכו' הופכה והופכת ולכולהון וכו' ועתומי. וע"ע אבות סוף פ"ה. (סה) מכאן ועד קרוב לסוף פ"ט חסר בכ"ע. (סו) מן אמר עד שנים ליתא בכ"א ועתומי. (סז) בכ"א כל ועתומי. (סח) הדברים בכאן הם כגומגומים קצת וע' גויב פ"ה. (סט) בכ"א על דאמפת אספוך ודאמפך יאמפונך ועתומי. ע' בכ"א ואבד

(ח) אולי יש לגרוס בכאן דבר אחר הא וכו'. (ט) בכ"ה כור אחד של חטים או נר אחד של זהב. (י) בכ"ה ואם נחתייב וכו'. וכל זה הוא פירוש בדרך דרש להבא ראם אין אני לי כלומר מה שהשכרתי אני ועי' ר"א וזמא פ"ב (יא) ע' גויא ובהערות שם אות ס"ד. (יב) בכ"ה ואם לית וכן לקמן. והוספתי מסבאר. (יג) בכ"ה מדה טובה היסבה. (יד) ע' גויא ובהערות שם אות ס"ד. (טו) בכ"ה עומד. (טז) בכ"ה אלפי אלפין. (יז) ע' ירושלמי דסוכה פ"ה ה"ד ושם הם באר מ"ת וע"ע בבלי שם נ"ב ע"א בת"ס דהא אם אני. (יח) בכ"ה ומה הוא וכו' כולא בה ומנה לא תזוע בן הא הא אומר וכו'. ואולי מתחיל במה היא כלומר מה הוא הפירוש של הפוך וכו' ומכאן נשתרבו גם לעיל. ויש להעיר שבתחילת פסקא זו מתחיל בהכ"י פ"ה והולך ומשך עד אחר הפסקא דשמונים ונאות עד כי לכך נוצרת אבל סדר כזה מתנגד מאד לטבע הענינים וע"כ העירתי הכל לפי הסדר היוצא מנ"א. (יט) בכ"ה רבי ראו מה אנו יתירים וכו'. (כ) בכ"ה מתוך ביתי.

הערות לגויב

בשנים. עד קיסרין בכמה. א"ל בשלש. א"ל ראה אני לפי שאני מרבה את הדרך את מרבה את השכר. א"ל הן לפי הדרך הוא השכר. א"ל לא יהו כא) שכר רגלי בשכר רגלי הבהמה הוא יהיה הלל מקיים לפום צערא אנא : מעשה ברבי יהושע שהיה בא כב) בדרך וראה גלגולת אחת צפה על פני המים. אמר לה על דאטפך אטפוך ולמטפך יטפון כג) : ועוד ה' דברים היה אומר בלשון הבבלים נגד שמא אבר שמיה. ודלא מוסיף יסיף. ודאשתמש בתנא חלף. ודלא שמש חכימא קטלא חייב. ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטילין כד) :

נגד שמא אבד שמיה יצא שם פלוני בעיר. פלוני נאה פלוני גבור. למחר את מבקשו אין אתה יודע אימתי נפטר מן העולם : ודלא מוסיף יסיף ללמדך שכל המלמד פרשה אחת מן התורה (אם לא מוסיף) נמור אם לא נמור סופו לשכוח שנאמר רק השמר לך ושמור מפשך מאד (דברים י"ט) : ודאשתמש בתנא חלף מה כלשצר ששמש בכלי בית הקדש דברים שיש להם חילופין ויש להם דמים מורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. והשמש ככתרו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שהוא מורף נפשו מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא כה) :

ודלא שמש חכימא קטלא חייב. מעשה (באחד כהן) (בכהן אחד) חסיד ברמא בני ענת והלך רבי יהושע לדבר עמו והיו עוסקים בהלכות חסידים כו) וכיון שהגיעה עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי מיפה של שמן לתוך

נגד שמא ואבד שמיה כיצד מלמד שלא יוציא לו לאדם שם במלכות שכיין שיוציא עא) לו שם במלכות סוף שנותנן בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו עב) : ודלא שמש חכימא קטלא חייב כיצד אמרו מעשה באדם אחד מבית רמה שהיה נוהג בעצמו מדת חסידות. שלח אליו תלמיד אחד עג) רבן יוחנן בן זכאי לבדוקו הלך ומצאו שנמל שמן ונתנו על גבי כירים וגמלו מעל הכירים ונתנו לתוך [מקפה] של גריסין עד). א"ל מה אתה עושה. א"ל כהן גדול אני ותרומה עה) במהרה אני אוכל. א"ל כירים זה טמא או מהור עי). א"ל וכי יש לנו בתורה על כירים שטמא והלא לא אמרה תורה אלא על תנור שטמא שנאמר וכל אשר בתוכו יטמא (ויקרא י"א ל"ג). א"ל כשם שאמרה תורה על תנור שטמא כך אמרה תורה על כירים שטמא שנאמר תנור וכירים יותץ ממאים הם (שם שם ל"ה). א"ל אם כן היית נוהג לא אכלת תרומה מהורה מימך עי) : ודלא מוסיף פסיד כיצד מלמד שאם שנה אדם מסכתא או שתיסאו שלשה מסכתות ואין מוסיף עליהם סוף ששישכח את הראשונות :

ודאשתמש בתנא אבד ואזיל ליה כיצד שכל המשתמש בשם המפורש אין לו חלק לעולם הבא עה) :

פרק יג

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות א) :

עשה תורתך קבע כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר מפי חכם בבית המדרש אל יעשה אותו עראי אלא יעשה אותו קבע ומה שלמד אדם יעשה וילמד לאחרים ויעשו שנאמר ולמדתם אותם ושמרתם לעשות (דברים ה' א'). וכן בעזרא הוא אומר כי הבין את לבבו לדרוש את תורת ה' ב) לעשות. ואחר כך וללמד בישראל חק ומשפט (עזרא ד' ג) :

עונתה של סעודה אמר לאשתו הביאי מיפה של שמן לתוך

הערות לנרא

כא בכ"ה שלא יחא. כב) בכ"ה מהלך. כג) בכ"ה ואם אין לה להטפה ודחויסוף סוף מטיף יטפון. ובעיקר הדברים ע"אבות פ"ב מ"ו וי"ע בנזיר. ואולי יש בבאן איזה טעות המעתיק. כד) בכ"ה ועוד דברים אמר בלשון כבלי נגד וכו' ודלא מוסיף מוסף ודלא לית קטלא חייב ודאשתמש בתנא חלף דלא שישם וכיחייב ודאשתמש ולא מקים קטילין. כה) ע"י גרודים פ"ב ג"א וילקוט דניאל ר' תתריס"ב. כו) לא נודעה לי דוגמא לזה ופירש לי מור הרב הגאון כמותר מאיר איש שלום גרין שבמה דברים ישיב משוקעים בשם שלא היו הלכות קבועות בעד כל המון בית ישראל רק בעד איוה בתו מתנהגות בחסידות במדה יתירה. ואולי הם ההלכות חסידים הנזכרות כאן ג"כ עוד עוד עתיק מהלכות במין הגיל.

הערות לנרא

שמיה ודלא משתמש וכו' ועתומי. ועי' אבות פ"ג מ"ו. עא) בכ"ה שמוציא לו. עב) ע"י לעול פ"א. עג) בעצמו חסידות שלח עליו בכ"ה ועתומי. עד) בכ"ה כי של גריסין ואנכי הוספתי מלת מקפה ע"פ הדוגמא שבמדרש הגדול (וי' לקמן) וע"פ ילקוט אבות כ"י. עה) בכ"ה תרומה ועתומי. עי) טמא וזה כהור בכ"ה ועתומי. עז) לחסידות הענין הנני מעתיק פה הדוגמא האחת שבמצאתי וספקא זאת בהמדרש הגדול כ"י בפי' שמיני וז"ל תנו רבנן מעשה באחד מבית רמיה שהיה סלסול בעצמו ומדת פרישות שלח עליו רבן יוחנן בן זכאי לבדוקו ומצאוהו שנתן שמן ע"ג כירים וגמלו מעל גבי כירים ונתנו בתוך מקפה של גריסין אמרו לו מה אתה עושה אמר להן כהן גדול אני ותרומה מהורה אני אוכל אמרו לו וכי כירים (צ"ל כירים) זו מהורה או טמאה אמר להן וכי יש לנו בתורה על הכירים (צ"ל הכירים שהוא) טמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא טמא שנאמר וכל כלי חרס אמרו לו כשם שאמרה תורה על התנור שטמא כך אמרה תורה על הכירים שטמא שנאמר תנור וכירים יותץ ממאים (שם שם ל"ה) אמר לו אם כך היית עושה לא ראית מהרה מימך עי) :

פ"ג א) ע"י אבות פ"א מ"י. ב) בכ"ה לדרוש ב' תורת ה' ועתומי. ג) נראה דדריש מלת קבע בפי' פנים על הלמוד ועל העשיה וז"ל המון אבות למשנה זו ובאבות דר' נתן תניא כל העושה תורתך קבע ומלאכתו מפילה עיניו עיקר לעוה"ב וכל העושה תורתו

א"ל רבי וכי הכירה מהורה היא. אמר לו וכי יש כירה ממאה ותנור ממא (כ). א"ל והרי הוא אומר תנור וכירים יותן ממאים הם (ויקרא י"א ל"ה) הא שיש תנור ממא וכירים ממאים ודשמש ולא קיים חייב קמלי קמלין. אמר רבי כך הייתי נוהג כל ימי. אמר לו אם כך היית נוהג כל ימך לא היית אוכל קדשי שמים כתקנן. אמרו חכמים ודלא שמש חכמיא קמלא חייב ודישמש ולא קיים חייב קמלי קמלין (כ).

פרק כח

שמונים זוגות של תלמידים היו לו להלל הזקן. שלשים מהם היו ראויים שתשרה עליהם שכינה. ושלשים מהם היו ראויים שתעמוד להם חמה כהושע בן נון. ועשרים מהם בינונים. הגדול שבהם יונתן בן עוזיאל וחקמן שבהם רבי יוחנן בן זכאי. בשעת פטירתו נכנסו כולם והוא לא נכנס. אמר להם היכן [הוא] יוחנן. אמרו לו הרי [הוא] עומד על הפתח. אמר להם יכנס כשר הוא (א). כיון שנכנס אמר להם הקמן שבכם אם לחכמה ואב לדורות. והגדול שבכם על אחת כמה וכמה. אמר להם עליכם נאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) ועליך נאמר רבן יוחנן להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (ב).

אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה אבל רשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומניין שהצדיקים אומרים מעט ועושים הרבה. שכן מצינו באברהם אבינו שאמר למלאכים פת אתם סועדים עמי היום שנאמר ואקחה פת לחם וסעדו לבכם (בראשית י"ח ה') אבל באחרונה ראה מה עשה אברהם למלאכי השרת שהלך ועשה להם שלשה שורים ותשע סאין של סולת. ומנין שעשה להם תשע סאין של סולת (ד) שנאמר וימחר אברהם האהלה אל שרה ויאמר מהרי שלש סאים קמח סלת (ש"ו) שלש כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שורים. שנאמר ואל הבקר רץ אברהם (ש"ו) הבקר אחד בן בקר שנים רך שלשה. וי"א טוב ארכעה. ויתן אל הנער וימחר לעשות אותו (ש"ו) נתן ביד ישמעאל בנו כדי לחנכו במצות ה' : אף הקב"ה אמר מעט ועשה הרבה שנאמר ויאמר ה' אל אברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם ועבדים וענו אותם ארבע מאות שנה וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי ואחרי כן יצאו ברכוש גדול (ש"ו י"ג וי"ד) לא אמר לו אלא ברליית ונון (י) אבל באחרונה כשפרע הקב"ה משונאיהם של ישראל לא פרע אלא בשבעים ושתים אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא לקחת לו גוי מקרב גוי במסות באותות וכמוסותם ובמוראים גדולים (דברים ד' ל"ד). הא למדת כשנפרע משונאיהם של ישראל לא נפרע אלא בשבעים ושתים אותיות (י) : ומנין שהרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים שכן מצינו בעפרון שאמר לאברהם ארץ ארבע מאות שקל כסף (בראשית כ"ג ט"ז) אבל באחרונה כששקל לו את הכסף וישמע אברהם לעפרון וישקל אברהם לעפרון וגו' (ש"ו ש"ט) :

והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות כיצד מלמד שאם נתן אדם לחברו כל מתנות טובות שבעולם ופניו כבושים בארץ (ח) מעלה עליו הכתוב כאלו לא נתן לו כלום. אבל המקבל את חברו בסבר פנים יפות אפילו לא נתן לו כלום מעלה עליו הכתוב כאלו נתן לו כל מתנות טובות שבעולם (ט) :

פרק יד רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי. שמונים תלמידים היו להלל הזקן שלשים מהן ראויין שתשרה שכינה עליהן. כמשה רבינו אלא שאין דורן ראוי לכך. שלשים מהן (א) ראויין לעבר שנה ועשרים בינונים. גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל קמן שבכלן רבן יוחנן בן זכאי : אמרו עליו על רבן יוחנן בן זכאי שלא הניח מקרא ומשנה גמרא הלכות ואגדות ותוספתות (ב) דקדוקי תורה ודקדוקי מופרים וכל המדות של חכמים (ג) וכל דבר ודבר שבתורה לא הניח שלא למד לקיים מה שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא (משלי ח' כ"א) (ד) :

הערות לנוי

(כז) ותנור ממא ליתא בכייה. (כח) אולי צ"ל מכאן אברו חכמים וכו'. וע' נ"א.

פ"ח א כשר הוא ליתא בכייה. (ב) מן ועליך עד

בבא (ה) ע"י בבא (ז) ע"י ב"ר פ' מ"ד סוף דבריו רבה פ"א ס"ז ושיר השירים רבה פ"ב בפסוק כשיושנה ותנחומא וירא ובמפרשים שם. (ח) בכייה ופניו זעומות בארץ. (ט) ע"י משנה תורה הלכות עניים פ"י ה"ד וע"י נויב.

פ"ד א (י) ושלשים מהם בכייה. (ב) הגהתי ע"פ כ"א. ובספרים תוספתות ובספרים ישנים תוספתא. (ג) ע"י גיטין פ"ז ע"א שנו מידות ובפירש"י שם למדו תורותיו וע"י כמבוא למכילתא צד ל"ב. (ד) ע"י מוכה כ"ח ע"א ובבא בתרא קל"ד ע"א ובס' סופרים פ' ט"ז הלכה ח' וע"י סנהדרין י"א ע"א ונויב פכ"ח.

הערות לנוי

מפילה ומלאכתו עיקר עושיין אותו מפילה לעוה"ב ובנוסחא אחרת שנו עשה תורתך קבע שלא תקל לעצמך ותחמיר לאחרים ולא תחמיר לעצמך ותקל לאחרים אלא תהא תורתך קבע לך ולאחרים שנאמר כי עזרא הכין לבבו לדרוש את תורת ה' ואחר כך וללמד לבני ישראל ע"י. וע"י לקמן סוף פכ"ח ונויב פ' כ"ג ורבינו יונה למשנה שם. ואחרי שפסקא שלנו מסכתא ביותר עם התנחומא היה נראה להשלים ולהגיה עפ"י כזה ומנין שהיו ג' שורים שנאמר ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר שנים רך שלשה. (ז) מלת ומנין ליתא בכייה ותנחומא. (ז) ע"י ב"ר פ' מ"ד סוף דבריו רבה פ"א ס"ז ושיר השירים רבה פ"ב בפסוק כשיושנה ותנחומא וירא ובמפרשים שם. (ח) בכייה ופניו זעומות בארץ. (ט) ע"י משנה תורה הלכות עניים פ"י ה"ד וע"י נויב.

פ"ד א (י) ושלשים מהם בכייה. (ב) הגהתי ע"פ כ"א. ובספרים תוספתות ובספרים ישנים תוספתא. (ג) ע"י גיטין פ"ז ע"א שנו מידות ובפירש"י שם למדו תורותיו וע"י כמבוא למכילתא צד ל"ב. (ד) ע"י מוכה כ"ח ע"א ובבא בתרא קל"ד ע"א ובס' סופרים פ' ט"ז הלכה ח' וע"י סנהדרין י"א ע"א ונויב פכ"ח.

אמרו עליו על רבי יוחנן בן זכאי שלא
הניח פרישה אחת מן התורה שלא למד ולמד
מקרא ותרגום הלכות ואגדות שיהיו ומשלות
הכל למד (א):

חמשה דברים היה רבי יוחנן בן זכאי
אומר לתלמידיו חביריו למדו תורה והתעסקו
בה שאם (ד) עשיתם את כל התורה כולה כמצוה
הזו אל תחזיק (ה) תורה לעצמך כי לכך נוצרת (ו):

פרק כט

חמשה תלמידים היו לו לרבי יוחנן
בן זכאי ואלו הן רבי אליעזר בן הורקנוס.
ורבי יהושע בן חנניה. ורבי יוסי הכהן. ורבי
שמעון בן נתנאל. ורבי אלעזר בן ערך (א).
היה רבי יוחנן בן זכאי משנה בשבחו ואומר
אליעזר בן הורקנוס בור סיד שאינו מאבד
טיפה. יהושע בן חנניה אשרי יולדתו. ורבי
יוסי הכהן חסיד שבדורו. רבי שמעון בן נתנאל
ערוגה שהיא מקבלת מימה במדבר. ור' אלעזר

הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל תחזיק טובה
לעצמך כי לכך נוצרת. לפי שלא נוצרו הבריות אלא על
מנת שיתעסקו בתורה (ה):

חמשה תלמידים היו לו לרבן יוחנן בן זכאי לכלן
קרא להן שמות. לאליעזר בן הורקנוס קרא בור סיד שאינו
מאבד טיפה קנקן זפותה (ו) שמשמרת את יינה. ליהושע בן
חנניה קרא לו חוט המישולש לא במהרה ינתק. וליוסי הכהן
קרא לו חסיד שבדורו. ולשמעון בן נתנאל קרא לו גרועה
שבמדבר שמחזקת מימה (ז). אשרי תלמיד שרכו מודה לו
ומעיד עליו (ח). ואליעזר בן ערך קרא לו נחל שוטף ומעין
המתגבר שמימיו מתגברין ויוצאין לחוץ לקיים מה שנאמר
יפוצו מעיינותיך חוצה ברחובות פלגי מים (שם ה' ט"ו ט):
הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי
אליעזר בן הורקנוס בכף שנייה מכריע את כלם. אבא שאול
אומר מישמו אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ורבי
אליעזר בן הורקנוס אף עמהם ורבי אלעזר בן ערך בכף
שנייה מכריע את כלם: אמר להם צאו וראו איזהו דרך טובה
שידבק בה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי
אליעזר ואמר עין טובה. נכנס רבי יהושע ואמר חבר טוב.
נכנס רבי יוסי ואמר שכן טוב יצר טוב ואשה טובה. רבי

שמעון אומר הרואה את הנולד (י). נכנס רבי אלעזר ואמר לב טוב לשמים ולב טוב לבריות (יא). אמר להם
רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדברים (יב) שבכלל דבריו דברים: אמר להם צאו וראו איזהו
דרך רעה שירחק ממנה האדם כדי שיכנס בה לעולם הבא. נכנס רבי אליעזר ואמר עין רעה. נכנס רבי יהושע
ואמר חבר רע. נכנס רבי יוסי ואמר שכן רע יצר רע ואשה רעה (יג). נכנס רבי שמעון ואמר הלזה ואינו
משלח מן האדם כלום מן המקום שנאמר לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"א כ"א).
נכנס רבי אלעזר ואמר לב רע לשמים ולב רע לבריות (יד). ואמר להם רואה אני את
דברי רבי אלעזר מדברים שבכלל דבריו דברים (טו):

בשמת בנו של רבן יוחנן בן זכאי נכנסו תלמידיו לנחמו נכנס רבי אליעזר וישב לפניו ואמר ליה
רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור (טז). אמר לו אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין
ומנין שקבל עליו תנחומין שנאמר וידע אדם עוד את אשתו (בראשית ד' כ"ה) אף אתה קבל תנחומין. אמר
לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרת לי צערו של אדם הראשון. נכנס רבי יהושע ואמר לו
רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו איוב היה לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל
עליהם תנחומין אף אתה קבל תנחומין. ומנין שקבל איוב תנחומין שנאמר ה' נתן וה' לקח יהי שם
ה' מבורך (איוב א' כ"א). אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרת לי צערו של

הערות לגמרא

אמלא ליתא בכייה (ג) בכייה ותרגום מדרש והלכות
והגדות שיהיו ומשלות וכו'. ובעיקר הדברים ע"י גויא
פיד ובהערות אות ד' וע"י וירושלמי נדרים פ"ז שהנוסחא
כאן בסבבת ביותר ע"י הדברים שם. (ד) בכייה ואם
(ה) בכייה תחוקין. (ו) בכייה שלא נוצרו הבריות על
דבר הבטלה אלא (ז) דברי תורה שנאמר כי היא
חיך ואורך ימים בעולם הבא וע"י בכייה שם ובהערות
אות ה'. והנה לא נבנו בבאן החמשה דברים וע"י לקמן
פליא ששם הם שניים כולם. ואולי כל פוסקא זו כאן
אינה רק הכפלת דברים ע"י המעתיק.
פכ"ט (א) ע"י אבות פ"ב מ"ח וע"י השניים שם.

אמלא ליתא בכייה (ג) בכייה ותרגום מדרש והלכות
והגדות שיהיו ומשלות וכו'. ובעיקר הדברים ע"י גויא
פיד ובהערות אות ד' וע"י וירושלמי נדרים פ"ז שהנוסחא
כאן בסבבת ביותר ע"י הדברים שם. (ד) בכייה ואם
(ה) בכייה תחוקין. (ו) בכייה שלא נוצרו הבריות על
דבר הבטלה אלא (ז) דברי תורה שנאמר כי היא
חיך ואורך ימים בעולם הבא וע"י בכייה שם ובהערות
אות ה'. והנה לא נבנו בבאן החמשה דברים וע"י לקמן
פליא ששם הם שניים כולם. ואולי כל פוסקא זו כאן
אינה רק הכפלת דברים ע"י המעתיק.

(ה) ע"י אבות פ"ב מ"ח ושם איתא לסדר תורה זכאי. ובמשנה
דפוס קאמברידג' איתא עשית, אבל הך סיום דלפי שלא נוצרו הבריות
ליתא גס שם, וע"י פנהדרקן צ"ט ע"ב. (ו) בכייה קנקנה. (ז) הנהתי לפי
הנוסחא אחריתא שבתוכי (א) אלא שרבו מועד עשית (מימה) ולפי המאורי
במשנה זו שם הוא הביא דברי האדריג כאן, ובפסרים ולישמעאל בן
חנניה קרא לו זכאי. וגם הנהתי עינה תחת גרוע וא"י. ובפירושו כתב
המאורי שם שר"ל מקום אשכנז וע"י ערוך השלם ערך גרע ובהערות
שם אות ח'. (ח) בכייה הנוסחא שרבו מועד עליו ועיתומי והגריא מתק
לכל זה. (ט) בכייה מעין המתגבר זכאי ועיתומי. ובעיקר הדברים ע"י במשנה
שם וע"י דרך ארץ זוטא פ"ב. (י) בפסרים עוד נוסחא אחריתא כגון
מדרכי היהודי שראה את הנולד. (יא) בכייה לב טוב למצות ועיתומי
אבל ע"י ג"ב ולקמן. (יב) בכייה מדבריהם וכן לקמן. (יג) בן הגיה הגריא
ובפסרים עין רע שכן רע ואשה רעה והשבוש מבואר. וע"י ג"ב. ורבו
השניים כאן ע"י. (טז) בכייה שם משנה ט' ורבו השניים ליה אמור וכן בכל
המקומות לקמן ליה. והנהתי לו ע"י כ"א.

בן ערך מעין המתגבר. הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכפף מאזנים ורבי אליעזר בן הורקנוס בכפף שניה מכריע את כולם (ב). אבא שאול אומר משום רבי עקיבא (ג) שהיה אומר משמו לא היה אומר אלא אם יהיו כל חכמי ישראל בכפף מאזנים ואליעזר בן הורקנוס עמדם ואצבעו של רבי אלעזר בן ערך מכריע את כולם. ומפני מה לא נתגדל שמו בחכמה אלא כיון שיצאו מירושלים אמר אנה אלך והוא שאמר נלך למאוס לעיר יפה שמימיה (בעוסקים) [מתוקים] (ד) לא נתגדל שמו בחכמה והם שאמרו נלך לנו ליבנה למקום שמאחבים התורה למקום שתלמיד חכמים מרובים הם נתגדל שמם בחכמה. משל אם יראה אדם דינר לצבע ואת הצמר לשולחני זה אינו יודע מה מיוכו של זה. אבל אם יראה צמר לצבע ואת הדינר לשולחני זה מכיר אומנותו. הוא שאמר נלך לנו למאוס העיר יפה לעיר שמימיה יפים כל מי שהוא מבקש ללמוד תורה ילך לו אחריה (ה) [נתגדל] [נתמעט] שמו בחכמה. והם שאמרו נלך לנו למקום שמאחבין את התורה למקום שתלמיד חכמים מרובים הם נתגדל [שמם] בחכמה: אמר להם ראו איזה היא דרך טובה שידבק בה האדם. רבי אליעזר אומר עין טובה. (רבי שמעון) [רבי יהושע] אומר חבר טוב. רבי יוסי אומר זה יצר טוב. ויש אומרים זו אשה טובה. רבי שמעון אומר הרואה את הנולד. רבי אלעזר אומר לב טוב. טוב למצוה (ו) וטוב לבריות. אמר להם רואה אני את דברי רבי אלעזר בן ערך מדבריכם שבכלל דבריו דברים: ועוד אמר להם צאו וראו איזה היא דרך רעה שיתרחק ממנה האדם רבי אליעזר אומר עין רעה. רבי יהושע אומר

איוב. נכנס רבי יוסי וישב לפניו אמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו אהרן היו לו שני י"ב בנים גדולים ומתו שניהם ביום אחד וקבל עליהם תנחומין שנאמר וידם אהרן (ויקרא י"ג) אין שתיקה אלא תנחומין ואף אתה קבל תנחומין. אמר לו לא די לי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של אהרן. נכנס רבי שמעון ואמר לו רבי רצונך אומר דבר אחד לפניך. אמר לו אמור. אמר לו דוד המלך היה לו בן ומת וקבל תנחומין ואף אתה קבל תנחומין ומנין שקבל דוד תנחומין שנאמר וינחם דוד את בת שבע אשתו ויבא אליה וישכב עמה ותלך בן ויקרא את שמו שלמה (שמואל ב' י"ב כ"ד) אף אתה רבי קבל תנחומין. אמר לו לא די שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של דוד המלך. נכנס רבי אלעזר בן ערך י"ח כיון שראהו אמר לשמשו מול כלי ולך אחרי לבית המרחץ לפי שאדם גדול הוא ואינו יכול לעמוד בו (יט). נכנס וישב לפניו ואמר לו אמשול לך משל למה הרבה דומה לאדם שהפקיד אצלו המלך פקדון. בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אצא מן הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא תורה מקרא נביאים וכתובים משנה הלכות ואגרות ונפטר מן העולם בלא חטא ויש לקבל עליו תנחומין כשהזכרת פקדון שלם (כ). אמר לו רבי אלעזר בני נחמתי כדרך שבני אדם נחמין. כשיצאו מלפניו הוא אמר אלך לדמסית למקום יפה ומים יפים ונאים (כא) והם אמרו נלך ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים אוהבים את התורה. הוא שהלך לדמסית (כב) למקום יפה ומים יפים ונאים נתמעט שמו בתורה. דם שהלכו ליבנה למקום שתלמידים חכמים מרובים ואוהבים את התורה נתגדל שמם בתורה (כג):

פרק טו

והם אמרו שלשה דברים (א) רבי אלעזר אומר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך. אל תהי נוח לכעוס. שוב יום אחד לפני מיתתך (ב):

חבר רע. רבי יוסי אומר זה יצר רע ויש אומרים זו אשה רעה. (רבי יוסי) [רבי שמעון] אומר הלזה ואינו משלם אחד לזה מן האדם כאילו לזה מן המקום שנאמר לזה רשע ולא ישלם וצדיק חונן ונותן (תהלים ל"ז כ"א). רבי אלעזר אומר לב רע. רע למקום. רע לבריות (ז). אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דברים (ח):
ועוד ג' [דברים] היה אומר רבי אלעזר יהי כבוד (תלמידך) [חבירך] חביב עליך כשלך (ט). אל תהי נוח לכעוס. ושוב יום אחד לפני מיתתך:

הערות לנ"ב

(ב) כתב המהרש"ץ בפירושו לנ"ב ולישמעאל בן חנניא צריך להגיה ולרש"י בן נתנאל וכן איתא בנוסחא אחרת ע"כ. ואחרי שבמלות נוסחא אחרת הוא מציין תמיד נוסחא זאת לכן דגתי והוספתי כל זה ע"ש נ"ב פ"ד וע"ש בהערות אות ז' וע"ש המשנה וע"ע במגן אבות שם. אבל ס"ס הכתר הוא מסופק קצת וע' לקמן פ"ל.
(ג) במשנה ל' וצ"ל. (ד) הגהתי כסברא. (ה) ע' נ"א בסוף הפרק וע"ש הגהתי כאן. וכן לקמן וע"ע בהערות אות כ"ג שם. (ו) אולי יש להסיק מוב למקום. (ז) ע' נ"א ובהערות אית י"ד שם. (ח) ע' אבות פ"ב מ"ט וע"פ נ"א הגהתי פה כמה פעמים. (ט) הגהתי חבירך ע"פ אבות שם כ"ז ונ"א וההמשך לקם

(י) שני ליתא בכ"י. יח) כן הוא בכ"י שבתומי' ובילקוט אבות כ"י. ובספריים ובי"א ר' אלעזר בן עזריה. (יט) בכ"י ואינו יכול ועתומי'. (כ) מן ויש לקבל ע"ד שלם ליתא בכ"י ועתומי'. (כא) בכ"י אלך למקום יפה ומים יפה והם. ובספריים ישנים ימים נאים ועתומי' וכו'. (כב) בכ"י למאוס ועתומי'. (כג) ע' שבת קמ"ז ע"כ וקהלת רבה פ"ו ומשם נראה דזה היה אחר מיתת ריב"ז וע"ע נ"ב.
פ"ט"ו א) בכ"י הם אמרו. (ב) ע' אבות פ"ב משנה י' והנה שם שונה עוד והיו מתחמם וכו' והיו חזיר וכו' ובכר כתב המאירי במשנה ובהערות אית י"ד שם. (ח) ע' אבות פ"ב מ"ט וע"פ נ"א הגהתי פה כמה פעמים. (ט) הגהתי חבירך ע"פ אבות שם כ"ז ונ"א וההמשך לקם

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד מלמד שששם שרואה את כבודו כך יהא אדם רואה את כבוד חברו וכשם שאין אדם רוצה שיצא שם רע על כבודו כך יהא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על כבודו של חברו: דבר אחר יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך כיצד בזמן שיש לו לאדם מאה רכוש ונוטלים את כל ממנו אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה ג):

ואל תהא נוח לכעוס כיצד מלמד שיהא עניו כהלל הזקן ואל יהי קפדן כשמאי הזקן:

מה היה ענותנותו של הלל הזקן אמרו מעשה בשני בני אדם שמדדו והמרו זה את זה והזה את זה בארבע מאות וזו. אמרו כל שילך ויקנים את הלל יסול ארבע מאות וזו. הלך אחד מהם. ואותו קנים ערב שבת היה עם חשיכה וקא חיף רישיה ד). באוטפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא לקראתו א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה זו ה) אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים תרוטות. א"ל ו) מפני שדרין בין חול במדבר ובאותו רוחות ומפזרות אותן על עיניהם לפיכך עיניהם תרוטות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומפח לו על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל בני מה אתה צריך. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. א"ל מפני מה רגליהם של אפרקיים רחבות. א"ל מפני שהם יושבין על כצעי המים ובכל יום ויום הם הולכים במים לפיכך רגליהם רחבות. הלך והמתין שעה אחת וחזר ומפח על הדלת אמר היכן הלל היכן הלל. נתעטף ויצא. א"ל מה אתה צריך לשאול. א"ל הלכה אני צריך לשאול. א"ל אמור. נתעטף וישב לפניו. א"ל מה אתה צריך. א"ל כך נשיאים משיבים ו) אל ירבו כמותך בישראל. א"ל חזי הוי זהיר ברוחך מה אתה צריך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים. א"ל בני הלכה גדולה שאלת לפי שאין שם חיות פקחות כשנוולד הולד מגדלות אותם בחיק עכרים ושפחות ח) לפיכך ראשיהם

ארוכות אבל כאן שיש חיות פקחות כשנוולד הולד מגדלות ראשיהם סגלגלין ט). א"ל אברת ממני ארבע מאות וזו. א"ל זז ו) והלל אל יקסד:

הערות לנויא

זו דבריהם אלו אינם מכלל דבריו של עכשיו ומגיהו פסרים ערבובת כאן וכי וראיה לדבר באדרג' שלא הזכירו שם אלא שלש ראשונות עיי' ויעי' במדרש שמואל במשנה זו. ועי' הדברים. עתיקים ועי' ב"ר פ' יב ופסקתא רבתי ט' ע"ב. ג) עי' מפרשים ואולי כל בבא זו מקומה כפי' יז אחר דבריו ויסי יהי כבוד חברך חביב עליך וכי והדבר אחר ש' דאם בא תיח אצלך וכי מקומה כאן. ד) הגריא הגיה והיה חוסף ראשו וכן משמע קצת מילוקט אבות כ"י וצ"ע ועי' כנהדרין צ"ה ע"א וגבי אבישי בן צריה שם. ה) הגיה בפסרים ע"י התומ'י שאלה וזאכל קימתי הגירסא שבב"א ובפסרים ישנים לפי שגם לקמן איתא הלכה. ו) בב"א שדרין בחול במדבר באות רוחות ומפזר אותם ועתימ'י. ז) מן מה עד משיבום ליתא בב"א ועתימ'י. ח) כן היא הגיה בתומ'י ובפסרים על איברים של עכרים וכי ואולי היה כתוב על ידי עכרים וכי. ט) עי' שבת ל"א ע"א בכמה סיגונים ועי' גרסים ס"ו ע"ב ומשם נראה קצת שיש להגיה כאן סגלגלים תחת ארוכים ולהוסיף וצ"ע. ועי' נ"ב. י) הגיה כאן בפסרים ד' מאות וזו ד' מאות וזו וכי. ובפסרים ישנים וכ"א ליתא.

יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך יהי חס על כבוד בניו ובנותיו. אם רוצה את שלא יסול אדם את שלך אף את לא תיטול את של חברך. אם רוצה את שלא יאמר אחריו דבר אף אתה לא תאמר אחריו דבר ו): ואל תהי נוח לכעוס. מעשה באחד שבא להבעים הלל הזקן יא) המתין לו עד שיישן שישן התחיל דופק ואומר מי כאן נכית) הלל. א"ל מה לך. א"ל שאלה איש לשאול. עמד ופתח לו. נתעטף וישב לו. שאלתך מה יב). א"ל שכחתי. א"ל הוזה ברוחך ג). א"ל מפני מה זנבה של פרה ארוך ושל חמור קצר. א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שהחמור נושא אוכף על בשרו ואין זנבו מגיע אלא עד חצי ירכי. בשר הפרה מגולה וזנבה ארוך ומשמש עמו על כל בשרה יד). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו טו). כיון שישן התחיל דופק ואמר מי כאן הלל טז). א"ל מה לך. א"ל שאלה יז). עמד ופתח לו נתעטף וישב לו יח). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הוזה ברוחך. א"ל מפני מה ראשיהם של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים יט). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל מפני שאין במקומן עריסות וכל ימיו בתגדל כ) על חיק אמו. ושל בני מדינה זו כיון שהיא יולדת אותו היא נושאת ונותנת אותו בתוך העריסה ראשיהן נעשין מגולגלים. ולפיכך ראשן של בבליים ארוכים ושל בני מדינה זו מגולגלים כא). א"ל יש לך שאלה אחרת. א"ל לאו. עמד

אותו בעריסה ומשפספות את ראשו לפיכך כדאי הוא הלל שתאבד על ידו ארבע מאות

הערות לנו"ב

אבל עיי' במאורי ובמדרש שמואל למשנה זו שמקיימים בה הגירסא דמשנה יהי כבוד תלמידיו ו). עי' לגיל פכ"ו. יא) בב"א את הלל. יב) בב"א א"ל אמור שאלתך. יג) בב"א עזר והמתין עד שתזכור ולא תבוש ממני ע"כ אבל בסופקני א"ל אינו מדברי מהריט"ץ בעצמו כעין פירוש יד) כן הוא בב"א ובב"א ארך משמש ושל חמור קצר. ובמנורת המאור כ"י לרי ישראל אלגזקו קובץ תתרי"ב) מביא שם בדף ש"ז ע"ב טעיה וזאת הגירסא התם ובשר הפרה מגולה ולפיכך זנבה ארוך. טו) מלת לו ליתא בב"א. טז) בב"א כיון שישן דפק על הדלת מי כאן הלל. יז) בב"א המלות א"ל מה לך הפסרים והכי גרים התם א"ל שאלה יש לי והוספתי המלות א"ל עפ"י יח) בב"א וישב לפניו. יט) בב"א סגלגלים וכן לקמן. כ) בב"א גדל. כא) מן ולפיכך עד מגולגלים ליתא בב"א וכן לא בב"א תלמי.

מה היה קפדנותו של שמאי הזקן אמרו מעשה באדם אחד שעמד לפני שמאי אמר לו רבי כמה תורות יש לכם. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו את שבכתב אני מאמין לך (יא) את שבעל פה אני מאמין לך. גער בו והוציאו בנזיפה. בא לפני הלל אמר לו רבי כמה תורות נתנו. אמר לו שתים אחת בכתב ואחת בעל פה. אמר לו בכתב אני מאמין בעל פה אני מאמין. אמר לו בני שב כתב לו אלף בית (יב). אמר לו מה זו. אמר לו אלף. אמר לו אין זה אלף אלא בית. אמר לו מהו זה. א"ל בית. אמר לו אין זה בית אלא גימל. אמר לו מנין אתה יודע שזה אלף וזה בית וזה גימל. אלא (יג) כך מסרו לנו אבותינו הראשונים שזה אלף וזה בית וזה גימל כשם שקבלתו זו באמונה כך קבל עליך זו באמונה: מעשה בנכרי אחד שהיה עובר אחורי בית הכנסת ושמע לתנוק שקורא ואלה הבגדים אשר יעשו חשן ואפוד ומעיל (שמות כ"ח ד') בא לפני שמאי אמר לו רבי כל הכבוד הזה למי. אמר לו לכהן גדול שעומד ומשמש על גבי המזבח. אמר לו גיירני על מנת שתשימיני כהן גדול (ואשמש ע"ג המזבח) (יד). אמר לו אין כהן בישראל ואין לנו כהנים גדולים (טו) שעמדו וישתמשו בכהונה גדולה [ע"ג המזבח] אלא גר הקל שלא בא אלא במקלו ובתרמילו ויבא וישמש בכהונה גדולה (טז) גער בו והוציאו בנזיפה. בא להלל אמר לו רבי גיירני על מנת שתשימיני כהן גדול שאעמוד ואשמש על גבי המזבח (יז). אמר לו שב ואומר לך דבר אחד מי שמבקש להקביל פני מלך בשר ודם לא דין הוא שילמד איך יכנס ואיך יצא. אמר לו הן. אתה שמבקש להקביל פני מלך מלכי המלכים הקב"ה לא דין הוא שתלמוד איך תכנס לבית קדש הקדשים איך תמיב את הנרות איך תקרב לגבי המזבח איך תערך את השלחן איך תסדר את המערכה. א"ל המוב בעיניך עשה. כתב לו תחלה אלף בית ולמדו. תורת כהנים והיה לומד והולך עד שהגיע והזר הקרב יומת (במדבר א' י"א). נשא אותו גר ק"ו בעצמו

והלך לו. עלה וישן לו (כ). התחיל דופק ואומר מי כאן הלל (כג). א"ל מה לך. א"ל שאלה. עמד ופתח לו נעטף וישב לו (כד). א"ל אמור שאלתך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחק. א"ל מפני מה פרסות רגליהם של בני אדם (אפסיים) [אפריקה] רחבות מכל בני אדם (כה). א"ל שאלה גדולה שאלת. א"ל שמקומם (כ"ה) [בין בצעי המים] והן מהלכין ביום ובלילה בתוך המים פרסותיהן מתפרטות מן המים לפיכך הם רחבות מכל בני אדם (כו). א"ל יש לך שאלה אחרת (כז). א"ל לאו. עמד והלך לו. עלה וישן לו. [התחיל דופק מי כאן הלל. א"ל מה לך. א"ל שכחתי. א"ל הזהר ברוחק. א"ל מפני מה עיניהם של תרמודים צרות מכל בני אדם. א"ל שאלה גדולה שאלת מפני שהן סמוכין למדבר והרוח זורה את החול על פניהם ועיניהם מתמלאות מים עליהם. א"ל יש לך שאלות אחרות. א"ל לאו. הלך לישן]. התחיל צווח ואומר (אילך) [אוי לי] מפניך (בית) הלל (אילך) [אוי לי] כפניך. א"ל מה לך. [א"ל] ענותותך גרמה לי שאפסיד ארבע מאות דינר. א"ל מוטב לך (כח) שתפסיד ארבע מאות דינר על ארבע מאות דינר ואל יקרא (בית) הלל קפדן אפילו שעה אחת לפני המקום (כט):

מעשה באחד שבא אצל שמאי. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל וכי אין לנו בישראל מלעשות כהן גדול אלא הגר הזה. היתל בועפו (ל) וסילקו בנזיפה. הלך לו אצל הלל הזקן. א"ל רבי גיירני על מנת שתעשני כהן גדול. א"ל בני מי שהוא מבקש לעשות שמשו של מלך בשר ודם צריך הוא ללמוד קודם היאך הוא נכנס והיאך הוא מבקש לעשות שמשו של מלך מלכי המלכים הקב"ה על אחת כמה וכמה שצריך את ללמוד היאך אתה נכנס והיאך אתה יוצא והיאך אתה שוחט והיאך אתה זורק והיאך אתה מקטיר את הקמורת ומשיב את הנרות. נתן לו הספר והתחיל קורא בו והולך עד שהגיע להזר הקרב יומת (במדבר א' י"א). א"ל רבי על מי נאמר זה הפסוק. א"ל אפילו על דוד מלך ישראל. נענה אותו הגר ואמר אני הגר הקל שבאתי במקלי ובמנעלי על אחת כמה וכמה. א"ל קפדנותך שמאי גרמה לי למרוק נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא. וענותותך הלל זכה לי לנהול חיי העולם הזה וחיי העולם הבא:

מעשה באחד שבא אצל שמאי הזקן. אמר לו רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בפה. א"ל אני מאמין באלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בפה אני מאמין [גער בו וסלקו בנזיפה. בא לפני הלל. א"ל

הערות לנ"א

(יא) בכ"א שבכתב מאמין לך ועתה"י. (יב) בתומי נ"א ואמר לו אליך בית. (יג) הנהתי ע"פ ולקוט אבות כ"ו ו"ע נוסחת הגר"א ובספרים אמר לו. וע"ע שבת ש"ס על השנינים. (יד) בכ"א כן א"ל עד כהן גדול [ליתא]. ובתומי שת"כ"ג כה"ג ואשמש ע"ג המזבח. (טו) בכ"א א"ל אין כהן בישראל אלא כהנים גדולים ועתה"י וע"פ וכן ע"פ החמ"ש דלקמן הוספתי ב' פעמים ובספרים הדישם לא קבלו הרגת התומי אלא להצאין. (טז) בכ"א והגר הקל וכ"ו יבוא וישמש וכ"ו. (יז) בתומי כתב צ"ע ואעמוד בשמונה

הערות לנ"ב

(כב) בכ"ה הלך לו לישן. (כג) בכ"ה מי כאן הלל ב' פעמים. (כד) מן עמד עד וישב לו ליתא בכ"ה. (כה) בכ"ה כה פרסות של וכ"ו רחבות מכל אדם. (כו) בכ"ה והן מהלכין בם וימם וילילה. והשאר עד בני אדם ליתא שם. (כז) בכ"ה עוד שאלה אחרת. (כח) לך ליתא בכ"ה. (כט) ע' בעריות פ"ה מ"ו ונדה י"ג ע"א בנידון לשון כזה. (ל) אולי צ"ל הכהן בועפו או הקסיד בועפו.

רבי כמה תורות נתנו מן השמים. א"ל אחת בכתב ואחת בעל פה. א"ל אני מאמינך אלא זו שנתנה בכתב אבל זו שנתנה בעל פה איני מאמינך [א"ל]. כתב לו א"לף בית. זאת מהו (ב). א"ל א"לף. וזה מהו. א"ל בית. א"ל מי הדיעך שזה א"לף ושזה בית. א"ל קבלתי כך עלי באמונה. א"ל כשם שקבלת זו עליך באמונה כך תקבל את זו עליך [באמונה]. אמר קסדנותך שמאי נרמה לי למרוף נפשי מחיי העולם הזה ומחיי העוה"ב. ווענותנך הלל זכה לי לחול חי העולם הזה וחיי העולם הבא (ג):

ושוב יום אחד לפני מיתתך. מעשה כרבי אליעזר בן הורקנוס שהיה אומר לתלמידיו ישובו לפני מיתתכם יום אחד. אמרו וכי אדם יודע אימתי ימות שיעשה תשובה (א"ל). ככל יום יאמר אדם היום אעשה תשובה שמא אמות למחר נמצאו כל ימינו כאים בתשובה (ומה) [זהו] פירושו של דבר ככל עת יהיו בנדיך לבנים (קלח' ט' ה') (לה): והיו זהיר בנחלתך שלא תכזה שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב ולחישתן לחישת שרף (ז):

פרק ל

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מורפים את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא (א):

אחר עינו צרה במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיה עינו צרה במשנתו של חבירו ונפטר והלך לו (ג): יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל וכו' עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו (ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות י"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט' י'). הולך

הערות לנ"ב

(א) הגהתי ע"פ דוגמא והמשמעות מתוך ההמשך וכן נראה מהמשך פירושי 'מהרי"ט' שהיה לפניו בבנין זו בנוסחא זאת. (ב) בכ"ה זה מהו. (ג) הגהתי ג"כ מסבאר וכדלעיל. ובניקוד הדברים עי' גויא פסין ובהערות אות ט' ואת כ"ד שם כאן ולמעלה ראשונה לא מצאתי לה דוגמא. (ד) הגהתי כן מסבאר. ועי' גויא ובהערות אות כ"ז שם. (ה) הגהתי וזה במקום ובה מסבאר אבל אין ספק לי שכל דברים אלו הם הוספה מאחזרת. ועי' בשבת וקבלת רבה הנרמזות באות הנ"ל. (ו) אולי יש להשלים כאן הבבא דהויא מתחמם ע"פ גויא. (ז) א"ל (ע) אבות פ"ב מ"א. רשם ובניא פסין

ואמר מה אם ישראל שנקראו בנים למקום ועליהם (יח) אמרה שכינה ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש (שמות י"ט ו') אע"פ כן (יט) הזהיר עליהם הכתוב והזר הקרב יומת אני גר הקל שלא באתי אלא בתרמילי (כ) על אחת כמה וכמה. מיד נתפיים אותו גר מאליו. בא לו אצל הלל הזקן אמר לו כל הברכות שכתורה ינחו על ראשך שאם היית כשמאי הזקן לא באתי לקהל ישראל (כא). קסדנותו של שמאי הזקן באמרו אבדני מן העוה"ז ומן העוה"ב. ענותנותך הביאני לחיי העולם הזה והבא (כב): אמרו לאותו גר (כג) נולדו שני בנים לאחר קראו הלל ולאחד קרא גמליאל והיו קורין אותם גרים של הלל (כד):

שוב יום אחד לפני מיתתך שאלו תלמידיו את רבי אליעזר וכי אדם יודע באיזה יום ימות שיעשה תשובה. אמר להם כל שכן שיעשה תשובה היום שמא ימות למחר ישוב למחר שמא ימות למחרתו (כה) ונמצאו כל ימיו בתשובה (כו): רבי יוסי בר יהודה אומר משום ר' יהודה כרבי אלעאי שאמר משום רבי אלעאי אביו שאמר משום רבי אליעזר הגדול שוב יום אחד לפני מיתתך (כז). והיו מתחמם כנגד אורן של חכמים. הוי זהיר בנחלתך שלא תכזה (כח) שנשיכתן נשיכת שועל ועקיצתן עקיצת עקרב אף כל דבריהם בנחלי אש (כט):

פרק טז

רבי יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מציאין את האדם מן העולם (א):

עין הרע כיצד אמרו מלמד שכשם שאדם רואה את ביתו כך ירא רואה ביתו של חבירו (ב). וכשם שאדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ובניו כך ירא אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשת חבירו ועל בניו של חבירו:

דבר אחר עין הרע כיצד שלא תראה עינו של אדם צרה במשנתו של חבירו. מעשה באדם אחד שהיה עינו צרה במשנתו של חבירו ונפטר והלך לו (ג): יצר הרע כיצד אמרו שלש עשרה שנה גדול יצר הרע מיצר טוב. ממעי אמו של אדם הוא גדל וכו' עמו התחיל מחלל שבתות אין ממחה בידו. הורג נפשות אין ממחה בידו. הולך לדבר עבירה אין ממחה בידו (ד). לאחר י"ג שנה נולד יצר טוב. כיון שמחלל שבתות אומר לו ריקה הרי הוא אומר מחלליה מות יומת (שמות י"א י"א). הורג נפשות א"ל ריקה הרי הוא אומר שופך דם האדם באדם דמו ישפך (בראשית ט' י'). הולך

הערות לנ"א

בגדים ואשמש. (יח) בכ"ה עליה ועתומי. (יט) אע"פ כן ליתא בכ"ה ועתומי. (כ) בכ"ה בתרמילי. (כא) בספרים להקל בישראל והגהתי ע"פ התומי ועי' ולקוט אבות כ"י. (כב) בכ"ה הביאני לחיי העוה"ב. (כג) בכ"ה לאותו הגר. (כד) ע"ש בשבת ובילקוט תצוה ר' שיעי והך סיומא דנולדו לו שני בנים וכי ליתא שם אבל ברקדוקי סופרים בשבת שם אות כ' כתב שמא זה בילקוט כ"י. ובספר מדרש הגדול כ"י מבאי בפי תצוה ג"כ להך מעשה בכבה שנינים ומסיים בה נולדו לו שני בנים וכו' והיו קורין אותו גירי הלל ואביוהו הוא אונקלס הגר שתרנג את התורה ע"כ. (כה) מן ישוב עד למחרתו ליתא בכ"ה ועתומי. (כו) עי' שבת קניג ע"א וקבלת רבה פ"ט. (כז) עי' הגריא דמסך המלות שוב יום אחד לפני מיתתך אבל כבר הביא גם המאורי כסו שהוא בנוסחתניו. (כח) בכ"ה שמא תכזה. (כט) עי' לעיל אות ב'.

(פ"ז) א) ע' אבות פ"ב מ"א. (ב) מן רואה עד ירא ליתא בכ"י ובספרים את ביתו של עצמו והגהתי ע"פ התומי. (ג) ע' ב"ר פ' סא בענין תלמידיו ר"ע. ועי' מאורי במשנה זו. (ד) מן הורג עד בידו ליתא בכ"ה והוגה בספרים ע"י התומי. (ה) בוסן ליתא בכ"ה ועתומי.

עין רעה שלא תהא עינו של אדם רעה כמטמונו של חכירו לא בבניו ולא בבנותיו ולא בצאנו ולא בבקרו ולא בכל מה שיש בידו: יצר הרע שבשעוה שאדם נולד יצר הרע נדבק בו. משל אם יעלה אדם את הברמה לראש הגג היא סוללת (ב) אחריה (את) [אבל] (ג) התינוק הוא רץ ליפול ממנו. סמוך למדורה הוא רץ ליפול בתוכה. סמוך לנחלים הוא פושט ידו לקומצן. מפני מה. מפני שיצר הרע נזרק בו. משל למה'ד למלך שהיו לו שדות הרכה והרבה והיה לו שדה אחת שלא היה לו שדה אחרת רעה כמותה. ואמר המלך לחכירה לארים והחכירה לארים (ד) (גדה) [גרה] וזלה זרעה קצרה (כשחזרה ברה) ולא עשת אלא עשרה כורים ומה שעשה הבנים לתוך ביתו של מלך. א"ל המלך הבא את השאר. א"ל אדוני המלך אתה יודע [שדה שלך שלא היתה לך שדה אחרת רעה ממנה ומה שעשה כבר הכנסתי לתוך ביתך. כך הם ישראל עתידין לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע] יצר הרע (שנזקק) [שזרקת] בנו שנאמר כי יצר לב האדם רע מנעוריו (בראשית ח' כ"א). וכן הוא אומר כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו (תהלים ק"ג י"ד) (ח):

לדבר עבירה אומר לו ריקה הרי הוא אומר מות יומת הנואף והנואפת (ויקרא כ"י). בזמן (ה) שאדם מחמם את עצמו והולך לדבר זמה (ו) כל אבריו נשמעין לו מפני (ז) שיצר הרע מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים. כשהוא הולך לדבר מצוה התחילו מתעצצין * (י) לו כל אבריו מפני שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על מאתים וארבעים ושמונה אברים שבאדם ויצר טוב אינו דומה אלא למי שהוא חבוש בבית האסורין שנאמר מכית הסורים יצא למלוך (קהלת ד' י"ד) זה יצר טוב (ח):

ויש אומרים זה יוסף הצדיק כשבאתה אותה רשעה היתה מענה אותו בדבריה אמרה לו אני אחבשך בבית האסורין. אמר לה ה' מתיר אסורים (תהלים קמ"ו ז'). אמרה לו אני אנקר את עניך. אמר לה ה' פוקח עורים (ש"ח). אמרה לו אני אכפוף את קומתך. אמר לה ה' זוקף כפופים (ש"ח). אמרה לו אני עושה אותך רשע. אמר לה ה' אוהב צדיקים (ש"ח). אמרה לו אני עושה אותך ארמאי. אמר לה ה' שומר את גרים (ש"ח). עד שאמר איך אעשה הרעה הגדולה הזאת (בראשית ל"ט ט"ז): ואל (י) תתמה על יוסף הצדיק שהרי רבי צדוק היה גדול הרור כשנשבה לרומי (יא) נשלחו מטריגותא אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה. כיון שראה אותה נתן עינו בביתו שלא יראנה והיה יושב ושונה כל הלילה. לשחרית הלכה והקבילה אצל נבירתה. אמרה לה שוה לי המות כשתתנני לאיש הזה. שלחה וקראה לו ואמרה לו (יב) מפני מה לא עשית עם אישה זאת כדרך שיעשו בני אדם. אמר לה ומה אעשה מכהונה גדולה אני ממשפחה

גדולה אני אמרת שמה אבא עליה והרביתי ממורים בישראל. כיון ששמעה דבריו צותה עליו ופטרמו בכבוד גדול (יג): ואל תתמה (יד) על רבי צדוק שהרי רבי עקיבא גדול ממנו כשהלך לרומי אוכילו קודצא אצל הגמון אחד ושגר לו שתי נשים יפות רחצום וסכום וקשטום כבלות חתנים. והיו מתנפלות עליו כל הלילה זאת אמרת חזור אצלי וזאת אמרת חזור אצלי (טו) והיה יושב ביניהם ומרקק ולא פנה אליהן. [לשחרית] (טז) הלכו להן והקבילו פני הגמון ואמרו לו שוה לנו המות משתתננו לאיש הזה. שלח וקרא לו א"ל ומפני מה לא עשית עם הנשים הללו כדרך שבני אדם עושים לנשים. לא יפות המה (יז) לא בנות אדם כמותך הן מי שברא אותך לא ברא אותך. אמר לו מה אעשה ריחן בא עלי מבשר נבלות וטרפות ושרצים (יח): ואל תתמה על רבי עקיבא שהרי רבי אליעזר הגדול גדול ממנו ישגדל את בת אחותו שלש עשרה שנה עמו במטה עד שבאו לה סימנין. אמר לה צאי והתנשאי לאיש. אמרה לו הלא אמתך אנכי לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. אמר לה בתי כבר זקנתי צאי והתנשאי לבחור שכמותך. אמרה לו לא כך אמרתי לפניך הלא אמתך לשפחה לרחוץ רגלי תלמידך. כיון ששמע את דבריה נטל ממנה רשות וקדשה ובא עליה (יט):

רבי ראובן בן אצטרובלי אומר (כ) הויאך מתרחק אדם מיצר הרע שבמעיו לפי שמיפה ראשונה שאדם מטיל באשה הוא יצר הרע. ויצר הרע אינו שרוי אלא בפתחי הלב שנאמר לפתח חמאת רובין (בראשית ד' ז'). אמר לו לאדם בשעה שהתינוק מוטל בעריסה (כא) האיש מבקש להורגך הוא רוצה

הערות לנויב

סיומא דדבריו ר' יהושע הם בסגנון אחר. (ב) אולי צ"ל מולדת. (ג) ע' במגן אבות למשנה זאת וע"פ הנהתי. (ד) בכיה לחוכרה והחכירה לארים. (ה) ע' גויא ובהערות אות ל' שם. ואולי התחלת מאמר זה נשמט מפני יש

(ו) בספרים ישנים לדבר זיכה עבירה ותתומי טחק מלת עבירה וצ"ע. (ז) מפני ליתא בכיאי ועתומי. (ח) בספרים מתענין וע' בספרים והנהתי ע"פ מדרש הגדול ע' לקטן. (ח) ע' קהלת רבה פיר ומדרש תהלים מ' וק"ט ובספיקתא רבתי ל' ע"א ובג' במ"ע שם. (ט) ע' ביר פ"ז ופ"ט תתומא פ' וישב ויבליקום תהלים קמ"ז ובכאן הסדר נאות יותר אבל סיום הדברים דאני עושה אותך רשע וכו' אני עושה אותך ארמאי קשה להולמו וע"ע בבעלי התוספות על התורה ובספר הישר. (י) בספרים אל וכן לקטן והנהתי ע"פ כיאי וילקוט אבות כ"י (יא) הוספתי מלה זאת ע"פ הכיז וספרים ישנים. (יב) בכיאי שלחה לו ואמרה. (יג) ע' קדושים מ' ע"א בסגנון אחר. (יד) בכיאי וספרים א"ל אל תתמה והנהתי לפי התומי וילקוט אבות כ"י. (טו) בכיאי זאת אמרת אצלי וזאת אמרת אצלי ועתומי. (טז) הוספתי מלה זאת ע"פ התומי ובספרים ליתא. (יז) בכיאי לנשים יפות המה ועתומי. (יח) בכיאי מבשר נבלות וטרפות ומבשר חזיר. (יט) כ"ה בכיאי ובתומי. ובספרים לקדשה ובא וכו'. וע' ירושלמי יבמות פ"ג הי"ג. (כ) בתומי מגיה האצטרובלי. (כא) בתומי מביא עוד נוסחא אחרת אם

שיתלוש ממנו בשערו. תינוק מוטל בעריסה הניח ידו על גבי נחש או על גבי עקרב ועקצתו לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו. הניח ידו על גבי גחלים ונכוה לא נרם לו אלא יצר הרע שבמעיו לפי שיצר הרע זורק בבת כב ראשי. אבל בא וראה כנדי או בטלה כיון שהוא רואה את הבאר הוא חוזר לאחוריו לפי שאין יצר הרע בבמה (כ): רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לברזל שהטיליהו בתוך האור כל זמן שהוא בתוך האור עושין ממנו כל כלים שיצאו אף כך יצר הרע אין לו תקנה אלא בדברי תורה בלבד שהן (כ) כאש שנאמר אם רעב שונאך האכיליהו לחם ואם צמא השקהו מים כי גחלים אתה חותה על ראשו וה' ישלם לך (משלי כ"ה כ"ב) אל תקרי ישלם לך אלא ישלימנו לך (כ). רבי יהודה הנשיא אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה יצר הרע דומה לשני בני אדם שנכנסו לפונדק אחד נתפס אחד מהם משום לפטות. אמרו לו מי עמך. יכול הוא שיאמר לא היה עמי חברי אלא אומר הואיל ואני נהרג יהרג חברי עמי (כ) אף כך אמר יצר הרע הואיל ואני אכזר לעוה"ב אני אאבד את כל הנוף (כ): רבי שמעון בן יוחי אבר מהיכן באו בני אדם והשכיחיהו בעשרת כורין חטים בשנה. זבלוה עדרוה השקוה וכסחוה (כ) ולא הכניסו מבנה אלא כור אחד חטים בשנה. אמר להם המלך מהו זה. אמרו לו אדוננו המלך אתה יודע בשדה שנתת לנו שמתחלה לא הכנסת ממנה כלום ועכשיו שזבלנוה וכיסחנהו והשקנהו מים לא הכנסנו ממנה אלא כור אחד חטים בלבד. כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה רבונו של עולם אתה יודע ביצר הרע שהוא מטית בנו שנאמר כי הוא ידע יצרנו (תהלים ק"ג ט"ז) :

רבי שמעון אומר ה' חזיר בקריאת שמע וכשאתה עומד להתפלל אל תעש תפלתך קבע אלא תחנונים לפני המקום שנאמר כי חנון ורחום הוא (ויאל ב' י"ג). ואל תהי רשע בפני עצמך (ט) :

ושנאת הבריות כיצד מלמד שלא יכוין אדם לומר אהוב את החכמים ושנא את התלמידים. אהוב את התלמידים ושנא את עמי הארץ. אלא אהוב את כולם (א) ושנא את המינין ואת המושמדים ואת המסורות (ב) וכן דוד אמר משנאך ה' אישנא ובמתקוממך אתקוטט תכלית שנאה שנאתים לאויבים היו לי (תהלים קל"ט כ"א כ"ב). הלא הוא אומר ואהבת לרעך כמוך אני ה' (ויקרא י"ט י"ח) [מה מעם כי אני] בראתיו ואם עושה מעשה עמך אתה אהבו ואם לאו אי אתה אהבו. רבי שמעון בן אלעזר אומר בשבועה גדולה (ג) נאמר דבר זה ואהבת לרעך כמוך. אני ה' בראתני אם אתה אהבו אני נאמן לשלם לך שכר טוב ואם לאו אני דוין לפרוע (ד) :

הערות לנו"א

בערסתך היה איש שמבקש להורגך. (כ) בספרים ישנים ובכ"א זורקו בית ראש ואנכי הצנתי הניא שבחמיו והמחרוץ מנה זורקו ב"א ט. (כג) פירש המהרי"ם שהיציצר מפתח לחינוך בשעה שאיש מתקרב אליו שהוא רוצה להורגו וע"כ הוא תולש בשערו וכן שהיציצר גורם להתינוק שיכונה וע"ע מפרשים אחרים והנהגות הגר"א ומאורי במשנה שם אבל באמת כל הדברים יגיעו ואין להם תקנה אלא ע"י גריב ע"ש. ולחומר הענין אעתיק עוד מה שמצאתי בענין זה במדרש הגדול כ"י בפרשת בראשית ע"פ לפתח הפתח רובץ והבי איתא התם ר' ראובן ב"ר אסתרובלוס אומר האין יתרחק אדם מיציצר שבמעיו לפי שפח ראשונה שאדם משים באש לא באת אלא מכחו של יציצר והוא מתגברת במעיה של אשה עד שיגיע זמנו לצאת מיד יצא ויציצר שריו על מפתח לבו שנאמר לפתח הפתח רובץ. שלש עשרה שנה גדל יציצר על יצ"ט חילל שבת אינו נסקל. הרב נפשות אינו נהרג גולה עירו אינו נחנק גבר יצרו והרגל כיון שבא יצ"ט חילל שבת אומר לו ריקה אתמול היית פטור אבל עכשיו אתה חייב סקילה התחיל מתלש בשערו ואוכל את בשרו ואינו מועיל כלום. וכן הרב נפש אומר לו ריקה חייב אתה הרג מיד הוא בוכה ואומר או מוצרי או מוצרי בוא וראה בזמן שאדם מתחבס עצמו לדבר עבירה כל איבריו נשמעין לו הלך לדבר מצוה כל אבריו מתעצצין לו לפי שיצר רע שבמעיו מלך על כאתים וארבעים ושמונה אבריו כ"י על תהלים דומה למה שהוא הבורש רבה פסיו סמיו ונביש מענין אבוד יציצר לעיל. (כח) הנהתי בן ע"ס והלוקם מכירו כ"י על תהלים ויקרא רבה פ"ד ס"ה ויע"י נ"ב פ"ז. (כד) בכ"א בדת שנאמר. (כה) ע"י סוכה ג"ב ע"א וע"כ ומדרש משיל לפסוק זה ועל פיהם הנהתי ישלימנו ובספרים ישלים. וע"ע פסיו עקב פ"י מ"ה וקדושין ל' ע"ב. (כו) בכ"א הואיל יהרג עמי חברי ועתומי. (כז) ע"י סוכה שם ובבבבב רבה פסיו סמיו ונביש מענין אבוד יציצר לעיל. (כח) הנהתי בן ע"ס והלוקם מכירו כ"י על תהלים קובץ קס"ז שמביא בתהלים שם פיסקא זאת מהאדר"ג ובספרים מכאן. (כט) בכ"א ובכ"א (ועתומי. ל) ע"י ביר פליד ס"י ושמות רבה פסיו ס"ז ופנאי ס"ז. וע"ע הגיגה כ"ד ע"א. (לא) כן אלא עד כולם ליתא בכ"י ועתומי. (לב) כן הוא בכ"א ובספרים ישנים ובספרים שלנו איתא ושנא את האפיקורסים והבוסתים ואת זכר ונ"י שבת ק"ו ע"א. (לג) הנהתי בן ע"ס פ"י אבות כ"י ומדרש הגדול כ"י פירש קדושם ובכ"א ובספרים בשעה שגדולה ונוסחא אחרת בשבועה של גדולה. (לד) ע"י ת"כ פ"י קדושם לפסוק זה וביר פכ"ד ובניש באופן אחר וע"ע המאורי שם.

הערות לנו"ב

לחקן אר"ש מהיכן שאין ישראל רואין פני גיהנם משל זכור ובכ"א שם. (ז) מן העולם ליתא בכ"ה. (ז) בעבור ליתא בכ"ה. (ח) ע"י נ"א לעיל פ"ב ובניש בתערוות אית מ"ה. (ט) ע"י אבות פ"ב משנה י"ג ונ"א פ"ה.

לחקן אר"ש מהיכן שאין ישראל רואין פני גיהנם משל זכור ובכ"א שם. (ז) מן העולם ליתא בכ"ה. (ז) בעבור ליתא בכ"ה. (ח) ע"י נ"א לעיל פ"ב ובניש בתערוות אית מ"ה. (ט) ע"י אבות פ"ב משנה י"ג ונ"א פ"ה.

וכל מעשיך יהיו לשם שמיכהלל.
כשהיה הלל יוצא לבקום וזו אומרים לו להיכן
אתה הולך. לעשות מצוה אני הולך. מה מצוה
הלל. לבית הכסא אני הולך. וכי מצוה היא
זו. אמר להן. בשביל שלא יתקלקל הגוף יד.
איכן אתה הולך הלל. לעשות מצוה אני הולך.
מה מצוה הלל. לבית המרחץ אני הולך. וכי
מצוה היא זו. אמר להן. בשביל לנקות
את הגוף. תדע לך שהוא כן מה אם אוקיינית (זו)
העומדות בפלטיז של מלכים הממנה עליהם
להיות שפן וממרקן המככות מעלה לו סליא (זו)
בכל שנה ושנה ולא עוד אלא שהוא מתגדל
עם גדולי המלכות. אנו שנבראנו בצלם ודמות
שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם
(בראשית ט"ו) על אחת כמה וכמה. ישמאי לא
היה אומר כך אלא יעשה הובותינו עם הגוף
הזה (י):

רבי אליעזר אומר. הוי שקוד ללמוד
תורה ומה שתשוב לאפיקורם על דברי תורה
שלא יסתירו (י). ודע מלפני מי אתה עמל
ומי בעל ברייתך שנאמר בכל דרכך דעוהו
(משלי ג' י):

פרק לא

רבי יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי
הוא היה אומר אם עשית תורתך הרבה אל
תחזיק טובה לעצמך כי לך נוצרת. שלא
נוצרו הבריות על דברי הבטלה אלא על דברי
תורה שנאמר כי היא חייך ואורך ימך
(דברים ל' כ) [חייך בעולם הזה ואורך ימך]
לעולם הבא (א):

הוא היה אומר אל תסתיר כמותיהם (ב)
שלא תבנם בדרך. אל תסתיר [של לבנים
שלא יאמרו לך בא ועשם של אבנים] (ג).

הערות לנ"ב

שם אות זו ונופטר בבסדר רבה ותחזקא אשר נרמו
שם עליהם. (יד) בכיה ועוד אמרו לו איכן. (טו) בכיה
אבינו וזיא מלה ינינו ופתרונה צורה ודמות. (טז) בכיה
כל של ריחו וי' פרק יז ובהערות שם אות י"ב. (יז) בכיה
לא היה אומר כן ישמאי אלא נעשה הובותינו וכו'. ובעיקר
הדברים עי' ויקרא רבה פל"ד סי' ו' ע"ע פסיקתא רבתי
קמ"ז ע"ב וע"ע בסמן אבות למשנה זו. (יח) פירוש מלה
זאת לא יאתבררה לו כל צרכה. (יט) עי' אבות פ"ב מ"ד.
פ"א א עי' קידושין ובהרגום יונתן בפסק
זח והוספתי בסבא. וע"ע לעיל סוף פ"ב. (ב) אל
תסתיר כמותיהם של גוים. (ג) כן הוא בכיה וכו'.
רומי שלל בדיוקן ויאמרו לך בא ועשה של אבנים.

גרים להו כמשנה דפוס קאמברידג' ואהרי שגם בגוים ליתניהו לא הצגתים כאן. והוספתי מאד שכל דברים אלו נשתרבו
לכאן מדברי רבי מרפון לקמן שם במשנה. **פ"ח א** כן הוא בכיה ובספרים ולנגח (ב) כן נורו ליתא בכיה

מעשה בריכה אחת שנשנית היא ועשר שפחותיה
ונמלה יוני אחד והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. יום אחד
נתן לה כדה ואמר לה צאי והבא לי מים. עמדה אחת
משפחותיה ונמלתו ממנה. אמר לה מה זו יד. אמרה לו חיי
ראשך אדני אני הייתי מחמש מאות שפחות של אמה של
ריבה זו. כיון שישמע את דבריה שגרה בת חורין (י) היא
ועשר שפחותיה:

שוב מעשה בריכה אחת שנשנית ונמלה יוני אחד
והיתה מתגדלת ובאת בתוך ביתו. בא לו בעל החלום (י)
ואמר לו הוצא ריבה זו מתוך ביתך. אמרה לו אשתו אל
תוציאנה. שוב בא לו בעל החלום אמר לו אם אין אתה
תוציאה הריני הורגך. עמד והוציאה (י) והיה מהלך אחריה.
אמר אלך ואראה מה יהא בסופה של ריבה זו. כשהיא הולכת
בדרך צמאתה וירדה לשותות מים על המעיין. כיון שהניחה
ידה על הכותל יצא עליה נחש ונשכה ומתה והיתה צפה
על פני המים. ירד ונמלה והעלה וקברה ובא ואמר לאשתו
עם זה שאת רואה לא כעם עליהם אלא אביהם שבשמים (י):

וכל מעשיך יהיו לשם שמים לשם תורה שנאמר
בכל דרכך דעוהו והוא יישר אורחותיך (משלי ג' י):

רבי שמעון אומר הוי זהיר בקריאת שמע ובתפלה
וכישאתה מתפלל אל תעשה תפלתך שיחה (א) אלא תחנונים
לפני הקדוש ברוך הוא שנאמר כי אל רחום וחנון הוא ארך
אפים ורב חסד וניחם על הרעה (בא). ואל תהי רשע בפני
עצמך (כ):

רבי אליעזר אומר הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה
שתשוב לאפיקורם (ג) ודבר אחד בתורה אל תשתבח ממך (ד)
דע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל ברייתך (ה):

פרק יח

ובנגדן א) היה רבי יהודה הנשיא מונה שבחן של
חכמים של רבי מרפון של רבי עקיבא ושל רבי אלעזר בן
עזריה ושל רבי יוחנן בן נורי (ב) ושל רבי יוסי הגלילי.
לרבי מרפון קרא לו גל אבנים. ויש אומרים גל של אנונים

הערות לנ"א

אות ל' (יד) בהרתי כהניא שכתומי. ובכיה וספרים מהו. (טו) לבת תירין
בכיה ועיתומי. (טז) בכיה ובא לו בחלום ועיתומי. (יז) עמה והוציאה
בכיה ועיתומי. (יח) עי' איכה רבתי יולקט האזינו ר' תלמיז מעשים
בעין אלו. ובמדרש הגדול כ"י בהאזינו מבאי למעשה זאת בשונים
קלים. (יט) בכיה המלות לשם שמים ליתא ועיתומי. ועי' ג"ב סוף פ"ל
וצ"ע. (כ) בתומי נ"א קבע. (כא) בויאל כי י"ג לשון המקרא כי חנן
ורחום הוא וגו' ובינה ד' ב' כי אתה אל חנון ורחום וגו'. (כב) בספרים
ליתא ועי' אבות פ"ב מ"ד וע"ע מלכת הגריא. וכן הוא ג"ב בגו"ב.
(כג) בכיה את אפיקורם. כד. בכיה שלא תשתבח ועיתומי. (כה) בכיה
מי בעל וכו' ועיתומי. והנה נוספו עוד כאן ע"פ התומי המלות ונאמן
בעל ברייתך שישלם לך שכר פעולתך ובכיה וספרים ישנים ליתא.
ליתא ועי' אבות פ"ב מ"ד וע"ע בספר מלאכת שלמה שם (הגרפס ביהד עם
פירוש המאורי עי' ר"ז כ"ט) רמק לרברים אלו במשנה שם וכן לא
גרים להו כמשנה דפוס קאמברידג' ואהרי שגם בגוים ליתניהו לא הצגתים כאן. והוספתי מאד שכל דברים אלו נשתרבו
לכאן מדברי רבי מרפון לקמן שם במשנה. **פ"ח א** כן הוא בכיה ובספרים ולנגח (ב) כן נורו ליתא בכיה

כיון שנוטל אדם אחד מהן (ג) כלן מתקשקשין וכאין זה על זה. כך היה רבי מרפון דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו ואמר לו שנה לי. מביא לו מקרא ומשנה מדרש הלכות והגדות. כיון שיצא מלפניו היה יוצא (ד) מלא ברכה וטוב. לרבי עקיבא קרא לו אוצר בלום. למה רבי עקיבא דומה לפועל שנטל קופתו ויצא לחוץ מצא חטים מניח בה מצא שעורים מניח בה כוסמין מניח בה ערשים מניח בה כיון שנכנס לביתו מכר חטים בפני עצמן שעורים בפני עצמן פולין בפני עצמן עדשים בפני עצמן. כך עשה ר' עקיבא ועשה כל התורה טבעות טבעות (ה). לרבי אלעזר בן עזריה קרא לו קופה של רוכלים. ולמה היה רבי אלעזר דומה לרוכל שנטל קופתו ונכנס למדינה ובאו בני המדינה ואמרו לו שמן טוב יש עמך. פוליטין יש עמך (ו). אפרסמון יש עמך ומוצאין הכל עמו (ז). כך היה רבי אלעזר בן עזריה בזמן שתלמידי חכמים נכנסו אצלו. שאלו במקרא אוסר לו במשנה אוסר לו במדרש אוסר לו בהלכות אוסר לו באגדות אוסר לו. כיון שיצא מלפניו הוא מלא טוב וברכה (ח):

לעת זקנותו של רבי יהושע נכנסו תלמידיו לבקרו אמר להם בני מה חידוש (היה) (ט) לכם בבית המדרש. אמרו תלמידך אנו ומיידך אנו שותים. אמר להם ח"ו שאין דור יתום של חכמים. שבת של מי היתה. אמרו לו (י) שבת של רבי אלעזר בן עזריה היתה. אמר להם וכמה (יא) היתה ההגדה היום. אמרו בפרשת (יב) הקהל את העם האנשים והנשים והמק (דברים לא יב) אמר להם ומה דרש בה. אמרו לו כך דרש בה אנשים באים ללמוד ונשים לשמוע מה להם באים כדי לתת שכר טוב למביאיהם (יג). אמר להם מרגליות טובה היתה בידכם ועליהם הוא אוסר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כז כב) אלו בעלי בתים (יד):

אם היתה נמיעה בתוך ירך ויאמרו לך הרי לך המשיה. בוא ונמטע (א) את הנמיעה (ואח"כ צא והקביל) (ה). אם יאמרו לך הילדים נלך ונבנה בית המקדש אל תשמע להם ואם יאמרו לך הזקנים בוא ונסתור בית המקדש (ו) שמע להם. מפני שבנין ילדים סתירה וסתירת זקנים בנין. ראיה לדרבן רחבעם בן שלמה (ז):

הוא היה אומר כופו את הילדים (ח) מנאון ופרשו מבעלי בתים מפני שבעלי בתים מרחיקים (את האדם) מדברי תורה (ט):

הוא היה אומר פלוני אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני אומן וכלי אומנותו בידו. אמרו לו רבי מה הדבר הזה. אמר להם פלוני חכם ואין בידו מעשים הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. פלוני יש בידו מעשים טובים ואינו חכם הרי זה כלי אומנותו בידו ואינו אומן. פלוני חכם ויש בידו מעשים טובים הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו (י):

הוא היה אומר שתהא שמאל דוחה וימין מקרבת (יא):

הוא היה אומר (מנין) (בעון) ג' דברים בעלי בתים נמסרים למלכות על שהם מליים בריבית (וכובשים) (ועל שכובשים) שטרים פרועים (ופוסקים) (ועל שפוסקים) צדקה כרבים ואינן נותנין (ועל שפורקין עול מעליהם ונותנין העול והם על העניים והאביונים והאומללים) (יב) ועליהם הוא ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת (דברים כז כב) אלו בעלי בתים (יג):

רבי יהודה אומר על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמילות חסדים (יד):

רבי הלל אומר אל תפרוש מן הצבור אל תאמין בעצמך עד יום מותך ואל תאמר לכשאפנה אשנה שני לא תפנה. אל תאמר דבר שאפשר לשמוע שסופו להשמע. ואל תאמר אדם דבר עד שתגיע למקומו:

הוא היה אומר מרבה נשים מרבה כשפים. מרבה שפחות מרבה זימה. מרבה עבדים מרבה גזל. מרבה כשפים מרבה (רבי) (רעות) (טו). מרבה נכסים מרבה יגיעה. מרבה בשר מרבה רמה. מרבה תורה מרבה חיים. קנה שם טוב קנה לעצמו. קנה לו דברי תורה קנה לו חיי העולם הבא (טז):

הערות לג'א

ועתומי (ג) בכ"א כיון שנטל אחד וכו' (ועתומי. ד) היה יוצא ליתא בכ"א (ועתומי. ה) בילקוט אבות כ"א איתא בטבעות מטבעות. (ו) פוליטון יש עמך ליתא בכ"א (ועתומי. ז) ונראה שנוסחאות שונות נתקברו כאן. ומוצאים הכל עמו ליתא בכ"א (ועתומי. ח) בכ"א ליתא וע"ע לקמן אות כ"ו. ט. והוספתי ע"פ ב"א ובספרים ליתא. (י) בכ"א שאין דור יתום שבת של מי שבת של וכו' (ועתומי. יא) בכ"א והאך היתה. (יב) בכ"א והאך היתה וכו' אמרו הקהל ועיתומי. (יג) כדי לקבל

(ד) בכ"א בא במהרה נמטע את וכו'. (ה) כ"ה בכ"א ובכ"ה אחר יצא והקביל. (ו) בוא ונמטענו בכ"ה. (ז) בכ"ה ראיה לדבר מרחבעם בן שלמה שנאמר ויבא רחבעם וכל קהל עדת ישראל וידברו אל רחבעם וגו' אביך הקשה את עלינו וגו' ויועץ המלך רחבעם את הזקנים וגו' ויעזב את עצת הזקנים וגו' ויועץ את הילדים וגו' קטני עבה סמתני אבי וגו' וישיבו העם את המלך דבר מה לנו חלק. בבן דוד ולא נהלה בבן וישו כוונת השם בעלי בתים כאן נעלמה ממנו וע' תנא דבי אליהו רבה פ"ה. (י) ע' נ"א פ"ב ובהערות שם אות ב'. (יא) ואולי צ"ל ותהא שמאל וכו'. קצת מזה בסוגיה מ"ד ע"א. (יב) כן הוא בכ"ה ובכ"ר ופורקין מעליהם ונותנין משיאת על הענין. וע' סוכה כ"ט ע"א וע"ב ותוספתא שם פ"ב ומסכת דרך ארץ רבה פ"ב. (יג) בכ"ה וע"ע עושי הרעה הוה הכתוב אוסר ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת ועל בעלי בתים שמתחזקין את האדם מדברי תורה. וע' ירושלמי סוטה פ"ז ה"ד ויקרא רבה פ"ה ס"א דרשות על כתוב זה ע"ש. (יד) ע' אבות פ"א מ"ב ולעיל סוף פ"ד ע"צ. (טו) הגהתי כן מסבא. (טז) ע' אבות פ"ב מ"ד ומ"ז ובקדמוני המפרשים שם וע"ע נ"א פ"ה.

נמשלו דברי תורה לכלי מלתין. מה מלתין לא במהרה את קונוה אבל במהרה את קורעו. כך הם דברי תורה קשים הם לקנות ונוחים הם לאבד. דברי ישויות דומים הם לכלי שקי. מה כלי שקי במהרה את קונוה אבל לא במהרה את קורעו. כך הם דברי ישויות נוחים לקנות וקשה לאבד:

נמשלו דברי תורה לכלי זהב (מה כלי זהב) כל זמן שהוא ממרמן הם מצחצחין (י) ומאירין פניו של אדם. כך הם דברי תורה שכל זמן שאת שונה בהן ומשלים בהן מצחצחין ומאירין פניו של אדם שנאמר מצות ה' ברה מצותי ומאירין עינים (תהלים י"ט ט'). יישוב לו מהן נוחין לאבדן ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית (איוב כ"ה י"ז יח):

חבר בפני עם הארץ ככלי זהב. השיח עמו (יט) ככלי זכוכית. אבל ושתה [עמו] ככלי חרס. כל הכלים עוברים בשוק ואין בני אדם [יודעין מה בתוכן]. עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין מה בתוכן. כך כל בני

ובקשתם לאבדה ממני אלמלא לא באתם אלא לשמוע דבר זה די. אמרו לו ועוד דרש בה דברי חכמים כדבונות וכמסמרות נמועים בעלי אסופות (קהלת י"ב י"א) מה דרבן זה מכוון את הפרה לתלמיה כך דברי תורה מכווין את האדם לדרכי חיים. אי מה דרבן זה מיטלטל אף דברי תורה מיטלטלין. ת"ל וכמסמרות נמועים מה נמועים אינן מתעקרין אף דברי תורה אינן מתעקרין. בעלי אסופות אלו תלמידי חכמים שנכנסין ויושביין אסופות אסופות אלו אוסרין ואלו מתירין אלו מטמאין ואלו מטהרין אלו פוסלין ואלו מכשירין (ד). שמא (שם שם) יאמר לך אדם אשכ ולא אשנה ת"ל נתנו מרועה אחד. אל אחד בראם ופרנס אחד נתנם רבון כל המעשים אמרם. אף אתה עשה אונך כאפרכסת והכנים בהם דברי אוסרין ודברי מתירים דברי המטמאים ודברי מטהרין (טו) דברי פוסלין ודברי מכשירין (טז):

ולרבן יוחנן בן גורי קרא לו קופה של הלכות. ולרבי יוסי הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאחזו בה מדת חכמים מהר סיני והיה משנן בה כל חכמי ישראל: איסי בן יהודה היה קורא לחכמים שמות. לר"מ חכם וסופר (י). לרבי יהודה חכם לכשירצה (יח). לרבי אליעזר בן

אדם עוברין בשוק ואין בני אדם משיחין בהן. עבר תלמוד חכם משיחין [בן] (כ): בגי' דברים אדם ניכר לבריות אם כשר הוא ואם [לא] מהליכתו ומעטיפתו ומשאלת שלומו. ויש אומרים אף בדבורו (כא):

ג' דברים מאהבין את האדם לבריות. יד פשוטה ושולחן ערוך וקלות ראש:

בג' דברים בודקין את האדם. במשא ומתן ובכובד יין ובכובד שיחה (כב):

רבי נחוניא סגן הכהנים אומר הוי מתפלל בשלומה של מלכות שהיא שולטת בנו כל הימים שאלמלא מוראה איש את רעהו חיים בלענו (כג):

פרק לב רבי נחוניא בן הקנה אומר כל המקבל עליו עול תורה מעבירין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ. וכל המורק ממנו עול הורה נותנין עליו עול מלכות ועול דרך ארץ (א):

הוא היה אומר הנותן לבו לדברי תורה מעבירין ממנו דברי שמות. והנותן לבו לדברי שמות מעבירין ממנו דברי תורה (ב):

רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות. וכל המבזה את התורה גופו מבוזה לבריות (ג):

רבי ישמעאל אומר הלומד על מנת ללמד אין מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות. מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות (ד):

רבי יהודה אומר הוי זהיר בתלמודך שישגגת תלמודך עולה ודון (ה):

רבי ישמעאל בנו של רבי חנינא בן ברקא [אומר] משלך יתנו לך ובשמך יקראוך ובמקומך יושבוך. ואין שכחה לפני המקום ואין אדם נוגע במוכן לך (ו)

הערות לג'רא

הערות לג'רא

בהם ישכר וכו'. ועתומי. (יד) שמא יאמר לך אדם ליתא בכי"א ועתומי. (טו) בכי"א דברי המטהרין ודברי המטמאין. (טז) דברי פוסלין ודברי מכשירין ליתא בכי"א ועתומי. ובעיקר הדברים ע"י תוספתא כוטה פ"ז והגהה ג' ע"ב ומכילתא בא ובמסכת סופרים פ"ז ה"א ופ"ב היו וע"ע בפסקתא רבתי ח' ע"א וע"ב ובמ"ע שם. וכל פסקא זאת נראה שהיא רק הפסח כאן. (יז) בכי"א סופר. (יח) לכשירצה ליתא בכי"א ועתומי.

קויעא יש שם. ופ"ז. וברכות מ"ג ע"ב וקידושין ע"א גבי עובדא דר"י בר יוחנאל וב"ב נ"ז ע"ב. (כב) ע"י ד"א וזמא שם ועירובין פ"ה ע"ב. (כג) ע"י אבות פ"ג מ"ב ובמגן אבות שם. (כ"ד) אבות פ"ג מ"ד וע"ע ג"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. (ב) ע"י אבות פ"ד מ"י וע"ע ג"א פ"ב ובהערות שם אות ז'. (ג) ע"י אבות שם משה ו' וע"ע ג"א פ"ב. (ד) ע"י אבות שם מיה ובג"א ובהערות שם אות ז'. (ה) ע"י אבות שם מ"ג ובמדרש שמואל שם בענין חילופי הנוסחאות וע"ע ב"ב ל"ג ע"ב. (ו) ע"י יומא ל"ח ע"א ותוספתא שם פ"ב ושיר השירים רבה פ"ג ס"ה ושם הוא בשם עזאי ובירושלמי ספ"י דיומא תני לה בשם בן זומא אבל ע"ע בקדוקי

יעקב קב ונקי. לרבי יוסי נמוקו עמו. לרבי יוחנן בן נורי קופה של הלכות. לרבי יוסי הגלילי מלקט יפה יפה בלא גסות הרוח. לרבי שמעון בן גמליאל חנות בלא ארגונו טב. לרבי שמעון שונה הרבה ומשכח קימעא. ואחר כך מצאו רבי שמעון לאיסי בן יהודה א"ל מפני מה אתה מפטפט דברי בפני תלמידי חכמים. א"ל וכי אמרתי עליך אלא שאתה שונה הרבה יט) משכח קימעא ומה שאתה משכח סובין של משנתך ב):

פרק יט

עקביא מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים אל לבו שוב אינו חוטא מאין הוא בא ולאן הוא הולך ומה עתיד להיות ומי הוא דיינו: מאין הוא ממקום חושך. ולאן הולך למקום חושך ואסילה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה. ומי הוא דיינו מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא א). רבי שמעון אומר בא ב) ממקום חשך וחוזר למקום חשך ג). בא מטיסה סרוחה ממקום שאין

רבי יוחנן בן ברוקה אומר המחלל שם שמים בגלוי נפרעין ממנו בסתר והשם מתחלל ואין נפרעים ממנו אלא בגלוי ז):

רבי (יוחנן) (חנינא) בן דוסא אומר כל שקרמה יראת חטאו ולחכמתו סופו להתקיים. חכמתו ליראת חטאו) אין סופו להתקיים. מעשיו לחכמתו סופו להתקיים. (חכמתו למעשיו אין סופו להתקיים). משל למה הדבר דומה לאחר שבא אצל החנוני. א"ל תן לי רביעית יין. א"ל הכא כלי ופתח לו את תיקו ח). א"ל תן לי שמן. א"ל הכא כלי ופתח לו את המפושלות ט). א"ל בן מאירה כלי אין בידך ואתה מבקש ליטול יין ושמן. כך הקב"ה אומר לרשעים י) מעשים טובים אין בידכם ואתם מבקשים ללמוד תורה שנאמר ולרשע אמר אלהים מה לך לספר חקי (תהלים נ"טו). חוקי אין את משמר היאך את מספר בהם ואתה שנאת מוסר (שם שם) יא):

עקביא בן מהללאל אומר יסתכל אדם בד' דברים ואינו בא לידי עבירה דע מאין באת ולא יבין אתה הולך ומי עתיד להיעשות עפר רמה ותולעה ומי הוא דין לכל המעשים ברוך הוא יב): רבי שמעון בן אלעזר אומר מאין הוא בא ממקום אש וחוזר למקום אש. ומאין הוא בא ממקום לחין וחוזר למקום (חין) (לחין) יג). ומאין הוא בא ממקום שאין בריה יכולה לראות וחוזר למקום שאין בריה יכולה לראות. מאין הוא בא יד) ממקום שומא וחוזר ומטמא את אחרים:

הערות לגריא

יט) הרבה ליתא בכי"א ועתומי. כ) ע' גמין סיג ע"א וברשי' שם ד"ה גל וד"ה אוצר בלום וד"ה קופה ובתוס' שם ד"ה אוצר בלום שהביאו שם משנתנו כאן בקצת שינוים ואחריו שהנוסחא פה היא מנוסגת קצת הגני מעתיק פה דברי המדרש הגדול כ"י בפרשת ותרנו בענין זה והם מורכבים מהש"ס ומהאדר"ג פה וז"ל איסי בן יהודה קרא לחכמים שמות לר"מ קרא ע"מ קי חכם וסופר. לר"א בן יעקב קב ונקי. לר' יוסי נמוקו עמו לר' טרפון גל של אבנים וז"א גל של אגוזים שכל זמן שינוקו אחר מהן יהיו מתקשקשין ובאין זו על גב זו כך ר' טרפון דומה בשמן שתלמיד חכם נכנס אצלו הוא מביא לו סקרא משנה הלכות ואגדות. לר' עקיבא אוצר בלום. למה ר' עקיבא דומה לפועל שנכל קופתו ופועל לאחוריו. יצא לשרה כצא חטין ומניה בה מצא שעורים ומניה בה כוסטין והניה בה פולין ומניה בה עדשים ומניה בה נכנס למדינה מוכר חטים ומניה שעורים מוכר שעורים ומניה כוסטין כוסטין ומניה פולין פולין ומניה עדשים כך ר' עקיבא דומה ע"ה כל התורה בטבעות מבעות לר' אל ע"ר בן עזריה קופה של רובלים למה הוא דומה לרובל שנכל קופתו והשפילה אחריו אמרו לו שמן מוכר עליך אמר עליך אמר להן הין אף כך ר' אל ע"ר בן עזריה דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו שאלו סקרא אמר לו שאלו במדרש א"ל בהגדה א"ל נמצא אדם יוצא ממנו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאח"ז בו מדרת חכמה מהר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת א"ל מוכר לר' ישמעאל חנות מיונת לר"ש בן יוחאי מוחן הרבה ומוציא קי מ"א ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שני מדותי שמדותי הרוכות מתרומת מדותי של ר"ע בסוף מצא ר"ש יוחאי לאיסי בן יהודה אמר לו כפני מה אתה מפטט דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קימאה ומה שאתה משכח סובין הן למשנתך ע"כ. ובפירושו של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעיין בבריתם.

סופרים דיומא שם אות ש' ואות ג' ולפי' יש מקום לנוסחתיהם פה וצ"ע. ז) ע' אבות פ"ד מ"ה והנוסחא כאן היא בל"ס קטועה ומשובשת ואולי יש להגיה אותה ע"ס המסנה שם וע"ע מפרשים וצ"ע. ח) בכ"ה ופתח את חוקו. ט) בכ"ה מפושלו וע' ערוך ערך פשל ואולי הוא ענינו כנפי נגדו וכמוגן אבות פ"ג מ"ט שהביא שם משל זה בשם האדר"ג איתא משפלת וביאר שם שהוא כלי היעשו מסביב הדקל שאינו מחזיק שמן וע"ש ע"ה. י) בכ"ה איתא עוד ותשא בריתי עלי פיך. יא) בכ"ה חוקי אי אתה משמר והאיך אתה מספר וכו'. וע' שבת ל"א ע"א הדרשות על פסוק כי יראת ה' היא אוצרו יב) ע' אבות פ"ג מ"א ובמפרשים שם וגו'א פ"ט וע"ע בספר מלאכת שלמה שכתב בשם ס"א ארבעה דברים. יג) ע' בגו"א שם ואולי יש להגיה ליתת. יד) בכ"ה

לחן הין אפרסמון יש עליך אמר להן הין פליטון יש עליך אמר להן הין אף כך ר' אל ע"ר בן עזריה דומה בשעה שתלמיד חכם נכנס אצלו שאלו סקרא אמר לו שאלו במדרש א"ל בהגדה א"ל נמצא אדם יוצא ממנו מלא טוב וברכה. לר"י בן נורי קופה של הלכות לר"י הגלילי מלקט יפה בלא גסות הרוח שאח"ז בו מדרת חכמה מהר סיני ומשנן בה לכל חכמי ישראל לרבן שמעון בן גמליאל חנות מוכרת א"ל מוכר לר' ישמעאל חנות מיונת לר"ש בן יוחאי מוחן הרבה ומוציא קי מ"א ומה שמוציא אינו מוציא אלא סובין וכך אמר ר"ש בן יוחאי לתלמידיו בני שני מדותי שמדותי הרוכות מתרומת מדותי של ר"ע בסוף מצא ר"ש יוחאי לאיסי בן יהודה אמר לו כפני מה אתה מפטט דברי תורה בפני חכמים אמר לו ומה אמרתי עליך אלא שונה הרבה ומשכח קימאה ומה שאתה משכח סובין הן למשנתך ע"כ. ובפירושו של דברים אלו המתארים תכונת חכמי ישראל ודרך למודם הנה כבר האריכו החכמים האחרונים בהם. ויעיין בבריתם.

פ"ט א) מן מאין הוא בא עד ומי הוא דיינו ליתא בכי"א ועתומי. ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"א ושם איתא ג' דברים ובסוגיון אחר וע"ע מסכת דרך ארץ רבה' פ"ג ששנוים דברים אלו בשם בן עזאי וכן נבחרת המסכת הזאת פרק בשם פריק בן עזאי על שם זה וע' דבריו במדבר הרב הגאון כמורהרי"א איווקי הירש ווייס בצד ר"ג נחביב מספרו דור דור ובזקקא רבה פ' י"ח ובמסכת דרך ארץ כי"ע מצאתי שפיסקא זאת מתהלת רבי נתן אומר וע"ע בירושלמי מסנה פ"ב ה"ג ובזקקא רבה פ' י"ח ובג"ש. וע"ע נ"ב פליב. ב) בכי"א אס בא וכו' ועתומי. ג) וחוזר למקום חושך ליתא בכי"א ועתומי שכתב נ"ב

העין יכולה לראות ד). ומה עתיד להיות עפר רימה ותולעה שנאמר אף כי אנוש רימה וכן אדם תולעה (איוב כ"ה ז'). רבי אליעזר בן יעקב אומר רימה בחייו וכן אדם תולעה במוות. אמה רימה בחייו זה כינים. וכן אדם תולעה במוות זה שמרחיש במוות ה). רבי שמעון בן אלעזר אומר אמשול לך משל למה הדבר דומה למלך שבנה פלטרין גדולים וישב בכלם ו) וביב של בורסקי עוברת בתוכה ונופל ז) על פתחה. כל עובר ושב אומר כמה נאה ומשובח פלטרין זו אלמלא ביב של בורסקי לא היתה עוברת בתוכה ה). אף כך אדם דומה. ומה אם עכשיו שמוציאים ממנו מעין מן סרוח כך מתנאה על הכריות אם היה מוציא מעין של שמן טוב אפרסמון ופליטון על אחת כמה וכמה שיתנאה על הכריות י):

רבי אבהו רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדנו) יא). אמר להם אלמד אתכם צאו והודרו איש בכבוד חברו ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא יב):

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמונה בהן יותר ממה ששמענו בהן בחייו יג) אלו הן. (כסת) ענולה ופירודו והאימון והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן. אמר להם ממים הם והודרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסני יד):

פרק ב

רבי חנניה סגן הכהנים אומר כל הנותן דברי תורה על לבו מבטלין ממנו הרהורין דרבה. הרהורי רעב א). הרהורי שטות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע והרהורי אישה רעה ב). הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשר ודם. שכן כתוב בספר תהלים על ידי דוד מלך ישראל פקדיו ה' ישרים

רבי גמליאל אומר כל תלמיד פגום (שכא) [שהוא] בן שבמדינות. משל למח"ד לברזל שהוא עובר ממקום למקום (במקומות) [שהמקומות] אחרים כב):

הוא היה אומר העושים שררה עם הצעור אין עמלים עמהם באמת ישרית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא כא):

רבי אבהו רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדנו) יא). אמר להם אלמד אתכם צאו והודרו איש בכבוד חברו ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא יב):

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמונה בהן יותר ממה ששמענו בהן בחייו יג) אלו הן. (כסת) ענולה ופירודו והאימון והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן. אמר להם ממים הם והודרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסני יד):

הוא היה אומר העושים שררה עם הצעור אין עמלים עמהם באמת ישרית אבותם עוזרתם ותפלתם עומדת להם ואתם מעלה אני עליכם שכר כאילו עשיתם בעולם הזה ובעולם הבא כא):

רבי אבהו רבי אליעזר נכנסו תלמידיו לבקרו וישבו לפניו אמרו לו רבינו למדנו דבר אחד (ממה שלמדנו) יא). אמר להם אלמד אתכם צאו והודרו איש בכבוד חברו ובשעה שאתם מתפללים דעו לפני מי אתם עומדים להתפלל שמתוך דבר זה תזכו לחיי העולם הבא יב):

אמר רבי אלעזר בן עזריה חמשה דברים למדנו מרבי אליעזר ושמונה בהן יותר ממה ששמענו בהן בחייו יג) אלו הן. (כסת) ענולה ופירודו והאימון והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן. אמר להם ממים הם והודרו בהן והטבילו אותן כמה שהן שהן הלכות קבועות שנאמרו לו למשה בסני יד):

הערות לנו"א

נ"א למקום הטמא. ד) בבי"א דומה לראות ועתומי. ה) בבי"א שנאמר אף כי אנוש רימה וכו' אדם תולעה וכו' איהו רימה בחייו וכן אדם תולעה וכו' ועתומי. ו) בבי"א פלטרין שכללן וביב וכו'. ועתומי אבל ענין בסאורי למשנה דקניא. ז) בבי"א ונופלת. והייתי מנהג כן מפני ההמשך אבל ראיתי בספרי מלך שביב מין וכו' הוא וע"כ הנתיב הדברים כמו שהן. ח) בבי"א שאלמלא ביב וכו' לא היה עובר וכו'. ט) בבי"א ממעיו ליתא ובספרים שמוציאין ממעיו והנתיב ע"פ התומי. י) בבי"א אלו היה וכו' אפרסמון עכ"כ. ועתומי. וע' בדרך ארץ רבה שם וביב ע"ה ע"א וע"ע נויב לעיל פ"ל ובהערות שם. יא) ע"י ברכות כ"ט ע"ב וע"פ כותק הגר"א הסולת דבר אחד ממה שלמדנו וגם בדרך ארץ רבה ליתא למלות ממה שלמדנו וע"כ הסברתי אותם. יב) בבי"ע תכנסו לחיי העוה"ב. יג) בספרים ובכ"י בהיגיו והגהתי לפי התומי וכן הוא בדא"ר שם. יד) בבי"ע אלו הן כסת ענולה והודרו והאוסן והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן והודרו בהם והטבילו אותם כמה שהם וכו'. ובבי"א ענולה והודרו והאוסן והקמיע והתפלה שנקרעו שאמרת לנו מה הן והודרו בהם והטבילו וכו' שהן הלכות יבוי. ובפנים היא נוסחת התומי ובעיקר הדברים ע"י סנהדרין פ"ה ע"א ובדקדוקן סופרים שם ובכלים פ"ב פ"ב ובמפרשים שם ולקמן פכ"ו ודא"ר שם. וע"ע מפרשים שרובם וגם הגר"א גורסים שנקרעו תחת שנקרעו וכן הגהתי גם אנכי.

פ"ב א) כ"ה בבי"ע וכן לקמן ובספרים הרהורי הרב. ב) בספרים ע"פ נ"א שבתומי אשת איש ובספרים ישינס ובבי"א איש רע ואנכי

נוסחא א פרק ב אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לב ל

הוא היה אומר עשה סתוך כנלוך מקום [שהנתח] אל תטול. [אם רוצה אתה שלא יטול אדם את שלך] כג. אף את אל תטול את של חבירך כה. רבי יהודה הנשיא אומר עשה רצונו כרצונך [כדי שיעשה רצונך כרצונו ובטל רצונך מפני רצונו ויבטל רצון אחרים] מפני רצונך כה. :

הוא היה אומר אם עשית רצונו כרצונך [לא עשית רצונו כרצונו] כז. ואם עשית רצונו שלא כרצונך עשית רצונו כרצונו כז. רצונך שלא תמות מות עד שלא תמות. רצונך שתחיה אל תחיה עד שתחיה. מוטב לך למות מיתה בעולם הזה שעל כרחך אתה מת מלמות מיתה לעתיד [לבא] שאם תרצה אי אתה מת כה. :

כל תלמיד שנתחלל בו שם שמים אין מספיק בידו לעשות תשובה שנאמר אח נפשע מקרית עזו [ונני] [משלי י"ה י"ט]. מה ת"ל כבריה ארמון אלא כהנים באים עליו כבריה ארמון. וכן הוא אומר כי לא יבינו את פעולות ה' [תהלים כ"ה ה'] מתוך שהוא אומר ידרסם [שם] בעוה"ז ולא יבנם [שם שם] בעולם הבא. ודורשי ה' לא יחסרו כל טוב [שם ליד י"א].

פרק לג רבי עקיבא אומר סייג לחכמה שתקיה. סייג לכבוד שלא לשחוק. סייג לקדשים טהרה. סייג לגדרים פרישות. סייג לתורה מסורת א'. הוא היה אומר אל תדור בין הגוים שלא ב' :

משמחי לב מצות ה' ברח מאירת עינים [תהלים י"ט ט']. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין לו הרהורין הרבה. הרהורי רעב. הרהורי שמות. הרהורי זנות. הרהורי יצר הרע. הרהורי אשה רעה. הרהורי דברים בטלים. הרהורי עול בשד ודם. שכן כתוב במשנה תורה על ידי משה רבינו והיו כך לאות ולמופת ובזויעך עד עולם תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך בשמחה ובטוב לב מיוב כל ועבדת את אויבך אשר ישלחנו ה' כך ברעב ובצמא ובעירום ובחוסר כל [דברים כ"ה ט"ז ומ"ח]. : בר עב כיצד בזמן שאדם תואב לאכול פת ישעורים ואינו מוצא אומות העולם ג. מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. : וב צמא כיצד בזמן שאדם מתאוה לשנות מפה של חומץ מפה של שר ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו יין משובח שבכל המדינות ד. : ובעירום כיצד בזמן שאדם יבא ללבוש חלוק של צמר או של פשתן ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השיראין והכלך שבכל המדינות ה. : וב חוסר כל בלא נר ובלא סכין ובלא שלחן. דבר אחר בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. זו היא קללה שמקללין [בבא] בני אדם אל יהא לך חומץ ומלח בתוך ביתך ז. :

הערות לגרוב

ובהערות אית ט' שם והנהגתו מסביר. כג. כן הוא נוסחת כ"ה ובכ"ד מקום שנתנה את תטול אם את שלא תטול את שלך. כד. בכ"ה אף אתה לא תטול של וכו'. ועי' נ"א פ"ב ובהערות שם אות ט"ז ועי' לעיל פ"ב ושכ"ה. כה. הצגתי נוסחת כ"ה. ובכ"ד עשה רצונו כרצונך ובטל רצונו מפני רצונך. ועי' אבות פ"ד מ"ד. כז. כן הוא בכ"ה ובכ"ד ואם לא עשית רצונך וכו'. כז. אולי הכוונה היא ע"ד דברי ר"א בן עזריה בחיוב ס"פ קדושים כ"גן שלא יאמר אי אפשי ללבוש שעטני אי אפשי לאכול בשר חזיר וכו'. אבל איפשי מה אעשה ואבי שבשמים גזר עלי וכו' ע"ש. כח. עי' תמיד ל"ב בשאלת מה יעביד אינש ויהיה ועי' בספר שערי תשובה לרבינו יונה שער ב' ס"ד שהביא כזה בשם משנת דרך ארץ. כט. עי' במדבר רבה פ"ח ס"ד דדרוש קמרא זה לגבי קרח ששפיע בתורה והולך ודורש שם [בספין ט"ז] ג"כ המקראות באיוב ט"ז וישבן ערים נכחדות בתום לא ישובו למו וגו' ע"ש ובל"ס ג"כ כאן היה כל הדרוש כאשר הוא שם ברבה ולזה הסתך הדרשה על הכתוב יתרוסם ולא יבנם ועי' מכילתא בשלח בפסוק תהרוס קמך ומדרש תהלים כ"ח ועי' הוספת תיבות בעה"ז. ואולי יש להוסיף עוד בראש היספא המלות הוא היה אומר.

פ"ג א' עי' אבות פ"ג מ"ג ונ"א פכ"ה. ב. בכ"ה

הערות לנ"א

הגהתי ע"ש ב"ע והדוגמאות. ג. כן הוא בספרים ישנים ובכ"י ובספרים אייבוי והוא כהמת המציקין. ד. בכ"י המלות ופת נקיה ליתא ובתומי עוד נ"א פת קיבר במקום פת ישעורים. ה. בכ"י מפה של חומץ ואינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו השירים. והכלוסין שבכל המדינות ובספרים ישנים המלות מפה של חומץ ליתא ועתומי והובא שם עוד גירסא יינות המשובחים שבכל המדינות וכן מהך התם למלת כלך ומלת תכלוסין לא איתפרש לי. ועי' ספרי דברים פ"ו ל"ד ובמ"ע שם אות ט"ז. ו. כן הוא בב"ע ובספרים ליתא. ז. בכ"י אל יהא חומץ וכו' ביתו ועתומי ובעיקר הדברים עי' אבות פ"ג מ"ב מאמר אחר בשם ר"ח סגן הכהנים. ודברים אלו כאן מסבמים יותר ע"ש דברי ר' נחמיה בן הקנה ע"ש במשנה ו' וכן באמת מביא בנ"ב פלי"ב דברים אלו בקיצור בשם ר' נחמיה בן הקנה וכן מצאתי בס' מדרש הגדול כ"י בפ' כי תביא שםביא לכל פיסקא זאת בשם ר' נחמיה בן הקנה וז"ל שם ר' נחמיה בן הקנה אומר כל הנותן דית על לבו מעבירין ממנו הרהורי הרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שמות והרהורי יצר הרע והרהורי זנות והרהורי אשה רעה והרהורי דברים בטלים והרהורי עול בוד שנאמר פקודי ה' ישועם משמחי לב וכו' שאינו נותן על לבו דית נותנין עליו הרהורי הרב שנאמר ועבדת את אויבך תחת אשר לא עבדת את ה' אלהיך תעבד את אויבך תחת אשר לא עבדת באהבה תעבדנו בשנאה תחת אשר לא עבדת בשמחה ובשבע תעבדנו ברעב ובצמא בחוסר כל ברעב כיצד בזמן שאדם תואב לאכול פת חטים פת ישעורים אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן ובצמא כיצד בזמן שאדם תאב לשנות מפה של חומץ מפה של שר אינו מוצא אומות העולם מבקשין ממנו ינות המשובחים שבכל המדינות ובעירום כיצד בזמן שאדם תאב ללבוש חלוק של צמר של פשתן או של שיראין והכלך בלא סכין בלא נר בלא שלחן. ד"א ברא מלח בלא חומץ בלא שומן שכל מי שאין לו מלח בתוך ביתו זו היא קללה שמקללין בן בני אדם ע"כ. ועי' תנא דבי אליהו זוטא פ"ט שגם שם נמצא מאמר זה ובשם רשב"י ולפי הנוסחא המתוקנת שם ע"י בעל הזקוקין גידורא יש לפרש מלח אדם בכאן על העני שמבקש שינתו לו לחם או כסות והנוסחא פה

תעבוד ע"ז, אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ
שלא יאכילך מקדשי שמים, אל תבוא ליד
שכונה שלא תבוא ליד גדרים ג, אל תבוא
לידי ספק שלא תבוא ליד ודאי ד, אל תבוא
לידי שחוק שלא תבוא ליד עבירה ה, ובמקום
שאין אנשים השתדל להיות איש ו:
הוא הוה אומר אין הביישן למד ולא
הקפדן מלמד, אין בור ירא חטא, ולא כל
המרכה בסחורה כחכים ולא עם הארץ חסיד
(פירושי) (פרוש) ו:

בן זומא אומר איזהו חכם הלמד מכל אדם
שנאמר מכל מלמדי הישכלתי (תהלים קיט גט),
איזהו מכובד המכבד את הבריות שנאמר כי
מכבדי אכבד וכבודי יקל (שמואל א' ב' ל), איזהו
נבון הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים
מנבון (משלי טז לז), איזהו עשיר השמח
בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך
ומטוב לך (תהלים קכ"ב ב) אשריך בעולם הזה
ומטוב לך לעולם הבא ח:

הוא היה אומר אל תציין לכרמו של
אדם, ואם הצצת אל תרד, ואם ירד אל תביט,
ואם הכסת אל תיגע, ואם הגעת אל תאכל,
ואם אכל הרי אדם נמצא מודף נפשו מחיי
העולם הזה ומחיי העולם הבא ט:

בן עזאי אומר כל שלקה בנופו קודם
בחמתו סימן יפה לו ו, וכל שרוחו נוחה הימנו סימן יפה לו ו:

הוא היה אומר הוי נרתע מהטא הקל כדי שתרתע מהטא חמור, הוי מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך
הפורענות, אם באת עבירה לידך [אל תדאג מאותה עבירה] אלא מן הבאה אחריה, ואם באת מצוה לידך
אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, שכר מצוה מצוה
ושנר עבירה עבירה יא:

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך יב:

הערות לנויא

שטא וכן לקמן ג, בכ"ה לידו ליתא, ד) בביר כאן
ב' פעמים תבוא לידו ודאי, ומחקתי לזה ע"פ כ"ה,
ה) עי' גויא' שם על כל זה, ו) עי' אבות פ"ב מ"ה מיתוס
שם להלל, ז) עי' אבות שם ונ"א שם ועי' במגן
אבות שם ועי' הנהיגי ועי' לעול סופכי' גבי עובדא
דהאי כהן ע"ש, ה) עי' אבות פ"ד מ"א ונ"א פכ"א,
ט) אולי יש להגיה נמצא אדם זה מודף נפשו וכו',
ו) תנא דבי אליהו רבה פ"ז רתני לה התם משמיה
דר"א הגדול ומפרש כרם על ישראל שהם כרמו של
הקב"ה ע"ש, ו) פוסקא זו קטיעה ומשובשת כאן ועי'
גויא פכ"ה ובהערות שם איתא ו' והנה התוספתא
בברכות פ"ג הנרמזת שם היא היותר קרובה לנוסחתינו
פה ועל פיה יש לכונן הדברים כאן ולהגיהם, יא) עי'
ספרי במדבר פ"י ק"ב בריה והנפש ובמ"ע שם
ובהוספת שם דף ס"ז ע"ב ובתנחומא ויקרא ובריתא
דבאלה י' ע"א ועי' גויא סופכיה, יב) בכ"ה הרי כך
עד שיהיה כך וכך עכ"ל שיהא כך וכך ע"כ והנה

הוא היה אומר ח) אל תראוני שאני שחרחרת ששופתני
השמש [בני אמי נחרו בי שמוני נוסרה את הכרמים כרמי
שלי לא נמרת] (שיר השירים א' ו'), אל תראוני שאני שחרחרת
ששופתני השמש בני אמי נחרו בי ט) אלו בולאות שביחודה
שפרקו עולו של הקב"ה מעליהם והמליכו עליהם ב"ז י':
דבר אחר בני אמי נחרו בי זה כשה שהרג את
המצרי שנאמר ויהי כימים הרבים ויגדל משה אל אחיו
וירא בסבלותם ויפן כה וכה וירא כי אין איש אריך את
המצרי ויטמנוהו בחול (שמות ב' י"ב) מה ת"ל כי אין איש
מלמד שהושיב לו יב) משה סנהדראות של מלאכי השרת
ואמר להם יג) אהרונ את זה, אמרו לו הרוג, וכי בחרב הרגו
והלא באמירה יד) הרגו שנאמר הלהרגני אתה אומר כאשר
הרגת את המצרי (שם שם י"ד) מלמד שהרגו בשם:

דבר אחר בני אמי נחרו בי זה משה שברח למדין שנאמר
וישמע פרעה את הדבר הזה ויבקש להרוג את משה ויכרח
משה מפני פרעה וישב בארץ מדין וישב על הבאר וילכה
מדין שבע בנות וגו' ויבאו הרועים ויגרשו ויקם משה ויושיען
וישק את צאנם (שם שם ט"ז וי"ז) וי"א) בא משח וישב עליהם
בדין ט"ז, אמר להם מנרגו של עולם י"ז) אנשים דולים וגשים
משקות יח) כאן נשים דולות, ואנשים משקים עיוות הדין
יש כאן חייבין בדין חייבין לשעה יט), ויש אומרים כל זמן
שהיה משה עומד על שפת הבאר היו המים צפין ועולין
לקראתו כיון שחזר חזרו המים לאחוריהם, באותה שעה אמר
אוי לי ישנחתי את עמי וכאתי לרור עם אומות העולם כ):

חכמתו סימן יפה לו, לאחר חכמתו סימנרע לו, וכל שרוחו נוחה הימנו סימן יפה לו ו:
הוא היה אומר הוי נרתע מהטא הקל כדי שתרתע מהטא חמור, הוי מקדים דבר מצוה שלא יקדימוך
הפורענות, אם באת עבירה לידך [אל תדאג מאותה עבירה] אלא מן הבאה אחריה, ואם באת מצוה לידך
אל תשמח לאותה מצוה אלא לבאה אחריה, שמצוה גוררת מצוה ועבירה גוררת עבירה, שכר מצוה מצוה
ושנר עבירה עבירה יא):

הוא היה אומר אם כך וכך הרי כך וכך יב):

הוא קטועה קצת וע"ש בתרומה, ועי' גדרים מ"א ע"א, ח) בספרים
הוא היה אומר אל וכו' ומחקתי לזה ע"פ הכ"י ועי' תנא דבי אליהו
רבה ר"פ כ"ט והגהתי על פי זה כאן הרי הוא אומר, והוא כולו
הוספה כאן אגב גררא דתתא אשר לא עבדת, ט) השלמתי ע"פ כ"י
ובספרים ליתא, ו) בכ"י אלו בולאות שביחודה שפרקו מעליהם עול
שמים והמליכו עליהם עול בשר ודם ובכ"י אלו כלבאות ואין ספק
שבולאות הוא הנכון ועי' בתומי' ועי' גמין ל"ז ע"א, יא) הוספתי
ע"פ הכ"י ובספרים ליתא ועי' שיר השירים פ"א בפסוק בני אבני נחרו בי
עפ"י היה ראו לתקן כאן בני אמי נחרו בי אלו הן ואבירים בשעת
שהרג משה את המצרי וכו', יב) לו ליתא בכ"י, יג) בכ"י אמר להם,
יד) כן הוא בכ"י ובספרים במאמר, טז) הוספתי ע"פ התומי' והכ"י,
טז) בכ"י ועמד עליהם במדת הרין ובכ"י וישב עליהם במדת הרין,
יז) בכ"י מנהג של עולם, יח) בספרים ממלאין ואנכי הצנתי הנויא
שבתומי' והיא ג"כ נוסחת הכ"י, יט) קילקול הרין שכן נתחייבו דין
לשעתן ובמדרש הגדול כ"י מה קילקול הדין שם כאן שמהחייבין הדין
לשעתן וכל הנוסחאות הם מנומכות ועי' ש"ד פ"א ס"ב ובתנחומא
וילקום שם, ואולי יש להגיה כאן חייבין בדין עמר והושיען ועי' הנהיגי
הגריא, כ) בכ"י אמרו כשעמד משה על פי הבאר היו המים דולים
וצפים לקראתו וכו' ומן באותה שעה עד אומות העולם ליתא שם.

ע"כ יש להציג דברים אלו אחר הכלות חייבין לשעתן.

דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו ישראל שעשו הענל.
שבתחלה אמרו כל אשר דבר ה' נעשה ונשמע (שם כ"ד ח')
חזרו ואמרו אלה אלהיך ישראל (שם ל"ב ד') (כא) ;
דבר אחר בני אמי נחרו בי אלו מרגלים שהוציאו דבת הארץ
וגרמו להם לישראל שיפלו פגריהם. במדבר הזה יפלו פגריהם
(במדבר י"ד כ"ט) (כב) : שמוני נוסרה את הכרמים. אמר הקב"ה מי
גרם לי להטיב לאומות העולם אלא ישראל שכל זמן שאומות
העולם שרוים בשלחה ישראל סגופים דחופים ומטולמלים (כג) ;
דבר אחר שמוני נוסרה את הכרמים אלו ישראל
שגלו לבבל. עמדו עליהם נביאים שביניהם ואמרו להם
הפרישו תרומות ומעשרות (ד). אמרו להם כל עצמינו
לא גלנו (מארגינו) (כה) אלא בשביל (כו) שלא הפרישו
תרומות ומעשרות ועכשיו אתם אומרים לנו שנתפיש
תרומות (כו) ומעשרות לכך נאמר שמוני נוסרה את הכרמים (כה) ;

פרק כא

רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין
של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי כנסיות של עמי
הארץ מוציאים את האדם מן העולם (א) ;
שינה של שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין (ב) אדם
לישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע. שכל זמן שאדם
ישן עד שיעבור עליו זמן קריאת שמע נמצא בטל מן
התורה שנאמר אמר עצל שחל בדרך ארי בין הרחובות
הדלת תסוב על צירה ועצל על ממתו (משלי כ"ו י"ג וי"ד) (ד) ;
ויין של צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות
יין בצהרים. שכל זמן שאדם שותה יין בצהרים נמצא בטל

הוא היה אומר הרחק ממקומך שנים
ושלשה מושבות ושם שנאמר כי טוב יאמר לך
עלה הנה מהשפילך לפני נדיב (משלי כ"ה ז') (ג)
(ונוס) (ונוח) למלך על כל האדם מלדבר על
פי שנים עדים ועל פי שלשה עדים עטופי
סדינים (ד) ;

רבי נחוראי אומר הוי גולה למקום תורה
אל תאמר היא תבוא אחרי או שחבירך
(יקדמך) (יקיימה) בדרך ואל בינתך אל
תשען (ט) ;

רבי ינאי אומר לשלות רשעים לא (יכנסו)
(נכנסו) בייסוריהן של צדיקים לא נגענו אין
בידינו משלות רשעים ולא מייסורי הצדיקים (טז) ;
רבי יעקב אומר העולם הזה דומה לפרוזדור
לפני העולם הבא התקן עצמך בפרוזדור כדי
שתכנס למרקלין ;

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה
ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם
הבא (י"ז) יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם
הבא מכל חיי העולם הזה ;

רבי שמעון בן אלעזר אומר אל תרצה
את חבירך בשעת כעסו. ולא תשב לנחמו
בשעה שמתו מוטל לפניו. ואל תשאל לו
בשעת נדורו. ואל תשתדל לראותו בשעת
קלקלתו (י"ח) ;

רבי מאיר אומר אם עמלת בתורה בעולם
הזה יש לך שכר טוב ליתן לך. אם בטלת מן התורה בעולם הזה יש לך בטלים הרבה כנגדך ;
הוא היה אומר הוי (מעט עסק) (מעט בעסק) ועסק בתורה וזריו למצות והוי נוגה בשפלות רוח עם
כל אדם (י"ט) ;

פרק לד רבי דוסא בן הרכינס אומר שינה של שחרית ויין של צהרים ושיחת הילדים וישיבת בתי
כנסיות של עמי הארץ מורפין את האדם מחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ;
הוא היה אומר כל הפורש מד' דברים אלו הוא שני למלאכי השרת (א) ;

הערות לנו"א

(כא) בכ"י אלו ישראל שעשו על הר סיני בראשונה אמרו כל אשר דבר וגו'
באחרונה אמרו אלה אלהיך ישראל. ונראה שבי' הנוסחאות הן מקושטות ויש
להשלימן זה ע"פ (כב) בכ"י אלו עשרה מרגלים שהוציאו דבת על
ארץ ישראל וגרמו וכו'. (כג) כן הוא בכ"י ובספרים שריון במוכה
(ועוד נ"א ע"פ התומי בשלחה) הם הדופים נזופים ומטולמלים. ואולי
צ"ל סגופים במקום סגופים וי' וכמות מ"ז ע"א. (כד) בכ"י תרומה
ומעשר. (כה) הוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא. (כו) כן הוא בכ"י ובנ"א
שבתומי ובספרים עד שלא וכו'. (כז) בכ"י נפרשו ועתומי ובכ"י
ועתה אתם אומרים לנו נפרשו וכו'. (כח) כן הוגה בספרים ע"י התומי
ובכ"י לכך נאמר וכו' ליתא ובכ"י ומעשרות לא רצינו לפריש תרומה
ומעשרות. וע' ירושלמי עירובין פ"ג ה"ט ופסקתא דריב קי"ת ע"א
ומדרש שה"ש ובג"ש ע"ש. וע"פ הרוממות היה נראה להגיה ולמחוק
מלת ומעשרות ואמרו להם הפרישו שני תרומות וכו' אלא בשביל שלא
הפרישו תרומה אחת וכו' שנפריש שתי תרומות וצ"ע. (כ"א א) בספרים ויין של צהרים וכו'. והוספתי הכל ע"פ הכ"י
וע' אבות פ"ג משנה י' ונ"ב ריש פליד. (ב) בכ"י יכוין. (ג) כן הוא בכ"י ובספרים שאם ישן עד שתעבור עליו וכו'
ובספרים ישנים שכל זמן שתעבור וכו'. (ד) ארי בחוץ שחל הגהתי לפי סדר המקראות וע' נוסחת הנה"א ובספרים הדלת
תסוב על צירה וגו' אמר עצל וגו' ובכ"י הדלת תסוב וגו' ואומר אמר עצל ברחובות ואמר עצל בדרך ברחובות

לפי הנוסחא שספנים אפשר לפריש הדברים לענין מדה
כנגד מדה אבל בנוסחת הכ"ה לא יכולתי לא לכונן
הדברים. (ג) ע' נ"א שם ואולי יש להשלים ע"פ
הנוסחא שם ואז תהי הראיה סתבתוב ססבמת יותר.
(ד) ע' נ"א ובהערות שם אות ס"א ואולי מלת עדים
כאן הוא רק אגב שיטא וצ"ע. (ט) ע' אבות פ"ד
מ"ד. (טז) ע' אבות שם מ"ט ובמגן אבות שם. (יז) ע'
אבות שם מ"ט ויז ולפני המעתיק היה בכאן איה
מקום ספק וכתב הבא וג"כ הזה. (יח) ע' אבות שם
מ"ח ובקדמוני המפרשים שם בענין הנוסחאות. (יט) ע'
אבות שם מ"י וע"פ הגהתי.
פליד (א) ע' אבות פ"ג מ"י ובמגן אבות שם.

הוא היה אומר יפה שעה אחת בתשובה ומעשים טובים בעולם הזה מכל חיי העולם הבא (י"ז) יפה שעה אחת של קורת רוח בעולם הבא מכל חיי העולם הזה ;

רבי חנניא בן תרדיון אומר כל שנים ושלשה שהם יושבים בשוק ואין ביניהם דברי תורה הרי זה מושב לצים שנאמר ובמושב לצים לא ישב (תהלים א' א') (ב) רבי אלעזר בן רבי צדוק אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים ואוכלים על שלחן אחד ואין אומרים עליו דברי תורה כאלו הן אוכלים זבחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאים קיא צואה בלי מקום (וישעה כ"ה ה') (ג) רבי חלפתא איש צפורי אומר כל שנים ושלשה שהן יושבים בשוק ויש ביניהם דברי תורה השכינה נגלית עליהם שנאמר אז נדברו יראי ה' איש אל רעהו (מלאכי ג' ט"ז ד) :

רבי לויטם איש יבנה אומר מאד מאד הו' ששל רוח שתקות אנוש רמה וכן אדם תולעה (ה) :

הוא היה אומר בד' דברים הבהמה משונה מן האדם. מצי האדם סרוחים. ומצי הבהמה אינם סרוחים. אדם יש בו רוח זיעה. ובהמה אין בה רוח זיעה. אדם יש בו יצר הרע. ובהמה אין בה יצר הרע. שנות אדם נתקצרו ושנות בהמה לא נתקצרו :

רבי מתיא בן חרש אומר הו' מקדים

מכל התורה כולה (ה) שנאמר אי לך ארץ שמלכך נער ושרדך בבוקר יאכלו (קהל' י' ט"ז) ואומר אשרדך ארץ שמלכך בן חורין [ושרדך בעת יאכלו בנבורה ולא בשתי] (שם שם י"ז) ויאיו אותו עת (ז) הו' אומר לעתיד לבא שנאמר אני ה' בעתה אחישנה (וישע' ס' כ"ב) ואומר כעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל (במדבר כ"ג כ"ג). כך אמר הקב"ה לבלעם [הרשע] (ח) כעת ולא בעת [לא] בעת שאתה עומד בתוכה [אלא] כעת שאני עתיד לעשות להם גאולה לישראל (ט) :

ושיחת הילדים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות יושב ושונה בתוך ביתו. שכל זמן שאדם יושב ושונה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו נמצא במל מן התורה שנאמר לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בן יומם ולילה (יהושע א' ח') וישיבת בתי כנסיות של עמי הארץ כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישב עם יושבי קרנות בשוק. שכל זמן שאדם יושב עם יושבי קרנות בשוק נמצא במל מן התורה (י) שנאמר אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים ובדרך חסאים לא עמד כי אם בתורת ה' חפצו (תהלים א' יב). רבי מאיר אומר מה ת"ל ובמושב לצים לא ישב אלו תרמאות וקרקסאות של גוים שבהם דנין את הנפשות להמית (ג) שנאמר שנאתי קהל מרעים ומרשעים לא אשב (שם כ"א א') (ד) ואין מרעים אלא רשעים שנאמר כי מרעים יכרתון (שם ל"ז ט') (ט) ומה הוא (ז) פורענותו לעתיד לבא שנאמר כי הנה חיוס בא בוער כתנור והיו כל זדים ועושי רשעה קש (מלאכי ג' י"ט) ואין זדים אלא לצים שנאמר וזי יהיר לץ שמו (משלי כ"א כ"ד) (ז) :

מעשה ברבי עקיבא שהיה יושב ושונה לתלמידיו ונזכר לו מה שעשה בילדותו (ח) אמר מודה אני לפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בית המדרש ולא שמת חלקי מיושבי קרנות בשוק (ט) :

פרק כב רבי חנניא בן דוסא אומר כל שיראת חמאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו קודמת ליראת חמאו אין חכמתו מתקיימת שנאמר ראשית חכמה יראה ה' (תהלים קי"א י') (א) :

הוא היה אומר כל שמעשיו מרובין מחכמתו חכמתו מתקיימת. וכל שחכמתו מרובה ממעשיו אין חכמתו מתקיימת שנאמר נעשה ונשמע (ב) :

אמרו לפני רבן יוחנן בן זכאי חכם וירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן וכלי אומנותו בידו. חכם ואין ירא חמא מהו. אמר להם הרי זה אומן ואין כלי אומנותו בידו. ירא חמא ואין חכם מהו.

הערות לנויא

ובכ"ה ראו לו להיות שני. (ב) ע' אבות שם ט"ג. (ג) ע' אבות שם ד' ע' אבות שם ט"ז וע' דרכי המשנה צד קליב וצ"ע. (ה) ע' אבות פ"ד מ"ד.

בניא שבתומי בעת ולא בעת שאתה עומד בתוכה ולא בעת שאני עתיד ליתן גאולה לישראל והנה בפסוקים (לא) בעת וכו' (אלא) בעת ובכ"ה בעת ולא בעת שאתה עומד וכו'. ובעיקר הדברים ע' שבת י' ע"א בענין סעודת ת"ח ובמדבר רבה פ"י וצ"ע וירושלמי שבת פ"ג פ"ז א"ר הניא בריה דר' אבהו כהנאי ימיו של עולם היה אותו רשע עומד מה טעם בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל וע"ש במפרשים. ובענין התמשך ע' גיב ריש פ' ל"ד ואולי יש להשלים גם כן הבבא דהוא היה אומר כל הפורש וכו' ע"ש. (ז) כן הוא נוסחת הב"י וצ"ע הניא שבתומי ובפסוקים הנוסחא שלא יתכוין אדם בשעה שהוא שונה בתוך ביתו לשוח עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן וכו' ונוסחת הב"י היא יותר שלימה וע' בערך ערך כח א'. (ח) כן הוא בכ"י ובפסוקים מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק נמצא במל וכו'. (א) כי אם בתורת ה' ליתא בכ"י ועוממי. (ג) כן הוא הנוסחא בכ"י אלא שבכ"ה כתוב מרשעות ואולי צ"ל תשראות ובפסוקים תרשעות של לצים וכו'. ובכ"י ידוע אבדויות הרומים במשחקם. (ד) ועם רשעים לא אשב ליתא בכ"ה. (ט) אולי יש להשלים ג"כ המקרא דעודד מעט אין רשע וגו' שם פסוק ט'. (ז) הוא ליתא בכ"י. (ז) בכ"י ואין זי אלא לץ. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א. ולא נחישבה דעמי בזה וגם אין בידי לתקן וע' ע"י י"ח וגרדיוס ח' ע"ב. (ח) בכ"ה נזכר לו מה עשה ובכ"ה נזכר מה עשה. וע' פסחים מ"ט ע"ב. (ט) ע' ברכות כ"ח ע"ב וירושלמי שם ז' ע"ד.

פ"כ (א) הוספתי ע"ה הב"י ובפסוקים הסר. ועוד שם בכ"י כל הכתוב עד לסוף. (ב) ע' אבות פ"ג מ"ט וע' ברכיוני יונה למשה ז'. ובפסוקים כל שמעשיו מרובים וכו' והשלמתו הכל ע"ה הב"י.

אוצה. ובכ"ה הדלת תסוב וגו' פסחו אמר עצל וגו'. וע"ע דברים רבה פ"ה ט"ז. (ה) כולה ליתא בכ"ה ובכ"ה במל מן התורה. (ז) בפסוקים ליתא והוספתי ע"ה התומי וכ"ה וע"פ פ"י אבות כ"ז. (ז) בכ"ה אי זה עת ובכ"ה איהו עת ועוממי. (ח) הוספתי ע"ה הב"י. (ט) בכ"ה וכן בניא שבתומי בעת ולא בעת שאתה עומד בתוכה ולא בעת שאני עתיד ליתן גאולה לישראל והנה בפסוקים (לא) בעת וכו' (אלא) בעת ובכ"ה בעת ולא בעת שאתה עומד וכו'. ובעיקר הדברים ע' שבת י' ע"א בענין סעודת ת"ח ובמדבר רבה פ"י וצ"ע וירושלמי שבת פ"ג פ"ז א"ר הניא בריה דר' אבהו כהנאי ימיו של עולם היה אותו רשע עומד מה טעם בעת יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל וע"ש במפרשים. ובענין התמשך ע' גיב ריש פ' ל"ד ואולי יש להשלים גם כן הבבא דהוא היה אומר כל הפורש וכו' ע"ש. (ז) כן הוא נוסחת הב"י וצ"ע הניא שבתומי ובפסוקים הנוסחא שלא יתכוין אדם בשעה שהוא שונה בתוך ביתו לשוח עם אשתו עם בניו ועם בנותיו שכל זמן וכו' ונוסחת הב"י היא יותר שלימה וע' בערך ערך כח א'. (ח) כן הוא בכ"י ובפסוקים מלמד שלא ישב אדם עם יושבי קרנות בשוק נמצא במל וכו'. (א) כי אם בתורת ה' ליתא בכ"י ועוממי. (ג) כן הוא הנוסחא בכ"י אלא שבכ"ה כתוב מרשעות ואולי צ"ל תשראות ובפסוקים תרשעות של לצים וכו'. ובכ"י ידוע אבדויות הרומים במשחקם. (ד) ועם רשעים לא אשב ליתא בכ"ה. (ט) אולי יש להשלים ג"כ המקרא דעודד מעט אין רשע וגו' שם פסוק ט'. (ז) הוא ליתא בכ"י. (ז) בכ"י ואין זי אלא לץ. וע' מפרשים ונוסחת הגר"א. ולא נחישבה דעמי בזה וגם אין בידי לתקן וע' ע"י י"ח וגרדיוס ח' ע"ב. (ח) בכ"ה נזכר לו מה עשה ובכ"ה נזכר מה עשה. וע' פסחים מ"ט ע"ב. (ט) ע' ברכות כ"ח ע"ב וירושלמי שם ז' ע"ד.

נוסחא א פרק כב כג אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לד לח

אמר להם אין זה אומן אבל כלי אומנותו בידו (א) : רבי אלעזר בן עזריה אומר אם אין תורה אין דרך ארץ. אם אין דרך ארץ אין תורה. אם אין חכמה אין יראה. אם אין יראה אין חכמה (ד) :

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לאילן שעומד על המים ענפיו מועטין ושרשיו מרובין אפילו ארבע רוחות העולם באות אין מזיזות אותו ממקומו שנאמר והיה כעץ שתול על פלגי מים ונוי (תהלים א' ג'). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה (הרבה) למה הוא דומה לאילן שעומד במדבר ענפיו מרובין ושרשיו מעוטין כשרוח נושבת בו עוקרתו והופכתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה ונוי (ירמיה י"ז ה) :

רבן גמליאל אומר עשה לך רב וקנה לך חבר והסתלק מן הספיקות ואל תרבה לעשר אומדות (ו) :

שמעון בנו אומר כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה. לחכמים יפה שתיקה קל וחומר למפשים (ז) לא חכמה מביא דברים ולא דברים מביא חכמה אלא מעשה. כל המרבה דברים מביא חטא שנאמר כרוב דברים לא יחדל פשע (משלי י"ט כ"א) ואומר גם אויל מחריש חכם יחשב (שם ז' כ"א ה) :

פרק כג

בן זומא אומר איזהו חכם הלומד מכל אדם שנאמר מכל מלמדי השכלתי (תהלים קי"ט צ"ט). איזהו עלוב שבעלובים זה שהוא עלוב כמשה רבינו שנאמר והאיש משה עניו מאד

(במדבר י"ב ל"ג א). איזהו עשיר שבעשירים זה ששמה בחלקו שנאמר יגיע כפיך כי תאכל אשריך וטוב לך (תהלים קכ"ח א). איזהו גבור שבגבורים זהו הכובש את יצרו שנאמר טוב ארך אפים מגבור ומושל ברוחו מלובד עיר (משלי ט"ז ל"ג ב) וכל הכובש את יצרו מעלין עליו (ג) כאלו כבש עיר מלאה גבורים שנאמר עיר גבורים עלה חכם (ויורד עון מבטחה) (שם כ"א כ"ב ד) ואין גבורים אלא גבורי תורה שנאמר גבורי כח עושי דברו (לשמוע בקול דברו) (תהלים ק"ג כ"ה ה). ויש אומרים זה מלאכי השרת שנאמר מלאכי גבורי כח (שם ש"ז ו). ויש אומרים מי שעושה שונאו אוהבו (ז) :

רבי נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה ואל תאמר שהיא תבוא אחרך שחבירך יקיימוה בידך ואל בינתך אל תשען (ח) :

הערות לנו"ב

(ו) ע'י אבות שם מ"ט. (ז) ע'י אבות פ"ג מ"ד ובקדמוני הפסחים שם בענין חילופי הנוסחאות. (ח) ע'י אבות פ"ד מ"ב והגהתי מסבא. (ט) ע'י אבות שם וענין

שם. (ד) בפסחים ראביע אומר אם אין תורה אין דרך ארץ וכו' והוספתי הכל ע"פ הכ"י וע'י אבות פ"ג מ"ז. (ה) בכ"י הה"א אדם שאין בו מעשים טובים וכו' במדבר ונופו מרובה ושרשין מועטין כיון שבא הרוח הופכתו ועוקרתו על פניו שנאמר והיה כערער בערבה וגוי ואדם שיש בו מעשים טובים וכו' ונופו מועט וכו' שתול על פלגי מים ועל יובל ישלח שרשיו ע"כ ויניע אבות שם ונו"ב פ"ג. (ו) בכ"י עשה לך רב לחכמים וקנה לך חבר בתלמוד ובכ"י עשה לך רב וקנה לך חבר בתלמוד וע'י אבות פ"א מ"ז. וע'י נזיר פ"ח לעיל פ"ח ונו"ב לעיל פ"ח. (ז) בכ"י עשה לך רב לחכמים ק"ו וכו'. (ח) בכ"י לא חכמים א ב ו דברים א ב ו חכמים אלא מרבה דברים וכו'. ובכ"י מרבה דברים וכו'. ובקדמוני הדברים ע'י אבות שם מ"ז ונו"ב פ' ל"ב. וע'י פסחים כ"ט ע"א ובירושלמי פ"ט ה"א. ויש להעיר עוד שבכ"י אינו בכאן סוף הפסק. ופרק כ"ג הוא מתחיל עם פ' אלישע בן אבוה.

(פ"ג א) בכ"י שבעלובים כמשה רבינו דכתיב וכו' ובכ"י שבעלובים זה שעלוב כמשה וכו'. (ב) בכ"י גבור זה שכובש וכו' ובכ"י גבור הכובש וכו' וכן שנאמר עד עיר ליתא בשניהם. (ג) בכ"י מעלה עליו הכתוב. (ד) השלמתי זה ע"פ הכ"י ובספרי ליתא. (ה) בכ"י ואין גבורים אלא תורה וכו' ובכ"י ואין גבור אלא וכו'. והשלמתי הפסוק ע"פ הכ"י. (ו) בכ"י ליתא לוי אימרים זה וע'י בתוכי. (ז) בכ"י עשה שונאו אוהבו ובכ"י זה העושה אוהבו ובספרי שונא והגהתי ובקדמוני הדברים ע'י אבות פ"ד מ"א וע'י שבת פ"ח ע"ב ויקרא רבה פ"א ומדרש משלי ט"ז ע'י הפסוק איש חכם וגוי. (ח) בפסחים הוי גולה למקום תורה וכו' והשלמתי ע"פ כ"י ובכ"י ואל

נוסחא א פרק כג כד אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לד לה למ

תורה יהיו מצויינין לך זה מזה ויהיו מצויינין לך זה בצד זה שנאמר קשרם על אצבעותיך כתבם על לוח לבך (משלי י"ב) ואומר קשרם על לבך תמיד ענדם על גרגרותיך (שם י"ב כ"א) (י):

פרק כד

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (א) למה הוא דומה לאדם שבונה אבנים תחילה (ב) ואחר כך לבנים. אפילו באים מים הרבה ועומדין בצידן אין מחין אותן מקומן (ג). ואדם שאין בו (ד) מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לאדם שבונה לבנים תחילה ואחר כך אבנים. אפילו באים מים קמעא מיד הופכין אותן (ה): הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה למה הוא דומה לסיד שטוח על גבי אבנים אפילו יורדין עליו כמה גשמים אין מזיזות אותו מקומו (ו). אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה דומה לסיד שניטוח על גבי לבנים אפילו יורדין עליו גשמים קמעא מיד נימוך והולך לו (ז):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (למה הוא) (ח) דומה לכוס שיש לו פסיפס (ט). ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (למה הוא) דומה לכוס שאין לו פסיפס. שכיון שנתמלא הכוס נהפך על צידו ונשפך כל מה שבתוכו (י):

הוא היה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (למה הוא) דומה לכוס שיש לו כלונס. ואדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה הרבה (למה הוא) דומה לכוס שאין לו כלונס כיון שרוכב עליו זורקו בבת ראש (יא):

הוא היה אומר הלומד תורה בילדותו דברי תורה נבלעין בדמיו ויוצאין מפיו מפורשין. והלומד תורה בזקנותו אין דברי

שעל כרחך אתה נוצר ועל כרחך אתה נולד ועל כרחך אתה חי ועל כרחך אתה מת ועל כרחך אתה עתיד ליתן חשבון לפני מלך מלכי המלכים הקב"ה (יז):

פרק לה

אלישע בן אבויה אומר הלמד תורה בנערותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי אבנים אפילו כל הגשמים יורדין אין מזיזין אותו. והלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לסיד שהוא טוח על גבי לבנים (כ"ז) [כיון] שטיפה של מים הוא (יורד עליו) פושר והולך לו (א). מלך ד' למלך שאמר לעבדו שמור את הצפור לבני. אמר המלך לעבדו אם משמר אתה את הצפור נפשך אתה משמר. ואם מאבד אתה את הצפור נפשך אתה מאבד. שמר את הצפור. אותו העבד על מה שישמור הוא אומר נפשו הוא משמר. על מה שיאבד הוא אומר נפשו הוא מאבד. כך הקב"ה אומר לישראל בני אם אתם משמרים את התורה נפשכם אתם משמרים ואם אתם מאבדים את התורה נפשכם אתם מאבדים. כך כל המשמר דבר אחד מן התורה נפשו הוא משמר. וכל המאבד דבר אחד מן התורה נפשו הוא מאבד שנאמר רק השמר לך ושמור נפשך מאד וגו' (דברים ד' ט"ב):

תורה נבלעין בדמיו ואין יוצאין מפיו מפורשין.

הערות לנו"ב

(טז) ע"י אבות שם משנה כ"א וכ"ב. ועי' לקדמוני המפורשים שם.

(כ"ז) ע"י אבות נ"א פכ"ה. (ב) ע"י נ"א שם ובהערות שם אות כ"ד ועי' פ"ג מ"ח ובמגן אבות שם ואולי יש להשלים כאן המאמר כרי דוסתאי בר

מכה ויש לו איזמל לחתוך ואין לו סימנין לרפאות ע"כ. וכיפא דבבא זו הציג כאן כזה אל תקרי ושלחלים אלא ושבחתים ונאמר ושמחתם את דבריו אלה שהיו דית מצוינים לך וכו' ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להנה זאת מי"מ קשה עלי לקבלה ע"י ספרי עקב מ"י מ"ה וקדושי'ן ל' ע"כ ומוכה כוונתו להראות שהתורה היא שנמשלת לסמנים ע"י. ולקושי הענין אעתיק מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמצינו שם לכל פוסקא זאת ובבבא זאת הנוסחה הכי רשבי"א אומר הלכד תורה בילדותו לרופא שהביאו לו מכה ואין לו סמנין אבל אם יש לו איזמל להותכה והלמד תורה בזקנותו לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סמנין לרפאות ואין לו איזמל להותכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה ב"ל"ם גם נוסחא זו מנוגגת ואם נגיה ברישא ע"פ נוסחתנו ויש לו סמנין וכו' אז נוכל לפרש שהכוונה היא שהרפואה ע"י לטוב התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משיא"כ בימי הזקנה שצ"י לטוב התורה לא יוכל עוד להשתרש מלכו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע ועי' עירובין נ"ד ע"כ.

(פכ"ד א) בכ"י שיש לו סמנין וכו' ולמד תורה הרבה (למה הוא) דומה לכוס שאין לו כלונס. (ב) כן הוא בכ"י והוא נאות יותר בניגוד למלת ואח"כ ובספרים מלמטה. (ג) בכ"י ואפי' מים הרבה באים ועומדים בצדן אין מזיזות אותן מקומן ע"כ ואולי יש להגיה בפנים מכתין אותן וכו'. (ד) בכ"י לו. (ה) בכ"י ואפי' עומד בצדן מים קמעא מזיזות אותן בכ"י אפילו עומד מים קמעא מזיזות אותן מקומן. ואין ספק שנוסחת הספרים ככאן היא יותר עתיקה. (ו) כן הוא הנוסחה בכ"י ובספרים שטוח ע"כ. ל ב נ י ס וכו' עליו גשמים וכו'. ובכ"י ליתא לכל בבא זו. (ז) בספרים יורדין עליו מיעוט גשמים מיד גימזק ונפול ובכ"י ונפול גימזק נימוח והולך וכו'. ובכ"י גשמים קמעא נימוך והולך לו. (ח) הוספת ע"פ הכ"י וכן לקמן. (ט) כן הוא בכ"י ובספרים שיש לו פסיפס שכיון שמתה אותו מידו אע"פ שנהפך על צדו אין נשפך כל מה שיש בו ע"כ ועי' לקמן פכ"ז. (י) כן הוא בכ"י ובספרים שאין לו פסיפס שכיון שמתה אותו מידו מיד נהפך על צדו ונשפך כל מה שיש בו. (יא) כ"ה בכ"י ובספרים לכוס שיש לו כלים נאים ואדם שאין בו מיעוט וכו' למים שאין לו רסן בללום כיון שאדם רוצה לרוכבו זורקו בבת אחת ועתומי' ובכ"י בבא ראשונה

הערות לגר"א

ואין לו סמנין לרפאות. (יז) בכ"י אף כן דית יהיו מצוינין זה מזה ויהיו מצוינין לך זה מזה שנאמר וגו'. ובכ"י אף כן וכו' כבכ"י ויהיו מצוינין זה מזה וכו'. ועי' מגן אבות במשנה זו, והקושי מבואר והגר"א הציג רישא דפסיקא זאת בסוף פרק שלפני זה וגרס בה הכי רשבי"א אומר הלומד תורה וירא שמים דומה לרופא שהביאו לפניו מכה ויש לו איזמל לחתוך ואין לו סימנין לרפאות ע"כ. וכיפא דבבא זו הציג כאן כזה אל תקרי ושלחלים אלא ושבחתים ונאמר ושמחתם את דבריו אלה שהיו דית מצוינים לך וכו' ע"כ. ואם שיש פנים מוכיחות להנה זאת מי"מ קשה עלי לקבלה ע"י ספרי עקב מ"י מ"ה וקדושי'ן ל' ע"כ ומוכה כוונתו להראות שהתורה היא שנמשלת לסמנים ע"י. ולקושי הענין אעתיק מה שמצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב שמצינו שם לכל פוסקא זאת ובבבא זאת הנוסחה הכי רשבי"א אומר הלכד תורה בילדותו לרופא שהביאו לו מכה ואין לו סמנין אבל אם יש לו איזמל להותכה והלמד תורה בזקנותו לרופא שהביאו לו מכה אם יש לו סמנין לרפאות ואין לו איזמל להותכה ע"כ וכל השאר ליתא שם. והנה ב"ל"ם גם נוסחא זו מנוגגת ואם נגיה ברישא ע"פ נוסחתנו ויש לו סמנין וכו' אז נוכל לפרש שהכוונה היא שהרפואה ע"י לטוב התורה בימי הילדות היא גמורה וחלוטה משיא"כ בימי הזקנה שצ"י לטוב התורה לא יוכל עוד להשתרש מלכו אשר בא לתוכו ע"י ההרגל מכבר וצ"ע ועי' עירובין נ"ד ע"כ.

רבי ראובן בן (ארכילוס) ואצטורבלין
אומר אין אדם נחשד בדבר אלא אם כן
עישאו או שעשה כיוצא בו או חשב לעשות או
שישמע מחבירו שנעשה והמה און לשמוע ג':
הוא דיהא אומר ג' נאמנים דן. עני שהוא
נאמן על הפקדון אין נאמן גדול מזה ד). בעל
הבית שהוא נאמן על מעשרותיו אין נאמן
גדול מזה. רווק שגדל במדינה ולא נחשד על
הערה אין נאמן גדול מזה ה):

וכן מתלא אומר אם בנערותיך לא חפצתם איך תשיגם
בזקנותיך יב):
הוא היה אומר קשין דברי תורה לקנותה ככלי זהבים
ונחין לאדם ככלי זכוכית שנאמר לא יערכנה זהב וזכוכית
(ותמורתה כלי פז) (איוב כ"ה י"ז ג'). מקיש זהב לזכוכית מה
כלי זהב לאחר שנשבר יש לו תקנה וכל כלי זכוכית אין
להם תקנה כשנשברו אלא אם כן חזרו לבריתן. ומה אני
מקיים ותמורתה כלי פז לומר לך כל העמל בהן ומקיימן פניו
מצהיבות כפז. וכל העמל בהם ואין מקיימן פניו משחירות
כזכוכית יד):

הוא היה אומר יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד שאם יושב אדם ששה
חדשים ואינו חוזר בה נמצא אומר על טמא טהור ועל טהור טמא. י"ב חורש ואינו חוזר בה נמצא מחליף
חכמים זה בזה. י"ח חורש ואינו חוזר בה נמצא משכח ראשי פרקים. כ"ד חורש ואינו חוזר בה נמצא משכח
ראשי מסכתותיו. טו) ומתוך שאומר על טמא טהור ועל טהור טמא ומחליף חכמים זה בזה ומשכח ראשי
פרקים וראשי מסכתותיו טו) סוף שיושב ודומם. ועליו יו) אמר שלמה על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם
חסר לב והנה עלה כלו קמשונים כסן פניו חרולים וגדר אבנים נהרסה (משלי כ"ד ל' וליא). וכיון שנפל כותלו
של כרם מיד ית' חרב כל הברם כולו טו):

הוא היה אומר כל המעשה את חבירו לעשות דבר מצוה מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עשהה בגופו כ).
[משל] כא) משל למה הדבר דומה למלך בשר ודם שצד צפור ונתנו לאחר מעבדיו ואמר לו הוי זהיר בצפור
זה שאם אתה נזהר בו טוב ואם לאו אני נוטל נשמתך תחתיו כב). כך אמר הקב"ה לישראל דברי תורה שנתתי
לכם אם אתם משמרים אותן טוב ואם לאו אני נוטל נפשכם תחתיה כג). שנאמר רק השמר לך ושמו
נפשך מאד פן תשכח את הדברים אשר ראו עיניך (דברים ד' טו). ואומר כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא
חייכם (שם ל"ב מ"ז כד):

הערות לנו"א

ינאי ובבמישנה שם. ג) ע' מועד קטן י"ח ע"ב וע"ע
בספר מלאכת שלמה הגדסם אצל פירוש רב המאורי
לאבות (פ"ב מ"ד) דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן
משנה זו ר' ראובן בן איצטורבלין אומר אין אדם נחשד
בדבר וכו' או שראה מתעסקם בו והמה און לשמוע
את דבריהם. ד) בכ"ה סמנו וכן בבבא ב' והנה בכ"ה
איתא כאן עוד בעל הבית שהוא נאמן וכו' וכלע"ז
ומתקני לזה ע"פ כ"ה ה) ע' פסחים ק"ג ע"א אר"י
ג' הקב"ה מכרו עליהם וכו'. וע"ע בדקדוק סופרים

ליתא וע' בערוך ערך כלסם. יב) בב"י שנאמר בנעורך לא קצצת איך
תשיגם בשיבתך. יג) חלמתי ע"פ הכ"י. יד) בכ"י הנוסחא ההיא דית
קשים לקנותם ככלי זהב ונחין לאבדן וכו' יש לו תקנה וכלי זכוכית
מאחר שנשברו אין לו תקנה אלא איך חוזרין לבריה (ובכ"י אבריתן)
כך דברי תורה ומה ותמורתה וכו'. ובעיקר הדברים ע' הגיגה מ"ו ע"א
ובירושלמי שם פ"ב רות רבה פ"ו וקדוש פ"ו ובנ"ש וספרי דברים פ"ו
מה ותנוסחא כאן משוכחת והגרא' מניה מקיש לזהב ולזכוכית לאחר
שנשבר יש לה תקנה אף תיהא ע"פ שסרר יש לו תקנה ע"כ ויותר
היה נראה להנה ע"פ גיב פליא ע"ש לפי שסוף סוף נלקחו הדברים
כאן מאת הספרי ע"ש. וכן מצאתי במדרש הגדול כ"י פ' עקב וע' לקמן.

טו) בב"י ראשי משנותיו וכן לקמן. טז) כאשר הצגתי כך הוא נוסחת הב"י ובספרים יכול אדם ללמוד תורה בעשרים שנה ולשכחן וכו'
ואין חוזר לאתרו נמצא וכו' י"ב חורש ולא חוזר לאתרו וכו' י"ח חורש ולא חוזר לאתרו נמצא משכח ראשי מסכתותיו כ"ד
חורש ואין חוזר לאתרו נמצא משכח ראשי פרקים וכו' ומתוך שאמר וכו' ומשכח ראשי מסכתותיו וראשי פרקיו וכו'. וכל'ס שנוסתת
הב"י ישרה יותר. יז) בב"י יושב ודומם עליו. יח) בב"י מיד ליתא ובכ"י כל הברם חרב וכו'. יט) ע' מדרש משלי פ"א ונמצא דבי
אליהו וזמא פט"ז וע"ע בספרי שם. כ) בן היא הנוסחא שבתומי ובספרים כל העושה מצוה בחבירו מעלה וכו' כאלו לא עשה
אלא בגופו ובכ"י כל העושה מצוה אחת בחבירו וכו' ובספרים עשה אלא בגופו. וי' מנהדרין צ"ע ע"ב ושמות רבה פליה ס"ג.
כא) בן הוא בכ"י ובספרים ליתא. כב) בב"י ונתנו לעבדו ואל' היו זהיר בצפור ותלכדנו אתה איתא מוהר מוטב ואם לאו הרינו
נוטל את נפשיך תחתיו. ובכ"י בבב"י ר' שמואל ותלכדנו ליתא שם. כג) בב"י משמין אותן מוטב ואם לאו הרינו נוטל את
נפשיכם. כד) כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא חייכם זה ליתא בכ"י והגרא' מחק הפסוק הראשון ואנכי קיימתי גירסת הספרים
אלא שהוספתי מלת ואומר וע' ספרי שם וע' מנחות צ"ע ע"ב ובילקוט תורה ד' תת"ע"ג וילקוט משלי ד' תתקס"א. והנה המושך
מאמר זה הוא קשה והגרא' הוכיח פה בראש הפסוקא מאמר ד' דוסתאי (ע' אבות פ"ג מ"ח) בכדי לבזון הדברים וצ"ע ואולי
יש להציג פסוקא זה ליעיל מיד אחרי ברא דהתאי קשין דית לקנותה ככלי זהב וכו'. וברשמיט נג קצת לא הרינו שם. והנה
מוצאתי דברים אלו גם במדרש הגדול כ"י פ' עקב והנה מעתיק רובם לפני הקורא וז"ל אלישע בן אבויה היה אומר דית קשין
לקנותה כזהב ונחין לאבדן כזכוכית שנאמר דא יערכנה זהב וזכוכית קשין לקנותה כזכוכית ונחין לאבדן כזכוכית שנאמר לא
יערכנה זהב וזכוכית ומה אני מקיים ותמורתה כל פז לומר כל העמל בהן ומקיימן פניו צהובות בהן כפז וכל שאינו מקיימן
פניו משחירות ככלי זכוכית. הה"א יכול אדם ללמוד תורה בעשר שנים וכו' מתוך שאמר על טמא טהור וכו' סוף שהוא משכח
את כולן ר' שמעון בן יוחאי אומר הרי הוא אומר על שדה איש עצל עברתי ועל כרם אדם חסר לך וכו' מאחר שהוא קרוי
אדם וקרוי איש ויש לו שדה ויש לו כרם ויש לו שדה למה נקרא חסר לב בשביל שהוא עצל שקרא וישנה וישוב לו מנין
שסופו לבקש ראש ההלכה ואינו מוצא ת"ל והנה עלה כלו קמשונים ומנין שסופו לבקש ראש השדה ולא ימצא ת"ל כסו פניו
חרולים ומנין שסופו לבקש ראש המסכתא ואינו מוצא ת"ל וגדר אבניו נהרסה כיון שנפל כותלו של כרם חרב כל הברם

הערות לנו"ב

פרק כה

בז עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני חכמתו סימן יפה
הוא לו ושאינ דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע הוא לו א.
כל שדעתו נוחה מפני יצרו ב סימן יפה לו. ושאינ דעתו
נוחה מפני יצרו סימן רע לו. כל ישרו חכמים נוחה הימנו
בשעת מיתתו סימן יפה לו. שאין רוח חכמים נוחה הימנו
סימן רע לו. כל שפניו זקופות כלפי מעלה סימן יפה לו.
וכל שפניו כבושות כלפי מטה סימן רע לו ג. נתן ענינו ב
רע לו ד. כל שפניו מצהיכות סימן יפה לו. כל שפניו מט

הוא היה אומר כבר את איך ואמך
שאלמלא הם לא באת לעולם מפני שהם
הביאוך. ודע[מה אתה עושה להן שהן גומלין
לך⁽¹⁾ :

רבי חניניה בן חכילאי אומר הנוער משנתו בלילה והפונה לבו (לבטלה) [מבטלה] לדברי תורה סימן יפה לו שנאמר בהתהלךך

וְכָל יִשְׁפָּנוּ כְבוֹשׁוֹת כֹּלֵךְ כִּמְהָ שִׁמֵּן רַע לֹא הָיָה. נִתָּן עֵינָיו בְּכַנֵּי אֲדָם שִׁמֵּן יִפְהָ לוֹ. נִתָּן עֵינָיו בְּכוֹתֵל שִׁמֵּן רַע לֹא הָיָה. כֹּל יִשְׁפָּנוּ מִצְהִיבוֹת שִׁמֵּן יִפְהָ לוֹ. כֹּל יִשְׁפָּנוּ מִשְׁחִירוֹת שִׁמֵּן רַע לֹא הָיָה:

בשעת פטירתו של רבן יוחנן בן זכאי היה מנביה קולו ובוכה. אמרו לו תלמידיו רבי עמרם הגבול
נה העולם (י) פמיש החזק מפני מה אתה בוכה. אמר להם וכי פני מלך בשד ודם אני הולך להקביל (ז) שאם
יעשו עלי אין כעסו אלא בעולם הזה ואם יאסרני אין איסורו אלא בעולם הזה (ח) ואם ימיתני אין מיתתו
אלא בעולם הזה (ט). ולא עוד שאני יכול לפייס (י) בדברים ולשחדו בממון. הא איני הולך להקביל אלא
פני מלך מלכי המלכים הקב"ה (יא) שאם יעשו עלי כעסו בעולם הזה ובעולם הבא (יב) שאיני יכול לפייסו
בדברים ולשחדו בממון (יג) ועוד שיש לי שתי דרכים אחת לנן עדן ואחת לגיהנם ואיני יודע אם יכריעני
לגיהנם או אם יכניסני לנן עדן (יד) ועליו הכתוב אומר לפניו יכרעו כל יורדי עפר וגו' (תהלים כ"ב ז'): במשה
הוא אומר ויניע וימת ויאסר אל עמיו ואומר והסירותי את כפי (שמות ל"ב כ') ואומר ויפירוש אותה לפני והגה
כתובה פנים ואחור (יחזקאל ב' י'). פנים בעולם הזה ואחור לעוה"ב: דבר אחר פנים יסורין של צדיקים
בעולם הזה ושלוותן של רשעים בעוה"ז. ואחור מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא ופוענותן של רשעים
בגיהנם. וכתוב אליה קינים והגה וה' (ש"ב ב' י'). קינים זו פוענותן של רשעים בעוה"ז שנאמר קינה היא
תקונתה בגנות הגוים תקונתה אותה (ש"ל ב' י"ז). וה' זה מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שנאמר עלי
עשור ועלי נבל עלי הבין בכיורו (תהלים צ"ב ד'). וה' זה פוענותן של רשעים לעולם הבא שנאמר הוזה
על הוזה תבא ושמעה על שמעה תהיה (יחזקאל ד' כ"ו טז):

הערות לנ"א

בולו ומי גרם לו שלא חזר על תורתו ע"ב, וכן נצבים מביא ג"כ המשל
דצפור בסמוך כי הוא חיכם, ואחרי שסביו דבריו הספיו בעקב שם
במקום אחר הוא קרוב לזרעו שדברים אלו כאשר העתקתם הם לקדוה
מאת האדריג ונוכל לתקן ולהשלים נוסחתנו מה על פי זה, ויעזר נ"ב פ"ה.

הערות לנו"ב

שם אות ג'. ו) הצגתי גסחת כ"ה ובכ"ד כבד את
אביך שאילולי הם יודעים מה אתה וכו'. ופירש
מהרי"ץ שר"ל שהן גומלין לך חסד בעוה"ז ובעוה"ב.

ספירה א) בכ"י נראה מפני הכתובים סימן יפה לו את דעתו נודה מפני סימן רע לו. וכן הוא הנוסחא אחרתא שבתומי וע' מפרשים וע' תוספתא ריבית ס"ג דהנינן תתם בן עזאי אומר כך שלקה גופו וכו' כל שנמסרה עדתו מפני הכתבו סימן יפה לו וכל שנמסרה הכתבו מפני דעתו סימן רע לו ע"כ ו' באה"ד שרצוה להניח ע"פי הנוסחא כאן ולי' יותר להניח תרומתא שם ע"פ האדריי' והכונה היא ת"ח שלחן הציון ונמנעו ורק כנכנסו בשלום וזהו הוא דעתו נודה מפני הכתב. ב) בכ"י יצא הרע וכן לקמן ובג"א שבתומי יוצרו וע' מפרשים ובלקטא אבות כ"י מצאתי כל שדעתו נדהה מפני יצרו סימן יפה הוא לו וכל שאני דעתו נדהה מפני הכתבו סימן רע הוא לו ואחרי' שכלים איות מ"ס יש כאן היה נראה לו להניח כזה כל שדעתו נדהה מפני יצרו סימן רע לו וכל שדעתו נדהה מפני הכתבו סימן יפה לו וצ"ע. ג) כן הוא בכ"י ובספרים שבתומי וקצות' המעלה כפי שפניו בכשיות למטה. ד) כן הוא בכ"י ובתנאים שבתומי ובספרים סימן יפה לו את נתן ענינו שפני אדם סימן רע לו. ה) בכ"י שפניו מקדירות. ו) בכ"י עמוד גבוה נר העומד ובל"ס צ"ל נר העולם וכן הגהתי. וע' ברבות ב"ח ע"ב ותגראי הגיה ע"פי עמוד הקדמות וע' ז' בכ"י וכי לפני מלך ב"ד וכו' והביא להקביל פניו. ח) כן הוא בכ"י ובספרים ואם אוסרני אין אוסרו אלא וכו'. ט) כן הוא בכ"י ובספרים אין מותרתא אין מותרתא אלא וכו'. ובג"א ואם ימיתני לא ימיתני אלא וכו'. י) בכ"י לגבנו בדברים. יא) בכ"י לפני מלך מלכי המלכות הקדשה. ובג"א מן ולשהדו בממון האי רע' ולשהדו בממון הב"ח. יב) בכ"י בעיני כעס כעס עולם ואם יאסרני איסרו עולם ולא הגהתי על פיה מפני ששם סוף ג' כן אסורה התבב דספר' ע"י ברבות שם. יג) בכ"י אני יוכל לגבנו בדברים וכו'. יד) בכ"י הנוסחא ועוד שאני עתיד להוליכני (בג"א שוליוני) בן שני דרבים אחד של ערן ואחד של גיחנם ואני יודע לנאיה מקום מוליכין אותי. וע"ע ברבות שם. ו) בכ"י וקדקין סופרים שם לכל ברייתא זאת. ז) בכ"י עליו הכתוב אומר לפניו וגו' ונפשו לא היה במשה מן הוא אומר ואיך יאסר אל עמי ואומר והסורתי וכו' כפי וראית את אחרי ועוד כתוב ויפסדו אותה לפני והיא כתובה פנים ואחור וכתוב עליה קנינו והנה הוי קנינו זה מתן שרבים של רשעים בעולם הזה שנאמר קנה היא וקנינות והנה זה וכו' והי זה מתן פורעניות של רשעים בעולם הבא ובג"א עליו הכתוב אומר וכו' בבכ"י וראית את אחרי ופני לא יראו בעולם הזה ואחור לעולם הבא. יח) שלות רשעים בעולם הזה ואחור לסורין של צדיקים בעולם הזה וכו' ועוד כתוב ויפסדו לפני והנה היא כתובה פנים ואחור וכתוב אליה קנינו והי מתן פורענותן של רשעים בעולם הזה שנאמר קנה היא וקנינות בנות והנה וכו' והי שנאמר הוה ע"כ וע"ע בתומי והנה ברור שכל הנוסחאות הן קטניות ומשובשות וע' מפרשים ונוסחת הגר"א וע' ספרי במדבר פ' ק"ג בפסוק ותסמנת ה' יכית עירובכן כיצא ע"ב נדה ל"א ב' וע"ע ב"ד פ' ס"ג ס"ג ובג"א שמות רבה פ' מ"ה ס"ו ובלקטא שמות שם ומדרש תהלים פכ"ב וצ"ב. כ) בצירוף אל אלה המקומות היה נראה לו להניח באופן כזה ועליו הכתוב אומר (פ') עליו (המיתה) לפניו וכרעו כל יורדי בור (ובג"א ומדרש תהלים שם) באכרם מהו אומר יוגעו וימת (וע"ע בכ"י וסמכנו לזה המקרא שהקביה תמאח לזה

קנינים והנה והי קנינים זה מתן שכרן של רשעים בעולם הזה (ובכביעי נפשי שם ובעירובין שם הנוסחה מסופקת קצת ודקדוק סופרים שם ועיי' בפריש"י שם). והנה זה מתן שכרם וכו' בכספרים והוא כל דבר זה איב גררר הדפוס ונפשו לא חית. (טז) בכייע והיטנו כסא לאיש הסדר זה חזקה וכו'. ובכייא איש חזקה מלך יהודה שם ועי' בברכות שם ובירושלמי סוטה שם הלכה טז ועיי' שם ר"א. (יז) בכייע מתוך דברי סתורה סימן רע לו ובכייא מתוך שיהא בטלה וכו' ועיי' תומי. (יח) בכייא מתוך בטלה וכו'. (יט) בכייע הסדר והנוסחה כזה בעיוה"כ סימן רע לו במוצאי יוה"כ סימן יפה לו מתוך השמחה סימן יפה לע"ה למתוך עציבות סימן רע לו מתוך השקוץ סימן יפה לו מתוך הכביי סימן רע לו בעיני סימן יפה לו במוי"ש סימן רע לו עיי' ובכייא הסדר בכספרים אבל הנוסחה היא בכביעי אלא שבבבא תירוצא בעיוה"כ סימן יפה לו במוצאי יוה"כ סימן רע לו. ובקירק הדברים עי' בתבונה ק"ל עיי' לעיל אות א' והוא היה אמר דאן אקא אבן ועיי' (כ) כ"ה הגריא שבתומי ובספרי והיה ישן בתוך הדרו והוא נראה כהנה והתעקק וזמלת קניניא היא אמר ר' יוחנן וענינה כסא ועיי' בקירק רמ"ל ערך זה. (כא) בכי' הנוסחה כזה אמרו כשהלה ר"א עיי' היה והיה יושב וכו' והכסום וישיבין לפניו במרקלין שלו. (כב) בכי' להליל לו תפילתו. (כג) בכי' בכה ויצא ומלת הורקנס ליתא. (כד) בכי' אמר להם לחכמים רבותי דומה אני שגייסיה דעת אני (כ"ה) כמדרשה שנתרפה ר"א אמרו לו שלך נתרפה וכו'. (כ"ו) כספרי (ככנסו) וישבו וכו' ובכ"י ככנסו וישבו לפניו ומלות ברהוק ד' אמות ליתא בכי'. (כז) בכייע בורות ענולה הנהר. והחיים והקמיעה שנקרעה מהן אמר להם מקבלין סומא הותרו בהן והטבילו אותן במשחן וכו'. ובכייא באמת ע"נ ל' ה' הגדרו והאמין והקמיעה והתפילה שנקרעה מהן אלא מקבלין סומא הותרו והטבילו אותן במשחן עיי' עותומי ועי' לעיל פ"ט ובהעירות שם אות ד'. (כז) בכי' היו שואלין אותן. (כח) בכי' אמר סמא. (כט) בכי' אמר סמא. (ל) כן היה עד תהור ליתא בכי'. (לא) בכי' באותה שעה אמר להם ר"א לחכמים תמתינו על וכו'. (לב) רבי ליתא בכי'. (לג) בכי' אלא שאלו ששנו ומלת אותי ליתא. (לד) בכי' ואח"כ אמר לו לעקיבא וכו' לא באת איל לא נפנתי ועתומי. (לה) בכי' איל תמתינו שמא תמות וכו' ועתומי. לו בכי' וייא איל אמר כלום אלא כיון שאיל ר"א לחכמים (ובכייא לחלמדים) כך היא (הוא ליתא בכייא) נסם דמו בקרבו ואח"כ איל ריע מיתת שלי במת איל שלך קשה מכולם ובכספרי עוד נא"פ ר' תומי קשה משלחם ובכל הנוסחאות הדברים מנוגגמים ואולי צ"ל וייא לא אמר לו ריע כלום אלא וכו' דמו בקרבו ואמר ר' רבי מיתתי במת איל שלך קשה משלחן וקרבו מאד שכל דברים אלו באו מהוספה על הגליון שהוסף איזה ספר ע"פ מהדרין פיה ג"א ויעיי' פסחים פ"א ע"א.

רבי יונתן בן רבי יוסי אומר הלמד תורה מדוחק סופו לעשותה מריחה, והמבטל תורה מריחה סופו לבטלה מדוחק, הלמד תורה מענוי סופו לקיימה מעושר, והמבטל את התורה מעושר סופו לבטלה מעוני (א). הלמד תורה לצרכו סופו לשכחה, והמשיכח תלמודו בנערותו עתיד לבקש בזקנותו שנאמר ונהמת באחריתך

שלשה חייהם אינן חיים אלו הן המצפה לשלחן חבירו, והדר בעלייה, וכל שאשתו מושלת עליו, ויש אומרים שיסורין מושלין בנפשו (ס).
הוא היה אומר נוח למלך על כל העולם מלישב ולשנות בפני בני אדם העמוסים בסדינין (סא).
פרק כו רבי עקיבא אומר סייג לכבוד [של] לשחוק, סייג לחכמה שתקת, סייג לנדרים פרישות, סייג לקדושה טהרה, סייג לענוה יראת חטא (א):

הוא היה אומר אל תבא לבין הגוים (ב) שמא תלמוד ממעשיהם, אל תאכל לחם עם כהן עם הארץ שמא תמעול בקדשים (ג), אל תפרוץ בנדרים שמא תמעול בשבועות (ד), אל תרגיל עצמך לאכול מן הסעודה שמא יהא סופך לאכול מן הקנים (ה), ואל תבא לידי ספק שמא תבא לידי ודאי, ואל תצא חוצה לארץ שמא תעבוד ע"א, ישכן (ו) דוד הוא אומר כי גרשוני היום מהסתפח בנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים (שמואל א' כ"ו י"ט) וכי תעלה על דעתך שדוד המלך עובד עבודת אלילים היה, אלא כך אמר דוד כל המניח ארץ ישראל ויוצא חוץ לארץ מעלה עליו הכתוב (ז) כאלו עובד עבודת אלילים (ח):
הוא היה אומר כל (ט) הקבור בשאר ארצות כאלו קבור בבבל, כל הקבור (י) בבבל כאלו קבור בארץ ישראל, כל הקבור בארץ ישראל כאלו קבור תחת המזבח, לפי שכל ארץ ישראל ראיה למזבח, וכל הקבור תחת המזבח כאלו קבור תחת כסא הכבוד שנאמר כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו (ירמיה י"ז י"ב) (יא):
הוא היה אומר אין עם הארץ חסיד לא הביישן למד ולא הקפדן למלך:

הוא היה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים כשהן קטנים לא מפני שהן מנאפים ולא מפני שהן גוזלין אלא שפוסקים מדברי תורה ועוסקין בדברי שיחה ועוד שאין מתחילין במקום שפוסקים (יב):
רבי שמעון בן אליעזר אומר ישראל שבחוין לארץ עובדים עבודת אלילים בטהרה (יג), הא כיצד נכרי (יד) שעשה משתה לבנו שלח וימן כל היהודים שבעירו אף על פי שהן אוכלין ושותין [משלהן] ושמש שלחן עומד ומשקה עליהן מעלה עליהם (הכתוב) כאלו אכלו מזבחי מתים שנאמר וקרא לך ואכלת מזבחו (שמות ל"ד ט"ז) (טו):

רבי אליעזר המודעי אומר המחלל שבתות והמבזה את המועדות והמסיר את הברית בבשר והמגלה פנים בתורה אף על פי שיש בידו תורה ומעשים טובים אין לו חלק לעולם הבא (טז):

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(ס) בכ"ע ומי שאשתו מושלת עליו וכל מי שאשתו מושלת עליו אין חייו חיים ובכ"א ומי שאשתו מושלת עליו חייו וכו' והיא ליתא בשיניהן.
ועי' ביצה ל"ב בבא פ"ב באופן אחר ועי' עירובין נ"ז ע"א פסחים ק"ג ע"ב ונראה שכן עינאי היה בעל המאמר הזה ולפיכך הובא כאן ונשתמטו המלות ההיא. (סא) בכ"ע הנוסחא רבי יוסי אומר נוח לי למלך על כל העולם מלישב ולשנות לשם בני אדם, ובכ"א רבי יוסי אומר נוח לי לאדם למלך על כל העולם ולשנות לשני בני אדם וכן הוא בכ"א שבתומי ועי' מפרשים ומהות גבולין השי"ם והעיקר הוא לפרשו ע"פ הדגומא במדרש תהלים מזמור י"ח והכי איתא התם תפלטני מריבוי עם שלא יהיה לי דין בפניהם אמר בן עזאי אמר דוד נוח לי למלך על כל העולם כולו ולא למלך על שני עשויי סדינין ועי' בביאור הראים שם והכונה תיח קפדנים ועי' קהלת רבה פ"א ס"ט.

(פכ"ו א) בפסחים הנוסחא סייג לכבוד שחוק והגהתי ע"פ גיב ריש פ' ל"ג וכן הוא עוד שם הנוסחא סייג לטהרה קדושה והגהתי ע"פ הכ"י ובתומי הביא נ"א ר"ע שחוק וקלות ראש מרגילין את האדם לערוה מסורה סייג לתורה מעשרות סייג לעושר נדרים סייג לפרשות טהרה סייג לקדושה ענוה סייג ליראת חטא סייג לחכמה שתקת וכן הוא ג"כ רשון המשנה באבות פ"ג משנה י"ג והגרא"א הנה ע"פ. ועי' סוטה ס"ט ע"ב ובג"ש ירושלמי שבת פ"א ה"ג ושקלים סוף פ"ג ושיר השירים רבה פ"א ס"ט ומדרש משלי פס"ו ועי' במאירי ומנן אבות למשנה זו באבות שם. (ב) בפסחים לבין הלצים והגהתי ע"פ הכ"י, ובכ"י עוד תלמד ממעשיהם. (ג) בכ"ע ולא תאכל לחם כ"ד ר' ע"ה נדרים כ"י ע"א ובר"ש שם ודרך ארץ רבה פ"א ודרך ארץ וזמא פ"א. (ד) בכ"י אל תפרוש בנדרים וכו' ועתומי' שהיה בשבועות בסקן בשבועה בפסחים ועי' בנדרים ובדא"ר שם, ועי' ברש"י בנדרים שם דמוכח היתה גירסא אחרת לפנינו ע"ש ועי' בתוספות שם ועי' גיב ריש פ"א (ה) עי' בתומי ובמפרשים הגהות שונות פה, יש מגיהים מן הקוטה והגרא"א מגיה מן הצוקנים והגרא"א שבתומי' מן הקנים, ועי' (ו) בכ"ע וכן דוד ובכ"א וכן דוד אמר ותומי'. (ז) הכתוב ליתא בכ"א ועתומי'. (ח) עי' תריב פ' בהר פ"ו ותוספתא ע"ז פ"ה וכתובות ק"י ע"ב ועי' בילקוט שמואל רמז קל"ו. (ט) כל ליתא בכ"י ועתומי'. (י) בכ"י והקבור וכן לקמן. (יא) מן לפי שכל עד מקום מקדשנו ליתא בכ"א ובתומי' נ"א ראיה לבנות מזבח, ועי' כתובות ק"א ע"א המאמר בשם רב עין ובדברי רבה ורב יוסף שם דוגמא לקצת מזה ועי' הגהות הגרא"א ע"ע. (יב) מן ההיא אין עם הארץ חסיד עד במקום שפוסקים ליתא בכ"י, ועי' לקמן פכ"ט בהערות אות א' ועי' אבות פ"ב מ"ה ובדברי קדמוני המפרשים שם ועי' בגיב ריש פ"א. (יג) בכ"ע עובדי ע"ז ובכ"א עובדי ע"ז הן. (יד) בפסחים נכרי עובד אלילים ומקתי ע"פ הכ"י. (טו) בכ"י נכרי עשה משתה לבנו שלח וקרא לו את כל היהודים היושבים בעיר אע"פ שאוכלים משלהם ושמש שלהם עומד לפניהם מעלה עליהם הכתוב כאלו וכו' ותוספתי מלת הכתיב ע"פ נוסחא זו ובעיקר הדברים עי' ע"ז ח' ע"א ובמפרשים שם ובתוספתא שם פ"ה וע"פ התוספתא היה נראה קצת להציג פוסקא זו לעיול מיד אחר הפוסקא הדמנית א"י ויוצא וכו'. (טז) בכ"י המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמסיר את הברית בשר ובכ"א בבשר

נוסחא א פרק כו כז אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לה מב

רבי עקיבא (י) אומר כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום חמישה לאוין משום לא תקום (ויקרא י"ח) ומשום לא תמור (שם י"ח) ומשום לא תשנא אחיך בלבבך (שם י"ז) ומשום ואהבת לרעך כמוך (שם י"ח) ומשום וחי אחיך עמך (שם כ"ה ל"ו) מתוך ששונא אותה רוצה הוא שתמות ונמצא מבטל פריה ורביה מן העולם (יח):
הוא היה אומר האוכל אוכלין שאינם עולים על גופו עובר משום ג' לאוין שביזה את עצמו וביזה את האוכלין ומבדך ברכה שאינה כתיקונה (יט):
רבי יהודה בן אילעי אומר (כ) אדם שמת והניח בן ואלא למד תורה מאביו והלך ולמד תורה מאחרים הרי זה חנופה מבקש (כא):

רבי אליעזר הקפר אומר אל תהא כמשקוף העליון שאין יד בני אדם יכולה ליגע בה, ולא כאיסקופה העליונה שמבלעת פריצופות, ולא כאיסקופה האמצעית שמנגפת הרגלים, אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין בה וסוף כל הבנין נסתר והיא במקומה עומדת (כב):
פרק כז רבי יוסי אומר כל המכבד את התורה גופו מכובד על הבריות וכל המחלל את התורה גופו מחולל על הבריות שנאמר כי מכבדי אכבד וכו' יקל (שמואל א' ב' ל"א):

[דבר אחר] (ב) כי מכבדי אכבד, זה פרעה מלך מצרים שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם שיצא בראש פמליא שלו, אמרו לו עבדיו מנהג שבעולם כל המלכים אינם יוצאים אלא אחר פמליא שלהם ואתה יוצא בראש פמליא שלך, אמר להם וכו' פני מלך בשר ודם אני הולך להקביל איני הולך להקביל אלא פני מלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא, לפיכך נהג בו הקב"ה כבוד ולא נפרע ממנו אלא הוא בעצמו שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה דמיתוך רעיתי (שיר השירים א' ט"ג): רבי פפייס אומר כנסת ישראל היתה משבחת על סוס רכב פרעה שנאמר דרכת בים סוסך (תהלים ג' מ"ד), רבי יהושע בן קרחה אומר כשבא פרעה לים בא על סוס זכר ונגלה עליו הקב"ה בסוסיה נקבה שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה (שיר השירים א' ט"ג), והלא לא רכב אלא על כרוב שנאמר וירכב על כרוב ויעף וידא על כנפי רוח (תהלים י"ח י"א) אלא נדמה הכרוב לסוסי פרעה כנקבה ונכנסו כולם לים (ה) וכו' יקלו, זה מנחריב מלך אשור שנאמר ביד מלאכך חרפת ה'

הערות לנ"ב הערות לנ"א

והמגלה וכו' ובספרים עוד נ"א והמפר בריתו של אברהם אבינו, (ב) ע' נ"א פכ"ד קצת מזה, וע' מדרש משלי שם, והביי והאחרי הגהו בספרים והמחלל את הקדשים וכמו שהוא בכ"י וצ"ע.
ובעיקר הדברים ע' אבות פ"ג מ"א ובקדמוני המפרשים ובתו"ש שם וע"ע ספרי במדבר פ"י ק"ב וסנהדרין צ"ט ע"א ובתוספתא שם פ"ב ויבירושלמי פאה פ"א ה"א וסנהדרין פ"י ה"א וע"ע מה שכתב בזה מורי הרב הגאון כמחור"ר אייזיק הירש ווייס בצד ל"ז ב"ה"א מספרו דור דור ודורשיו, (ז) בספרים ור"ע והגהתי ע"פ הכ"י, (ח) בכ"י ע' כל הנושא אשה שאינה מהוגנת לו עובר משום לא תקום וגו' את אחיך בלבבך ואהבת לרעך כמוך אני ה' והי אחיך עמך מתוך ששונא רוצה הוא שתמות ותבטל פריה וכו' ובכ"י"א שתמות ומבטל וכן גרס גם התומ"י, וע' תוספתא סוטה פ"ה וע"פ"י היה נראה להגיה ולא עוד אלא שמבטל והנה המפרשים וכן הכ"י נתקשו בהמלות המשה לא ו' והג"א גרס המשה דברים ובכ"י ע' ליתנהו וכנ"ל אבל גם בתוספתא איתא המושה לאוין ואולי לאו דוקא וע"ע ספרי דברים פ"י קפ"ו וע' בהערה שאח"ז, (ט) הצנתי פה הניא שבתומ"י ובספרים אוכלין שאינו מבדך עליהן ובכ"י ע' אוכלין שאינו על גופו וכו' מפני שבזה את עצמו וכוזה את האוכלין ומבדך ברכה שלא בתקנה, ובכ"י"א כל האוכל וכו' בככ"י ע' שלשה לאוין לא דייק מפני שאתה בזה וכו' בככ"י ע' והבי' רמז על הגהות מיימוני פ"ב מהלכות דעות גרסם שאינו עולין על לבו ובענין ג' לאוין פירש מה שאינו ראו לעשות וכוונה בשם לאוין ע"ש, (כ) בכ"י ע' רבי יהודה הנשיא אומר, (כא) תוספתי מלת זה ע"פ הכ"י וע' מפרשים והגהות הג"א ולא איתפרש ל' (כב) בכ"י אל תהא כמשקוף העליון וכו' ולא כאיסקופה העליונה שכוזה את יקרין (ובנ"א שבתומ"י את היקרים) אלא הוי כאסקופה תחתונה שהכל דשין אותה שכל הבית כולו נסתר וכו' ושתי הנוסחאות אינן מובנות לי אם שנוסחת הכ"י ישרה יותר, וע' מפרשים ונוסחת הג"א וע' דרך ארץ וזאת פ"א ופ"ג וע' מ"י כלה (הוצאת ר' נתן קורנילוב) ד' ע"ב דאיתא התם אל תהי כפתח גדול שהוא מבנים הר"ה כאסקופה התחתונה שהכל דשין בה ולא כפתח שלא יתא קצר הלב שהיא מבוזה את היקרים והיא מרחקא לך מן בני אנשא ע"כ, וע"ע ירושלמי סנהדרין פ"ז סוף הלכה ד',
פכ"ז (א) תוספתי ע"פ הכ"י ובספרים ליתא וע' אבות פ"ד מ"ו וליתא שם להראיה מהמקרא רק אצל מאמר בן זומא ב"מ"א שם, (ב) כן הגיה הג"א וכן הוא בבמדבר רבה פ"ח ס"ג ע"ש, (ג) בכ"י זה פרעה הרשע שנהג כבוד לפני מי שאמר והיה העולם ויצא בראש פמליא שלו שכן אמרו לו יבדיו אדונינו כל המלכים אינם יוצאים אלא לאחר אספמליא שלהם ואתה מפני מה אתה יוצא וכו' וכו' לפני מלך בשר ודם אני הולך להקביל לפני מלך וכו' לפיכך הקב"ה נהג (בכ"י"א נהג) בו כבוד ולא פרע ממנו וכו' והמלות דמיתוך רעיתי ליתניהו בכ"י, ובספרי דברים פ"י ש"כ"ה שיטה אחרת בזה ע"ש, (ד) בכ"י ע' ליתא לכל חד מאמר דרבי פפייס וכן מהקו הג"א ובכ"י"א כניי היתה משובה על סוס וכו' שנאמר לסוסתי ברכבי פרעה וכן הגיה התומ"י מקרא זה ובידוק אבות כ"י מצאתי היתה משובה על וכו' אבל כל הנוסחאות הן משובשות ואין בידי לתקנה אבל בכל זאת לא מלאני לבי למחקה כי בליס הוסיף המוסיף גם דברי רבי פפייס ובמדבר רבה שם (הדוגמא היותר מסבכת) גם דברי ר' יהושע בן קרחה ליתניהו ומכ"י ע' אין ראיה כי קרוב דודאי הוא שהמעתיק דלג מן לסוסתי ה' עד לסוסתי הכי, וע' מביאם כשלה מ"י ב' פ"ז ובשיר השירים רבה פ"א ס"ט, (ה) בכ"י כשבא פרעה על הים בא אלא על

סוף זכר (בכ"א) על סוף זכר (בא) שנאמר כי בא סוף פרעה אבל
שפיע ממנו לא פרע ממנו (בכ"א) וכן (מכ"ג) אלא בסוף נקבה
שנאמר דרכת לא סוף: חסר כ"ב ר"ס. וכן הוא ג"כ הנוסחא אצל
שבתאי"י ו' במסילתא ובשדר השירים רבה שם ובמדרש תהלים י"ח ולקוח חבוק יוצא משם ששתי הנוסחאות כאן הן קטניות
ומשובשות. ונוסחת הספרים הוא ע"ד יותר נוחה לחקן מנוסחת הכ"י ע"ש. (ז) הצנתי פה נוסחת כ"י ע"ש ובכ"א זה מכתוב
מלך אשור שנאמר ביד מלכאך הרפת ח' לשיכך בה ביוון בו ולא נפרע ממנו אלא ע"י מלכך שנאמר יוצא מלכך ח' (ז)
ממנה אשור. ובספרים זה מכתוב ביוון לפני מ' שאמר וזהו העולם לשיכך ביהוה הקב"ה (התוספת מכתוב ג' מלות אלה)
שנאמר ביד עבדך הרפת את ח' וגו' ונאמר מלך קצו ע"י כרמלו ואמר אני קרתי ושמתי מים וגו' לשיכך פרע ממנו
הקב"ה ע"י מלכך וגו' ראשו וקניו וחזר בבוסת פנים אל ארצו ועתומי ע"י והדילדולים וההוספות ניכרים ע"י מנהדרין צ"ו ע"א
וגם העיקר חסר סוף לשון המקרא אינו מסכים אל ע"ש ישעיה שם ולא עם מלכוכ ב' ח"י כ"י ע"ש מ"ס ספרים פ"ה.
ובעיקר הדברים ע"י במדרב רבה ובכ"י ע"ש מנהדרין צ"ד ע"א וע"ב. (ז) הגהתי והשלמתי ע"ש כ"א. ובספרים ר"י בנו ש"ה.
רבי יוחנן בן ברוקא אומר הלומד על מנת ללמד זכו ע"י אבות ש"ה חסנה ר"י אבל חסר והנוסחא שם אינן מבוררות ככל
הצורך ע"י במקן אבות שם וע"י במסילות דעם אקאברדיע. ובכ"י רבי יוחנן בן דהבאי אומר ישמעאל אומר זכו בכ"א.
(ח) בכ"י אלא כי המרבה מוסף שבר הרבה וע"י תומי"י ע"א אבות ש"ה מטי"י בדברי ר' שרשן שם ויש להעיר עוד שבכ"י
שנאמר אלו דרי ישמעאל הם לקמן אחר מאמר דרין בן דהבאי והסדר בספרים יותר ור"י וע"י ח"ב. (ט) בכ"י הוא היה
אומר ההלכות וההזרות והמדות (וכן הוא ג"כ בכ"א שבתאי"י ע"ש) אבל המעין יראה שאין כדאי להגות ע"ש ניסחא ז' לפי
שכל הבא כאן הוא מנומקת ומשובשת ובכ"י. אותה ר' יוחנן בן גוריו אומר תורת הגדה והלכות קטן הן הן גופי הלכות.
ואולי היתה ככאן הנוסחא הלכות מותרת הגדות זכו ע"י ו' ושאר ספרים שרש"י על המסנה בהגיה י' ע"א ונאמר ויפרישו
הדברים כח ע"ש הנוסחא ו' ע"י בדבריהם וא"י. וע"י ותוספתא סוף עירובין. (י) בכ"י ע"י בן גוריו אומר סודר שלחן (בכ"א שלחן)
בגניא שבתאי"י גדול ועשית ביד יקומוהו מביאות טובה לעולם וע"י ב"י ורגל ושרה שפירסה על עשית לחם הפנים ומגו דיונים
ע"י יומא כ"א ע"י וסנהדרין ע"א והגריא הגיה סוף שלחן תלמודי חכמים ועשית זכו ולא איתפריסו ע"י וע"י לקמן ריש פ"ה.
(יא) בן הוא בכ"י ובספרים נכראה ע"י תומי"י וע"י עירובין ס"ד ע"א וסנהדרין ע"ש ע"א. (יב) הוספתי זה ע"ש כ"י ובכ"א
ר' שרשן זכו ושבר הרבה בן מתן שרין זכו ובספרים לוחא ואולי היה לפני הסופר לה צדיקים לעוה"ב ודלג' בן לעוה"ב
לד' לעוה"ב ה"י. (יג) בכ"י הוא ע"י הרחק מה שאין לה קצבה ככ"א שאין לה גומרה (בכ"א גמרה). (יד) בכ"י משלו משל
העיר לאחר שהיה ממלא בן הים גומתן ליבשת. (טו) בכ"י מקצב כמפסך כ"ל יום זכו ע"י אבות ש"ה מ"ס ח"ה ו' וע"י ולקוח עקב
תתסיס מה שהביא שם כ"ס הוספתי אל ע"י בערך עשר כבד א"ע"ש. (טז) בספרים כבדור חסר והגהתי ע"ש והגמאתו עקב
היהוה הגריא והב"י והאחריון מצאתי בפ"י אבות כ"י אשר נוסחתו מסבכת עם נוסח הספרים דגרים גם בן כ"ס האחריון כבדור.

רבי עקיבא אומר הרחק משלש והרבק בגי' הרחק מן המאונים ומן הפקדון ומלעשות (שלוש) [ערב] ביקאדם לחבירו. והרבק בחליצה ובהפדת נדרים ובהמילת שלום בין אדם לחבירו (טו): האימתנים והזונים ועזי פנים ובעלי זרוע עליהם הוא אומר כי זרועות רשעים תשכרנה (תהלים ל"ז י"ז). וחורשי רע ומהפכי דברים וממתיקי שפה ובעלי לשון הרע עליהם

שהוא רבו ויהושע תלמידו [עשאו כמותו]: ומנין שכבוד חבירו יאז חביב עליו כרבו שנאמר ויאמר אהרן אל משה בי אדוני (במדבר י"ב י"א) והלא אחיו קטן ממנו היה אלא עשאו רבו: ומנין שכבוד רבו יאז חביב עליו ככבוד שמים שנאמר ויען יהושע בן נון משרת משה מבחוריו ויאמר אדני משה כלאם (שם י"א כ"ח) שקלו כנגד שכינה יי': מפני שבראשונה היו אומרים דגן ביהודה ותבן בגליל ומיין בעבר הירדן חורו לומר אין דגן ביהודה ותבן בגליל תבן בגליל אלא מיין ובעבר הירדן לא זה ולא זה יי':

פרק כח רבי נתן אומר אין לך אהבה כאהבה של תורה א'. ואין לך חכמה כחכמה של ארץ ישראל ב'. ואין לך יופי כיופיה של ירושלים. ואין לך עושר כעושרה של רומי ג'. ואין לך גבורה כגבורה של פרס. ואין לך זנות כזנות של ערביים ד'. ואין לך גסות כגסות של עילם. ואין לך חנופה כחנופה של ככל שנאמר ויאמר [אלה] לבנות לה בית בארץ שנער (זכריה ח' י"א ה). ואין לך כשפים ככשפים של מצרים ו): רבי שמעון בן אלעזר אומר ז) חכם הדר בארץ ישראל ויוצא ויוצא לארץ. פנס הדר בה משוכה הימנו. ואף על פי שפנס משוכה הוא יותר מכל המשובחים שבמדינות ח). משלו משל למה הדבר דומה לברזל הנדואי שבא ממדינת הים שאעפ"י שנפחת ממה שהיה הוא משוכה יותר מכל המשובחים שבמדינות ט): רבי שמעון בן גמליאל אומר כל המשים שלום בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בישראל על כל אחד ואחד יי'. וכל המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו כאלו מטיל קנאה ותחרות בישראל. לפי שכל אחד ואחד מלך בתוך ביתו שנאמר להיות כל איש שוורר בביתו (אסתר א' כ"ב י"א): רבי גמליאל אומר בד' דברים מלכות יב) אוכלת במכסאות במרחצאות ותרמיאות וארגוניות שלהן: הוא היה אומר דברי תורה קשין לקנותן ככלי מילת ונוחין לאבדן ככלי פשתן. דברי שמות ודברי תיפלות נוחין לקנותם וקשין לאבדם כשק. פעמים שאדם לוקח שק מן השוק בסלע ומשתמש בו והולך ד' או חמש שנים ג):

רבי יהודה הנשיא אומר כל המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא. וכל שאינו מקבל [עליו] תענוגי העוה"ז נותנין לו תענוגי עולם הבא יד):

הערות לנריא

(יז) בבית ר"א בן שמעון אומר יהי כבוד תלמידך חביב עליך כשלך שכן מצינו במשה שלא אמר ליהושע בחר לך אנשים אלא בחר לנו אנשים ואף על פי שהוא תלמידו עשאו כמותו ומנין שיהא כבוד חבירו חביב עליך ככבוד רבו שכן מצינו באהרן שאמר לו למשה בי אדוני ואף על פי שאחיו קטן ממנו עשאו כרבו ומנין שיהא כבוד רבך חביב עליך ככבוד שכינה שכן מצינו ביהושע שאמר למשה אדוני משה כלאם וכו'. ובכ"א ר"א בן שמעון אומר יהי כבוד תלמידך וכו' כבספרים ומנין שיהא כבוד תלמידך וכו' שכן מצינו במשה שאמר ליהושע וכו' בבב"ע והמלות שקלו כנגד שכינה ליתא שם וע"ע בתומי' ובספרים ליתא למלות ועשאו כמותו והוספתי ע"פ הכ"י ובעיקר הדברים ע"ע מכולת בשלח מסכת דעמלק ובמ"ע שם ובתנחומא סוף בשלח ונ"ב פל"ד וע"ע בקדמוני המפרשים למשנה זו ואין ספק לפי הדוגמאות שהנוסחא במשנה ילו. כבוד תלמידך חביב עליך כשלך היא הישירה. יח) בכ"י חורו ואמרו אין דגן ביהודה אלא תבן וע"כ הוספתי ג"כ בי מלות אלו והספרים ליתא. וי' במפרשים והגרא' מחק למלת משני וגרסו בראשונה וכו' ואולי יש להציע כל פוסקא זו בפרק שאחיו אחר דברי ר"ש בן אלעזר שם בשבח ארץ ישראל לעומת חוץ לארץ וקאמר דגם בארץ ישראל היו מעלות נפרדות בהרצות השונות וכן ירדה מעלתם בהדרגה.

פכ"א א) בכ"ע כהאבהה של תורה. ב) כן הוא בכ"י ובגויא שבתומי' ובספרים היה של דרך עיר. ג) הגהתי ע"פ הכ"י ובספרים כעושרה של מדין קרוב בעיני שמחמת המצוק שינו זאת. ד) בכ"י כזנות ערביא. ה) הוספתי מלת אלו כפי שהוא במקרא שם ובב"ע ויאמר אלו וגו' בארץ שנער והיכן שם על מכונתה. ו) בבא זו ליתא בכ"י ובעיקר הדברים ע"י קידושין מ"ט ע"א ואסתר רבה פ"א ונ"ב בסוף המסכתא וע"ע ב"ד פמ"ז ס"ד ויקרא רבה פ"ג ס"ה. ז) בב"ע רבי שמעון אומר. ח) בכ"י הדר בא"י יוצא בחיל (בכ"א לחיל) פנס הדר בה משוכה הימנו אף על פי שפנס הדר ומשוכה הימנו יותר וכו' (בכ"א ליתא כן הימנו וה"י) וע"תומי'. ט) בב"ע שבא ממדינות אף על פי וכו' משוכה הוא יותר. י) וע"י ט"ז ע"א בענין פרול הנדואי וע"ע פכ"ז בהערות אות י"ח ונ"ב פל"ב. יי) בב"ע כאלו משים שלום בישראל בין כל וכו' ובכ"א מלת על ליתא וע"תומי'. יא) בב"ע יכול המטיל קנאה ותחרות בתוך ביתו מעלה עליו הכתוב כאלו משים שלום בין כל אחד ואחד מישראל מלך הוא בתוך ביתו שנאמר וגו' והשיבוש מבורר. יב) בכ"י מלכות אוכלת במכסאות ובמרחצאות וטרפאות ואדרכיות (בכ"א וארביאות) שלהן. יג) ובגויא שבתומי' טרסיות וארכיות ובספרים מלכות יין ומתקני למלה זאת לפי שבל"ס מכונת על מלכות רומי וע"י וישלה רבה והרבה כאלה במדרשים וע"ע בעירך ערך טרף ג' וע"י בסדר מלאכת שלמה הנדפס אצל המאירי לאבות פ"ג משנה ד' דאיתא התם יש ספרים דגרסי כאן משנה זו רבי ראובן בן איצטרובלי אומר אין אדם נחשד וכו' (בבג"ב פל"ה) היא הדמיונות והמרחצאות ואיסטריות לשם מלכות זו עיושן ואינו לשם שמים ע"כ וע"י שבת ל"ג ע"ב. יד) בכ"י שפעמים שאדם לוקח שק בסלע משתמש בו והולך ד' או ה' שנים וע"תומי' וע"ע במאירי לאבות פ"ד משנה כ"י. יד) בב"ע כד המקבל עליו תענוגי העולם הזה מונעין ממנו תענוגי העולם הבא.

רבי אליעזר הקפר אומר כל המכבד את חבירו לשום ממון סוף שנפטר ממנו בקלון (י) וכל הכוזב (י) את חבירו לשום מצוה סוף שנפטר ממנו בכבוד ; ומנין שכל המכבד את חבירו לשום ממון (י) סוף שנפטר ממנו בקלון שכן מצינו בבלעם הרשע שכבד את בלק (י) לשם ממון שנאמר ויען בלעם ויאמר אל עבדי בלק אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף והוב (במדבר כ"ב י"ה) ומנין שנפטר ממנו בקלון שנאמר ועתה ברח לך אל מקומך ונ' והנה מנעך ה' מכבוד (שם כ"ד י"א) ; ומנין שכל הכוזב את חבירו לשום מצוה (כ) סוף שנפטר ממנו בכבוד שכן מצינו במשה רבינו שביזה את פרעה (א) פרעה (א) לשום מצוה שנאמר וירדו כל עבדיך אלה אלי והשתחויו לי לאמר (שמות י"א ח') וכי פרעה (היה) כב) עומד על דגג ומשה (היה) עומד על דארין. אלא כך אמר משה לפרעה אפילו כל עבדיך שעומדים ומשתחוים לפניך על כמה שלך יעמדו ויבקשו ממני איני שומע להם (ג). ומנין שנפטר ממנו בכבוד שנאמר ויקרא למשה ולאהרן לילה ויאמר קומו צאו מתוך עמי (שם י"ב י"א כד). אמרו לו וכי ננבים אנו שנצא בלילה אלא המתן לנו עד שיביא לנו הקב"ה (ה) ז' ענני כבוד ונצא בהם בשמחה ובראש גלוי שנאמר ממחרת הפסח יצאו בני ישראל ביד רמה (במדבר י"ג כ) ;

על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתיא בן חרש אצל רבי אליעזר הקפר ללדקיא לבקרו ואמר לו שמעת בארבע חלוקי כפרה שהיה רבי ישמעאל דורש. אמר לו שמעתי וישלשה הן ותשובה על כל אחת ואחת. כתוב אחד אומר שובו בני ישראל וכתוב אחד אומר כי ביום הזה יכפר עליכם למה אתכם (ויקרא כ"ז ל') וכתוב אחד אומר ופקדתי בשבט פשעם וכנגעים עונם (תהלים פ"ט ל"ג) וכתוב אחד אומר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותן (ישעיה כ"ב י"ד). הא כיצד אם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה אינו זו משם עד שמוחלין לו מיד על זה נאמר שובו בני ישראל. עבר אדם על מצות לא תעשה ועשה תשובה תולה ויום הכפורים מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם. עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי בשבט פשעם. אבל מי שמהלל שם שמים אין בו כח לא לתשובה לתלות ולא ליסורין למרק. ולא ליום הכפורים לכפר אלא תשובה ויסורין תולה ומיתה ממרקת עמה ועל זה נאמר אם יכופר העון הזה לכם עד תמותן (כ) ;

איסי בן יהודה אומר מפני מה תלמידי חכמים מתים בלא זמן לא מפני שמנאפין ולא שגולין אלא מפני שהן בזין בעצמן (ח) ;

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

בירושלמי ברכות פ"ה ושמות רבה פ"ה ס"א וקרא רבה פ"ה ס"ד. (י) לא איתפרש לי תי' נ"א פ"ג ואולי יש להגיה (ט) בכ"ע כל המכבד את חבירו לשום כבוד לשום ממון וכו' והוספתי מלת את בספרים ע"פ הכ"י וכן לקמן. (י) בכ"י וכל המכבד לשום כבוד לשום ממון וכו' וכן לקמן. (י) הוספתי ע"פ כ"י א. כ) בכ"י שכל המכבד את חבירו לדרב מצוה ובכ"י לשום מצוה. כא) בכ"י שכן מצינו במשה שביזה את פרעה. כב) הוספתי ע"פ הכ"י. כג) בכ"י אף עבדיך שעומדים עליך באימה שלך יעמדו אף הם ויבקשו ממני ואינו שומע להם ועתומי. כד) ליתא בספרים והוספתי ע"פ הכ"י. כה) בכ"י בלילה המתן וכו' שוביאת הקב"ה. כו) מן בראש גלוי עד ביד רמה ליתא בכ"י. וע' מכלילת בא פ"ג ובכ"ע שם אות ב'ה ומדרש תהלים ק"ב ובמדרש הגדול כ"י פ' בלק נמצאת כל פוסקא זו כמו שהיא שנויה כאן וע' ב' בתרגום במדבר ד"ג ג'. ובילקוט אבות כ"י הנוסחא בשמחה ובגלוי. כז) בכ"י הנוסחא על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתיא אצל רבי אליעזר הקפר לבקרו אצל כוזב אתה בדי חלוקי כפרה שהיה רבי שמעון (בכ"י ושמעאל) דורש אצל כתוב אחד אומר ובכ"י אצל הן אצל כתוב וכו' שובו בני ישראל. ארסא משבוחיכם עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה לא זו משם עד שמוחלין לו מיד ועליהם נאמר (בכ"י שנאמר) שובו בני ישראל וכתוב (בכ"י וכתוב אחד אומר) כי ביום הזה יכפר עליכם (בכ"י כל הפסוק) וכתוב אחד אומר אם יכופר לכם העון הזה עד תמותן אחר ה' צבאות עבר אדם על מצות עשה ועשה תשובה תשובה ויהיה מכפר על זה נאמר כי ביום הזה יכפר עליכם למה אתכם עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין ועשה תשובה ויהיה תולין ויסורין שבשאר ימות השנה מכפרין ועל זה נאמר ופקדתי וגו' (בכ"י יום הכפורים תולין ויסורין ממרקין ובשאר ימות השנה מכפרין על זה והא כימי ופקדתי וגו'. ובתומי גרים שבימות וכו') אבל מי שמהלל שם שמים אין בו כח לא בתשובה לתלות ולא ביום הכפורים לכפר אלא תשובה ויהיה תולין ומיתה ממרקת עמה וכו' ע"כ והנה אף על פי שנוסחאות הכ"י הם קציעות ומשיביות קצת מכל מקום הגהתי ע"פ ב' דברים והם. כריש הפוסקא הוא בספרים הלך רבי מתיא בן חרש אצל רבי ישמעאל בן אליעזר הקפר והגהתי ע"פ הכ"י כי אין ספק לי שמלת ישמעאל נשתרבה לבאן כדלקמן. וכן היא בספרים גבי חלוקי ג' עבר אדם על כריתות ומיתות בית דין תשובה ויהיה תולין ויסורין ובשאר ימות השנה מכפרין וכו' והגהתי שם ע"פ כ"י. והנה הגהתי כדל' להפלות ובשאר ימות השנה מכפרין וא"י. וע' ירושלמי וימא פ"ה ה"ה ושבועות פ"א ה"ד ומכילתא יתרו מסכת בברכות פ"ז ותוספתא וימא פ"ד ויע' בבלי שם פ"ז ע"א ובדקדוקי סופרים שם וירושלמי כההדרין פ"ה ה"א ומדרש משלי פ"ז וקס' לכל פוסקא זאת כאן משום המספר ארבעה. כח) בכ"ע מתים כשהם קטנים לא מפני שהן גזאפים ולא מפני שהם גזלנים אלא מתוך שבזין בעצמם ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצינו מתוך שהן גזק בעצמן ובתומי הובי נוסחא שהיון בעצמן והמפרשים רמזו לשבת קי"ד ע"ב אהר דה"ה שנמצא רבב על בגדו וכו'. וע' לעיל פ"ג ובהערות אות א' בפרק זה וע' ע"ב פ"ג.

נוסחא א פרק כט ל אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לה מה

רבי יצחק בן פנחס אומר כל מי שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות לא טעם טעם של חכמה כט. כל מי שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש לא טעם טעם של יראת חטא:

הוא היה אומר כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות זה גבור ואינו מזוין. כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש חלש מזוין בידו. יש בידו זה וזה גבור ומזוין ל: הוא היה אומר הו' זהיר בשאלית שלום בין אדם לחבירו ואל תבוא לבין המחלוקת לא ואל תשתדל לראותו. שב במקום חבירים לב והו' זנב לאריות ואל תהי ראש לשועלים לב:

פרק ל

רבי נתן בן יוסף אומר כל המבטל דברי תורה מעושר סופו לנשלה מעוני וכל המקיים דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר א:

הוא היה אומר תנחומי אבלים וביקור חולים וגמילות חסדים מביאין טובה לעולם ב: רבי מאיר אומר כל העובר עבירה אחת בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשה א: בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא חטאת בסלע ועשירית האיסה בפונדיון. ספק חטא ספק לא חטא מביא מעילה ותומשה ומביא אשם בשתי סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדה טובה או מדת פורענות הו' אומר מדה טובה והרי דברים קל וחומר אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלה עליו הכתוב כאלו עשה בודאי קל וחומר למדת המוב מרובה ד: רבי נתן בן יוסף אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלה עליו הכתוב כאלו עשה במזיד. כיצד שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו ומצאו גואל הרס והרגו הרי זה פטור. הרגו במזיד ומצאו גואל הרס והרגו הרי זה הגואל נהרג עליו ה'. וכי איזה מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו' אומר מדת המוב ואם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשה במזיד קל וחומר למדת המוב מרובה:

רבי עקיבא אומר כל המדבק בעוברי עבירה אף על פי שלא עשה כמעשיהם דרי זה מקבל פורענות כיוצא בהן. וכל המדבק בעושי מצוה אף על פי שלא עשה כמעשיהם הרי זה מקבל שכר כיוצא בהן. כיצד שנים מעידים באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש ונמצאו זוממין ונגמר דינם ליהרג וכשהן מוציאין אותן לבית הסקילה אחד רץ וכא אחריהן ואומר יודע אני בעדות זו אומרים לו בא והעד עדותך אף הוא נמצא זומם ונגמר דינו ליהרג. כשהן מוציאין אותו לבית הסקילה אומר אי לי שאלו לו באתי אני כבר לא נגמר דיני ליהרג עכשיו שבאתי עמך נגמר דיני ליהרג. אומרים לו ייקה אפילו מאה בני אדם באין אחריך ונמצאו זוממין כולן נהרגין. וכי איזהו מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו' אומר מדת המוב אם מדת פורענות

הערות לנ"ב

הערות לנ"א

כט) בכ"ע טעם של חכמים. ובכ"א מונס טעם של חכמים. רוקן שנשא רווקה. כ) אולי יש לגרוס כ"ז ששהה בו וכו'. ל) בכ"ע כל שיש בידו מדרש ואין בידו הלכות גבור ואין לו זיון ושיבירו הלכות וכו' ובכ"א החלוקה הא' ליתא וע' לעיל פכ"ב בשם ריב"ז דמדתה יראת חטא לכלי אומנות והוא קצת הפך מהו וע' מפרשים ובמדרש הגדול כ"י בהקדמה שם מביא לפיסקא וגרס כל שיש בידו הלכות ואין בידו מדרש זה הוא גבור ואינו מזוין ואולי יש להגיה עפ"י וצ"ע. לא) בכ"ע ובנ"א שבתומי ואל תבנס לבית המחלוקת. לב) בכ"א ואל תשתדל לראות במקום חבירים ועתומי ובמדרש הגדול כ"י והשתדל לראות במקום חבירים וצ"ע. לג) בכ"ע הו' זנב לאריות וכו' וע' אבות פ"ד משנה ט"ז וע"ע נ"ב פל"ד. פ"ל א) בכ"י כל המקיים ד"ת מעוני סוף סקיימן מעושר וכל המבטל ד"ת מעושר סוף מבטלם (בכ"א כבטלה) מעוני ע"כ ונוסחא זאת מסכתא יותר עם סידור הדברים באבות פ"ד משנה ט' ע"ש. ב) בכ"י ועשיות גמילות חסדים הם (בכ"א הם ליתא) מביאין טובה לעולם. ג) בספרים עבירה אחת בספק מעלין וכו' עשאו והגהתי על פי ההמשך. ד) בכ"ע כל העובר עבירה בספק מעלה עליו כאלו עשה בודאי כיצד אדם חוטא ונודע לו חטאו מביא אשם בשני סלעים. וכי איזה מדה מרובה מדת המוב או מדת פורענות הו' אומר מדת המוב אם מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק מעלין עליו כאלו עשה במזיד קל וחומר למדת המוב וכו' כבכ"ע כיצד חוטא אדם ונודע לו וכו' כבכ"ע מדת המוב או מדת פורענות מעושה העובר עבירה בספק וכו' ק"ו מדת מרובה מעושה ע"כ. ובכ"י ספק מעושר סופו יש כאן שולג מן מביא הא' למביא הב'. וע' תיב פ' דבורא דחובא פ"ב וכריתות כ"ב ע"א ונכח ליישב נוסחת הספרים דאליה דרבי טרפן קתני לה ונקט המדה היותר מרובה ואשם חלוי לא דוקא אבל הוא מביא אותו בספק מעילות ע"ש. והנה הגר"א חוקק המלות מביא מעילה והומשה וא"צ. וע"ע בב"י שרמו לכריתות י' ע"ב דעשירות האיסה הוא רק פירוטא וצ"ע. וע"ע בתויב שם בדברי רבי יוסי הגלילי ובדברי ר' נתן שם בפסוק ואם לא ידע ואשם. ה) בספרים והרגו הרי זה גולה על ידו והנהתי ע"פ כ"ע וזאת היא הנוסחה שם ר' נתן אומר כל העובר עבירה בשוגג מעלין עליו כאלו עשה במזיד שוגג שהרג את הנפש מוצאו גואל הרס והרגו הרי זה פטור והרגו מויד ומצאו גואל הרס הרי זה הגואל נהרג עליו ע"כ וכעין זה הגיה ג"כ הגר"א ובספרים ישנים היתה הנוסחה שוגג שהרג את הנפש וגולה לעיר מקלטו מצאו גואל הרס והרגו הרי זה גולה על ידו והרגו במזיד ומצאו גואל הרס והרגו פטור והגיהו בספרים החדשים נוסחא זאת ע"פ הנ"א שבתומי וכן הוא גם כן נוסחת הכ"א אבל קשה היא לקיימה דלא מצינו בשום מקום דהורג במזיד יתחייב גלות וע' בשני אליהו.

הוא היה אומר צדיקים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבח שמתקן סעודה לעצמו ואף על פי שמצטער בעצמו אין מתקן לאחרים אלא לעצמו. אבל רשעים שרע להם בעולם הזה למה הם דומים למבח שמתקן סעודה לאחרים ואף על פי שמצטער בעצמו אין מתקן לעצמו כלום אלא לאחרים (ט):

הוא היה אומר יהיה סתרך עליך גלוי. ודבר שאי אפשר לשמוע אל תאמר לחבירך (ט):

הלל אומר אל תפוש עצמך מן הצנור. ואל תאמין בעצמך עד יום מותך. ואל תדין את חבִיך עד שתיגיע למקומו. והיה תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע. והוא אלה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא. וכל מעשים טובים משים שלום בנפשו (ה):

למקומו. ואל תאמר דבר שאי אפשר לשמוע וסופו להשמע. ואל תאמר לכישאפנה אשנה ישמא לא תפנה (י'):
הוא היה אומר כל המרבה לאכול מרבה להוציא. וכל המרבה בשר מרבה רימה ותולעה. וכל המרבה
מעשים טובים משים שלום בגופו (י'':

רבי אלעזר בן שמוע אומר שלש מדות בתלמידי חכמים אבן גזית, אבן פינה, אבן ספיסס : אבן גזית כיצד זה תלמיד ששנה מדרש בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת : אבן פינה כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות בזמן שתלמיד חכם נכנס אצלו שואלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו זהו אבן פינה שאין לה אלא שתי פיות בלבד : אבן ספיסס כיצד זה תלמיד ששונה מדרש והלכות ואגדות ותוספתות כשתלמיד חכם נכנס אצלו שאלו במדרש אומר לו בהלכות אומר לו בתוספתות אומר לו באגדות אומר לו וזו היא אבן ספיסס שיש לה ארבע פיות מארבע רוחותיה (י) :

רבי יהודה בן אילעי אומר כל העושה דברי תורה עיקר ודרך ארץ מפל עושין אותו עיקר בעולם הבא.
דרך ארץ עיקר ודברי תורה מפל עושין אותו מפל בעולם הבא כא. משלו משל למה הדבר דומה לאיסטרטיא
שהיא עוברת בין שני דרכים אחת של אור ואחת של שלג אם מהלך כנגד האור הרי נכוה באור ואם
מהלך נגד שלג הרי הוא לוקה בצינה. כיצד יעשה ילך בינתיים ויזהר בעצמו שלא יכוה באור ושלא
ילקה בצינה כב. ;

הערות לנויב

(טו) בכ"י צדקוק רעה לחם בעולם הזה למה הם דומים שהתקין סעודה יעצמו (ובכ"א לאהרן) ואפי"ש שמצטיין וב"י רשעים רעה לחם בעתה ילמה הם דומין למה וכ"י והוספתו המלות על פה"י ובספרים לזאת וכן הגהתי למה הם דומים במקום למה הוא דומה שבספרים.

(כ"א) בכ"י ונז"א שבתמימי דבר י א פ ש ר ל שמועו על"א וכו' והגדלא גרסו לו סתור כנלוי כ"י (ועי' גי'ב פ"ל"ד.) (ו) בספרים לא תתפוס

עצמך מן הצבור וכן והשלימתי עיפי כיצד ובכ"א ואל תאמר דבר שאסור
פי' מיד ובקדמוני המפרשים שם. (יח) כב"י וכל המגדל כשר מגדל
קצת ועי' מפרשים. (יט) בב"י ג' מדרות כח"ח אבן גזית ואבן פנה ואי
צ"ל זהו אבן גזית שאין לה אלא פה אחת בלבד אבן פנה כצד
וא"ל הלבנת ו"א ל' זהו אבן פנה שאין לה אלא שתי פנים בלבד
והנפשות בזמן שית' נכנס אצלו שאלו במדרש א"ל זהו אבן ספספס
עי' הכי' אבן פנה שאין לו אלא שתי פיות תחת שיש לו שתי פיות
כי והנוסחא היא משונה קצת וחכי אותה התם ריש מן אלעזר אמר ל'
שאר בידו ארם מ"ש ה' בלבד אבן פנה כיצד זה ת"ח ששנה מדרש
במדרש אמר לו זו היא אבן שיש לה שתי פיות אבן ספספס כיצד זה ה'
אצלו שאלו במשנה אמר לו במדרש אמר לו בהלכות אמר לו שאלו
ארבע רוחותיה ועי' גי' מפרשים וועי'. (כ) בב"י ודרך ארז
הבא ליתא) ובספרים ביטולם היה והתומי' מחק למלת הזה ובכ"י א'
והגהתי על פי כיצד וכדליל ועי' מגן אבות פי' משי' וברבינו יונה
משלו שאל למנהיג לסרסא העוברת בין שני הדרכים אחד של קצת ואמר
(מלת כח) ליתא בכ"א) ואם מחלך כנגד השלך היה זה שוק בצורה
והוא הויר בעצמך שלא יבזה באור (בכ"א) מן והויר הויר הא' עד והויר
(בכ"א) שלא ליקח) ועתומי' ובניקק הדברים גי' תוספתא פ"ב דהגיגת
פ"ד כ' מפני אשר ירד ובספרים פי' מפרשים בפי' א"ל ובתחומא פי'
דרכים הם בתורה עצמה ודלא קצת מפרשים קרובו דעתי שכל פי'
עוד כאן ר"ש בן אלעזר אמר א"ל תרצה את הכיור וגו' ומכחתי

(זו) ע' תדא"ר פט"ו ודרך ארץ רבה פ"ב. והגהתי
ע"פ הדוגמאות ומצאתי בספר מגורת המאור כ"י (דף
שבי"א) שם מביא שם פוסקא זאת בשם האדרי"ב
ובהך דבבא ג' גרים הם המנאפים והמניפין ומלי
ובעלי מחלוקת עתים להיות כבדת וכו'.

ומצוי שסופו להשמיט אל תאמר לבשאפנה וכו' ועי' אבות
מה וכו' ועי' אבות שם כ"ז וסוף המאמר הוא מותר
מפספס אכן גזית וכו' בזמן שתי"ח נכנס אצלו ושאלו
ה"ח ששנה מדרש והלכות בזמן שתי"ח נכנס אצלו
מפספס כיצד זה ת"ח ששנה מדרש הלכות ואגרות
ש"ח לה אביבקה פאות מאביבקה ורותותיה ע"כ. והגהתי
בספרים וצמאתי מפיסקא וגם בהקדמה המדרש הגדול
מזכיר בת"ח גזית וכו' אכן גזית כיצד זה ת"ח
ומשמנה בזמן שתי"ח נכנס אצלו בשמנה אמר לו
ה"ח ששנה מדרש ששנה הלכות ואגרות בזמן שתי"ח נכנס
אות אמר לו זה היא אכן מפספס שיש לה אביבקה פסג
ותאמר עזישן אותו עיקר כעולם האב (כתיא)
וכי הגהתי ע"פ בייע. (אם נאן כפספס) כעולם הזה
שם ויעי' לעיל פ"ג ובהערות שם אות ג'. (כ) כתי
שם ש"ל אמר מחלך כנגד האור הרי זה כבוד באור
ה' יעשה אור מחלך ב' צ' ת' א' ה' (ובכתיא בנתיים
ה' ה' ליתא) והוי יהודי בעצמו שלא יאמר לוקח בצנה
וירושלמי שם פ"ב היא ובמכילתא יתרו מסכת דבאודש
ו' ו' ויודבר אלהים ויוצא מכל הנך דוגמאות דהשני
ואת פס' מקומה לעיל בסוף פכ"ג. והנה בספרים איתא
שם הכי' ו' לקמן פס"ג.

פרק כט

רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר אל תרצה את חכריך בשעת כעסו ואל תנחמה בשעת אבלו ואל תשאל לו בשעת נדרו ואל תבא לביתו ביום אידו ואל תשתדל לראותו בשעת קלקלתו (א):

הוא היה אומר (ב) יש לך חברים מקצתן טוביחין אותך ומקצתן משבחין אותך אהוב את המוכיחך ושנא את המשבחך. מפני שמוכיחך מביאך לחיי העולם הבא והמשבחך מוציאך מן העולם (ג):

הוא היה אומר בכל מקום שאדם הולך לבו הולך. עומד לבו עומד. יושב דברים מיושבים כנגדו (ד):

הוא היה אומר כל השוקק (ה) על דברי תורה מופרין לו שקדנין כנגדו. וכל הבוטל מדברי תורה מוסרין לו בטלנין כנגדו. כגון ארי וזאב ונמר וברדלס ונחש והגניסות והליסמין באין ומקיפין אותו ונפרעין ממנו שנאמר אך יש אלהים שופטים בארץ (תהלים נ"ה י"ב) (ו):

אבא שאול בן ננס אומר ד' מדות בתלמיד חכם (ז). אדם שלמד לעצמו ואינו מלמד לאחרים. לאחרים ואינו מלמד לעצמו. הלמד לעצמו ולאחרים, ואינו למד לא לעצמו ולא לאחרים: הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם סדר (ח) אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחרים (ט) ונתעסק בהן ולא שכן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים: לאחרים ולא למד לעצמו כיצד שנה אדם סדר אחד שנים (י) והשנה אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחם זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו: הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה סדר אחד שנים ושלשה והשנה אותן לאחרים ונתעסק בהן ולא שכן תפסן ותפשושם זה שלמד לעצמו ולאחרים: אינו למד לא לעצמו ולא לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד ב' (י"א) פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זה שלמד למד לא לעצמו ולא לאחרים (י"ב):

רבי חנניא (י"ג) בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו (י"ד): רבי יעקב בן חנניא אומר (י"ה) הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שליתו של אמו על פניו ולא יצא לאור העולם ולא ראה את העולם (טו):

הערות לנויא

הערות לנו"ב

פכ"ט (א) ע"י אבות פיר' מייח וע"י כמגן אבות למשנה זו. ובכ"י איתא אחר פוסקא זו אין עס הארץ חסיד ואין בור ירא תבא ואין הנישן למד ולא כל המרבה סחורה חכם הוא היה אומר מפני מה תיה' כותים כשתם קמנים לא מפני שזאפין ולא מפני שגזולין אלא שפוסקין מושנתן ועוסקים בדברים בטלים ולא עוד אלא שמתחילין במקום שפוסקין ממשנתן ועוסקים בדברים אחרים ולא הב' והכ"י איתא תת' הח"א מפני מה תיה' כותים בלא זמנן וכ"י אלא בשביל שפוסקין ממשנתן ועוסקים בדברים אחרים ולא עוד אלא שמתחילין במקום שפוסקין וע"י לעיל פכ"ו בהערות אות י"ב. (ב) בפסרים ויש אומרים והנהתי ע"פ הכ"י והנניא שבתומי. (ג) בכ"י אהוב את מוכיחך ושנא את משבחך וכו' ובכ"י אהוב את וכו' ושנא את מי שמשבחך מפני מי שמוכיחך וכו' וע"י דרך ארץ וזהו פס' ובפ"י בנין יהושע שם. (ד) בכ"י יושב מיושבים כנגדו ובלקוט אבות כ"י מצאתי יושב דבריו מיושבים הכל לפי הנהגתו וע"י פוסקא דר"ב קב"ד ע"ב ובכ"י בהערות אות כ"ג בענין פעילות הלב. (ה) בכ"י כל המסקר עצמו על דברי תורה מוכרין לו הרבה שקרנין כנגדו ובפסרים וכן בכ"י כל השוקק עצמו על ד"ת וכו' ומחקתי למלת עצמו ע"פ פירוש אבות כ"י שמיא שם לפוסקא זאת בלא מלת עצמו. (ו) בכ"י וכל המבטל עצמו מדות וכו' כגון הזאב והארי והדוב והברדלס והנחש והגניסות והליסמין באין אותו ונפרעין ממנו וכו' ובכ"י כל הכוטל עצמו מדות מוסרנין כנגדו אלו הן בטלנין כגון הזאב והדוב והנמר והברדלס והנחש והגניסות באין אותו ונפרעין ממנו וכו' ונתעסק בהן ולא שכן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים: הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחרים (ט) ונתעסק בהן ולא שכן זה שלמד לעצמו ואינו למד לאחרים: הלמד לעצמו ואינו למד לאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד שנים ושלשה ולא השנה אותם לאחרים (י) והשנה אותן לאחרים ולא נתעסק בהם ושכחם זה שלמד לאחרים ולא למד לעצמו: הלמד לעצמו ולאחרים כיצד שנה אדם סדר אחד ב' (י"א) פעמים ולא שנאן לאחרים ולא נתעסק בהן ושכחן זה שלמד למד לא לעצמו ולא לאחרים (י"ב): רבי חנניא (י"ג) בן יעקב אומר הניעור בלילה מתוך דברי תורה סימן יפה לו. מתוך דברי שיחה סימן רע לו (י"ד): רבי יעקב בן חנניא אומר (י"ה) הניעור בלילה ואינו פותח פיו בדברי תורה ראוי לו ומוטב לו שנהפכה לו שליתו של אמו על פניו ולא יצא לאור העולם ולא ראה את העולם (טו):

והלמד תורה בנערותו למח' לנזיל קנקנו ליתן
בו יין והוא זפות כל זמן שישותה בו הוא
משביח (א):

פרק לו

בעשרה מאמרות נברא העולם ומה
תלמוד לומר והלא במאמר אחד יכול להבראות
אלא להפרע מן דרשעים שמאכדין את העולם:
בעשרה מאמרות נברא העולם ואלו הן.
ויאמר אלהים יהי אור (בראשית א' ג'). ויאמר
אלהים יהי רקיע (שם שם ה'). ויאמר אלהים
יקו המים (שם שם ט'). ויאמר אלהים תדשא
הארץ (שם שם יא'). ויאמר אלהים יהי מאורות
(שם שם יב'). ויאמר אלהים ישרצו המים
(שם שם יג'). ויאמר אלהים תוצא הארץ
(שם שם יד'). ויאמר אלהים הנה נתתי
(שם שם טו'). ויאמר אלהים נעשה אדם
(שם שם טז'). ויאמר אלהים לא טוב היות
האדם לבדו (שם ב' יח'). רבי ירמיה הוה מקיים
ויברא אלהים את התנינים (שם א' כ"א) (וגורע)
לא טוב היות. וכי מה צורך לכל באי עולם
שיבואו לכאן. ללמדך שכל המאמר נפש
אחת מישראל כאילו אחד עולם מלא וכל
המקיים נפש אחת מישראל מעלה עליו הכתוב
כאילו קיים עולם מלא (א):

הערות לנריב

כא) אולי יש לגרוס כ"ז שישותה בו וכ"ז וי' ד"א וזמא פ"א
וגו"א פ"ד ופכ"א המשל דקנקנו זפותה שממשרת את ימיה.
פ"ד' א) ע"י אבות ס"ה מ"א וגו"א פ"א וי"ע
ר"ה ל"ב ע"א ובג"ש בראשית רבה פ"ז מ"א ע"ש
ובפרקי ד"א פ"ג וי"ע במגן אבות במשנה שם
בשבב ובאדר"ג לא נביע בראשית מאמר והשלים
העשרה ביואמר להם פ"ד ור"ב א"ל ויאמר
אלהים לא טוב היות האדם חלקו כי הבריות
הבניסא אותו במגן ורבי ירמיה הוה מקיים ויברא
אלהים את התנינים וגורע לא טוב ע"כ והנה נראה מזה
שהנוסחא באדר"ג היתה לפניו משונה קצת וכן היתה
הנוסחא בפרד"א שלפניו משונה ע"ש במגן אבות והנה
הוספתה מלת ו' ו' ר' ע' מסבא ואולי היה ג"כ להקדים
מאמר דנעשה אדם למאמר דנתתי לכם ובפרד"א שם.

האמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף וישתחו שיעור עיוס וישלחו את תבונת הפסים
בבני יעקב שכיבו ליעקב אביהם בתחילה והאמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף וישלחו את תבונת הפסים
ויבואו אל אביהם ויאמר תבונת בני אבא באהונתה שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף וישלחו את תבונת הפסים
ויאמר רוח הקודש נסתלקה מעיקב אבינו שרתה עליו באותה שעה שנאמר וכו' ובב"א דרבי של בראי שא"א אומר וכו' בכביע
אבל וכו' שדברו לו אמת וכו' ובספרים ערבו כאן כי נוסחאות והגהתי ע"פ ספרים ישנים והכ"ז וי' בראשית רבה פ' כ' ע"ד פ"ג
ובתנחומא ובילקוט בפסוקים אלו ופנהדור זה. ויש להעיר עוד שבספרים ובכ"ז כס"ס כאן הפקד והפקד הבא מתחיל במאמר רבי
וכי וי' בפרד"א ובספרים למקרא ע"כ והג"א היתה יוסף לבו כי לא האמין להם ויאמר וילקוט אבות כ"ז גרים כאלו
אהא בן יאשיה אבל כל מבע הענין והסידור הנכון מתנגד לה ובאשר כבר העיר על זה הבי' ולכן נסמכתי על הסדר בנוסחא ב'
והצנתי כיום הפקד אהרי פסקא זאת דרי אחא. (ט) בב"י רבי אהי בר יאשיהו אומר וכו' דומה לתינוק וכו' על פתח מניקות
חפירותו וקברותו וי' בפתחתא דאסתר רבה ובג"ש קצת טענין זה. (י) בב"י כל זמן שאדם אוכל משלו דעתו וכו' אבל אוכל משל
אמו או משל בתו ובכ"א משל בתו ליתא) אין דעתו מיושבת עליו וכו' והנה והספך המאמר כאן הוא קשה קצת וי' בפרשים וראיתי
בילקוט אבות כ"י שמספיק דברים אלו לאבות פ"ד מ"ג יאחא התם ענין אחר אדם שאין לו שעה שלוקח תבואה ודומה לתינוק וכו' וצ"ע.
פ"ל"א בב"י ומה ח"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הדרשעים שמאכדין את העולם שנברא בעשרה

מעומה המדבק בעוברי עבירה אע"פ שלא עשה כמעשיותם
הרי זה מקבל פורענות קל וחומר למדת הטוב מרובה (י):
רבי שמעון אומר כך עונש של בראי שאפילו דובר
אמת אין שומעין לו. שכן מצינו בבניו של יעקב שכיזבו
לאביהם בתחלה האמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף
וישתחו שיעור עיוס (וגו"א) ויכירה ויאמר תבונת בני
(בראשית ל"ז לא וי' א) אבל באהונתה אף על פי שדברו אמת
לפניו לא האמין להם שנאמר ויגידו לו לאמר עוד יוסף
חי וגו' ויפג לבו כי לא האמין להם (וירא את העגלות וגו')
(שם מ"ה כ"ז וכ"ז) ויש אומרים רוח הקודש שנסתלקה מעיקב
אבינו שרתה עליו באותה שעה שנאמר ותחי רוח יעקב
אביהם (שם שם ח):

רבי אחאי בן יאשיה אומר הלוקח תבואה מן השוק
למה הוא דומה לתינוק שמתה אמו ומחזירין אותו על פתחי
מניקות אחרות ואינו שבע. הלוקח פת מן השוק למה הוא
דומה כאלו חפור וקבור. האוכל משלו דומה לתינוק המתגדל
על שדי אמו (ט):

הוא היה אומר בזמן שאדם אוכל משלו דעתו מיושבת
עליו. ואפילו אוכל אדם משל אביו ומשל אמו ומשל בניו
אין דעתו מיושבת עליו ואין צריך לומר משל אחרים (י):

פרק לא

בעשרה מאמרות נברא העולם (א) וכי מה צריך
לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל העושה מצוה אחת
וכל המשמר שבת אחד וכל המקיים נפש אחת (מישראל)

הערות לנריב

(י) בב"י ר"ע וכו' אע"פ שיעשה כמעשיותם מקבל פורענות וכו' כמעשיותם
מקבל שבר וכו' כיצד שנים שמעירין באחד ואומרים אדם זה הרג את הנפש
תמצאו וזוממין נגמר דינן שמוציאין אותן לזכות הסקילה אחד ר"ן ובא אחריהם
ואמר אני יודיע בקידתו זו ואומרים לו בא והעד ערוךך אף הוא נמצא וזמם
נגמר דינו ליהרג כיון שמוציאין אותו לזכות הסקילה אכזר אלו (בכ"א) ואמר
שאלו לא באתי אני נגמר דיני ע"כ אלו ליהרג (בכ"א) דינו להרוג את אלו)
וכי איזה טדה מרובה מדת הטוב (בכ"א הטיבה) או מדת הפורעניות הוי
אומר מדת הטוב ואם מדת פורעניות מיועט המדבק בעוברי עבירה אע"פ
שלא עשה כמעשיותם מקבל פורעניות מיועט בהם (כיוצא בהם ליתא בכ"א)
ק"י למדת הטוב (בכ"א הטובה) מרובה ע"כ וי"ע הגו"א שבתומ"י. והנה כל
הנוסחאות אינם אליבא דהילכתא והג"א היתה כיצד שנים מעירין באחד
ואומרים אדם זה הרג את הנפש ועד שלא נגמר דינו אדם ר"ן אחריהם
וכי וי"ע וי' מכות ה' ע"כ במשנה שם ותו"כ שם בריה ר"ע אומר.
(ז) בספרים שיעור עיוס וכתוב והגהתי ע"פ המשמעות שבהב"א. חו' בב"ע
ריש אומר עונשו של בראי אפי' אם אמר אמת אין שומעין לו שכן מצינו

בבני יעקב שכיבו ליעקב אביהם בתחילה והאמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף וישלחו את תבונת הפסים
ויבואו אל אביהם ויאמר תבונת בני אבא באהונתה שדברו אמת לא האמין להם שנאמר ויקחו את תבונת יוסף וישלחו את תבונת הפסים
ויאמר רוח הקודש נסתלקה מעיקב אבינו שרתה עליו באותה שעה שנאמר וכו' ובב"א דרבי של בראי שא"א אומר וכו' בכביע
אבל וכו' שדברו לו אמת וכו' ובספרים ערבו כאן כי נוסחאות והגהתי ע"פ ספרים ישנים והכ"ז וי' בראשית רבה פ' כ' ע"ד פ"ג
ובתנחומא ובילקוט בפסוקים אלו ופנהדור זה. ויש להעיר עוד שבספרים ובכ"ז כס"ס כאן הפקד והפקד הבא מתחיל במאמר רבי
וכי וי' בפרד"א ובספרים למקרא ע"כ והג"א היתה יוסף לבו כי לא האמין להם ויאמר וילקוט אבות כ"ז גרים כאלו
אהא בן יאשיה אבל כל מבע הענין והסידור הנכון מתנגד לה ובאשר כבר העיר על זה הבי' ולכן נסמכתי על הסדר בנוסחא ב'
והצנתי כיום הפקד אהרי פסקא זאת דרי אחא. (ט) בב"י רבי אהי בר יאשיהו אומר וכו' דומה לתינוק וכו' על פתח מניקות
חפירותו וקברותו וי' בפתחתא דאסתר רבה ובג"ש קצת טענין זה. (י) בב"י כל זמן שאדם אוכל משלו דעתו וכו' אבל אוכל משל
אמו או משל בתו ובכ"א משל בתו ליתא) אין דעתו מיושבת עליו וכו' והנה והספך המאמר כאן הוא קשה קצת וי' בפרשים וראיתי
בילקוט אבות כ"י שמספיק דברים אלו לאבות פ"ד מ"ג יאחא התם ענין אחר אדם שאין לו שעה שלוקח תבואה ודומה לתינוק וכו' וצ"ע.
פ"ל"א בב"י ומה ח"ל והלא במאמר אחד יכול להבראות אלא להפרע מן הדרשעים שמאכדין את העולם שנברא בעשרה

מר

12*

עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע
כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות מרחים
את מעשיהם עד שהביא המקום את מי המבול
עליהם (ב) :

באדם זה אנזיו של אדם (י). ברא רוח בעולם ברא רוח
באדם זה חוטמו של אדם (י). כמה בעולם כמה באדם זה
דחתו של אדם (י). מים מלוחים בעולם מים מלוחים באדם
זה מימי חוטמו של אדם (טו). מים מלוחים בעולם מים מלוחים
באדם זה מימי רגליו של אדם (טז). נחלים בעולם נחלים באדם

אלו דמעות [של אדם] (יז). חומות בעולם חומות באדם אלו שפתותיו של אדם (יח). דלתות בעולם דלתות
באדם זה שיניו של אדם. רקיעים בעולם רקיעים באדם זה לשונו של אדם (יט). מים מתוקים בעולם מים מתוקים
באדם זה רוקו של אדם (כ). לסתות בעולם לסתות באדם זה לחיו של אדם (כא). מגדלים בעולם מגדלים
באדם זה צוארו של אדם (כב). סתירות בעולם סתירות באדם זה זרעותיו של אדם (כג). יתדות
בעולם יתדות באדם זה אצבעותיו של אדם (כד). מלך בעולם מלך באדם ראשו [של אדם] (כה). אישכולות
בעולם אישכולות באדם זה רדיו של אדם (כו). יועצים בעולם יועצים באדם כליותיו [של אדם] (כז). ריחים
בעולם ריחים באדם זה קרקבנו של אדם (כח). נימסים בעולם נימסים באדם זה מחולו של אדם (כט). כורות
בעולם כורות באדם זה מיבורו של אדם (ל). מים חיים בעולם מים חיים באדם זה דמו של אדם (לא). עצים
בעולם עצים באדם זה עצמותיו של אדם. גבעות בעולם גבעות באדם זה ענבותיו של אדם. עלי וככתשת
בעולם עלי וככתשת באדם זה ארכובותיו של אדם (לב). סוסים בעולם סוסים באדם זה שוקיו של אדם.
מלאך המות בעולם מלאך המות באדם זה עקיבו של אדם (לג). הרים וקנקעות בעולם הרים וקנקעות באדם
עומד דומה להר נופל דומה לבקעה. הא למדת שכל מה שנרא הקב"ה בעולמו ברא באדם (לד) :

פרק לב

עשרה דורות מאדם ועד נח וכי מה הוצרך לבאי עולם בכך אלא ללמדך שכל הדורות היו מכניסין
ובאין ולא הביא עליהן מי המבול בשביל צדיקים וחסידים שהיו בהם א'. ויש אומרים כל זמן שיהיה מתושלח
חי לא ירד מבול לעולם וכשמת מתושלח עוד נתלה להם שכעת ימים לאחר מיתתו שנאמר ויהי לשבעת
הימים [ומי המבול היו על הארץ] (בראשית ז' י'). מה טיבן של שבעת ימים הללו אלו [שבעת] ימי אבולו
של [מתושלח] הצדיק שעיכבו את הפורעניות [מלבא לעולם] לפיכך נאמר ויהי לשבעת הימים (ב) : דבר אחר
ויהי לשבעת הימים מלמד שקבע להם הקב"ה זמן לאחר מאה ועשרים שנה שמא יעשו תשובה ולא עשו

הערות לנויא

הערות לנויב

ויע' בערך ערך כנמא א' ובכ"א פטמין של אדם. (ב) בכ"ע כרציו ובכ"א
כרציו ויע' ב"י ובשבת מסר שם ולא איתפריש לי ובכאן עוד ב"א אחרת
בכ"י מירוקן (בכ"א מווקן) בעולם מירוקן מאוננו של אדם ואולי צ"ל מים ירוקן בעולם מים ירוקן באדם מאוננו וכו' ויע' מבשרין פ"ז
מ"ה. (ג) בבא זו היא בכ"י אחר בבא דנחלות לקמן וגרס שם רוח בעולם רוח באדם ועפ"י הגהתי ובספרים ר"ח וב"י. (ד) כן הוא
בכ"י ובנויא שבחמוי ובספרים אדרו של אדם ויע' שבת שם. (טו) בנויא שבחמוי מימי רגליו אבל י"ע תתחומא ר"ח חוקת ובמכר
רבה פ"ה ככ"ב ובכ"י בבא זו אחר בבא דרוח לקמן (ע' לעיל) אית (יג) וגרס שם מחוטמו ובכאן שם בבא ימים בעולם ימים באדם ענינו
של אדם ובכ"א מים בעולם וכו'. (טז) בבא זו ליתא כאן בכ"י וע"פ הגהתי ובספרים דמעות של עינים והיא לקמן אחר
בבא דבארות וגרס והו מימי רגליו של אדם. (יז) בכ"ע דמעיין ובכ"א דמעות של אדם וע"ע תתחומא ובמדרש שם ולא
איתברר לי. (יח) בכ"ע וכן בניא שבחמוי חותמות בעולם וכו' ויע' ערכין פ"ז ע"ב. (יט) בכ"י רוחטס בעולם וכו' ויע' ערך
ערך רהטון וענינו מנהגים ושרים או אולי י"ל להגיה ימים בעולם ימים באדם זהו לשונם של אדם ויע' אגרת עולם קמן שם
אלפא ביתא דר"ע ביהמ"ד חדר ג' צד י"ג. (כ) בכ"ע מי פ"ז של אדם. (כא) פ"ה הביי ר"ל כוכבים באדם זהו לשונם של אדם ויע' אגרת עולם קמן שם
והכוכבים אלו הלסתות ע"ש והנריא הניה ג"כ לפי זה כוכבים בעולם כוכבים באדם זהו הלסתות שבאדם. (כב) כן הוא בכ"ע
ובספרים מגדלים באדם והוא על שם הכתוב כמגדל הד צוארך (בית אברהם). (כג) בכ"י וכן בניא שבחמוי סרדיות
בעולם וכו' ולא ידעתי לכוין. (כד) הוספתי ע"פ"י כי"ע ובספרים ליתא דמו של אדם ובשבת מוכר שם בניו של
ויע' בכסא רחמים. (כו) הגהתי ע"פ הביי וכן הגיה הבית אברהם ובספרים דמו והוא על שם הכתוב בשיר השירים ז' ח'.
(כז) י"ע ברכות ס"א ע"א ולקמן ר"פ ל"ג. (כח) י"ע ברכות שם ע"ב. כ"ט אולי צ"ל מכסים ויע' ברכות שם. (ל) ענינו כבור אי
נמי שהתינוק במעי אמו טבור פתוח כראיתו בנדה דף ל' (בין יהושע). (לא) הגהתי ע"פ הביי וכן הגיה הנריא ובספרים
מים חיים בעולם מים חיים באדם זה מימי רגליו של אדם חיים בעולם חיים באדם זה דמו של אדם ובשבת מוכר שם בניו של
אדם. (לב) בכ"י מכתשת ומלת עלי ליתא. (לג) בכ"י וכן בניא שבחמוי צביים בעולם צביים באדם שוקיו של אדם סוסים בעולם
סוסים באדם עקבותיו של אדם מלאך המות וכו' רגליו של אדם ויע' סוכה ג"ג ע"א. (לד) בכ"י נופל שיכב דומה לבקעה הא
למדת שכל מה שנרא הקב"ה בעל פה באדם ע"כ ובכ"א איתא עוד לך נאמר ע"פ שכולו כסין ע"פ.
פ"ב א' (א) בכ"י עשרה דורות מאדם ועד נח להודיע כמה ארך אפים לפניו שכל הדורות מכוב בשביל אבות
פ"ה מ"ב. (ב) בכ"ע וי"א כל זמן שמתושלח הצדיק חי לא ירד מבול לעולם עד שמת מתושלח ולא שחלה להם בחייהם
אלא במיתתו שנאמר ויהי וכו' ובכ"א וי"א כל זמן וכו' בכ"ע עד שמת מתושלח הצדיק ולא צער עליהם אלא
במיתתו שנאמר ויהי וכו' והוספתי הכל עפ"י ה"י וגם הגהתי שעיכבו במקום ע"ש ובספרים. (ג) בערך הדברים
יע' תוספתא סוטה פ"י ופגהרין ק"ח ע"ב וע"ע ב"ר פ"ב וי"שדמי מועד קמן פ"ב ע"ג ומדרש תהלים כ"ז ופ"ז.

ולכך נאמר ויהי לשבעת הימים (ג): דבר אחר מלמד ששינה עליהם הקב"ה סידורו של עולם והיתה חמה יוצאת ממערב ושוקעת במזרח שמא יבינו ויתיראו ויעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר ויהי לשבעת הימים (ד): דבר אחר שהעריך להם הקב"ה את שולחנו והראה להם טובו מעין העולם הבא כדי שידקדקו זה בעצמן ויאמרו אוי לנו (על) טובה זו שאבדנו ה' מפני ששיחתו את דרכן על הארץ שנאמר וירא אלהים את הארץ והנה נשחתה כי השחית כל בשר את דרכו על הארץ (שם ו י"ב) (ו):

עשרה דורות מנח ועד אברהם ומה תלמוד לומר אלא עשרה דורות היו מורחים את מעשיהם עד שעמד אברהם אבינו והלך בדרכיו וקבל שכר כולם (ג):

רבי אלעזר בן פרטא אומר רבי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם (שם שם ג') אמר הקב"ה איני דן אותן עד שאכפול להם שכרן שנאמר יכלו במוב ימיהם וברגע שאול יחתו (איוב כא י"ג) (ז): רבי יוסי הגלילי אומר רבי הוא אומר לא ידון אדם הקב"ה איני משווה יצר הרע על יצר הטוב אימתי עד שלא נחתם גזר דינם אבל נחתם גזר דינם שניהם שווין בעבירה (ח): הוא היה אומר צדיקים נוטל מהם יצר הרע ונותן להם יצר טוב שנאמר לבי הלל בקרבי (תהלים קט כ"ב) ט', רשעים נוטל מהם יצר טוב ונותן להם יצר הרע שנאמר נאם פישע לרשע בקרב לבי אין פחד אלהים לנגד עיניו (שם ל"ו ב') י', בינונים נותן להם זה וזה. את שבא ליצר הרע יצר הרע שופטו. את שבא ליצר טוב יצר טוב שופטו שנאמר כי יעמוד לימין אביון להושיע משפט נפשו (שם קט ל"א) י"א: רבי שמעון בן אלעזר אומר רבי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה איני דן אותם עד שאשלם שכר לצדיקים: אימתי בעולם הזה אבל בעולם הבא אמר הכתוב תצא רוחו יישב לאדמתו (שם קצ"ד ד') י"ב: רבי עקיבא אומר רבי הוא אומר לא ידון רוחי באדם לעולם אמר הקב"ה הם לא דנו בעצמן שהן בשר ודם אלא הגיסו את רוחן כלפי מעלה [שנאמר] ויאמר לאל סור ממנו ודעת דרכך לא חפצנו (איוב כ"א י"ד) י"ג: רבי מאיר אומר רבי הוא אומר לא ידון אומר הקב"ה אמר הדור ההוא לא ידן ה' אין דיין בעולם נמש המקום את העולם (י'): רבי אומר רבי הוא אומר לא ידון אדם הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ אני מושיב להם סנהדרין במדבר (טו):

פרק לג עשרה דורות מנח ועד אברהם (א) וכי מה צורך לכאי עולם כנך אלא ללמד שכל אותן הדורות היו מכעיסין לפניו ולא היה אחד מהם שיהלך בדרכי הקב"ה עד שבא

הערות לנ"א

הערות לנ"ב

(ג) בכ"י מלמד שקבע להם זמן וכי והנה בכ"י בבא זאת היא אחרי הבבא (ג) ע"י אבות שם משנה ב' ונו"א פרק ל"ג. הסמכות ששינה עליהם וכי ויע' לקמן אות ה') וכן הוא המדר בסנהדרין שם אבל המדר בתוספתא מסכים עם המדר בספרים ע"ש וכן יש ג"כ לדקדק קצת מהרבה והמדרש תהלים שם דהרכיב שם לשתי חרשיות הספר ותשובה ע"ש בממנות כהונה ויע' בתרגום יונתן למקרא זה. (ד) בכ"י מלמד ששינה להם (בכ"י א) לאחר ק"ב שנים שמא יעשו תשובה ולא עשו לכך נאמר לשבעת הימים מלמד שהעריך הקב"ה שולחנו להם והראה טובו מעין העתיד וכל כך למה כדי (איהו מתק כאן בכ"י) בעצמן ויאמרו אוי לנו על טובה זו שאבדנו ממנו ובכ"י א"א מלמד וכי בכ"י ע' שהעריך להם הקב"ה שולחנו מ"ן והראה להם מעין העתיד וכי כדי שירדקו וכי בכ"י ע' ויע' תומי והקישוע והשבוש מבואר. (ו) הצגתי נוסחת הב"י ובספרים וששיתתנו אבות מן הארץ ועתומי' וכלם שבמלת שאבדנו בסמים הדרוש ע' בסנהדרין ובתוספתא שם והיה נראה להגיה וכל כך למה מפני ששיחתו וכי אבל לא מצאתי סמך לזה. (ז) בכ"י ע' מהו ויאמר ה' וגו' לעולם הוא בשר איני דן וכי' ובכ"י א"א איני דן וכי' ע' שנכפל להם שכרן שנאמר יכלו במוב ימיהם וברגע שאול יחתו (שם שם ג') ויע' ע"ה. (ח) בכ"י ה"א לא ידון רוחי וכי' איני דן יצהיר וכי' וכן הוא ג"כ בכ"י שבתומי' ויע' מפרשים ובכ"י פכ"י ס' איתא א"ר הגלילי עוד איני דן מדת הדין על מדת הרחמים וגם לשון זה קשה ויע' מפרשים שם ולא נתישבה דעתי בדבריהם. ט' בכ"י המלות ה"א ליתא ותחיל צדיקים וכי' ונותן להם יצר הטוב (בכ"י טוב) שנאמר לבי הלל בקרבי ואמנות מות נפלו עלי. י' בכ"י מן נאום עד לבי יתא. א"י (כ' שופטן במקום שופטו ובכ"י א"א שבא לידו יצר הרע וכי' את שבא לידו יצר טוב וכי' ויע' ברכות ס"א ע"ב ורמינ' העירי שכלקט שכר בכ"י אבות מן הארץ ועתומי' וכלם שבמלת שאבדנו בכ"י ר"א בן פרטא ויע' בילקוט תהלים ר' תחסיח ובר' תשכ"ה בשם ר"א בן פרט ויש להגיה בן פרטא. י"ב) בכ"י ה"א ויאמר ה' לא ידון רוחי באדם וכי' עד שאשלם להם שכר לצדיקים וכי' אבל לעוה"ב כבר אמר וכי' והנה בספרים ישנים מן אמר הקב"ה איני דן עד אמר הקב"ה שברדיו ר"א לקמן ליתא ונשלם ע"פ התומי' והג"א מתק לזה ויע' תוספתא בסנהדרין פ"ג ר' מנחם בר' יוסי אומר אמר המקום איני דן בשעה שאני משלם שכר טוב לצדיקים ואולי יש להוסיף ע"ה הדרים כאן ויע' בר פכ"י ס' וירושלמי דהלק ה"ג ע"ש וסו"ס הרכים כאן אימתי בעוה"ב וכי' נ"ל שאין להם דבר ע"ה מה שלמעלה ונלקח מאיזה מדרש על כתוב זה ונקט לה הכא אנב גרר א"ו ח. י"ג) בכ"י ע' שבישר ודם הם אלא הגיסו רוחם וכי' תוספתא ע"ה הבי' ויע' במדרי לקח טוב בסוף זה. (יד) בכ"י רבי מאיר אומר ה"א לא ידון רוחי אמר הדור לא ידון וכי' נמש הקב"ה את העולם. טו) בכ"י רבי אומר הקב"ה לא ידון רוחי אמר הקב"ה הם לא הושיבו סנהדרין בארץ א"א אני לא אושיב להם סנהדרין במדבר ויע' בנתיב שבתומי' ויע' ברבא ובפירוש המיוחס לרש"י שם שהנחשאות הן ממספות ויש להעיר עוד שבהכ"י גם כן מקדים בדרי רבי מאיר לדברי רבי.

פ"ג א בכ"י עשרה דורות מנח ועד אברהם אבינו אלא להודיע כמה ארך אפוס לפניו שכל הדורות היו מכעיסין עד שבא אברהם אבינו וקבל שכר כלם וכי מה צורך וכי ויע' אבות פ"ה מג' ויע' נ"ב פ"ג.

עשר נסיונות נתנסה אברהם אבינו (ועמד כנולם) להודיע כמה הוא גדולתו של אברהם אבינו ואלו הן (באור כשדים) לך מארצך וממלדתך. ביציאת חרן ויהי רעב בארץ. ושנים בשרה (אחד בפרעה ואחד באבימלך) (ד) ואחד של מילה ושל בתרים ושל יצחק ושל ישמעאל ה'. וכי מה צורך לכל באי העולם שיבואו לכאן. ללמדך כשיבוא אברהם אבינו עליו השלום ליטול את שכרו יהיו באי עולם אומרים יתיר מכאן (היתה שמה) (היה שזה ליטול) (ז):

עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים להודיע חבתן של ישראל: עשר מכות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשרה על הים. להודיע כחו של מקום. אלו שילקו במצרים דצ"ך עד"ש כאח"כ (ומכת בכורות) ז'. ואלו שילקו על הים. ר"ס. שב"ט. תתצ"ו. ר"ס רמה ידה מרכבות. שב"ט שלישו בים טובעו. תתצ"ו תדרוס קמ"ך תשלח חרונוך צללו כעופרת וכרוח אשך נערמו מים וכו' (ח):

פרק לו

חמשה זקנים כתבו את התורה לתלמי המלך יזנית ועשרה דברים שינו בה. ואלו הן אלהים בראשית (בראשית א' א'). (ויאמר אלהים) אעשה אדם בצלם אדום ודמות (ש"ס ש"ס כיו). זכר (ונקובי ברא) (ונקובי בראם) (ש"ס ש"ס כיו). הבה (אדרה) (ארר ואכלה שם שפתם) (ש"ס י"א ד'). ותשחק שרה בקרובה לאמר (ש"ס י"ב ב'). כי באפם הרגו יסור וברצונם עקרו אבום (ש"ס מ"ט). (ויקח משה את אשתו ואת בניו) וירכיבם על נושא אדם (שמות ד' ב') (ומיושב בני ישראל) אשר יישבו במצרים וכארץ כנען (ובארץ נושן שלשים שנה וארבע מאות שנה) (ש"ס י"ב מ'). לא חמד אחד מהם נשאתי (ובמדבר ט"ו ט"ז). ואת צעירת הרגלים (ויקרא י"א ו'). אשר חלק ה' אליהם אותם להאיר בהם לכל העמים תחת כל השמים (דברים ד' י"ט) א':

הערות לג' נ"ב

(ד) כן הוא בבב"ה ובכ"ר אחר אבימלך ואחר פרעה וסדר הכ"ה ישר יותר. (ה) בכ"ה ושל מילה ושל בין הבתרים וכו' והנה לא ימצאו כאן רק ט' ועי' גי'א ובהערות ש"ס את ה' ועי' במגן אבות משנראה שהנוסחא לפניו בארץ היתה משונה קצת ע"ש. (ו) הגהתי כן מסבא ועי' גי'א ובהערות ש"ס את ה'. (ז) הסגרת זו ע"פ כ"ה. דליתא ש"ס אבל חוששני שכל העי' סכת פירשו כאן בפרושים כעין פירוש להסמין והמלות ומכות בכורות הם עי' ש"ס מניחא זו. ועי' שמות רבה פ"ה ס"ז. (ח) עי' אבות ש"ס ובגמרא ש"ס ועי' היטב במגן אבות לכל דברי משנה זו ועי' מבולא סכת דשרותא בשרת פ"ז וכמ"ע ש"ס את י"ח ובספד הספד דף קכ"ב ע"ב ס"ט והנה העשרה ניסום דנעשו להם על הים הכתוב כאן ויש להשלישן ע"פ פ"ח לקמן ע"ש ונראה שכל פיסקא זו ש"ס ובגמרא עשה הקב"ה עשרה ניסום על הים עי' להציגה כאן. פ"ר"ן (א) הגהתי והשלמתי כל פיסקא זו ע"פ הגמ' ובכ"ר חמשה זקנים וכו' וברצונם עקרו אבום לא חמד אחד מהם נשאתי אשר יישבו ישראל בארץ והוא מסורס ובכ"ה ע"ס ד זקנים כתבו התורה לתלמי המלך ועשרה דברים שינו בה אלהים בראשית. נעשה אדם בצלם ודמות. זכר ונקובי. הבה נר. ותצחק שרה בקרובה

אברהם אבינו והלך בדרכי הקב"ה שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרת מצותי חקותי ותורותי (בראשית כ"ו ה'). ב'. תורה אחת אין כתיב כאן אלא תורות הרבה. מנין לו. אלא מלמד שזימן הקב"ה לאברהם אבינו שתי כליותיו כשני חכמים והיו מבינות אותו ויועצות אותו ומלמדות אותו חכמה כל הלילה שנאמר אברך את ה' אשר יעצני אף לילות יסרוני כליותי (תהלים ט"ו ו'). ג'. ולא עוד אלא שהיה אברהם אבינו עושה צדקה תחלה ואח"כ משפט שנאמר כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט (בראשית י"ח ט'). בזמן שישני בעלי דינין באין לפני אברהם אבינו לדין ואמר אחד על חברו זה חייב לי מנה היה אברהם אבינו מוציא מנה משלו ונותן לו ואמר להם סדרו דיניכם לפני. וסדרו דינך. כיון שנתחייב אחד לחברו מנה אמר לזה שבידו המנה תן המנה לחבירך. ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפסדו לשלום. אבל דוד המלך לא עשה כן אלא עושה משפט תחלה ואחר כך צדקה שנאמר ויהי דוד עושה צדקה ומשפט לכל עמו (ש"מאל ב' ה' ט"ו). בזמן שבעלי דינין באין לדין לפני דוד המלך אמר להם סדרו דיניכם. כיון שנתחייב אחד לחברו מנה היה מוציא מנה משלו ונותן לו ואם לאו אמר להם חלקו מה שעליכם והפסדו בשלום ד':

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו לפני הקב"ה וכנולם נמצא שלם. אלו הן שנים בלך לך. ב' בשני בניו.

הערות לג' נ"ב

(ב) בכ"ה אלא מלמד שכל אותם היו מכניסים ובאים ולא היה אחד בהם שהולך בדרכי המקום (וכן ולא עד המקום הוא על הגליון) עד שבא אברהם ובכ"ה אלא מלמד וכו' בכ"ה ולא היה אחד בהם שהיה בדרכי המקום שנאמר ועי' בפסרשים ולא אחד ראו דוקא. (ג) הגהתי ע"ס התומי ובכ"ה תורה אחת תורות הרבה מנין שזימן לו הקב"ה לאברהם שתי כליותיו כשני רבנים שהן מביעין אותו ומלמדות אותו וכו' ובספדים וכו' תורה אחת שמר והלא תורות הרבה שמר אלא מלמד וכו' ועי' יומא כ"ח ע"ב ובגי' וכו' פ' ס"ט ס"ב וכו' ס"ד ובגי' בענין דידע אברהם תורה שבע"פ ועי' ב"ר פסא ס"א ובגי' הדרשה על המקרא דאברך את ה'. (ד) בכ"ה אלא שהיה אברהם עושה צדקה ואח"כ עושה משפט וכו' לדין אברך אחד לחברו זה נתחייב לי מנה הוא היה מוציא מנה משלו ונותן לו אמר להם סדרו דינכם וסדרו דינך וכו' א"ל למי שבידו מנה תן לו ואם לאו וכו' אבל דוד וכו' אלא עושה משפט תחלה ואח"כ עשה צדקה וכו' באים לפני דוד המלך אמר האחד זה נתחייב לי מנה וכו' ובספדים היה בבבא דאברהם כיון שהאחד מתחייב לחברו אמר לזה וכו' ולקמן גבי דוד אמר להם סדרו דינכם ונתתה ע"פ ההמשך והכ"ה והנה הסיים ואם לאו אמר להם חלקו וכו' קשה מאד והגמ"א גרים

מצרים ובארץ כנען וירכיבם על נושא אדם ואת צעירת הרגלים וכו' ועשרה דברים שינו בה אלהים בראשית. נעשה אדם בצלם ודמות. זכר ונקובי. הבה נר. ותצחק שרה בקרובה

עשרה דברים עלו במחשבה ירושלים.
ורוחות האבות. ואור הצדיקים. וגיהנם. ומי
המבול. ולוחות השנים. והשבת. והמקדש.
והארון. ואור העולם הבא (ב):

עשרה דברים נבראו בין השמשות
 (הקשת). והזיקים. והעננים. הבאר. והמן.
 והמטה. ופי הארץ. ופי האתון. ומקלו של אהרן.
 והמערה. ויש אומרים אף לקברו של משה רבינו.
 ואילו של אברהם אינו ג). רבי נתן אומר
 אף כתב והמכתב והלוחות. רבי יהושע אומר
 אף (והעד) העור והשמיר. רבי נחמיה אומר
 אף האור והפרדה ד):

עשרה שמות נקראת נבואה משא.
משל. מליצה. חידה. המיפה. צווי. דיבור.
אמירה. חזון. נבואה ה) :

עשרה שמות נקרא נביא עבר. מלאך.
שלוח. צופה. חוזה. חולם. ציר. רואה. נביא.
איש האלהים (1):

עשרה נקראו איש האלהים משה.
אלקנה. שמואל. דוד. עזר. שמעיה. אליה.
אלישע. מִיכָהוּ. (עמוס) [אמוץ ז] : משה

ב' בשתי נשיו. אחד עם המלכים, ואחד בין הבתרים. ואחד באור כשדים. ואחד בבית מילה ה). וכל כך למה כדי כשיבא אברהם אבינו ליטול שכרו שיהיו אומות העולם אומרים יותר מכלנו יותר מכל שזה אברהם ליטול שכרו ועליו הוא אומר לך אכול בשמחה את לחמך ושטה בלב טוב יינך (קהלת ט' ז'):

כנגד עשרה נסיונות שנתנסה אברהם אבינו ובכולם נמצא שלם. כנגדן עשה הקב"ה עשרה נסים לבניו במצרים. כנגדן הביא הקב"ה עשר מכות ועל המצרים במצרים. כנגדן נעשו לישראל עשרה נסים על הים. כנגדן הביא עשר מכות על המצרים בים (ז):

מצרים הרעמו עליהם בקולם אף הקב"ה הרעים עליהם קולו שנאמר ירעם מן שמים ה' ועליו יתן קולו (שמואל ב' כ"ב יד) ח). מצרים באו עליהם בקשת ובחצים אף הקב"ה בא עליהם בקשת וחצים שנאמר עריה תעור קשתך (חבקוק ג' ט') ואומר וישלח חציו ויפיצם (תהלים י"ח ט"ז) ט). מצרים באו עליהם בחרבות אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ורמחים שנאמר וישלח חציו ויפיצם ובקרים רב ויהם (שמואל ב' כ"ב ט"ז) ואין ברק אלא חרב שנאמר חרב חרב הוחדה וגם מרוטה (למען טבוח טבח הוחדה) למען היה לה ברק מרטה (יחזקאל כ"א יד וט"ז) י). מצרים נתנאו במנן וצנה ואף הקב"ה עשה כמו כן שנאמר

הערות לנו"א

ואם לאו אמר להם חסדו בשלום והביו והאחיר וכ"ר נטוים למחוק
כל זה ובליט שרק אבב שיטתו נכתב כאן. ועי' סנהדרין ו' ע"ב ודברים
רבה פ"ה ס"ג. (ה) בכ"ע לך כי משתני נטיו כי תלמידי ציו
אין מן המלכות וכי ואחר בכרתי ועי' פירא' פכ"ו ומדרש תלמידי ציו
והטוים ליום כי דריה אשר כי יעשה ומפרשים קרמונים לאבות ופירוש
פוסקא ואת דרעה וכו' והאחיר וגם דרעה האהרברכל פירושו לשכנת את
כי בלך לך שאלו ללכת בית אחיז וליעזוב כי אחיז אחי קנען
ובי' בשתי בניו הם עקידת יצחק וגירוש ישמעאל מביתו וב' בשתי
נטוים הם לקחות טרה לבית פיעה וגירוש הזר מביתו י"ג ציו והי'
והאשר פטורש וע"ע תלמוט לך ובר' פ"א ויפיה תאר שוהה"ה
גרום כי באשתו (במקום כי בשתי נטיו) וע"ע גיב פ"א. (ו) בכ"ע
וכל כך להם כרי שישול אברהם אבינו שכרו והיו בני העולם
אומרים יתר מכאן היה לך לאברהם לישול שכרו שנאמר לך אביל וגו'
ובנ"א שבתנ"י היו אומות העולם אומרים יתר מכך ויתר מן כ"ס לך
לאברהם לישול שכרו שנאמר לך אביל ויילקוט אבות כ"י מצאתי וכל
לך להם כרי שובא וישול שכרו ואומות העולם יאמרו יתר ויתר לאברהם
לישול שכרו ועלו הוא אומר לך אביל בשכמה לחמד נוסחת ספרים
נטוים שכאם אברהם לישול שכרו היו מלאכים אומרים וב"י שנאמר לך

אכול והוגה ע"פ התומ"י וכל כך למה כרי כשיבא אברהם לישראל
אבות לפי שהיא קרובה לה ביותר ובעיקר הרברים ע"י מדרש ת
ורא וסנהדרין פ"ט ע"ב) וע"ע קהלת רבה פ"ט מ"א ובש"ס
(ז' כ"י כנדר"י נסיונות וכו' אברהם אבינו לפני הקב"ה ועקב
נ"ס נסום לישראל מצרים בנגד עשר נסים שעשה הקב"ה ל
עשה הקב"ה עשר נסים לישראל על הים (בכ"י מלך ולש"ר ל
עשה מן כנדר ע"ד הים ליתא) בנגדן הביא הקב"ה על המצרים בים ה
שם וע"ע שמונה רבה פ"א' כ"ז וע"ע מדרש ויושע (ביהמ"ד חור א')
וירעם וכו' ובספרים מצרים וכו' הרעים עליהם קולו על הים שני
הוא רק חילוף לרוב הדמיון שבין שני הפסוקים וע"ע נוסחת הגר
נלה עליהם וכו' והגהתי ע"פ הכ"י והחשך. ובכ"י עוד וכתוב ויש
(ג' בספרים מצרים באו על הים וכו' ובכ"י עוד שנאמר וברקסו ה
הגר"א טחק מלך ורמזים והלשון המסורה הוא למען היה לה

הערות לנו"ב

לאמר. כי באפס הרגו שור וברצונם עקרו אבוס. לא
חמד אחד מהם לקחתו. וירכיבם על נושא האדם.
אשר ישבו בארץ מצרים ובארץ כנען. ואת העיר
הגדלים אשר שחל ה' אלהיו אותם לאהיר לכל העמים
(ע"כ). ובעיקר הדברים ע' מגילה מ' ויברושלם
שם פ"א ה"ט ומכילהא כא ב"ר פ"ח ופסיד ותחנומא פ'
שמות מס' סופרים ו' והגוסחאות ח' משונות זו מזו
וע' מאור ענינים ה"ג ו'ע' במפרשים למכילהא
במדות סופרים ומ"ע שם. ב' ע' פדריא פ"ג ושם מונה
אתהית הצדיקים במקום אור הצדיקים ולא אתהפיש ל"י
(ג) כ"ה בכ"ה וביא אף מרעיק בקמרה אילו וכו'.
(ד) ע' אבות פ"ה מזו ופסחים נ"ד ע"א ומכילהא בשלח
מס' ד' פ"ה וספרי דברים פ' שנייה ובמ"ע אות מ' ופדריא
פ"ח בשינוים. ה' ע' ג"א פל"ד ובהערות שם אות מ"ב
והסחתנו כאן מסבכת יותר עם הפיר שרמנו עליו שם.
(ו) ע' ג"א פסדריא שם אות מ"א וע"כ בנו"ש.
(ז) ע' ספרי דברים שם קמ"ב ופס' ופס' ופס' ופס'.

יו יהיו וכו' ואנכי הגהתי אותה ע"פ גוסתם הילקוט
 ש"ת בפסוק כי כך ארוץ גורדו (אבל ע"י המלומד
 ידריש שם הכתוב דלך אכול על אברהם ע"ש.
 בכ"א ונמצא) שלם ככולם כנגדו עשה הקב"ה
 (אל במצרים כנגדו ובמספרים) וכו' כנגד
 (א) כנגד עשר נסים שעשה הקב"ה לישראל על הים
 פתחי עפי הכי ועי' משנה אבות פ"ה מ"ד ובמפרשים
 (ז) הוא ככ"א ובכ"ע מצרים וכו' קולו ע"ש "שנאמר
 ידעס אל בקולו למלוא יתו (איוב ל"ז ה') ובל"ס
 (ט) כמפרים מצרים כאלו על הים בקשת וכו' והקב"ה
 מצוי ופיצו וברקים רב וההומם (בכ"א וברקים והם).
 והוא הפסוק בתהלים כ"ב) ואין ברק וכו'
 (ל"ב זכ"ל)

[illegible]

נוסחא א פרק לנ אבות דרבי נתן נוסחא ב פרק לז מט

פירורים נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה פירורים פירורים (ט) שנאמר אתה פוררת בעוך ים (שם ע"ד י"ג). אמר להם משה קומו עברו. אמרו (לו) לא נעבור עד שנעשה לפנינו סלעים סלעים נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה סלעים סלעים (שם) שנאמר אתה שברת ראשי תנינים על המים (שם שם) והיכן משברין ראשי תנינים (ה) הוי אומר ראשי תנינים אין משתברין אלא על הסלעים (ז). אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה לנו יבשה נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה יבשה (שם) שנאמר הפך ים ליבשה (שם ס"ו ו') ואומר ובני ישראל הלכו ביבשה בתוך הים (שמות י"ד כ"ט) כא). אמר להם משה קומו עברו. אמרו (לו) לא נעבור עד שנעשה לפנינו חומות נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה חומות (שם) שנאמר חומה מימנים ומשמאלם (שם שם כ"ב). אמר להם משה קומו עברו. אמרו לו לא נעבור עד שנעשה לפנינו נאדות נטל משה את המטה והכה על הים ונעשה נאדות (שם) שנאמר נצבו כמו נד נולים (שם ס"ח כ"ג). ומים שבין הגזרים ירדה אש וליחתן שנאמר כקדח אש הכמים מים תבעה אש להודיע שמך לצריך (ישעיה ס"ד א') (ד) והיו הנודות מושכין

יירדה בענן שנאמר וירד ה' בענן (שם ל"ד ה') (טו) יירדה בזקנים מנין וירדתי ודברתי עמך שם (במדבר י"א י"ז). יירדה בענן נזיל וירד ה' בעמוד ענן (שם י"ב ה') (טז). ועל כולם אחת בקבלה לעתיד לבוא שנאמר הנה ה' יוצא ממקומו וירד ודרך על כמתי ארץ (מכה א' ג' י') (יז) עשרה נקודות בתורה ישפוט ה' בניו ו'ב'נ'יך (בראשית ט"ז ה') הנקיד עליה שלא אמרה לו אלא כנגד הגר. א"ל שרה אשתך (שם י"ח ט') יכול שלא היו יודעים בה הנקיד עליו שהיו יודעים בה אלא להפליג (בינית) (מרעתו) של אברהם אבינו שהיו מלאכי השרת בשביל שלא יבטלו את מצות יי'. ולא ידע ב'ש'כ'ב'ה ו'ב'ק'מ'ה (שם י"ט ל"ח). בשכבה הרגיש אבל בקומה לא הרגיש הנקיד עליו שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש. והצעירה בשכבה ובקומה ידע יי'. ויפול על צוארו ו'י'ש'ק'ה'ן (שם ל"ג ד') נקוד יכול שהיתה נשיקה של אהבה (ז). רבי שמעון בן אלעזר אומר והלא כל מעשיו של עשו בתחלה של שנאה היו חוץ מזה שהיה של אהבה. לראות א"ת צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) יכול את צאן אביהם היו מרעים באמת גדי רך ושוחטים אותו כא). כל פקודי הרים אשר פקד משה ו'א'ה'ר'ן (במדבר ג' ל"א) יכול שהיה אהרן עמם בשורה (כ). או בדרך ר'ח'ל'ק'ה' (שם ט"ו י') שהיה רחוקה ודאי הנקיד עליו שאינה אלא קרובה (כ). ו'נ'ש'י'ם' עד נופח אשר על מירבא (שם כ"א ל') יכול שהגיעו עד מירבא הנקיד עליו שלא הגיעו עד מירבא (כד). ועשרון ע'ש'ר'ו'ן (שם כ"ח י"ג) יכול שהוא מעון שני עשרונים על כל כבש וכבש הנקיד עליו שאינו מעון אלא אחד על כל כבש (כ).

הערות לנ"א

(יט) בכ"י א"ל משה וכו' אין אנו יכולין לעבור עד וכו' נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה פירורין פירורין וכו' והוספתי ע"פ ההמשך וע"פ הכ"י ובכ"י מביא כל הפסוק ומסיים היכן משברין ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים והוא נתן שם בסוגרים (ז) בכ"י א"ל קומו עברו וכו' וכו' וכו' וכו' נטל משה מטהו והעמידו על הים ונעשה הים וכו' המים והיכן משברין ראשי תנינים הוי אומר על הסלעים ואומר אתה רצצת ראשי ליתחתננו כאכל לעם לצייס ע"כ והוספתי והגהתי ע"פ הכ"י. (כא) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים יבשה נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה יבשה שנאמר ובני ישראל וגו'. (כב) בכ"י א"ל משה וכו' א"ל אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים חומות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה חומות וכו' והוספתי ע"פ הכ"י. (כג) בכ"י א"ל משה וכו' אמרו לו אין אנו יכולים לעבור עד שנעשה הים נאדות נטל משה מטהו והטילו על הים ונעשה נאדות נאדות (מן נטל עד נאדות הוא בכ"י על הגליון) ובעיקר הדברים ע"י מביא ששלה פ"ד כפסוק ואתה הרם את מכך ותחנמם שם ומדרש תהלים קי"ד וקל"ו ויכליתם בחקוק ובנויב פליח ובמפרשיו קדמונים לאבות ובפירשיו שם בחוספה בשם ר' משה ב"ר ממתיהו מוכחא כל פוסקא זאת מהאדרינ' והוא מסכמת בתוכן הדברים עם נוסחת הכ"י ובסידורן עם נוסחת הפסוקים ע"ש. וע"ע במ"ע אות ג' בסכילתא שם שכתב והאמת שמנין עשרה לאו דוקא אלא כלומר הרבה נסים וע"ע בערך עשר. (כד) בכ"י וירדה אש סן השמים ולהטתן וכו' ובפסוקים ומנין שבין הגזרים והגהתי ע"פ הכ"י וע"י נוסחת

הערות לנ"ב

להלן זעקת סדום וגו'. (טו) הוספתי ע"פ הגו"ש וע"ע לקמן. (טז) הגהתי מסבא והיא היירדה גבי מעשה דמשה ומרים ובכ"י וירד ה' בענן אבל ה' הוא היירדה דבזקנים שכבר חשבה ובגו"ש יירדה אחת באהל שנאמר וירד ה' באהל בעמוד ענן אבל לא מצאתי מקרא כזה. ובכ"י יירדה בסני כשאמר לו אספת לי שבועים איש וגו' וירדתי ודברתי עמך שם יירדה דכתיב וירד ה' בענן וירדה באהל שנאמר וירד ה' בכ"י ועל כולם ענן ע"כ. והוא קטוע ומשובש יי'. בכ"י ועל כולם אחר בקבלה וכו' ובעיקר הדברים ע"י נ"א פליד ובהערות שם אות ל"ב. יח) בגו"ש שהיו יודעים בה אלא להפליג מדרעו של אברהם שהיו מלאכי השרת וכו' ואולי יש להשלים ולהגיה בשביל שלא יבטלו אותו מצוות הכנסת אורחים ודיל ששעו עצמן כאינן יודעין ואז יחשוב אברהם שהם אנשים ויוכל לקיים בהם מצות הכנסת אורחים ובעיקר הדברים ע"י נ"א פליד ובהערות שם. יט) בכ"י נקוד על בקומה לומר שבשכבה לא הרגיש ובקומה הרגיש והצעירה בשכבה ובקומה הרגיש ע"כ ובגו"ש נקוד שבשכבה לא הרגיש ובקומה לא הרגיש ע"כ וע"י נ"א ובהערות שם אות כ"ב. וראה שבכ"י עירוב נוסחאות יש כאן, (ב) בליים איזה קטעא כאן וכן לקמן בכמה כבות

ויש להשלימה ע"פ נ"א שם וע"ע בהערות שם אות כ"ג. וע"ע בגו"ש. כא) אולי יש להגיה מביאים גדי רך ושוחטים אותו כדי לאכול ולהתפתות וע"י בגו"א שם ובהערות אות כ"ד וע"ע בגו"ש. (כב) אולי יש להגיה עמם בספרי וע"י נ"א ובהערות שם אות כ"ה וע"ע בגו"ש. (כג) ע"י נ"א שם. (כד) בכ"י הנקיד עליו שלא הגיעו עד מירבא לכך נקוד עליו עד ולא עד בכלל ע"כ וע"י נ"א ובהערות שם אות כ"ז. (כה) ע"י נ"א ובהערות אות כ"ח וע"ע.

הנסתרות לה' אלהינו וה'ג'ל'ו'ת לנו ולבנינו עד עולם (דברים כ"ט כ"ח) והלא אינו נקוד אלא עד (הא) [העין] יכול שהן גלויין לנו בעולם הזה ובעולם הבא אינן גלויין לנו (שנאמר) [ת"ל] הנסתרות לה' אלהינו והנגלות לנו ולבנינו להם שבכולם הוא אינן גלויין לנו אבל גלויין לנו לעתיד לבוא (כז), וכדא' ויהונתן בן גרשום בן מנשה (שופטים י"ח ל') וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שעשה כמעשיו של מנשה לפיכך נתלה כמו מנשה (כז). אמר רבי שמעון בן אלעזר עתידה היא הנון הזאת ליעקר ממקומה לעתיד לבוא (כח). ולמה נקוד על כל האותיות הללו אלא כך אמר עזרא אם יבוא אליהו ויאמר [למה] כתבתה אומר אני לו כבר נקדתי עליהם ואם יאמר [לח] [לוי] יפה כתבתה אותה הריני מוסק נקודותיהן מעליהן כפ' :

עשר תולדות מות בתורה אלה תולדות השמים והארץ (בראשית ב' ד'). אלה תולדות נח (שם ט' ט'). אלה תולדות שם (שם י"א י'). (אלה) [ואלה] תולדות תרח (שם י"א כ"ז). (אלה) [ואלה] (שם ל"א א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א') (ל) :

פרק לח עשר נסיונות נסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר שנאמר וינסו אותי זה עשר פעמים (במדבר י"ד כ"ב) מה ת"ל זה אלא זה האחרון קשה מכולם היה. רבי יהודה אומר אחת עשרה הוא א'. רבי אלעזר בן יהודה אומר אמר הקב"ה אילו עשו ישראל תשובה לפניי הייתי מוחל להם על עשרה נסיונות. ואילו הן הראשון במאז שנאמר ובאז באתי אל פרעה (שמות ח' כ"ג). ואחר על הים שנאמר וימרו על ים סוף (תהלים ק"ו י'). רבי יהודה אומר אחד על הים ואחד בים סוף ואחד ברפידים שנאמר מה תריבון עמדי (ומה) [מה] תנסון את ה' (שמות י"ז ב'). ואחד במרה שנאמר שם ישם לו חק ומשפט [וגו'] (שם שם כ"ה). ואחד בשליו שנאמר מי יתן מותנו ביד ה' (אחד במצרים) [בארץ מצרים] (שם ט"ז ג') (ב) ואחד במן שנאמר ונפשנו קצה בלחם הקלקל (במדבר כ"א ה'). ואחד בתבערה ואחד במסה ואחד בקבירות

הערות לג

(כו) ע"י נזא ובדוגמאות הרמזות שם באות כ' ולא מצאתי כעין זה וד"ל ע"י ולא עד בכלל. (כז) בכ"ה נתלה הנזין של מנשה. (כח) ע"י נזא ובהערות שם אות י"ז ואולי חסר כאן הענין דשני סיסמין (כלומר ב' נזיקין ועלה קאי שיעקרו הנזין וזה הוא גלוי לעתיד לבא וצ"ע. כט) הגהתי מסבירא וע"י נזא ובהערות שם אות כ"ט. לו אינם ככאן רק וע"י לעיל אות י"ג. פ"ד א' ע"י אבות פ"ה מ"ד וע"י נז"ב ריש פ"ה הגהתי. ובספרים הרמזות שם באות כ' ולא ימצא בהן כעין דברי ר' יהודה ואפשר דנשתרבו מרביו ר' יהודה לקבן דמות כ' על הים וע"י נזא במדבר י"ד כ"ב וצ"ע. (ב) הגהתי מסבירא וכמו שהוא במקרא שם.

הגריא וע"י תימ"י. (כה) בכ"י נזרות של שמן ורובש ירדו לתוך פיהם של תינוקות והיו יונקים שנאמר וכי וי"א מים היו נובעים להם מן הים ושותק כפני שמימיהם מלוחין הן ובתומי נזא הבקיע להם וכי וע"י מכלתא ותחומא שם ומדרש תהלים שם. ובפ"ד א' מ"ב. (כו) מן ועני עד שלא יצטערו ליתא בכ"י. (כז) בכ"י ר"א ביד יעקב אומר תהים קפה (ובכ"י קפה להם) למעלה ועברו בני כרי שלא יצטערו וכי וע"י מדרש תהלים שם ומכלתא ותחומא שם ובספיקא קפאו תחומא.

הערות לנ"א

פ"ד א' ע"י אבות פ"ה מ"ד וע"י נז"ב ריש פ"ה הגהתי. ובספרים עשרה נסיונות נסו אבותינו ובכולן לא נמצאו שלומים. ובכ"י עשרה נסים נעשו לאבותינו במצרים ועשרה על הים עשר סבות הביא הקב"ה על המצרים במצרים ועשר על הים עשר נסיונות נסו אבותינו להקב"ה במדבר ובכלם לא נמצאו שלומים ובכ"י עשרה נסים וכי בכ"י עשר נסיונות נתנסו אבותינו לפני הקב"ה ובכולן נמצאו שלומים. דברים היו כאן והסופים כתבו אב"ב שישפא. (ב) בכ"י אלו הן וכי ובעיקר הדברים ע"י ספי דברים מ"א ערבין מ"ו ע"י מדרש תהלים צ"ח וילקוט שם וברכיה ולעיל פ"ט וע"י תרגום יונתן בפסוק זה ובקדמוני הספרים למשנה זאת. (ג) בספרים עשו להם עגל מסכה ובכ"י במדבר שיעשו העגל שנאמר ויעשו עגל במדבר ובל"ס צ"ל יעשו עגל בחורב ובכ"י שהגהתי בסנים וע"י מדרש תהלים ק"ו וע"י במדבר כ"ד א' בתרגום יונתן שם והגריא הגיה לפי הספרי וא"י. (ד) ע"י ספרים והגריא הגיה בערבה מה שעשו במרה וכי וצ"ע. (ה) כל וי"א זה ליתא בכ"י וע"י הגריא ובעיקר הדברים ע"י סתדרין ק"ג ושמי רבה מ' כ"ד ס"א ובכ"י.

שמן ורובש לתוך פיהם של תינוקות והן יונקין מהן שנאמר ויניקו דבש מסלע (דברים ל"ב י"ג). ויש אומרים היה יוצא להם מים חיים מן הים ושותין בתוך הגזרים לפי שמימי הים מלוחים הן שנאמר נוזלים. ואין נוזלים אלא מתוקים שנאמר באר מים חיים ונוזלים מן לבנון (שיר השירים ד' ט"ז) (כה) ועניי כבוד למעלה מהם שלא ישלש בהן השמש ועברו ישראל כי כרי שלא יצטערו (כז). רבי אלעזר אומר תהום כפה עליהם למעלה ועברו כי ישראל כרי שלא יצטערו. רבי אלעזר ורבי שמעון אומרים מים העליונים והתחתונים היו מנעוין את המצרים שנאמר וינער ה' את מצרים בתוך הים (שמות י"ד כ"ז) (כז) :

פרק לד

עשרה נסיונות נסו אבותינו להקדוש ברוך הוא במדבר (א) ואלו הן. במדבר. בערבה. מול סוף. בין פארן. ובין תפל. ולבן. וחצירות. ודי זהב (דברים א' א') (ב). במדבר שעשו את העגל שנאמר יעשו עגל בחורב (תהלים ק"ו י"ט) (ג). בערבה על המים שנאמר ויצמא שם העם למים (שמות י"ז ג') (ד). וי"א זה פסלו של מיכה (ה). מול סוף עד שהמרו על ים סוף. רבי יהודה אומר המרו על הים המרו בתוך הים שנאמר וימרו על ים

תולדות ישמעאל (שם כ"ה י"ג). (אלה) [ואלה] תולדות עשו (שם ל"א א'). (אלה) [ואלה] תולדות אהרן ומשה (במדבר ג' א') (ל) :

ביום סוף (ההלים ק"ז ז') בן פארן במרגלים [שנאמר] וישלח אותם משה ממדבר פארן [במדבר י"ג ז'] ובין תופל אלוד דברי תפלות שתפלו על המן [ז'] ולבן זה מחלוקותו של קרח [ט'] וחצירות על השליו דרי שבעה [ז'] ובמקום אחר הוא אומר ובתבערה ובנסה ובקברות תתאוה [דברים ט' כ"ג] ודי והב אמר להם אהרן דייכם חטא זה שהבאתם לענל יא' רבי אליעזר בן יעקב אומר די הוא עון זה שילקו בו ישראל ככאן ועד שיחיו המתים [י']

עשרה שמות של שבח נקרא הקדוש ברוך הוא אלו הן. שם אלף דלית. יוד הא ואו' הא. אלהים. אלוה. אלהיך. אלוהים. אל. אלוה. שד"י. צבאות יי'. אמר רבי יוס' חלוק אני על צבאות שנאמר ופקדו שרי צבאות בראש העם [שם כ' ט'] יד' :

עשרה שמות של גנאי נקראת ע"ז אלו הן. שקוצים. גילולים. מסכות. פסילים. אלילים. אשרים. חמנים. עצבים. און. ותרפים [ט'] :

שני סמנויות אמורות בתורה בפרשה קטנה ואיו היא פרשה קטנה ויהי כנסוע הארון [ואמר משה ובנוחה יאמר] [במדבר י' ל"ה ל"ו טז]. רבן ישמעון בן גמליאל אומר עתידה פרשה זו שתעקר ממקומה ותכתב במקום אחר [טז] :

כיוצא בו וירונתן בן גרשום בן מנשה [שופטים י"ח ל'] [ז'] וכי בן מנשה היה והלא בן משה היה אלא לפי שלא נדמו מעשיו למשה אביו לפיכך תולין במנשה יי'. כיוצא בו אלה

הערות לנ"א

(י) בכ"י מול סוף לשום מה שעשו על ים סוף [בכ"א שעשו על הים] ר"י אומר אף על הים המדבר שנאמר וימרו על ים ביום סוף וע"י ערכין [וספרי שם. ז'] מן שנאמר עד פארן [לחא בכ"י והוספתי בספרים ע"ס המהסך ובספרא. ח'] בכ"י ובין תפל אלו תפילין שתפלו על המן ובכ"א ובין תפל שתפלו וכו'. וע"י בספרי שם. ט'] ע"י הגר"א דמגיה ובין תופל שתפלו על השליו ראשון ולבן במן ובספרי אבות כ"י מצאתי שכתב בספרו בבא זאת לפי שבאותו פרק פרה מקלו של אהרן וע"י בתומי ובספרים וצ"ע. (י) בכ"א שבתומי ובכ"י וחצירות זה עריות וגם זה קשה ובספרי אבות כ"י מפרש לפי שנאמר וישמע את העם בוכה למשפחותיו. וע"י בתרגום יונתן למקרא זה והוא מסכים עם נוסחת הספרים. (יא) בכ"א דייכם תמא זהב וכו'. ובכ"י מן דייכם עד לענל [לחא וע"י פרק א' דשקלים הלכה א' (יב) בן הוא בכ"י ובספרים די הוא ע"ז זה י"ל ק' ישראל וכו' ויהי מנהרין ק"ב ע"ב וירושלמי העניט פיר' ח"ח. וע"י מפרשים שנתפלו לכוון מה מספר העשר ולא נתיישב דעתו בדבריהם וכבר כתב המאורי על פיסקא זו ואף באבות דר"ב נתחברלו הדברים וע"י ג"ב פליח ובעקרה ג' שם. (ג) בספרים ויוד הא' י"ה ותהתי ע"ס כ"י וע"י עוד אל אלוה אלהים אלהך אלהים יי' שדי צבאות ובכ"א יוד הי אל וכו' בכ"י אלהים אלהים אלהים יי' וכו' וע"י שבועות וכו' ע"א

תתאוה שנאמר ובתבערה ובנסה ובקברות תתאוה וגו' [דברים ט' כ"ג]. ואחר במדבר פארן שזמרים את הארץ [ג'] :

ובנגדם עשה להם חקב"ה עשרה נסים על הים [ד]. עשאו חומות חומות. אין חומה שאין בה מגדל. אין מגדל שאין בה שומר. שהיו מלאכי השרת משמרים את ישראל בשביל שלא ינזקו. אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו הלאך אנו יכולים לעבור בין החומות האלו שנאמר והמים להם חומה מימינם ומשמאלם [שמות י"ד כ"ט]. הקיף לבו של ים ועלה הים והיה ממלא את כל נדויותיו [ה]. עשאו כמין [כפוס] [כ"פין] (י) שנאמר נקבת במיני ראש פרזו [חבקוק ג' י"ד]. אמר להם משה בואו ועבורו. אמרו לו כשהיו המים מלמטה ואויר מלמעלה לא היינו יכולים לעבור ועכשיו שהמים מלמעלה ואויר מלמטה על אחת כמה וכמה [ז]. עשאו כמין פלמיות שנאמר ראש פרזו אין פרזו אלא פלמיות שנאמר פרזות תישב ירושלים [זכריה ב' ח'] :

הערות לנ"ב

(ג) ע"י בכ"א ובהערות לכל פיסקא זו ובכל הדוגמאות הרמזות שם אין גם אחת מסכמת עם הדברים כאן תם כל סידור הדברים היא זר ומסורס מאד ובמגן אבות במשנה שם כתב וכן שמו שם [באדריג] ועל כולו הוביחן משה שנאמר אלה הדברים אשר דבר משה אל כל ישראל במדבר זה כיצשה הענל בערבה על המים זה פסל מיכה שעבר בים שנאמר ועבר בים צרה. בין פארן במרגלים ובין תופל דברים שנתפלו על המן ולבן זה מחלוקותו של קרח שהוא אומר באותו פרק והנה פרה מטה אהרן וחצירות על העריות בוכה למשפחותיו על עסקי משפחותיו ובתבערה ובנסה ובקברות תתאוה הרי כאן עשרה ע"ב. (ד) אין פסק שכל פיסקא זו אין מקומה כאן וע"י נ"א פליח ובהערות שם אות ז' [ה] ע"י נ"א שם ובתעירות שם אות כ' [ו] והדברים כאן מסכמים עם מדרש תתלים ק"ד אלא שהם מדולדלים קצת וע"י מביטא בשלח בפסוק בלב ים. (ו) תהתי ע"י מדרש תתלים. (ז) ע"י מדרש תתלים ובכ"א הרא"ש שם ודחוק.

וירושלמי מגילה ע"ה ע"ד ומכילתא דמשפטים מסכת דכסא פ' כ' ומס' ספרים פיר' וע"י מפרשים ונוסחת הגר"א ויותר נראה לתקן הכל ע"י ג"ב פליח הקרובה לסיגנון המבולחא ע"י. (יד) הצנתי נוסחת הכ"י והנ"א שבתומי ובספרים אמר ר' יוסי הלגנו על וכו' ונוסחתנו קרובה יותר לנוסחת הירושלמי והמס' ספרים ע"י. (טז) בספרים עשרה שבות נקראו אלילים שם גנאי והצנתי נוסחת הכ"י ובספרים ישנים עשר שמות נקראו ע"ד שם גנאי ועתומי. ובכ"י עוד שקצו גלולים מסכת פסילים אשירים המנים און ותרפים [בכ"א עול ותרפים] ובכ"א שבתומי טלאים ותרפים ולא איתפריש לי. וע"י תריס ריש פ' קדושים ובמסורת התלמוד שם אות ל' ובמכילתא במשפטים שם ובמס' שם אות קל"ה ע"י וע"י בכ"י שם. (טז) הוספתי זה ע"י הכ"י. (ז') בן הוא בכ"י ובספרים ישנים והנה ע"י נ"א שבתומי ראוי היה פרשה זו וכו' ואצ"ו שבת קט"ז ע"ב ספרי בהעלותך פ' פיר' ויבליקט בפסוק זה ומס' פ"ו ע"י בספר מנחת שי על פ"שה זו. ואני חושש שהיו בכאן מנזים כל ה"י נזונים המנוחיות שבמקרא שה"כ"י המנחת שי שם והביאם כאן תחת מספר עשר לפי שאין דרכו לריוק בין ט' לעשר ופיסקא זאת שלפנינו היא רק שיוך קטן מהמאמר הזה. (יח) בכ"י כל פיסקא זאת ליתא ובכ"א מן ויהונתן עד תולין במנשה ליתא. וע"י ב"ב קט"ז ע"ב וירושלמי ב"בית פ"ט ושיר

שני בני היצירה העומדים על אדון כל הארץ (זכריה ד' יד) זה אהרן ומשיח ואינו יודע איזה מהן חביב כשהוא אומר בשבעה ה' ולא ינחם אתה כהן לעולם (על דברתי מלכי צדק) (תהלים ק"ה) הוי יודע שמלך המשיח חביב יותר מכהן צדק (י). הרי הוא אומר יכרסמנה חזיר מיער (שם פ' יד), יכרסמנה חזיר מיאור כתיב, יכרסמנה חזיר מיער (זו מלכות רומי), שבזמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם דומות עליהם כחזיר מיער, מה חזיר מיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקה בני אדם כך כל זמן שאין ישראל עושים רצונו של מקום אומות העולם מושלין בהן כחזיר של יאור מה חזיר של יאור אינו הורג נפשות ואינו מזיק לבריות כך כל זמן שישארל עושין רצונו אין אומה ולשון הורגין בהן ומזיקין בהן ולא מלקין אותן לכך נכתב חזיר מיאור* (י); עשר נקודות בתורה אלו הן. ישפוט ה' בניו ובניד

הוציא להם מתוקים מתוך מלוחים והיו ישראל שותין מהן שנאמר ויוציא נזולים מסלע ויורד כנדרות מים (תהלים ע"ח ט"ז), עשאו כמיט שנאמר דרכת בים סוסך חומר מים רבים (תהלים ג' ט"ז), ולהלן הוא אומר ויצב מים כמו נד (תהלים ע"ח י"ג) כנר (שנתנתכם) (שנתנו) בין שתי חצרות ח', עשאו ערמות שנאמר וברוח אפך נערמו מים (שמות ט"ו ח'), עשאו פרייות שנאמר אתה פוררת בעוד ים (תהלים ע"ד י"ג), עשאו בקעה והעלה עשבים והיו ישראל ובהמתן אוכלים ורועים בהם שנאמר ככהמה בבקעה תרד (ישעיה ס"ג יד) ט; עשרה שמות נקראו לשבחו של הקדוש ברוך הוא י' ואלו הן, אל שהוא מלך, אדון שררה מרי כולה יא, אלהים שהוא

בראשית ט"ז ה' נקוד על י' שבבנין מלמד שלא אמרה לו אלא על הגר, ויש אומרים על המסילין מריבה בניו ובנידן כ), [כיוצא בו] ויאמרו אליו איזה שרה (שם י"ח ט') נקוד על אי' [שנאליו מלמד] שיודעין בה ומבקרין אחריה כא), [כיוצא בו ולא ידע] בשכבה ובקרימה (שם י"ט ל"ג) נקוד על וי' שבקרימה הראשון מלמד שלא הרגיש אלא בעמידתה של צעירה כב), כיוצא בו וירץ עשו לקראתו ויחבקו ויפול על צוואיו וישקדו (שם ל"ג ד') כולו נקוד מלמד שלא נשקו באמת, רבי שמעון בן אלעזר אומר נשיקה זו של אמת וכולן אינן לאמת כג), כיוצא בו וילכו אחיו לרעות אית צאן אביהם בשכם (שם ל"ז י"ב) נקוד על אית מלמד שלא לרעות הצאן הלכו אלא לאכול ולשתות ולהתפתות כד), כיוצא בו כל פקודי הלוי אשר פקד משה ואהרן (במדבר ג' ל"ט) נקוד על אהרן למה מלמד שלא היה אהרן מן המניין כה), כיוצא בו או בדרך רחוקה (שם ט' י') נקוד על ה' שברחוקה מלמד שלא היתה דרך רחוקה אלא מן אסקופת עזרה ולחוף בו.

הערות לנו"ב

השירים רבה פ"ב ס"ה ובענין המשך דרשה זו כאן ע' נ"ב פ"ז. (ט) בכ"ע כיוצא בו וכו' על דברתי מלכי צדק הרי שמלך המשיח וכו', ובכ"א במקום אחר כיוצא בו שנאמר אלה שני וכו' בכביע וע' תויב פ' צו פרק י"ח על פסוק זאת כשתת וגו' ואיתא התם רבי יהודה אומר יכל יזהו אהרן ובניו צריכים לשטן המשתה לעתיד ל"ב א"ה זאת משחת וגו' הא מה אני מקיים אלה שני

ח) ע' במדרש תהלים ג"כ שם הדברים משובשים ואולי יש להגיה עשאו כמו נד שנאמר נצבו כמו נד נזולים ולהלן הוא אומר וכו' כנר של חבן שהוא נתון בין שתי ערמות וצ"ע. ט) ע' לעיל סוף פ"ז ובהגיה ח' שם. י) בכ"ה של מקום. יא) בכ"ה מארי כולה.

בני היצירה וגו' זה אהרן ודוד וע"ע במדבר רבה פ"ח ס"ז ופסקתא דבתי ל' ע"א ואולי כשם נקודה זאת דלעתיד לבא נקט לרף פסקא הכא וע"ע סנהדרין נ"ד ע"ב ושיר פט"ו רמדרש באופן אחר וע"ע מפרשים וצ"ע. * (ט) בכ"י יכרסמנה חזיר מיער וזו שדי ירענה יכרסמנה וכו' אומות העולם דומות לחזיר מיער מה חזיר כיער הורג נפשות ומזיק את הבריות ומלקה את בני אדם (ד' מלות אלו ליתא בכ"א) כך כל זמן שאין ישראל עושין רצונו של מקום אומות העולם הורגין בהן ומזיקין בהם ומלקין אותם (בכ"א) ומלקין אותם ליתא) לכך נאמר יכרסמנה חזיר מיער ע"כ והשאר ליתא והוספתי ע"פ הכ"י וכן הנהתי וסוּק את הבריות במקום הבהמות אורה הורגין בהם ומזיקין בהם ומלקים אותן במקום הורגין ומזיקין ומזיקין אותם והנהתי על ע"פ ההמשך וצ"ע הכ"י ובעיקר הדברים ע' שיר השירים רבה פ"ג ס"ד וע"ע במדרש תהלים ט' ובזלכות שם ועיקר הדרשה היא שהעין במלת כייער היא ע' תלויה ולהבי נקט לה הבא. כ) כל י"א זה ליתא בכ"י וע"ע אודות כל פסקא זו ספרי במדבר פ"י ס"ז במדבר רבה פ"ג ס"ג ומס' ספרים פ"ו וילקוט בהעלותך רסו תשיב' ומדרש משלי (דפוס ח"ג ר"ס) בספוק בשפתיו ינכר שונא וגריב פליו ובערך ערך נקד. כא) בכ"י שהיו ידעין וכו', והוספתי ע"פ הכ"י וע"ע ההמשך וע' בסקומות ה"ל וע"ע ב"ז ע"א ובר' מ' איתא ובפירוש שם בפסוק זה. כב) בכ"ע כיוצא בו וכו' נקוד על ואי שבאמצע ובקצה מלמד שלא הרגיש בה בעמידתה של צעירה, ובכ"א נקוד על ואי של באמצע ובקצה של בכ"ה מלמד שלא הרגיש בעמידתה של צעירה, ובספרים הוא נקוד על בשכבה ובקומה נקוד וכו' והנהתי והוספתי ע"פ הכ"י וע"ע ההמשך וע' בסקומות הנ"ל וע"ע נזיר כ"ג ע"ב ובמפרשים ובכ"ש שם ובר' נ"א מ"ח וע"ע בערך ערך וא"ו וסוף המאמר הוא קשה עד מאד וע' הגריא שםנה שרונים בעמידתה של צעירה וצ"ע. כג) בכ"ע נקוד על וישקדו מלמד שלא נשקו אמת אכר רשביא זו נשיקה הלויים ולכלם אין אמת, ובכ"א אריא זו נשיקה לאמת ולכלם אין לאמת וע"ע ב"א שבתוכי וע' בסקומות הנ"ל וע"ע ב"ר פ' ע"ה ס"ט ובכ"י ובספרי איתא רשביא אומר וע"ע בשיר השירים רבה פ"ז ס"ד. כד) בכ"ע למה נקוד וכו' מלמד שלא הלכו לרעות אלא וכו' ובכ"א למה נקוד על ע"ן שלא וכו' וע' בסקומות הנ"ל וע"ע בב"ר פ' מ"ד ס"ה. כה) בכ"י כיוצא בו אלה פקודי הלויים וגו' למה נקוד על ואי של אהרן מלמד וכו' וע' תויב' וע' בסקומות הנ"ל וע"ע בבכורות ד' ע"א והנה מספרי ומספרי שם משמע שכל התיבה נקודה וברבה שם מוכח כנוסחה הכ"י וע"ע בחירושי הרש"ש שם אות כ"ג. כו) בכ"ע כיוצא בו וכו' למה

כִּי־יֵצֵא בּוֹ וְנֹשִׁים עַד נֹפֵחַ אִשִּׁיר עַד מִדְבָּא (שם כ"א ל') נִקְדָּה
עַל רִישׁ שְׁבַאי־שִׁיר לָמָּה מִלְמַד שֶׁהַחֲרִיבּוֹ הָאוֹמוֹת וְלֹא הַחֲרִיבּוֹ
הַמְדִּינֹת (כו). (כִּי־יֵצֵא בּוֹ) וְעִשְׂרוֹן עִשְׂרוֹן (שם כ"ב מ"ו) שֶׁל
יוֹם טוֹב הָרֵאשׁוֹן שֶׁל חַג הַסֻּכּוֹת נִקְדָּה עִשְׂרוֹן בְּיוֹד לָמָּה
מִלְמַד שֶׁלֹּא יִהְיֶה שֵׁם אֶלֶּא עִשְׂרוֹן אֶחָד (כח). כִּי־יֵצֵא בּוֹ
הַנִּסְתָּרוֹת לֵה' אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלוֹת לִנְיוֹ וּלְבִנְיָנוֹ (דְּבָרִים כ"ג כ"ח).
נִקְדָּה עַל לִנְיוֹ וּלְבִנְיָנוֹ וְעַל ע' יִשְׁבַּעַד לָמָּה אֶלֶּא כִּךְ אֹמֵר
עֲזָרָא אִם יֵבֵא אֱלֹהֵיוּ וְיֹאמֵר לִי מִפְּנֵי מָה כָּתַבְתָּ כִּךְ אֹמֵר
אֲנִי לוֹ כְּבֹר נִקְדָּתִי עֲלֵיהֶן וְאִם אֹמֵר לִי יִפֶּה כָּתַבְתָּ אַעֲבֹר
נִקְדָּה מַעֲלֵיהֶן (כט):

יֵאָחֵת עֶשְׂרֵה הָיָא כְּתִיב בִּיּוֹד בְּתוֹרָה ל'. הָרֵאשֹׁן
הוּא וּמֶלֶךְ בִּלְע הָיִיא צֹעֵר (בְּרֵאשִׁית י"ד ב'). הָלֵא הוּא אִמֵּר
לִי אַחֲוִיתִי הוּא וְהָיִיא גַם הוּא אִמֵּרָה אֲחִי הוּא (שֵׁם כ' ה')
הוּא מִצְנָת וְהָיִיא שְׁלַחָה אֶל חֲמִיה לֵאמֹר (שֵׁם ל"ח כ"ה).
וְכִי יָשׁוּת מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר הָיִיא לָכֶם לֹאכְלָה (וַיִּקְרָא יִצְחָק לֵאמֹר).
וְהָיִיא הַסֶּכֶה שְׁעַר לְבִי (שֵׁם י"ג י'). וְאִם יִדְאָנָה הַכֶּהֱן [וְגו'] וְהָיִיא
כֹּהֵן (שֵׁם שֵׁם כ"א). וְהָיִיא תִרְאָה אֶת עֵרֻתוֹ (שֵׁם כ' י"ז). אֶת
אֲבִיהָ הָיִיא מַחֲלֵלֶת (שֵׁם כ"א ט'). בְּקִנְאוֹת וּנְסֻמָּתָהּ וְהָיִיא
נִטְמָא [וְגו'] וְהָיִיא לֹא נִתְמַשָּׁה (בְּמִדְבָר ה' י"ג) אוֹ עֵבֶר עָלָיו
רוּחַ קָנָא וְקָנָא אֶת אִשְׁתּוֹ וְהָיִיא לֹא נִטְמָא (שֵׁם שֵׁם י"ד ל' א):

דיין. ה' שהוא רחמן יב). אהיה אשר אהיה.
אהיה (לגאולה לשעבר. אשר אהיה לגאולה
לעתיד) יג). חנון שהוא נותן מתנות חנם.
ארך אפים שהוא מאריך (פנים) אפים עם
הרשעים. וורב חסד שהוא משה כלפי חסד.
דבר אחר ורב חסד שהוא מרבה נמילות חסד
עם כל באי עולם יד). שדי שדייו לעולם
שהוא סלך (עולם) עליון. ד"א שדי כשברא
המקום את העולם הוולך ומהלך עד שנאמר
לוי יד). לכך נקרא אל שדי טו). צבאות שהוא
צבא על כל צבאיו. צבאות צבאות
צבאות שכל המצות בו טז).

עשרה שמות נקראו גלולים אחרים
באחרונה נעשו בימי אנוש וכן הוא אומר
חדשים מקרב באו לא שערום אבותיכם
(דברים ל"ב י"ז) עליהם כדרך שעמדו על הר
סיני שנאמר ורוח על פני יחלוף וכו' יעמוד
וול אמיז מראהו תמונה לנגד עיני דמסה
וקול אשמע (איוב ד' י"ז וי"ח) גלולים שהם
עומדים כגלגלים (חנניס שהם עומדים בחמה.
אשרים שהם מתאשרים לעובדיהם (י"ט) פסילים

שהם פוסלים את עובדיהם. אליילים שהם מביאים אליא וכבא לעובדיהם כ), חללים שהם חלולים כא), פרוקים שרם מתפרקים כב), תרפים שהם (מתרפאים) (מתרפים) כג), מצבות שמציבים אותם מעבה כד), מסכה שמסכין אותה : עשרה דברים שקולים כנגד כל (חכירות) (עבירות) שבתורה שמע, ותפלין, וציצית, שבת, ועבודה, ומילה, מעשרות, דין, וצדקה, ורחוק עבודה זרה כה):

יֵאָדוּת שְׁבִתוֹרָה. (מִלֵּךְ) וּמִלֵּךְ] בִּלְעָד הִיא צוּעָה (כְּרֹאשִׁית י"ד ב'). הֲלֵא הוּא אִמְרָ לִי אַחֲוִיתִי הִיא וְהִיא נָם הִיא אִמְרָה אֲחִי הוּא (שָׁם כ' ה'). הִיא מִצְעָתָ וְהִיא שְׁלָחָה אֶל חֲמִיהָ (שָׁם ל"ח כ"ה). וְכִי יָמוּת מִן הַבְּהֵמָה אֲשֶׁר הִיא

הערות לנו"א

(יב) בכיה אלוה שהוא וכו'. (יג) כן הוא בכיה ובגשם
 וכו' כי אלה אשר אהיה לשעבר לנאולה לעתיד.
 (יד) בכיה שהוא מרבה גשם בעולם. (טו) בכיה דא
 שרבה את העולם הולך ומחלף עד שנאמר לו י
 ו' להגיה יב עי' בביר פיה סח ובגשם (טז) אולי
 ש' להגיה שהכל צביון לו ובגשם הכל צביונות של
 שכל המצות וכו' י' שיר השירים שכל פיו
 ובעוקר הדברים י' גי' פלד ובהקדוח אות י' ד שם
 ונוסחא זו מסכתא ביותר עם המכילתא הרמוזה שם.
 (יז) פ' סבילתא יתרו בפסוק אלהים אחרים וספרי
 דברים פ' ו' ובמעי' שם ופי' שיה' ובמעי' שם ופי'
 שיה' ובמעי' שם אות כיד. והפירוט של חאריס פ'
 מסמכים עם דברי רבי ואולי יש להשלים ולהגיה דא
 ש' שרע' לא ש' אלהים ולא נהדראו מהם כדרך
 ש' ש' וכו' ובפסוקא שיה' בספרי פ' וציע.
 י' בכיה כגללים ודומן. (יט) י' גי' שם ובהקדוח
 אות טו ובפרט בהתורת כהנים הרמז שם ואולי יש
 להגיה מתאשרים מעובדיהם ש' אלה היו נופלים לארץ
 ו' להגיה כד תוכי' שם. כ' בכיה וכו'. אולי יש
 להגיה כאן ד' אלוהים שהם חלולים עם חובי' שם.
 (כ) אולי יש להגיה עצבים שהם נעשים פרקים
 ובתחת' שם. (כג) בתחיל תרפסם שהם מרקים
 (כד) בכיה ש' מצבים אותה ומלת מצבה ריבוא.
 (כה) י' פסיקתא רבתי כ"ט י' דאיתא התם י' מצות

נקוד על ה"א שברחוקה מלמד שלא דרך רחוקה כמש' אלא וכו'.
ובכ"א נקוד על ח' ללמד וכו' ויע' במקומות הנ"ל ועי' בפסחים צ"ג
ע"ב וירושלמי שם פ"ט ה"ד וברכש ש' הוא בכ"א ועי' ב"ד משה
ועי' בסנהדרין פ"ה (כו) בבב"ע נקוד על ר"ש של אשר מלמד
שהראובי האומות ולא ההרובי המדינות. ובכ"א נקוד על ד' שבב"ע
מלמד שההרובי האומות וכו' וכן הוא ג"כ בב"א שבתוב"י וקומט'ו
גירסא זו ובפסחים הוא שלא ההרובי האומות אלא המדינות עי' בברכה
ועי' בפסחים ובנוסחת הגר"א ובמדרש הגדול ש"פ ה' חוקת
מצאתי מלמד ששייכו מקצת ולא ההרובי הכל וקדוב לזה הוא במדרש
משלי ויעי' בגי' שם. (ח) בב"י כיוצא בו עשרון עשרון לכבש האחד
נקוד על י' עשרון אחד של י"ט של פסח מלמד שלא היה שם אלא
עשרון אחד בלבד ויע' במקומות הנ"ל ועי' במנחות פ"א ע"ב והמפרשים
פירשו זה י"ט דברי ר' יוסי שם וצ"ע ועי' בחי'מ' כאן ובמ"ע בפס' שם
אות נ"ד ובבב"א שם בספסוק זה והוספתו בפנים ע"פ המהסד ועי' הכ"י.
(כ) בב"י מלמד נקוד וכו' של ע"ד וכו' אליה ואמר פסח מה כתבת אותה
ואמר לו אני כבר וכו' כתבת (ובכ"א בב"ע מ"ה שאינה יכולה להקראות
ובכ"א אסלק נקדיהן) לי נקדיהם מעליהם ויע' במקומות הנ"ל ועי'
בסנהדרין מ"ג ע"א והנה אין ספק שאיזה קטעא יש כאן ויש להשיבם
ע"פ גר' ע"ש. (כ) בפסחים היה אחת עשרה היא בחורה והנה ע"י
ה"א תבטי' כפסוקים בפ"ט בבב"ע ע"א ה"א בחורה דבתי' י"ד ובכ"א מלת
י' ד' חסר. (א) בב"י ומלך בלע היא צוער הראשון. הלא הוא אמר לי
אני ימותין ה"א. היא מוצאת והיא שלחה (בכ"א עוד אל חמיה לאמר).
וכי ימותין כן בהבמה אשר היה לכם (בכ"א עוד לאכלה). היא חפצה
והיא ברה. והיא תראה את עירונה. והיא תחללה. כפיאות ונפתרה והיא

לכם לאכלה (והקרא יא ליטו). את אכיה היא מחללת (יש כ"א ט'). וראה את ערותה והיא תראה את ערותו (יש כ"ז). שבת שבתון (הוא) דאחרי מות (יש כ"ז ליא). והיא הפכה שער לכן שם יג"ו. ושפלה איננה מן העור והיא כרה (יש כ"ב). וקנא את אשתו והיא לא נממאה (בכדבר ה' יד) (כו) :

עשר מעלות נסתלקה שכינה ממקום למקום מכפורת לכרוב. ומכרוב למפתן הבית. וממפתן הבית לשני כרוכים. ומשני כרוכים לגג ההיכל. ומגג ההיכל לחומת העזרה. ומחומת העזרה למזבח. וממזבח לעיר. ומעיר להר. ומהר למדבר לג'. מכפורת לכרוב דכתיב וידבק על כרוב ויעש^ו יסמאל ב' כ"ב י"א. מכרוב למפתן דכתיב וירם כבוד ה' מעל הכרוב על מפתן הבית (יחזקאל י"ד) לה'. ממפתן ובית לשני כרוכים דכתיב ויצא כבוד ה' מעל מפתן הבית ויעמד על הכרוכים (שם שם י"ח) לה'. מכרוכים לגג ההיכל דכתיב טוב לשבת על פינת גג (משלי כ"א ט') לו'. מגג לחומת העזרה דכתיב והנה ה' נצב על חומת אנך (עמוס ד' י'). ומחומת העזרה למזבח דכתיב ראיתי את ה' נצב על המזבח (שם ש' א') לו'. וממזבח לעיר דכתיב קול ה' לעיר יקרא (מיהו"ו ט'). ומעיר להר דכתיב ויעל כבוד ה' מעל תוך העיר ויעמוד על ההר (יחזקאל י"א כ"ג) לה'. ומהר למדבר דכתיב טוב לשבת בארץ מדבר (משלי כ"א י"ט) לש'. ואחת שנסתלקה כלפי מעלה דכתיב אלקה ואשובה אל מקומי (הושע ה' י"ד) ט:

עסדרה שמות נקרא רוח הקודש אלו הן. משל. מליצה. חידה. דיבור. אמירה. תפארת. ציווי. משא. נבואה. חזון (כו):

הערות לזיכ

האמירות אולי צ"ל הממורות בתורה תרומה ומעשרות
שמיטות ויובלות והמילה וכבוד אב ואם ותחת וע"ע
בס"ע שם אות כ"ז כ"ו ע"י ג"א ובהערות שם אות
ה' שבעה את בניו וכו' ואת: במגדל שנאמר וירד
הם בכצרים שנאמר ואירד להצילו מיד כצרים (מיד
ל) באלה בעמוד הענין צ"ל וי"א ה' דברים (ל)
הזה כגור יהיה ואפת לאיש אב וכו' כי ה'
לירד ופלת לירד הוא לנ הענין בבניו) וישנה ג'ג'
ל' נוסחת ה"רא ומפרישים והחלום' סללים ע"י שמונה
דבר מיום וצ"ע ואכן לו התהוה דרכו בבא דרך ס'ס'
ס'קא כזה וגם הצטנו כבא דמקדש אשר כבא דעמוד
ל' כי י"ז וגם אל הדברים כסללים וע"ע בר' עליה ס'
ל' פלי י"ז וגם ל"ג בבני עשר השנים וכו' בפתקה ס'סנה
הדברים ס'סן שני הדברים לג' החיל וכו' ובספרים
ל' י"ס ההפך וע"ע הכי וע"ע נוסחת ה"רא ואולי י'
ל' אל ס'סן הבית ובני וע"ע ג"ח אל ס'סן הבית
וע"ע על הכרוב ובני ס'סן הבית לשני הכרובים
ל' כזה בשום מקום ואצ"ר סללים יחידים דברים
ל' וכו' בס'סן ס' ס' ר' ב' בס'סן (ל) בספרים
ל'הר דברים ועמודו הצילו ביום התוא על הר' היתות
ל' שם ובפתקה דרכי קיד ע"ב ובהערות שם ואיכה
ל' (סא) בבניו צומה קרס לתהה ובכ"א ושלוח
בנוואה ס'סה היה ובכ"א וצ"י מ"ס בנוואה צומה
נדהק בסורישו ואין ס'סן ס'סיל ס'ס'ה ה"ה

פּאַרק לײַט

שנאמר ביום זהו יצאו מים חיים מירושלים

עשרה שמות נקראת שמחה אלו הן. ששון. שמחה.
גילה. רינה. ריצה. צהלה. עליזה. תפארת. עליצה (כ) :
עשרה נקראו חיים (אלו הם) וה' אלהים אמת הוא אלהים
חיים (יְרֵמְיָהוּ י'). תורה נקראת חיים שנאמר עץ חיים היא
למחזיקים בה (משלי ג' יח). ישראל נקראו חיים שנאמר ואתם
הדבקים בה' אלהיכם חיים כלכם היום (דברים ד' ה'). צדיק
נקרא חיים שנאמר פרי צדיק עץ חיים (משלי י"א). נן ערן
נקרא חיים שנאמר אתה ה' בן ערן (תהלים קמ"ט).
עץ נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט').
ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר ונתתי צב' בארץ חיים
(יחזקאל כ"ב). גמילות חסדים נקראת חיים שנאמר כי טוב
חסדך מחיים שפתי ישבחונך (תהלים ס"ד). חכם נקרא חיים
שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י"ג ט'). מים נקראו חיים
(זכריה ד' ח) : (כד) :

עשרה נחים נעשו לאבותינו (במקדש) [בירושלים] א' לא הפילה אשה מריה בשר הקודש מעולם. ולא נפגע אדם בירושלים. ולא נכשל אדם בירושלים מעולם. ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם. ולא היתה מפולת בירושלים מעולם. לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי תנור לצלות פסחים בירושלים. המעום לא אמר אדם לחבירו לא מצאתי מטה שאישן עליה בירושלים. מעולם לא אדם לחבירו צר לי בירושלים (ב) :

הערות לנ"א

גרים הצפה במקום תפארת ואולי יש להגיה הטפה וע' ביר פ' מיד פ"ו
וגדרת בארשית פ' דר וע' נ"ב מל"ז. (מ) ככ"י ששון שפחה רנה
וככ"יא רנן) צותה צהלה עליוה פליצה הדות תפארת ובכנסאות יסנות
דיצה הדות צהלה עליוה הדות פצתה א"י תפארת עליוה ועתהו
ואולי י"א להגיה הריעה טחק תפארת ובעיול פליצה וציע
וע' פסוקא דריב קמא ע"ב ובהעורא שם אה"כ ושיר השירים יבה פ"ו
(מד) קיטתו נוסחת הספרים וכפ' שהגהו"ע ו'י' הו"מ"י נוספס"י וסנ"ס
ג"ע נקרא חיים שנאמר וע"נ החיים בתוך הגן א"י נקראת חיים וכ"י
וישילם נקראת חיים שנאמר אהלהך לגני ה' בארצות החיים ג"ה
נקרא חיים וכ"י ובכ"י"ע תורה נקראת חיים שנאמר ואתם דברים ג"ה
חכמים נקרא חיים שנאמר תורת חכם ג"ה צדיקים נקרא חיים וכ"י
ג"ע נקרא חיים וכ"י. א"י נקראת חיים וכ"י. מ"ס נקראים חיים וכ"י
ג"ה נקרא חיים שנאמר מוב חסד נקרא חיים ע"כ. ובכ"יא תורה נקראת
חיים וכ"י בככ"י"ע חכמים נקרא חיים שנאמר פרי צדק עץ חיים
ג"ע נקרא חיים וכ"י בככ"י"ע מ"ס נקראת חיים וכ"י בככ"י"ע ו"י נוסחת
הגריא ולא הבנתי וע' ילקוט תהלים רמז תתע"ד ומשילו רמז תתקמ'
במס' הפרק שאר' זה.

ויוש להעיר עוד שבכ"א אין כאן סיום הפרק אלא
ה' אשה מריה בשר הקודש ולא המריה בשר הקודש
ידוע ולא כבו הנשים אש של עצי המערכה ולא
רוחם ולא היוקנהש ועקב בירושלים. עשרה נסים
ולא נמצא פסול בעומר ובשרי הלחם ולחם הפנים
וירושלים שאישן עליהם ובספרים ישנים עשרה נסים
ה' נגע אדם וכי וי' בתומי שמסלים יעל המערה נסים
ויגנו בבית המקדש מעולם לא הסירו בשר הקודש
בירושלים אבל עוד שכשו את הענין יותר כי היה
ו כי העשרה נסים דבית המקדש הם כננים בסוף הפרק
הגהות המהורשים וכן הוא ג"כ בהאדרין ס' הפרוש של
ש' ו' וזה הנכסית מלת ב' מקדש של פרוש של
ס' ו' דירושלים לפי שקדשים קלים היו אוכלים בכל העיר
שם ווע נזכר מלים ובהערות שם אור א' יעל. ב' ביבניע
ה' בירושלים מעולם לא נגע אדם בירושלים (בבא זאת
ו' ו' במאמר משה שאישן עליה בירושלים מעולם לא

פִּרְיָה (א) בכ"ע הנוסחא עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא מעולם ולא נראה זכור בבית המטבחות ולא אימץ קרי לכהן ביום הנמצא פסול בעומר וזבוח השנים ובשתי הלחם עומדים צופים ומשתחו נעשו בירושלים וכו' ובכ"ו י' נסים וכו' בכב"ע לא אימץ קרי לכהן עומדים וכו' ועקב בירושלים ולא אמר אדם לחבירו לא מצאתי כשהיה נעשו בבית המקדש לא הפילה אשה מרים בשר הקודש מעולם ובכב"ע ישי והניחו בסרים הרשום וע' פיו עשרה נסים נעשו לא מעולם ולא הפילה אשה מרים בשר הקודש עשרה נסים נעשו לאבנו להם להשלים כל העשרה נסים. ונראה שאין כאן לתקן הנוסחאות וע' י' נוסחא זאת (ע' לקמן אות כ"ד) וע"כ מנגונים שונים הם ע"כ בהרבה מהרי"י ופישמן (זאקונין תפי) שמהר"ל הפרק ע' עשרה נסים ד' הנוסחאות כלה בירושלים. ולא הפילה אשה מרים בשר הקודש נחשב ג"כ כדורו. ועי' אבות פ"ח מ"ה ובקדמוני המפרשים שם ויזכר כ"ע ע"א ובמפרשי עשרה נסים נעשו בירושלים מעולם לא ניוק אדם בירושלים לא היתה הא"ל ע"ה הגלות) ולא היתה מפולת בירושלים מעולם לא אמר אדם לה

[עשרה דברים נאמרו בירושלים] (ג) אין ירושלים מטמאה בנגעים (ד). ואין נידונית בעיר הנדחת (ה). ואין מוציאין בה זיזין וגזמטאות וצינורות לרה מפני אהל טומאת המת (ו). ואין מלינין בה את המת (ז). ואין מעבירין בתוכה עצמות אדם (ח). ואין עושין בה מקום לגר תושב (ט). ואין מקיימין בה קברות חוץ מקברי בית דוד וחולדה הנבואה

כיון שהיו צולין את פסחיהם היתה [הארץ] בולעת (ב). ולא לן אדם חוץ מפתחה של ירושלים. ולא אמר אמר אדם לחבירו אין לי לולב אין לי סוכה (ג) אם היה הזקן שם כיון שהיו נכנסים היה הזול. לא נפגע אדם

שהיו שם מימות נביאים הראשונים. וכשפינו את הקברות מפני מה לא פינוג אמרו מחילה היתה שם שהיתה מוציאה הטומאה לנחל קדרון (י). ואין נוסעים בה נמיעות. ואין עושין בה גנות ופרדסין חוץ מגנות ורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים (יא). ואין מגדלין בה אווזין ותרנגולין. ואין ציל חזירים (יב). אין מקיימין בה אשפות מפני הטומאה (יג). ואין מקיימין בה סודר ומורה דברי רבי נתן שנאמר ותפשו בו אביו ואמו והוציאו אותו אל זקני עירו ואל שער מקומו (דברים כ"א י"ט) אין זה עירו ואין זה מקומו (יד). אין מוכרין בה בתים אלא מן הקרקעות ולמעלה (טו). ואין הבית צמיתות בה לאחר י"ב חודש. ואין לוקחין בה שכר מטות. רבי יהודה אומר אף לא שכר מטות מצעות. לא היו לוקחים בה עורות קדשים. מה היו עושים מהם רשביג אומר נותנין אותם לבעלי אושפזין. אכסניין היו שרויין מבפנים ובעלי אושפזין מבחוץ. אכסניין מערימין וגומלים כבשי מצרים שעורותיהן יפין בארבע ובחמש סלעים ובהם היו אנשי ירושלים משתכרין (טז):

כתוב אחד אומר באחד שבטך (דברים י"ב י"ד). וכתוב אחד אומר מכל שבטיכם (שם שם ה'). באחד שבטך זו שבט יהודה ובנימין. מכל שבטיכם זו ירושלים שכל ישראל שותפים בה (יז). מה היה בחלקו של יהודה הר הבית והלשכות והעזרות. ומה היה בחלקו של בנימין ההיכל והאולם ובית קדשי הקדשים וכראש תור היה יוצא ונכנס והיה חוזר לאחוריו ועליו מזבח בני יח) זכה בנימין ונעשה אושפזיכנא

הערות לניא

אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלן בירושלים ע"כ ובכ"א ליתא לכל מיסאק זו ועיין מפרשים לניסחת הגריא שהשתדלו להשלים המנין באופנים שונים ובליקוט אבות כ"י שהביא שם רוב דברי פרק זה איתא הכי עשרה נסים נעשו לאבותינו בירושלים ולא נזקק אדם לא (אולי צ"ל על ידו) כותי בירושלים מעולם ולא לן אדם בירושלים וכידו עון לפי שהטמא שחטא בלילה קרבן שחרית היה מתכפר ומה שחטא ביום קרבן ערב מתכפר ולא נכשל אדם בירושלים מעולם ולא נפלה דליקה בירושלים מעולם ולא אמר אדם לחבירו לא מוצאתי במה בירושלים שאינן עליה לעולם לא הויק נחש ועקרב בירושלים מעולם לא אמר אדם לחבירו צר לי המקום שאלן בירושלים ולא הפילה אשה מריה בשר הקדש בירושלים מעולם ע"כ ואעפ"י שגם הדברים כן הם משוכשים ומגומגמים מ"מ יש ללמוד מהם האיד להשלים נוסחתנו כאן ועי' פסיקתא דר"כ נ"ה ע"כ ותנחומא פתח בענין לינה בלא עון ועי' נ"ב פ"ט. (ג) הוספתי ע"פ ילקוט אבות כ"י וכן הגיה האחר ובקרבן הדברים עיין ב"ר כל מיסאק זאת ב"ק פ"ב ע"כ ובתוספתא דנגעים פ"ד. (ד) בכ"י ירושלים אינה (בכ"א אין) מטמא בנגעים ועי' במקומות הנ"ל ועי' בספרי פ"ב מ"ד ויומא י"ב ע"א ומגילה כ"י ע"א וירושלמי ערלה פ"א ה"ב. (ה) בכ"י ואינה נידונית וכו' עי' במקומות הנ"ל ועי' בספרי דברים פ"י ע"כ וסנהדרין ק"ב ע"כ. (ו) הגהתי ע"פ ילקוט אבות כ"י ובספרים מפני אהל הכת והטומאה ובכ"י ואין מוציאין מטמא זיזין וגזמטאות מפני המת ומפני אהל הטומאה ועי' במקומות הנ"ל. (ז) עי' במקומות הנ"ל ועי' בתורכ פ' בחקותי מ"ד ולעיל פ"ד. (ח) בכ"י ואין מעמידין בתוכה מצעות של עצמות אדם ובכ"א ואין מעמידין בתוכה וכו' כבספרים ובגמרא שם ליתא לבבא זאת ובתוספתא איתא ואין צוברין בתוכה אבל בתוספתא דפסח רביס צוקערמאנרל הוא בכב"י ועי' בשיטה מקובצת בגמרא שם. (ט) בספרי לגר תושב והגהתי ע"פ התומי והכ"י ועי' בתוספתא שם ובגמרא ליתא לבבא זו. (י) בכ"י ואין מקיימין וכו' שהיתה שם בימות נביאים וכו' שהיתה מוציאה טומאה וכו' ועי' בתוספתא שם ובגמרא שם ופרדסים שהיתה שם וכו' ב"ב פ"א ירושלמי גזיר ג"ט ע"ד וכו' שכתובת פי"ד. (יא) בכ"י ואין נוסעין בה נמיעות ולא מגניס ופרדסים שהיתה שם וכו' ובכ"א ואין נוסעין בה נמיעות ופרדסין שהיתה שם וכו' ועי' בגמרא ובפירש"י שם ובתוספתא שם והתומי מתק לבבא זאת. (יב) עי' ב"ק שם ועי' בגמרא שם ע"פ ע"כ במשנה שם ותיספתא שם פ"ח ואחין ליתא שם והתומי מתק גם לבבא זאת ועי' נוסחת הגריא. (יג) עי' במקומות הנ"ל. (יד) עי' תוספתא שם פ"ו ובגמרא ליתא (טו) בכ"י ומוכרין בה בתים מקרקעות ולמעלה ובכ"י ומוכרין בה בתים ומוכרין ולמעלה ועי' מפרשים ולא נתברר לי כל צרכו. (טז) הצנתי פה נוסחת כ"י לפי שהיא ישירה יותר אם שיש לגמגם בה קצת לפי הדוגמאות ובספרים ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש (והגהת בספרי דברים ע"פ התומי ואין מוכרין הבית בתוכה לצמיתות וכו') ואין לוקחין בה שכר מטות ומצעות ר"י אומר אף שכר מטות והמצעות לוקחין. (והגהת ע"פ התומי לא היו לוקחין) עורות קדשים מה היו עושין בהם נותנין אותן לבעלי אושפזין רשביג אומר לאכסניאם ובכ"י והגהת ע"פ התומי אכסניאם וכו' שרויין מבפנים ובעלי אושפזין מבחוץ אכסניאם היו מערימין ונותנין כבשים המצוירים שעורותיהן יפין ב"ר או בה' סלעים ונותנים לבעלי ירושלים ובהם היו משתכרין ע"כ ובכ"א ואין הבית צמיד בתוכה לאחר י"ב חודש ולקחת בה שכר מטות ומצעות ר"י אומר אף שכר מטות ומצעות לא היו לוקחין בה עורות מה היו עושין לחן רשביג אומר נותנין אותן לבעלי אושפזין וכו' כבספרים. ועי' מפרשים ונוסחת הגריא ובקרבן הדברים עי' תוספתא דמערך שני פ"א ירושלמי פ"ג ה"ה ויומא י"ב ע"א ומגילה כ"י ע"א ועי' ספרי דברים פ"י צ"ב ב"ר ל' ס"ח. (יז) בכ"א מן מכל שבטיכם עד שותפין בה ליתא ועי' ספרי דברים פ"י ס"ב ובהם נ"ד וק"ב ע"כ וילקוט דברים רכז תתע"ט ותתקנ"ז ויומא ומגילה שם והגריא מתק למלך ירושלים וא"י. (יח) בכ"י ומה היה בחלקו של יהודה וכו' בחלקו של בנימין האולם וההיכל ובית קה"ק וכנגד ראש תור היה נכנס ויוצא לאחוריו ועי' ביומא ומגילה שם ועי' ירושלמי מגילה פ"א

הערות לנ"ב

ובקערות שם אות א'. (ב) כן הוא בכ"ה ובכ"י היה בולעתן נסים היו נעשים. (ג) בכ"ה אין לי סוכה אין

עשרה נסים נעשו בבית המקדש לא
הפילה אשה בירושלים מעולם, ולא התלע
בשר הקדש בירושלים מעולם, ולא אירע
קרי לכהן גדול ביום הכפורים, ולא נמצא
פסול בעומר ובשתי הלחם ובלחם הפנים.
ולא נמצא זכוב בבית המסבחים, ולא נמצא
[שם] שרץ, ולא עבר (העורף) [העוף] (ה) על
גביו, ולא נצחה הרוח (על) [את] ענן הקשת.
ופתחו של אילם נובחו מ' אמה ורחבו כ' אמה
וארבעים אלק היו יוצאים בו, והנם העשירי
היה קשה מכולם, כשהיו עומדים ומתפללים
היו צפופים וכהיו משתחוים היה נותן רוח
ה' אמות בין אחד לאחד, (צדק) (צירוף) של היכל
אחד משמונה לתחום והוא היה מכבה את כל

לנבורה שנאמר ובין כתמיו שכן (שם ל"ג י"ב) (יט) אמר
יהושע באותו שעה יודע אני שבית הבחירה עתידה
לקבע בין תחומי של יהודה לכנעין אלך ואתקן דושנה של
יריחו כו) ומי אכלה כל אותן השנים בני קני חותן משה
שנאמר ובני קני חתן משה עלו מעיר התמרים (שופטים א' י"ז) כא)
אמרו כשיגלה הקב"ה את שכינתו עתיד לשלם שכר מוב
ליתרו ולבניו כו) ומנן] הם מתפרנסין בניו של יתרו מן
העצירה שנאמר ומשפחות סופרים יושבי יעבץ (דברים א' ב' ג')
וואמר המה היוצרים יושבי נמעים וגו' (שם ש"ד ר' כ"ג) בני אדם
גדולים היו ובעלי בתים ובעלי שדות וכרמים היו ובשכיל
מלאכתו של מלך מלכי המלכים הקב"ה הניחו הכל והלכו.
להיכן הלכו. אצל יעבץ ללמוד תורה ונעשו עם למקום.
באותה שעה היה יעבץ איש טוב וכשר ואיש אמת וחסיד
יושב ודורש בתורה שנאמר ויקרא יעבץ לאלהי ישראל
לאמר אם ברח תברכני וגו' ויבא אלהים את אשר שאל
וגו' (שם ש"ו כ"ז) :

עשרה נסים נעשו לאבותינו בבית המקדש מעולם לא נראה זכוב בבית המטבחים, ולא אידע קרי לכהן גדול ביום הכפורים (כז) חוץ מרבי ישמעאל בן קמחית. שיצא להסח' עם הגמון אחד ונתזה צינורא מפיו ונפלה על בגדיו ונכס אותן אכן בו ביום ישני כהנים גדולים. ראוה חכמים ואמרו ביתי שער ראשי בה). מעולם לא נפנע אדם בירושלים. ולא נאשה מריח בשד הקודש מעולם (כח). ולא פגלו הכהנים המדרישים היו שותים את מי השילוח ומתעכל במיעיהן כדרך

הערות לנו"א

ה'לכה י"ד ובספרי דברים פ"י שניב ובספריס הנהגה עור כאן ע"ס
ה'תומי' ועליו מוכח בגי' (וכי יתלמא. יט) כביי ובה בנימין הדורק
ונעשה אושפיזין לגבורה. כ) כספריס אמר ר' יהושע בן לוי ותקנת
(עשה) כיצ' וס' עוד שבות הבחירה עתיד לגבות בשבט יהודה ובנימין
אלך וכו' וכן הוא גס כנ"א כסחומי' ובני"א אמר ר' יהושע וכו' כב
ומגומתו וע"פ וס' לכוין בן יהוה אשר השבט אשר בחלקי נ
(כא) ע"פ ס' מי אלה קודם שנגבה בות המקדש. ס'
והשליש שבר ליתרו ולבניו וע"ע תומי. כג) הצנתי נוסחת הספריס
בבני וכו' מן הדורק וכו' ובשבלו מלאכתו של ממי' הקביה ישבו
ובכ"י מנין מתפריסין מן הצורה שנאמר היוצרים וישבי טעם בני
מלאכה של ממי' הקביה לאן (בכ"י לאן ליתא) הלכו אצל יושבי
באותה שעה היה (בכ"י כי היה) יעקב איש טוב וכשר וחסיד איש אמת
ובעיקר הדברים י' ספרי מדבר פ' ע"ת ודברים פ' שניב ומכילתא ית
ביר פ"ח ס' רות רב' פ"א ס' וילקוט במדבר רמז שבי' שופטס
ובמדרש הגדול כ"י פ' יתרו מצאתי א"ס חסיו מתפריסין מכלי צורה ע"כ.
שנאמר המה היוצרים. ד"א מיושבי לשכת הגזית היו (וקבלו שברן מק
של ממי' הקביה הניהו הכל והלכו שנאמר ע"ס המלך במלאכתו ויש
יעקב וגו' ואומר משפחות וישבי יעקב וגו' וצ"ע. כד) כביי
ע"ס כבא זאת עד שער ראשי אתר כבא דפלו. ובעיקר הדברים ע' אבוי
ובדקדוקי סופריס שם. כה) כביי' שפ"א יצא לשוח וכו' בגדיו ושמש את
כפי מה זכית לכך אמרה להם מימי לא ראו קירות ביתי שערות ראשי.
זו על בגדיו וכי וריתא אמן שני כהניס ב"ס א"ר אמרו לה מפני כ
ובדקדוקי סופריס שם אות ה' וירושלמי שם פ"א ותוספתא שם פ"ג
(הוץ מיוםא בבלי) הניסחא שמעון. כו) מן מקטילס לא נגע עד בית הק
מעולם לא נזווק אדם בקדש ולא פילגו (ע' לקמן) וע"ע נוסחת הגר"א ו
הבהגס בקדשם וכס' מרביס לאכול שו' שותין מושלה ומחבטל
ש' הסיפק ואח"כ הריב נוסס נוסס וכו' לא נראה וכו' עד שער

בעומר ובשתי הלחם ולחם הפנים כח). כלי חרס שנשבר במקומו נבלעין שבריו כח). ולא נצחה הרוח בעמוד עשן (ל) וכזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח העולה היה מתמר ועולה כמקל עד שמגיע לרקיע. וכזמן שעמוד הקמרות יוצא ממזבח הזהב היה נכנס כדרכו לבית קדשי קדשים לא. עומדין צופין ומשתחווין רווחים. בזמן שישאל עולין להשתחוות לאביהן שבשמים כשהן יושבין וישבין דחוקים ואין כל בריה יכולה להושיט אצבעו ביניהם וכשהם משתחווים משתחווים רווחים. גם גדול מכולם אפילו מאה בני אדם נכפפים בבית אחד אין חזן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם (לכ). נסים נעשו בעזרה שאפילו כל ישראל נכנסים בעזרה עזרה מחזיקתן. גם גדול מכולן כשישראל עומדים בתפלה דחוקים ואין כל בריה יכול להושיט אצבעו ביניהם וכשהן משתחווין נעשה ריח ביניהם כמלא קמח אר (ל). רשב"ג אומר עתידה ירושלים שיתקבצו בתוכה כל הגוים וכל הממלכות שנאמר ונקוו אליה כל הגוים לשם ה' (לירושלים) (ירמיה ג' יז). ולהלן הוא אומר יקוו המים (כתחת השמים) (בראשית א' ט). מה קווי האמור להלן לכנס כל מימי בראשית למקום אחד אף קווי האמור כאן לקבץ כל הגוים והממלכות לתוכה שנאמר ונקוו אליה כל הגוים (לד).

הקולות (ו) מיריחו היו שומעין קול (חצור) (הציר). מיריחו היו שומעים קול השופר וקול השפופרת (ז). מיריחו היו שומעים קול החצוצרות. מיריחו היו שומעים קול כהן גדול ביום הכפורים אומר אנא השם. מיריחו היו מרחיסי פסוקים הקמרת. ויש אומרים אף בהרי מכבר. אמר רבי אלעזר בן דלני עזים היו לבית אבא בהרי מכבר והיו מתעטשות מריח פסוקים הקמרת (ח). הגם של מגרפה היה קשה מכולם (ט) כשהיו ממילין (אות). (אותה) בין אולם ולמזבח אין אדם שומע קול חבירו בירושלים מקול המגרפה. וישלשה דברים היתה משמשת (כהן) כהן שהוא שומע את קולה וידע שחיו הכהנים עומדים להשתחוות והוא רץ וכא. וכן לוי שהוא שומע את קולה וידע שחיו הלויים עומדים על הדוכן והוא רץ וכא. וראש המעמד היה מעמיד את המטאים לשער המזרח (י): עשרה שמות נקראת ירושלים לשם

פרק לו אנשי מדום לא חיין ולא נדונין שנאמר ואנשי מדום רעים וחמאים לה' מאד (שם י"ג). רעים זה עס זה. וחמאים בבבלי עריות. לה' זה חילול השם. מאוד שהיו מתכוונין לעבירות דברי רבי אלעזר. רבי יהושע אומר באין הן לדין שנאמר על כן לא יקומו רשעים במשפט וחמאים בעדת צדיקים (תהלים א' ה) בעדת צדיקים אינן עומדין אבל עומדין הן בעדת רשעים. רבי נחמיה אומר אפילו בעדת רשעים אינן באים שנאמר יתמו חמאים מן הארץ ורשעים עוד אינם (שם ק"ד ל"ה א):

הערות לנו"ב

בדרך כזה. (ו) ע"י ויפא ליט ע"כ אמר רבתי בר כר חנה מירושלים ליריחו עשרה פרסאות וציר דלתות התיכל נשמע בשמנה תחומי שבת ע"כ ובלים יש להגיע ע"י המאמר שלפנינו. (ז) בכיה מיריחו היו שומעין קול השופר מיריחו היו שומעים קול השפופרת ולא ארע לכיון הפירוש. (ח) ע"י תמיד פ"ג מ"ח ויפא כ"י ע"כ וליט ע"כ וירושלמי כוכה פ"ה ה"ג. (ט) בכיה מלת היה ליחא. (י) בכיה היה מוליך מטאים לשער וכי

כח) בכי נסים נעשו במקדש מעולם לא וכי. כח) בכי ונו"א שבתומי וכלי חרס שנשבר הריסין נבלעין במקומו וע"כ ביומא כ"א וזבחים צ"ו ע"א משמיה דרב שמעיה. (ל) בא זו ליחא בכי. ובספרים בעמוד עשן הקמרות ומחזיקי מלת הקמרות ע"פ התומי ואין ספק אצלי שמלות בעמוד א ש שם הוא רק מציג הדפוס וצ"ל בעמוד עשן וכן הגיה הע"ש וכן הוא בנוסחת הגר"א וע' במשנה אבות ובמפרשים שם. אבל ע"ע נ"ב פ"ט. (דא) בכי בזמן שעמוד עשן יוצא ממזבח הזהב היה מתמר ועולה עד שמגיע ובספרים ישנים בזמן שיוצא ממזבח היה מתמר ועולה עד שמגיע לרקיע ובבא ב' ליחא שם והונה והושלם בספרים ע"פ שבתומי

וכזמן שיוצא עמוד עשן כן המזבח העולה היה מתמר וכי והוא כגומגם. והלשון בתומי הוא וכזמן שעמוד עשן ממזבח העולה היה וכי וע"פ הגהתי בתוספת מלת י ו יוצא שאין ספק שרק שחמט מציג הדפוס נשמטה. (לכ) בב"ע נסים נעשו במקדש מעולם בזמן שכל ישראל נכנסים לבית קדשי הקדשים להשתחוות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבין וישבין דחוקים ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם גם גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחד אין אדם נכפף ויפא כ"י ע"כ וירושלמי נכנסין להשתחוות פנו מקום לאחיכם ע"כ. ובכ"א נסים נעשו וכי כבכ"ע נכנסים במקדש להשתחוות לפני אביהם שבשמים כשהן יושבין וישבין צופים גם גדול מכולם שאפילו מאה בני אדם בבית אחד וכי כבכ"ע. ובספרים קבלו נוסחת התומי ובספרים ישנים הנוסחא אפילו מאה בני אדם נכפפים בבית אחד הן הכנסת מכריז ואומר פנו מקום לאחיכם וצ"ע. (לג) בכי נסים נעשו בעזרה מעולם מלמד (בכ"א מעולם מלמד ליחא) שאפילו וכי גם זה גדול מכולם שאפילו כל ישראל נכנסין להשתחוות כשהן עומדין עומדין דחוקין ואין כל בריה יכולה לשום אצבע ביניהם וכשהן משתחווין (בכ"א וכשמשתחווין נותר לכל אחד ואחד מהם מלא קמחו ע"כ וע"ע תומי). ואין ספק שנוסחאות שונות באו לכאן גם בספרים וגם בכי. וג"ל שיש להשלים פה ואף לעתיד לבא כן שנאמר ונקוו אליה כל הגוים וע"כ ביר פ"ה ס"ז וקרא רבה פ"י ס"ט ומכאן נשתרבה למקף השרק ויש אין לו שום מובן. (לד) בכי רשב"ג אומר עתידה ירושלים לקבץ את כל הממלכות והגוים לתוכה שנאמר ונקוו וגו' נאמר כאן ונקוו ולהלן מה קווי האמור כאן לכנס כל מימי בראשית (בכ"א את כי בראשית) וכי לקבץ את כל הגוים ואת כל הממלכות לכך נאמר ונקוו וגו' והוספתי בלשון המקראות ע"פ הכ"י וע"י בביר ובויקרא רבה שם וע"ע פסיקתא דר"ב ק"ח ע"א ופסיקתא דרבתי ק"ג ע"כ וב"ב ע"ה ע"כ.

פ"ל"א (א) בכי אנשי מדום וכי רעים הם זה עס זה וכי מאוד שמתכוונין וחמאין (וכן בנו"א שבתומי) ר"י אומר באין הן (בכ"א הן לדין) וכי בעדת צדיקים הוא שאינם עומדין אבל עומדין הן (בכ"א הן ליחא) בעדת רשעים ר"י אומר וכי ע"כ. ובספרים ישנים באים

שבח. עיר. קריה. נאמנה. בעולה. דרושה.
חפצי בה. ה' שמה. צדק. שלום. יבומי:
ועשרה לשם ננאי. אלמנה. זונה. שכולה.
גלמודה. גולה. וסורה. עזובה. ענייה.
סוערה:

בעשרה דברים ירושלים משוכחת
מכל שאר ארצות. שאין משכירין בתים
בתוכה. ואין פודין בתוכה מעשר שני. ואוכלין
בתוכה קדשים קלים. ואין מוציאין זיזין
(כצוצרות) וגו' וזראות) מתוכה לרשות הרבים.
ואין מוציאין ונלה לתוכה. ולא עושין אשפות
מתוכה לרשות הרבים. ואין מגדלין תרנגולים
בתוכה ואין צריך לומר בהמה דקה. ואין
קוברים את המת בתוכה. ואין מלינין את המת
בתוכה חוץ מקברי מלכי בית דוד וקבר ישעיה
וקבר חולדה. ואין נושעים בתוכה כל נטע
חוץ מגנת ורדים (כשהיתה) [שהיתה] נמועה
מימות הנביאים הראשונים יא' ממגדל עדר

קטנים בני רשעה לא חיין ולא נידונים שנאמר כי הנה יום בא בווער כתנור וזהו כל דמים ועושי רשעה קש ולהט אותם היום הבא אמר ה' צבאות אשר לא יעזוב להם שורש וענף (מלאכי ג' י"ט) דברי רבי אליעזר. רבי יהושע אומר באים ועליהם הוא אומר קרי בחיל וכן אמר גודו אילנא וקציצו ענפיהו אתרו עפיה וכדרו אינביה (דניאל ד' י"א) ואומר ברם עיקר שרשוהי בארעא שבוקו וכאסור די פרזל ונחש (ש"ס ש"יב). נאמר כאן שורש ונאמר להלן שורש מה שרשוהי האמור להלן בנופו של אילן אף שורש האמור כאן בנופו של אדם הכתוב מדבר, אם כן מה אני מקיים אשר לא יעזוב לו שורש וענף שלא תמצא להם זכות שיסמכו עליה. ואחרים אומרים באים הם ועליהם הכתוב אומר זה יאמר לה' אני זה יקרא בשם עקב וזה יכתוב ידו לה' ובשם ישראל יכנה (ישעיה ס"ה). זה יאמר לה' אני אלו עדיקים גמורים. וזה יקרא בשם עקב אנו קטנים בני רשעה. וזה יכתוב ידו לה' אלו רשעים שפירשו מדרכיהם וחזרו בהם וטשו תשובה. ובשם ישראל יכנה אלו גרי אמת (ב) :

קרח ועדתו לא חיינ' ולא נידונינ' שנאמר ותכם עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל (במדבר ט"ז ל"ג) דברי רבי אליעזר.

רבי יוחנן אומר באין קול ועליהם הוא אומר ה' ממתיב ומחיה מוריד שאול ויעל (שמואל א' ב' ו') נאמר כאן שאול ויירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה (בבבבב מ"ז ל"ג). ונאמר להלן שאול. מה שאול האמור להלן מוריד ומעלה אף שאול האמור כאן ירדו ועתידין לעלות. אמר לו רבי אליעזר מה אתה מקיים ותכם עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל. אמר לו מתוך הקהל אבדו מן העולם הבא לא אבדו (א):

וְדָוִד הַמֶּדְבָּר לֹא חִיין וְלֹא נִדְוִינִן שְׁנֵאֲמַר כְּמִדְבָּר הָיָה יִתְמוּ וְשֵׁם יִמּוֹתוֹ (שם י"ד ל"ה) וְאוֹמַר אִשָּׁר נִשְׁבַּעְתִּי כֹאפִי אִם יִכּוּאוּן אֶל מְנוּחָתִי (תהלים צ"ה י"א) דְּבָרֵי רַבִּי אֲלֵעָזָר. רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ אוֹמַר כֹּאפִי הֵן וְעַלְיָהֶן הָיָה אוֹמַר אֲסַפּוּ לִי חֲסִידֵי כּוֹרֵת בְּרִיתִי עַל זֶכֶךְ (שם נ"ה ד') אֲמַר לוֹ רַ"א מַה אַתָּה מְקִיִּים אִשָּׁר נִשְׁבַּעְתִּי כֹאפִי. אֲמַר לוֹ אֶל מְרַחֲלֵי וְכֹל רִשְׁעֵי הָעוֹלָם וְכֹל רַבִּי יְהוֹשֻׁעַ וְמַה אַתָּה מְקִיִּים אֲסַפּוּ לִי חֲסִידֵי. אֲמַר לוֹ זֶה מִשָּׁה וְאַהֲרֹן וְכֹל חֲסִידֵי הָדוֹר מִשְׁבַּח לִי ה' : מְשִׁיבֵי עַל דְּבָרֵי רִשְׁעִים נֹאמַר כֹּהֵם שֵׁם וְצִדִּיקִים

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

[illegible]

ועד חומות ירושלים המוכר בהמה לחבירו
ראיה למוכר לומר חולין מכרתיה. ושאר כל
ארץ ישראל ראיה ללוקח לומר לחולין
לקחתיה (י):

לא נאמר בהם שם. והלא כבר נאמר שמה קברו את
אברהם ואת שרה אשתו (בראשית ט"ז) ואומר בקברי
אשר בריתי לי בארץ כנען שמה (שם נ"ה) ואומר ותבת
שם מרים ותקבר שם (במדבר כ"א) ויעל אהרן הכהן וגו'
וימת שם (שם ל"ג ל"ח) ואומר וימת שם עבד ה' בארץ

מואב על פי ה' (דברים ל"ד ה'): רבי יוסי הגלילי אומר אינן באין שנאמר במדבר הזה יתמו וישם ימותו
ואומר וערפו שם את העגלה בנחל (שם כ"א ד'). מה שם האמור להלן בעגלה ערופה שתמות ולא תזוז
ממקומה אף שם האמור כאן ימותו ולא יזוזו ממקומן. ואחרים אומרים באין הן ועליהן הוא אומר הלוך וקראת
באזני ירושלים לאמר וגו' זכרתי לך חסד נעורך (ירמיה ב' א') (ז):

עשרת השבטים לא חיו ולא נידונין שנאמר ויתשם ה' מעל אדמתם וישליכם אל ארץ אחרת כיום
הזה (דברים כ"ט כ"ז). רבי שמעון בן יהודה אומר מה היום הולך ואינו חוזר אף הם אינם חוזרין. רבי עקיבא
אומר מה היום מאפיל ומאיר אף אפילה שלהן עתידה להאיר (ח): ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ירבו ימיכם
וימי בניכם (שם י"א כ') ואומר לא יומתו אבות על בנים (שם כ"ד ט"ז) כל זמן שהאב מאריך ימים הן מאריך
ימים. אין האב מאריך ימים אין הן מאריך ימים. רבי יוסי הגלילי כסיע לר"ג ור"ג כסיע לרבי יהושע (ח):
שבעה אין להם חלק לעולם הבא ואלו הן. לבלר. וסופר. וטוב שברופאין. ודין לעירו. וקוסם.
חזן. ומבט ט:

שלשה מרכים וארבעה הדיוטות אין להם חלק לעולם הבא נ' מלכים ירבעם. אחאב. מנשה:
ד' הדיוטות בלעם. דואג. ואחיתופל. וגיהזי. רבי יהודה אומר מנשה כבר שב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר
לו (דהיי"ב ל"ג י"ג). אמרו לו אלו כתיב וישיבהו לירושלים וישתק היינו (אומרים) כדכרך כשהוא אומר
למלכותו השיבו ולא השיבו לחיי העולם הבא (י). ר"ג אומר. אבישלוס אין לו חלק לעולם הבא (יא).
רשב"א אומר ירבעם אחאב מנשה בעשא ואחזיה וכל מלכי ישראל שהרשיעו אין להן חלק לעולם הבא (יב):
רבי יוחנן בן נורי אומר אף הוזהב את השם באותיותיו אין לו חלק לעולם הבא (יג):
הוא היה אומר המנענע קולו בשיד השירים. והלחוש על המכה והרוקק על המכה ואומר כל המחלה אשר שמתי

הערות לנו"ב

לפסקא דעשרה דברים נאמרו בירושלים. (יב) ע' שקלים
פ"ז מיד כענין מגדל עדר.

הערות לנו"א

(ו) בכ"י בלם משבחים (בכ"א משיבין) על דבריו וכו' וימת שם משה
עבד ה' ע"כ. וע' במפרשים שכתבו שדברים אלו מוקדמין אחריו דבריו
ריי הגלילי לקמן. ובמפרשים הוא ויעל אהרן הכהן וגו' ויקבר שם

והנהגתו ע"פ הכ"י (ז) בכ"י ריי הגלילי אומר אינם באים שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל נאמר כאן שם ונאמר להלן שם מה
שם האמור כאן תמות ולא תזוז ממקומה אף שם האמור להלן וימותו ולא יזוזו ממקומן אחרים איכרים באין הם וכו'. וע'
במנהדרין שם אומר רבה בר בר חנה שבקיה ר"ע לחסידותיה וגו'. (ח) בכ"י עשרת השבטים וכו' שנאמר וישליכם אל ארץ
אחרת כהיום הזה ר' שמעון או (בכ"א או ליתא) בן יהודה איש כפר עכו אומר כהיום הזה אם סדרו הם כהיום אשר מברו
בי אינם באים ואם לאו באים הם ע"כ והשאר ליתא. והנה נוסחא זו מסבכת עם נוסחת התוספתא ע"כ. ובתומי' איתא חסר לשון
וצ"ל רשב"א אומר כה היום הזה אשר מברו בי הילך וכו' וכן היגה במפרשים. אבל הושעני מאד שהעריכות נוסחאות יש כאן
ועל כן הצגתי בפנים נוסחת המפרשים הישנים הקרובה לנוסחת המסנה בסנהדרין שם וכן הוא ג"כ בנוסחת הגר"א וג"ל שגם
נוסחת הכ"י וגם נוסחת המפרשים הן מקצועות ויש להשלישן זה ע"פ ולגרוס עשרת השבטים לא חיון ולא נידונין וכו' כהיום
הזה מה היום הזה וכו' אינם חוזרין ריע אומר וכו' עתידה להאיר ר"ש בן יהודה איש כפר עכו אומר וכו' בבכ"י וצ"ע.
(ה) בבכ"י ר"ש ב"ג אומר הרי הוא וכו' כל זמן שאב מאריך ימים בן מאריך ימים ר' יוסי הגלילי בבכ"י על דבריו ר"א רבן
גמלי' אל מבריע על דבריו ר' יהושע ע"כ. ובכ"א ר"ג וכו' בבכ"י ר' יוסי הגלילי אומר מבריע על דבריו ר"א ר"ג מסיע על

דבריו ר' יהושע וע' מפרשים וע"כ נוסחת הגר"א ולא איתפריש לו. והיה נראה לו להגיה ר"ג אומר הרי הוא אומר למען ירבו
ימיכם וימי בניכם כל זמן שאב מאריך ימים הן מאריך ימים אין האב מאריך ימים הן מאריך ימים ר"י הגלילי מסיע לר' יהושע ור"ג מסיע לר"א וקאי אפלתא
דבני רשעה ליעיל אבל לא כצאתי שם כמד ליה. (ט) בכ"י הבלר והסופר והרופא חיון הכנסת והנבט דיון לעירו. והקוסם. וע' מפרשים
שרמו בענין לבלר לעירוהו ר"ג ע"א ובענין סופר לקידושין פ"ב ע"א וכו'. כ"א ע"א ובענין רופאין לקידושין שם ובענין דיון לעירו
לשבת קליש ע"א ובענין חון ג"כ על שבת שם ובענין מכת על קידושין שם. וע' בנכסות הגר"א בסנהדרין צ"א מסנה ג"א ע"כ
קידושין שם וע' בבית המדרש הדר ה' צד נ' דליתא שם קוסם אבל באבת חסר שם אחר. ובמפרקא דרבינו הקדוש דפוס ר"ש
שאבבולס) ל"ו ע"כ איתא ג"כ להא וכו' שם מוכס במקום קוסם ע"כ וצ"ע וע"כ בשאלות ויבין ח"ב ס' ס"ט. (י) בכ"י ג' מלכים אחאב
ירבעם ומנשה ר' יהודה אומר מנשה אין לו חלק לעוה"ב שנאמר ויתפלל אליו ויעתר לו וישמע והנהגו וישיבהו למלכותו למלכותו
השיבו ולא השיבו לחיי העוה"ב. (ד' הדיוטות בלעם דואג ואחיתופל וניהו ע"כ. ובעיקר הדברים ע' בסנהדרין צ"א מסנה ג"א ע"כ
בנמרא וירושלמי שם בחלק ותוספתא שם פ"ב ובמדבר רבה ריש פ"ד ומדרש תהלים פ"ה ותנא דבי אליה רבה פ"ג. והנה שם איתא
אחו במקום אחאב והעיר האחר על פדריא פ"ג דאחאב שב בתשובה ונתקבל ע"כ. (יא) ע' בסנהדרין ק"ז ע"כ וכו'. (יב) בכ"י
ר' שמעון אומר ירבעם וכו' מלכי ישראל (בכ"א עוד מלת הרשעים) אין להם חלק לעוה"ב ע"כ. ע"כ בסנהדרין שם ק"ז ע"כ ושם רשב"א
בשם ר' מאיר והגר"א תהו ע"כ הונוגמא שם כל המאמר וא"כ. ונוסחת כ"א מסבכת עם הירושלמי שם וע' ויקרא רבה פ"ט ס"ג. (יג) בכ"י
באותיותיו בחוץ לארץ אין לו חלק לעוה"ב וע' בסנהדרין ק"א ע"כ ובכ"י ותוספתא שם פ"ב וירושלמי שם והושעני שהמלות בחוץ לארץ

פרק לז

פרק א ב'י' שב'ע ברואות זו למעלה מזו ברא הקב"ה רקוע למעלה. למעלה מן הרקוע ברא כוכבים שמאירין בעולם למעלה מן הכוכבים ברא אילות שהם עושים פירות מזובים (מזבים ליתא בבייא) וכוכבים אינם עושים פירות למעלה מן האילות ברא רוחות רעות שהרוחות הולכות לבאן ואילומם אינם וזים ממקומם למעלה ברא בהמה שבהמה אוכלת ועושה ובכ"א שהבהמה עושה אוכלת ורוחות רעות אינם עושים ואוכלות למעלה מן הבהמה ברא אדם שאדם יש בו ריעה בהמה אין בה דעה למעלה מן האדם וב'י' מהאדם בב"א שמלאכי השתר מהלכין מסוף העולם ועד סופו ע"כ והשאר ליתא והנה כל הנבראות הם בגוממות ומקטנות ויש לתקן ע"פ ג' ע"כ בפרק ס"ג. (ב) ב'י' ע' ששה דברים וב'י' ג' כמלאכי השתר (ג) כבהמה אוכלין וב'י' מהלכין בקומה וב'י' ומדברים בה"ק וב'י' דברים נאמרו בבני אדם שפשה כבהמה אוכלין וב'י' בבניי ע"י הגהג מ"ז ע"כ ויש הבדל החד (ד) ויע' בדרקוקין סיפורם שבו נבמעישה תורה חסד כמו נגמרא ובפירקא דרבינו הקדוש וגם בחופת אליה רבה חסד כמו שהוא כאן וביקלוט אבות כ"י מצאנו ש ב' ע' דברים נבראו בבני אדם כשלשה מהן דומין כבהמות וב' א' ב' ע' מהן כמלאכי השתר. שרשה כבהמה אוכלין ושותין פרוין ורבים ומוציאין ריעין. ארבעה כמלאכי השתר יש בהם כוזה ודעה והשכל ומתהלכין בקומה וקצוה ומראי שמים עליהן ע"כ. (ג) בב"י ו' דברים וב'י' ופרין ורבינן וב'י' ודרינן מה שיעתר להיות בב"ש (בבא זו ליתא בבייא) וב'י' ו'א' חופטין את פניהם חלואים ואינם נראים ע"כ. והנוסחא שקיימתי היא נוסחת הספרים ובפי שהנה ע"פ התומ' וע"י בדרגאות הנרמות באות ב' ונסחת החסות א"ר הוא ויהיה קרובה להאדר"י אבל המלות הואין ואינם נראין לא נמצאו גם שם. וביקלוט אבות כ"י מצאנו ש ב' ע' דברים נאמרו בשרים ג' בבני אדם אוכלין ושותין פרוין ורבינן ומתן בבני אדם. א' א' ב' ע' כמלאכי השתר יש להם כנפים ויודעים מה עתיד להיות ומתהלכין מסוף העולם ועד סוף ומתחפין פניהם ורואין ואינם נראים ע"כ. (ד) בבניי שבעה פרושין ח' (והשאר הוא נמחק בחית והמעיך לא היה יכול לקרות) ובכ"א פרוש פרוש נכפא פרוש מקינו פרוש מלאכה פרוש ח' ופרוש מכובא פרוש מחובות ופרוש מן המציא ופרוש מן היות ע"כ. והתומ' כביא נ"א פרושים הם פרוש שכימי פרוש נקי פרוש מרוביא פרוש מה חובות ואעשה פרוש מן היתרא פרוש מן הצויה ע"כ ואין כאן רק ששה. וע"י נוסח כ"י ע"כ ובפרוש"י שם וירושלמי פ"ט דברכות ה"ז ובכ"י פמ"ה ובפרק ערך פרוש. ובספר"י שמה פרושים והנהגתו זה ע"ש הרגומאות והבי' וג"כ מטעמא שכל הפרק בשביעיות מדבר אל כל השאר הנהגתו כמו שהיה לפי שכל הנבראות הן כמסופקות ומתקנות וזכר האריות והכמנים האחרונים כביאור דברים אלו. (ה) בספרים ח' דברים ומני מים חמין ותשמישי והקות דם. ובכ"י שמונה דברים כבספרים אבל לא מני התשמיש והתומ' כב' ו' שבעה ולא מנה תשמישי הוא ה"א האמורה וע"ש הנהגתו ח' הוא ג"כ בנוסחת הגר"א. וביקלוט אבות כ"י מצאנו שבעה רובן קשה ומעטין ופה יאלו ח' הן שני הולד (אלי ציל הולד דרך ארץ) דרך ארץ מים חמין הקות דם ו'ס' אומרים מלאכה ע"כ וע"י נוסח"י נ"א ונ"א ברכת ל"א ע"כ ע"כ.

פרק מ

עשרה דברים בגולם ועשרה בחכם (א)
(גולם כמשמעו הוא) החכם אינו מדבר לפני
גדולים ממנו, ואינו נכנס לתוך דברי חבירו.
ואינו נכחל להשיב, (שואל כענין ומשיב
כהלכה ב), ואומר על ראשון ראשון ועל אחרון
אחרון ג) על שהוא יודע (אומר) יודע ועל
שאינו יודע, ואינו יודע, ומודה על האמת, ואינו
בוש לומר לא שמעתי ד): גולם פשוטו (ה)

בשבעה דברים ברא הקדוש ברוך הוא את עולמו
אלו הן: בדיעה, בכינה, ובגבורה, בחסד, וברחמים, בדין
ובנערה: כענין שברא הקב"ה את עולמו כך ברא שלשה
אבות וארבע אמהות [שלשה אבות אברהם יצחק ויעקב,
וארבע אמהות שרה רבקה ורחל, ולא] ו:
שבעה מדות משמשות לפני כסא הכבוד אלו הן:
חכמה, צדק, ומשפט, חסד, ורחמים, אמת, ושלום, שנאמר
וארשתך לי לעולם וארשתך לי בצדק ובמשפט בחסד
וברחמים וארשתך לי באמונה וידעת את ה' (הושע ב' כ"א כ"ב).
ר"מ אומר מה תיל וידעת את ה' אלא מלמד שכל אדם
שיש בו כל מדות הללו יודע דעתו של מקום ו):

ז' מדורות הן אלו הן: מדור עליין, ומדור תחתון, ואויר העולם, וד' עליונים ח): ר"מ אומר שבע רקיעין
הן, אלו הן: יולין, רקיע, שחקים, זבול, מעין, מכוין, ערכות ט): כנגדן קרא לארץ ז' שמות אלו הן: ארץ,
ארמה, ארקא, חרבה, בלה, חלד, למה נקרא שמה תכל על שם שהיא מתובלת בכל, דבר אחר
שדרכה להכניס ואין דרכה להוציא ו):

ז' מעלות בין צדיק לצדיק אשתו נאה משל חבירו, בניו נאים משל חבירו, שנים אוכלין בקערה
אחת זה מועם לפי מעשיו וזה מועם לפי מעשיו, שנים צובעים ביורה אחת לזה עולה נאה ולזה עולה
כיעור, בחכמתו, ובדעתו, ובקומתו, שנאמר יתר מרעהו צדיק ודרך רשעים תתעם (משלי י"ב כ"ז) יא):
שבעה מדות דרש הלל הזקן לפני בני בתירה אלו הן: קל וחומר, וגזירה שווה, בנין אב מכתוב
אחר, ובנין אב משני כתובים, מכלל ופרט מפרט וכלל, כיוצא בו במקום אחר, דבר הלמד מענינו, אלו
שבע מדות שדרש הלל הזקן לפני בני בתירה יב):

שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם חכם אינו מדבר בפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין, ואינו
נכנס לתוך דברי חבירו, ואינו נכחל להשיב, שואל כענין ומשיב כהלכה, אומר על ראשון ראשון ועל אחרון
אחרון, על מה שלא שמע אומר לא שמעתי, ואינו מתבייש ומודה על האמת, וכנגדו נאמר בגולם בחלושין יג):

הערות לנו"א

הערות לנו"ב

פ"א א) ע' אבות פיה מ"ז וגו' פל"ז בפיסקא ד'י
דברים בחכם ובהערות שם, ב) כן הוא בכייה ובכיד
שואל כהלכה ומשיב כענין, ג) בכייה שהוא אחרון,
ד) בכייה ואינו בוש לומר לא ידעתי ואי לא שפעתיו,
ה) בכייה גולם כמשמעו כך הוא בחול לדברי.

בספרים ישנים ב"י דברים ברא הקב"ה את העולם אלו
הן ברעה בכינה בנערה בצדק במשפט בחסד וברחמים ולענין ז'
דברים שברא את עולמו כך ברא ג' אבות ד' אמהות ע"כ והשאר
ליתא והנה ע"פ החומ"י בנעה בכינה בנערה בדין בחסד
וברחמים וכענין שברא וכו', וגם נוסחא זו היא מקושטת דלא מנו הג'
אבות והד' אמהות וע"כ הצגתי נוסחת כ"ע, וכ"כ"א ב"י דברים ברא

הקב"ה את העולם ואילו הן ברעה בכינה ובגבורה בחסד וברחמים בדין ובנערה
ע' חגיגה י"ב ע"א דמנו שם עשר דברים וע"פ פרידא פ"ג ונו"ב פמ"ג וע"פ ברכות מ"ז ע"כ וכס' שבתות סוף פ"א כענין
אבות ואמהות וע"פ ב"ר פ' י"ח ס"ד ויקרא רבה פכ"ט ס"א ובג"ש ודרך ארץ וזוטא סוף פ"א, ז) בכ"י שבע מדות וכו' צדק
ומשפט הכמה הסד וכו' וידעת את ה' מלמד שכל מי שיש בידו שבע מדות וכו' ועומדין שיע"פ נתוספו בספרים המלות ר'
מאיר אומר מה הלמד לומר והגרי"א הגיה ב' א מ ו נ ה במקום חכמה ובילקוט אבות כ"י מפי' שלום ומעיל תשובה וצ"ע,
ח) בכ"י מדור העליון ומדור התחתון ואחד העולם וד' עליונים וע' מפרשים, והגרי"א מגיה וד' רהות העולם ולא איתפרש לו
וע"פ במדרש ב"ר פ' י"ח ח"ג ע"כ כשם ר"ל וע"פ פסיקתא דריב קניה ע"א ויקרא רבה פ' כ"ט ס"א
ומדרש תהלים קי"ד וילקוט עקב תהינה בענין ז' רקיעים, י) בכ"י כענין ובכ"י לענין ז' רקיעים ברא ובכ"י קרא ז' שמות
וכו' תכל הלא תכל למה נקרא שמה (בכ"י נקרא שמה ליתא) על שהיא (ובכ"י על שם) מתובלת בכל דיא ובכ"י דא תכל
שדרכה להכניס וכו', ובכ"י שבתים"י וכענין ז' רקיעים וכו', ובעיקר הדברים ע' פסיקתא שם ובהערות שם אות ע"א ויקרא רבה
שם ובמדרש שיר השירים פ"ו באופן אחר, וע"פ במדרש משלי פ"ח ובילקוט שם וע"פ בביר פ"ג ס"ב וירושלמי שבת י"ד ע"ג,
ואולי יש להגיה כאן למה נקרא שמה תכל לפי שהוא מתובלת בפירותיה למה נקרא שמה חלד ע"ש שדרכה להכניס וכו' ע'
כיושלמי שם וע"פ שבת חכמים כאן מקושטת וכו' מלאך וכו' כ"כ"א פ"ג ובהערות שם, יא) בכ"י שבע מעלות יש בין וכו' כי
צובעים ביורה אחת זה עולה לו כיעור וזה עולה לו נאה וכו', והנה בספרים היה בחכמתו ב' כ ו נ ה ו ב' דעתו וכו' והנה כי
ע"פ הכ"י דא הו' להי יותר מ"ז וכן הוא גם בפריקא דרבינו הקדוש ל"ז ו"א וע"פ נוסחת הגרי"א וכו', ויש להעיר עוד שבכ"י
הסדר כאן משונה והוא כך ז' מדות משמשות וכו' ז' מעלות יש בין צדיק לצדיק וכו' ז' מדורות הן וכו' כענין שבעה רקיעים
וכו' והחומ"י כתב שבעה מעלות וכו' מסאן ועד שבעה דברים בגולם אינו בוש להשיב ע"כ וצ"ע, יב) כל פסיקא זאת ליתא בכ"י
ובעיקר הדברים ע' בריש תורת כהנים ובפירושים הראב"ד שם ובמסורת התלמוד שם אות צ' ופסיקא שלנו פה היא מסכתא יותר
ע"פ התוספתא דמנהרין סוף פ"ז ע"ש וע"פ תהלות הגרי"א וא"נ יג) בפסוקי ז' דברים בגולם וכו' בחכם וכו' על מה שלא שמע
וכו' והבנתינו כי חכם אינו מדבר עד על אחרון אחרון ע"ש כי"א רק הוספתי מלת ובמנין בבבא דאני מדבר ע"פ התמטק,
ושם עוד על מה שמעתי אומר לא שמעתי ומודה על האמת וחלושיתן בגולם ע"כ ובכ"י ז' דברים בחכם וכו' ומודה על
האמת וכנגדו בגולם מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה וכנס לתוך דברי חבירו ונכחל להשיב ואינו מודה על האמת ע"כ.

מעולם הוא כהיל לדבר. ונכנס לתוך דברי חבירו. ומדבר לפני גדולים ממנו. ונבהל להשיב. ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין. ואומר על דבר שהוא ראשון (ראשון) [אחרון] (י) ועל אחרון שהוא ראשון. ואינו מודה על האמת. ובוש ללמוד. ובוש לומר לא ישמעת: (והרה היא קמיתא והרה היא תנייתא) (י); ועשרה בחכם החכם אינו כהיל לדבר זה אליהו שנאמר כתר לי זעיר ואחוק (איוב ל"ב):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן בשעה שאמר לו משה מדוע לא אכלתם את החמאת במקום הקדש (ויקרא י"ז) לא רצה לומר לו משה אחי אוננים אנו ואי אפשר לאונן לאכול מקדשי שמים שהם קדשים קלים ודרי דברים קל וחומר ומה אם קדשים קלים אסורים לנו לאונן חמאת שהיא חמורה על אחת כמה וכמה. כל כך דן אהרן קל וחומר (משה ח'). גדול מכולן זה (הקדש ברכי) (הקדוש ברוך הוא) (ט) שלא רצה ליכנס לתוך דבריו של אברהם אבינו ע"ה בשעה שהיה עומד ומבקש על הסדומים ואינו מוצא אלא המתין לו עד שסיים ואחרונה חזר והשיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם ואברהם שב למקומו (בראשית י"ח ל"ג). ודרי הדברים קל וחומר ומה אם הקב"ה שלו עולם ומלואו לא רצה ליכנס לדבריו של אברהם אבינו אדם עפר רמה ותולעה דין הוא שלא יכנס לדבריו של חבירו:

ואינו מדבר לפני גדולים ממנו זה משה בשעה שאמר לו הקב"ה ועתה (לך) (לכה) ואשלחך אל פרעה (שמות ג"ה). אמר לפניו רבון העולמים אהרן אחי גדול ממני ואין לי אפשר (י) לדבר לפניו. מה עשה הלך וסדר את הדברים. וכן הוא אומר בי ה' שלח נא ביד תשלח

חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ובמנין זה משה שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה ויעש האותות לעיני העם (שמות ד' ל') וכי מי ראוי לדבר משה או אהרן. הוי אומר משה שמשה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה. אלא כך אמר משה אפשר שאדבר במקום שאחי גדול ממני עומד שם לפיכך אמר לו לאהרן דבר. לכך נאמר וידבר אהרן את כל הדברים אשר דבר ה' אל משה (י):

ואינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר וידבר אהרן וגו' הן היום הקריבו את חמאתם ועולתם וגו' (ויקרא י"ט) אלא ששתק עד שסיים משה את דברו ולא אמר לו קצר דבריך ואח"כ אמר אל משה הן היום הקריבו ואוננים אנחנו. ויש אומרים משכו אהרן מתוך הצבור לחוץ ואמר לו משה אחי ומה מעשר הקל אסור לאונן לאכול ממנו חמאת חמור לא כ"ש שתהא אסורה לאונן. מיד הודה לו שנאמר וישמע משה וייתב בעיניו (שם שם כ') ובעיני הגבורה: (כיוצא בו ויקצוף משה על אלעזר ועל איתמר בני אהרן (שם שם ט"ז). מכאן אמרו כשאדם עושה משהתה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדול. וכשהוא קוצף אינו קוצף אלא על הקטן שנאמר ויקצוף על אלעזר ועל איתמר מלמד שאף אהרן היה בקצפון. אהרן היה גדול ממנו וגדול מאהרן הקב"ה. ולמה לא דבר עם אהרן על שלא היו לו בנים עומדים בפרץ שאלו היו לו בנים עומדים בפרץ אלעזר ואיתמר לא גרם חטא לנרב ואביהו: (כיוצא בו באברהם אבינו כשהיה מתפלל על אנשי סדום אמר לו הקב"ה אם אמצא בסדום חמשים צדיקים ונשאתי לכל המקום בעבורם (בראשית י"ח כ"ז) גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שאלו היו מצויים בסדום ג' או ה' צדיקים לא גרם בה עון אלא המתין הקב"ה את אברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר אל אברהם (שם שם ל"ג) כביכול אמר לו הרי אני נפטר שנאמר ואברהם שב למקומו (שם שם ט"ז):

ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבזי שנאמר אמרתי ימים ידברו (איוב ל"ב י) מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני לפניו שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים (דאלה) (שם ד' ל'). (שם שם י"ג) נתנו עיניהם במיכאל שהוא גדול מכולם (יא):

הערות לנו"א

(1) הגהתי מסברא. (2) לא ידעתי לכונן מלות אלו פה וע"כ הסתרחים ואולי מקום להלן גבי אומר על ראשון ראשון ועל אחרון אחרון והיו שם כעין פירוש ונשתרבו לכאן. או אולי הם הוספת איזה סופר שהעיר שהפסקא מתחלת בגולם ואח"כ מפורשים מעיות החכם ובבמשנה. (ח) ע' בנ"א ובדוגמאות הנרמזות שם ואין ספק שמלה זאת כשעות באה לכאן ואולי צ"ל למשה וע"כ לקמן אות י"ט. (ט) הגהתי מסברא. (י) בכ"ה ואי אפשר לי. (יא) ע' שמות רבה פ"ג ס"ד

הוא קטוע ועי' אבות פ"ה ט"ז ובקדמוני המפרשים שם ובגו"ב פ"מ. ותיע דרך ארץ וזכא פ"ז ובסכת כלה (קורנל) י"ג י"א. (יד) בכ"י החכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה וכי לעיני העם מי ראוי לדבר אהרן אל משה (בכ"י לדבר משה ואהרן) הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמקום שאחי הגדול שם עומד ואני אדבר לכך אמר לו לאהרן (בכ"י עומד שם ואני משה אדבר לכך אמר לו משה לאהרן דבר) לכך נאמר וכי. ובספרים הוא בסוף הדבור שנאמר וידבר והגהתי ע"פ התומי והכ"י. והנה מלת בחכמה הוא קשה להולמה פה ועי' במשנה שם ובמפרשים. ובכ"י עוד כאן כיוצא בו ויקצוף על אלעזר ועל איתמר

בני אהרן מכאן אמרו כשאדם שונה לתלמידיו אינו נותן פניו אלא בגדולים כשהוא עומד אין כועס אלא בקטנים לכך נאמר ויקצוף על אלעזר ואיתמר מלמד שאף אהרן היה עומד בקצפים ע"כ ובספרים כל זה הוא לקמן בבבא דואן נכנס והכנסתי בין שני סוגים ע"ש. (טו) בכ"י אינו נכנס לתוך דברי חבירו זה אהרן שנאמר ויד אהרן הן היום הקריבו היה לו לאהרן שיאמר למשה משה אחי קצר עלינו כי

ושואל שלא כראוי ומשיב שלא כענין זה ראובן שנאמר ויאמר ראובן אל אביו לאמר את שני בני [תמת] אם לא אביאנו אליך (בראשית מ"ב ל"ז) וכי אבינו יעקב הורג נפשות היה והלא אין משיבין אותו על דברי הכתלה (ב): רבי נחמיה ורבי מרינוס בשם רבי נהוראי בשעה שהיה אומר דבר תקף (ג) לפני רבי מרפון היה אומר כפתור ופרח. ובשעה שהיה אומר דבר של הכתלה היה אומר לא יד בני עמכם (שם שם ל"ח):

ושואל כענין ומשיב כהלכה זה יהודה שאמר ויאמר יהודה אל ישראל אביו שלחה הנער אתי [וגו'] אנכי אערכנו מיד תבקשנו (שם מ"ג ח' וט'):

ואומר על דבר שהוא ראשון ראשון ועל אחריו אחרון זו רבקה בת בתואל [שנאמר ויאמר בת מ' את היש בית אביך מקום לנו ללון ותאמר אליו בת בתואל אנכי וגו'] ותאמר אליו גם תבן גם כספוא [רב עמנו גם מקום ללון] (שם כ"ד כ"ג כ"ד וז"ה) (ד):

ועל שהוא יודע ועל שאינו יודע אינו יודע (ו) אלו אנשי חרן בשעה שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מחרן אנחנו ויאמר להם הידעתם את לכן בן נחור ויאמרו ידענו ויאמר להם השלום לו ויאמרו שלום (שם כ"ד ה' ו'). ואם לשיחה אתה מבקש והנה רחל בתו באה עם הצאן (שם שם מו): ומורה על האמת זה משה שנאמר [וישמע משה וישב בענינו] ויקרא (כ"ו) (ז). הקב"ה הורה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוברות (במדבר כ"ז) כן משה בני יוסף דבורים (שם ל"ו ה') ויאמר ה' סלחתי כדברך (שם י"ד כ'). מכאן אמרו חכמים אשרי מי יזהקב"ה מודה על דבריו (ח): ואינו בוש ללמד זה משה שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה' (שם כ"ז ח'): ואינו בוש לומר לא שמעתי (ט) זה משה שנאמר ויאמר אליהם משה עמדו ואשמעה מה יצוה ה' לכם (שם ט' ח'):

הערות לנויא

אוננים אנהו ויא משכן אהרן למטה מתוך הקהל ואמר לו משה אחי מה מעשר הקל אסור לאונן המטה המורה לא כ"ש שיהא אסורה לאונן מיד הורה לו ואמר שנאמר (בכ"א דברים) וישמע משה וישב בענינו מלמד שאף משה בעיני הנבונה טוב. גדול כמשה אהרן גדול כאהרן הקב"ה (מן מלמד עד הקב"ה ליתא בכ"א) כיצא בו ויאמר ה' אם אמצא בסדום מלמד שגלוי היה לפני מי שאמר והיה העולם שאפילו נתבקשו בסדום חמשה או ארבעה צדיקים אין בה לפיכך המתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים (בכ"א שפיס) את דבריו ואח"כ השיב לו (בכ"א השיבו) שנאמר וילך ה' כאשר כלה לדבר עם אברהם ואברהם שב למקומו ע"כ וע"ע חומ"י. וע' זבחים ק"א ע"א בענין ק"ו זה ובתרי"ב פ' שמיני ע"ש וע"ע ספרי במדבר פ"י ק"ג. (מז) בכ"י אינו נכתל זה וכי שנאמר ויען אליהו בן ברכאל הבנוי ויאמר צעיר אני לימים ואתם ישישים אמרתו ימים ודברו ורוב שנים יודיע הכתמה מלמד שהיו יושבין ושותקין לפני כל איוב עומדין וישב יושבין אוכל אוכלין שותה שותקין עד שנמל משה רשות וקלל את יוסב שנאמר יאמר יום אילך בו והלילה אמר הרה גבר יאמר יום שבא אבא אצל אבא ואמרה לו הרה אנכי מנין שלא דברו בערבוניא וכי סדרן הכתוב להודיע לכל באי עולם (בכ"א ל"א ליתא) שחכם אינו מדבר בפני מי שגדול וכו'. (יז) בכ"י אינו שואל כענין וכו' וע' שמות רבה פ"א פ"ט ובהנחות הר"ל שם א"ת מ"ו. (יח) בכ"י ואומר וכו' זה יעקב אבינו ויאמר וכו'. (יט) בכ"י אף הקב"ה מודה על וכו'. והנה אין ספק שכל מיספא זאת היא גם בנוסחת הספרים גם בנוסחת הכ"י קמועה ומשובשת וע' בנו"ב שיש לתקן ע"פ הנוסחא שם כמה דברים מה ובפרטות ע"ש פרק השלום כי עי' שהעתיקתי שם באות י"ט וע"ע נוסחת הגר"א.

וע"ע בראשית רבה פ' בית פ' ע"ש. (יב) ע"י ב"ר פ"א פ"א ש"ס וע"ע לקמן אות י"ט. (יג) בב"ר שם דבר מתוקן. (יד) הנוסחת בלשון הכתוב מסביר. (טו) בכ"י ועל שיועד שיועד ושאנו יודע שאינו יודע. (טז) ע"י ב"ר פ"ע פ"א. (יז) ע"י תרי"ב פ' שמיני ויקרא רבה פ"ג זבחים ק"א ע"א ומ"ן אבות למשנה זו ובכ"י הוא וייטב הדבר בעיני פ"ע והוא בל"ס פ"ס והגהתי ע"פ הרוממות. (יח) ע"י מכללת יתרו מסכת דבחדש פ"ט וספרי במדבר פ' קל"ד ובמ"ז שם אות ג'. (יט) בכ"י לא למדתי וע' בנו"א ובכל הערות שם. ולחומר הענין הנני מתיק פה מה שמצאתי שם. וכלומר כי עי' ששניהם שם כל מיספא זאת ובל"ס תועיל לבידור הדברים פה. והכי איתא התם שבעה דברים בגולם ושבעה בחכם. הגולם קושין לדבריו חברו נכתל להשיב ומדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה ומשיב על אהרן ראשון ועל ראשון אחרון ואינו מודה על האמת ובוש ללמוד ובוש מללמד ובוש כולמר לא שמעתי. אבל החכם אינו כן. אינו קו"ץ לתוך דבר. ה"ב"ר זה אהרן הכהן שבעים משה כנגדו והיה מצוה לו לאכול פסולי המוקדשים לא כעס כנגדו ולא אמר אוננים הם קצו דברך ויאמר אלהיך אל שפיס דבריו ואח"כ השיבו שנאמר אהרן אל משה הן היום וגו' היום מתו בני ואני אקריב קרבן היום מתו בני ואנו אוכלים זבחים. ומה אם מעשר

פרק לח

שבעה מיני פורעניות באות לעולם על שבעה גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה. מקצתן תורמין ומקצתן אינן תורמין רעב של מהומה באה. מקצתן מפרשין חלה ומקצתן אינן מפרשין חלה רעב של כלייה בא (א). גמרו שלא לעשר עצרו (את) השמים מלהוריד טל וממרו ובני אדם יגיעו ואינן מסתפקין (ב): רבי יאשיה אומר בעון חלה אין הברכה נכנסת בפירות ובני אדם יגיעו ואינן מסתפקין (ג): בעון תרומות ומעשרות נעצרו השמים מלהוריד טל וממרו והעם נמסרות למלכות (ד): דבר בא לעולם בעון לקט שכחה ופאה ומעשר עני: מעשה באשה אחת שהיתה יושבת בשכונת של בעל השדה ויצאו שני בניה ללקט ולא הניחן בעל השדה. אמר היתה אומרת מתי יבואו בני מן השדה שמא אמצא בידם כלום לאכול והם היו אומרים מתי נלך אל אמנו שמא נמצא

פרק מא

שבעה מיני פורעניות באין לעולם על ז' גופי עבירות. מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה לעולם (שנאמר) על כן עליכם כלאו שמים מטל (תני א' י'). גמרו מלעשר א' כל עקר רעב של כלייה באה לעולם שנאמר ואכלתם בשד בניכם ובשר בנותיכם תאכלו (ויקרא כ"ז כ"ט). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם פירות מרובים שתפרישו לי מעשרות (ב) ולא רציתם אני אתן לכם דבר שהוא פסור מן המעשרות. מקצתן מפרשין חלה ומקצתן אינן מפרשין רעב של מצודה (ג) באה לעולם שנאמר בשברי לכם מטה לחם (שם שם כ"ז). גמרו מלעשרי כל עקר רעב של מהומה בא שנאמר אתה תזרע ולא תקצור אתה תאכל ולא תשבע וישחק

בקרנך ותסג ולא תפליט (מיכה ו' יד וט"ו) (ד). אמר להם הקב"ה אני נותן לכם עסיות מרובות שתפרישו לי חלה ולא רציתם אני נותן לכם דבר שהוא פסור מן החלה. (ומרו בשד בניכם ובנותיכם) (ה): שלוח חיה רעה באה לעולם על שבעה גופי עבירות ועל חילול השם:

הערות לנויא

פליח (א) בכ"ע ז' מיני פורעניות באים לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של כלייה באה מקצתן מפרשין את החלה ומקצתן אינן מפרשין את החלה רעב של מהומה בא ע"כ וכנ"ל ז' מיני פורעניות באין לעולם מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של בצורת באה מקצתן מעשרין ומקצתן אינן מעשרין רעב של כלייה באה מקצתן מפרשין את החלה וכי' ככתיבך והערים ע' אבות פיה מ"ה ובמפרשים שם ושבט ליב ע"ב וליג ע"ב ותורת כהנים פ' בתקוה פ"ה ובפירושי הראב"ד שם. (ב) הוספתי מלת את וגם הנהתי מלהוריד במקום להוריד ע"פ חכ"י ושם עוד ובני אדם ע"ש ים ואינם מספקים וכן הוא גם כניא שבחמ"י. (ג) בכ"י עושים ואין מספקין. (ד) בכ"י ובעון תרומת ומעשרות עצרו את וכו' והעם כמורידן (כמורידן) ליתא בכ"י) נמסרין למלכות וגראה שכל זה מדברי ר' יאשיה הוא וא"כ

הערות לנו"ב

הקל אסור לאונן חטאת חמורה לא כ"ש שתהא אסורה לאונן מכאן דן אהרן ק"ל. גדול מאהרן הקביה שנאמר ויאמר ה' אם אמצא בסודם חששים צדיקים וגו' ויען אברהם ויאמר הנה נא הואלתי לרבר והלא כבר גלוי לפני הקביה שאם נחבקשו בסודם עשרה צדיקים ואינן אלא חמתין ער שסוים יאחזי השיבו שנאמר וילך ה' כאשר כלל לרבר אל אברהם והלא דברים ק"ו ומה אם הקביה שהעולם ומלואוה שלו אינו רוצה לרכנס לתוך דבריו בשד דוש שהוא רמה ותולעה ועפר ק"ו שהוא אדם וריו חתיר שלא יכנס לתוך דבריו חבירו. ו א י נ ו ב ה ל ה ה ש י ב כנון אליהו בן ברכאל הכוזי דכתיב בחר לי זעיר ואחר. ד"א זה אלעזר ואיתמר שאמר להם משה טרוע לא אכלתם את החטאת

ולא השיבוהו עד שבא הגדול והשיבו שנאמר וידבר אהרן אל משה וגו' משה על בנו כרי להשמיע את כלתו כר בעם משה על בני אהרן כרי להשמיע את אהרן ולהגיד להם דרך ארץ כשהיה אדם כועס על בני ביתו נותן עיניו בקטן שבביתם. וכשהיה הרב שונה לתלמידיו נתן עיניו בגדול שבהם שנאמר ויאמר משה אל ה' שלח נא ביר תשלח נתן עיניו במיכאל שהיה גדול מכולם. ואינו מדבר לפני מי שגדול ממנו בחכמה זה משה כשהיה רואה שהיה ראוי לרבר ואמר לאהרן אחיו שידבר והוא שומע מפי הקביה והאין מפי משה אמר להם הקביה ואינו שומע לכם ומי הקביה ומפי משה שומע שנאמר וידבר אהרן את כל הדברים האלה ויאמן העם. ומ"ש יב בענין זה יהודה שאמר אנכי אעריבנו וגו'. שלא כע"נ זה ראובן שאמר את שני בני תמות וכי הורג נפשות היה יעקב אבינו מכאן אמרו חכמים אין משיבין על (הפלצה) (צ"ל הפלגה). ואיר אלעזר איר מריוס אומר לפני רבינו כשהיה אדם אומר דבר מוטון לפני ר' טרפון היה אומר ר' טרפון כפתור ופרח וכשהוא אומר דבר של הפלגה היה אומר לא ידבר בני עמכם. ומ"ש יב על ר' א ש ו נ ראשון ועל אחרון זו רבקה שנאמר ויאמר בת מי את וגו' ותאמר אליו בני בתולא אנכי ותאמר אליו גם תבן גם מספוא רב עמנו. ד"א אלו אנשי הורן שאמר להם יעקב אחי מאין אתם ויאמרו מהין אנהנו ויאמר להם הידיעתם את לבן בן נתור וגו' ויאמר להם השלם לו ויאמרו שלום. ומורה על האמת זה משה רבינו דכתיב וישמע משה וייעבב בעיניו אף הודה לבנות צלפחד שנאמר בן בנות צלפחד דוברות ואמר בן מטה בני יוסף דבורים שר"ל ישא דברו ועל הסדר דברו אשרי אדם שהמקום הורה לדבריו. ואינו בוש מלמוד זה משה רבינו שנאמר ויקרב משה את משפטן לפני ה'. ואין בוש לו מר לא שם ע"י זה משה רבינו שנאמר עמרו ואשמעה מה יצוה ה' לכם ע"כ.

פמ"א (א) בכיה שלא לעשר וע' אבות פיה מ"ה ונויא פליח ובתעירות אות א' שם. (ב) בכיה אני נתתי לכם וכו' שתפרישו מטה מעשרות. (ג) בכיה רעב של בצורת וגו' קשה דהא קת"ל ליעיל לבצורת ואולי יש לפרש מצודה סענין מצור וכשהשם הבתובים שם ונאספתם אל אייביכם וגו' בשברי לכם מטה וגו' וע' תרגום יונתן שם. (ד) בכיה אתם תזרעו ולא תאכל וגו' אתם תאכל ולא תשבע וגם זה הוא מסדרם ובמקרא שם אתה תאכל ולא תשבע וישחק בקרבך ותסג ולא תפליט וגו' אתה תזרע ולא תקצור. (ה) הוספתי זה ע"פ מנורת המאור כי שהובאה

נוסחא ב פרק מא

בִּידָה כְּלוּם לֹאכֹוֹל. הוּא לֹא מִצְאָה בִּידֵם כְּלוּם וְהֵם לֹא מִצְאוּ בִּידָה כְּלוּם לֹאכֹוֹל וְהִנֵּחוּ רֵאשֵׁיהֶם בֵּין בְּרִכֵּי אִמָם וּמִתּוֹ שְׁלֹשֶׁת יָמִים אַחֵר. אִמֵּר לָהֶן הַקִּבָּה אֵין אִתָּם גּוֹבִין מִהֵן אֵלֹא נִפְשוֹת. חִיִּיכֶם אָף אֲנִי אֲנֻנָּה מִכֶּם נִפְשוֹתֵיכֶם. וְכֵן הוּא אֹמֵר אֵל תְּגוּל דֵּל כִּי דֵּל הוּא וְאֵל תִּדְכָּא עֵנִי בִּשְׁעָרֵי ה' יִרְיֵב רֵיכֶם וְקִבַּע אֶת קוֹבְעֵיהֶם נִפְשׁ (מִשְׁלֵי כ"ב כ"ב וכו') (ה) :

הרב בא לעולם על עינוי הרין ועל עיוות הרין ומפני
המיווין בתורה שלא כהלכה (1) : וכשתפשו את רשב"ג ואת
רבי ישמעאל ליהרג היה רשב"ג יושב ותוהה בדעתו ואומר
אוי לנו שאנו נהרגין במחללי שבתות וכעובדי ע"א וכמבלי
ערויות וכשופכי דמים. אמר לו רבי ישמעאל בן אלישע
רצונך שאומר לפניך דבר אחד. אל אמור. אל שטא כשהיית
מסיב בסעודה באו עניים ועמדו על פתחך ולא הנחתם
שיכנסו ויאכלו. אמר לו השמים אם עשית כן אלא שומרים
היו לי יושבין על הפתח כשהיו העניים באים הם מכניסין
אותן אצלי ואוכלין ושותין אצלי ומברכין בשם שמים. אל
שטא כשהיית יושב ודורש בהר הבית והיו כל אוכלים
ישאל יושבין לפניך וזהו דעתך עליך. אמר לו ישמעאל
אחי מוכן אדם שיקבל את פנעו. והיו מתחננין לאספקלטור
זה אמר (לו) אני כהן בן כהן גדול הרגני תחלה ואל אראה
במיתת חברי. וזה אמר לו אני נשיא בן נשיא הרגני תחלה

ואל אראה כמיתת חכירי. אמר להם הפילו גורלות. והפילו ונפל הסור על רשב"ג. מיד נמל החרב וחתך את ראשו. נמל ר"י בן אלישע והניחו בחיקו והיה בוכה וצועק פה קדוש פה נאמן פה קדוש פה נאמן פה שמוציא סנדלפונין טובות ואבנים טובות ומרגליות מי המטיבך בעפר ומי מילא לשונך עפר ואפר עליך הכתוב אומר חרב עורי על רעי ועל גבר עמיתי (זכריה יג ז'). לא הספיק לבטור הדבר עד שנמל החרב וחתכו את ראשו. ועליהם אמר הכתוב וחרה אפי והרגתי אתכם בחרב (והיו נשיכם אלמנות ובניכם יתומים) (ישות כ"ב ג'): ; ממשיע שנאמר והרגתי אתכם בחרב אני יודע שהנשים נעשו אלמנות. אלא אלמנות ולא אלמנות

הערות לניב

אין צורך להזהר וְעַיִן נוסחת הגריא וא"כ, (ה) בבייע דבר בא וכו' מעשה וכו' ויצאו בניה ללקוט ולא הניחו בעל השדה אמרה אמן אימתי יבואו שני בני ושטא אמצא בידם כלום היו לא אלא מצאה בידיהם כלום הם וכו' אלא מצאו בידיהם כלום הניחו ראשון בני וכו' אלא הקבירה האולא אלא אתם גוברים מהם אלא נפשות אף אני איני גובה מכם אלא נפשות וכה"א וכו'. ובכ"י דבר בא וכו' מעשה וכו' אמרה אמן אימתי יבואו בני שמא אמצא בידם כלום לאכול והם אמרו מתי תבא אבנו שרם נמצא בירה לאכול אלא וכו' כדכתיב וְעַיִן אבות שם מיט. (ז) בבייע דבר בא לעולם מפני עיניו הדרן ופכתי המרוץ בתורה שלא שמעו (אחר מלה זאת אויה מתק בבל) וכנאי שבתמי' שלא ה' שמי' ויש לחקן ע"פ כ"י. (ז) ככ"י

[illegible]

פרק לט

חמשה אין להם סליחה. המרבה לשונו. ומרבה לחמא. והחוטא בדור זכאי. וחוטא על מנת לשוב. וכל מי שיש בידו חלול השם א': בעונו אין ספק לאדם לידע מה דמות למעלה. ואלמלא כן היו מוסרין לו מפתחות וידע כמה נבראו שמים וארץ ב': הוא היה אומר הכל צפוי והכל גלוי והכל לפי דעתו של אדם: הוא היה אומר הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה על

בעון החלה אין ברכה במכונם ומאירה נשלחת בפירות ואחרים אוכלין את עמלן: בעון שבועות שוא ועדות שקר וחילול השם שילוח היה רעה באה לעולם והבהמה כלה ובני אדם מתמעטין והדרכים נשמות שנאמר והכריתה את בהמתכם והבעיטה אתכם ונשמו דרכיכם (שם שם כ"ב): בעון בטול תורה ועוות הדין חרב בא לעולם והכוהן רבה והם נמסרים למלכות: בעון גזל (החוב) (הגובא) (י) עולה והיוקר הווה והם אוכלים בשר בנים ובנות:

בעון השמטות יושבי הארץ הן גולים ממקומם ואחרים באין ממקומם ויושבי תחתיהן במקומם: בעון לשון הרע הצרעת נשלחת בבני אדם שנאמר וזכור את אשר עשה ה' (אלהך) למרים (דברים כ"ד ט'). והרי הדברים ק'ו ומה מרים הנביאה שלא היתה כוונתה אלא לשבחיו של משה ולכבודו של משה אף על פי כן נענשה עונש גדול אבל לא דבר מועט (י) המדבר בגנאי של חבריו והמבקש רעתו על אחת כמה וכמה שיתבע הדבר מידו:

פרק מב

רבי מאיר אומר שלשה נכנסו לדין מתחלת ימי בראשית ויצאו (ארבעה) חייבין א'. אדם וחיה ונחש נכנסו לדין והארץ נתקלקלה בעבורם שנאמר ארורה האדמה בעבורך (בראשית ג' י"ז). אדם בו ביום נברא. בו ביום נתפקד. בו ביום חטא. בו ביום מת. בו ביום נוצר. בו ביום נכנס לגן עדן. בו ביום נצטוו. בו ביום אכל שנאמר כי ביום אכלך ממנו מות תמות (שם ב' י"ז ב'): ביטעה ראשונה עלה במחשבה. בשניה נתייעץ עם מלאכי השרת. בשלישי גבלו. ברביעי רקמו. בחמישי נפח בו נשמה. בששית העמידו על רגליו. בשביעית הכניסו לגן עדן. בשמינית נתפקד. בתשיעית חטא. בעשירית עבר על צוורו. באחת עשרה נגלה עליו. בשנים עשר נטרד מגן עדן ג': היה אדם הראשון מוטל גולם מסוף העולם ועד סופו והיה המקום מעביר עליו דור ודור ויופסו דור ודור ומכחישי ומכשפיו מזידיו וגולגוליו. והיה מוטל גולם ומעבירין לפניו בבני מרון. הראהו צדיק וטוב לו צדיק ורע לו רשע וטוב לו רשע ורע לו. וכיון שהראוהו הקב"ה הצדיקים שהן עתידין לצאת ממנו נתן לו יום אחד משלו שהוא אלף שנים שנאמר כי אלף שנים בעיניך (ההלים צ' ד') ומנע המקום ממנו שבעים שנה ונתנם לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות שנאמר ימי שנותינו בהם שבעים שנה וגו' (שם שם י') נמצאו חיי אדם אשר חי תשע מאות ושלשים שנה ד':

עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ועשרה על חיה ועשרה על נחש ועשרה על הארץ: עשרה גזירות נגזרו על אדם הראשון ה) האחד שהיה לכוש כלי חמדה והפשיטה הקב"ה ממנו ו). השנייה שהוא מתפרנס בצער. השלישית שהוא אוכל טוב ומוציא רע ז). הרביעית שבניו גולים ממדינה למדינה. החמישית שיש בו רוח (ריח) זיעה ח). הששית שיש בו יצר הרע. השביעית (ששולמה) (ששולמה) בורמה

הערות לנ"א

פ"ט א) בכ"ע חמשה וכי סליחה לעולם אלו הן מרבה לשון ומרבה לחמא וכי והחוטא על מנת לשוב וכל מי שיש בידו חלול השם ובכ"א חמשה אין להם סליחה מרבה וכי בכ"ע ועי' מפרשים ולא אהפרישו לו והג"א הוסיף והחוטא על מנת שיום הבפורים מכפר והמחמא את הרבים ומתן וחוטא על מנת לשוב וצ"ע. ב) בכ"י כע"כ אין ספק וכי ואלמלא כך וכי וידע כמה נבראו שמים וארץ ע"כ ובכ"א בעונם אין ספק לידע וכי למעלה היו מוסרין לו וכי כבספרים. ור"ל שאלמלא שגרה העון היה האדם יודע כמה ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות נ"א ודקאמר בו ביום מת אולי יש לפרש דקאי איובו של הקב"ה ועי' בראשית רבה פ"ט ס"ח. ג) אולי יש להגיה עבר על ציוויו (במקום על צוורו) ולהגיה במקום חטא ע"ל למטה ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות פ"א ובהערות שם אות ז"ב ונ"א פ"א ועי' פסוקא רבתי קס"ז ע"א ובמ"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מגומגם ובג"ש היה אדח"ר מוטל גולם וכי והיה הקב"ה מעביר עליו דור דור וחכמיו דור דור ונבוניו דור דור ויופסו וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקב"ה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכי. ה) בכ"ה "על האדם. ו) "תרגום יונתן בראשית ג' ד' וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האב"ד. ז) בכ"ה שאוכל טוב ומוציא רע. ח) עי' לעיל פרק ל"ד.

הערות לנ"ב

שהובאה שם פסוקא זו. יז) עי' שבת ל"ב ע"א ועי' הגהתי. יח) עי' פסרי במדבר פ"י צ"ט ואולי היה לעיל ולא למעט בפריה ורביה אלא לרבות ונשתרבו הדברים למטה ונשתכחו ועי' פסרי דברים פ"י רע"ה ובג"ש במ"ע.

פ"ט א) הנהתי ע"פ הגויש ועי' כ"ר פ"ה ס"ט בשם ר' נתן. ב) עי' נ"א פ"א ובהערות שם אות פ"ד וג"כ פ"א בסוף. ונראה דבי נוסחאות נחשבו כאן הא' אדם בו ביום נברא וכי ה"ב בו ביום נוצר וכי ועי' לעיל פ"א ובהערות שם אות פ"ד. ד) עי' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ב ונ"א פ"א ועי' פסוקא רבתי קס"ז ע"א ובמ"ע שם אות י"ב והלשון כאן הוא קצת מגומגם ובג"ש היה אדח"ר מוטל גולם וכי והיה הקב"ה מעביר עליו דור דור וחכמיו דור דור ונבוניו דור דור ויופסו וכיון שראה המקום הצדיקים והצדיקות שעתידין לצאת ממנו ונתן לה הקב"ה יום אחד משלו שהוא אלף שנים ומנע ממנו שבעים שנה ונתן לבניו ולבני בניו עד סוף כל הדורות נמצאו ימי אדם וכי. ה) בכ"ה "על האדם. ו) "תרגום יונתן בראשית ג' ד' וילקוט בראשית רמז ל"ד מה שהביא שם בשם האב"ד. ז) בכ"ה שאוכל טוב ומוציא רע. ח) עי' לעיל פרק ל"ד.

כל החיים והחנות פתוחה וההגוני מקיף והפנקס פתוח והדיין יושב והגבאי מחזירין ונפרעין מן האדם תמיד בכל יום בין מדעתו ובין שלא מדעתו (א):
תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם מחותם. ושלות רשעים סופה רעה. והרשות קוברת את בעליה. תשובה תולה ויום הכפורים מכפר. תשובה מכפרת עד יום המיתה. ויום המיתה בתשובה (ד):

ותולעה. השמינית שיהא נכסר לחיה שימות בה. התשיעית (קוצר) [קצר] ימים ושבעה רוגז [שנאמר אדם קצר ימים ושבעה רוגז] (איוב י"א). העשירית [שהוא עתיד לעמוד בדין שנאמר] שמה בחור בילדותיך ויטיבך לךך בימי בחורותיך וגו' (קהלת י"א ט):
ועשרה על חורא אחת דם נדה וגרושה מביתה (ונקופה) [ונקופה] מבעלה. השנייה

שיוולדת [לתשעה]. השלישית שמניקה עד כ"ד חדש ט. הרביעית שבעלה שולט בה. החמישית מקנא לה שלא תדבר עם כל אדם. הששית שהיא מזקנת מהרה. השביעית שהיא עומדת מליד אכל האיש מליד לעולם י. השמינית שהיא יושבת בתוך הבית ואינה מתפרנס כאיש יא. התשיעית יוצאה [לשוק] ראשה מכוסה כאכל [לפיכך] הנשים יוצאות בתחלה לפני המטה מה הן אימרות אנו נמרנו מיתה לכל באי עולם יב. העשירית אם היתה כשרה בעלה קוברתה יג. שכן מצינו באבותינו אבינו אברהם קבר את שרה אמנו. יצחק קבר את רבקה אמנו. יעקב קבר את רחל ואת לאה:
עשרה על הנחש האחת שנסתם פיו יד. השנייה שנתקצצו ידיו ורגליו. השלישית שהוא אוכל עפר.

הרביעית שהוא מפשיט ומצטער כיוולדה טו. החמישית ואיבה אשית [בראשית ג' טז]. הששית אוכל פטומים ושותה כל מתוקים הם נעשים כפיו עפר שנאמר ונחש עפר לחמו [ישעיה ס"ה כ"ה] טז. השביעית שהוא מוליד לשבעה שנים. השמינית שאדם רואה בהמה ואינו מקפיד וכיון שהוא רואה נחש הוא מקפיד עליו להורגו יז. התשיעית שדכל מתברכין והוא עומד בקלקולו יח. העשירית עליו היה רבי מאיר אומר בקבלה והשבת חיה רעה מן הארץ [ויקרא כ"ו י] יט):

ועשרה על הארץ האחת שהיתה שותה מים מאיליה מכאן והילך ואד יעלה מן הארץ [והשקה את כל פני האדמה] [בראשית כ"ו י] כ). השנייה שהוא לוקה בפירותיה. השלישית שהוא לוקה בשדפון ובירקון. הרביעית שנברא בה [שרצים] [שרשין] וקסקשין כא. החמישית שנבראו בה הרים וגבעות. הששית שעלו בה אילני סרק. השביעית שיעלו בה הדרדרים וקרנים כב. השמינית שזורעים הרבה ועושה מעט שנאמר זרעתם הרבה והבאתם מעט [הנביא י' כג]. התשיעית שהיא עתידה לעמוד ולעיד על הרגיה שנאמר וגלתה הארץ את דמה [ישעיה כ"ו כ"א]. העשירית שהיא עתידה לכלות בשלמה שנאמר ככגד תבלה [שם נ"א י' כד]:
מפני מה מ' גזירות הללו. כנגד מ' יום שהולך נוצר ולא עוד אלא כיון שאדם נכנס לדון והוא מתחייב לוקה מ' כנגד מ' הללו כה: אדם דמו של עולם היה בשביל שגרמה לו מיתה לפיכך נתחייבה בדם נדה. אדם חלתו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליטמא נתחייבה מחלה. אדם נרו של עולם היה בשביל שגרמה לו ליכבה לפיכך נתחייבה בנר. מכאן אמרו חז"ל על שלש עבירות נשים מתות בשעת לדתן על שאינן זהירות בנדה ובחלה ובהדלקת הנר כו):

הערות לגוף

נבראו וכו'. ג) בספרים ההיא וכו' על כל החיים וכו' והוספתי מן והחנות עד שלא מדעתו ע"פ כ"ע. ובכ"א ההיא וכו' והפנקס כותב והגבאי נפרעין האדם בכל יום תמיד שלא מדעתו ע"כ ועי' אבות פ"ג מ"טז ועי' בפירושים שם. ד) בכ"ע והרשות אוברת בעליה. ובכ"א תשובת רשעים מעכבת וגזר דינם סותם. ועי' יומא פ"ו ע"ב והגרי"א הגיה ע"פ הנמרא וע"ע

הצנתי נוסחת כ"ה ובכ"ד שיוולדת השנייה לשבעה השלישית יולדת לתשעה ומניקה וכו' ונוסחת הנ"ש מסכים עם נוסחת הכ"ה ע"ש ופירש מהרי"ט שם לא היתה חוטאת היתה מתעברת ויולדת תמיד ולא היתה מצטערת מ' חדשים. י) בכ"ה מה שאין כן האיש שהוא מוליד לעולם. יא) בכ"ה מתפרסמת האשה מלודת אשה מכוסה כאכל ע"כ והנ"א ליתא והוא בליס תוספת איזה מעתיק ועי' לעיל פ"ט ובהערות שם אות י"ז. יב) בכ"ה שכן מצינו באבותינו אברהם יצחק ויעקב שקברו נשותיהם ע"כ והנ"א ליתא. יד) פירש מהרי"ט שאינו מדבר. טו) בכ"ה שהוא כפשיט וכו' וקולו הולך מסוף העולם ועד סופו. טז) בכ"ה ו' אמר ר' הילפאי אפינו אוכל פטומין ושותה הם נעשין וכו' ועי' בראשית רבה פ"ב ס"ה ויעי' יומא ע"ה ג"א ויעי' בגו"ש. יז) בכ"ה ח' שאדם רואה וכו' ואינו מקפיד רואה נחש והוא מקפיד עליו להורגו. יח) עי' ב"ר פ"ב ס"ה הכל מתרפאין הוין מן הנחש ויעי' בג"ש. יט) בכ"ה היה ר' מאיר אומר עליו בקבלה והשבתו וגו' ובגו"ש שעליו היה ר' מאיר מפרש בקבלה והשבתו וגו' ועי' תורת כהנים פ' בחקותי פ"ב והוא מעין דברי ר' יהודה שם ויעי' במכילתא פ' בא פרק י"ב. ועי' בתרגום יונתן בראשית ג' ט"ז. כ) עי' בראשית רבה פ"ג ס"ט וקהלת רבה פ"א ס"ז ממנו היתה הארץ שותה תחילה ותחר בו הקביה שלא תהא שותה אלא מלמעלה וכו' ע"ש. כא) עי' ערוך ערך קש' ו' וערך אקושא אבל ע"כ ב"ר פ"ב ס"ה. כב) בכ"ה שיעלו בה קוצים ודרדרים ובגו"ש הוהין ויעי' בב"ר שם ס"י ולפ"י היה נראה להגיה כאן וקרנים במקום וקרנים ועי' בערוך ערך קרנס. כג) בכ"ה והיא עושה מעט. כד) בכ"ה להבלאת בשלמה וכו'. כה) עי' במדבר רבה פ"ד ס"ד ופרקי דריא פ"ד ובבבאור הדר"ל שם ע"ש ולעיל פ"א. כו) עי' לעיל פ"ה ובהערות שם אות י"ח וכל דברים אלו אינם רק הוספה כאן ובגו"ש ליתגוה וכן אינם בכ"ה.

הערות לגוף

פרק מג

עשרה נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו.
אברהם נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר
ואני והנער נלכה עד כה וגשתחוה ונשובה
אליכם (בראשית כ"ב ה') [ואשובה אליכם] אין
כתיב כאן אלא ונשובה אליכם נתנבא
שאבינו יצחק עתיד לחזור א': לכן נתנבא
ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויברכו את
רבקה [וגו'] ויירש זרעך את שער שונאיו
(שם כ"ד ט') נמצאו מקללין את עצמן ומברכים
את רבקה אחותם: יעקב נתנבא ולא ידע מה
נתנבא שנאמר ושלח לכם את אחיכם אחר
ואת בנימין (שם ס"ג י"ד) אחיכם זה שמעון.

אחר זה יוסף. ואת בנימין זה בנימין כמשמעו ב': השבטים נתנבאו ולא ידעו מה נתנבאו שנאמר (והנה)
הקמון את אבינו היום והאחד איננו (שם ס"ב י"ג) נתנבאו יוסף בינותם עומד ב': יוסף נתנבא ולא ידע
מה נתנבא שנאמר כי טוב כל ארץ מצרים לכם הוא (שם ס"ב כ') נתנבא שעתידין לנצל את מצרים: פרעה
נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ונלחם בנו ועלה מן הארץ (שמות א' י') נתנבא שעתידים ישראל לעשות
עמו מלחמה ולהעלות לשלום את הארץ (ד): ואיוב נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר גם את הטוב נקבל
מאת האלהים ואת הרע לא נקבל (איוב כ"י י') נתנבא שהקב"ה עתיד לחזור עליו את הטובה ה': משה נתנבא
ולא ידע מה נתנבא שנאמר תביאמו ותמעמו בהר נחלתך (שמות מ"ו י"ז) אין כתיב כאן תביאנו ותמענו אמרו
הבנים נכנסין והאבות אינן נכנסין ו': נחור נתנבא ולא ידע מה נתנבא שנאמר ויאמר נחור נער אלישע
איש האלהים [וגו'] ולקחתי ממנו מאומה (מלכים ב' ה' כ') מומה דהוה ביה נתנבא שהוא עתיד ללבוש הצרעת ו':
חנה נתנבאה ולא ידעה מה נתנבאה שנאמר כל הימים אשר היה הוא ישאל לה' (שמואל א' י"ח) אמרה חנה
כל הימים ששמואל בני קיים מלכות ישאל קיימת ח': כתיב אחד אומר וימת (ישאל) (שמואל) (שם כ"ה א')
וכתוב אחד אומר ושמואל מת (שם כ"ה ג') וימת שמואל זה מיתה נבל ט' ושמואל מת זו מיתה ודאי שנאמר
ויקבעו לו כל ישראל ויקברוהו בעירו ברמה. וכי אין אנו יודעים שעירו היתה רמה אלא שהיו כל ישראל
מספידים לו בכל מקום כדרך שמספידין לו בעירו ו':

הערות לנרי

הערות לנריא

פ"ג א) הוספתי מבשרא ובכיה מן ואשורה עד
ונשובה אליכם ליחא ועי' ביר פניו סיב ותחומא פי
וירא ופסיקתא רבתי קיע ע"כ. ב) עי' בראשית רבה
פ' צ"ב סי' ג) בנו"ש שנאמר כולנו בני איש אחד
אנחנו שיתפו לאחד יוסף עמיה ועי' בב"ר פ' צ"א סי'.
ד) עי' סוטה י"א ע"א ע"ש. ה) הוספתי זה ע"פ כיה
ושם עוד ג' מלות גם לחור בניו אבל נסתפקתי
בקריאתם כי הם מחוקים מאד ולזה לא הצגתי
בפנים וע"ע בנו"ש. ו) בכיה אבותינו נתנבאו ולא
ידעו מה נתנבאו שנאמר וגו' ועי' מביילא בשלח
מסכת דשירתא פ"י ובפ"י שם אות א'. ז) עי' תחומא
בצורע וילקוט מלכות רמז רכ"ט ע"ש. ח) עי' אדרת
שמואל פ"ג ובולקוט שמואל רמז פ' ע"ש. ט) בכיה
זה מיתה שצול ועי' לקמן. י) עי' קהלת רבה פ"ז
והכי איתא התם כתוב אחד אומר וימת שמואל וכתוב
אחד ושמואל מת אבר רב אסי ושמואל מת מיתה
ודאית וימת שמואל אין הדברים אמורים אלא לענין
נבל שנאמר וימת שמואל ואיש במעון ארץ שמאל
ב"ר נחמן הכל מפרשין וטופחין על מיתה הצדיק
וזה הרשע עושה לו מריחתן ע"כ ועפ"ז יש לתקן
הנוסחא הבא וע"ע אדרת שמואל פ"ג וילקוט שמואל רמז קל"ד אבל ע"ע בתוספתא דסוטה פ"א (והדברים שם מסורסים
קצת) ולפ"ז יש מקום גם לניסחת הכיה.

לעיל פכ"ט. ה) בספרים משלמין לרשעים וכי' שעשו את התורה
בעין רעה ולא נמצא בהן דבר טוב מעולם ומקיפין לצדיקים
בבני אדם שעשו את התורה בעין יפה ולא נמצא בהם דבר
רע נותנין וכי' ובכיע משלמין וכי' משלמין את הרשעים כבני אדם
שעשו את התורה וכי' ולא נמצא להם דבר טוב ומקיפין לצדיקים וכי'
ולא נמצא בהם דבר טוב ובכיע כבכיע אלא שחסר שם כבא
דמקיפין לצדיקים והגהתי בפנים ע"פ כ"ע ומסברא ובסוף הסיפקא
אין ספק לי שצ"ל והשאר מונח להם לעוה"ב אבל לא נמצאתי ספק
לזה ובספרים ישנים היה והשאר מתא להם מריבה והוגה ע"פ התוספי.
ועי' נוסחת הגריא. ובעיקר הדברים עי' פסיקתא דריב ע"ג ע"א
וביר פליג ס"א ויקרא רבה פכ"ז ס"א ובני"ש עוד וקידושין ל"ט ע"א
וירושלמי פאה פ"א ה"א. וע"ע קידושין מ' ע"א דאיתא התם ה' ג' נ'
ה' ת' אין מקיפין בחילול השם וע"ש בתוספתא ד"ה אין מקיפין ואולי
היו הדברים בפסיקא כפיכא כן כן במדרש ש' תהן החם וצ"ע.
ו) ע"ש ביומא והנה המסמר ע"כ קטוע כאן שלא נזכר שום
תנא וקתני הדיא ועי' בפשיטתא והעיקר שיש לתקן ע"פ ג"ב ע"ש
בפרק מיד. ז) בכי' חביב אדם שנברא בצלם חבה יתירה גורעת לו
שנברא בצלם שנאמר וכו'. כלי המדרש ש' תהן העולם וכו' ועי'
אבות פ"ג מיד בשם ר"ע ועי' בפשיטתא קדמונים שם ובפשיטתא דפוס

הנוסחא הבא וע"ע אדרת שמואל פ"ג וילקוט שמואל רמז קל"ד אבל ע"ע בתוספתא דסוטה פ"א (והדברים שם מסורסים
קצת) ולפ"ז יש מקום גם לניסחת הכיה.

מצאתי כלשון הזה משם והגהתי ר ב ו מ ל ס ן סבסר. (כד הוספתי מסבאר ובעיקר הדברים ע' בפרק קנין תורה ותוספתא סנהדרין פ"א וירושלמי שם ועיי' ויקרא רבה פ"ט כ"ג ובפירושי מהרד"ו ע"ש בת) ע' מדרש תהלים י"א שוור מזה ועיי' חגיגה פ"א ע"ב וירושלמי שם כענין גם שלושית ועיי' (כו) אולי יש להקין איש לא בני אדם בלבד חיה ועוף כמין תחת וגם לרבות את הכל אבל גם בתקין את כל הדברים תחתיו ובמחלו ועיי' פ"ז ובמרא ובתוספתא שם אופן הדרוש ששל ידיו נתרבה חיה ועוף לענין כמה בדברים ואחרי שגם בכאן לא הוזכר כי אם חיה ועוף חוששני מאד שכל דבר זה נכתב כאן דבר אבד

[שמנה עשר] אלו נקראו עבדים. אברהם נקרא עבד (זו) שנאמר והרבתי את זרעך כעבור אברהם עבד (בראשית כ"ז כ"ד). יעקב נקרא עבד שנאמר ואתה אל תירא עבדי יעקב (ישעי' מ"ד ב') (ח). ישראל נקראו עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים (ויקרא כ"ה כ"ה). משיח נקרא עבד שנאמר הן עבדי אתמך בו (ישעי' מ"ב א'). מלאכים נקראו עבדים שנאמר הן כעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח). משה נקרא עבד שנאמר לא בן עבדי משה (במדבר י"ב ז'). יהושע נקרא עבד [דכתיב וימת יהושע בן נון עבד ה'] (יהושע כ"ד כ"ט). כלב נקרא עבד מנין שנאמר כלב עקב היתה (במדבר י"ד כ"ד). דוד נקרא עבד שנאמר (ועבדי דוד) [דוד עבד] נשיא להם לעולם (יחזקאל ל"ז כ"ד). ישעיהו נקרא עבד שנאמר ויאמר ה' כאשר הלך עבדי ישעיהו (ישעי' כ"ג כ"ט). אליקים נקרא עבד שנאמר וקראתי לעבדי לאליקים (שם כ"ב כ'). איוב נקרא עבד שנאמר השמת לבך אל עבדי איוב (איוב כ' ג'). דניאל נקרא עבד שנאמר דניאל עבד אלהא חייא (דניאל ו' כ"א). חנניה מישאל ועזריה נקראו עבדים שנאמר שדרך מישך ועבד ננו עבדוהי די אלהא עילאה (שם ג' כ"ז). נבוכדנצר נקרא עבד ולא הוה שוה לו שנאמר אל נבוכדנצר מלך בבל עבדי (ירמיה כ"ה ט') (ז). זורובבל נקרא עבד שנאמר בעת ההיא נאם ה' אקחך זורובבל בן שאלתיאל עבדי (חגי ב' כ"ג) :

שנים עשר אלו נקראו בחורים ואלו הן [אברהם נקרא בחור מנין אשר בחרת באברהם] (נחמיה ט' ז'). יעקב נקרא בחור שנאמר יעקב אשר בחרתך (ישעי' מ"א ח'). ישראל נקראו בחורים שנאמר וישורון בחרתי בו (שם מ"ד ב'). שאול נקרא בחור כנבעת שאול (בחר) [בחר] (שמואל ב' כ"א ו'). שבט לוי נקרא בחור שנאמר ובחור אותו מכל שבטי ישראל (שמואל א' ב' כ"ח). משה נקרא בחור שנאמר לולי משה בחורו (תהלים ק"ו ג'). משיח נקרא בחור שנאמר בחירי רצתה נפשי (ישעי' מ"ב א'). יהושע נקרא בחור שנאמר משרת משה מבחוריו (במדבר י"א כ"ח). יהודה נקרא בחור [שנאמר כי ביהודה בחר לנגיד] (דניאל א' כ"ה ד'). [יהודה] [דוד] נקרא בחור שנאמר ויבחר [ביהודה] [דוד] עבדו (תהלים ע"ח ע'). שלמה נקרא בחור שנאמר ויבחר בשלמה בני (דניאל א' כ"ה ח'). ירושלם נקראה בחורה שנאמר העיר אשר [בחרתה] [בחר ה'] (מלכים א' י"ד כ"א) (א) :

[ששה] אלו נקראו ידידים. הקב"ה נקרא ידיד שנאמר אשירה נא לידידי (ישעי' ה' א'). אברהם נקרא ידיד שנאמר מה לידידי בביתי (ירמיה י"א ס"ז). ישראל נקראו ידידים שנאמר ונתתי את ידידות נפשי (שם י"ב י'). בנימין נקרא ידיד שנאמר לבנימין אמר ידיד ה' (דברים ל"ג י"ב). שלמה נקרא ידיד שנאמר ויקרא את שמו ידידה (שמואל ב' י"ב כ"ה). ירושלם נקרא ידידה שנאמר מה ידידות משכנותיך (תהלים פ"ד ב'). יבא ידיד בן ידיד ויבנה בית לידיד בחלקו של ידיד. יבואו ישראל שנקראו ידידים ויבנו בית המקדש שנקראת ידידה בגבול בנימין שנקרא ידיד (ב) :

[חמשה] אלו הן נקראו אהובים (ג). אברהם נקרא אהוב שנאמר זרע אברהם אהבי (ישעי' מ"א ח'). יעקב נקרא אהוב שנאמר ואהב את יעקב (מלאכי ב'). ישראל נקראו אהובים שנאמר (ואהב) [אהבתי] אתכם אמר ה' (שם שם ל"ד). שלמה נקרא אהוב שנאמר אהוב לאלהיו היה (נחמיה י"ג כ"ז). שערי ירושלם נקראו אהובים (ה) שנאמר אהוב ה' שערי ציון (תהלים פ"ז ב') :

ארבעה נקראו אש לו. הקב"ה נקרא אש שנאמר כי ה' אלהיך אש אוכלה (דברים כ"ד). התורה נקראת אש שנאמר מימינו אש דת למו (שם ל"ג ב'). ישראל נקראו אש שנאמר והיה בית יעקב אש (עובדיה א' י"ח). העולם הבא נקרא אש שנאמר מי יגור לנו אש אוכלה (ישעי' ל"ג י"ד) :

ד' דגלים לכסא הכבוד. צדק. ומשפט. חסד. ואמת. שנאמר צדק ומשפט מכוין כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פ"ט ט"ז) :

שנים עשר נקראו חיים. [הקב"ה נקרא חיים] שנאמר הוא אלהים חיים ומלך עולם (ירמיה י"י). התורה נקראת חיים שנאמר עין חיים היא למחזיקים בה (משלי ג' י"ח). ישראל נקראו חיים שנאמר חיים כולכם היום (דברים ד' ל"ח).

הערות לנוסחא ב'

שטמא שהיתה לנגד עיני הכותב המסנה הנ"ל וצ"ע (זו) בכייה בכל המקומות (ח"ץ מהבנות דישעיה ואליקים) מנין שנאמר ויבקר הרברים ע' ספרי ואתהנן פ' כ"ז ובילקוט שם ובמדרש תהלים י"ח וכל הענין בכמה שינוים וחילופים ע"ש. והגהתי ע"פ הגושים. (ח) ע' בספרי שם ואתה עבדי יעקב ובמקראות שלנו ליתא מלת ואתה. (ט) בכייה דכתיב ויאמר וגו'. (ל) בכייה נבוכדנצר נקרא עבד מנין שנאמר נבוכדנצר עבדו ובספרי וילקוט ומדרש תהלים לא השיב נבוכדנצר וע' בראשית רבה פמ"ד ס"ב ל"טן כ"ה (לא שוה לו) גבי גרעון. (לא) בן הוא בכייה ובכ"ר נקרא בחור ובכ"ה חסד שם אברהם יעקב ישראל משיח משה יהושע שאול כלב לוי יהודה דוד שלמה ירושלם וע"פ בנימין. (לז) ע' ספרי דברים פ"י שניב בד"ה לבנימין אמר ובספרי שם ויהיה ע"פ הגושים ובספרי שם. (לח) הגהתי ע"פ הגושים וההמשך ובכ"ה אלו המשה נקראו אהובים (ל"ד) לא מצאתי מקרא כזה וע"פ הגהתי. (לה) בגושים שערי ציון נקראו וכו'. (לו) בכייה ד' אלו נקראו וכו'. (לז) ע' גמא פל"ז ובהערות שם אות ז' ושם מדבר מ"ז מדרש וע"פ מדרש תהלים פ"ט. ובכ"ה ובגושים הנוסחא ד' דגלים לכסא הכבוד וע"פ במדבר רבה פ"ב ס"י סיקתא רבתי קפ"א ומדרש כונן ולפ"ז יש מקום לניסחת דג ל"ה. (לח) בכייה ליתא לבבא וז'.

ארץ ישראל נקראת חיים שנאמר כי נתתי את חתימתם בארץ חיים (לש). תורת חכם נקראת חיים שנאמר תורת חכם מקור חיים (משלי י"ג י"ד ט). פי צדיק נקרא חיים שנאמר פי צדיק מקור חיים (שם י"א י"א טא). חסד נקרא חיים שנאמר כי טוב חסדך מחיים (תהלים ס"ג ד'). העולם הבא נקרא חיים שנאמר אתה ה' לבני ה' בארצות החיים (שם קמ"ז ט'). גן עדן נקרא חיים שנאמר ועץ החיים בתוך הגן (בראשית ב' ט'). מים נקרא חיים שנאמר יצאו מים חיים (זכריה י"ד ח'). ירושלים נקראת חיים שנאמר כל הכתוב לחיים בירושלים (ישעיה ד' ג'). ברכה נקראת חיים שנאמר כי שם צוה ה' את הברכה חיים עד העולם (תהלים קל"ג ג' טב) :

ששה אלו נקראו מלאים. הקב"ה נקרא מלא שנאמר הלא את השמים ואת הארץ אני מלא (יזמיה כ"ג כ"ד). יהושע נקרא מלא שנאמר ויהושע בן נון מלא רוח חכמה (דברים ל"ד ט'). כלב נקרא מלא שנאמר ועבדי כלב עקב היתה רוח אחרת עמו וימלא אחרי (במדבר י"ד כ"ד). בצלאל נקרא מלא שנאמר וימלא אותו רוח אלהים בחכמה (שמות ל"ה ל"א). אהליאב נקרא מלא שנאמר מלא (אותם) חכמת לב (שם שם ל"ה). [חיים נקרא מלא שנאמר מלא חכמה] וכליל יופי (יוחנא קל"ח י"ב) :

ארבעה אלו נאמר להם [שואל] אברהם נאמר לו שאל שנאמר ויאמר ה' אלהים מה תתן לי (בראשית ט"ז ב'). אין אדם אומר מה תתן לי אלא אם כן נאמר לו שאל. שלמה נאמר לו שאל שנאמר ויאמר אלהים שאל מה אתן לך (מלכים א' ג' ה'). אחז נאמר לו שאל שנאמר שאל לך אות (ישעיה י"א א). [משח] נאמר לו שאל שנאמר שאל ממני ואתנה גוים נחלתך (תהלים ב' ח') (מג) :

נ' אלו נאמר להם בשיבה טובה. אברהם נאמר לו בשיבה טובה שנאמר ואתה תבוא אל אבותיך בשלום תקבר בשיבה טובה (בראשית ט"ז ט'). גדעון בן יואש נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת גדעון בן יואש בשיבה טובה (שופטים ח' ל"ב). דוד נאמר לו בשיבה טובה שנאמר וימת (דוד) בשיבה טובה (זקן ושבע) [ושבע] ימים (דברי א' כ"ט כ"ח). צדקיהו נאמר לו בשיבה טובה שנאמר בשלום תמות וכמשרפות אבותיך המלכים הראשונים (יזמיה ל"ד ה') (מג) :

ג' אלו נקראו כושים. ישראל נקראו כושים שנאמר הלא כבני כושים אתם לי (עמוס ט' ז'). צפורה נקראת כושית שנאמר על אודות האשה הכושית (במדבר י"ב א'). שואל נקרא כושי שנאמר על דברי כושי בן ימיני (תהלים ז' א'). עבד מלך נקרא כושי שנאמר וישמע עבד מלך הכושי (יזמיה ל"ח ז') ואין אתה יודע אם העבד נקרא כושי ואם המלך נקרא כושי. אמור מעתה עבד נקרא כושי ולא המלך נקרא כושי. וכה"א אל לשכת בני חנן בן גדליהו איש האלהים (שם ל"ה ד') ואין אתה יודע אם חנן נקרא איש האלהים ואם גדליהו נקרא איש האלהים. אמור מעתה חנן נקרא איש האלהים. ולמה נקרא שמו גדליהו אלא שגדלו המקרא (מג) :

ז' שמות נקרא אריה. אריה. כפיר. לביא. ליש. שחל. שחץ. אריה בנערותו. ארי בזקנותו. כפיר שהוא כופר כאביו וכאמו. לביא שהוא חומץ [לבן] של בריות כשהוא שואג. ליש שהכל נעשין בפיו כמין בצק (טו). שחל שהכל משחלין לפניו. שחץ שהכל משתחין. ד"א שחץ שהוא שוחץ בפיו (מ) :

ז' שמות נקרא עני. עני. אביון. מסכן. מך. דל. דך. רש. עני כמשמעו. אביון שהוא מתאוה לכל רואה דבר ואינו אוכל דבר ואינו שותה (מח). מסכן שהוא מסוכן בנפשו (מט). מך שהוא מך עד האסקופה (נ). דך שהוא מדוכדך. דל שהוא דל מנכסיו. רש שהוא מרושש. ד"א שהוא ירושת בירו (נא) :

ז' שמות נקרא נחש. [נחש]. פתן. אפעה. ירף. צפעוני. תנין. שפיפון. נחש שנשיכתו דומה לנחש (נב). פתן שכל חי שהוא נושכו הוא צועק מלפניו. ירף שכל מי שהוא נושכו הוא שורף את דמו ומיבש את בשרו (נג). צפעוני שכל מי שהוא נושכו נערו פורח עליו ובשרו מתמוסס. תנין שכל מי שהוא נושכו מתהלך [מתהפך]. שפיפון שכל מי שהוא נושכו חושף על מעיו (נד) :

הערות לנוסחא ב'

(ל) בכיה בארץ החיים אבל גם זה אינו במקרא וביחזקאל ל"ב כ"ד אשר נתנו חתימתם בארץ חיים ושם ל"ג כי נתתי את חתימתי (לפי הקרי) בארץ חיים. ט) בכיה תורה נקראת חיים וכו'. מא) במקרא שם מקור חיים פי צדיק ובכיה ליתא לכל בבא זו וכן לבבא דחסד שאחר זה. טב) עי' נ"א פליד ובהערות שם אות מ"ד. מג) עי' בראשית רבה פ' מ"ד ס"ה ובגמרא שם ומדרש תהלים ב' ע"ש. מד) עי' בראשית רבה פמ"ד ס"ב ובגמרא שם וליהא שם דלא קחשיב צדקיה. מה) עי' מועד קטן ס"ז ע"ב וספרי במדבר פ"א צ"ט וספיקא רבתי ק"ל ע"ב ובמ"ע שם אות מ"ט וז"ע ילקוט שמעאל רמז צ"א בסוף ע"ש. מו) בכיה כמו בצק. מז) בכיה ד"א זה ליתא ועי' נ"א ס"פ ל"ט ובהערות שם אות ט' ונוסחא זו מסבכת ביותר עם הילקוט משלי שנרמז עליו שם אבל גם שם הוא מנומנם. מח) בכיה שהוא תאב ומתאוה לכל תאב דבר ואינו אוכל והשאר ליתא. מט) בכיה שהוא מסוכן בנפשו. נ) בכיה שהוא מך ונמוך עד האסקופה התחתונה. נא) בכיה שהוא ירושת בירו. ועי' ויקרא רבה פליד ותנוחמא שם ומדרש משלי פכ"ב ובערך ערך אביון וצ"ע. נב) רומה לנחושט וכן בגו"ש ועי' נ"א שם. נג) בכיה שהוא שורף נפשו ומיבש את בשרו ועי' תנחומא חוקת בפסוק וישלח ה' בהם את הנחשים. נד) בכיה שהוא שופף את בשרו ועי' נ"א שם וצ"ע בערך ערך שף ג'.

פרק מד איסי בן יהודה אומר חמשה דברים בתורה צריכים הברע. ש א ת אם תמיב (ואם לא תמיב) או שאת [אם] לא תמיב אינו אומר כך אלא הלא אם תמיב שאת (בראשית ד' י').

חמשה קלי חומרים בתורה ה' כי שבעתם יוקם קין (ומה) וולמך] שבעים ושבעה (בראשית ד' כד).
הן כסף אשר מצאנו כפי אמתחותינו השיבנו אליך (בארץ) [מארץ] כנען קל וחומר ואיך נגנוב מבית אדוניך
(שם מיד' ח'). הן בני ישראל לא שמעו אלי קל וחומר ואיך ישמעני פרעה (שמות י"ב). ואביה ירוק ירק בפניה
(במדבר י"ב יד) ק"ו [אני] שיערתיה (ולבית) [ולבית] אביה. הן בעורני חי עמכם היום ממרים הייתם עם ה'
קל וחומר אחרי מותי (דברים לא כז) ו' :

רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר הכל צמיו וגלוי ותלוי במעשה. ומצודה פרוסה על כל החיים. והדין דין אמת. והחנות פתוחה והשלחן ערוך והפנקס (פתוחה והיד) כותבת והחנוני מקיף והגבאי חי וחזק (י'):

הערות לנוסחא ב'

16⁺

חביבין ישראל שנבראו בצלם. אילו לא נבראו ולא נאמר להן חביבין היו. חיבה יתירה נודעת להם שנקראו בנים למקום שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א) ;
חביבין ישראל שניתן להם כלי שבו נוצר (האדם) העולם. אילו לא נבראו (לא) ולא נאמר להם חביבין היו. חבה יתירה נודעת להם שנתן להם כלי שבו נוצר העולם זו התורה שנאמר ואשים דברי בפיך ובצל ידי כסיתך (ישעיה נ"א ט"ז) ;

ישראל נקראו עבדים [שנאמר כי לי בני ישראל עבדים] (ויקרא כ"ה ג') ומלאכי השרת נקראו עבדים (ואומר) [שנאמר] הן בעבדיו לא יאמין (איוב ד' י"ח) ואין את יודע איזה חביב [זה] מזה. כשהוא אומר כי עבדי הם אשר הוצאתי אותם מארץ מצרים (ויקרא כ"ה ג') ישראל אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת ;
ישראל נקראו בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם (דברים י"ד א') ומלאכי השרת נקראו בנים שנאמר ויבואו בני האלהים (איוב א' י') ואי אתה יודע איזה אהוב מהם כב). כשהוא אומר בני בכורי ישראל (שמות ד' כ"ב) [ישראל] אתם חביבין לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו מלכים ומלאכי השרת מלכים. ישראל נקראו מלכים שנאמר כי מלכים ימלוכו (משלי ח' ט"ז) ומלאכי השרת נקראו מלכים שנאמר מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה מכובד זה מזה. כשהוא אומר ואתם תהיו לי ממלכת כהנים (שמות י"ט ט"ז) [ישראל] אתם מכובדים לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו צבאות ומלאכי השרת נקראו צבאות. ישראל מנין שנאמר כי בעצם היום הזה הוצאתי את צבאותיכם (שם י"ב י"ז) ומלאכי השרת מנין שנאמר מלכי צבאות יודון (תהלים ס"ח י"ג) אי אתה יודע איזה גדול זה מזה. כשהוא אומר והוצאתי את צבאותי את עמי בני ישראל (שמות י"ד ד') [ישראל] אתם גדולים לפני יותר ממלאכי השרת ;

ישראל נקראו מדושים ומלאכי השרת נקראו קדושים. ישראל מנין שנאמר קדש ישראל לה' (ירמיה ב' ג') ומלאכי השרת מנין שנאמר בגזרת עידן פתגמא ומאמר קדישין שאלתא (היאל ד' י"ד) ולא ידעת איזה מקודש זה מזה. [כשהוא אומר קדש ישראל לה' ישראל] אתם מקדושים לפני יותר ממלאכי השרת כג) ;
ישראל נותנים זמרה ומלאכי השרת נותנים זמרה. ישראל מנין שנאמר שמע ישראל ה' אלהינו ה' אחד (דברים ו' ד') ומלאכי השרת מנין שנאמר בן יחד כוכבין בקר ויריעו כל בני אלהים (איוב ל"ח ז') ואי אתה יודע איזה שבה משובח [יותר]. כשהוא אומר מישיח אלהי יעקב ונעים זמירות ישראל (שמואל ב' כ"ג א') השבח שאתם משבחים לפני משובח יותר ממלאכי השרת וכה"א ואתה קדוש יושב תהלות ישראל (תהלים כ"ב ד) ;

פרק מה

ז' פרושים הם. פרוש שכמי. פרוש קווי. פרוש מדוכיא. פרוש נקפי. פרוש (ארבע חובות) [אדע חובתי]. פרוש יואה כאיוב. פרוש אהבה כאברהם א' ;

כל שיש בו ג' דברים הללו [מתלמידיו] של אברהם. וג' דברים הללו [מתלמידיו] של בלעם כ. של אברהם עין טובה רוח נמוכה נפש שפלה. עין טובה מנין שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויחב בן בקר (בראשית י"ח ז'). בן שלש רך בן שתים וטוב בן שנתו ג'. רוח נמוכה מנין שנאמר נר ותושב אנכי עמכם (שם כ"ג ד'). נפש שפלה מנין שנאמר ואנכי עפר ואפר (שם י"ח כ"ז). [וחילופיהן בתלמידיו] ד' של בלעם עין רעה ורוח גבוהה ונפש רחבה. עין רעה מנין עד שלא יצאו ישראל ממצרים היו כל אומות העולם כאים ונמלכים בו כיו

הערות לנוסחא ב'

כ) עי' אבות פ"ג מ"ד וגו'א שם חיל המנין אבות במשנה שם וכן נראה מאבות דרי נתן שיש שנו בלשון הזה שאם לא נברא בצלם היה חביב ובשנברא נודעת לו חבה יתירה וכן בכל לשון שנו בן הגה נראה שבברואה עצמה בקריאתה ובנתינתה נראית החבה היתירה לא בתודעת הטובה ע"כ. ועפ"י יש לפרש הדברים כאן ואילו צ"ל ולא ניתן להם בטקום ולא נאמר להם וכן לקמן. כא) עי' הירושלמי פ"ד דתענית הלכה ב' וביקוש שם למקרא זו. כג) בכיה חביב זה מזה. כג) בכיה ואי אתה יודע אינו מקודש זה מזה כשהוא זכור. כד) עי' קצת כעין זה בליקוש דברים רמז תח"ץ בשם הולמדנו מצינו שחייב זכור ועי' מכליתא ב' פ"ט בדיה הוצאתי את צבאותיכם וספרי דברים פ"י ש"ו ופריא פכ"ב. והנה מצאתי כל פוסקא זו בשם האדרי"ז במגזרת המאור כ"י ברך מ"ט ע"ב באיזה שינוי נקלים וססכים בה וכל זמן שישראל מקלסים להקביה הוא יתברך שמו מקלסן מלמעלה הם אומרים שמע ישראל והיא אוסר שמעה עמו ואברהם הם אומרים ה' אלהינו ה' אחד והוא אומר ומי כעסך ישראל גוי אחד בארץ הם אומרים ושנתם לכניך והיא אוסר וכל בניך למדי ה' ע"כ.
פמ"ד א) עי' נ"א פל"ז ובהערות שם אות ד' ונוסחא זאת מסכתא יותר ע"ס הירושלמי הרימו שם והנהתי מסכתא.
ב) בביר כל שיש בו ג' דברים הללו תלמידיו של אברהם וג' דברים הללו תלמידיו של בלעם. ואנכי הנהתי עי"ס ב"ה.
ג) עי' לעיל פ"ג ובהערות אות ד' והי' (ד) הנהתי עי"ס ב"ה ובביר וחילופו תלמידיו של בלעם.

שיצאו ממצרים היתה שפחה שבישראל חכמה יותר ממנו התחיל מיצר עין רעה (שבישראל) [בישראל] שנאמר הנה העם היוצא ממצרים (במדבר כ"ב י"א) ה', וכה"א ורוא יושב ממולי (שם שם ה'), רוח גבוהה כי מאן ה' לתת להלך עמכם (שם שם י"ג) וכי עמכם אני אלך והלא עם הגדולים מהם אני הולך ובסוף הענין מהו אומר ויוסף עוד בלק שלוח שרים רבים ונכבדים מאלה (שם שם מ"ו), נפיש רחבה מנין שנאמר אם יתן לי בלק מלא ביתו כסף וזהב וכי' (שם כ"ד י"ג) (ז) :

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין זכות בא על ידו (ז) :
 ד' שגו ברואה (ח) אלו הן, אדם, וקין, כלעם, וחזקיהו, אדם שגה ברואה שנאמר ויקרא ה' אלהים אל (אדם) [האדם] ויאמר לו איכה ויאמר את קולך שמעתי [וגו'] ויאמר מי הגיד לך כי ערום אתה (בראשית ג' ט"ו וי"א) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר [האדם] האשה אשר נתת עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (שם שם י"ב), קין שגה ברואה שנאמר ויאמר ה' אל קין אי הכל אחיד ויאמר לא ידעתי (השומר אחי אנכי) (שם ד' ט"ו) וני' מסרתו לי אילו מסרתו לי הייתי משמרו (ט) ובסוף הענין מהו אומר ויאמר קין אל ה' גדול עוני מנשוא הן גרשת אותי היום (שם שם י"ג וי"ד), כלעם שגה ברואה שנאמר ויבא אלהים אל כלעם ויאמר מי האנשים האלה עמך ויאמר כלעם אל האלהים בלק בן צפור מלך מואב שלח אלי הנה העם היוצא ממצרים ויכם (במדבר כ"ב ט"ו וי"א) (י) ובסוף הענין מה הוא אומר ויאמר אלהים אל כלעם לא תלך עמדם לא תאור את העם כי ברוך הוא (שם שם י"ב), חזקיהו שגה ברואה שנאמר ויאמר אליו מה אמרו האנשים האלה וגו' ויאמר מה ראו בביתך ויאמר חזקיהו את כל אשר בביתי ראו [וגו'] ויאמר ישעיהו אל חזקיהו שמע דבר ה' (אלהי) צבאות הנה ימים באים (נאם ה') ונשא כל אשר בביתך ואשר אצרו אבותיך [וגו'] (ישעיה ל"ט ג' עד ז') אף דברים שנתתי לך מדר סיני וילכו עמם בכלה ובסוף הענין מהו אומר ויאמר חזקיהו אל ישעיהו טוב דבר ה' אשר דברת [וגו'] (שם שם ח') (יא) :

ג' חשבו מחשבה [רעה] וגלה הקב"ה מחשבתם לכל באי עולם, קין ועשו ואבשלום, קין חשב בלבו (יב) ואמר אני הורג את אחי ואיריש את העולם שנאמר ויקם קין אל הכל אחיו ויהרגו (בראשית ד' ח') וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ועתה ארור אתה מן האדמה אשר פצתה את פיה [וגו'] כי תעבוד את האדמה (שם שם י"א וי"ב), עשו חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אחי וגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויגד לרבקה את דברי עשו בנה הגדול [וגו'] הנה עשו אחיד מתנחם לך להרנך (שם כ"ו ט"ב), אבשלום חשב בלבו ואמר אני אהרוג את אבי (יג) ואיריש את המלכות שנאמר (ויגנובו) [ויגנובו] אבשלום את לב אנשי ישראל (שמואל ב' ט"ו) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר ויאמר אבשלום מי ישימני שופט בארץ (שם שם ד') (יד) :

ג' חשבו מחשבה טובה וגלה המקום מחשבתם לכל באי עולם ואלו הן, ראובן ותמר ורות, ראובן חשב להציל את יוסף שנאמר ויאמר אליהם ראובן אל תשפכו דם (בראשית ל"ז כ"ב) ומנין שגלה המקום מחשבתו לכל באי עולם שנאמר יחי ראובן [ואל ימות] (דברים ל"ג י') [יחי ראובן] בזכות יוסף ואל ימות במעשה בלבה (טו), תמר חשבה בלבה אמרה אפשר לצאת חוטא (טז) מכיתו של צדיק הזה ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת ליהודה וילדה ממנו פרץ וזרח, רות חשבה בלבה אמרה לחמותה עמך עמי אלוהיך אלהי כאשר תמות ושם אקבר (רות א' ט"ז וי"ז) ומנין שגלה המקום מחשבתה לכל באי עולם שהלכה ונשאת לבעוז שנאמר ובעוז הוליד את עובד ועובד הוליד את ישי וישי הוליד את דוד (שם ד' כ"ב) ודוד מלך בעולם הזה ומלך לעולם הבא :

ג' דברו אמת ואבדו כחיי העולם הזה ומחיי העולם הבא ואלו הן, המרגלים [ולקן], ורואג [על עסקי דוד], ובני

הערות לנוסחא ב'

(ה) בכ"ה מוסף עוד ויכם את עין הארץ ועתה לכה קבה לי ועוד שהיתה עינו רעה בישראל יותר מבלק שאמר ארה לי היה מקלל ומפרש ואמר וגרשתיו לעקרו מן העולם ובלק היה מקלל ורוצה לגרשו מן הארץ ועוד כתיב יושב סבלי חסר מפני שישראל קרוב להכחידו ע"כ וע' במדבר רבה פ"כ ס"ז וס"ח ותנחומא שם קצת מזה ועי' מכליתא בשלח ומדרשים בספוק זה אלי ואנוהו (ז) ע' אבות פ"ה מ"ט ובמגן אבות שם ע"ש ועי' ברבה ותנחומא שם (ז) ע' אבות שם פרק ה' משנה י"ח וגויא פרק מ' ובהערות שם אות ד', ח) בכ"ה שגו ברואה וכן לקמן, ט) בכ"ה וכי מסרתו לי לשומרו אלו מסרתו לי הייתי שומרו, י) בכ"ה כלעם שגה וכי מלך מואב שלח אלי אין אני חשוב בעיניך בעיני כל המלכים אני חשוב ובסוף הענין וכי' ועי' בנחיש, יא) בכ"ה דברים שנתתי לך וכי' בכלה זאת התורה שנקראת עוד מחמר עיניך ומקנך אשר יצאו ובסוף הענין וכי' ועי' בראשית רבה פ"ח ס"א וילקוט מלכים רמז רמ"ה ועי' במדבר רבה פ"כ ס"ז ועי' תנחומא בלק בענין כלעם ותנא דבי אליה רבה פ"ח ופדר"א פ"ב בענין חזקיהו, ועי' סנהדרין ק"ב ע"כ בענין מחמר עיניך דרדוש ליה שם אפשר תורה, יב) בכ"ה חשב בלבו לית דין ולית עולם אחרון אני הורג אותו, יג) בכ"ה אני הורג את אבי, יד) עי' בראשית רבה פ"ה ס"ח בענין זה, טו) בכ"ה במעשה יוסף ועי' ספרי דברים פ"י שם"ח ובמ"ע שם, טז) בכ"ה חלוקה ובגני' הליצה ועי'

ומשיב בשביל שיאמרו איש פלוני שואל ומשיב לפני

ארבע מדות ביושבים לפני חכמים יש דומה לספוג. ויש דומה לנפה, יש דומה למשפך. ויש דומה למשמרת: דומה לספוג כיצד, זה תלמיד ותיק שיושב לפני חכמים ולמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שספוג סופג את הכל כך הוא סופג את הכל. (דומה) לנפה כיצד, תלמיד פיקח שיושב לפני תלמידי חכמים ושמע מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות כשם שנפה מוציאה את הקמח וקולטת את הסולת כך הוא מוציא את הרע וקולט את הטהר. (דומה) למשפך כיצד, זה תלמיד טיפש שיושב לפני ת"ח שמע מקרא ומשנה [מדרש] הלכות ואגדות כשם שהמשפך ממיל מכאן ויוצא מכאן כך הוא כל דבר ודבר שטמילין באוניו נכנסים מכאן ויוצאין מכאן ראשון ראשון נשמתו והולך לו. (דומה) למשמרת כיצד, זה תלמיד רשע שיושב לפני חכם ושמע מקרא משנה מדרש הלכות ואגדות כשם שהמשמרת מוציאה היין וקולטת השמרים כך הוא מוציא את הטהר וקולט את הרע ט. רבי אליעזר בן יעקב קורא אותן קרבן קטוב קטועה י. קטועה כיצד, זה תינוק שנותנין לו מרגליות וחוזרין ונותנין לו פת זורק את המרגליות ונוטל את הפת חוזרין ונותנין לו כלי חרס זורק את הפת ונוטל את הכלי ח

הזקן התלמידים דרש רבן גמליאל הזקן ארבעה דברים דג טמא דג טהור דג מן הירדן דג מן הים הגדול : דג טמא כיצד. בן עניים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ואין בו דיעה. דג טהור כיצד. זה בן עשירים שלמד מקרא ומשנה הלכות ואגדות ויש בו דיעה. דג מן הירדן כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ואין בו דעת להשיב. דג מן הים הגדול כיצד. זה תלמיד חכם שלמד מקרא ומשנה מדרש הלכות ואגדות ויש בו דעת להשיב (ב) :

הערות לנו"א

חכמים אין לו חלק יושב ושותק בשביל שיאמרו איש פלוני יושב ושותק לפני החכמים אין לו חלק. ובספרים ישנים ד' מדות בהולכי לרגל המדרש מתקרב ויושב וכו' כבימינו מתרחק ואינו יושב אינו לו

[illegible]

פרק מו

כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה לרתמים ושאינה לשם שמים אין סופה לרתמים. אי זו כנסיה שהיא לשם שמים זו כנסית אבותינו על הר סיני. ושאינה לשם שמים זו כנסית דור הפלגה (א) :

כל מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת שמאי והלל. ושאינה לשם שמים זו מחלוקת קרח וכל עדתו (ב) :

כל התורעמנים תלמידיו של אדם הראשון שנאמר ויאמר האדם האשה אשר נתתי עמדי היא נתנה לי מן העץ ואוכל (בראשית ג' י"ב) :

כל כפוי טובה תלמידיו של סנחריב שנאמר ותמצא כקן ידיו (על חיל) [לחיל] העמים וכאסף ביצים עוזבות (ישעיה' י"ד) (ד) :

ג' ספרי נביאים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר ישעיה יצפה לישועה. בספר מלכים יצפה למלכות. בירמיה ידאג מן הפורעניות :

ג' ספרי כתובים הם. הרואה עצמו קורא בחלומו בספר משלי יצפה לחכמה. בספר תהלים יצפה ליראת חטא. כאיוב ידאג מן הפורעניות :

ג' חכמים הם. הרואה רבי אלעזר בן עזריה בחלומו יצפה לחכמה. הרואה רבי עקיבא יצפה ליראת חטא. רבי ישמעאל ידאג מן הפורעניות :

ארבע מדות הם יש רואה ונראה. נראה ואינו רואה. אינו רואה ואינו נראה : רואה ונראה כגון הזאב והארי והנמר והדוב והברדלס והנחש והליסמין והגייסות [הרי] אלו רואין ונראין. נראה ואינו רואה כגון הסיף והקשת ודרומה והסבין ומקל וקינוקנות [הרי אלו] נראין ואינן רואין. רואה ואינו נראה זו מכת רוח רע. אינו נראה ולא רואה זו מכת חולי מעיים (ג) :

ארבעה חכמים הם הרואה רבי יוחנן בן גורי בחלום יצפה ליראת חטא. רבי אלעזר בן עזריה יצפה לגדולה ולעשירות. רבי ישמעאל יצפה לחכמה. רבי עקיבא ידאג מן הפורעניות (ד) :

שלשה תלמידיו חכמים הם הרואה בן עזאי בחלום יצפה לחסידות. בן זומא יצפה לחכמה. אלישע בן אביה ידאג מן הפורעניות (ה) :

ג' נביאים הם הרואה ספר מלכים בחלום יצפה לגדולה ולעשירות. ישעיה יצפה לנחמה. ירמיה ידאג מן הפורעניות (ו) :

שלשה כתובים הם הרואה ספר תהלים בחלום יצפה לענוה. משלי יצפה לחכמה. איוב ידאג מן הפורעניות (ז) :

מיתה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. ושינה לרשעים נאה להם ונאה לעולם. לצדיקים רע להם ורע לעולם. שקם לרשעים רע להם ורע לעולם. לצדיקים טוב להם וטוב לעולם (ח) :

אל יעמוד אדם ערום כנגד בית קדשי הקדשים (ט) :

הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו לא למזרח ולא למערב אלא לצדדיו. ולא יפרע עצמו מעומד אלא מיושב. ולא יקנה אדם עצמו בימין אלא בשמאל. ומפני מה אמרו לא יקנה אדם עצמו בימין אלא בשמאל. רבי אליעזר אומר מפני שמראין בה דברי תורה רבי יהושע אומר מפני שאוכל (י) :

הערות לנויא

עשיר שמרא מקרא משנה תלמוד הלכות ואגרות ויש בו דעת דג כן הירדן כיצד ה"ח שלמד מקרא ומשנה ואין בו דעת להשיב וכו' כבכ"ע. ולא איתפרש לי כשל זה ועי' לעיל ריש פ"ג ותוספתא דסוטה פ"ז משנת ראב"ע וכו' ע"ש וצ"ע. ועי' תנא דבי אליהו וזמא פ' ט"ז קורא וישנה ואין בו דעת (יג) בכ"ז רואה ונראה כיצד כגון הזאב והארי והנמר והברדלס והנחש הרי (בכ"ז) הרי ליתא) אלו וכו' נראה ואינו רואה כיצד זה וכו' אינו רואה ואינו נראה זה וכו' (בכ"ז) כיצד זה) ומלת קינוקנות שבספרים ליתא בכ"ז. ואולי צ"ל וקנתות ועי' בערוך ערך קנת וענינו יד של כלי זיון וכו'. ועי' בלום פ"ג מ"א וצ"ע. (יד) בכ"ז הרואה ראב"ע בחלומו יצפה לגדולה ועשירות ריב"ז יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל וכו'. ובכ"ז הם הרואה ראב"ע יצפה לגדולה ריב"ז יצפה ליראת חטא ר' ישמעאל יצפה לחכמה ר"ע יצפה לתבונה. ע"כ ועי' ברכות נ"ז ע"ב ובדקדוקי סופרים שם אות ד' ובאהיר תמה מה ענין ריב"ז ליראת חטא. ואפשר שיש להגיה ר' יהודה הנשיא ועי' סוף סוטה משנת רבי בטלה ענוה ויראת חטא ואולי בא הטעות שהיה כתוב ריה"ז (ר"ת ר' יהודה הנשיא) ונתחלף להסמכות עם ריב"ז וצ"ע. ועי' ג"כ פס"ח. (טו) בכ"ז יעלה ת"ח הם הרואה בן עזאי יצפה לחכמה בן זומא יצפה לחסידות וכן הוא בכ"ז שבבבלי אלישע) וכו'. ועי' ברכות שם. ועי' ג"כ שם. (טז) בכ"ז יצפה לשם ספרי נביאים הם וכו' יצפה לגדולה וכו' ישעיה וכו'. ועי' ברכות שם ובדקדוקי סופרים שם אות ב' ועי' בפירקא דרבינו הקדוש לגי ע"ב. ועי' ג"כ שם. (יז) בכ"ז איוב ידאג מן הפורעניות ובכ"ז הרואה ספר תהלים בחלום יצפה לחסידות משלי וכו' ככספרים ועי' ברכות שם מכבים עם כ"ז וכן הגיה הגר"א. ועי' ג"כ שם. (יח) הוספת ע"פ כ"ע כשם כגון ג' תני לה הבא ובכ"ז אב"ד כל מוסקא זו רשעים נאה להם מיתה ולעולם צדיקים רעה להם ורעה לעולם ע"כ. ועי' סנהדרין ע"ב ועי' א"א ובדקדוקי סופרים שם. ועי' נוסחת הגר"א. (יט) עי' ברכות נ"ד ע"ב במשנה שם לא יקל אדם ראשו כנגד שער המזרח וכו' וי"ל שהיו בכאן ג"כ הב' בכות דולא יכנס להר הבית במקלו וכו' ואי עישנו קפנדריו ומשום מנין שלשה דברים דנאמרו בהר הבית נקט לה הבא אבל נשכמו אותם בכות באשמת המעתיקים. (כ) בכ"ז הנכנס לבית הכסא לא יחזיר פניו למזרח ומערב אלא צפון וכו' וכו' נוסחא ב פרק מו

הערות לנויב

פ"מ (א) עי' נו"א פרק מ' ובהערות שם אות כ"ג. (ב) עי' אבות פ"ה מ"א ונו"א שם ובהערות אות כ"ב. (ג) עי' פסיקתא דרב כהנא קליא ובהערות שם וספרי דברים פ"י ב'. (ד) עי' מענין זה חולין פ"ט ע"א.

פ"מ (א) עי' נו"א פרק מ' ובהערות שם אות כ"ג. (ב) עי' אבות פ"ה מ"א ונו"א שם ובהערות אות כ"ב. (ג) עי' פסיקתא דרב כהנא קליא ובהערות שם וספרי דברים פ"י ב'. (ד) עי' מענין זה חולין פ"ט ע"א.

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל הדבר כמלה אהבה. ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם. אי זה אהבה שהיא תלויה בדבר זו אהבת אמנון ותמר. ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויונתן (א):
כל מחלוקת שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי. ושאינה לשם שמים זו קרח ועדתו (ב):
כל כנסיה שהיא לשם שמים סופה להתקיים. ושאינה לשם שמים אין סופה להתקיים. אי זו כנסיה שהיא לשם שמים כגון כנסת ישראל לפני הר סיני. ושאינה לשם שמים כגון כנסיה של דוד הפלגה (ג):

ג' תלמידים הם. הרואה בן עזאי בחלומו. יצפה לחכמה. בן זומא יצפה ליראת חטא. רבי אלישע בן אבויה ידאג מן הפורעניות (ה):
האומר אלך ואלמוד תורה שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים שני לו. זה בינוני. שמא אקרא ת"ח דרוי וסכוף (ו):
האומר אלך ואנמול חסד שכן הוא ידי חובתי כשר. שמא יראוני אחרים הרי זה שני לו. שמא אשמע דבר ואבוא ואלמדו הרי זה בינוני. שמא אקרא גומל חסד הרי זה דרוי וסכוף (ז):

הרוצה שילמוד תורה וילמד לאחרים טוב לו ולאחרים. (הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים) ולא לאחרים הרי זה דרוי וסכוף (ח):
הרוצה שישבות אצל חכמים וישבתו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים וינמלו אחרים טוב לו ולאחרים. הוא ולא אחרים טוב לו ולא לאחרים. אחרים ולא הוא טוב לאחרים ולא לו. לא הוא ולא לאחרים דרוי וסכוף (ט):
ד' מדות בתפשים מדין מדון וגלגל ינקה (י):
ד' מדות במיושבים אכן פנה. אכן גזית. מרובעת. ספיס (י):

ג' ספרים נמצאו בעזרה. ספר מעונה ספר זעמוטה ספר הוא. ספר מעונה (באחד היה כתוב מעון אלהי קדם (דברים י"ג כ"ו) ובאחד היה מעונה. בטלו האחד וקיימו את השנים. אמר רבי יוסי זה הוא ספר שנמצא בבית מעון. ספר זעמוטי) באחד היה כתוב זעמוטי בני ישראל ובשנים כתוב וישלח את נערי בני ישראל (שמות כ"ד ה') בטלו את האחד וקיימו את השנים. ספר הוא בכל מקום שהיה כתוב הוא היו קורין (אבות) הוא. ויש אומרים אחר עשר יודידות היא שבתורה בטלו את האחד וקיימו את השנים (יא):

פרק מז

שלשה נביאים הם. אחד תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן. ואחד תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב. ואחד תבע כבוד הבן וכבוד האב. אליהו תבע כבוד האב. אליהו תבע כבוד האב ולא תבע כבוד הבן שנאמר קנא קנאתי לה' אלהי (ישראל) (צבאות) (מלכים א' י"ט). יונה תבע כבוד הבן ולא תבע כבוד האב שנאמר ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה' (יונה א' ג'). ירמיה תבע כבוד האב וכבוד הבן שנאמר נחמו פשענו ומרינו אתה לא סלחת (איכה ג' מ"ב א):

הערות לנוי

(ה) ע' נויא פ"מ ובהערות שם אות י"ד מ"ו מ"ו וי"ו.
(ו) ג"ל שצ"ל וסחוף וע' יבמות מ"ו ע"א לשון כוח.
(ז) פירוש בבא ג' כאן לא ברירא כי מה ענין ואלמדו גבי צדקה ואולי רק משיב שיתפא הוא.
(ח) ע' נויא פ"מ ובהערה ז' שם והוספתי מסבא ע"פ ההמשך והדוממות. (ט) לא איתפריש לו ולפי הענין כלום שאין להם בסיס נכון ונוטים ליפול תמיד בניגוד למיושבים. (י) ע' נויא פכ"ה ובהערות שם אות י"ט.
(יא) ע' בב"ה וי"א אחד עשר ויו"ה ה' א' שבתורה וכו' וע' ספרי דברים פ"י שני' וירושלמי תענית פ"ד ה"ב ומסכת סופרים פ"ו (ושם ליתא להך דר' יוסי) ואולי יש לפרש וי"א אחד עשר היא שבתורה היה כתוב בוויית ור"ל שבאותן אחד עשר היא היה ההפך שכן הספרים וכבמס' סופרים ע"ש וע"ע לעיל פ"ה ונרא מלך.
פ"מ"ז (א) ע' מביילתא בא מסכת דפסחא ובמ"ע שם אות כ"ה.

בנ"א שבתומ"י) ודרום ואל יפרע את עצמו מעומד אלא מיושב ולא יקנה ביטון אלא בשמאל ר"א מפני שאוכל בה ר"י אומר מפני ששותה בה (ואולי צ"ל מפני שכותב בה) ר"ע אומר מפני שבראה בה מעמי תורה ע"כ. וע' ברכות ס"ב ע"א נתיא אר"ע פ"ע אחת נכנסתי אחר ר"י לבה"כ ולמדתי מבנו של ש"ה דברים וכו' וי"ע שם בברקיקי סופרים אות מ' וי"ע וי"ע ד"א רבה פ"ו וע"פ"ו הגהתי בספרים אלא לצדיק במקום ו לא לצדיק ולא יפרע ולא יכ"ע. (א) ע' אבות פ"ה כמ"ז ובמפרשים שם ובספרים כל אהבה שהיא תלויה בדבר וכו' איהו אהבה שהיא תלויה בדבר וכו' והוספתי מן בטל ה' ב ט ל ה אהבה ע"פ הכי וי"ע נ"ב פ"ה. (ב) ע' אבות שם ג"כ ובספרים כל מחלוקת שהיא לש"ש וכו' איהו מחלוקת שהיא לש"ש וכו' והוספתי ע"פ כ"ע. (ג) בספרים כל כנסיה שהיא לשם מצוה וכו' (ומלך השאר) כל כנסיה שהיא לשם מצוה זו כנסת אגשי הגדלה ושלא לש"ש וכו' והנה קיימתי נוסחת הכ"ע ש"ע"י הוספתי מה שדלגו בספרים אבל גם לנוסחת הספרים יש מקום וע' בספר מלאכת שלמה באבות פ"ד מ"א וי"ע בשאר מפרשים קדמונים שם ובג"ב פ"ו הנוסחא כמו בכ"ע. וק"מ לדברים אלו כאן משום הננין שלשה. ג' רסום להתקיים וז' דאין סופה להתקיים.

ג' חזרו למקומן. ישראל והתורה והכסף והזהב. ישראל היו מעבר הנהר שנאמר בעבר הנהר ישבו אבותיכם מעולם תרח אבי וגו' (הושע כד ב'). ומנין שחזרו למקומן שנאמר (לה) (להן) מן די ארניו אכרתנא לאלהא (שמיא) (שמיא) וגו' (עירא ה' ב'). התורה היתה מן השמים שנאמר אתם ראיתם כי מן השמים דברתי עמכם (שמות כ' כב'). ומנין שחזרה למקומה שנאמר התעף עניך בו ואיננו (משלי כג ה'). הכסף והזהב היו (מעצורים) [מארץ מצרים] שנאמר וישאלה אשה משכנתה ומגרת ביתה כלי כסף וכלי זהב (שמות ג' כב'). ומנין שחזרו למקומן שנאמר ויעל שישק מלך מצרים ויקח את אוצרות בית ה' ואת אוצרות בית המלך (דברי' כ' יב טו) ב' ;

ער ג' [דברים] שבוזו ישראל כמלו מרם. על הנבואה. על מלכות בית דוד. ועל המקדש ג' .

על הנבואה מנין שנאמר ויהיו מלעייבים במלאכי אלהים וכוזים דבריו (יש' כ' לו טז) . [על מלכות

הרי עמל בדברי תורה ואל תתעסק בדברי בטלים. מעשה רבני שמעון בן יוחאי שהיה מבקר את החולים ומצא אדם אחר שתפוח ומוטל בחולי מעים ואומר גידופין לפני הקדוש ברוך הוא. אמר לו ריקה היה לך שתבקש רחמים על עצמך ואתה אומר גידופין. אמר לו הקדוש ברוך הוא יסלקנו ממני ויניחנו עליך. אמר [לו] יפה עשה לך הקב"ה שהנחת דברי תורה והיית מתעסק בדברים בטלים (ב):

ג' נתמעטו משריבה תלמוד תורה. נתמעטו המזיקים. (נתמעטו) נתמעט המדומה. נתמעטו עושי רע. ויש אומרים אף נטעת המקשאות ה' :

ג' בכבד ושמע הקב"ה בכיתם. ואלו הן, הגר, ועשו, וחזקיהו, הגר מנין שנאמר ותשא את קולה ותכך (בראשית כ"א ט"ז) ⁽¹⁾. ומנין שישמע הקב"ה קול בכיתה שנאמר כי שמע ה' את קול הנער כאשר הוא שם קומי שאי את הנער (שם שם י"ח). עשו בכבד וישא את קולו ויכך (שם כ"ז ל"ח) ועל ילדיה דמעות שדמיה נעשו לילישראל (פלוסופיות) שנאמר האכלתם לחם דמעה ותשקמו ברדמות ילדיש (תהלים פ"א). חזקיהו בכבד שנאמר אנא ה' (זכור) זכר נא וגו' ויכך חזקיהו ביום גדלו (מלכים ב' כ"ג). ומנין שישמע הקב"ה בכיתו שנאמר שמעתי את תפלתך ראיתי את דמעתך ביום השלישי תעלה בית ה' (שם שם ה') ⁽²⁾.

רבי שמעון אומר ג' כתרין הם, כתר תורה כתר כהונה וכתר מלכות וכתר שם טוב עולה על גביהן. כתר תורה זה כתרו של משה שנאמר וזכרו תורת משה עבדי אשר ונב' (מלאכי ג' כ"ב) א, כתר כהונה זה כתרו של אהרן שאי אפשר ל'יגע בו שנאמר ברית מלח עולם היא לפני ה' (במדבר י"ח י"ט), כתר מלכות

הערות לנויב

(ב) ע' נ"א פמ"א ובהערות יש את י"ש. (ג) בכ"ה ג'
דברים וכו' הובלטו מהם על הבהוא ועל מלכות
ד' תר. דר. (ד) אדרת שמואל פ' יג ע"ש. ה' ע' נ"א
פרק כ"ה ובהערות יש את נ"ה. (ו) פ' בראשית רבה
פ' נ"ג ס"ד ומדרש תהלים מזמור ס' וילקוט תורה
רמז קצ"ו ותהלים ר' תהלים פסוק ששמונים בענין
עשו וע"ע רמב"ן על התורה בראשית י"ז ח'.
פמ"א (א) בכ"ה נשמר תורה צוה לנו משה וכתבי

פמ"א (א) בכ"ע ר"ש אומר ג' בתרים הם ו' אלו הם כתר כהונה ובתר מלכות ובתר תורה ובתר שם טוב וכו' כתר כהונה אפילו נותן לו כל ובתר מלכות אפילו נותנים לו וכו' ובכ"ה ר"ש אומר וכו' בכ"ע כתר כהונה כיצד אפילו נותן כל כסף וזהב שבעולם אין לו כתר מלכות שנאמר ורד עבדי אבל כתר תורה וכו'. וז"ל אבות סיד מ"ה ונ"ה פמ"ה וז"ע ספרי במדבר פ"ו ק"י"ה וישבות רב פל"ד ס"ד ובכ"ה רבה פ"ה וז"ל וסיד ס"א בבלי ויזמא רב ע"ב (ב) בכ"ע וז"ל עטל ב"ר"א ואל תתעסק בדברים כגלים מעשה ברשבי' וכו' ומצא אדם אחד שהיה מוטל בחלו' מעים והיה תפוח וזהו אומר גידיוני לפני המקום א"ל ריקה היה לך לבקש רחמים על וזהו ואל תתחנן לפני המקום ואתה אומר גידיוני לפני המקום א"ל המקום ר"ה ותתעסק בדברים כגלים ע"כ ובספרים היה וכן הוא בכ"ה אמר יפה ע

מעשה ברבי שמעון בן אלעזר שבא ממגדל עדר מבית רבו והיה רוכב על החמור ומטייל על שפת הים ראה אדם אחד שהיה מכוער ביותר א"ל ריקה כמה מכוער אתה שמא כל בני עירך מכוערין כמותך? א"ל ומה אעשה. לך לאומן שעשאני ואמרו לו כמה מכוער בלי זה שעשית. כיון שידע רבי שמעון שהחמא ירד מן החמור והיה משתמח לפניו (ד). אמר לו נענית לך מחול לי. אמר לו איני מוחל לך עד (שתלך) לאומן שעשאני ותאמר כמה מכוער בלי זה שעשית (ה). רץ אחריו שלשה מילין. יצאו אנשי העיר לקראתו אמרו לו שלום עליך רבי (ו). אמר להם למי אתם קוראים רבי. אמרו לו למי שמטייל אחרך. אמר להם אם זה רבי אל ירבו כמותו בישראל (ז). אמרו לו חס ושלום ומה עשה לך. אמר להם כך וכך עשה לי. אמרו לו אף על פי כי מחול לו. אמר להם הריני מוחל ובלבד שלא יהא רגיל לעשות כן. אותו היום נכנס רבי שמעון לבית המדרש הגדול שלו ודרש. לעולם יהא אדם רך כקנה ולא יהא קשה כארו. מה קנה זה כל הרוחות באות ונושבת בו הולך וכא עמהם דמיו הרוחות חוזר הקנה עומד במקומו. ומה סופו של קנה זה וזה לישול הימנו קולמוס לכתוב ספר תורה (ח). אבל ארז אינו עומד בקיבוצו אלא כיון שנשבה רוח דרומית עוקרתו והופכתו על פניו (ט). ומה סופו של ארז באים עליו סתתין ומסתתין אותו ומסככין ממנו בתים והשאר משליכין אותו לאור. מכאן אמרו יהא אדם רך כקנה ואל יהא קשה כארו (י):

זה כתרו של דוד שנאמר הלא לכם לדעת כי ה' אלהי ישראל נתן (המלוכה) (ממלכה) לדוד (דהי"ג ה'). כתר שם טוב עולה על גביהן. כל מי שזכה (ב) לתורה יבא ויטלנה. אהרן לא זכה לכהונה אלא בזכות התורה שנאמר כי שפתי כהן ישמרו דעת התורה ויבקשו מפיהו (מלאכי ב' ז'). דוד לא זכה למלכות אלא בזכות התורה שנאמר זאת היתה לי כי פקודיך נציתי (תהלים קי"ט נ"ה) (ג): כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר ובטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר זו אהבת דוד ויהונתן. אין לך אהבה קשה בעולם חוץ מאהבת נשים (ד):

רבי שמעון אומר כל המשיא את בתו קטנה הרי זה ממעט פריה ורביה ומאבד את ממנו ובא לידי שפיכות דמים (ה):

שרשה דברים נאמרו בבני אדם. הנותן צדקה תנא עליו ברכה. והמלוה טוב ממנו. הנותן למחצה וליותר זהו למעלה מכולן (א):
שלוש מדות בתלמיד חכם. שואל ומשיב חכם. שואל ואינו משיב למטה הימנו. אינו שואל ואינו משיב זהו למטה מכולם (ב):
שלוש זיעות הן יפות לגוף. זיעת חולה. זיעת מרחץ. זיעת מלאכה. זיעת חולי מרפא. זיעת מרחץ אין לך כיצא בו (ג):

הערות לנו"א

כ"ע דאן סברא לומר שיקרא לביקור חולים דברים בטלים והמפרשים נדחקו בפירוש הדבר ע"ש. (ג) כ"ע מעשה ברשביא שהיה בן א ממגדל עדר וכו' על שפת הים וראה אדם אחד וכו' ועי' העניתי ב' ע"א ועי' ודרך ארץ רבה פ"ד ומס' כלה (דפוס ר"ג קורניל) י"ג ע"א. (ד) כ"ע כיון שידע ר"ש בן אלעזר שהחמא ירד ר' שמעון מן החמור וכו'. (ה) בספרים ע"ד שתאמר לאומן שעשני כמה וכו' והגהתי ע"ש כ"ע. (ו) כ"ע יצאו אנשי עירו לקראתו וכו'. (ז) בספרים אם רבי זה יצאו ארבעה הרוחות הולך וכו' ובספרים לפיכך וזה קנה וכו' והגהתי ע"ש כ"ע. (ח) כ"ע מה קנה זה יותר ע"ש והמשך הוא ג"כ בדארי ובמסכת כלה שם. (ט) כ"ע אבל ארז זה אינו כן אלא שיש ארז רוח צפונית נפקד ורוח דרומית נקצר כצדו האחד נמצא ארז זה מוטל על שרשיו ע"כ ובבבא כיון שנשבה רוח עוקרתו ובבבא שבתומי רוח צפונית ועי' בדרובמאות. והנוסחאות הם מסופקות ומשונות שם זו מזו ע"ש. (י) כ"ע ומה סופו של ארז משליכין אותו לאש מכאן אמרו וכן היה בספרים ישנים והגהתי ע"ש התומי והגהתי ע"ש כ"ע ומס' כ"ע כיון ממנו במקום ומסככין ממנו ובקער הדברים ע"ש בדרובמאות שם. ובענין המשך דברים אלו לכאן הנה במסכת כלה מחזיקי שם שם לעולם תהיה נאה בכניסתך ותהא נאה ביציאתך ועלוב לאנשי ביהר. ותהא מבעט את הנמק ועסקו בתורה (ובבבא שם בבא ב' ל') הרי כאן שלש כבות ואין לי ספק שגם בכאן היו כל השלשה כבות (ולפיכך נקט להו הכא משום המספר שלשה) רק בסדר הפוך היינו בבא א' הוי עכל בדיח ואל תתעסק בדברי בטלה עם המעשה דרשביא. בבא ב' הוי עלוב לאנשי ביתך עם המעשה דרשביא אבל נשכט המאמר ולא נשארה רק המעשה. בבא ג' הוי נאה בכניסתך וכו' עם המעשה דר' מרפון שישב ושנה לתלמידים וכו' וכאשר הוא לקטן אבל נשכט המאמר וגם המעשה באה שלא במקומה (יא) כ"ע הנותן צדקה הרי זה משובה וכו' ובספרים ובבבא הנותן מחצתה למותר והצנתי בפנים נוסחת הכ"ע וכן הוא ג"כ בבבא שבתומי ועי' הוספתא בבבא מציעא פ"ד ע"ש ועי' שבת ס"ג ע"א והגריא הגיה למחצית שבר וצ"ע. (יב) כ"ע זה למטה מכולן. ובבבא ג' סרות בתיה שואלין ומשיבין חכם שואל ואינו משיב זהו למעלה מכולן. ועי' בפירקא דרבינו הקדוש והוא קרוב לנוסחת כ"א. (יג) כ"ע שלש זיעות הן יפות לגוף זיעת חולה זיעת מרחץ אין לך כיצא בזה ע"כ. והתומי כתב ג' זיעות הן יפות לגוף זיעת וכו' ועי' הגיהו בספרים. ובבבא ג' זיעות הן יפות לגוף זיעת חולה זיעת מלאכה זיעת חולי מרפא זיעת

הערות לנו"ב

זכרו וגו'. (ב) כ"ע שזכה. (ג) עי' אבות פ"ד משנה י"ג ונ"א פרק מ"א ובהערות שם אות א'. (ד) עי' אבות פ"ה כט"ז. ונראה שפוסקא זאת מקומה לעיל בריש פמ"ו ועי' נ"א פ"מ ובהערות שם אות כ"ג. (ה) עי' יבמות י"ב בענין שלש נשים וכו' שםא תתעבר ותמות ונדה י"ג ע"כ

שש דמעות הן. שלש יפות ושלש רעות. של כבי וישל עשן וישל בית הכסא רעות. ישל סם וישל שחוק וישל פירות יפות יד):

שלשה דברים (נאמרו) בכלי חרס בולע ואינו פולט ואינו מכאיש כל מה שבתוכו (ט):

שלשה דברים (נאמרו) בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ומראה כל מה שבתוכו. במקום חם חם במקום צונן צונן (ט):

ארבעה דברים קשה להם תשמיש המטה. הבא מן הדרך. והעומד מלפני הספר. והעומד מן החולי. והיוצא מבית האסורין (י):

כל המקבל עליו ארבעה דברים מקבלין אותו להיות חבר. אינו הולך לבית הקברות. ואינו מגדל בהמה דקה. ואינו נותן תרומה ומעשר לכהן עם הארץ. ואינו עושה מטרות אצל עם הארץ ואוכל חולין במהרה (י):

כסף מצרים חזר למקומו שנאמר וינצלו את מצרים (שמות י"ב ל). ואומר וילקט יוסף את כל הכסף (בראשית מ"ז יד). ואומר ויהי בשנה החמישית למלך רחבעם עלה שישך מלך

ג' דמעות קשות לעינים. דמעת העשן. ודמעת הדקר. וישל בכיה קשה מכולם. ויש אומרים אף של בצל גדול:

ג' דמעות יפות לעינים. דמעת החסית. ודמעת הקלורית. וישל שחוק יפה משניהן. ויש אומרים אף של בצל קטן (י):

ג' דברים מגדלין את הגוף. יין ישן. ובשר שמן. והסולת. ויא אף בשר עוף (י):

ג' דברים מרבים את הזרע. השום. והביצים. שחלים. והגרניר (ח):

ג' דברים ממעטין את הזרע. פת שעורים. הפיגר. והגר (ט):

ג' דברים מרבינן את הזבל פת שעורים ופת קיבר תירוש וידק (י):

ג' דברים נכנסים לנוף כמית שדם. הפול. והתורמוסין. והעדשים. ויש אומרים ג' אחרים גם כן השומשמן וזרע פשתן וכפניות של תמרה (יא):

ג' אוקיאות (יב) ג' בארות בעולם. שתיים במזרח ואחת בכל העולם (יג):

עשרה חלקים בריות בעולם. ט' בסדקין ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של כשפים בעולם ט' במצרים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של זנות בעולם ט' באלכסנדריא ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של נוי בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של יסורין בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של יטמות בעולם ט' בבבליים ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של עונות בעולם (יד) ט' בלוד ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של גבורה בעולם ט' ביהודה ואחד בכל העולם. עשרה חלקים של חכמה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר וילך לך אל ארץ המדינה וכו' (בראשית כ"ב ב) (טו). עשרה חלקים של חנופה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מאת ה' נביאי ירושלים יצאה חנופה לכל הארץ (יזמיה כ"ג טו). עשרה חלקים של תורה בעולם ט' בירושלים ואחד בכל העולם שנאמר כי מציון תצא תורה ודבר ה' מירושלים (ישעיה ב' ג) (טז):

הערות לנויא

מרחץ וכו'. יד) בכ"ע דמעת הים ודמעת החרדל ויפת לעינים ודמעת שחוק יפה מכולם וישל כבי וישל עשן וישל בתיב רעות. ובניא שבתוכו דמעת סם דמעת החרדל יפות לעינים של שחוק וכו' ועי' שבת קניא ע"ב ובמפרשים שם ואיכה רבתי פ"ב סמ"י ובמפרשים שם ובערך ערך הסית ע"ש ועי' נויב. (טז) הוספתי מלת נאמרו ע"ש ב"ע וכן לקמן. (טז) בכ"ע וזראה כל מה שבתוכה ועי' נוסחת הנרי"א ועי' כבן אברהם שהביא בשם המדרכי ספ' פסחים דהביא בשם הראב"ה וראה ג' דברים נאמרו בכלי חרס וג' בכלי זכוכית כ"ה בולע ומפלט ומשמר מה שבתוכו וכו' שאין כן בכלי זכוכית ע"ב והנה אין ספק שהנוסחא כאן היא קטועה במקצת ובפירקא דרבינו הקדוש (לא ע"א) איתא שלשה נאמרו בכלי חרס בולע ופולט ומכאיש מה שבתוכו בכלי זכוכית אינו בולע ואינו פולט ואינו מכאיש שרשה בכלי מכתוב בולע ואינו פולט ומכאיש מה שבתוכו כלי זכוכית הם מקצתו הם כולו ע"ב וצ"ע. (יז) כן הוא נוסחת כ"ע אלא שכתוב שם מן האסורין והנהירי ע"פ נוסחת כ"א ושם ובמפרשים הנוסחא ארבעה דברים קשין לתשמיש המטה וכו' מלפני הספר והיוצא מבית האסורין (במפרשים היסורין) ע"ב וכבר השלימו במפרשים בבא דהעומד מלפני

בענין והמשחקין בחינוקות ע"ש. (י) בכ"ה ודמעת של שחוק וכו' ועי' גירא סמ"א ובגרמז שם בהערות אות י"ד ואילו יש להגיה ודמעת ה ק ב ר (במקום דמעת הדקר) ובבאביה רבה שם לפי נוסחת העירך. (ז) ע"פ פסחים פ"ב ע"ב באופן א"ר. (ח) בכ"ה ד' דברים וכו' ועי' יומא פ"ח ע"א וע"ב כעין זה. (ט) בכ"ה והגר ואולי צ"ל והגרמזות ועי' גיטין ע"א וע"ע בערך ערך גרמזות. (י) ע"פ פסחים שם. (יא) ע"פ קצת מזה ברכות נ"ז ע"ב. (יב) כן הוא בכ"ה ואין ספק שאיזה קושטא יש כאן ולא אדע להשלים. (יג) לא איתפריש לי. (יד) אולי צ"ל עשרה חלקים של עניות. (טו) ע"פ ב"ר פניה ס"ז ותענית ס"ז ע"א וירושלמי ברכות פ"ד ה"ה ופסקתא רבתי קס"ט ע"ב ובמ"ע שם אות מ"ה ואולי יש להשלים כאן הם ריה שמכמו יוצאת הדיאה לעולם. (טז) ע"פ בפסקתא רבתי שם וצ"ע ובעיקר הדברים ע"י גירא פ"ח ובהערות שם והנוסחא כאן מסכמת יותר ע"ש הדגמאת בקידושין ואסתר רבה הימחות שם.

ההולח ע"ש התומי' ועי' בענין הבא מן הדרך בגיטין ע"א. (יח) בכ"ע וכל המקבל ערו וכו' ואינו מגדל בהמה ואינו נותן תרומה וכו' כבפנים ובמפרשים ישנים כל המקבל עליו ארבעה דברים להיות חבר וכו' בהמה דקה והשאר חסר ובמפרשים השלימו ע"ש התומי' ואינו נותן תרומה לכהן עם הארץ אינו עושה מטרות אצל עם הארץ אוכל חולין במהרה ע"ב ואין ספק שהוא מוטעה. ובעיקר הדברים

מצרים וגו' ויקח את אוצרות בית ה' וגו' (דברי הימים ב' י"ב כ' וס').
כתב שמים חזרה למקומה שנאמר העתף עניך בו ואינו כי
עשה יעשה לו כנסים כנשר יעוף השמים (בשלי כ"ג ה') (ט):
רבי יהודה בן תימא אומר הוי עז כנמר וקל כנשר
ורץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים (כ):

הוא היה אומר הוי אוהב את השמים ירא מן השמים חרד ושש מכל המצות. ואם עשית לחברך רעה
קימעת ירא בעיניך הרבה. ואם עשית לחברך טובה הרבה ירא בעיניך מעט. ואם עשה לך חברך טובה
קימעת תהא בעיניך הרבה. אם עשה לך חברך רעה הרבה תהא בעיניך קימעת:
ספוג וקנקנה זפותה אלו תלמידים חכמים. משפך ושפופרת אלו הרשעים:

הוי כנור שאין בו פתח להכניס את הרוח. הוי למוד לקבל את הצער. והוי מוחל על עלבונך (א):
חמשה דברים העשוין וגנוזין. אלו הן. אהל מועד וכלים שבו. ארון ושברי לוחות (שבו). צנצנת המן.
וצלחית של שמן המשחה. והמטה. ומקלו של אהרן שקדיה ופרחיה. ובגדי כהונה ובגדי כהן משיח. אבל
מכתשת של בית אבטינס שלחן ומנורה ופרוכת וציץ עדיין מונחין ברומי (ב):

מעשה ברבי מרפון שישב ושנה לתלמידים ועברה כלה לפניו צוה עליה והכניסה בתוך ביתו ואמר
לאמו ולאשתו רחצוה וסכוה וקשטוה וקדו לפניו עד שתלך לבית בעלה (ג):

אלו שהותנו חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשה מלכים וששה מבקשי גדולה קין
וקרח ובלעם ואחיתופל ודואג וגחזי (ד):

רבי יוסי אומר צדיקים נמורים אין מצרפין אותם. רשעים נמורים אין מצרפין אותם. את מי הן מצרפין
בינונים. אנא ה' מלטה נפשי (תהלים קמ"ז ד') מדינה של גיהנם. בית שמאי אומרים יורדין לתוכה ונצרפין בה
ומכצנצין ועולי' הימנה שנאמר והבאתי את השלישית כאש וצרפתים כצורף את הכסף וכחנתים כבחון

הערות לנרא

הערות לנ"ב

ע' תוספתא דמאי פ"ב (ושם ואינו נותן תרומה ומעשר לעם הארץ) ועי' (י) ע' אבות פ"ה מ"ב ונראה פמ"א ובהערות שם אות כ'.
במשנה שם פ"ב מ"ג ובכורות ל' ע"ב. והנה הגריא מחק לבבא דולא
וגדל ואולי היה להגיה פה כזה כל המקבל עליו וכו' להיות חבר אינו נותן תרומה ומעשר וכו' ואינו עושה טהרות וכו' ואוכל חולין
בטהרה ואינו מתארח אצל ע"ה וי"א אף אינו הולך לביה"ק ואינו מגדל בחמה דקה. ובספרים ישנים לא נשאר רק הוי"א שהיה
באמת בסוף הפסוק וצ"ע. (ט) בב"ע חסידים כאן איזה שורות ומתחיל אמרה לו בתו של פלוני אהובך אמר המלך לעבדיו
הפשיטו כליה והלבישוה עלי מלות והושיבוה על מטות של כסף ושל זהב הלכו עבדיו ועשו כן לימים סדחה אותה הגערה
על המלך אמר המלך איני מכה אותה ואיני הורגה אלא טלו מה שעליה והלבישוה כליה ותלך לבית אביה לקיים מה
שנאמר ועמיה הגלו ובכל כסף מצרים חזר למקומו שנאמר וינצלו את מצרים ואומר וילקט יוסף את כל הכסף הנמצא בארץ
מצרים ובארץ כנען ואומר בשנה החמישית למלך הרבעים עלה שיוסף מלך מצרים על ירושלים כי מעלו בה' באלף ומאתים
רבב ובששים אסף פרשים ואין מספר למעט אשר באו עכו ממצרים לזבים כספים וכושים וגו' ויקח את אצרות בית ה' ואת אצרות
בית המלך את הכל לקח ויקח את כל מגיני הזהב אשר עשה שלמה וגו' כתב שמים חזר למקומו וכו' והנה אין ספק
שהפסוק התחיל ג' דברים חזרו למקומו ישראל כסף מצרים כתב שמים ונשמטה ההבא הראשונה ובכ"ע (וכן בהעתקה
שלפני תומ"י ע"ש) יש עוד שיעור מננה ואין להשלים הכל ע"פ גוי"ב פמ"ז ע"ש. ובעיקר הדברים ע' מכולתא בשלח מסכת
ד'מסכת פסחים פ"ז ע"ב וילקוט משלי פ"ג בספוק שם. (כ) ע' אבות פ"ה מ"ב. ועי' פסחים ק"ב ע"א ובפרקי
סופרים שם אות צ'. ובכ"ע כל זה על הגליון ובכ"א ורץ כצבי ליתא ונוסחא זו נראית ישרה יותר. (א) בכ"ע ר"י בן תימא
אומר הוי וכו' ובספרים אהוב את השמים הדרוש של כל המצות ותקנתו בכ"ע ובכ"א הוי עוד אס עשית לרעך טובה והא
בעיניך קימעת אס עשה לך חברך וכו' הוי כנאר שאין נפתח להכניס וכו' והוי מוחל את עלבונך
ובכ"א ואם עשה לך חברך טובה קימעת ירא בעיניך הרבה ספוג וקנקנה זפותה אלו תלמידי חכמים וכו' הוי לקבל את הצער וכו'
וכן היה גם בספרים ישנים וכבר הוגה ע"פ התומ"י. ובעיקר הדברים ע' דא זוטא פ"ב ואולי יש להגיה הוי כנאר שאינו
בקוץ להכניס בו הרוח ובקנקנה זפותה ועי' עוד בפ"א ובמסכת כלה (דפוס ר"ג קורנלי) ד' ע"ב וצ"ע והיו בכאן ג' כאמרים
מתחילים בהוי ומשום כן תני להו הכא וצ"ע ועי' לעיל פרק י"ד. (ב) הגהתי והוספת ע"פ כ"ע ובכ"א ובספרים ישנים
מלת חמשה ליתא ומתחיל דברים העשויים הגנויים אלו הן אלו מועד וכלים שבו וארון ושברי לוחות וצנצנת המן והמטה ומקלו
של אהרן וכו' כהן משיח של אבטינס וכו' ופרכת עדיין מונחין בארון ע"כ. והוגה ע"פ התומ"י והמטה צלוהית של
שמן המשחה ומקלו של וכו' ואין ספק שנוסחה הכ"ע ישרה יותר ויותר נקל לבין בה ספסר חמשה. ובעיקר הדברים ע'
מכולתא בשלח מסכת ד' פ"ה ותנחומא שם יומא נ"ב ע"ב ובג"ש וסוטה ט' ע"א ותוספתא יומא פ"ג ותוספתא דסוטה פרק י"ג
ותנא דבי אליה רבה פכ"ה ומסכת כלים (בית המדרש הדר ב') מ"א ובפרקא דרבינו הקדוש ל"ב ע"א באופנים אחרים ועי'
ילקוט תהלים רמז תתס"ח בשם הילמדנו בפסוק מטה עוון בענין גזית המטה והוא המטה של משה. ועי' יומא נ"ז ע"א
ומעולה י"ז ע"ב בענין דברים המונחים ברומי. (ג) בכ"י מעשה ברבי מרפון שישב ושנה לתלמידיו ועברה כלה בתוך ביתו וכו'
והנה הגריא מחק לפסוקא ואת כאן ועי' בהערות לעיל אות י' וצ"ע. (ד) בספרים ישנים וכן בכ"א אלו שאין להם חלק
לעולם הבא ה' מלכים וששה הדרושות קין וכו' ובספרים הוגה ע"פ התומ"י אלו שתקנו חכמים שאין להם וכו'
ואנכי הצנתי נוסחת כ"ע ואולי צ"ל אלו שנמנו חכמים וכו' והנה ע' לעיל פל"ז ובכל הדוגמאות ליתא רק ג' מלכים

את הזהב (זכריה י"ג ט'). בית הלל אומרים אין רואין אותה כל עיקר שנאמר כי טוב חסדך מחיים שפתי ישבחונוך (תהלים ס"ג ד'). ואומר וחוסה עליהם כרוב חסדיך (נחמיה י"ג כ"ב) כדי שינצלו מדינה של גיהנם כה):

כל מה שברא הקב"ה בעולמו לא ברא אלא לכבודו שנאמר כל הנקרא בשמי ולכבודי בראתיו אף עשיתיו (ישעיה מ"ג ז'). ואומר ה' ימלוך לעולם ועד (שמות ט"ו י"ח) (כז):

אמר רבי חנניא בן עקשיא רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות שנאמר ה' חפץ למען צדקו יגדיל תורה ויאדיר (ישעיה מ"ב כ"א) (כז):

הערות לנריא

הערות לנו"ב

ע"ש וכן הגיה הגר"א אבל נראה יותר שכללו כאן הנך דבקשו למנות ולא מנו אותם משום כבוד אבותם או בניהם ע' סנהדרין קיד ע"א וע"ב ומשום האי טעמא לא נקבו בשמות גם כאן. ואולי יש להגיה מבקשי עלילה במקום מבקשי גדולה וע' סנהדרין ק"א ע"ב ושה"ש רבה פ"א. כה) בספרים וכן בכ"א ר"י אומר צדיקים גמורים אין כצטרפין אותם (בכ"א אין כצטרפין) רשעים גמורים אין כצטרפין את (את ליתא בכ"א) מי הן כצטרפין בינונים אנה ה' מלטה נפשי מדינה של גיהנם שמא אם יורדין לתוכה ומסתפסכין ועולין (בכ"א ונופלין) הימנו ומסתפסכין שנאמר והבאתי וכו'. והנה הצגתי בפנים נוסחה הכי"ע וכן הוא גם כן בתומ"י ע"ש אבל אין ספק שגם נוסחא זו קטועה ומסורסת היא ובתוספתא דסנהדרין פ"ג גרסינן בית שמאי אומרים ג' כתות הן אחת להי עולם ואחת להרפת ולדיראון עולם אלו רשעים גמורים שקולין שבהן יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין הימנה ומתרפאים שנאמר והבאתי וגו' ובית הלל אומרים רב חסד כלפי חסד ועליהם אמר דוד אהבתי ועליהם נאמרה כל הפרשה ע"כ. והובא בגמרא ר"ה ט"ז ע"א ע"ש וע"פ הדברים האלה נראה שיש להגיה פה ר"י אומר שלש כתות הן וכו' ואת מי הן כצטרפין בינונים בית שמאי אומרים וכו' בית הלל אומרים אין רואים אותה כל עיקר שנאמר אנה ה' מלטה נפשי כדי שינצלו מדינה של גיהנם ואומר כי טוב וגו' ואומר חסה עליהם כרוב חסדיך ע"כ. וע' בנוסחת הגר"א וישם הוא גם כן קרוב לזה ע"ש. ויש להעיר עוד שלשון המקרא נחמיה הוא חוסה עלי כרוב חסדיך. (כו) ע' יומא ל"ח ע"א וסוף פרק קנן תורה. (כז) ע' מכות כ"ג ע"ב ובסוף פרק קנן תורה ובמפרשים שם והנה בכ"י שתי פסקות אלו ליתנהו ואין ספק שניתוספו בכאן על ידי המעתיקים או המדפיסים כדי לסיים בדבר טוב.

הוספה א לנוסחא א

ונכללו בה

- (א) לקומים מכ"י שונים מקדמונים שהביאו נוסחא זו
אשר לא העירותי עליהם בפנים בהערות.
(ב) תיקונים והשטמות אל ההערות.
(ג) תיקוני טעויות שנפלו בדפוס.

פרק א' (דף א' ע"א בהערות אות ה') ואנכי מוסיף עוד שמצאתי מעשה זאת מובאת בס' יחזק' האמוראים כ"י וז"ל שם (בכרך ב' דף ק"ט ע"ב) בתחילת אבות דר' נתן מעשה בר' יאשיה ור' מתיא בן חרש אף על פי שאתה רבי ואני תלמידך אי אפשי לעזוב דברי אלהים חיים ולשטוף בדרך ארץ ע"כ. ויש להעיר עוד על דברי הרב מהר"ז פראנקל בספרו דרכי המשנה צד קלא בהערה ו' שם ובהערה ח' ע"ש: (שם שם ע"ב שורה * ו') נרשם בטעות רות א' כ"ה וצ"ל א': (שם שורה ט"ז) נרשם בטעות משלי כ"ה וצ"ל כ"ה: (שם שורה כ"ט) צ"ל משלי ז' ז'—כ': (שם שורה ל"א) נרשם בטעות ז' י"א וצ"ל ז' י"ב וי"ג. (שם שם בהערות אות ט"ז) יש להעיר עוד על פירוש אבות כ"י מר' יעקב בר'ש לפ"א מ"א וז"ל משה קבל תורה מסיני שנאמר ויתנם ה' אלי ואומר זכרו תורת משה עבדי יהושע קבל ממשה שנאמר ונתת מהודך עליו זקנים קבלו מהיושע שנאמר ויעבדו העם את ה' וגו' וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע שופטים קבלו מזקנים וכו' חגי זכריה ומלאכי קבלו מנביאים ע"כ: (שם שם בהערות אות כ') ע"ע ביארהבך להרב מהר"ז ברילל שנה"ג צד ק' וק"א: (שם שם אות כ"ב) אבל ע"ע בכתב יד וואטיקאן בהוספה ב' וע"ע מדרש שמואל פ"ה יצא עתק מפנים ר' יהושע דסיכני בשם רבי לוי דבריכם סותרים את דבריכם היך מה דאת אמר ויעתק משם הדרה וע"ע ילקוט נביאים סוף רכ"ז פ"ג ע"ש וא"כ יש להסתפק עוד מאד אם צדקו המפרשים. וגם בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם מביא תחילת פסקא זאת וז"ל וכל ברייתא מפורש שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו' אלא שהמצינו ע"כ וכן הביא לדברים אלו ה"ר יצחק בר'ש בפירושו על אבות כתב יד וז"ל בפ"א משנה א' וכן מפורש בכרייתא הנקראת אדר"נ שכן מצינו באנשי כנה"ג וכו' אלא שהמצינו:

(שם דף ב' ע"א) נרשם בטעות במדבר ל"א כ"ב וצ"ל כ"א: (שם שם ע"ב שורה כ') נרשם בראשית ב' י"ז וצ"ל ט"ז וי"ז: (שם בהערות אות ל"ה) יש להעיר כי הובאה כל פסקא זו (עד חגים ינקופו) בילקוט המכריז תהלים מזמור ל"ז וז"ל איזהו סייג וכו' הריני נוגע בו ואינו מת ואפילו אם תנעי בו וכו' רבי אומר זה מיטום הרשע שישחקו עצמותיו וכו' ובשאר הדברים הכל כנכ"ע: (שם אות ט"ב) ע"ע נתחומא להרב מהר"ש בובער פ"ב תצא סי' י"ד ובהערות ישם אות כ"ד ובביאורו הנכון ממלת זמורה ואם כן נוסחא זו היא העיקרית ושינוי אח"כ המעתיקים או מחמת חסרון ידיעה או משום תיקון מופרים:

(שם דף ג' ע"א שורה כ"ד) נרשם בטעות תהלים מ"ט כ"ד וצ"ל כ': (שם שורה ל"ג) צ"ל שמות כ"ד י"א: (שם בהערות אות ס"ד) ע"ע בתנחומא שהו"ל הרב מהר"ש בובער פרשת בראשית אות כ"ה ובהערות ותיקונים שם אות קצ"ה. והנה הובאו דברים אלו גם בילקוט המכריז מזמור מ"ט וז"ל כיצד נברא אדם הראשון שעה ראשונה הוצבר עפרו שניה נעשה גולם שלישית נמתחו איבריו וכו' שתים עשר נמרד והלך לו לקיים מה שנאמר אדם ביקר כל ילין רבי שמעון בן יוחאי אומר אמשול לך משל למה אדם הראשון דומה וכו' ויש להסתפק עוד אם באמת הך פסקא דיום ראשון מהו אומר וכו' והמשל דר"ש בן אלעזר לא היתה בנוסחתו של האדר"ג או שהוא השמיט אותה מפני הקיצור וכדרך המלקטים: (שם ע"ב שורה כ"ה) נרשם תהלים מ"ט כ"ד צ"ל כ': (שם בהערות אות ט') הובא משל זה בילקוט המכריז ובדלעיל וז"ל רשב"י אומר וכו' והקיפו בצמיד פתיל וכו' מה עשתה האשה עיניו וכו' בעלה מן השוק אמר מה זה א"ל ידי הושטתי וכו' אמר לה כתי' לא כך וכו' אף אדם הראשון כך דומה וכו' כנכ"ע. וע"ע המזכיר ח"ד צד פ"ה:

(שם דף ד' ע"א שורה ה') צ"ל שם י"ט: (שם שורה י"ד) מח ש"ד צ"ל מח ש"יך: (שם בהערות אות צ"א) הובאה פסקא זו ואותה שאחריה עד סוף הפרק בילקוט המכריז מזמור קי"ט וז"ל כיון שבא לעת ערב וכו' וא"ל שהעלה אברהם תחת יצחק בנו על גבי המזבח וכו' קרנותם קודמות לפרסותם וכו': (שם בהערות אות צ"ב) בילקוט המכריז שם באותה שעה וכו' ונכלים וכלי שיר וכו' זה העולם הזה שמשול ללילות שנאמר וכו': (שם בהערות אות צ"ה) בילקוט המכריז שם הפסקא מתחלת אמר הקב"ה (והמלות באותה שעה

ליתנהו שם) וכו' ככביע נמצאתי מחריב את העולם ואמר זה שהמלכתי מלך וכו' ככביי: (שם ע"ב שורה ח') נרשם שמות מ"ו י"ח וצ"ל י"ו: (שם שורה י') נרשם שמות מ"ו י"ח וצ"ל י"ח: (שם בהערות אות צ"ח) בילטוט המקרי שם ד"א ותשת עלי כפך נטל לו אחת מהן ע"כ:

הערה לכל הפרק אמר המ"ל ראיתי בהמחזור וויטרי כ"י שבאקספארד קובץ 1100 ברשימת הרב מהר"א נביבוער (Opp. 59) שנמצא בתוכו גם כן מדרש עשרת הדברות והוא מיוסד עד מאד מהנמצא בדינו ונכללו בו גם כן כמה דברים שידועים אצלנו מהמדרש כונן אותיות דרע וכו' והוא מתחיל (דף קמ"ט ע"א) בזה"ל ועל עשרת הדברות יש אנדה על כל פסוק ופסוק וכן שיבת אנכי ה' אלהיך אשר הוצאתיך מהמרגם אומר עד קדמאה והדרש אומר ראשון דברינו ופתחון סינו חייבין ליתן הודאה ושכחה למי שכבר את התורה בעשרים ושנים אותיות וכו'. וגשתקעו בו גם כן כמה דברים כענין בריאת האדם וזחמאו והקללות ואחרי כי אקוה כי בעזר ה' עוד יעלה בידי להרפסנו כילו ולדבר שם על מיבו ויחשו לשאר כ"י עוד ממין זה לכן אסתפק פה להעתיק רק סדר הדברים אשר אישער כי מקצתם לקוחים הם מהאדר"נ והם מתחילים בדף קנ"ג ע"ב מהקובץ בהמלות: ביום ששי מה עשה ברא בהמות חיות ועופות וכתות של מלאכים וביקש עצה למלאכיו לבראות אדם וכו' שנים עשרה יענות הוא היום יענה ראשונה עפרו וכו' אמרו חכמים כשברא הקב"ה בהמה חיה ועופות העבירו לפני המלאכים ואמר להן קראו לו שמות. אמר להן (האדם) הריני קורא לפניך וכו' אמר הקב"ה למלאכים זה האדם שאתם מרננים עליו וכו' הרי חכמתו מרובה משלכם. מיד התחילו המלאכים להתקנאות בו וכו' מיד ירד סמאל עם כל ביתו מן השמים ונסתכל בכל הבריות ולא ראה ערום להרע כמו הנחש וכו' בתחילה שהכניס הקב"ה אדם בגן עדן מינהו על כל עץ הגן לאכול חוץ מעץ הדעת שהזהירו עליו כי ביום אכלך והוא לא הבין הדבר וכו' וכשבא אצל אשתו א"ל הקב"ה ציוני לאכול מכל עץ הגן ומלגנוע בו והוא לא צוה מכאן אמרו חכמים כל המוסף גורע. כשישע הנחש כן אמר בלבו באלה הדברים אוכל לפתות אדם וכו' והלך אצל האילן וחבטו עד שהפיל מפריו כשראתה חוה כך שננע לאילן ולא מת אמרה הדברים שאמר לי אדוני רבי כזבין הן יאכלו מצונו בנישים קדמוניות שקוראות לבעלי רבי שנאמר בשדה ואדוני זקן ומתרגמי' ורבוני' סיב כיון שראתה חוה הפרי שהוא נאה ומשובח וכו' המעימה לכל חיה ועוף שבעולם עד שהגיעה לעוף אחד שישמו חול וכו' אמרו אדם הראשון קודם שחטא היה כל עורו מפרסה וכו' כיון שראה הקב"ה מקבל שכים שלא חזרו שפך חמתו על הנחש ואייררו וכו' הוסיף עליו עשר קללות וכו' ולחווה נתן עשר קללות ואילו הן וכו' ואדם קללו בעשר קללות וכו' והארץ נתקללה בעשר קללות וכו' (ומסכים ברוב עם גו"ב פמ"ב) ומפני מה נתן עליו הקב"ה אילו גזירות כנגד מ' יום שהולך נוצר במעי אמו לפיכך אדם שנתחייב כב"ד לוקה מ' כנגד מ' ואדם לא היה יודע מנהגו של עולם כשהגיע הערב והחשיך נצטער אדם צער גדול ובכה ואמר אוי לי בשיביל שמרחתי עולם חושך בעיר וזהו מיתא שנקנסה עלי' הראה לי הקב"ה עמוד של אש ושמח בלבו עמד וברך ברוך מאורי האש וכשעלה עמוד הושחר וכו' הבין שמהנהגו של עולם הוא להיות ערב ובוקר וישמח שמחה גדולה וקריני שור וקדמיס וקדמיס וקדמיס לה' משור פר מקרין מפרים ע"כ:

פרק ב' (דף ד' ע"ב שורה י"ב) נרשם ויקרא י"ח י"ד וצ"ל י"ט: (שורה ט"ו) נרשם מ"ו ל"ה וצ"ל ל"ג: (שורה כ"ב) נשמט אחר מלות ואורך ימ"ך הציון דברים ל' ב':

(שם דף ה' ע"א שורה כ"ו) צ"ל שמות י"ט י': (שם בהערות אות י"א בשורה ד') צ"ל בית ז' שער ב' (בפנים במעוה בית ד' שער ז') ונ"ל כעת שהנוסחא העיקרית היא על אותן ימים הראשונים מהו אצלך בלי שום מספר. וע"ז בכ"י וואמיקאן בהוספה ב': (שם שם ע"ב שורה כ"ט) נרשם תהלים ס"ח מ"ט וצ"ל י"ט:

(שם דף ו' ע"א שורה י"ט) נרשם דברים מ' י"ז וצ"ל מ"ז: (שם שורה כ') אחר המלות והיו שם כאשר צוני נשמטו המלות דברים י' ה': (שם שם ע"ב שורה כ"ב) צ"ל שמואל א' ב' כ"ז: (בהערות שם אות נ"ז) ע"ע פירא דרבינו הקדוש (שה"ל הרב מהר"ש שאנבלום) דף כ"ד ע"א סימן ל"ה שם: (שם בהערות אות ס"ד) יש להוסיף עוד כי הובאה כל פיסקא זאת דגולד מהול במדרש תרי עשר כ"י קובץ 5704 Hebr. בדברישיש מחזקאם וז"ל שם (דף קכ"ז ע"ב) איש תם וישר מלמד שיצא איוב מהול וכו' אף יוסף יצא מהול שנאמר אלה תולדות יעקב יוסף והלא היה ראוי לו מר אלה תולדות יעקב ראובן ומה ת"ל יוסף וכו' עד שאלתיאל עברי נאם ה' ע"כ. ויש להעיר עוד שבפירוש הר"ב על רש"י על התורה כפי ויצא בפסוק ותאמר לאה בא גד (בראשית ל' י"א) מביא שם בשם אנדה שנד נולד מהול:

(שם דף ז' ע"א בהערות אות ע"א) מובאה כל פיסקא זו במדרש תרי עשר כ"י וז"ל שם (כ"ח ע"ב) איזה סיג שעשו נביאים וכו' לא כאריה אחד בלבד אלא ככל האריות שבעולם וכו' וברא את העליונים ואת התחתונים על אחת וכו' עד מה שיוכלה לשמוע. (שם שם ע"ב שורה י"ח) צ"ל שם כ"ז. וע"ע על כל הפרק בכ"י וואמיקאן הוספה ב':

פרק ג' (שם שם בהערות אות א') ע"ע לקמן פ"ט ובהערות שם אות י"ב:

(שם דף ח' ע"א בהערות אות י"ד) ע"ע תנחומא ח"י שרה סימן ח' ובהערות שם: (שם ח ע"ב בהערות אות ל') וכלקוט אבות כ"י לאבות פ"ג מט"ז לכבא והכל לפי רוב המעשה ז"ל וכן אמר ר"ע כל הנוטל פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לו אינו יוצא מן העולם עד שיצטרך לבריות והמכריך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומר תנו לסומא זה. תנו למוכה שחין זה וכו'. וה"א החובט פתו לארץ והמפור מעותיו לארץ אינו נפטר וכו' לבריות והקורע בגדים בחמתו והמשכר כלים בחמתו סוף הוא עובד ע"א שכך מנהגו של יצה"ר וכו'. וה"א הנותן עיניו באחיו שימות וירשנו או שימות וישא אשתו וכן הנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה או שתמות וישא אחותה סוף שקוברין אותו בחידן ועליו הכתוב אומר חופר גומץ בו יפול. ר' דוסתאי ב"ר ינאי אומר אם נתת פרוטה לעני שחרית ויבא אליך ערבית אם יש בידך ליתן תתן לו ואם לאו פטורו מיד ואל תאמר איני נותן שכבר נתתי לך בשחרית כי אינך יודע איזה יבשר איזה מדה הגון. וכן רבי יהושע אומר בשאת אשה בלדותך שא אשה בזנותך ותוליד בנים ובנות כי אינך יודע איזה יבשר זה או זה שנאמר בנזקך זרע זרעך וגו'. ה"א אם למדת תורה בעושרך אל תשכ בשעת עניות אם למדת תורה בעושרך אל תשכ בשעת הדחק לפי שמוכר לאדם שיעשה מעט בדוחק יותר ממאה פעמים ברוחה ע"כ. ובפ"א אבות כ"י לר' יעקב ב"ר שמשון אבות פ"ג מ"ב בן עזאי וכו' ועבירה גוררת עבירה וכו' שכך דרכו של יצה"ר היום אומר לו עשה כך ולמחר עשה כך עד שהולך ועובד ע"ז כמו ששינונו במשנת רבי נתן ובפ"א האורג ע"כ: (בפנים שורה י"ח) צ"ל כנוי רבי אליעזר ורבי יהושע [ורבי טרפון] ורבי עקיבא (במקום ר"ע ור"ט) וע"ע בכ"י וואמיקאן בהוספה ב':

(שם דף ט' ע"א בהערות אות כ"ז) ילקוט אבות פ"ב מ"ב לכבא דמרכה צדקה מרכה שלום מביא שם כבא זאת וז"ל מעשה בר"ע שראה אדם שהיה רגיל בצדקה ונכנס בספינה בתוך הים עמד עליהם רוח ומכנה הספינה והיה ר"ע בספינה אחרת וראה אותה ספינה אחרת שטבעה בים והיה מכיר את אשתו לימים בא ר"ע להעיד על אשתו שתהא מותרת לינשא לכל והמתין לו ר"ע עד שלשה חדשים לראות אם היא מעוברת או לא. לסוף זמן בא בעלה אחר לו ר"ע בני לא אתה הוא שטבעת בים אל הן. אל"ט העליך מן הים. אל"ט רבי צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. אל"ט בני מנין אתה יודע זה. אל"ט רבי כשיורתי בעמקי במצולה שמעתי קול רעש אמר זה לזה נרצח ונעלה את האיש שנמצא בו צדקת מיד העלוני והמילוני ליבשה. באותה שעה פתח ר"ע ואמר ברוך ה' אל ישראל שבחר בדברי תורה ובדברי חכמים ובפירושיהן שכן כתוב שלח לחמך על פני המים ע"כ:

פרק ד' (ט' ע"ב) לפ"ספא דעל התורה בפירוש אבות כ"י לר' ב"ר שמשון פ"א מ"ב על התורה מפורש בבב"יתא שנאמר אם לא בריתי יומם ולילה ע"כ. וליתא לפנינו:

(שם י' ע"א בהערות אות ט"ז) ע"ע תנחומא ח"י שרה סימן ב': (שם י' ע"ב שורה א') צ"ל דברים י"א י"ד י"ב ומ"ז: (בהערות שם אות כ"ז) יש להוסיף עוד שהובאה פ"ספא זו בפירוש אבות כ"י הנ"ל במשנה שם וז"ל ועל העבודה על עבודת בית המקדש אמרו כל זמן שבית המקדש קיים היה העולם מתברך ליושביו והגשמים יורדים בזמנם שנאמר והיה אם שמוע תשמעו וגו' אשר אנכי מצוה אתכם היום ולעבדו וגו' ואילו זו עבודת בית המקדש שאין עבודת בית המקדש קיימת וכו' ועצר את השמים ולא יהיה מטר וכן בנבואת חגי הוא (היה) אומר מהיוותם בא אל ערמת עשרים והיתה עשרה יען ביתי אשר הוא חרב וגו' ע"כ. וגם במדרש תרי עשר מביא פ"ספא זאת וז"ל (דף קכ"ה ע"א) על העבודה וכו' והגשמים יורדין בזמנן וכו' מפני מה לא ביקב עשרים והיתה עשרה בשם שאמר בחמים והיתה עשרה לפי שהיקב סימן הוא יותר בחמים וכו' כבכ"ע מפני מה עשית לנו כל כך וכו' ורוח' יען מה אמר ה' צבאות יען ביתי וגו' אכרך אתכם מתחילה וכו' כבכ"ע:

(שם י"א ע"א בהערות אות כ"ט) בפירוש אבות כ"י הנ"ל שם ועל גמילות חסדים שנאמר כי חסד חפצתי ולא זבח העולם מתחילתו לא נברא אלא בגמילות חסדים שנאמר עולם וגו':

(שם י"ג ע"א בהערות אות פ"ט) במדרש תרי עשר כ"י הובא כל פ"ספא זאת וז"ל (ק"ס ע"א וע"ב) וכשבא אספסינוס וכו' אלא שתשגרו לי קשת אחת וחץ אחד ואלך לי מכם אמרו לו כשם שיצאנו על שלפנך והרגנום וכו' כך נצא עליו ונהרגוהו היו רואים לאספסינוס ולעם שרוים נגד חומותיה וכו' היו כותבין על החץ וחורקין חוץ לחומה וכו' כבכ"ע ר"א אחו בראשו ור' יהושע אחו ברגליו וכו' עד שהגיעו לשערי ירושלים וכו' והיו מוליכים אותו עד שקיעת החמה וכו' הביאו ראש חזיר וכו' והיה משליך אותו כנגד המזבח וכו' כבכ"ע עד זה אליהו ואלישע. וע"ע בכ"י וואמיקאן הוספה ב' ובפרט בענין מלת ותיפא (ע' הערות אות ע"א):

פרק ה' (דף י"ג ע"ב בהערות שם אות ט') בפירוש אבות כ"י הנ"ל פ"א מ"ג כרמפרש בבב"יתא שהיו יושבין לפניו שני תלמידים צרוק וביתום וכששמעו כך פידשו והלכו להם ונעשו אומה לעצמן:

פרק י' (דף י"ד ע"א בהערות אות ח') בפירוש אבות כ"י הג'ל פ"א מ"ד יוסה בן יעזר איש צרידה אומר וכו' מפורש
בברייטא שידא ביתו של אדם מזומן לחכמים לבית וועדס כאדם האומר שמור לי בבית פלוני ע"כ. וע"ע
לקמן בדברי הילקוט אבות. (שם) לפיסקא דהוי מתאבק בפירוש אבות כ"י הג'ל שם כיצד בזמן שת"ח נכנס
לעיר וכו' לך אצלו ושב לפניו ואל תשב לפניו על הכסא ולא על הספסל ולא על המטה אלא על
הקרקע ע"כ. וע"ע לקמן בדברי הילקוט אבות כ"י :

(שם דף מ"ז ע"ב בהערות אות ל') ביחסי האמוראים (כרך ג' דף ש"ע"ג ע"ב) ובאדר"ג אמרו בן מ' שנה
היה רבי עקיבא כשהלך ללמוד תורה לסוף י"ח שנה לימד ברכים. אמרו לא נספר מן העולם עד שהיו
לו שולחנות של כסף ושל זהב ועולה למטתו בסולם של כסף עד שהיתה אשתו יוצאת בקורד' יקסין
של זהב וכו' ע"כ. והנה אנכי הגדתי בפנים ע"פ הכ"ע בקורד' יקסין והורגא כי כעת וכן מצאתי במדרש
הגדול כ"י פ' שמות נוסחא דגרים הכי וצ"ל בפנים בקורד' יקסין וע' בערוך ערך קרד' יקסין.

הערה לכל הפרק הגני מעתיק בזה את כל דברי הילקוט אבות כ"י למשנה זו כפי שהם נוגעים
להאדר"ג בפרק זה וז"ל יוס' בן יוחנן איש צרידה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים יהי ביתך בית וועד לחכמים
שהיו רגילים להוועד בביתך מדברי תורה ויהא ביתך מזומן להם להוועד כמו שאדם אמר לחבירו שמור
לי בית פלוני. ד"א יהא ביתך בית וועד לחכמים כיצד בזמן שהתלמיד חכם בא אצלך ללמוד תורה ואמר
לך שנה לי אם יש לך לשנות שנה לי ואם לא פטורו מיד ותקבל מה יצא מפיהם ביראה ובחלילה
שנאמר עבדו את ביראה וגילו ברעדה. ע"א יהי ביתך בית וועד לחכמים שידא מצוי בקביעת חכם בביתך
שתלמוד אתה ובניך מפיו מקרא ומשנה ותלמוד ואגדה ודרך ארץ למען יברכך ה' אלהיך וכן נתברך בית לכן
כגלל יעקב כמו שנאמר נחשתי ויברכני ה' בגלליך וגם בית המצרי כגלל יוסף וכו'. והוי מתאבק בעפר
רגליהם כלומר בזמן שתלמיד חכם יכנס לעיר אל תשמש תשב לפניו על הארץ ואל תאמר איני צריך
ממנו אלא בין תבין דבריו וכל אשר יצא מפיו תשמע כי תשועת ה' קרובה על ידם למוכיח עובדא
שהיה על יד נקדימון בן גוריון שפעם אחת עלו ישראל לירושלים לרגל ולא היה מים לשתות הלך
נקדימון בן גוריון אצל ההגמון אחד שהיה שם אמר לו הלויני שמים עשרה מעיינות מים שקל צווישטון
ואני נותן לך שמים עשרה מים כנגדן ואם לא הריני נותן לך שמים עשרה כבר כסף קצין לו מעות וקבע לו זמן
כיון שהגיע זמנו שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום בצדדים שלח לו שגר לי המים או
מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום במנחה שלח לו שגר לי מים או מעות שלח לו עדיין יש שהות ביום ליגליג
עליו אותו ההגמון אמר לו כל השנה כולה לא ירדו גשמים וכו' (ומסכים לרוב עם נוסחת הגמרא בתענית שם.)
ולמה שמו נקדימון שנקרא לו החמה בעבורו אמרו על כתו של נקדימון בן גוריון שהיתה מסתה מוצעת
בשנים עשר אלפים דינרי זהב ושנים עשר אלפים דינרי זהב היתה נקרא בן כלבא והיה מתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים
בחימים ובשעורים אחיה עשיר אחד בירושלים שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים בציבי וכן עשיר
אחד שמתפאר לפרנס כל אנשי ירושלים כ"ב שנים במשח' ושבו רבנן העשיר בציבי על כולן :

פרק י' (י"ז ע"א בהערות אות ג') פירוש אבות כ"י פ"א מ"ה * מפורש בברייטא שידא ביתך פתוח לעוברים
ולשבים כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח וכו' ולמערכ ולמה עשה איוב ד' פתחים וכו' מצטערים עד שיקפו את כל
הבית אלא כל הבא יכנס כדרכו ויצא כפתח השני שלא יראוהו העומדים דרך כניסתו ויתכיש מהם ע"כ. ובספר
יחומי האמוראים כרך ג' (קפ"ד ע"ב) ז"ל כי בן מציוו בברייטא מפרש יהי ביתך פתוח לצפון וכו' ולמערכ כדרך שהיה
ביתו של איוב כדי שלא יהיו עניים מצטערים עד שיקפו כל הבית ע"כ : (שם ע"ב סורה א') נרשם איוב ל"א מ"ז וצ"ל
י"ז : (שם אות י"ד) בפירוש אבות כ"י שם ובברייטא מציוו לא בני ביתך ממש אלא שיהיו עניים משיחין מה שאוכלין
ושותין על שולחנך ע"כ. וביחסי האמוראים שם ויהיו עניים בני ביתך למד לבני ביתך עונה כדי לכשיהיה
עני בא וסועד על פתחו של בעה"ב א"ל איכס כאן. א"ל הן הכנס נכנס הגישו שלחן לפניו אכל ושתה
וביך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י מרי' עקנין (צ"א ע"א) וקלוא מלמד
שידא ביתו של אדם וכו' ויהיו עניים בני ביתך ולא בני ביתך ממש וכו' ושותין בביתך וכו' בביתו של איוב
וכשפגשו זה בזה אומר אחד לחבירו וכו' אתה הולך לתוך ביתו של איוב וכשבאה עליו פועלגות גדולה הרוא
וכו' עדיין לא הגעת לאברהם וכו' אבל אברהם לא עשה כן אלא שממהרד בעולם ובנה פלטרין על הדרכים
והניח מאכל ומשקה כל הבא נכנס אוכל ושותה ומכרך לשם שמים לפיכך נעשית לו נחת רוח גדולה כל
מה שהפסד שואל מצוי בתוך ביתו של אברהם וכו' ע"כ :

(שם דף י"ח ע"א בהערות אות ל') בפירוש אבות כ"י שם באשתו נדה וכו'. וכן בספר יחומי האמוראים
דף קפ"ה ע"א אל תרבה שיחה עם האשה וכו' וע' בעד כל זה במבוא פ"ד :

(* פירוש אבות כ"י סתם הוא מר' יעקב ב"ר שמסון הנזכר לעיל כמה פעמים.

פרק ח' (י"ח ע"ב שורה י"ז) נרשם קהלת ד' י' וצ"ל מ' י' : (בהערות אות ה') בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ו מפורש כברייתא כיצד שיעשה את רבו קבוע שילמד ממנו מקרא וכו' ואגדות טעם שהניח לו במקרא סופו ליכר לו במשנה וכו' ובכל פעם ולומר לו בפסוק ש"א מרו לו) עד באגדות נמצא אותו אדם יוצא מלפניו מלא טוב וברכה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה הגיל עשה לך רב קבוע שילמד לך מקרא ומשנה ומעמיה תורה הכל הלכות ואגדות ומעם שלא למד בהלכה סופו שילמד במשנה ומה שלא למד בהלכה סופו ילמוד במשנה באגדה ילמד במדרש נמצא תלמיד שיושב לפני רבו יהיה מלא כל טוב וברכה ע"כ. וע"פ כל הנך דוגמאות אין ספק שצ"ל בראש הפרק רבו קבוע וכבנוסחת הגר"א ע"ש : (בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י במשנה שם מפורש כברייתא שנים שיושבים ועוסקים בתורה מעה אחד מהם הלכה או פסוק או שאמר על הממא מהור ועל המהור ממא וחבירו מחזירו יש להם שכר טוב בעמלם ע"כ. ובמדרש תרי עשר כ"י מ"ד ע"ב וקנה לך חבר וכו' ויגלה לו כל סתרי כל סתרי תורה וכל סתרי ד"א וכו' :

(שם י"ח ע"א שורה ג') נרשם איכה ג' כ"ז וצ"ל כ"ח : (בהערות שם אות כ"א) במדרש תרי עשר כ"י כל פסקא זו ח"ל שלשה שיושבין וכו' שכן מתקבל שנאמר או וכו' וישמע אל ה' שנזכרין וכו' (שם ע"ב אות ל"ג) צ"ל וע' באו"ז ח"א כ' ע"ב ות"ר הלכות ר"ה : (בהערות אות מ"א) ביחוס האמוראים דקפ"ה ע"ב כמו שמפרש באגדה כשם שהיו הראשונים חסידים כך היתה בהמתן כנון חמור של ר' פנחס בן יאיר וחמור של רבי חנינא בן וחמור של ר' יוסי דמן יודקרת ע"כ וצ"ע. וע"ע בכ"י וואטיקאן הוספה ב'. ויוצא משם דמעשה זו מקומה בפ"ם והוא נכון יותר : פרק ט' (כ"י ע"א בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"א משנה ז' מפורש כברייתא אחד שכיניו של בית ואחר שכיניו שבשדה שאין הנגעין באין אלא מחמת ביתו של רשע עונותיו גרמו לסתור כותלו של צדיק כיצד נראה נגע בכותל שבין רשע לצדיק סותרין כותלו של צדיק אמר רבי ישמעאל בנו של רבי יוחנן בן ברוקא אוי לרשע וכו' גרמו שיסתר כותלו של צדיק ע"כ ובכל"ס זאת היא הנוסחא הנכונה : (שם ע"ב שורה ב') וע"ל צ"ל ע"ל :

(דף כ"א ע"א בהערות אות כ"ט) כל פסקא זו עד המלות רפא נא לה היא במדרש תרי עשר כ"י (דף כ"א ע"ב וכו' ע"א) ח"ל רבי שמעון בן אלעזר על מספרי לשון הרע נגעים באים וכו' ולא היו דנין אותו בוראי ספק אם דעתו נסה עליו ספק וכו' בככ"ע המדבר דברים בחבירו ומכיוונו וכו' בככ"ע אל משה וכו' הברית שבינינו לבינך במלנו מפני כן הברית כרותה לאהרן ולבניו שנאמר ולא זכרו ברית אחים באותה שעה עג משה וכו' : (שם ע"ב בהערות אות מ') בענין עוזרו שם ע' בדברי הרב מאור עינים דף י"ז ע"א וע"ב דפוס ווילנא תרכ"ז מאמר קול אלהים. ובילקוט אבות כ"י לפ"א מ"ו רבי שמעון בן אלעזר אמר אף המספרים לשון הרע נגעים באים וכן משה רבינו נלקח בצרעת כיד מפני לשון הרע שנאמר וישב ידו אל חיקו והגה מצרעת כשלג. וכן מצינו באהרן ובמרים שסיפרו במשה לשון הרע על כן לקו בסורעניות שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה על אודות האשה הכושית אשר לקח. כיצד הלכה ציפורה ודברה דברים במרים ומרים סיפרה לאהרן כיון שדברה לאהרן דברו שניהם בצדיק ולקו בסורעניות שנאמר ויפן אהרן למרים והגה מצרעת ואף אהרן לקה שנאמר ויחר אף ה' בס וילך לפי שקיבל אהרן לשון הרע בכלל גם הוא בסורעניות ובשביל שהיה כהן גדול לפיכך לא דבק בו הנגע כמו במרים ומרים נתעסקה בדברים תחילה שנאמר ותדבר מרים ואהרן במשה ומה אמרה עלי היה הדיבור ולא פירשתי מבלי ואתה גם עליך היה הדיבור ולא פירשת מאשתך ואבותינו הראשונים עליהם היה הדיבור ולא פירשו מנשותיהן אבל משה לפי שדעתו נסה עליו לכך פירש מאשתו. ולא היו דנין לפניו אלא שלא בפניו ולא דנו אותו כודאי אלא כספק. ספק דעתו נסה עליו ספק אין דעתו נסה עליו. והלא דברים קל וחומר ומה מרים ולא דברה אלא בחיבה ולא דברה בפניו נעשה כי הדין המדבר דברים בפני חבירו ומכיוונו על אחת כמה וכמה שילקו. באותה שעה אמר אהרן למשה משה אחי אתה סבור שאותו צרעת על מרים היא אינו כתובה על מרים היא אינה כתובה אלא על אבא מרים שנאמר אל תהי נא כמת אשר בצאתו מרחם אמו והכל כדי לפייסו : רבי שמעון בן אלעזר אמר אף על כל המספרים לשון הרע נגע' באין שכן מצינו בנחזי שסיפר לשון הרע דבקה בו צרעת עד יום מותו שנאמר צרעת נעמן תדבק בך ובזרעך לעולם ויצא מלפניו מצורע כשלג. רבי שמעון בן אלעזר אמר אף על נסי דרוח נגעים באין שכן מצינו בעזריה המלך שנאמר ובחזקתו גבה לבו וגו' וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב'. ומנהיג' נר ב' ח"ב פ"א מה שמביא שם בשם מדרש השכם : (שם בהערות אות מ"ו) בפירוש אבות כ"י שם ובברייתא שנינו אל תתיאש מן הסורעניות מלמד שיהא אדם מתפחד בכל יום ואומר שמא היום תבוא עלי פורעניות שמא למחר תבוא עלי פורעניות כדרך שהיה איוב מתפחד בכל יום וכו' : (שם אות י"ה) בפירוש אבות כ"י ד"א כיצד וכו' רואה את ביתו שהוא מצליח אל יאמר בשביל זכותי הק' נותן לי מאכל ומשתה בעוה"ז והק'ן קיימת לי לעוה"ב אלא יאמר אוי לי שמא לא נמצא לי לפני המקום אלא זכות אחד והוא נותן לי מאכל ומשתה בעוה"ז כדי שיאבד שכרי לעוה"ב ע"כ : פרק י' (כ"י ע"א בהערות אות ב') ע"ע מן אבות באבות פ"א מ"ה. ובפ"א אבות כ"י במשנה שם

ובבריתא כך שנינו אל תעש עצמך כעורכי הדינין כיצד מלמד שאם באת לביהמ"ד ושמת מעם או דבר הלכה אל תבהל להשיב ואל תהא יושב ושותק אלא שאל באיזה מעם אמרו באיזה עינין הדין ע"כ. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם אל תעש עצמך כאילו אתה יודע הדבר שנשאל כביהמ"ד רק שאול באיזה עינין ובאיזה מעם הוא ע"כ: (שם אות ט') בילקוט אבות כ"י ענין אחר אם אחד עני ואחד עשיר אל תאמר האין אני מזכה את העני ומחייב את העשיר או האין אני מזכה את העשיר ומחייב את העני והתורה אמרה לא תכירו וגו' ועוד הפסוק אמר כקמן כגדול תשמעון שלא יהא אחד עומד ואחד יושב ואחד אמר כל צורכו ואל תאמר לאחד קצר דבריך אמר רבי יודא שמעתי שאם רוצה להשיב שניהם משיבין ואיזה אסור שלא אחד עומד ואחד יושב ויהיו עליך דין גדול כקמן ודין קטן כגדול ודין של פרוטה כדין מאה דינרי זהב ע"כ: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י שם הוי זהיר בדבריך שמתוך דבריך יישמעו ויוסיפו עליך לשקר מפני שמא הן רמאין יתחזקו בדבריהם ע"כ:

פרק י"א (שם ע"ב שורה ד') נרשם שמות כ' י' וצ"ל ט': (בהערות אות ד') בילקוט אבות כ"י כשם שניתנה תורה בברית כך ניתנה את המלאכה בברית ע"כ:

(שם דף כ"ג ע"א בהערות אות י"ג) בפירוש אבות כ"י פ"א מ"י ובבריתא שנינו ר"י בן בתירה אומר הרי שאין לו מלאכה שיעשה והיה לו חצר חריבה ושרה חריבה מנין שילך ויתעסק בה תלמוד לומר ששת ימים תעבוד וגו' מה ת"ל כל מלאכתך להביא את שיש לו חצר חריבה שילך ויתעסק בה ע"כ: (שם ע"ב אות כ"ו) בפירוש אבות כ"י ובבריתא שנינו מלמד שלא יניח אדם עמרה לעצמו אלא יניחו לו אחרים עמרה וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך מצינו בשאול בשעה שאמרו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר הנה הוא נחבא אל הכלים ע"כ. וע' לעיל פ"י בהערות שם אות י"ג. ובילקוט אבות כ"י למשנה שם ושנא את הרבנות מלמד שלא יניח אדם עצמו עמרה אלא אחרים יעלו אותו וכן הוא אומר יהללך זר ולא פיך נכרי ואל שפתוך ולא יוציא עליו שם המלכות שמתוך שמוציא לו שם מלכות סוף נותנין בו עיניהם ותופסין אותו ונוטלין ממנו רבי עקיבא אמר כל המגביה עצמו בדברי תורה דומה לנכילה שמושלכת בשוק והיה עובר ושב מניח ידו על חוטמו עד שהוא עובר ממנו שנאמר אם נבלת בהתנשא ואם זכותה יד לפה. אמר לו בן עזאי רבי דרשהו בענינו אם נבלת בהתנשא אם מנבל אדם עצמו ואוכל רק תמרים וחרוכין ולובש בגדים צואים ויושב ומשמר פתחיהן של חכמים והיה כל עובר ושב אמר זהו שומה לסוף יבצא בו כל התורה כולה. רבי יוסי אמר רד למטה ותעל למעלה כל המגביה עצמו בדברי תורה סוף שמשפילין אותו וכל המשפיל עצמו בדברי תורה סוף שמגביהין אותו. ושנא את הרבנות לפסוק ולעשות הוראה לרבים. ושנא את הרבנות פ"י שורה כל מ' שיאמר קודם שאכנס לגדולה הכנס לגדולה זו הייתי רצה שארד עמו לחיי ועכשיו שנכנסתי בו כל מ' שיאמר לירד ממנה הייתי חפץ שיפיל עליו קומקמא של חמין פ"י לשון יון הוא מוסף מפני שהגדולה היא קשה לעלות בה כך היא קשה לירד ממנה שכן מצינו בשאול המלך בשעה שאמרו לו עלה למלכות היה מתחבא בין הכלים שנאמר ויאמר ה' הנה הוא נחבא בין הכלים ובשעה שיאמרו לו רד ממנה היה מחזר אחר דוד להרגו ע"כ: (שם אות כ"ז) בפירוש אבות כ"י שם שנינו בבריתא מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות שמתוך שמוציאין לו שם סוף שנותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין ממנו את כל ממונו ע"כ:

(שם דף כ"ד ע"א שורה ג') נרשם שם כ"ד א' וצ"ל משלי כ"ז י"ד: (שם בהערות אות כ"ד) בילקוט אבות כ"י למשנה שם איתא ואל תתודע לרשות רשות פ"י המושל כיצד מלמד שלא יוציא אדם עצמו שם ברשות שמתוך שמוציא עליו שם גדול ברשות סוף נותנין בו עיניהם והורגין אותו ונוטלין את כל ממונו כיצד שהוא יושב עם חבירו בשוק ואומר ברוך המקום שהכניסו לבית פלוני היום מאה כורין חומין ומאה כורין שעורין ושבע ממנו לסמים אחד הלך והגיד לחבירו לשהחית יבואו ויקפו הבית ונוטלין את כל ממונו לעריכת אין להם כלום ועליו הוא אמר מכר רעהו בקול רם קללה תחשב לו. ע"א היה חבירו יושב בשוק ואמר האלהים חנן את פלוגי היום יוצא מביתו מאה שורין ומאתים רחילים שמע ממנו סרדיוס הלך ומגיד למושל ולשהחית באים ומקיפין את הבית ונוטלין ממנו הכל ולעריכת אין לו כלום ועליו הוא אמר מכר רעהו בקול רם קללה תחשב לו: ר"א אל תתודע לרשות מלמד שלא יאמר אדם אני שר העיר אני שר המשרה מפני שיהיה גולן לישראל: ר"א שלא יבין אדם לעול את הרשות. שאע"פ שבראשונה פותחין לו פתח וכלין אותו באחרונה קשה לו: (שם שם ע"ב בהערות אות ל"ח) בפירוש אבות כ"י פרק א' משנה י"א מפורש בבריתא ראו שלא תורו דבר שלא כדברי תורה ותתחייבו עליו ועוד הזהירו למי אתם שונים שתאמרו דברים לתלמידים יראי ה' ולא להדיעות שם הם יורו שלא כדברי תורה ותחייבו עליהם גלות ותגלו למקום מים רעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הבאים אחריכם לאחר שתגלו וילמדו ממעשי הגוים וימותו כמה שנאמר ויתערבו וגו' ונמצא שם שמם מתחלל על ידם שגורמם לעצמם גלות

ואומות העולם מונים ואומרים שאין כח בשכינה להציל כרכתיב וקדשתי את שמי הגדול אשר חללוהו בית ישראל באמור להם עם ה' אלה ומאדצו יצאו ע"כ. ובלי ספק גם פירוש המעתיק נתערבב כאן בלשון הכרייתא. ובליקוט אבות כ"י למשנה שם הוזרו בדבריכם שלא תאמרו דבר שלא מדברי תורה ושמא תחייבו עליו גלות ואף התלמידים הכאים אחרים יזמרו משמיכם דבר שלא מדברי תורה ומחייבו עליו גלות גם הם ויגלו למקום מים הרעים ואיזה מים הרעים הרי הוא אמר אלו הגוים ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם מים הרעים כמשמעם וי"א שמא יגלו לעברה קשה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש אבות כ"י לר' יצחק ס"ט בר' שלמה למשנה זאת וז"ל ובכרייתא מפורש הוזרו שלא תורו דבר בדברי תורה ותתחייבו עליו גלות ותגלו למקום מים הרעים אלו הגוים שנאמר הן גוים כמר מדלי וישתו התלמידים הכאים אחרים וימותו לאחר שתגלו וילמדו מעשה הגוים אז ימותו כמו שנאמר ויתערבו בגוים וילמדו מעשיהם וכו' כבפירוש אבות כ"י לעיל:

פרק י"ב (כ"ה ע"א שורה ט') נרשם במדבר כ' ב' וצ"ל כ' כ"ט : (שם בהערות אות י') בפירוש אבות כ"י פרק' משנה י"א אוהב שלום שנינו בכרייתא מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום כדרך שהיה אהרן רודף שלום בישראל וכו' הרי ששני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהן ואומר לו בני ראה חבירך מהו או' הרי הוא מטרף את לבו מחנק את דעתו ומתלש את שערו ואומר או' לי היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו וכו' קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמפייסני זה לזה ומנשקין זה לזה ע"כ. וכן הובאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י (דף קפ"ד ע"א) וז"ל אוהב שלום כיצד וכו' כככ"ע נמצא אותו האיש מונע עצמו מעון ומעבירה וכן שני בני אדם וכו' כככ"ע. וכן הובאה פסקא זאת בפירוש ר' יצחק בר' שלמה כ"י למשנה זאת כ"ד ת"א נ"א הו' שני בני אדם עושין מריבה זה עם זה הלך אהרן ויושב לו אצל אחד מהם ואומר בני ראה חבירך מהו ואומר הרי מטרף את לבו מחנק את דעתו מתלש את שערו ואוי לי איך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי ממני שאני הוא שסרחתי עליו והוא יושב אצלו עד שמוציא קנאה מלבו שוב הולך אצל חבירו ואומר לו כך עד שמפייסני זה עם זה ונושקין זה עם זה ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י לר' עקיב (דף פ' ע"א) הלל אומר הוי מתלמידיו וכו' כשהיה אהרן מהלך בדרך וראה שנים שעשו מריבה זה עם זה הלך לו אהרי וישב לו אצל אחד מהם וכו' מטרף על לבו וקורע בגדיו ומחנק את עצמו ואומר היאך אשא את עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני סרחתי עליו הוא יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו שוב הלך אהרן וישב לו אצל חבירו וא"ל כך וכשפגעו זה את זה וכו' לכך נאמר ויבכו את אהרן וגו' ע"כ. ועי' ע"כ נ"ב פכ"ד : (שם ע"ב שורה א') נרשם דברים ל"ב ג"א וצ"ל ג' : (שורה י') נרשם שמות ל"ג כ"ב וצ"ל כ"א : (בשורה האחרונה) צ"ל איוב כ"ה י"ב וי"ד :

(שם דף כ"ז ע"א בהערות אות ל"ה) בפירוש אבות כ"י במשנה שם ורודף שלום כמה שנאמר וכו' בקשרו ממקומך ורדפהו למקום אחר ע"כ : (שם ע"ב בהערות אות ט"ה) בפירוש אבות כ"י מצינו בכרייתא שכן אנשי מגדל שמתוך שהיו אוהבין זה את זה לא רצה הקב"ה לאכרן אלא לבלבלו אבל אנשי סדום וכו' איכרן מן העולם שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' רעים זה לזה וחמאים בג' ע"כ. וכן הוא גם כן בפירוש ר' יצחק בר' שלמה למשנה זאת. ובמרפא הנפשות כ"י ע"ו ע"ב מצינו באנשי וכו' כבפנים :

(שם דף כ"ז ע"א בהערות אות ט"ו) בפירוש אבות כ"י ומקרבן לתורה שנינו בכרייתא שיהא אדם מקפח את חבריו ומקרבן תחת כנפי השכינה ע"כ : (שם אות נ"ו) במדרש תרי עשר כ"י דף קנ"א ע"א בשם שאין אדם חולק וכו' לכה כתיב אין להם מנחם ב' פעמים וכו' ואח אין לו וכו' ממזר שלמד תורה ושנה לתלמידים והיו התלמידים בירושלים היה בא ויוצא עד שמגיע לאשרוד ואומר או' לי שאלו לא הייתי ממזר לא כבר הייתי יושב ושונה בין התלמידים שלמדתי לפי שאין ממזר נכנס לירושלים וכו' עד גאון פלשתים ע"כ. ועי' בשיטה מקובצת לבבא קמא פ"ב ע"א מה שמביא שם בשם הרב המאירי ויש מי שאמר שאין דין בן סורר ומורר בירושלים וכן שאין ממזר נכנס לירושלים ע"כ : (שם שם ע"ב אות ט') בפירוש אבות פ"א מ"ד מפורש בכרייתא אם אין אני לי מי לי וכו' ואם אין אני זוכה לעצמי בחיי מי הוא שזוכה לעצמי לאחר מיתה וכן הוא אומר כי מוכ לכלב חי מן האריה המת זה רשע שמתקיים בעולם שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו אבל צדיק וכו' :

(שם דף כ"ה ע"א אות ע"ב) פירוש אבות כ"י שם מ"ג שנינו בכרייתא הה"א ד' דברים בלשון הבבלי נגד שמה אבר שמה כיצד מלמד שלא יציא לו לאדם שם במלכות שכיון שיציא לו שם הורגין אותו ונוטלין ממנו את ממונו ע"כ. שם לפיסקא זו ודלא מוסיף וכו' שנו רבותינו שאם שנה אדם מסכת אחת או שתי מסכתות ואינו מוסיף ומחזר עליהן סוף שהוא משבח את כולו ע"כ. (שם אות ע"ה) בפ' אבות כ"י שם ובכרייתא שנינו ודאישתמש וכו' עד לעוה"ב ע"כ. וכן ביחומי האמוראים כ"י (בכ"ר ב' דף קכ"ז ע"ב) ובאדר"נ מפרש ודאישתמש

בתנא וכי עד לעולם הבא. ובפירושו רבי יצחק ב"ר שלמה למשנה שם איתא דבר אחר המשתמש בשמות הקדושים ע"כ:

הערה לכל הפרק בילקוט אבות במשנה שם הלל ושמי קבלו מהם ואותו הלל אומר הרי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום. כיצד מלמד שיהא אדם אוהב שלום ורודף שלום בישראל כדרך שהיה אהרן וכי' ורבים השיב מעון. רבי מאיר אמר מה ת"ל רבים השיב מעון מלמד שהיה אהרן הכהן מהלך בדרך ופגע באדם רע או באדם רשע נתן לו שאילת שלום למחר ביקש אותו האיש לילך ולעבוד ע"ז אמר אוי לי איך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום נמצא אותו האיש נמנע לילך ולעבוד ע"ז וכן בני אדם שעושין מרינה זו עם זו וכי' היה יושב אצל האחר עד שהוציא מלכם כל קנאתם ושנאתם זו על זו ולמחר שנפגשו זה בזה גופפו וחבקו ונשקו זה לזה ועליו נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל. למשה לא בכו כי אם אנשים בלבד מפני שמוציא את הדין לאמיתו ומימיו לא אמר איש סרחתי ולאשה סרחתי אבל משה היה מוכיח בדברים. כמה אלפים שנקראו בישראל אהרן אהרן אלו חיבתן של אהרן לא באו לעולם. ויש אומר כיצד ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל ומי שהיה רואה משה רבינו בכה מי לא בכה. ומי שהוא ראה פנחם ואלעזר שני כהנים גדולים בוכים ומי לא יכבה. באותה שעה נטל הקב"ה ארונו של אהרן והפריחו באויר ומלאכי השרת מספרין עליו ואת תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו. בשלום ובמי' הל' אתה השיב מעון. באותה שעה ביקש משה מיתה כמיתתו של אהרן. וכי לפני בני אדם שאל והלא לא שאל אלא כינו וכן עצמו ושמע הקב"ה לחיטתו שנאמר ומות בהר אשר אתה ישמה והאסף אל עמך כאשר מת אהרן אחיך כמיתה שחימתו וכשהגיע שעה משה למות אמר הקב"ה למלאך המות מהר והביא נשמתו של משה הלך וביקש אותו במקומו ולא מוצאו הלך אצל הים אמר לים ראית משה בן עמרם אמר לו מים שהעלה את ישראל ממצרים ועוברי בתוכה שוב לא ראיתיו הלך אצל הים וגבעות אמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו מים שקבלו ישראל את התורה כמיני שוב לא ראינו אותו הלך אצל ישראל ואבריו ואמר להן ראיתם משה בן עמרם. אמרו לו משה שמענו ממנו ואותו לא ראינו. הלך אצל מלאכי השרת אמר להן ראיתם משה בן עמרם בא לכאן. אמרו לו לאו לך אצל בני אדם. הלך אצל בני אדם אל מצודתם אמר להן משה בא לכאן. אמרו לו אלהים הבין דרכו והוא יודע את מקומו. בא מלאך המות למשה ואמר לו תן לי נשמתך מיד גער בו משה והוציאו בגופה ואומר לו במקום שאני יושב אין לך רשות לעמוד ואתה אמר תן לי נשמתך הלך והשיב הדבר לפני הגבורה. אמר לו הקב"ה רב לך אל תוסף לדבר עוד אלי בדבר הזה כבר מקומו מוכן מששת ימי בראשית שנאמר ויאמר ה' הנה מקום אתי ונצבת על הצור אמר הקב"ה למשה תן לי נשמתך ואשמרנה לך לעולם הבא מיד נטלה בנשיכה שנאמר וימת שם משה עבד ה' בארץ מואב על פי ה' ולא נשמתו של משה לבד נגזו תחת כסא שנאמר והיתה נפש אדוני צרורה בצרור חיים את ה' אלהיך. יכול אף נשמתו של רשעים ואומר שני' את נפש אויביך יקלענה בתוך כף הקלע ואלהים נגזו תחת כסא הכבוד לחיי העולם הבא ואין כל בריה יודע בו שנאמר והחכמה מאי תמצא בארץ החיים. ורודף שלום כיצד מלמד שיהא אדם מרדף שלום בין כל אחד מישראל סור מרע ועשה טוב בקש שלום ורדפו כיצד בקשו במקומו ורדפו במקום אחר אף הקב"ה עשה שלום במרום שלא קרא עשרה גבריאל עשרה מיכאל ורפאל וסמאל שבני אדם דרכם ליקרא ראובי עשרה שמעון עשרה ישאלמל עשה בן כשהיה קורא לאחד מהם לבא יבואו כלם ויתקנאו זה בזה אלא קורא אחד בשמו וזה עושה שליחתו ומשגרו: אוהב את הבריות. אוהב את הבריות שכן מצינו באנשי מגדל שהיו אוהבין זה את זה לפיכך לא רצה הקב"ה לאברן אלא לכלבן בארבע רוחות העולם. אבל אנשי סדום שנאו זה את זה ואיברן הקב"ה מן העולם הזה ומן העולם הבא שנאמר ואנשי סדום רעים וחמאים לה' מאוד וחמאו בגלוי ובסתר הא למדת בשביל ששנאו זה את זה ואיברן הקב"ה מן העולם. וגם אברהם אוהב את הבריות כיצד עשה כשהיה אדם מקפח את הבריות ומקרבן תחת כנפי שכינה ולא אברהם אבינו בלבד עשאו כן אלא אף שרה אמנו היתה מקפחת הבריות ומכניסין תחת כנפי שכינה שנאמר ואת הנפש אשר עשו בחרן. והלא אם כל העולם מתקבצין לא היו יכולין לבראות אפילו יתוש אחד. מה ת"ל ואת הנפש אשר עשו בחרן אלא מלמד שהעלה אליהם הדתוב כאלו עשאו וכבראם. כשם שאין חולק בעולם הזה שכר חבירו כך אין אדם חולק שכר חבירו לעולם הבא שנאמר הנה דמעת העשוקים ואין להם מנחם. מיד עושקיהם כח ואין להם מנחם מה ת"ל אין לה מנחם שתי עמים אלו בני אדם שאוכלין בעולם הזה ומצליחים בבנים בעולם הזה לעולם הבא אין להם כלום. אבל אם נגנבה לאדם גניבה או שמת לו מת בנים באים ואחיו וקרוביו ומנחמין אותו. יכול אף לעולם הבא כן ת"ל יש אחד ואין שני גם בן ואח אין לו ואין קץ לכל עמלו. דא עבירה עבר אומרין לו ריקה כך חבלת בעצמך באים בנים ומנחמין אותו.

יכול אף לעמוד ת"ל גם בן ואח אין לו וכו': הוא היה אומר נגד שמא אבד שמה. תניא בפרקי אבות דרבי נתן ארבע דברים בלשון בבלי נגד שמא אבד שמה פי' הרוף אחר הכבוד לעשות לו שם גדול. אבד שמה וישפיל מלמד שלא יוציא לו אדם שם במלכות דואיל שיגדל שמה הורגין אותו ונוסלין הונו וכו'. מעשה באדם מבית רביא שניג בעצמו מדת חסידות שלח רבי יוחנן בן זכאי תלמיד אחד לכרכו. הלך ומצאו שהיה נותן שמן על גבי כיריים והיה נוטלה מן הכיריים ונתנו על מקפה של גריסין. אמר לו מה אתה עושה כן. אמר לו כהן אני ותרומה במדרה אני אוכל. אמר לו וכי כיריים זה שמא או טהור. אמר לו וכי יש בתורה על הכיריים שהוא שמא והלא לא אמרה תורה אלא על התנור שהוא שמא דכתיב וכל אשר בתוכה תטמא ואותה תשבירו. אמר לו כשם שאמרה על התנור שהוא שמא כך אמרו על הכיריים שנאמר תנור וכיריים יותץ איך לא אכלת תרומה במדרה מימך מחמת דלא יליף לא אכל תרומה במדרה כל ימיו: הוא היה אומר אם אין לי מ' לי. אם אין אני זכה בי מי יזכה בי. וכשאני לעצמי מה אני. אם אני לא זוכה בעצמי מי און שיזכה לעצמי. אם לא עבשיו אימתי. אם אני לי לא זוכה בחיי מי יזכה לי אחר מותי. וזה שאמר קהלת כי לכלב חי טוב לו מן אריה המת. וגם מי שטרח בערב שבת יאכל בשבת. אם לא טרח בערב שבת מה יאכל בשבת וכן פירשו כי לכלב חי הוא טוב מן האריה המת כלב חי הוא רשע שמתקיים בעולם הזה שאם יעשה תשובה הקב"ה מקבלו בתשובה מן האריה המת אפילו מאברהם יצחק ויעקב ששוכנין בעפר ע"כ. וע"ע כ"י וואטיקאן הוספה ב':

פרק י"ג (שם כ"ח ע"ב שורה כ"ז) ושמתם לעשות מעות וציל לעשותם. גם בפירוש אבות כ"י פ"א מ"ז וז"ל ובכרייתא שנינו עשה תורתך קבע כיצד וכו' עד לעשותם. ובפירוש ר"י בר שלמה מביא כאן למשנה זו ואמרו ז"ל כל העושה תורתו עיקר ומלאכתו מפילה עושין אותו עיקר לעולם הבא וכל העושה מלאכתו עיקר ותורתו מפילה עושין אותו מפל לעולם הבא וע"ע בהערות אות ג': (שם כ"ח ע"א) לכל הפסקא דאמור מעט ועשה הרבה בפירוש אבות כ"י שנו רבותינו שכן מצינו באברהם וכו' את חריבה אתם סיעדים וכו' וסעדו לככם ובאחרונה בוא וראה כמה הביא לפניהם מהרי שלש סאים ויקח חמאה וחלב וגו' אבל הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים וכו' שקל כסף ובאחרונה כששקל אברהם את הכסף מהו אומר וישקל אברהם לעפרון [וגו'] עובר לסוחר ע"כ. ובספר מרפא הנפשות כ"י (פ"ב פ"א ע"ב) לרי' עקנין וקאלוא אומרים מעט ועושין הרבה וכו' הרשעים אומרים הרבה וכו' שאמר להם למלאכי השרת אתם סועדים עמי היום וכו' אבל באחרונה בוא וראה מה עשה להם ג' שוורים ותשע סאים שנאמר ואל הבקר רץ אברהם ויקח בן בקר אחד רך שנים וטוב שלשה וי"א וטוב ארבעה ג' סאין כמשמען קמח הרי שש סלת הרי תשע ואף הקב"ה אומר מעט ועושה הרבה שנאמר ויאמר לאברהם ידוע תרע וגו' ולא אמר לסרע מהן אלא בדלית ג' אבל באחרונה כשנפער מהן נפער מהם בע"כ אותיות שנאמר או הנסה אלהים לבא ומנין שהרשעים וכו' כששקל לו את הכסף מה נאמר עובר לסוחר ע"כ. וע"ע תנחומא הוצאת מהר"ש בובער וירא סימן ה' ובהערות שם אות מ"ב: (שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י למשנה שם שנו רבותינו מלמד שאם נותן אדם לחבירו כל מתנות שבבעולם ופניו כבושות לארץ כאלו לא נתן לו כלום. ובמרפא הנפשות שם והיו מקבל כיצד וכו' בדלעיל אבל וכו' מעלין עליו כאלו נתן לו כל מתנות שבבעולם ע"כ:

פרק י"ד (כ"ט ע"א שורה ד') (מתחילת הפרק) איתא ותוספתות וצ"ל ותוספות. (בהערות אות ד') ובספר יחסי האמוראים (כרך ג' קכ"ח ע"א) ז"ל ומייתי להא גדול שבכולם יונתן בן עוזיאל ביש נחלין ובסוכה פ' הישן ובאדר"נ אהריא דריב"ז קבל מהלל ושמאי אבל הברייתא דר"ג בפ' שמונים תלמידים היה לו להלל הזקן ל' מהן שתשרה עליהן שכינה ול' ראויין לעבר שנים ולקבוע חדשים ולא תניא ראויים שתעמוד להם חמה כיהושע ועשרים מהם כינונים גדול שבכולן יונתן בן עוזיאל ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ב מ"ח מביא ג"כ לפיסקא זו אמרו עליו על ריב"ז שלא הניח מקרא משנה מדרש וכו' וכל מדות של חכמים וסופרים שלא למד וכל דבר שלא למדו רבו לקיים מה שנאמר וכו': (שם ע"ב שורה כ"ט) ואמר ל"ה צ"ל לו. (בהערות אות ט') בילקוט אבות כ"י שם שמעון בן גתנאל קורא לו ירא חמא ערוגה שמחזקת את מימיה אשרי לתלמיד שרבו מעיד עליו. אלעזר בן עריך קרא לו מעיין המתגבר נחל שוטף שמימי מתגברין ויוצאין לקיים מה שנאמר יפוצו מעיינותיך החוצה ע"כ: (שם אות י"ג) ביחסי האמוראים (כרך ג' קמ"ז ע"א) ובכרייתא דר"ג מפרש יוסי הכהן קרא חסיד יעבדור ועוד מפרש שם כשאמר להם צאו וראו וכו' נכנס ר"א וכו' עד ואשה טובה ע"כ:

(שם ל' ע"א בהערות אות כ') צ"ל י"ב במקום י"ב. (שורה כ"א) רב"י צ"ל רבי. במנורת המאור כ"י לר"י אנקאוה כל פיסקא זו וז"ל (ר"ל"ה ע"א וע"ב) כשמת בנו של רבי יוחנן וכו' אלא שהזכרתי לצערו של אדם הראשון נכנס רבי יהושע וישב לפניו. אמר לו רבי רצונך וכו' איוב וכו' וקיבל עליהם תנחומין

ומנין שקיבל עליהם תנחומין שנאמר ה' לקח וגו' אף את קבל עליך תנחומין. אמר לו לא די וכו' אלא שהזכרתני לצערו של איוב וכו' שנאמר וידם אהרן אף אתה קבל תנחומין וכו' שהזכרתני לצערו של אהרן נכנס רבי שמעון וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומר לפניך דבר. א"ל אמר וכו'. א"ל דוד היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שנאמר וינחם וגו' אף אתה קבל עליך תנחומין וכו' שהזכרתני לצערו של דוד וכו' אמר לשמשו מול כלים לפני מפני שאדם גדול הוא וכו' לאדם שהפקיד המלך אצלו פקדון וכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אוי לי אימתי אוציא מבין ידי פקדון זה בשלום אף אתה היה לך בן קרא תורה נביאים וכתובים שנה משנה הלכות ואגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. א"ל בני נחמתי כדרך שבני אדם מתנחמים ע"כ. ואין ספק שכמה נוסחאות כאן הן ישרות עד מאד. ובילקוט אבות כ"י מביא גם לפיסקא זו בפ"ד מ"ח לכבא דואל תנחמו בשעה שמתו מוטל לפניו ח"ל וכן עשו חכמים לריב"ז כשמת בנו וכו' נכנסו תלמידיו אצלו לבקרו ולנחמו וכו' אדם הראשון מת לו בן ונהרג וקיבל עליו תנחומין וכו' אהרן הכהן נשקף לו שני כנים ביום אחד וכו' דוד המלך מת בנו שהיה לו מבת שבע וכו' אף אתה היה לך בן קרא תורה וכו' הלכה ואגדה ושימש ת"ח הרבה וכו' ועתה נפטר מן העולם בלא חטא וכו' והשאר ע"פ הרוב כמו בספרים: פ"ד מ"ז (שם שם שורה א') (מתחילת הפרק) ר' אלעזר צ"ל א"ל י"ע זר: (שם שם ע"ב) לפיסקא דיהי כבוד

חבירו וכו'. בפירוש אבות כ"י פ"ב מ"ט שנו רבותינו מלמד שכשם שאדם רואה כבודו כך יראה כבוד חבירו כשם שאין אדם רוצה להוציא שם רע על עצמו כך לא ירצה להוציא שם רע על חבירו ע"כ וזה גם בילקוט אבות כ"י למשנה זו: (שם אות ד') דעתי כעת שיש להגיה בפנים כמו בנוסחת הגר"א והיה חופף את ראשו:

(שם ל"א ע"ב שורה ז') באמרו אבדני צ"ל בקש לאבדני: (שורה ח') אבדני צ"ל לאבדני: (שם בהערות אות כ"ד) במרפא הנפשות כ"י לר"י עקינן דף ק"ג ע"ב קצת ממעשה זו ומסיים נולדו לו שני בנים אחד קראו הלל ואחד קראו גמליאל והיו קוראין אותם של הלל ע"כ: (בהערות אות כ"ד) ע"ע קהלת רבה פ' ז' בפסוק טוב ראשית דבר ובילקוט אבות כ"י למשנה שם מביא גם כן לכל הנך מעשים ונכללו נוסחתינו ע"פ הרוב בנוסחת הגמרא בשבת שם והמעט מהם כמו באדר"ג: (שם אות כ"ו) וע"ע מדרש תהלים מזמור צ':

פ"ד מ"ז (שם שם שורה האחרונה של העמוד) צ"ל שמות ל"א י"ד (במקום י"א): (שם בהערות אות א') בפירוש אבות כ"י פ"ב משנה י"א שנו רבותינו כשם שאדם רואה את אשתו ואת בנו ואת ביתו כך יראה רואה ביתו של חבירו ע"כ:

(שם ל"ב ע"א בהערות אות ז') אבל ע"ע בכ"י וואזניקאן הוספה ב': (בהערות אות ח') בילקוט כ"י למשנה שם רוב פיסקא זאת וז"ל ויצר הרע גדול י"ג שנה על יצר טוב ממעי אמו והוא גדול ובא עמו התחיל מחלל שבת אין ממחין בידו הורג נפש אין ממחין בידו לאחר י"ב שנה נולד יצר טוב וכו' מחלל את הישבת וכו' הרי הכתוב אומר מחללי מות יומת הלך לדבר זימה אומר לו הרי הכתוב מות יומת הגואף והגואפת הרג את הנפש אומרים לו הרי הכתוב אומר שופך (בכאן ל' ע"ב בכ"י חסירים איזה דפים.) (שם בהערות אות י"ט) במנורת המאור כ"י קמ"ד ע"א מביא לכל מעשים אלו ז"ל כשנשבע רבי צדוק לרומי וכו' בכותל והיה יושב וישנה כל הלילה לשחרית הלכה אצל נביתיה ואמרה לה וכו' עם אישה הזאת כדרך וכו' א"ל ממשפחה ומכהונה גדולה אני וכו' דבריו פטרתו בכבוד גדול וכו' אכלו קורצא לפני ההגמון וכו' ככלות לחתנים וכו' חוזר אצלי והוא יושב ומדקק לשחרית הלכו לפני ההגמון ואמרו לו שוה לנו המות ממה שנתתנו לאיש הזה וכו' שבני אדם עושים ימות הן לא מבני אדם כמותך הם ולא שבא אותך ברא אתהן א"ל ומה אעשה וריחן רע עלי מכשר נבילות ומכשר חזירים ואל תתמה וכו' במטה אחת עד שבאו וכו' א"ל והלא אמתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' עד ובא עליה ע"כ. ובילקוט אבות כ"י פ"ד מ"א לכבא דהכובש את יצרו ואל תתמה וכו' שדרי רבי צדוק וכו'. אמר לה כהן אני וממשפחה גדולה אני אילו באתי עליה ומצאתי הרבה ממזרין ואל תתמה על רבי צדוק שהרי ר"ע וכו' והקבילו פני ההגמון זאת אומרת שוה לי המות וכו' וזאת אומרת כמותם וכו' ריחן בא עלי ככשר נבילות מוסרנות וככשר חזיר וכו' הלא אמתך שפחתך לרחוץ רגלי תלמידך וכו' עד סוף הפיסקא: (שם שם ע"ב שורה כ"ב) צ"ל תהלים ק"ג י"ד (במקום מ"ו): (בהערות אות כ"ה) ע"ע תנחומא (הוצאת מהר"ש בובער) בשלח סימן נ' ובהערות שם אות י"ג ע"ש: (שם בהערות אות ל') בילקוט המכירי רשב"י אומר וכו' והשכירוהו ממנו וכו' ולא הבנינו ממנה אלא כור חמים אחד וכו' ובפירוש ר"י בר' שלמה לאבות פ"א מ"ד איתא ומשלו משל למד"ל למלך שחבר שדה לעבדו ופסק עמו לתת לו ל' כורים לשנה טרח בה הרבה ולא הוציא כי אם חמשת כורים א"ל המלך והלא ל' כורים פסקת עמי א"ל אדוני השדה שנתת לי זבורית היתה מרחתי בה הרבה ולא הוצאתי ממנה יותר מה' כורים ע"כ. וע"ע ג"כ ל"ב ע"א.

פ"ד י"ז (שם ל"ג ע"א בהערות אות ב' ד') בפירוש אבות כ"י פ"ב מ"ב כיצד מלמד וכו' ר"א כיצד אם בא ת"ח אצלך ואומר שנה לי פרק אחד אם יש בידך ללמדו למירו מיד ואם לאו וכו': (שם שם ע"ב שורה כ"ז) צ"ל רבי אלעזר (במקום רבי אלעזר זר):

פרק י"ח (שם ליד ע"ב שורה מ"ו) **צ"ל ורבי** (במקום **ולרבן יוחנן בן גוריון**):
הערה לכל הפרק בספר יחסי האמוראים (כך ג' קל"ט ע"א) כבר יתא דרבי ר' יהודה מונה שבחן של
החכמים וקרא להן שמות לר"ם לר"ע לראב"ע ולר' יוחנן בן גוריון וכו' לר' יוסי הגלילי קרא לו מלךמס יפה שאחז
בה מדת חכמה מהר סיני והיה משנה בה לכל חכמי ישראל ע"כ. ובליקוט אבות כ"י לפרק קנ"ן תורה משנה ט'
רבי יודא הנשיא היה מונה שבחן של חכמים קרא לר"ם גל אבנים וי"א גל אגוזין אם אדם נטל אחד כולן
מתגלגלין ובאין כך דומה ר"ם כשנכנס תלמיד אצלו ושאל ממנו דבר מביא לו מקרא משנה אנדרה הלכה
נמצא תלמיד ההוא מלא כל טוב וברכה. קרא לר' עקיבא אוצר באולם דומה לר' עקיבא לפועל שיצא
בשדה ליקח קופתו מצא חטים נותן בו שערין נתן בו פולין ועדשים וכל מיני קטנית נותן בו. כיון
שנכנס לתוך ביתו הודר כל אחת חמין שעורה וכולן מין ומין בפני עצמו. כך עשה ר"ע וכו' שהכל
התורה מטביות מטביות. קרא לרבי אליעזר בן עזריה קופה של רובלין לפי שדומה לרובל שנמל
קופתו ונכנס למדינה אמרו לו שמן טובה עמך אומריין לו וכי אפרסמון עמך עמד אמרו לו הן. אמרו לו
פולסין עמך. אמרו לו הן. כך דומה רבי אליעזר בן עזריה כשנכנס תלמיד אצלו ושאלו מקרא משנה
הלכה מדרש אנדרה כשיצא אדם ההוא יצא מלפניו מלא כל טוב וברכה. אמרו שאין הדור יתום שראב"ע
שרוי בתוכה. קרא לר"י בן גוריון קופה של הלכות. קרא לרבי יוסי מל"ה יפה בלא גסות הרוח שאחז
מדת מהר סיני והיה משיב בו לכל חכמי ישראל. איסי בן יהודה רעה שכר כתוב בשמחה קרא לרבי מאיר
חכם סופר. קרא לרבי יהודה חכם כשירצה. קרא לרבי יוסי נמקו עמו. לרבי מרפון גל של אבנים.
לרבי עקיבא אוצר בלום. לרבי אליעזר קופה של רובלין. לרבי יוחנן בן גוריון קופה של הלכות. ולרבי יוסי
הגלילי מלךמס יפה בלא גסות. לרבי שמעון בן גמליאל חנות מוכרת ארגמן סב. לרבי שמעון שונה הרבה
ומשכח קימעה ע"כ. וע' בהערות שם אות כ':

פרק י"ט (דף ל"ה ע"א וע"ב) ע"ע בכתב יד וואמיקאן הוספה ב':

פרק כ' (שם ע"ב שורה ט') נרשם דברים כ"ה וצ"ל כ"ח: (שם בהערות אות ו') הובא דבר זה גם בליקוט המכיר
(דף ל"ז ע"א שורה ט') וז"ל שם ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל שאינו נותן ד"ת על לב נותנין עליו הרהורי חרב (וכן ה"ה
בספריים) הרהורי שמות הרהורי רעב הרהורי זנות הרהורי יצר הרע הרהורי דברים בטלים הרהורי עול
בשר ודם שכך כתוב על ידי משה רבינו וכו' עד כורעך עד עולם ע"כ. ובן מצאתי לזה במנורת המאור ע"י
הע"ג ע"ב ר"ח סגן הכהנים וכו' וכל מי שאינו נותן וכו' הרהורי אשת רעה שכר כתוב במשנה תורה תחת
אשר לא עבדת את ה' אלהיך משמחה מטוב לב מרוב כל. רבי שמעון בן אלעזר אומר משום רבי מאיר
כל השוקד על ד"ת מוסרין לו שקדנין וכו' עד שופטים בארץ (ע' לקמן פכ"ט ובהערות שם אות ו') וצ"ע
אם באמת היה סידור הכתובים לפניו באר"ג כך או שהוא סידר אותם באופן כזה. וע"ע בכ"י וואמיקאן
הוספה ב': (שם ע"ב שורה א') הוא היה אומר צ"ל הרי הוא אומר:

(דף ל"ז ע"א שורה ב') צ"ל שם כ"ד ז' במקום ח':

פרק כ"א (שם בהערות אות ד') בפירוש אבות כ"י פ"ג מ"י שנו רבותינו שינה של שחרית כיצד
וכו' עד שתעבור עליו זמן קריאת שמע ונמצא במלכו' (שם ע"ב שורה ב') נרשם שם כ"ז א' וצ"ל כ"ז א':
(שם בהערות אות ט') בפירוש אבות כ"י במשנה שם כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשתות יין בצהרים
ונמצא במל מדר' שנאמר אי לך ארץ שמלכך גער וגו' ולא בשתי שאינן מרבין בשתייה ע"כ: (שם אות י"ט)
בליקוט אבות כ"י במשנה שם מלמד שלא ישב אדם עם יושבי משיחקי קרנות בשוק שכל זמן שאדם
יושב עם משיחקי קרנות נמצא במל וכו' ר"מ אומר וכו' שבהם דנין דיני נפשות (וכן ה"ה
בספריים) שנאמר שנאתי קהל מרעים ועם רשעים לא אשב ומה הוא פורענותן של רשעים שנאמר כי
הנה היום בא בוער כתנור וכו'. מעשה בר"ע וכו' נזכר מה שעשה בלודית אחת אומר מודה אני וכו' ע"כ
וכן הובא במדרש תרי עשר קצ"ט ע"א מן ואין מרעים עד סוף הפרק ומסכים עם כ"ע וכן הובאה
פיסקא זאת בליקוט המכירי ממור כ"ז ומסכים ברוב עם כ"ע. וכן הובאה תחילת הפיסקא בפירוש אבות כ"י
לר"י ב"ד שלמה במשנה שם וז"ל ואמרו לא ישב אדם עם יושבי קרנות ונמצא במל מדר' ע"כ:

פרק כ"ב (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) חסר הציון שמות כ"ד ז':

(שם דף ל"ה ע"א שורה י"ט) צ"ל משלי י' י"ט (במקום משלי י"ט כ"א): (שורה כ') צ"ל שם י"ז כ"ח
(במקום ז' כ"א): (שם בהערות אות ג') בסוף ההערה צ"ל וע"ע בנר"ב פלא. ובפירוש אבות כ"י שם פ"ג מ"ט
ורבותינו שנו חכם וירא חמא וכו' ירא חמא ואינו חכם מהו א"ל הרי זה אומן אלא אין כלי אומנות בידו.
ג"ל שהביתא משובשת וכך ראוי לגרוס אין זה אומן אלא כלי אומנות בידו ע"כ:

פרק כ"ג (שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל במדבר י"ב ג' (במקום ל"ג): (שורה ה') צ"ל תהלים קכ"ח ב'

(במקום א'): (שורה ו') צ"ל משלי מ"ז ל"ב (במקום ל"ג): (בהערות אות ד') צ"ל ב ס פ ר י ס (במקום בספרי) בילקוט המכירי כ"י מזמור ק"ג איחור עלוב וכו' כבכ"ע: (שם ע"ב שורה ג') צ"ל משלי י"ב (במקום כ"ג): (שם דף ל"ט ע"א בהערות אות י"ז) במרפא הנפשות כ"י ע' ע"ב כל פיסקא זו וקאלו רבי נהוראי אומר הלמד תורה בילדותו למח"ד לעגלה שכבשה וכו' והלמד תורה בזקנותו למח"ד וכו' לפרה שכבשה ולא כבשה אלא כשהיא זקנה וכו' ר"ג מוסיף וכו' היא מתנפלת עליו והוא אין מתנפל עליה שנאמר כחצים ביד גבור כן בני הנעורים רבי שמעון בן אלעזר אומר הלמד תורה בילדותו וכו' יש לו איזמל ויש לו סממנין וכו' אף כך וכו' כבכ"ע. וגם בילקוט אבות כ"י לאבות פ"ד מ"ב הובאה פיסקא זאת אבל בקיטוע ובסידור והחילופי נוסחאות שבה כלולים באותם שהעירותי עליהם בפנים: אבל ע"ע בכ"י וואזניקאן הוספה ב' וליתא שם לדברי רשב"א כלל:

פרק כ"ד (דף ל"ט ע"ב) נרשם שם בראש העמוד פרק כ"ג וצ"ל כ"ד: (בהערות שם אות י"ב) בילקוט אבות כ"י במשנה שם וכן מתל אומר בנערותך לא קפצת מינה איך תשיגה בזקנותך: (שם אות כ"י) צ"ל שם (בשורה ראשונה מהערה) כאלו לא עשה אה (במקום עשה): בילקוט אבות כ"י פ"ד מ"ד אחר שמביא שם כמה מאמרים מכן עזאי איתא הה"א (כן עזאי לפי זה) כל העושה מצוה בחבירו מעלה עליו הכתוב כאלו הוא עושה בנפשו ע"כ:

פרק כ"ה (דף מ"א ע"א שורה מ"ז) צ"ל שמות ל"ב (במקום כ"י): (בהערות אות ה') כל זה בילקוט אבות כ"י במשנה שם באיזה שינוי נוסחאות אבל נכללו במה שהעירותי בפנים: (שם ע"ב בהערות אות מ"ז) בילקוט אבות כ"י רוב פיסקא זאת ומסכים יותר עם נוסחאות הגמרא ומן במשה הוא אומר עד סוף הפיסקא ליתא שם. וע"ע בכ"י וואזניקאן הוספה ב': (שם אות י"ט) בילקוט אבות כ"י שם הה"א מת אדם ביישוב דעת סימן יפה לו מתוך המידור סימן רע הוא לו. מת בדברי תורה סימן יפה הוא לו מתוך דברי שיחה סימן רע הוא לו מת מתוך דבר מצוה סימן יפה לו מתוך דברים בטלים סימן רע לו מת מתוך השחוק סימן יפה לו מתוך בכיה סימן רע לו בע"ש סימן יפה וכו' ע"כ. וע"ע בכ"י וואזניקאן הוספה ב':

(דף מ"א ע"א בשורה האחרונה) צ"ל בשלי כ"ה (במקום כ"ה): (בהערות אות מ"ד) יש למחוק המלות נורא: (שם אות נ"ז) בילקוט אבות כ"י מביא לפיסקא זאת ומתחיל אמר ר'א לחכמים תמיה אני על תלמידי הורד שלא יענשו מיתה וכו' ושנה לו נ' מאות הלכות כבדת עזה וכו' מיד קרע ראב"ע בגדי ויצא ואמר לחכמים רבותינו ראו את מאורינו ר'א שמהור הוא לעולם הבא וכו':

פרק כ"ו (דף מ"ב ע"ב שורה י"ג) צ"ל רבי אלעזר (במקום אלעזר): (בהערות אות י"א) במדרש הגדול כ"י פ' ויחי מביא לפיסקא זו בשם עזאי: (בהערות אות מ"ז) ע"ע נ"ב פל"ה:

פרק כ"ז (דף מ"ב ע"ב שורה י"ג) צ"ל רבי אלעזר בן חסמא וכבכ"ע: (שורה י"ד) הוספתי שם ע"פ הכ"ע: (שם בהערות אות ו') כל הפיסקא בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ו' ומסיים ובזו יקלו זה מנהיג שנהג בבזון לפני מי שאמר והיה העולם לפיכך ביזרו הקב"ה שנאמר ביד מלאכך וגו' נפרע הקב"ה ממנו ע"י מלאך וגילה ראשו וזקנו וחזר כבושת פנים שנאמר וישב כבושת פנים וגו' ע"כ: (שם אות מ"ז) המלות בסוף ההערה, אבל ע"ע בערוך ערוך כבד א' ע"ש" מקומם בסוף הערה שאחרי זה אבל ראיתי להעיר שבערוך כ"י באקספאנד קובץ 1512 לפי רשימת הרב מהר"א גייבויער (Opp. Add. Fol. 42). הגידסא יהי כבוד תלמידך חביב עליך כש"לך מפורש באדר"ג בפרק רבי יוסי וכו' וכן הוא גם כן בקובץ 1413 (Can. Or. 2.) : (דף מ"ג ע"א בהערות אות י"ז) בפרוש אבות כ"י פ"ד משנה י' דומה לדומה במשנה רבי נתן ע"כ. ובפרוש אבות לר"י ב"ר שלמה במשנה שם ויש גורסים חביב עליך כש"לך וכן מפורש בבבליא ומפרש וילמדו כל אדם משה וכו':

פרק כ"ח (שם שורה ד') (מתחילת הפרק) צ"ל זכריה ח' (במקום ה'): (בהערות אות ו') במדרש תרי עשר ק"ג ע"א מביא לפיסקא זו רבי נתן אומר וכו' חכמה כחכמת א"י וכו' ואין לך גמות הרוח כנסות וכו':

פרק כ"ט (דף מ"ד ע"א בהערות אות ו') בפרוש אבות כ"י פ"ד משנה י' שנו רבותינו במשנת רבי נתן הה"א כל היושקד על ד"ת הרבה שקדנין יש כנגדו ואלו הן בטלנין כנגדו וכו' ונחש וגו' במין באין וכו'. ובפרוש ר"י ב"ר שלמה במשנה שם ובבבליא מפרש כל הבוטל מדי' מוסרים בטלנים כנגדו זאב ארי וכו' וליסמין באין ונפרעין ממנו שנאמר וכו' וע"ע נ"ב פל"ג: (שם אות י"א) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ה' אבא בן שאול נסים יש לך אדם שלמד לעצמו ואינו לומד לאחרים ויש שלומד לאחרים וכו' ויש שלומד לעצמו ולאחרים ויש שאינו לומד לא לעצמו וכו' (ושם בב' כבות הראשונות פרק במקום סדר) הלמד לאחרים ולעצמו וכו' ושונה אותם לאחרים וכו' ולא שכחן תפשמם הוא והת פ"ש שם זהו שלמד לעצמו ולאחרים וכו': (שם אות מ"ז) וע"ע נ"ב פל"ד: (שם ע"ב שורה מ"ז) צ"ל ירמיה ב' כ"ג: (שורה י"ח) צ"ל ויקרא מ"ז (במקום מ"ז): (שם אות כ"ז) בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה ז' על ד' חלוקי כפרה הלך רבי מתתיהו בן חרש וכו' ללוקיא אל וכו' אל שמעתי ג'

הן כתוב אחד אומר וכו' עד תמותו וכו' שמוחלין לו על זה נאמר וכו' על מצות לא תעשה תשובה תולה וכו'. אבל מי שנתחלל שם שמים על ידו ולא יום הכפורים מכפר אלא תשובה ויום הכפורים תולין ויסורין כמקראן מחצה ומיתה ממקט וכו' :

(דף מ"ה ע"א בהערות אות ל') ואולי פירוש מדרש הוא כאן השימוש והמשא ומתן בהלכה שנים זה נקרא מדרש וכידוע וכן נראה קצת מפירוש חמאדי לאבות פ"ה משנה ט"ז. וע"ע בספר תולדות היהודים להרב מהר"ן גראטץ ח"ד בהוספה ב' שם :

פרק ל' (שם שורה כ"ה) צ"ל שאילו לא באתי (במקום לו) : (שם בהערות אות א' וכו') ביחודי האמוראים כד"ג ק"ד ע"א ובאבות פרק בן זומא רבי יונתן אומר כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכברייא שנקראת אדריג גרסינן רבי נתן בר יוסף ונראה רבי יונתן בר יוסף כמו שנכתב א"ה על הסדר והנהגתם (והבי גרים התם) רבי יונתן בר יוסף אומר כל המכיל דברי תורה מעוני סופו לקיימה מעושר וכו' הה"א וכו' טובה לעולם ע"כ ובל"ס איזה מ"ס כאן : (שם אות ה') בילקוט אבות כ"י פ"ד משנה י' ר"ג בן יוסף אומר וכו' מעלין עליו וכו' לעיר מקלט מצאו גואל הדם ודרגו הרי זה נהרג על ידו הרגו במזיד ומצאו גואל הדם ודרגו פטור ע"כ והוא כבכ"ע אלא שנשתרסו הדברים : (שם ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות פ"ה מ"ח ר"ע אומר כל המדבק וכו' ונמצאו זומטין ודינם ליהרג וכשהיו מוציאין אותו לסקילה ורץ אחד וכו' אחריהן ואומר יודע אני בעדתי של אילו בא והעיד עדתי אף הוא נמצא זמם נגמר דינו ליהרג וכשם שמוציאין אותו לסקילה ואומר אי לי שאילו לא באתי לנמר דינם של אילו וכו' אומרים לו ריקה אפילו מאה בני אדם באים אחריו ונמצאו זומטין כולן נהרגין וכו' איזה מדה מרובה מדה טובה או מדה פורעניות. הוי אומר מדה טובה מרובה. למה מדת פורעניות מועמת המדבק בעוברי עבירה הרי זה מקבל פורעניות כיוצא בהן קל וחומר למדה טובה המרובה שקיבל שכר ע"כ :

פרק ל"א (דף מ"ז ע"א בשורה ח') צ"ל שהראהו הקב"ה [ל א ד ס] : (שם ע"ב) לכל הפרק. ראיתי שדברי שם בהערות בענין הסדר בהכ"י אינם מבוררים כל הצורך וע"כ אנכי מסדרם פה והוא חרשים שער. חיות רעות כנימה. כרציו אוניו. מירוקין מאוניו (ע"א אות י"ב) ימים עניו. נחלות דמעיו. רוח חוסמו. מים סרוחים מי חוסמו. חותמות שפתותיו. דלתות שיניו. והמים לשונו. מים מתוקים מי פיו. לסתות לחיו. מגדלים צווארו. סרדיוטות זרועותיו. יתדות אצבעותיו. מלך ראשו וולפי הסדר מלמעלה למטה נראה ברור שהנוסחא לבו הוא העיקרית. אשכולות דדיו. נמסים מחול. רחיים קודקבנו. בארות מכורו. מים מלוחים מי רגליו. מים חיים דמו. עצים עצמותיו. גבעות ענבותיו. מכתשת ארכובותיו. צביים שוקיו. סוסים עקבותיו. מלאך המות רגליו. הרים ובקעות וכו' :

פרק ל"ב (דף מ"ז ע"א אות ו') כל דברים אלו בילקוט אבות כ"י ומתחיל זאע"פ שהדורות היו מכעיסין וכו' כדי שיבינו בעצמן ויאמרו אוי לנו על הטובה שאיבדנו השחיתו זרעם בארץ שנאמר וירא אלהים וגו' : פרק ל"ג (שם ע"ב בהערות ד') בילקוט אבות כ"י מביא במשנה שם ע"א עשרה דורות מנח עד אברהם כי מה צריך בכך אלא לומר לך שכל אותן הדורות היו מכעיסין וכאין ולא היה בהן דורש והולך בדרכי המקום וכו' חוקותי ותורותי ואימי תורה אחת שמר אברהם תורות הרבה מנין אלא מלמד שזימן לו הקב"ה שתי כליות כשני ת"ח שהם מבינות לו ומיעצים לו לאברהם כל הלילה חכמה דתנו רבנן שתי כליות באדם וכו' ולא עוד וכו' כיצד עשה בזמן ששני בעד כאין לפניך לדין אמר האחד לחבירו זה חייב לי מנה להם סדרו ויבנם וסדרו דינכם כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו מנה תן ואם לא היה מוציא מאלו והיה פוטר לו שלום ע"כ. והנה אם נדון שהמעתיק דלג מבכא דאברהם לבכא דדוד (כלומר מן סדרו דינכם הא' להב' וכמו שהוא רגיל בכ"י) אז נגיה עפ"ו בפנים בסוף הפסקא כיון שנתחייב אחד מהם לחבירו היה אומר לזה שבידו תן לו וכו' וכבכ"י וכו' אז נגיה עפ"ו : (דף מ"ה ע"ב בהערות אות י"ג) במדרש תרי עשר ק"ד ע"ב מביא לרוב פסקא זאת וז"ל כנגד עשרה נסים שעשה הקב"ה על הים כנגדן הביא הקב"ה על המצרים במצרים מצרים הרעיו עליהם קולם אף הקב"ה בא עליהם בחרבות ודמחים שנאמר וישלח חציו ויפיצם ברק ויהם וכו' מצרים באו עליהם בקשת וחצים וכו' מצרים באו עליהם באבנים וקולות וכו' :

(דף מ"ט ע"א בהערות אות ל"ב) בילקוט הבכירי כ"י מזמור ע"ג מביא שם כפסוק אתה פוררת בעזר ים המכילתא עשרה נסים נעשו לישראל וכו' (ע" במכילתא שם) ומסיים וכיוצא בו באדר"ג : פרק ל"ד (דף נ" ע"ב בהערות אות י"ט) וכן במדרש תרי עשר כ"י קל"ט ע"א מביא לפסקא זאת ומסכים עם כ"ע :

(דף נ"א ע"ב בהערות אות ל"ב) במדרש תרי עשר קע"ב ע"א כשם אדר"ג עשר ירירות יש לשכינה וכו' כבכ"ע ואחת בסניי שנאמר וירד ה' בענן וכו' כבכ"ע. והוצא דבר זה גם בילקוט אבות כ"י פ"ה מ"א

עשר ירדות וכו' ונכללו השינוים בהדגמות שרמתי עליהם ובפרט בהפדר'א: (להעירות אות מ"ב) בילקוט אבות כ"י עשר שמות נקראת רוח הקודש וכו':

(דף נ"ב ע"ב בהערות אות מ"ג) בילקוט אבות כ"י שם עשר שמות נקראת שמחה וכו':
פרק ל"ה (דף נ"ב ע"ב בהערות אות ג') צ"ל הוספתי ע"פ משמעות נ"ב פל"ט ומשמעות ילקוט אבות כ"י: (שם אות י"ד) בילקוט אבות כ"י מסיים וירושלים לא נתחלקה לשבטים: (בהערות אות מ"ז) בכ"י הג"ל רבי יהודה אומר בשכר ממות ומצעות היו לוקחין עורות קרשים:

(דף נ"ב ע"ב בהערות אות כ"ב) יש להעיר עוד כי סיום המקרא ויבא אלהים וכו' ליתא בכ"י ובספרים חסר מאם בך תברכני ונשלם אח"כ ע"פ התומי ויבא א ל"ו ה' כל אשר שאל ואנכי הנהתי לפי לשון המקרא וכבנסחת הגר"א: (שם אות כ"ה) ביחסי האמוראים כרך ג' דף ת"ז ע"ב איתא ותניא באדר"ג בפרק בעשרה סאמרות בתחלתו עשרה נסים נעשה בבית המקדש לא קרה קרי לכהן גדול ביום הכפורים חוץ מישמעאל בן קמחית וכו' עם הגמון ונתזה וכו' ונפל על בגדיו ונכנס אחיו תחתיו ושימש ככהונה גדולה ע"כ:

פרק ל"ו (שם ע"ב בהערות אות א') בילקוט אבות כ"י שם ואנשי סרוס לא חיים ולא נידונים ואינם באים בעדת צדיקים וכו' (ונכללו שאר הנוסחאות בהדגמות שהבאתי):

(דף נ"ד ע"ב בהערות אות ב') בכ"י הג"ל קטנים בני רשעים וכו' מה שורש האומר גופו של אילן וכו' כאן גופו של אדם וכו' שלא תוציא להם זכות שיסמכו עליהם אחרים אומרים באים בעדת רשעים ועליהם הוא אומר וכו' אלו קטנים בני הרשעים וכו' אלו גירי אומות העולם: (שם אות ג') בכ"י הג"ל קרח ועדתו וכו' אמר לו ר"א א"כ אני מקיים וכו' א"ל מתוך הקהל אכדו בתוך עוה"ב לא אכדו ע"כ: (שם ע"ב בהערות אות ז') דור המדבר וכו' ושם ימותו יתמו בעולם הזה ושם ימותו בעולם הבא ואומר וכו' מנוחתי דברי ר"ע ר"א אומר באין הן לעולם הבא שנאמר אספו לי חסדי וכו' (ומסכים יותר עם נוסחת הגמרא ע"ש) משיבין על דבריו אתה אומר יתמו ושם ימותו אלו הרשעים רשעים נאמר בהם וכו'. רבי יוסי הגלילי אומר דור המדבר אינם באים שנאמר במדבר הזה וכו' יתמו ושם ימותו נאמר כאן שם ונאמר שם בעגלה ערופה שנאמר וערפו שם את העגלה בנחל וכו' ואחרים אומרים באים שנאמר הלך וקראת באוני ירושלים וגו' השתא לאחרים בנכותו לאחרים לא כל שכן (ע' בגמרא שם): (שם אות ח') בכ"י הג"ל עשרת השבטים וכו' כהנים הזה ומה היום הולך ואינו חוזר אף עשרת השבטים הולכין ואינו חוזרין דברי ר"ע ר"א אומר מה היום הולך ומאפיל אף אפילה שלהן עתידה להאיר ע"כ. והנה באמרי שנוסחת הספרים קרובה לנוסחת המשנה היינו בענין ולא בשמות החולקים ויש לספק אם דברי הכ"י הם מהאדר"ג (וכפי שנראה כסידור הענינים) או שלקח אותם מהמשנה: (שם אות י"ג) בכ"י הג"ל אבות פ"ה משנה ח' שבעה שאין להם חלק לעולם הבא וכו' ר"י אומר מנשה כבר שב ויש לו חלק לעולם הבא וכו' אמר לו אלו היה אמר וכו' הייתי אומר וכו' ר"מ אין לו חלק לעולם הבא. תניא רשב"א אומר משום ר"מ וכו' וכל המלכים שהרשיעו שכתוב מעיד בהם ויעש הרע בעיני ה' אין להם חלק לעולם הבא. אבא שאול אומר אף ההונה את השם באותיותיו בחוץ לארץ אין להם חלק לעולם הבא ע"כ:

פרק ל"ז (דף נ"ה ע"ב בהערות אות ט' אות י') בכ"י הג"ל ר"מ אומר שבעה שמות נקראו שמים וילון וכו' שבעה שמות נקראו לארץ וכו':

(דף נ"ז ע"ב סידה ד') צ"ל שם ב' א' ב' ו': לכל פיסקא דו' דברים בגולם. כפידוש אבות כ"י פ"ה משנה ד' ו ב מ ש נ ת ר ב' נתן כך מפרשם חכם אינו מדבר וכו' זה משה וכו' וכו' מראוי לדבר הוי אומר זה משה ששמע מפי הגבורה אלא כך אמר משה אי אפשר שבמקום שאחי גדול ממני אי אפשר לי לדבר לפיכך אמר לו לאהרן דבר שנאמר וידבר אהרן וגו'. ואינו נכנס זה אהרן שתק עד שסיים משה את דברו ולא א"ל קצר בדברך וכן הק' א' לאברהם במעשה סרוס ואע"פ שהכל גלוי וידוע לפניו ואינו נבהל להשיב זה אליהו בן ברכאל הבחי שנאמר אמרתי ימים ידברו ומנן שלא ענו בערוביבא וכו' ולא סדרן הכתוב אלא להודיע לכל באי עולם שאין חכם מדבר וכו' ואינו נבהל להשיב וכו' ואינו נכנס בענין זה יהודה ואומר על ראשון ראשון זה יעקב ועל אחרון אחרון אלו אנשי חרץ ומורה על האמת זה משה וכן הקב"ה הודה על האמת שנאמר כן בנות צלפחד דוכרות. וגם בילקוט אבות כ"י הובאו דברים אלו במשנה שם ועוד יותר בשיבוש וקישוע ח"ל חכם אינו מדבר לפני מי שגדול ממנו זה משה רבינו שנאמר וידבר אהרן וגו' הייטב בעיני ה' וכו' מי היה ראוי לדבר משה או אהרן הוי אומר משה שמע מפי הגבורה ואהרן שמע מפי משה אלא כך אמר משה במקום שאחי גדול עומד ממני אי אפשר לדבר לפיכך אמר לו משה אהרן דבר שנאמר וידבר אהרן את וי"א אהרן שתק עד שדבר משה דבריו ולא א"ל קצר בדברך ואחרי כן השיב איש משכו דבריו מתוך הצבור לחוץ א"ל משה אחי הקל אסור לאיש לאכול ממנו חמאת חמורה לאכול

לא כ"ש וכו' ובעיני הנבורה היטיב כיוצא בו וכו' היה עמדם בקיצוץ גדול ממשה זה היה אהרן גדול מאהרן הקב"ה ית' שנאמר ויאמר ה' וכו' גלוי וידוע היה לפני מי שאמר והיה העולם שאלו מתבקשים בסדרם אפילו ג' צדיקים לא היו כתובה אלא דמיתין לו הקב"ה לאברהם עד שסיים דבריו ואח"כ השיבו ונפטר ממנו שנאמר ואברהם שב למקומו ואינו נכח להשיב זה אליהו בן ברכאל הבחי שאמר לחבריו צעיר אנכי לימים וכו' מלמד שהיו יושבין לפני איזכר ושותקין עמד היו עומדין וכו' סדרו הכתוב כל אחד ואחד אחר חבירו ללמדך שאין חכם מדבר וכו' שואל כענין זה יהודה שאמר ליעקב אבינו אנכי אערבנו וגו' אבל ראובן שאל שלא כענין שנאמר ויאמר ראובן וגו' ואומר על ראשון ראשון זה יעקב שנאמר ויען יעקב ויאמר אל לבן כי אמרתי סן תנזול בנותיך ממנו עם אשר תמצא אלהיך וגו' ועל אהרן אלו אנשי על של זה שמע אינו מתבייש לומר לא שמעתי וטורה על האמת זה משה רבינו שנאמר ויאמר האל שמעת את קול דברי העד הזה אשר דברו אליך המיכו כל אשר דברו והקב"ה ית' הודה לדבריו שנאמר כן בנות צלפחד דוברות נתון תתן להם אחוזה בתוך אחי אביהם ע"כ:

פרק ל"ח (דף נ"ח ע"א בהערות שם אות ח') הובאה פסקא זאת במדרש תרי עשר כ"י קס"ו ע"כ וכשתפשו את רשב"ג ור"י ליהרג היה רבי שמעון בן גמליאל יושב וצועק בדעת (ברמעות) ואמר אוי לנו שאנו נהרגין כעובדי ע"ז וכמגלי עריות וכשופכי דמים וכו' ככריע ובפירוש אבות כ"י במשנה שם ומוסיף עליו במשנת רבי נתן שלכך הזה מצטער מפני שדומה לעובר ע"ז ומחלל שבתות ומגלה עריות אל"ר' ישמעאל מיניך לא בא אדם אצלך לדון או לשאילה ושהיתו עד שתהא גוסס כוסך או עד שתהא נועל סנדלך או עד שתהא עוסף ואברה תורה אחד עיני מרובה ואחד עיני מועט ע"כ. וכלים יש לתקן עפ"י נוסחת האדר"ג בפנים והוא מסכים למכילתא וע' עוד בהוספות שם ק"ו ע"כ פ"ח אות י"ח: (שם אות י"ב) בכ"י הג"ל במשנה שם על גילוי עריות א"ר ישמעאל כ"ר יוסי וכו' עד סוף הפרק. ואיתא עוד בכ"י זה למשנה זו הא למדנו שהגזל כתנות ומעכבן חייב מיתה ואף במשנת רבי נתן שנינו כן בפירוש בפרק ז' בריות ע"כ ויש ללמוד מזה שסידור ומנין הפרקים היה לפנינו באופן אחר כמו שהוא לפנינו:

פרק ל"ט (שם ע"ב בהערות אות ב') בילקוט אבות כ"י (אבות פ"ה מ"ח) אין אדם יכול לראות מה דמות למעלה לכן מוסרין לו כפתחות של חכמה ויודע מה דמות למעלה כמה שנבראו שמים וארץ ויודע דעת עליון אם הולך בנתיבי יושר אשריו וטוב לו ע"כ ויש לשער קצת שפסקא זו מסודרת הוא ובאה על ידי מעתיק אחד כעין הוספה ופירוש למאמר דהכל צפוי והכל בא וכו' וא"כ פירוש צפוי הוא על ידי האדם. וע"כ כ"י וואסיקאן הוספה ב':

(שם דף נ"ט ע"ב בהערות אות ח') בכ"י הג"ל שם תשובת רשעים מעכבת פורעניות ולא אותם שבשעת דצרה חוזרין בחמת אימה ולא מפני אהבה וגו' דינם מחותם ושלוח רשעים סופה רעה כי אין מעשה בידם והרשות קוברת את בעליה כשלמין לרשעים כעוהו כבני אדם רשעים שעסקי בתורה בעין טובה ולא נמצא בהם שזלזלו בתורה מעולם מקיפין וממתינין לצדיקים כבני אדם צדיקים שעסקו בתורה בעין רעה ולא נמצא בהן שגרגו בתורה דבר טוב כמשפט נותנין לאילו ולאילו קימעא ושאר מתנותיה כי ישוב לאיש כפעלו ע"כ:

פרק מ' (שם ע"ב) בפירוש אבות כ"י לר"י ב"ר שמשון במשנת ר' נתן שנינו כל המזכה את וכו' עד סוף הפסקא:

(דף ס' ע"ב בהערות אות ג') ע"כ ספרי דברים פ"י ש"כ"ד:
(דף ס"ג ע"ב בהערות אות ו') בילקוט אבות כ"י במשנה פ"ח מ"ב. ד' מדות בתלמידים הרוצה שילמד וכו' עין טובה ילמוד הוא ולא ילמדו אחרים עין רעה באחרים וכו' לא ילמדו וכו' הרי זה רשע ע"כ:
(דף ס"ד ע"ב) ביחסי האמוראים כ"י כך ג' שע"ג ע"א איתא וגרסינן נמי באדר"ג פרק בעשרה מאמרות הרואה ריב"ג בחלום וכו':

פרק מ"א (דף ס"ו ע"א שם בהערות אות י"א) בחופת אליהו רבה שאצל ס' מנורת המאור כ"י בדף שמי"ח ע"א ג' מדות טובות נזהגות בעולם הגותן צדקה הוא משובח בעיני המקום ובעיני הבריות והמלוה לכל אדם גדול כזה ונותן למחצה ולמותר הוא למעלה מכולן פ"י הגותן מעות לחבירו הנצרך להתעסק בהם וחולקין הריח ע"כ:

(דף ס"ז ע"א בהערות אות ס"ד) במדרש תרי עשר כ"י קס"ח ע"כ אלו שדתנו עליהם חכמים שאין להם חלק לעולם הבא חמשת מלכים וכו':

הוספה ב לנוסחה א

ההוספה הזאת מהוקת העתקה מאת שיור אחד מהאדריג' שנמצא בכ"י בקובץ ארבעים וארבעה באוצר הספרים שבהנאטקאן אשר ברוסו רבתי. ונתעוררתי עליו ע"י דברי הרב כוה"ר שלמה בובער בהקדמתו להתנחומא דף ע"ט ע"ב ופ' ע"א. אבל לא באה לידי ההעתקה הזאת שהכונה למעני' ר' מרדכי קפו תושב העיר הזאת עד קרוב לגמר הדפסת שתי הנוסחאות עם ההערות. והנה נותנה פה לפני הקוראים כמות שהיא בלי שום חיון והנה. כי זאת היא כונתה להראות למעיין עד היכן הפרעות והשיבושים מנעוים בספכת זאת. אבל גם משיבושים אלה נוכל ללמוד לפעמים איזה היקף ופה בעד דברי נוסחא א' בפנים. וכאשר העירותי עליהם פעמים בהוספה א'. ולפיכך הנתתי אותה כמות שהיא לפני המעיין וישמע חכם ויוסף לקח. ואעיר כי מנין הפרקים והסכומים בין שתי הצאי עגולה על ידי נעשה.

פרוש אבות

(פרק א) משה נחבא בתוך הענן וקבל תורה בסיני שנאמר וישכון כבוד ה' וגו' ששת ימים למשה היה למהר זה היה אחר דברות ר' יוסי דגלילי ר' עקיבה אמר ויכפרו הענן ששת ימים למשה מראש החדש ויקרא אל משה ביום השביעי מתוך הענן לחלק לו כבוד למשה. אמר נתן מפני מה נתעכב משה כל ששת ימים ישרה עליו כבוד בשביל למרץ כל אכילה ושתיה שבמעיו עד שיתקשר ויהיה כמלאכי השרת. א"ל ר' מתיא בן חרש רבי לא אמרו אלא לאיים עליו בשביל לקבל כל דברי תורה באימה ויבדאה וכתרת וכו' שנאמר עכדו את ה' ביראה:

מעשה אירע בר' יאשיה ובר' מתיא בן חרש שדיו שניהם יושבין ועוסקין בתורה פרש לו ר' מתיא יאשיהו בדרך ארץ. א"ל ר' מתיא בן חרש ושהיו שניהם יושבין רבי מה לך לעזוב דברי אלהים ולישטף בדרך ארץ אעפ"י שאתה רבי ואני תלמידך אפשר כן לעזוב דברי אלהים חיים ולישטף בדרך ארץ. כשהיו יושבין ועוסקין בתורה היו עשויין כקנאין וכשנפטריין זה מזה דומין לרעים שהן אחדבין מנערותן:

על ידי משה נתנה תורה בסיני שנאמר ויתנם ה' אליהם. ובמקום אחר הוא אומר אל' הקים והמשפטים והת' אשר נתן יו" וכו' תורה שנתנה הקב"ה לישראל לא נתנה אלא ע"י משה לפיכך זכה משה להיות שליח למקום. משה עשה איל המלואים ושמן המשיחה שממנו נמשח אהרן ובניו כל שבעת ימי המלואים וממנו נמשחו כהנים גדולים ומלכים. אלעזר ירף פר החטאת שיממנה ממאין ומטהורין לדורות. אמר לעזר גדולה שנתנה לדורות שהיו אהרן ובניו לא נתקדשו אלא בשמן המשיחה: יהושע קבל משה שנאמר ונתתה מהדרך עליו. זקנים קבלו מיהושע שנאמר ויעבדו העם את יו" כל ימי יהושע וכל ימי הזקנים אשר האריכו ימים אחרי יהושע. ימים ולא שנים. שופטים קבלו מזקנים שנאמר ויהי בימי שפוט השופטים. נביאים הראשונים קבלו משופטים שנאמר ויהיו מלעבים במלאכי אלהים כחיים בדבריו ומתעתעים בנביאיו. חגי זכרי' ומלאכי קבלו מנביאים הראשונים. אנשי כנסת הגדולה קבלו מחגי זכריה ומלאכי והם אמרו שלשה דברים היו נתונים בדין והעמידו תלמידים הרבה ועשו סייג לתורה. היו מתונין בדין כיצד מלמד שיהא אדם מתון בדין שכל המתון בדין מיושב בדין שכן מצונו באנשי כנהג שהיו מיושבין בדין שנאמר גם אלה משלי שלמה אשר העתיקו אנשי חזקיהו מלך יהודה ולא יזהעתיקו אלא יזהמתינו בדין. אבא שאול אומר לא שהמתינו אלא שפרשו:

בראשונה היו אומרים משלות שיה"ש וקהלת גנוזין היו שהיו אומרים משלות הן ואינן נכתבין עמדו אנשי חזקיה מלך יהודה וגנוזם עד שבאו אנשי כנהג ופירשו. מה כתוב בהן וארא כפתאים וארא בבנים נער חסר לב עובר בשוק אצל פנה דרך ביתה יצעד בנשף יום אישון לילה ואפילה הנה אשה לקראתו שית זונה ונצורת לב הומיה היא וסוררת בכיתה לא ישכנו רגליה פעם בחוץ פעם ברחובות ואצל כל פנה תארכ. החזיקה בו ונישקה לו העזה פניה ותאמר לו זכחי שלמים עלי היום שלמתי נדרי על כן מצאתי יצאתי לקראתך לשחר פניך ואמצאך מרכבים ורכתי ערשי חטובות אטון מצרים. נפתי משככי מור ואהלות וקנמון לכה נרוה דודי עד הבקר נתעלסה בארבים כי אין האיש כביתי הלך בדרך מרחוק. צורר הכסף לקח בידו יום הכסא יבא ביתו:

כתוב בקהלת שמח בחור בילדותך וישיב לבך בימי בחורך והלך בדרך לבך ובמרי עיניך אשר תראה:

כתוב בשיר-השירים שמאלו תחת וגו' אני לדודי וגו' ובמקום אחר הוא היה אומר ויעתק משם ולאשר העתיקו אי לאשר המתינו. דא היו מתונין בדין כיצד מלמד שהיה אדם מתון בדבריו ואל יהיה מקפיד על דבריו ומשכח את דבריו והיכן מצינו במרע"ה שישכח את דבריו שנאמר ויאמר אלעזר הכהן אל אני דצ' הב' למל' זאת חק' הת' אש' צוה יי' את משה. את כשה צוה ואותי לא צוה והיכן מצינו במשה שהקפיד על דבריו שנאמר ויקצוף משה על פקודי החיל וגו' ויאמר אליהם משה החי' וגו' ומה תל' כל נקבה אלא זו עצה שיעזב בלעם הרשע על ישראל שנאמר לכה איעצך אמר לו עם זה שאת רואה רעב הוא לאכילה וצמא הוא לשתייה אין להם מה יאכלו אלא בא ותיקן להן קובות והניח בהן מאכל ומשתה והשיב בהן נשים כנות מלכים יפות כדי שיטעו העם לבעל פעור ויפלו ביד מקום. הלך בלך ועשה כל מה שיאמר לו בלעם הרשע. ראה מה גרם בלעם הרשע לישראל שנפלו מהם ד' ועשרים אלף שנאמר ויהיו המתים וגו'. והלא דברים ק' ומה משה חכם וגדול חכמים וגדולם שהקפיד על דבריו שכח את דבריו אנו עאכריכ' שיהא אדם מתון בדבריו ואל יהיה מקפיד על דבריו שכל המקפיד על דבר משיב דברו:

בן עזאי אומר היו זהיר בדברך מביטלתן: ועשו סיג לתורה. עשה סיג לדברך כדרך שעשה הקב"ה סיג לדב'. אדם הראשון עשה סיג לדבריו. תורה עשתה סיג לדבריה. משה עשה סיג לדבריו. איוב עשה סיג לדבריו. אף נביאים ואף כתובים ואף חכמים עשו סיג לדבריהם. איזהו סיג שעשה הקב"ה לדבריו הרי הוא אומר ואמרו כל הגוים על מה וגו' מלמד שנלוו היה לפני מי שאמר והיה העולם שהבריות עתידות לומר כך לפיכך אמר הקב"ה למשה וחשב לדורות הבאים ואמרו על אש' עזוב את בר' יי' וגו' וילכו ויעבדו וגו'. מלמד שנתן הקב"ה שכר שלם. איזה הוא סיג שעשה אדח"ר לדבריו הלא הוא אמר ויצו יי' אלהים על הא' לא ומכל עץ וגו' לא רצה אדח"ר לאמר לא' לחוה כדרך שאמר לו הקב"ה אלא אמר לה מפרי העץ אשר בתוך הגן אמר אלהים לא תאכלו ממנו וגו' באותה שעה נמל נחש הרשע עצה בלבו ואמר הואיל ואינו יכול לרכוש את אדם אלך ואכחיש את חוה. הלך וישב אצל הורכה שיחה עמה ואמר לה אם לנניעה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תגעו בו הריני נוגע בו ואינו מת. אך את נעי בו ואי את מתה. הלך נחש הרשע ונגע באילן בפיו וביריו וברגליו עד שהרתיע ונשכו מפרותיו לארץ. וי"א לא נגע בו כל עיקר אלא כיון שחזה אותו היה צוה עליו ואומר לו רשע אל תגע בי שנאמר אל תבואני רגל נאווה זה מימים הרשע בן אשתו של אספספיו וישתחקו עז' בק' שאחזו חרב בידו והיה מכה בה על גבי המזבח. א"ל אתה מלך ואני מלך בוא ועשה עמי מלחמה נדאים נשחטו עליך כמה עופות נתחלקו עליך כמה שוורים נשחטו עליך כמה יינות נתנסכו עליך כמה בשמים נתקמרו עליך אתה ארי שמחריב את כל העולם כילו שני ריי אריאל קרית חנה דוד. שוב אמר לה אם לאכילה אתם אומרים צוה עלינו הקב"ה לא תאכלו ממנו הריני אוכל ממנו ואינו מת אף את אכלי ממנו ואי את מתה באותה שעה מה אמרה חוה בדעתה כל דברים שפקדני ר' מתחלה שקראן. לפי שאין חוה קורא לאדם מתחלה אל' רבי נמלה ממנו ואכלה ונתנה לא לאדם ואכל שני ותקח מפיו ותא' ות' גם וגו' :

עשרה קללות נתקללה חוה באותה שעה. אל האשה אמר הרבה ארבה. אלו שתי רביעיות של דם אחד צער דם נדה ואחד צער דם בתולים. עצבונך צער גידול בנים, והרונך זה צער העיבור. בעצב תלדי בנים כמשמען ואל אישך תשוקתך מלמד שהאשה משתקקת אל בעלה בשעה שהוא יוצא לדרך. והוא ימשל כך בזמן שהאיש תובע בפה האשה תובעת בלבה עטיפה כאכל וחבושה בבית האיסורין ומגודה מכל אדם. מי גרם ליגיעה או סיג ישסן אדח"ר לדבריו מכן אמרו מן אדם סיג שאין יכול לעמוד בו. גזר אדם נורה על עצמו שאין יכול לעמוד בה. מכן אמרו אל יוסף אדם על דברים ששומע. ר' יוסי אמר טוב עשרה טפחים ועומד ממאה אמה וגופל. מה חשב נחש הרשע באותה — אמ' אהרוג את האדם ואשא את חוה ואחיה מלך על כל בהמה וחיה ואהלוך בקומה זקופה ואכל כל מעדני עולם. א"ל הקב"ה אתה אמרת אהרוג את האדם ואשא את חוה עכשו ואיכה אשית וגו'. אתה אמרת אהיה מלך על כל בהמה וחיה עכשו ארוך אתה מכל בהמה וחיה. אתה אמרת שתלך בקומה זקופה עכשו על גחונך תלך. אתה אמרת אכל כל מעדני עולם, עכשו עפר תאכל וגו'. ר' שמעון בן מנסיא אומ' חבל על שמש גדול שאבד מן העולם אלמלא לא נתקיים נחש לאותה שעה היה לו לכל אחר ואחר מישר' שני נחשים בתוך ביתו אחד משגרו לשדה ואחד למערה והיו מביאין לו הברוכים טובים ואבנים טובים ומגילות וכל חמדה טובה שבעולם ואין כל בריה יכולה לעמוד. ולא עוד אלא שהיו מכניסין אותו לתחת הפרד ולתחת החמר ולתחת הגמל ומציא הימנו זבלין לגנות ולפרדסין. ר' יהודה בן תימא אומ' אדם הראשון מיסב בג'ע היה. ומלאכי השרת עומדין לפניו וצולין לו בשר ומצננים לו יין בא נחש וראה איתו והציף בכבירו ונתקנא בו. כיצד

נברא אדה"ר שעה ראשונה הוצמד עפרו. שניה נברא צורתו. ג' נעשה גולם. ד' נתקשרו אבריו. ה' נתפתחו נקביו. ו' נתנה בו נשמה. ז' העמיד על רגליו. ח' נזדווגה לו חוה וקרא שמות. ט' צוה לו על הגן. י' הכניס לגן עדן ועבר על צוי השם. י"א נידון. י"ב נמרד והלך לו לקיים שני' ואדם ביקר וגו'. ביום שני מרוא אומ' גדול יי' וגו' חלק את מעשיו נתעלה וישב ברומו של עולם. ביום ג' מרוא אומ' אלהים נצב וגו' ברא את האדם ואת היבשה ונתגלה ארץ ממקומה ונעשה מקום לעדונו. ביום ד' מרוא אומ' אל נקמות יי' וגו' ברא את החמה ואת הלבנה ואת הכוכבים ואת המזלות שהן מאירים בעולם. ביום ה' מרוא אומ' הרנינו וגו' והוא ברא העופות והדגים והתנינים הגדולים שהן מרגנין בעולם. ביום ו' מרוא אומ' זי' מלך וגו' נמר את מעשיו ונעשה מלך על עולמו. ביום ז' מהו אומ' מזמור שיר ליום השבת ליום שכלו שבת. אין בו לו אכילה ולא שתיה ולא משא ולא מתן ולא פריה ורביה אלא צדיקים ויושבי' ועוסקים בתורה ועמדותיהן בראשיהן ונהנין מזיו השכינה במאכל ומשתה. שני' ויחזו את אלהים וגו'. בששי ברא את אדם למה כדי שיכנס לסעדת שבת מיד. ר' שמעון בן אלעז' אומ' משלו משל למהיד לאחר שנשא נזירת ויהי יושב ומפקדה ואומ' לה בתי אל תאכלי מן הפסח בשעה שידך מומאות. ואל תאכלי פירות שאין מעושרין ואל תחלל שבת ואל תפרצי בנדרים ואל תלכי עם איש אחר. מה עשה אותו האיש עמד ואכל מן הפסח בשעה שידיו מומאות ואכל פירות שאין מעושרין וחלל השבת ופרץ בנדרים והוציא לה פרט. באותה שעה מה אמרת נזירת ברעתה כל דברים שפקדני רבי מתחלה שקר הן מיד עמדה אף היא ועברה על כולן. מכאן לאדם ולמקדש שנבראו בשתי ידים. ומנין לאדם שנברא בשתי ידים שני' יריך עשוני ויכוננוני הבינני ואלם מצו'. ומנין למקדש נברא בשתי ידים. מקדש זי' כוננו יריך: סליק פרק

נשלם פרק ראשון.

(פרק ב') אי זה המין שעשתה התורה לדבריה הרי הוא אומר ואל אשה בנדת מומאיה לא תקרב, יכול יאכל עמה וישתה עמה וידבר עמה דברים במלים ת"ל לא תקרב לגלות וגו'. יכול תרחץ לו פניה ותכחול לו עיניה ותשאל ממנו שאלת הכוס, ת"ל לא תקרב, יכול תישן עמו בכנדיה על המטה ת"ל והדורה בנדתה וגו' כל ימים שהוא בנדתה תהא בנדתה מכן אמרו כל המנו לה עצמה בימי נדתה אין רוח חכמה נוחה המנה:

מעשה בתלמיד אחד שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה ומת בחצי ימיו ובכל יום יום היתה אשתו צועקת בבתי כנסיות ובבתי מדרשות ואומר להם רבותי כתוב בתורה כי הוא חייך ואורך ימך בעלי שקרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו ולא היה אדם שאמר לה דבר עד שנודע לה אליהו ז"ל אמרה לה בתי מה לך אמרה לו בעלי קרא הרבה ושנה הרבה ושימש ת"ח הרבה למה מת בחצי ימיו אמר לה בתי כשאת נדה כל אותן הימים הראשונים מה אצלך אמרה לו לאו אלא היה אומר לי הודרי שלא תנעי בי ובכלים שלי שמא תבואי לידי ספק ולא היה נוגע בי אפילו באצבע קמנה אבל כל אותן ימים האחרונים מה אצלך אמרה לו הוא אצלי ואוכל עמי ושותה עמי וישן עמי על המטה וכשרו נוגע בבשרי אבל אין דעתי לדבר אחר אמר לה ברוך המקום שנהרגו ולא נישא פנים לתורה שכן כתוב בתורה ואל אשה בנדת וגו'. הרי הוא אומר שדרך אנן הסדר וגו' בשושנים אלו שבועים וקנים. ד"א סוגה בשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסתרים מביאות אותן לחיי העולם הבא כיצד אישתי נדה עומד בבית עמה רצה משמש מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי (ושפקדו על הגדה פירותיו בסכל רצה תורם רצה אינו תורם מי ראוהו ומי יאמה לו מה תעשה אין מתירא אלא ממי) שפיקד על התרומה ראה קרי רצה מובל רצה אינו מובל מי ראוהו ומי יאמר לו מה תעשה הא אין מתירא אלא ממי שפיקד על הקרי. וכן אתה אומר בחלה וראשית הגז אלו מצות קלות שהן רבות כשושנים שכל זמן שישראל עושין אותן בסת' מבי' אות' לחיי העה"ב. אי זה היא סג' שעש' משה לדברוי הרי הוא אומ' ויאמ' יי' אל משה לך אל העם וקדשתם היו וגו'. לא רצה משה לומר להן לישר' כדרך שאמר לו הבה אלא כך אמר להן היו נכונים לשלשת ימים וגו' אמ' שמא ילכו ישר' איש אצל אשתו ביום השלישי ויהיו טמאים ונמצאו מקבלין ד"ת בטומאה מדר סיני. אלא כדי שלא ילכו איש אצל אשתו ביום ג' ויהיו מורוץ ונמצאו מקבלין ד"ת במהרה מדר סיני. וזה אחר מן הדברים שעשה משה מדעתו ק"ו והסכימה דעתו כדעת המקום הוסיף לה ז"ס אחר והסכימה דעתו לר' המקום. פרש מן האשה והסכימה ד' לר' המק'. שיבר את הלחות והם' דע' לר' המק'. פרש מן האשה כיצד. אמ' ומה ישר' שלא נתקדשו אלא לפי שעה לקבל עשרת הדברות אמ' לו הבה לך אל העם וקדשתם שאני מומן לכך ואני יודע אימתי מדבר

עמי אם ביום אם כלילה עאכ"כ. פרש מן האשה והס' דע' לדעת המ': ר' יהודה בן בתירא או' לא פרש משה מן המחנה אלא שנאמר לו מפי הנבירה שנ' פה אל פה אדבר בו. אמרתי לו פרש מן האשה ופרש' אחרים אומרי' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הנבירה שנ' פה אל פה וגו' [אומ' לא פרש משה מן האשה אלא שנאמר לו מפי הנבירה] לך אמור להם וגו' ואתה פה עמוד וגו' חזר לאחריו ופרש והסכי' דע' לדע' המ'. פרש מאהל מועד כיצד אמרו מה אהרן אחי שנמשח בשמן המשחה ונתרבה בכנדים ונשתמש בהן בקדש אמ' לו הכ"ה דבר אל אהרן אחיך וגו' אני שאני מזמן לכך עאכ"כ פרש מאהל מועד וס' דע' לדע' מק'. שיבר הלוחות כיצד אמרו בשעה שעלה למרום לקבל את הלוחות שהן כתובות ומנוחות מששת ימי בראשית בענן שנ' והלוחות מע' אלהי' המה והמכ' מכ' אלהי' הו' חר' על הלוחות. אל תקרי חרות אלא חירות שאין לך בן חורין לעולם. אמרו מלאה'ש לפני הכ"ה רבש"ע מה אנוש כי תזכרנו וגו' ותחסרהו וגו' תמשילהו וגו' צונה ואלפ' וגו' צפור שמ' וגו'. אמרו מלאה'ש לפני הכ"ה רבש"ע מה סיבו של ילוד אישה כענין עליות למרום שבית שבי וגו' נטלן משה וירד והיה שמח שמחה גדולה כיון שראה את ישר' שסרחו במעשה העגל אמ' היאך אתן להן לישר' לוחות הללו ומזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן לא יהיה לך אלהים אחרים על פני. מיד חזר לאחריו. ראו אותו שבעים ורצו אחריו הוא אחו בראש הלוח והן אוחזין בראש הלוח חזק בידו של משה יתר מכולן שנ' ולכל היד החזקה וגו'. נסתכל בהן בלוחות וראה אותן שברח כתבן מעליהן. כיון שראה שפרח כתבן מעליהן אמ' היאך אתן, להן לישר' לוחות הללו שאין בהן ממש אלא יחזור ואשברם לעיניכם: ר' יוסי הגלילי אומר משלו משל למהד' למלך ב"ז שאמ' לשלוחו צא וקדש לי אשה יפה וחסידה ומעשיה נאים. הלך אותו וקדשה. מאחר שקדשה הלך ומצאה שזנתה תחת אחר אמ' אם אני פוסרה ומעכשיו מתחייב אני מיתה למלך ודרי נפסרה מרבני לעולם. כך היה משה הצדיק דן ק"ו בעצמו אמ' היאך אתן להן הלוחות הללו שמזיקני אותן למצות חמורות ומחייבני אותן מיתה לשמים שכך כת' בהן זוכה לאלהים יחרם וגו' אלא אחזור ואשברם ואחזור למוטב שמא יאמרו שנ' היכן לוחות שהורדת ואין דברי' אלא ודאי: ואי זה הוא סיג שעשה איוב לדבריו דרי הוא אומ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. מלמד שהרחיק איוב את עצמו מדבר המביא לידי עבירה מן הכיעור ומן הדומה לו. ומה ת"ל איש תם וישר ירא אלהים וגו' אלא מלמד כיצא איוב ממעי אמו יצא מהול. ולא איוב בלבד יצא מהול אלא אף אדהי נברא מהול שנ' ויכרא אלהים את האדם בצלמו. אף שת נולד מהול שנ' ויולד ברמותו כצלמו. ואף נח יצא מהול שנ' נח איש צדיק תמים. ואף שם יצא מהול שנ' ומלכי צדק מלך שלם. ואף יעקב יצא מהול שנ' ויעקב איש תם. ואף יוסף יצא מהול שנ' ואלה תולדות יעקב יוסף והלא אינו ראוי ליטור אלא תולדות יעקב ראובן. אלא שכשם שיעקב יצא מהול כך יוסף יצא מהול. אף משה יצא מהול שנ' ותרא אותו כי נאם הוא. אלא מה ראת אמו של משה שדוא נאה ומשובח מכל בני אדם אלא מלמד שראת אמו יצא כשהוא מהול. אף בלעם יצא מהול שנ' נאם שומע אמרי אל. אף שמואל יצא מהול שנ' והנער שמואל הולך וגדול. אף דוד יצא מהול שנ' מכתם לדוד. אף כלאב בן דוד יצא מהול שנ' חכם בני ושמח לבי ואשיבה חורפי דבר. אף ירמיה יצא מהול שנ' במרם אצרך וגו'. אף זרובבל יצא מהול שנ' ביום ההוא נאם יי צבאות אקחך זרובבל וגו' כל המהולים מ"ו. מלמד שהחמיר איוב על עצמו מלהסתכל אפ' בבתולה. והלא דברים ק"ו ומה אם בתולה זו שאם ירצה אדם ישאנה לעצמו או לבנו או לאחיו או לקרובו החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בה המסתכל באישה איש עאכ"כ. ומפני כה החמיר איוב על עצמו מלהסתכל בבתולה. אמ' שמא אני מסתכל בה היום ולמחר יבוא איש אחר ונמצאתי מסתכל באשת איש לכך נאמ' איש תם וישר ירא אלהים וסר מרע. ואי זה הוא סיג שעשו נביאים לדבריהם דרי הוא אומ' יי כגבור יצא כאיש מלחמות יעיר קנאה יר' אף יצר' על אוי' יתג' לא כגבור אחר בלבד הכתוב מדבר אלא ככל הנבוכי' שבעולם. כיוצא בו והנה כבוד אלהי ישראל בא מדרך הקדים וקולו כקול מים רבים והארץ האירה מכבודו ואלו פני השיכנה והלא דברים ק"ו ומה נבריא'ל המלאך שהוא אחד מאלהי אלפי אלפים ורבי רכבות שהן עומדים לפניו בכל יום קולו הולך כסוף העולם ועד סופו ממה הכ"ה ברא את כל העולם כולו וברא את העליונים ואת התחתונים עאכ"כ אלא מראין את העין מה שהוא יכולה לראות ומשמעין את האוזן מה שהוא יכולה לשמוע. ואי זה הוא סיג שעשו כתובים לדבריהם דרי הוא אומ' הרחק מעליה דרכך ואל תקרב אל פתח ביתה. הרחק מעליה דרכך זו המינות שאם אומרי' לו לאדם אל תלך לבין המינים ואל תשמע לדבריהם שמא תכשל בהן. אל יאמר מה אכפת לי במח אני בעצמי לאעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בהם. אלא אע"פ שהוא במח בעצמו אל ילך שם שמא יכשל בהם. ושמא יאמר שומע הוא לדבריהם יחזור. ת"ל כל באיה לא ישוּבון ולא ישינו אורחות חיים. מבחח מבחח מסכה יינה אף ערכה שלזונה אלו המינים הרשעים הללו שבוטן שאדם נכנס לביניהם מאכילין אותו ומשקין אותו ומכסין אותו ונותנין לו ממון

הרבה וכיון שהוזה כאחד מרם. כל אחד ואחד בא ומכיר את שלו ונוטל. ועליה אמ' שלמה בחכמתו עד יפלה חץ כבדו כמדר צפור אל פח ולא ידע כי בנפשו הוא. ד"א הרחק מעליה דרכך זו זונה שאם אומר' לו לאדם אל תלך בשוק הזה ולא תלכס במבוי זה שזונה יש שם נאה היא משובחת אל יאמ' מה אכפת לי במה אני בעצמי [אעפ"י שאני הולך שם איני נכשל בה אלא שהוא במח בעצמו] אל ילך שם שמה יכשל בה. ואל תקרב אל פתח ביתה אל ירגיל אדם עצמו לעבור על פתח זונה שנאמ' כי רבים חללים הפילה ועצומים כל הרגויה: ואי זה הוא סיג שעשו חכמים לדבריהם. שהחכמי' אומר' ק"ש ערבית עד חצות הלילה. ורבן גמליאל אומ' עד שיעלה עמוד השחר. כיצד אדם בא ממלאכתו בערב אל יאמר אלך לביתי אוכל קמעה ואשתה קמעה ואישן קמעה ואח"כ אקרא ק"ש ואתפלל. ואנחתו שנה ונמצא בטל מק"ש ומן התפלה אלא כיון שבא אדם ממלאכתו ילך לביה"כ אם היה רגיל לקראת קורא לשנות שונה ואח"כ קורא ק"ש ומתפלל. וילך לביתו ויאכל פתו וישן. וכל העובר על דברי חכמים חייב מיתה: רשב"ג אומר פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמים ביום אחד קודם הנוץ החמה ואחת לאחר הנוץ החמה. ויוצא בה ידי חובתו. אחת של יום ואחת של לילה. פעמים שאדם קורא ק"ש שתי פעמי' בלילה. אחת קודם שיעלה עמוד השחר. ואחת לאחר שיעלה עמוד השחר ויוצא בה ידי חובתו אחת של יום ואחת של לילה. עמוד חכמים הרבה ועשו סיג לדבריהם. ובית שמאי אומר' אל ישנה אדם אלא למי שהוא חכם וענו ושפל רוח וכן אבות ועשיר וכה"א לכל אדם שהרי פושעין היו בהן כישר' וכיון שרתקרבן להן לתלמוד תורה יצאו מהן חסידים וצדיקים:

נשלם פרק שני.

(פרק ג') ר' עקיבא אומ' כל הנותן פרוטה מן הצדקה בזמן שאינו צריך לה אינו נפטר מן העולם עד שיהא צריך לה ולבריות. והבורך סמרטוטין על עיניו ועל שוקיו ואומ' תנו לסומא ולמוכה שחין סוף שהוא כורבן לאמתו והחובט פתו בארץ והמפזר מעותיו בחמתו סוף הוא מצטרף לבריות. הוא היה אומ' הקורע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו סוף הוא עובר ע"ז. והנותן עיניו באשתו שתמות וירשנה וישא את אחותה. ובאחיו שימות וירשנו וישא את אשתו סוף שקוברין אותו בחיהן ועליו הוא אומ' חוסר גומץ בו יפול וגו'. ר' דוסתאי ברכי ינאי אומ' כיכרתה וזרעתה ברכיעה ראשונה אל תשב לך. ברכיעה שנייה ירד כרד לעולם. נלכדו ראשונה נתקיימו אחרונות ואם נכרתה וזרעת ברכיעה שניה אל תשב לך. ברכיעה שלישית בא שדפון לעולם נשדפו הראשונות נתקיימו האחרונות. כי אינך יודע אי זה יוכשר הזה או זה ואם שניהם נתקיימו בידך ואם שניהם כאחד טובים שנ' בבקר זרע וזרע וגו' כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שנ' כאח' מו'. רבי ישמעאל אומ' למד תורה בילדותך ולמד תורה בזקנותך והיו לך תלמידים בילדותך ובזקנותך. אל תאמר איני למד תורה. אלא למד תורה כי אינך יודע אי זה יכשר וגו' שנ' בבקר זרע וגו'. הוא היה אומ' אם למדת תורה בשעת העושר אל תשב בשעת העוני. ואם למד' תו' בשע' שאת' שמת' אל תש' בשע' שאת' עצב. ואם למדת תורה בשעת הריח אל תש' בשעת הרוח. לפי שטוב לו לאדם ד"א בעצר ממאה בריח כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': ר' מאיר אומ' אם למדת תורה מרב אחד ומצאתו אל תאמר די. אלא לך אצל חכם אחר ולמד תורה ואל תלך אצל מי שהוא קרוב לך מתחלה שנ' שתה מים מבורד וגו' וכי חובה על אדם שישמש בשלישה תלמידים הללו כגון ר' אליעזר ור' יהושע ור' עקיבא. ר' יהושע אומר שא אשה בילדו' ושא אשה בזקנו' והיו לך בנים בילדות ויהיו לך בנים בזקנו'. ואל תאמ' איני נושא אשה אלא שא והוליד בנים ובנות בעולם ורבה פריה ורביה כי אינך אי זה וגו':

הוא היה אומ' אם נתת פרוטה לעני שחרית ובא לך עני אחר ועמד לפניך. אם יש בידך ליתן לו תתן לו. ואם לאו תפסור אותו מיד. ואל תאמר איני נותן לך אלא תן לו כי אינך יודע אי זה יכשר וגו': מעשה בחסיד אחד שנתן דינר זהב לעני בשנ' בצורת והקניטתו אשתו והלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואומרת אחת לחברתה. חברתי בואי ונשום בעולם ונראה מה אמרין מאחורי הפרגוד. אמרה לה חברתי אין אני יכולה לצאת מפני שאני קבורה במחצלת קנים אלא לך [מה את] שומעת [מאחורי הפרגוד] פורענות בא לעולם. אמרה לה כל הזרע ברכיעה ראשונה ברד מלקה אותו. הלך וזרע הוא ברכיעה שניה שכל העולם כלו נלכד ושליו נמלט. לשנה אחרת הלך ולן בבית הקברות ובין שתי נפשות ושמע שתי רוחות שהן מדברות זו עם זו ואמ' אחת לאחת צאי ונשום בעולם ונשמ' מה שהן אומרו' מהו' הפרג' אמ' לה אני יכולה לצאת אלא לך את ואמרי לי שמעת הלכה וכאת ואמ' לה כל הזרע ברכיעה שניה שרפון מלקה אותו הלך הוא וזרע ברכיע' שלישית שכל העולם כולו נשדף ושליו נמלט. אמרה לו אשתו מפני מה הפרענות שהיא באה לעולם כל העי

נשרף ושלך נמלט שח לה כל הדבר ששמע. לאחר ימים היתה קטמה בין אשתו של חסיד לאמה של ריבה אמרה לה אראך בבתיך שהיא קבורה במחצלת קנים. לשנה אחת הלך ולן בבית הקברות בין שתי נפשות שמע שתי רוחות אומ' זו לזו חבורתי צאו ונשטו בעולם ונראה מה אומרין מאחורי הפרגוד. אמרה לך (הניחו לי) כל הדברים שביני ובינך נשמעו בין החיים:

ומעשה באדם אחד שהיה רגיל בצדק פעם אחת הלך לו בספינה נשבה הרוח וטבעה ספינתו בים ראהו ר' עקיבא ובא להעדר על אשתו שתנשא כיון שהגיעה עת להעדר בא אותו האיש ועמד לפניו. א"ל בני לא אתה שמענת כים. א"ל הין ומי העלך מן הים. א"ל צדקה שעשיתי היא העליתני מן הים. ולא עוד אלא כשירדתי לעמק מצולה שמעתי קול רעש גדול שזה אומ' לזה וזה אומ' לזה רועזו ונעלה את האיש הזה כי נמצא הוא בצדקה. מיד פתח ר' עקיבא ודרש ברוך יי אלהי ישראל שבת ברכ' תו ובדברי חכמים קיימ' לעולם ולעולמי עולמים שני' שלח לחמך ע"פ המים וגו' :

ומעשה בבנימין הצדיק שהיה ממונה על הקופה של צדקה פעם אחת באה לפניו אשה אלמנה. אמרה לו ר' פרנסני. אמ' העבודה שאין בקופה של צדקה כלום. אמרה לו ר' אם אין אתה מפרנסני נמצא אתה הורג אלמנה ח' בניה עמד ופרנסה משלו. לאחר ימים חלה בנימן הצדיק והיה מצטער צער גדול על המטה אמרו מלאה' לפני הבה רבשע ברוך שמך אתה אמרת כל המקיים נפש אחת כאלו מקיים עולם מלא. וכל המאכר נפש אחת מעלין עולין כאלו אכר עולם מלא בנימן הצדיק קיים אלמנה ח' בניה והוא מצטער בצער הזה מיד בקשו עליו רחמים וקרעו לו גזר דינו והסיפו לו עשרים ושנים שנה על שנותיו :

סליק פראק.

נשלם פרק ב'

(פרק ד') נתאי הארכלי אומר הרחק משכן רע. אחד שכן בבית ואחד שכן בחוץ ואחד שכן בשדה. ואין הנגעים באים אלא על ביתו של רשע ועונותיו של רשע גרמו לסמוך כותלו של צדיק. כיצד כותל שכן רשע לבין צדיק נראה ננע ככתלו של רשע ובכותלו של צדיק וסותרים כותלו של צדיק בנינו של רשע: ר' ישמעאל בנו של ר' יוחנן בן ברוקה אומ' אוי לו לרשע אוי לו לשכנו. הא עונותיו של רשע גרמו לסתור כותלו של צדיק:

וכשם שהצדיק הראשונים היו חסידים. כך בהמות שלהם היו חסידים כמותן. אמרו גמלים של אאע"ה לא נכנסו לבית ע"ז מימיהן שנ' ואנכי פנית הבית וגו'. מלמד שלא נכנסו לבית לכן הארמי עד שפינו כל ע"ז מפניהם. ומעשה בחמורו של ר' חנינא בן דוסא שגנבו אותו לסמים וחבשו אותו בחצר אחת הניחו לה שעורים ותבן ומים ולא היתה אוכלת ולא היתה שותה. אמרו מה אנו מניחין זו עד שתמות ותבאיש עלינו את החצר. מיד פתחו לה את הדלת והציאוה והיתה משחקת והולכת עד שהגיעה לפתח של ר' חנינא בן דוסא שמע בנו קולה ואמ' לאביו אבא דומה קולה לקול בהמתנו. א"ל עמוד ופתח לה את הדלת והכניסוה והניחו לה שעורים ותבן ומים והיתה אוכלת ושותה לפיכך אמרו חכמי' כשם שהצדיק הראשונים חסיד' כך היו בהמתן חסידה כמותן:

עשרה נסיונות נסו אבותינו את המקום במדבר ולא נענשו אלא על לשהז. אלו הן שנים בים. שנים במים. שנים כמן שנים בסליו ואחד במעשה העגל ואחד במדבר פארן. שנים בים אחת בידיה. אחת בעליה. בידיה מנין שנ' המבלי אין קברים במצרים וגו'. בעליה מנין שנ' וימרו על ים בים סוף. שנים במים אחת במרה ואחת ברפידים. במרה מנין שנ' ויבואו מרתה וגו'. ברפידים מנין ויחנו ברפידים ואין מים. ב' כמן לא תצאו. ויצאו. ולא תותירו. ויתירו. שנים בסליו. אחת בסליו ראשון. ואחת בסליו שני. בסליו ראשון מנין בשבתנו על סיר הבשר. בסליו שני מנין והאספסוף אשר וגו'. במעשה עגל מנין אלה אלהיך ישראל. מדבר פארן מנין זה מעשיהן של מרגלים שנ' ויציאו דבת הארץ וגו' זה מרגלים קשה מכולן שנ' וינסו אותי זה עשר פעמים וגו' אלו עשרה נסיונות שנסו אבותינו את המקום במדבר:

ר' שמעון בן אלעזר אומ' אף על מספרי לשון הרע נגעין באין שכן מצינו באהרן ומרים שספרו לשהיז במדע"ה מיד באת עליהם את הפורענות שנ' ותדבר מרים ואהרן במשה וגו' הלכה צפורה ושחה לה למרים הלכה מרים ושחה לו לאהרן עמדו שניהם ודברו על אותו צדיק. וכיון שעמדו שניהם ודברו על אותו צדיק מיד נענשו שנ' והענן סר מעל האהל וגו'. ואף על אהרן באת עליו הפורענות שנ' ויחר אף ה' בם וילך מלמד שנסתלק מאהרן ונדבק במרים אבל מרים עסקה בדברים היתה שכן דרך נשים להיות משיחות זו לזו. מרים אמרה עלי היה דבור לא פרשתי מאצל בעלי. אהרן אמר עלי היה דבור לא פרשתי מאצל אשתי. אבותינו הראשונים עליהם דבור לא פרשו מנשותיהם הוא שדעתו נסה עליו פרוש מאצל אשתו. ולא היו דנין בפניו אלא שלא בפניו. ולא היו דנין כודאי אלא בספק. ספק דעתו נסה עליו ספק אין דעתו נסה עליו למה מרים שלא דברה אלא באחיה וחביבה ולא דברה

אלא שלא בפניו מיד נענשה] ק"ו כל אדם המדבר דברים כנגד חברו ומכיוונו עאכ"כ הוא עונשו. באותה שעה אמ' אהרן למשה. משה אחי כסבור אתה שצרעת זו על מרים נתונה היא אינה נתונה אלא בכשרו של אבא עמרם. משלו משל למה"ד לאחד שנתנו לו נחלת לתוך ידו אע"פ שרו מוספה ממקום למקום בשרו נכוח שנ' אל נא תהי כמות וגו'. התחיל אהרן לפיים את משה. אמ' לו משה אחי כלום עשינו [רעה] לאחד מן העולם. א"ל לאו. ואם לאחד מן העולם לא עשינו רעה אתה אחינו והיאך נעשה עמך רעה אלא מה נעשה שגנה היא שהיתה בידנו אל תבטל ברית שהיתה בינינו לביניך. מפני שברית כרותה לאחים. ומנין שברית כרותה לאחים שנ' ולא זכרו ברית אחים. באותה שעה ענ עונה קפנה ועמד בתוכה ואמ' לפניו רבש"ע איני זו מכאן עד שתרא מרים אחותי שנ' ויצעק משה אל יי' ויאמר וגו'. מכאן אמרו כל המאריך בתפלתו אל יאריך יתיר ממשה. וכל המקצר בתפלתו אל יקצר יתיר ממשה. והיכן מצינו במשה שהאריך בתפלתו שנ' ואתפלל לפני יי' את מ' היום ואת מ' הלילה אשר התנפלתי וגו'. והיכן מצינו במשה שקיצר בתפלתו שנ' אל נא רפא נא לה. באותה שעה אמ' הכיה למשה. משה אילו אביה נזף בה כדאי היא שתכלם שבעה. אני ממ"ה ב"ה לא דין הוא שתכלם ליד אלא למענך אני מוחל לה על הסגר השני שנ' ויאמר יי' אל משה ואביה וגו'. והאיש משה עניו מאד וגו' יכול היה ענו אבל היה נאה ומשובח אבל לא היה נבזר בקומה ת"ל ויפרוש את האהל המישכן מה משכן עשר אמות כן נבזרו של משה עשר אמות יכול שיהא ענו ממלאכי השרת. באותה שעה עמד משה בתפלה לפני הכיה אמ' לפניו רבש"ע אני אי אתה מעליני לארץ ישראל הניחני עוד שאחיה בעולם ולא אמות ולא איננח בעפר. משיב הכיה ואמר לו למשה משה לא כך כתבת בתורתך על ידך אני אמות ואחיה וגו' ואם אין אני ממת אותך בעולם הזה היאך אני מחיה אותך בעולם הבא ולא עוד אלא שתעשה תורתך פלסטר שנ' ואין מיד מעיל. משיב משה ואמ' לפני ה' רבש"ע אם לא הניחני בעולם כעוף שרוא פורח באויר ומלקט בכל יום מורסנו מן הקרקע ושותה מים הנהרות ואחיה בעולם ולא אמות ולא איננח בעפר. א"ל רב לך. שוב אמ' לפניו רבש"ע ואם לאו עין אחת שלי יניח תחת עקב הדלת שלשה פעמים בכל יום. ובישנה אראה בה את העולם ולא אמות ולא איננח בעפר. א"ל רב לך. ומהו. רב לך שדברת כבר נגזרה גזרה ונחתם גזר דין. כיון שראה משה הקב"ה שלא נשא לו פנים ולא נתן לו חיים פתח פיו ואמר הצור תמים פעלו וגו'. באותה שעה אמ' הקב"ה לסמאל ולכל מלאכי השרת. אמר סמאל להביה רבש"ע כל מלאכי עולם אלך אצלם ואקח את נפשם ואת נשמתם ולא אחר את דבריך אבל לפני כן עמרם אין אני יכול לעמוד אצלו. קצף עליו הכיה ואמ' צא והביא נשמתו של משה. מה עשה סמאל מלאך המות שלף את חרבו מתערה ועמד לפני משה מיד. עמד משה בחימה גדולה ונפל את מטה האלהים בידו שחקק שם המפורש שבו בקע הים ועשה סין גדולים וגער בו וכעס עליו עד שנשם מלפניו ואח"כ רץ אחריו בשם המפורש ותפסו והכזו ונפל קרן הדור ויעור את עינו ושגרו מלפניו כבושה וכלימה גדולה. מיד עמד משה בתפלה לפני ה' ואמ' לפניו רבש"ע זכור לי אותו היום שנגלית עלי בסנה ואמרת לי לך ואשלחך אל פרעה. וזכור אותו היום שעליתי לפניך על הר סיני והייתי עומד לפניך מ' יום ומ' לילה לחם לא אכלתי ומים לא שתיתי עד שקבלתי תורתך ונתתיה לעמך. בכקשה ממך אל תמסרני ביד מלאך המות. יצתה בת קול ואמרה לו. משה משה דיך העה"ז שהרי העה"ב מתוקן לך כבר נתקבלה תפלתך שהרי ה' בעצמו מיטפל בך וקוברך. מיד עמד משה וקדש את עצמו כשרפי הוד באותה שעה נגלה ה' משימי מרום העליונים ורד באהלו לקבל את נשמתו. כיון שראה משה להביה עמד בתפלה ונפל על פניו ואמ' לפניו רבש"ע כמדת רחמים בראת את עולמך כמדת רחמים אתה מנהג את עמך תתנהג עמי כמדת רחמים. יצתה ב"ק ואמרה משה משה אל תתירא כי הלך לפניך צדקך וגו'. שלשה מלאכים ירדו עם ה' באותה שעה ואילו הן נבריא"ל ומיכאל וזנוגנאל. נבריא"ל צוה עליו הקב"ה להציע למשה את המטה. מיכאל צוה עליו ה' לפרוש עליה פורש ארנסן. וזנוגנאל צוה עליו ה' להניח לו ביסר של מעלת במראשותיו מיד נפל ה' בשמנו בנשיקות פה ונתנה תחת כסא כבודו שנ' וימת שם משה וגו'. באותה שעה פתח עליו ה' ואמ' מי יקום לי עם מרעים ומי יתעב לי עם פועלי און. ומלאכי השרת מספידין עליו ואמרין והחכמה מאין תמצא ואי זה מקום בינה. וישמים היו בוכין עליו [ומספידין ואומרים] אנכי חסיד מן הארץ. והארץ היתה בוכה עליו ומספדת ואמ' וישר בארם און וכל סדרי כראשית היו בוכין עליו וצועקין [ואומרי] הצדיק אבד ואין איש שם על לב. וחמה ולבנה בוכין עליו ומספדין ואמ' וכסילים מתי תסביל על הצדיק אנו בוכים. ורוח הקדש היתה בוכה עליו ומספדת ואומרת ולא קם נביא וגו'. ויהושע משרתו מבקש משה רבו ולא מצאו והיה בוכה עליו ומספיד ואמ' הושיעה ה' כי גבר חסיד וגו'. וכל ישראל בוכין עליו ומספדין ואמ' ויתא ראשי עם וגו'. ועד אן לא היה יודע סמאל מלאך המות שמת משה עבד יי' וגזגזו החת כסא כבודו והלך למקומו בקשו ולא מצאו. הלך אצל הים אמ' לו ים משה ראוי אצלך. א"ל

שומה שבועולם מיום שגזרני לשנים עשר גזרים והעביר ישר' בתיכו שוב לא ראיתי אותו שנ' תהום אמר לא בי היא. הלך אצל גיהנם אמר לה גיהנם משה ראוי אצלך אמרה לו קול' שמעתי באזני ואותו לא ראיתי. והלך לו אצל שאול ואברון אצל שערי מות אצל שערי צלמות אצל טים היון ואמ' להם משה ראוי אצלכם. אמרו לו שמענו מפרעה מלך מצרים ואותו לא ראינו שנא' הלך כל אצל שבועולם ואמר' משה ראוי אצלכם אמרו לו קולו שמענו ולא ראינו. הלך אצל ג'ע ובקש ליכנס בתוכה היו מלאכי שרת ממנין על שערי ג'ע היו דוחפין אותו ומורדין אותו ואומרי' לו רשע רשע לא כך כתו' זה השער לייו וגו' אין לך רשות ליכנס בג'ע. באותה שעה פרח בכנפיו מעל דלת' הגן כשיעור ארבעת אלפים פרסה נכנס ואמ' ג'ע משה ראוי לך אמרה לו מיום שבא אצלי עם גבריא'ל לראות מתן שכרן של צדיקים לעתיד לבא שוב לא ראיתה. והלך לו אצל הים כיון אותו קרא לו ממרחק ש' מאות שנה אמ' לו מה מיכך לכאן אין לך רשות ליכנס אצלי שנ' אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שנמל ממני מטה וקולמס שוב לא ראיתי אותו. הלך לו אצל מדברות אמ' להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שניהג ישר' בצדק בנו שוב לא ראיתי. הלך אצל הרים אמ' להם משה ראוי לכם. אמ' לו מיום שפסל ממנו שני לוחות אבנים שוב לא ראינו. הלך אצל הר סיני אמ' לו משה ראוי לך. א"ל מיום שקיבל את התורה מימינו של הבה' שוב לא ראיתי. הלך אצל עיפות אמר להם משה ראוי לכם אמרו לו מיום שהבדילנו בין טמא לטהור שוב לא ראינו. הלך אצל חיות השדה אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו מיום שהפרישנו בין כשר לאכילה בין פסול לאכילה לא ראינו. הלך אצל חצר מות אצל דומה המלאך שהו ממנה על הנשמות ואמ' לו משה ראוי לך. א"ל קול הספרו שמעתי ואותו לא ראיתי. הלך אצל מלאכי הישרת אמרו לו כמו הרבר. הלך אצל בני אדם אמ' להם משה ראוי לכם. אמרו לו וכי משה רבינו ככני אדם הלא לא היה אלא כמלאכי הישרת אלהים ננוז לחיי העוה"ב ישנ' ולא ידע איש את קבורתו וגו'. ואף יהושע חיה מצמער עליו ובוכה ומתאבל ואומ' אבי אבי רבי רבי שגדלני מנעורי עד היום הזה ר' שלמדי תורה. עד שא"ל הבה' יהושע מה אתה מצמער על משה רבך כבר מוכמח לו שהוא בן עולם הבא שנ' ויאמר יי' למשה הנך וגו'. ולא נשמתו של משה אלא נשמת כל הצדיקים כולן נגזות תחת כסא הכבוד שנ' והיה נפש אדוני צרורה בצרור החיים נחך יי' אלהיך תחת כסא כבודו:

סליק פרקא

נשלם פרק רביעי.

(פרק ה') שמאי אומר עשה תורתך קבע. כיצד מלמד שאם שמע אדם דבר כפי חכם בבית המדרש אל יעשו עראי אלא קבע ומה שילמוד אדם יעשה ואח"כ ילמד אחרים שנ' ולמדתם אותם ושמ'. וכן בעזרא הוא אומ' כי עזרא הבין לבבו וגו'. אמור מעט ועשה הרבה כיצד מלמד שהצדיקי' אומרי' מעט ועושים הרבה ורשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. ומנין שהצדיקי' אומרים מעט ועושים הרבה שכן מצינו באברהם אבינו שאמ' להם למלאכי הישרת פת חרבה אתם סועדים עמי היום שנ' ואקחה פת להם וגו' אבל בוא וראה באחרונה מה עשה להם שלשה שוירים ותשע סאין. ומנין שעשה להן תשע סאין שנ' וימחר אברהם האהלה וגו' שלש סאין כמשמען קמח הרי שש סולת הרי תשע. ומנין שעשה להם שלשה שוירים שנ' ויקח בן בקר רך וטוב בן אחד בקר ב' רך ג'. וי"א וטוב ג'. ויתן אל הנער וגו' נתן ביד ישמעאל אמר כדי שאחנך את בני כמצות. אף הבה' אומר מעט ועושה הרבה שנ' ויאמר יי' לאברהם ידוע תדע כי נר וגו'. וגם את הנז' וגו' דן אנכי. לא אמ' אלא כדלית' נז' אבל בוא וראה כשנפרע הבה' משונאיהם של ישר' לא נפרע מהן אלא בשבעים ושתים אותיות שנ' או הנסה אלהים וגו' שכן מצינו עד ובמוראים גדולים ע"כ אותיות. אם תאמר שיש בהן יתר הוציא מהן נז' האחרון שאינו עולה מן המנין. [הא למדת כשנפרע הקביה משונאיהם של ישר' לא נפרע אלא ע"כ אותיות.] ומנין הרשעים אומרים הרבה ואפילו מעט אינם עושים. מצינו בעפרון שאמ' לאברהם ארבע מאות שקל כסף ביני ובינך מה היא. אבל בוא וראה באחרונה כיששקל לו הכסף אשר דבר באזני וגו' :

שמאי והלל אומ' אל תפרוש מן הצבור ואל תאמין בעצמך עד יום מותך : הוא היה אומר כל המרבה מעשים טובים משים שלום בנפשו. וכל המרבה תורה מרבה חכמה :

רבן יוחנן בן זכאי קבל מהלל ומשמאי פ' זוגים תלמידים היו לו להלל הזקן ל' מהן ראויין שתשרה עליהן שכניה כמרה"ה. ול' מהן ראויין שתעמוד להם חמה כיהושע. וכ' בינונים. הגדול שבכולן יונתן בן עוזיאל הקטן שבכולן ריבז. בשעת פטירתו של הלל הזקן נכנסו תלמידיו וישבו לפניו. אמ' להם בני כלום נשתירי מכם בשוק. אמרו לו ריבז. אמ' שלחו וקראו לו. אב לחכמה הוא. אב לדור הוא. ומה קטן שבכולן כך. גדול שבכולן עאכ"כ. אמרו עליו על יונתן בן עוזיאל כשהיה יושב ועוסק בתורה כל עוף שהוא פורח עליו נשרף. אמרו עליו על ריבז שלא הניח מקרא ומשנה מדרש תלמוד הלכות והגדות

דקדוקי תורה דקדוקי סופרים קלין וחמורין גזרות שוות תקופות ונימטריא ממשלות כוכסין ממשלות שועלין שיחת דקלים שיחת שידין שיחת מלאכי השרת כל מדות חכמים כל מדות סופרים כל דבר ודבר שבתורה שלא למדו לקיים שני להנחיל אודני יש ואוצרותיהם אמלא : ה' תלמידים היו לריבז. וקרא להן שמות אלעזר בן הורקנוס [קרא לו בור ת"ח שאינו מאבד מפה קנקן וזפתה שהיא משמרת יינה] יהושע בן חנניה קרא לו החוט המשולש. יוסי הכהן קרא לו חסיד יבדור. שמעון בן נתנאל קרא לו ערונה במדבר שמחזקת מטיה. אלעזר בן ערר קרא לו נחל. יוסיף. אשרי תלמיד ישרו מעיד עליו :

בשמות בנו של ריבז נכנסו תלמידיו לנחמו. נכנס ר' אלעזר וישב לפניו. א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל אדם הראשון היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין שני וידע אדם עד את שמו. ואף אתה רבי קבל עליך תנחומין. א"ל בני לא ריי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של אדריה. נכנס ר' יהושע א"ל רבי רצונך אומ' לך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל איוב היו לו בנים ובנות ומתו כולם ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני יי נתן ויי לקח וני רבי קביל עליך תנחומין. א"ל בני לא ריי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של איוב. נכנס ר' יוסי הכהן אומ' רבי רצונך אומ' לך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל רבי אהרן הכהן היו לו בנים ומתו ב' מהן ביום אחד וקבל עליהן תנחומין. ומנין שקבל עליהן תנחומין שני וידוע אהרן. ואין שתיקה אלא תנחומין. ואף אתה רבי קביל עליך תנחומין. א"ל לא ריי שאני מצטער בעצמי אלא שהזכרתי צערו של אהרן. נכנס שמעון א"ל רבי רצונך אומ' לפניך דבר אחר. א"ל אמור. א"ל דוד המלך היה לו בן ומת וקבל עליו תנחומין. אף אתה רבי קבל עליך תנחומין. לא ריי שאני מצטער בעצמי אלא הזכרתי צערו של דוד המלך. נכנס אלעזר בן ערר וישב לפי. כיון שראוהו אמר לשמש מול לפני כלים והולך לבית המרחץ מפני שאדם גדול הוא ואינו יכול לעמוד. א"ל רבי אמשול לך משל למדוד לאדם אחד שהפקיד המלך אצלו פיקדון בכל יום ויום היה בוכה וצועק ואומר אימתי יצא ידי הפקדון הזה בשלום. אף אתה רבי היה לך בן קרא מקרא תנ"ך. ושנה משנה ומדרש הלכות והגדות ונפטר מן העולם בלא חטא. עמד ונשק על ראשו. א"ל אלעזר בני אמת נחמתי כדרך שבני אדם מנחמין. כשיצא מלפניו אמ' אלך למקום יפה וימים יפים וזה שאמרו למקום שת"ח מרובין ואוהבין את התורה :

עקביא בן מהללאל אומר כל הנותן ארבעה דברים על לבו שוב אינו חוטא. מאין בא. ולאן הולך. ומי הוא דינו. ומה עתיד להיות. מאין בא ממקום טמא. והולך למטא את אחרים. בא ממקום חשכה והולך למקום חשכה ואפילה. ולאן הולך לשאול לדון בגיהנם ולישטף באור. ומי הוא דינו ממ"ה הקב"ה. ומה עתיד להיות עפר רמה ותולעה שני אף כי אוניש רמה וכן אדם תולעה במותו זה שמרחיש :

ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה אדם דומה למלך בז' שבנה פלטורין ושכללה והיתה יפה נאה ומשובחת וביב של בורסקי קבוע בתוכה והיה כל עובר ושב אומ' כמה נאה מרקלן זו אילמלא ביב של בורסקי לא היה קבוע בתוכה. כך אדם נאה ומשובח ומוציא דבר מגונה אילו מוציא אדם ממעיו פליטין או אפרסמן [מסך דהן] אלבלסטן או אחד ואחד מכל מיני בשמים עאכ"כ שמתנאה על הבריות :

בשעת פטירתו של ר' אלעזר נכנסו תלמידיו לפניו ואמרו לו רבינו למדנו דבר אחר. אמ' להם בניי הזהרו איש בכבוד חבריו וכשאתם עומרים להתפלל היו יודעים לפני מי אתם מתפללים :

א"ר אלעזר בן עזריה חששה דברים למדנו מר' אלעזר בן עזריה בשעת פטירתו ושמחנו בהן. ואילו הן כסת עגול הכדור והאמין הקמיע ותפילה מקבלין טומאה ומטבילין אותן כדרבן הזהרו בהן שהן הלכות גדולות שנאמרו לו למשה בסיני :

(פרק ו') ר' נחוניא אומר כל הנותן ד"ת על לבו. מעבירין ממנו הרהורי חרב והרהורי רעב והרהורי זנות והרהורי שמות והרהורי יצר הרע והרהורי דברים בטלים והרהורי עול כשר ודם שכן כתו' בספר תלים ע' דהע"ה פקודי יי ישרים משמחי לב. וכל שאינו נותן דברי תורה על לבו נותנין עליו הרהורי חרב והרהורי רעב. שכן כתוב על משה רבינו תחת אשר לא עבדת וגו' ועבדת את אויבך וגו'. ברעב כיצד הוא מבקש פת קיבו ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו פת נקיה ובשר שמן. ובצמא כיצד הוא מבקש מפה של יין ושיפה של שכר ואינו מוצא ואומות העולם מבקשין ממנו משובחין. בערום כיצד הוא מבקש חלוק של צמר ושל פשתן ואינו מוצא. ואומות העולם מבקשין ממנו השראין והכלך. בחוסר כל כיצד בלא נר ובלא שמן ובלא שלחן : ד"א בחוסר כל בלא חומץ ובלא מלח. וזו היא קללה שמקללין בה בני אדם אל יהא לו חומץ ומלח בתוך ביתו :

הלמד תורה בילדותו דומה לאשה שלשה בחמין. והלמד תורה בזקנותו דומה לאשה שלשה בצונן :

הוספה ב לנוסחא א

ר' אליעזר בן יעקב אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לכתב שנכתב על נייר חדש והלמד תורה בזקנותו לכתב שנכתב על נייר ישן:

ר' שמעון בן גמליאל אומר הלמד תורה בילדותו למה הוא דומה לבחור שנשא בתולה הוא הנון לה והיא הנונה לו. הוא מתנפל עליה. והיא מתנפלת עליו. הלמד תורה בזקנותו למה הוא דומה לזקן שנשא בתולה. היא אינה הוננת לו והוא אינו הנון לה. היא מתרחקת ממנו. והוא מתרחק ממנה. שני' כחצים ביד גבור וגו' אשרי הגבר וגו': שנה ושכח דומה לאשה שזילדת וקוברת שני' כי אם יגדלו את בניהם ושכלתים מאדם. אית שכלתים אלא שכחתים:

אלישע בן אבירה אומר אדם שיש לו מעט ולמד תורה למה' לבנאי שבנה אבנים מלמטה ואח"כ לבנים שאין באין מים הרבה ועומדין בצרן אין מזוין אותו ממקומו. אדם שאין בו מעט ולמד תורה למה' לבנאי שבנה לבנים מלמטה ואח"כ אבנים שאם באין קמעה ועומדין בצדו נמוך והלך: הוא היה אומר אדם שיש בו מעט ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו פסיפס. אדם שאין בו מעשים טובים ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שאין לו פסיפס כיון שנתמלא נהפך על צדו ונשפך כל מה שכתוכו:

הוא היה אומר אדם שיש בו מעט ולמד תורה למה הוא דומה לכוס שיש לו בלונס. אדם שאין בו מעט ולמד תורה למה' לסוס שאין לו בלינס כיון שאדם רוכב עליו זורקן בבתראש:

הוא היה אומר יכול אדם לקנות תורה בעשרים שנה ולשכחה בשתי שנים. כיצד יושב ששה חדשים ואין שונה לאחריו. נמצא מחליף חכמה זה בזה. י"ב חדש ואין שונה לאחריו. נמצא על מהור טמא ועל טמא מהור. ח"י חדש ואין שונה נמצא משיכית ראשי פרקים. כ"ד חדש ואין שונה לאחריו נמצא משיכית ראשי מסכתותיו. מתוך שמחליף חכמה זה בזה ואומ' על טמא מהור ועל טמא מהור ומשיכית ראשי פרקים יושב ודומם לפי שאין חרבון תלוי אלא בראשו שני' על שדה איש עצל עברית ועל כרם אדם חסר לב והנה עלה כלו קשונים וגו'. כיון שנפל כתלו של כרם חרב כל הכרם: הוא היה אומר כל העושה מצוה בחבירו עליו כאילו לא עשאה אלא בנופו. משל למה' למלך ב"ו שצד צפור ונתנה ביד עבדו. אומר לו הוי זהיר בצפור לבני. אם אתה משמרה לו מוטב. ואם לאו הריני נוטל את נשתיך ממך. כך אמ' להן הקב"ה לישר'. בני דית שנתתי לכם אם אתם משמרין אותם מוטב. ואם לא הריני נוטל נשמתכם תחתיה שני' רק השמר לך וישמור וגו': סליק פרקא

(פרק ז') (בן) עזאי אומר כל שדעתו נוחה מפני סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני חכמתו סימן רע לו. כל שדעתו נוחה מפני יצרו סימן יפה לו. אין דעתו נוחה מפני יצרו סימן רע לו: כל שרוח חכמה נוחה הוכנו בשעת מיתתו סימן יפה לו. אין רוח חכמה נוחה הימנו סימן רע לו. הנותן עיניו בכותל סימן רע לו. כל שפתיו זקופות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו. כל שפניו כבושיות בקרקע סימן רע לו. כל שפניו מצהיבות למעלה בשעת מיתתו סימן יפה לו:

ב) הוא היה אומר מת מתוך הישוב סימן יפה לו. מתוך המירוף סימן רע לו. מתוך הדבור סימן יפה לו. מתוך הדיקתה סימן רע לו. מתוך דת' סימן יפה לו. מתוך דברים במלים סימן רע לו. מתוך דבר מצוה סימן יפה לו. מתוך דבר סימן רע לו. מתוך שמחה סימן יפה לו. מתוך עצבות רע לו. מתוך צחוק יפה לו. מתוך כני רע לו. מת בעיש סימן יפה לו. כמוצאי שבת רע לו. בערב יוה"כ סימן רע לו. כמוצאי יוה"כ יפה לו:

ג) בשעת פטירתו של ריב"ז היה מנבא קולו וכוכה. אמרו לו תלמידיו עמוד גבוה נר העולם. פמיש החזק מפני מה אתה כוכה. אמ' להם וכי פני מלך ב"ו אני הולך להקביל שאם כועס עלי אין כעסו אלא בעה"ז. ואם מיסרני אין יסורו אלא בעה"ז. ואם מיתני אין מיתתו אלא בעה"ז. ולא עוד אלא לגונבו בדברים ולשחדו בממון. אלא שאני הולך להקביל פני ממה ברוך הוא שאם כועס כעסו לעה"ב. ולא עוד שאין אני יכול לגונבו בדברים ולא לשחדו בממון. ולא עוד אלא שאני עומד בין שני דרכים בין גיהנם לג'ע. עליו הוא אומ' לפניו יכרע כל יורדי עפר וגו':

ר' יהושע אומר עין רעה ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם. עין רעה כיצד. מלמד שכשם אדם רואה את ביתו כך רואה בית חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו. כך רואה אשת חבירו. עין רעה כיצד שלא תהא עיני של אדם צרה במשנתו ואם צרה במשנתו נתקצרו ימיו ונפטר והלך לו. יצר רע כיצד אמרו ר"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדל ובא עמו התחיל מחלל שבתו ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחה בידו. לאחר ר"ג שנה נולד לו יצר טוב. כיון שמתחיל שבתות דין היה כתו' אומ' מחלליה מות יומת. הורג נפשות אומ' הכת' שופך דם האדם באדם וגו'. הלך לדבר עם זמה אמ' הכתוב מות יומת הנואף והנואפת. וכזמן שאדם מחמם עצמו

והולך לדבר עבירה היו כל איבריו נשמעין לו. הולך לדבר נצוה התהילו מתאננין לו כל איבריו לפי שיצר הרע שבמעיו מלך הוא על רמ"ח איברים שיש בו ויצר טוב אינו דומה אלא למי שחבוש בבית האסורים שנ' כי מכית אסורים יצא למלוך זה יצר טוב. ויא זה יוסף דצדיק וכשנבאת עליו אתה רשעה היתה מענה אותה בדברים. אמרה לו אני אחבשך בבית האסורים. אמ' יי מתיר אסורים. אמרה לו אני אנקר את עיניך אמ' לה ה' פקח עורים. אמרה לו אני אעשה אותך רשע. אמ' לה יי אהב צדיקים. אני אעשה אותך ארמי. אמ' לה יי שומר את נרים. עד שאמ' לה ואיך אעשה הרעה הגדולה הזאת וגו'. אל תתמה על יוסף הצדיק שהרי ר' צדוק גדול הימנו כשנשבע לרומי נמלתו מטרונת אחת ושגרה לו שפחה אחת יפה וזכין שראה נתן עניו כנותל היה יושב ושונה כל הלילה כולו. לשחרית הלכה והקבילה פני נבירתה. אמרה לו שווה לי מות מישנתני לאיש הזה. שלחה וקראה לו. אמרה לו למה לא עשית עם האשה בדרך שבני אדם עושים. אמ' לה ממשפחה גדולה אני ומכונה גדולה. אם אמרתי שגא אבוא עליה והרבתי ממורים בעול' וכיון ששמעה דברין ציוהה עליו ופטרותו בכבוד גדול:

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים אי אתה בא לידי עבירה. עקביא ביקש להרבות יראות באדם ונתן כנגד לב האדם מורא שלש עולמות. עולם של רחם בשר ודם. והזהיר ואמ' לאדם בני הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה. (ואלו הן הדברים שחונך שפלותך שפטן שמתך שחתה טבאת של רחם. אם שפלותך שפלות ירדת הקבר שפט עמית יום הדין לך. אמ' דע מאין באת מטיפה סרוחה דכת' אשה כי תזויע. כך שנו חכמים האיש מזויע לזכר והאשה מזויע אודם ומתעברין זה בזה מכן ומיכן טפה סרוחה זה שחות של אדם. ולאן אתה הולך לעפר דכת' וישוב אל העפר) ר' זעירא בשעה שנגזר המות על אדם נתאנח האם על מיתת הבן. ובאותה שעה אמר הב' ארורה האדמה בעבורך (והארץ יראה ושקמה דכת' משימים השמעת דין זה גזרת של כות). והארץ יראה ושקמה על מה יראה ועל מה שקמה על מיתת אדם נתאנחה ויראה על תחית המתים. וכך אמרו ז' עולמות יעברו באדם. ב' עולמות אדם הולך בילדותו מילדותו ועד בן כ' שנה. ג' עולמות אדם הולך בערות בחירותו מכן כ' שנה ועד בן ג' שנה ועד ע' שנה שני עולמות אחרים בוקנות מכן עשרים. עד אשר לא יבואו ימי הרעה אלו ימי זקנותו של עשרים שנה. מכאן ואילך והגיעו שנים אשר תאמר אין לי בהם חפץ אלו למעלה מן ע' ופ' שנה שנ' ימי שנותינו וגו'. עד אשר לא תחשך השמש. שמש זה לבו של אדם כשם שהשמש מאיר את כל העולם כך לב אדם מאיר את כל הגוף. (את כל האדם) והאור והירח ב' כליות שני אור וירח מאירים את כל העולם בלילה. כך ב' כליות של אדם יועצין ומסריין את האדם בלילה דכת' אברך את יי וגו'. והכבכים אלו בני מעים של אדם יועצין ומסריין (את האדם בלילה) כך כשם שרכבכים מבשלין את פירי אלנות (של התקשרי ממדינת כימה) כך מעים מבשלין אכילת בני אדם: ושבו העבים אחר הגשם זה הסכת מימי רגלים. כיצד אדם בוקנותו ככל יום ובכל לילה יהיה צריך להסך מי רגלים. (איום שיזעזעו שומרי הבית אלו ז' דברים שהן שומרי הגוף:

ובשעת פטירתו של אדם מזדעזע: והתעותו אנשי החיל. אלו ראשי וידים ורגלים. כיצד יעשה אדם מעשה בחיל וכת. לא יעשה אלא ביד וברגל וכראש כל של אדם יראנו כראש יד ורגל ובשעת פטירתו של אדם יתכשלו כולם מחיל) ובמלך המלכות כי מעט. אלו שיניו של אדם שהן מוחנין אכילה. ובשעת זקנותו של אדם מתמעטין. וחשכו הרואות בארובות. אלו עינים האדם שהן ראין את העולם ובשעת זקנותו יתחשכו. וסוגרו דלתים בשוק. אלו מ' נקובות הפה ב' עינים ב' אזנים ב' דלתות של אף וב' תחתונות. ובשעת פטירתו של אדם ירו סגורים: בשפל קול המחנה. המסים ובית הכנסת שהן מוחנין אכילה כמעי אדם. ויקום לקול הצפור. זו נשמה. וכשם שצפור פורח באויר למעלה. כך בשעת מיתתו של אדם יפרח נשמתו למעלה דכת' מי יודע דרך רוח בני אדם: וישחו כל בנות השיר. קרים כלם שבמעיו אדם וכשעה יצתה הנשמה כולן משתוחחין: ר' אמי ור' אסי. ר' אמי אמי. גם מנחה יראו. אדם בוקנותו אינו יכול לעלות במקום גבוה וכל עצמותיו מתיראין ומתחתתים בדרך. אם ילך מעיר לעיר כמה תחתיתיהו לו וכמה פעמים ישב בדרך) ויגץ השקר. שלא ישקר לילך ממקום למקום: ויסתכל החגב. אדם בוקנותו יסתכל גופו על המשענת. ואם אין משענת בידו לא יכול לזוז ממקומו: ותפר האכזינה. זה תאוה של אדם שתופר מלבו: למה כי הולך אדם אל בית עולמו. עולמו כלבד המעשים שני עצמותיו מלאו: וסבבו בשוק. שסודרים בו: ר' אסי אמר גם מנחה יראו כשעת מיתת בני אדם עצמו מתיראין מן מלאך המות שהוא גבוה על בני אדם: והתחתים בדרך. כשעת מיתתו תחתה נבורות ופילו עליו אימים דכת' לבי יחיל בקרבי וגו' זו מסלה מפני שהיה יתן אל לבו כאן ומהר בקבר: וינאץ השקר. אדם בחייו יכול לעמוד מצל ולשבת לחמה ומחמה לצל. אבל במיתתו ינאץ בו שקדוהו. ויסתכל החגב. זה הגוף שיסתכל על המטה ותפר האכזינה. זה תאוה הלב שיתרחק מן האדם בשעת פטירתו. למה כי ילך האדם אל בית עולמו. עולמו

בלבד בלא קרביו. וסבכו בשוק הסוככים אלו רמה ותולעה דכת' אף כי אנוש רמה וגו' עד אשר לא ירתך ככל הכסף וגו' זה חוליות שבשדרה שהן דומין כחבל הכסף. בשע' פסיר' בן אדם יהיו כרתיקות : ותרוץ גלת הורב. זה גלה של ציאר. ובפס' בני אדם אתרוצו : ותשבר כד על המכוע. זה גופו של אדם שנתחלקה מן המכוע של ארץ. ובפס' תשבר למכוע. ונרוץ אל הגלגל אל הכור. אדם נוצר מן האדמה וישוב אל האדמה. דכת' וישוב העפר על הארץ כשהיה והרוח תשוב אל האלהים אשר נתנה זה שאמרו חכמי' ולפני מי אתה עתיד ליתן את דין וחשבון לפני מטה ב'ה שאין לפניו לא עולה ולא שכתה וגו'. דכת' כי יי אלהיכם הוא אלהי האלהים וגו' :

ר' חנניא בן תרדיון אומ' שנים שיושבין ואין ביניהן ד'ת מושבין מושב לצים. שכך הזהיר יהושע מפי הנבונה לא ימוש ספר התורה מפיד וגו'. מכן שצריך ישר' להנות בד'ת לילה ויום כדי שלא ימוש מפיכם. דכת' מה אהבתי תורתך. ואם יושבין ואינן עוסקין בד'ת מושבותם מושב לצים שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים. מה כת' אחריו כי אם בתורת יי חפצו וגו'. פירשו חכמים. אשרי האיש זה ת'ח לא הלך בעצת רשעים שעוזבין תורת קוראין רשעים דכת' זלעפה אחוזתני מרשעים וגו' (ולא עוד אלא שעוזבין תורתך מהללים את הרשעים) ומנין שהאכל צדיק מבדך שנא' ואכלת ושבעת וברכת : למה בירכו ב' ברכות להזכיר זכות האבות ואלו הן : הון את הכל. על הארץ ועל המזון. בונה ירושלים. הון את הכל להזכיר זכות אברהם. כיצד היה מכנים עובדי דרכים לביתו לפרנסו ולכלכלו למי שאינו צריך לאכילה לא כל שכן. הקב"ה בירכו בכל שנ' ואברהם זקן בא וגו'. על המזון להזכיר זכות יצחק שזרע בארץ ומצא מזונו מאה שערים דכת' על הארץ על המזון שבידכתו יצחק בארץ ובמזון. הבונה ברחמיו להזכיר זכות יעקב שעמד בבית אל ואמ' מה נורא המקום הזה וירא ויאמר זה שער השמים זה ירושלים שעמד לבנות לכך אומרי בונה ירושלים לבני יעקב : ר' אלעזר בן עזריה אומ' אם אין תורה אין דרך ארץ. ופירוש תורה בין ובחלב דכת' הוי כל צמא לנו למים ואין מים אלא תורה : ועוד אמרו חכמי' כל שחכמתי מרובה ממעשיו למה הוא דומה אלין שנופו מרובה ושרשיו מועטין. אמ' רבא אילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין פתאום יפול ויהיו נודדים וישיב בצלו. וכל מי שחכמתו מרובין ומעשיו טובים מרובין למה הוא דומה אלין אנו שענפיו מרובין ושרשיו מרובין ועומד במקומו ואין הרוח יכול לזוז ממקומו וישיבו בצלו בני אדם להתנצל נפשם מן החמה. ואין אילן אנו אלא בעלי תורה דכת' אל גנת אנו ידתי וגו' אמר גינת אנו מסיבת חכמים. איבי הנחל אלו תלמידיהם :

ועתה מתחיל פרק ז'.

(פרק ח') ר' חנניא בן חכביאי אומ' הנעור בלילה ומסנה לבו לבטלה זו היא דרך ארץ. א"ר חנניא צריך אדם מכן י"ח שנה ליקח אשה כדי שלא יפנה לבו לבטלה. שכך הזהיר ירמיה ואמ' קחו נשים והולידו בנים. מהו נשים תמימות לא אילוניות ולא עקרות שאין מולידות בנים ואת בנותיכם תנו לאנשים. מה אנשים אנשים תמימים לא סריסים לא סרים חמה ולא סרים ממש ולא מומטום ולא אנדרוניגים ואל תמעטו : מלמד שהיה אהרן ופגע בו באדם רע נתן לו שלום ולמחר כשהיה אתו האיש היה לילך לעבוד עבודה אמ' אוי לי היאך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם שהוא נמגע מלעבוד עבודה וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה עם זה הלך אהרן וישיב אצל אחד מהן. א"ל בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקרע את בגדיו וחונק את עצמו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבר'. בושתי הימנו שאני הוא שסרחתי היה יושב אצלו עד שמסיר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אצל חבירו. אומ' לו בני ראה חבירך מה הוא עושה הוא מטרף על לבו וקורע בגדיו. ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חבירי'. והוא יושב עד שמסיר קנאה מלבו. וכשפוגעין זה בזה מחבקיין ומנשקיין זה את זה. לכך נאמ' ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישר' : הקב"ה בחר באדם הראשון מכל הבריות ומאדם ומדורותיו בחר בנח וקרא איש צדיק תמים דכת' אלה תולדות נח וגו'. ומנח ומבניו בחר בשם דכת' ברוך יי אלהי שם. ואומ' וישיכון באהלי שם. ומשם ומדורות אחריו בחר בעבר לכך נקרא אברהם על שמו דכת' ויבא הפלטי ויגד וגו'. ומאברהם ובניו בחר ביצחק דכת' כי ביצחק יקרא לך זרע. וביצחק ובניו בחר ביעקב וישראל דכת' כי יעקב בחר לו יי וגו' לכך אמ' הגת' ובך בחר ה' להיות לו לעם סגולה : חביבין ישר' שנ' בנים אתם למקום. ומנין שנקראו בנים למקום שנ' מפי הנבונה בני בכורי ישראל. דכת' ואמרת אל פדעה וגו' לכך אמ' משה בנים אתם לה' אלהיכם :

אמר רבא חביבין ישר' שבשעת כעס קרויין בנים. ואם בשעת כעס קרויין בנים. ואף בשעת שאמ' הכתו' שיחת לו לא בניו וגו'. בנים לא אמון בס. בנים משחיתים. לכך שנו חכמים שנקראו בנים למקום. בנאולה הראשונה נקראו בני בכורי. ולא כל הבכור יהיו חביבין ויקרין. יש בכור שהוא חביב ויקר ויש בכור שאינו חביב ויקר. אבל בנולה האחרונה יהיו קרויין חביבין ויקרין דכת' הבן יקר לי אפרים :

חביבין ישר' שניתן להם כלי שבו נברא העולם. ומה הוא כלי זה זו תורה שבה נברא העולם מנין שכך אמרה תורה יוי קנני ראשית דרכו. ראשית דרכו שבריאית עולם קנני קדם מפעליו מאז. קדם מפעלות בראשית. מעולם נסכתי מראש שלא היה העולם. מקדמי ארץ שלא יוסר ארץ עד שלא עשה ארץ בהבינו שמים. כך אמ' חכמי' מ' מאות ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נבא קודם העולם. קודם בריית העולם התורה נגזרה בגני החכמה. דכת' זכר לעולם ברייתו: ר"ץ ל"ג ר"ץ ע"ד דורות שעלו במחשבה ולא נברא קודם העולם. כ"ב דורות מאדם עד משה הרי אלף דור ובה נברא העולם מנין דכת' יוי בחכמה יסד ארץ וגו'. יצפון לישירים תושיה. לכך שנו חכמי' חביבין ישר' שנאמ' להם כל שבו נברא העולם:

הכל צפוי ורשוות נתונה כך אמרו חכמים משעה שחטא אדם צפוי לכו היה מאור החכמה ועכשיו בניו אינם יודע' מה למחר דכת' אל תתהלל ביום מחר וגו'. ועוד בחכמת חכמים אל תצור צורת מחר כי לא תדע מה ילד יום. ומנין שנחסר וצפוי אור חכמה של אדם דכת' ואדם ביקר ולא יבין נמשל כבהמות נדמו. והרשוות נתונה לרגל בני האדם ומ' הוא הרשוות זה רשת ומלכות וכה שטמן בארץ. לאדם דכת' טמיו בארץ חללו: ובטוב העולם נדון בטובו ובחסרו מכלכל את כל העולם כלו. ונותן לחם לכל בשר לצדיק ולרשע בעה"ז דכת' נותן לחם לכל בשר. אבל על פי מעשה. אבל בעה"ב הכל אוכל לפי מעשה צדיק על פי מעשיו. דכת' אוי לרשע רע וגו'. אמרו צדיק כי טוב כי פרי מעלליהם יאכלו:

הוא היה אומ' הכל נתון בערבון ומצודה פרוסה: איר ישמעאל הכל נתון בערבון כל בני אדם מסובין לערב. ומי הוא ערב של אדם. מות. דכת' מי נבר יחיה וגו'. משעה שחטא אדם מות ערב לאדם וכיבשהו וימסרהו לשאול ואין מי שימלט נפשו מיד שאול דכת' אדם שלש ברוחו: ומצודה פרוסה על כל החיים של מצודה של מות. המות שהוא פרוסה לאדם שפתאום ילכד בה דכת' כי גם לא ידע האדם את עתו והחנות פתוחה בסגנון סנקסין וכפרין שנכתבו בהן מעשה בני האדם. בין לטובה בין לרעה בין לזכות בין לחובה. ומנין שנכתבו מעש' בני האדם שכך אמ' הכת' בנהר דינור נגד ונסק וספרין פתיחין אלו מעשים לרעה ולחובה. לטובה ולזכות מנין אז נדברו. ורפנסק כותב זה קטגור של אדם הרשע שכתב שני פינקסו רשת רשעים בכל יום יום בשעת מיתתו חותם בידו דכת' ביד כל אדם יחתום וגו' ככל מקום ומקום שהרשעים עושים בו עבירה בסתר אכני המקום ועצי הקורה צועקים להעיד בהם דכת' כי אבן מקיר תצעק וגו'. זה הוא שאמרו חכמים והחנוני אכ"ך ופינקס כותב והגבאין מחזירין תדיר:

והוא מתאפק בעפר רגליהם כיצד בזמן שת"ח נכנס אצלך ואמ' לך שנה לי פרק אחד אם יש בידך לשנות לו שנה לו ואם לאו פוסט הוא מיד אל ישב לפניך לא על המטה ולא על הכסא ולא על הספסל אלא על הארץ. וכל דבר ודבר שיוצא מפיו קבלודו עליך כאימה ביראה ברדת ובויע ורזי שותה בצמאה את דבריהם:

מה היה תחלתו של ר' עקיבא. אמרו בן מ' שנה הוא ולא היה למד כלום. פעם אחת היה עומד על פי הבאר בלוד ראה את האבן שהיא חקוקה ונתונה על פי הבאר. אמ' מי חקק את האבן הזו אמרו חבל שתדור עליה כל היום. אמרו לו אי אתה קורא אבנים שחקו מים תשמוץ ספיחיה עפר ותקות אנוש האבדת. מיד היה ר' עקיבא דן ק"ז בעצמו אבר דבר רך פוסק את הקשה. דברי תורה שהן קשין כבדול לא כל שכן שיחקקו את לבו של אדם מיד הלך ללמוד תורה. הלך הוא ובנו והלך וישב אצל מלמד תינוקות. א"ל רבי למדני דברי תורה. הוא אחז בראש הלוח ואותו אחז בראש הלוח. כתב לו אלף בית ולמדה. אלף תאו ולמדה. תורת כהנים היה למד והולך עד שלמד כל התורה כולה. כיון שלמד כל התורה כולה הלך וישב לו לפני ר' אליעזר ור' יהושע אמ' להם רבאטי פתחו לי טעם משנה כיון שאמרו לו דבר אחד מן התורה הלך וישב בינו לבין עצמו ואמ' אלף. זו למה נכתבה דבר זה למה נאמר חזר ושאל והחזיר בדברים. ר' שמעון בן אלעזר אומר משלו משל למה עקיבא דומה לסות שהיה מסתת בחרים פעם אחת נמל קרדמו בידו והלך וישב לו הדו היה מנתז ממנו צירוות דקות באו בני אדם וראו אתם ואמרו לו מה הוא זה אמ' להם הריני עוקר ומטילו לתוך הירדן. עוף שהוא עוקר את כל הדר ומטילו לתוך הירדן. אמרו לו אי זה מקומך אלא מקום זה כך עשה להם ר' עקיבא לר' אליעזר ולר' יהושע. א"ל ר' מרפון עקיבא עליך הכתוב אומר מכני נדרות חבש ותעלומה יוציא אור. דברים שהן סתורין מבני אדם הוציאן ר' עקיבא לאורה. ככל יום ויום היה מביא חכליה של קוצים חציה מוכר ומפרנס בה וחציה משתמש לאורה. עמדו עליו שריני אמרו לו עקיבא אבדתנו בעשן א"ל מכור אותה לנו וטול זמן ברכיה ושנה לאור הנר. אמ' להן הרכה סיפוקן שאני מסתפק הימנה. אחד שאני שונה בה. ואחת שאני מרחמם כנגדן. ואחד שאני יכול לישן עתיד ר' עקיבא לחייב כל עניי ישראל בדין אומר' להן מפני מה לא למדתם תורה. אם אומר' מפני שעניים היינו. אומ' להם והלא ר' עקיבא עני ומדולדל היה. אם אומ' מפני שהיו

לרם בנים ובנות ולא זכתו אלא רחל אשת. אמרו בן מ' שנה היה ורועה של בן כלכא שבוע היה. ראתהו בתו שהיה צנוע מכל רועי של בית אביה אמרה ראוי זה שיהא מורה הוראה בישר'. ותיקרא תורה על שמו הלכה ונתקדשה לו בצניעה. כיון שנדלה באו עליה כל גדולים ועשירים ולא היתה מתקדשת להם. אמר לה אביה מפני מה אי את מתקדשת. עמד אביה אימן כל גדולי הדור. אמ' לה התנשאי לכל מי שתדעה. אמרה לו מתקדשת אני לעקיבא רועך כיון שאמרה כך הוציאה מביתו והורידה הנאה מנכסיו. הלכה וישבה אצל אמו של ר' עקיבא והיתה שכרת לחברותיה. חצי שכרה אוכלת ושותה וחצי שכרה משנת לר' עקיבא שהיה למד תורה מפי ר' אליעזר ור' יהושע והיה חגר אחד בשכונתה שהיה מכזה ומכיישה בדברים. אמ' ראי שומה זו שכפרה בכבוד בית אביה. הלכה ונתקדשה לאחר שאין פחות בעולם כמותו ולא עוד אלא שמשלכת שחוק על עצמה ואומרת תורה הוא למד. לאחר כמה שנים בא ר' עקיבא עד שהוא למד כל התורה כולה וכאין לפניו כ"ד אלפים זוגים תלמידים ובא בראשם כנבדיל בראש קדושים כיון שראה אותו חיגר באותו כבוד אמ' תמיה אני אם נושא אותך ר' עקיבא אמרה לו שומה מי שהוא דומה למלאכי השרת כופר בעניה בת עשירים שהיא נשכרת לחברותיה ומשנת לו לבית רבו כשיצאת לקראתו היתה לובשת סמרטוטין אמרו לה חברותיה שאלו לך כלים נאים ולבשי וצאי לקראתו. אמרה להן יודע צדיק נפש ברמתו נפלה על רגליו והיתה מנשקתו והיו תלמידין מטפחין לה בניזפה אמ' להן הניחו לה שרתורה שלי ושלכם שלה היא. נכנס ר' עקיבא לבני ברק והיה מלמד תורה ברבים מתוך הדחק שבע בן כלכא שבוע שנכנס אדם גדול לבני ברק אמ' אלך לפניו ואתיר את נדרי. הלך ועמד לפניו ואמר ר' בת היתה לי ונשאת לרועה אחד שאני מכיר בדברי תורה כלום. והוצאתיה מתוך ביתי והדרתיה הנאה מנכסאי. ועכשיו צר לי עליה ורצוני שתתיר את נדרי. א"ל אילו הייתה יודע שהוא למד פרק אחד כלום הדרתה מנכסך. א"ל ר' אילו למד כרכה אחת לא הידריתיה. א"ל אני הוא עקיבא חתנך נתן לו סימן מיוחד עמד ונפל על פניו וחבקו ונשקו. ואמ' אשריך בתי שאהבת צדיק כזה ונחתל העה"ז והעה"ב וקרא עליה המקרא הזה שקר החן והכל היופי אשה יראת ה' היא תתהלל. מיד נתן לו לר' עקיבא כל נכסיו:

הלל ושמואי קבלו מהם הלל אומ' הוי תלמידיו של אהרן אהוב שלום ורודף שלום. אהוב את הבריות ומקרבן לתורה. מלמד שהיה אהרן מהלך בדרך ופגע בו באדם רע או באדם רשע נותן לו שלום ולאחר כשהיה אותו האיש לילך לעבוד עבודה אמ' הוי לי האיך אשא עיני ואראה את אהרן בושתי הימנו שנתן לי שלום. נמצא אדם שהוא נמנע מלעבוד עבודה. וכן ב' בני אדם שעשו מריבה זה כזה. הלך אהרן וישב אצל אחד מהן אומ' לו בני ראה חבירך מה שהוא עושה היה מטרף על לבו וקורע את בגדיו וחונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה חבירי בושתי הימנו ששני הוא שמרחתי היה יושב אצלו עד ששמסר קנאה מלבו. ואח"כ הולך אל חבירו. אומ' לו בני רואה חבירך מהו עושה היה מטרף על לבו וקורע בגדיו וחונק את עצמו ואומ' היאך אשא עיני ואראה את חבירי בושתי הימנו שאני הוא שמרחתי עליו והוא יושב עד שמסר קנאה מלבו וכשפוגעין זה בזה גופסין וגושקין זה את זה לכך נאמר ויבכו את אהרן שלשים יום כל בית ישראל:

ד"א מפני מה בכו את אהרן כל בית ישר' ומשה לא בכו אלא בני ישראל. מפני שרן דין אמת לאמתו ואהרן מימיו לא אמ' לאיש סרחן ולאשה סרחנית. כמה אלפים היו בישר' שנקראו אהרן אהרן שהוא אומ' אילמלא אהרן לא בא זה לעולם. וי"א מי שהוא רואה את משה שהוא עומד וכוכה והוא לא יבכה. מי שהוא רואה את אליעזר ואת איתמר שני גדולים שהן עומדין וכוכין והוא לא יבכה. באותה ביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן מפני מה מפני שראה את מותו מוצעה בכבוד גדול ומלאכי שרת סובכין אותה. וכי בינו לבין אדם שאל והלא שאל בינו לבין עצמו ושמע המקום לחישתו שני' ומות בדר אשד אתה עולה שמה והאסף אל עמך גם אתה כאשר מת אהרן אחיך בחור הדר ויאסף אל עמיו. הא למדת שביקש משה רבינו מיתה כמיתתו של אהרן ושמע המקום לחישתו:

(פרק ט') יוסי בן יוחנן איש ירושלים אומר יהי ביתך פתוח לרוחה ויהיו עניים בני ביתך. ולמד את בני ביתך ענוה. אל תרבה שיחה עם האשה. יהי ביתך פתוח לרוחה כיצד מלמד שיהא ביתו של אדם פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב כדרך שהיה ביתו של איוב פתוח לצפון ולדרום למזרח ולמערב. ומפני מה עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. אמ' כדי שלא יהיו עניים מצטערין עד שיקיפו את כל הבית כלו. אלא הבא מן הצפון יכנס בדרו לצפון הבא מן הדרום יכנס בדרו לדרום למערב כזאת לפיכך עשה איוב ארבעה פתחים בתוך ביתו. ויהיו עניים בני ביתך. לא בני ביתך ממש. אלא שהיו עניים משיחין מה שאוכלין ושותין בתוך ביתך כשם שהיו אוכלין ושותין ומשיחין בתוך ביתו של איוב וכשפוגעין זה בזה אומ' אחד לחבירו מאין אתה בא. מביתו של איוב. ולאן אתה הולך אל ביתו של איוב. כך וכך

האכילנו איוב וכך וכך השקיני איוב. כך וכך נתן לי איוב. וכשבאת עליו פורענות גדולה אמ' לפניו רבשע ברוך שמך לא הייתי מאכיל רעבים ומשקה צמאים. שנ' אם אכלתי פתי לבדי ולא אכל יתום ממנו. לא הייתי מלביש ערומים שנ' ומגות כבשי אתחמסם. א"ל הקב"ה עד אן לא הגעת לאברהם. אתה יושב ושותק בתוך ביתך ואורחים נכנסים אצלך את שדרכו לאכול חטים האכלתו חטים. את שדרכו לאכול בשר האכלתו בשר. את שדרכו לשתות יין השקייתו יין אבל אברהם לא עשה כן אלא מתכוון ויצא לדרך עד שמוצא את האורחים ומכניסם לתוך ביתו. את שאין דרכו לאכול חטים מאכילו חטים. ואת שאין דרכו לאכול בשר מאכילו בשר. ואת שאין דרכו לשתות יין משקהו יין. ולא עוד אלא בנה בלמורין על הדרכים והניח בן מאכל ומשתה כל הבא נכנס ואכל ושתה וכךך לשם שמים ונעשית לו נחת רוח גדולה כל הבא ושא' למצוי בתוך ביתו של אברהם שנ' ויטע אשל כבאר שבע ויקרא שם בשם ה' אל עולם :

מה היה תחילתו של איוב מלמד שהעיד עליו הקב"ה כעצמו איש תם וישר ירא אלהים וסר מדע. מלמד שבנה סלמורין על הדרכים ועשה להן ד' פתחים כל עובר ושב נכנס אוכל ושותה ומכרך לשם שמים נסתכל בו סמן ונתקנא בו. הלך סמן ואמ' לפני הקב"ה רבשע שמתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב כלבד ואתה העדתה עליו ג' פעמים איש תם וישר ירא אלהים וסר מדע. מעתה תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה סמן סמן מלך אצל איוב עבדי כי אין כמוהו בכל הארץ. אמר לפניו רבשע תן לי רשות עליו ואסיר את לבו ממך. א"ל הקב"ה הנה כל אשר לו בידך. הלך סמן בדמות איוב ושבה צאנו ובקרו וגמלו והכה הרועים והבקרים בא הפליט להגיד לו. אמ' לאיוב הבקר היו חורשות והאתונות רועות על ידיהן. מיד פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח ידו שם ה' מבורך. שוב הלך ומצא בניו ובנותיו אוכלין ושותין יין בבית אחיהן. הבכור רבץ על הדג והפילו עליהם. בא כפליט להגיד לו. אמ' לאיוב בניך ובנותיך אוכלין ושותים יין בבית אחיהם הבכור והנה רוח גדולה וגו' פתח איוב ואמ' ה' נתן וה' לקח ידו שם ה' מבורך. חזר סמן ועמד לפני הקב"ה אמ' לפניו רבשע שמתי בכל העולם כולו ולא מצאתי אדם אוהב לפניך אלא איוב כלבד. א"ל הקב"ה ונתתה עניך כאיוב עבדי. אמ' לפניו רבשע עוד בעד עור מעתה תן לי רשות עליו. א"ל הקב"ה הנה בידך רק את נפשו שמור. אמ' לפניו רבשע משל למח"ד למלך כיו שאמר לעבדו צא ושבדור את החבית ושמור יינה היאך יכול אני לשמור את נפשו. א"ל הקב"ה הכבד אמרתי לך נפשו שמור. מיד ירד סמן בשמחה גדולה והכה אותו בשחין רע לקח לו חרש להתגורר בו. אמרה לו אשתו עודך מחזיק בתומתך. נוף בה ואמ' לה כדבר אחת הנבלות תדברי. כיון שסרה הבית עליו והלך וישב באשפה עד שסרח בשרו עליו. והיה יורדין ממנו תולעים והיו תולעים עושים נקבים נקבים בבשרו עד שעשת תולעים עם חברתה מריבה מה עשה איוב נמל אחת והניחה על חור שלה. ואחת הניחה על חור שלה. אמ' להן בשר שלי הוא ואתם עושים עליו מריבה. מיד כעס עליו לבו. ואמ' לפני הקב"ה רבשע לא יש בינינו מוכיח יסית ידו על שנינו יסר מעלי שבטו ואמתו אל תבעתני היה מודה ומשבח לפני ה' על כל מדותיו ועליו הוא אומר אודך ה' כי אנפת בי ישוב אפך ותנחמני. באותה שעה האמינו כל באי העולם שאין כמותו בכל הארץ. א"ל הקב"ה לסמן. סמן סמן. לא כך אמרת תן לי רשות ואסיר את לבו מיד גער בו ה' גערה גדולה שנ' ויאמר ה' אל השמן גער ה' כך השמן. נוף בו והשליכו מן השמים שנ' אכן כאדם תמותון וכאחד השרים תפולו. זה סמן שהפילו הקב"ה מן השמים. באותה שעה כנס ה' כל מלאכי השרת ואמ' להם ראייתם כמה נגעים וכמה מכות הבאתי על איוב ולא חטא אפי' בפיו ולא הסיר את לבו ממני עמדו ובקש רחמים כרי שיתרפא ממכתו מיד עמדו וקשרו תפלה לפני ה' בעד איוב מיד חמל עליו הקב"ה ורפא אותו ממכתו לאחר י"ב חדש ונתן לו רפואה שכך אמרו חכמי מכת מצרים י"ב חדש מכת איוב י"ב חדש. רשעים בניהם י"ב חדש שנ' והיה מדי חדש בחדשו ומדי שבת בשבתו וגו' והוסיף לו ה' ברכה כפלים שנ' וה' כרך את אחרית איוב מראשיתו והי' לו י"ג אלף צאן ושישת אלפים גמלים ואלף צמר בקר ואלף אתונות והי' לו שבעה בנים ושלוש בנות ויקרא שם האחת ימימה. ושם השנית קציעה ושם השלישית קרן הפוך. ולמד את בני ביתך כיצד כיוון בזמן שאדם ענותן בני ביתו ענותין. הלך למדינת הים אמ' מודה אני לך ה' אלהי שאשתי ובני אין עושין מריבה עם אחרים לבו אינו מתפחד עליו. ורעתו מתישבת עליו עד שעה שהוא חוזר. ובזמן שאדם ענותן ובני ביתו קסרנין הלך למדינת הים. אמ' לפניו רבשע יהי רצון מלפניך שאשתי ובני אל יעשו מריבה עם אחרים וגו'. אל תרבה שיחה עם האשה ואינו צריך לומר עם האשה אחרת אלא אפילו עם אשתו שלו. מכאן אמרו כל המרבה שיחה עם האשה גורם רעה לעצמו וביטל מדברי תורה ולבסוף יורש ניהם: דא אל תרבה שיחה עם האשה כיצד נכנס אדם לביהמ"ד ולא נהגו בו כבוד או שארע עם חבירו אל ילך ויאמר לאשתו כך וכך ערערתני עם חבירי כך אמר לי וכך אמרתי לו מפני שהוא מבוז את עצמו ומבוז את אשתו ומבוז את חבירו. הא כיצד אשתו שהיא נוהגת בו כבוד עומדת

הוספה ב לנוסחא א

לפניו ומשמשתו. וכיון ששח לה כל אותן הדברים עומדת מלפניו ומשחקת עליו. וכיון ששמע חבירו
אוי לי שכל הדברים שביני לבניו הלך והשיח לאשתו ונמצא אדם שהוא מכזה עצמו ומכזה אשתו.
שמעון הצדיק היה משרי כנסת גדולה הוא היה אומ' על ג' דברים העולם עומד על התורה
ועל העבודה ועל נמילות חסדים. על התורה כיצד דרי וזא אומ' כי חפץ חפצתי ולא זבח ודעת אלהים
מעולות מכן לאהבה שהוא חביבה מוכחים מפני שכל העולם כלה כליל לאשים שנ' והקמיד דהן את הכל
המזבחה וגו'. על העבודה כיצד אמרו כל זמן שעבודת בית המקדש קיימת עולם מתברך על יושביו וגשמים
יורדין בזמן שנ' לאהבה את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבכם ובכל נפשכם ונתתי מטר ארצכם בעת וגו'
ובזמן שאין עבודת בית המקדש קיימת אין העולם מתברך על יושביו ואין הגשמים יורדין בזמן שנ' השמרות
לכם פן יסתה לבכם וגו'.

על נמילות חסדים כיצד דרי הוא אומ' כי חפץ חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות העולם
לא נברא מתחילתו אלא נמילות חסדים שנ' כי אמרתי עולם חסד יבנה שמים תכין אמנתך ברוך
אמרו פעם אחת היה ריב' מהלך בירושלם והיה ר' יהושע מהלך אחריי וראה בית המקדש שהוא הרי
אמ' או לנו על בידמ'ק שהוא חרב. מקום שמתכפרין בו עונותינו. אמ' לו בני אל ירע לך שרירי יש לנו כס
אחת שהוא כמותו ואי זה זה נמילות חסדים. לכך נאמר כי חסד חפצתי ולא זבח ודעת אלהים מעולות
וכשבא אספינוס להתריב את ירושלם היו ישר' שרוין נגד חומותיה של ירושלם. אמ' להן שומעין ודק
מפני מה אתם מתרבים את העיר הזאת ואתם שורפין את הבית הזה באש. וכי מה אני מבקש מכם
אין אני מבקש מכם אלא שתשגרו לי קשת אחת או חץ אחד. מיכן ואילך אמרו לו כשם שיצאנו על
הראשונים שלפניך והרגנום. כך נצא עליך ונהרגך. קמולין של אספינוס שרוין נגד חומותיה של ירושלם
וכל דבר דובר שהיו שומעין היו כותבין באגרות ומורין בראש החצים שריב' מואהבי קצר. וכיון ש
ריב' ב' וג' פעמים ולא קבלו היבנו שלה וברא לתלמידיו. ר' אליעזר ור' יהושע אמר להם בני עמך
והוציאנו מיכן. עשו לו ארון וישב בתוכו. ר' אליעזר אחז בראשו. ור' יהושע אחז ברגליו והיו מליכין
אותו עם שקיעת החמה עד שהגיעו שערי ירוש'. כיון שהגיעו אצל שערי ירוש' עמדו השוערים ואמרו
להן מרו זה. אמרו להם כת. אמרו להם וכי אי אתם יודעים שאין מליכין את המת בירוש' כל עקר. אמרו
להם אי מת זה הוציאורו. היו מליכין אות עם שקיעת החמה עד שהגיעו והוציאוהו אצל אספינוס. כן
שהגיעו אצל אספינוס פתחו ארון ועמד לפניו. אמ' לו אתה יוחנן בן זכאי. אל חין. אמ' שאל מה אתה
לך. אל אין אני מבקש ממך כלום אלא שתתן את יבנה לי ואשנה בה לתלמידי חכמי. ואקבע בה
תפלין. ואעשה בה כל מצות. אל לך כל דבר שאתה רוצה לעשות עשה. אל הכי אתה עומד במלכות
שכך מסרו לנו הראשונים שאין הבית הזה נמסר ביד הריוט אלא ביד מלך שנ' ונקם סבכי היער בברזל
והלכנו בארדי יפול. אמרו היו ב' ג' ימים עד שבאת לו אגרת מרומי שמת קיסר וגזרו עליו ועמד במלכות
הביא לו קשת של זורין ותופפה נגד חומות ירוש' וכל דבר דובר היו מליכין בה על גב החומה עד שפרצו
בה פרצה הביאו לו נסרין של ארז ונתנו לתוך קשת של זורין. הביאו לו ראש החזיר ונתנו לתוך הקשת
של זורין והשליכו על גבי החומה שעל גבי המזבח באותה שעה נלכדה ירושלם. והיה ריב' יושב ומצפה
שנ' ויבא והנה עלי יושב וגו'. וכיון ששמע ריב' שחרבה קרע בגדיו הוא ותלמידיו. והיו בוכין וצועקין
וסופדין ואומרין פתח לבנון דלתך ותאכל אש בארזך. מהו פתח לבנון דלתך מלמד שכל מ' שנה היו
נועלין דלתות היכל ערבית ומשכימין ומציאין אותן כשהן פתוחות מאיליהן. אל ריב' היכל היכל את
תבהל עצמך כבר נגזר עליך שתמסר ביד אומות העולם.

דיא פתח לבנון דלתך. זה ביהמ'ק. ותאכל אש בארזך. אלו כהנים שהיו שם שהיו נוטלין
מפתחותיהן וזורקין אותן כלפי מעלה ואומרי לפניו רבשע' אי לך מפתחותך שסמרת לנו הואיל ולא היינו
גזברי נאמנים לפניך לעשות במלאכת המלך ולאכל משלח המלך. אכרם ויצחק ויעקב ושנים עשר שבטים
בוכים וצועקים וסופדים ואומרים הליל בראש כי נפל ארז אשר אבירים שודרו הלילו אלוני בשן כי ידה
יער הבציר. הליל ברוש כי נפל ארז זה ביהמ'ק. הלילו אלוני בשן זה משה ארזן ומרים. כי ידה יער הבציר
זה בית קדש הקדשים. קול יללת הרעים כי שגנה אדרתם זה דוד ושלמה בנו. קול שאגת כפירים כי
שדר נאון הירדן זה אליהו ואלישע. באותה שעה אמר לו ריב' אספינוס המלך אל תזוח דעתך ארי קטילא
קטלת. עמא קטילא קטלת. היכלא קליא קלת. אילמלא אין רצונו של הבה' להחריב את ביתו ולגלות
בניו אין כל בריה יכולה לעשות כך.

בשלושה דברים שינה הקב"ה את בני אדם זה מזה בקול. כמוראה פנים. וכדעת. בקול כיצד
אילמלא לא שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה כבר היתה זנות מרובה בעולם. כיון שאדם יוצא מביתו
אחר בא וכובש את אשתו בתוך ביתו לפיכך שינה הקב"ה קולות בני אדם זה מזה. קולו של זה אינו

דומה לקולו של זה. וקולו של זה אינו דומה לקולו של זה: במראה פנים כיצד שאילמלא לא שינה הב' בני ברמה חיה ועוף זה מזה שהאשה מכרת פני בהמה ובהמה מכרת פני בעלה. בדעת כיצד שאילמלא לא שינה הקב"ה דעת בני אדם זה מזה. דעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ודעתו של זה אינה דומה לדעתו של זה. ונשמות חכמים ננוזין ולא נשמתו של משה לברו אלא נשמות כל הצדיקים כולן ננוזות תחת כסא הכבוד שנ' והיתה נפש אדוני צרורה בצרור החיים את ה' אלהיך וגו'. אף של רשעים כך. ת"ל ואת נפש אויבך יקלענה בתוך קף הקלע. משל למה"ד לאחד שנמל את האבן ונתנה לתוך קף הקלע. אע"פ שהופכה ממקום למקום אינה יודעת על מי שתסמוך כך נשמתן של רשעי' וזממות והולכות ושומטות בעולם ואינן יודעות על מי נסמכו:

ר' דוסא בן הרבנים אומר שנת שחרית ויין צהרים ושיחת ילדים וישיבת כנסיות של עמי הארץ מוציאין את האדם מן העולם. שנת שחרית כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לישן עד שתעבור עליו זמן ק"ש ונמצא בטל מדברי תורה שנ' הדלת תסוב על צידה ועצל על ממתו:

ב) ויין צהרים כיצד מלמד שלא יתכוין אדם לשנות יין בצהרים כדי שנמצא בטל מד' שנ' אי לך ארץ שמלכך נער ושרך וגו' אשריך ארץ שמלכך בן חורין ושרך בעת יאכלו. אי זה היא עת הוי' אומ' לעתיד לבוא שנ' אני ה' בעתה אחישנה. ואומ' כעת יאמר ליעקב ולישר' וגו'. כך אומ' הקב"ה לבלעם הרשע כעת ולא בעת. כעת שאתה עתיד עומד זה. ולא כעת שאני עתיד לעשות גאולה לישר' לעתיד לבוא:

ג) שיחת ילדים כיצד מלמד שלא יתכוין להיות אדם יושב ושותה בתוך ביתו ומשיח עם בניו ועם בני ביתו כדי שנמצא בטל מר' שנ' לא ימוש ספר התורה הזה מפיך והגית בו וגו':

ד) ישיבת כנסיות של עמי הארץ. כיצד מלמד שלא יתכוין אדם להיות עם יושבי קרנות בשוק שכל זמן שאדם עושה בן בטל מדברי תורה שנ' אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים וכדרך חמאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב:

אלישע בן אבויה אומר אדם שיש בו מעשים טובים ולמד תורה למה"ד לבנאי שכנה לבנים מלמטה ואח"כ אכנים שאם באין מים קימעה ועומדין בצרו נמוך והלך לו:

ר' יהושע אומר עין הרע ויצר הרע ושנאת חנם מוציאין את האדם מן העולם:

עין רעה כיצד מלמד שבשארם רואה את ביתו כך יהי' אדם. רואה את ביתו של חבירו. וכשם שאין רוצה להוציא שם רע על אשתו ועל בניו כך יהי' אדם רוצה שלא להוציא שם רע על אשתו ועל בניו של חבירו:

עין רעה כיצד שלא תהא עינו של אדם צרה במשנתו. ומעשה באדם אחד שהיתה עינו צרה במשנתו נתקצרו ימיו נפטר והלך לו:

יצר רע כיצד אמרו י"ג שנה גדול יצר רע מיצר טוב ממעי אמו של אדם היה גדול ובא עמו. התחיל מחלל שבתות ואינו ממחה בידו הורג נפשות ואינו ממחה בידו. ילך לדבר עבירה ולא ימחא בידו לאחר י"ג שנה נולד לו יצר טוב. שמחלל שבתות אומ' לו רקה דבת' אומ' מחלליה מות יומת: הורג נפשות אומ' לו רקה דבת' אומ' שופך דם האדם באדם דמו ישפך. הלך לדבר זמה אומ' לו רקה דבת' אומ' מות יומת הנואף והנואפת: יהי רצון מלפניך ה' אלהי ששמת חלקי מיושבי בתי כנסיות ובתי מדרשות ולא שמת חלקי מיושבי קרנות. אמן נ"ס:

סליק פרקא

הוספה ג והוא לנוסחא ב

ונכללו בה :

- (א) חילופי נוסחאות מכתב יד פארמא שהעריכו עבורי החכם הנפלא והמלומד המפורסם ה"פ. פירדא נר' סוכן בית אוצר הספרים שם.
- (ב) לקוטים מכ"י שונים לקדמונים שהביאו נוסחא זו אשר לא העידותי עליהם בפנים.
- (ג) תיקונים והשגטות אל ההערות.
- (ד) תיקוני מעיות שנפלו בדפוס.

פרק א (דף א' ע"א שורה ט') צ"ל שמות כ"ד מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ט"ו) בכ"י פארמא כיון משה נתקדש וכו' : (שורה כ') בכ"י מלת ושנה ליתא : (אל השורות כ' כ"א כ"ב) בכ"י ו"א מר ר' יוסי זו היא המהרה הנוהגת בדורות מכאן אמרו וכו' משתה כל ז' : (שורה כ"ד) צ"ל שם מ"ז י"ג (במקום י"ז) : (שורה ל"א) צ"ל במדבר י"ט מ"ז (במקום מ"ז) : (שורה ל"ב) צ"ל בראשית ג' י' (במקום י"א) : (בהערות שם אות ז' וחי') ע' סדר עולם ס"ז וספרי במדבר ס"ז מ"ד ויוצא משם בבדור שנוסחת כ"ה היא העיקרית. אבל העירני הרב מהר"א עפשטיין נר' שבכ"י שלו מהסדר עולם הנוסחא : בשנים בניסן שרף אלעזר את הפרה וסחר את כל ישראל. שנו רבותינו ב"ד בו שחטו ישראל את פסחיהם ויום השבת היה ע"כ : (באות י"ב) צ"ל ובג"ש (במקום ובג"ש) : (ע"ב שורה ה') המלות ג' דברים בכ"י ליתא : (שורה י"א) בכ"י אשר לו אבל לא : (דף ב' ע"א שורה ו') בכ"י בכתובין : (שורה י"ח) צ"ל (אדון) אב : (לשורות כ"א וכ"ב) בכ"י למשה רבי צוה לא צוה אותי דברים ק"ו מה אם משה וכו' : (שורה כ"ה) במלות ועשו סיג לתורה מתחיל פרק חדש בכ"י : (שורה כ"ה) בכ"י שכן (שכך) מצינו וכו' : (שורה ל"ה) המלות עשה ה' ליתא בכ"י : (ע"ב שורה ג') בכ"י הרי לכך וכו' : (שורה ו') צ"ל דברים כ"ט כ"ד (במקום כ"ג) : (שורה י"ז) בכ"י בינו ובין (לבין) : (אל שורות י"ח י"ט וכ') בכ"י ואומר לחוה שאם יודע שהוא שומעת לי שהנשים נשמעות לכל אדם :

(דף ג' ע"א שורה י"ט) בכ"י אם היו וכו' : (שורה כ"ג) בכ"י ש נא מר אל תבואני וכו' : (ע"ב שורות ז' וחי') בכ"י מ"ית ומחיה (להמית ולהחיות) : (שורה כ"ב) בכ"י לכרוא אחרת (לבראות) : (שורה ל"ג) בכ"י כל הדורות (הבריות). ע' פדרא סוף פרק י"ג אבל בכ"ז נ"ל שהנוסחא הבריות היא העיקרית ור"ל שהאכילו גם לכל בהמה חיה ועוף כדי שימותו גם הם ועלה וכו' וע' ב"ר פ"ט מ"ד ובג"ש : (דף ד' ע"א) בכ"י שלי נתון בידך : (שורה י"ג) בכ"י שיש לו (אצל) : (שורה י"ד) בכ"י נתון בידך (לך) : (שורה ט"ז) בכ"י מבקש לישא לו אשה אחרת : (שורה י"ז) בכ"י ופתחה את החבית : (ע"ב שורה ד') בכ"י אדם הראשון : (שורה י"ג) בכ"י ב"א דנו (נידון) : (שורה י"ד) צ"ל שם כ"ד (במקום כ"ו) : (להערות אות ג') וע"ע החלוץ ח"י צד נ"ז השערה בפירוש מלת שואלת חומץ :

פרק ב (דף ה' ע"א שורה ב') בכ"י ובין עצמו ואומר ומה : (ע"ב שורה א') בכ"י ונמצאו כל ישראל : (שורה ב') בכ"י הוסף יום אחד משלו : (שורה י"ט) בכ"י משלו משל למחז' : (דף ו' ע"א) צ"ל שמות כ"ב (במקום י"ב) :

פרק ג' (דף ו' ע"ב שורה א') בכ"י מנין שעשת (שעשתה) : (שורה ג') צ"ל ויקרא י"ח (י"ז) : (שורה ד') בכ"י לא תקרב (תקרב) : (שורה כ"א) בכ"י חכמים ונביאים (ותלמידים) : (שורה כ"ד) בכ"י נדה עמו בבית (נדה בבית עמו) : (שורה כ"ו) בכ"י מעושרין (מעושרות) : (דף ז' ע"א) בכ"י ימחה בידיו (ממחה) : (שורה ח') בכ"י בשביל שתימה (שתנוח) וכן בשורה י"ג : (שורה י"ט) בכ"י ולא תכנס בדרך (במכר) : (שורה כ"ב) בכ"י במוח אני אע"פ (לפי) : (שורה כ"ז) בכ"י לדבריהם (את דבריהם) :

פרק ד' (שם ע"ב שורה כ"ו) בכ"י משלו משל :

(דף ח' ע"א בהערות אות ב') צ"ל כענין ששנינו (במקום כעין). ובפירוש ר"י ב"ר שלמה למשנה זו בית שמאי אומרים אין טלמדין אלא לתלמיד הגון וכו' לפי שאינכם יודעים איזה יוכשר הזה או הוזה משל למחז' לאשה שמושבת ביצים תחת התרנגולים מתוך הרבה היא מוציאה מעט מתוך מעט וכו' : (שם ע"ב שורה ו') בכ"י סופו קוברה (לקברה) : (שורה י"ב) בכ"י סופו ליצרך (וסופו) : (שורה י"ג) בכ"י

הזורק את מעותיו והמורק את פתו: (שורה י"ד) בכ"פ והמקרקע את (והקורע): (שורה ט"ז) בכ"פ ש היום יצרו אומר לו (שהיום אומר לו יצרו):

(דף ט' שורה ה') בכ"פ וברעימה (ובנעימה): (שם בהערות אות ט') מצאתי דברים אלו בהמעשה תורה שבחמחזור ויטרי כ"י שבאקספאד ומסיים שם (קל"ו ע"ב) אם אין הרחמים אין העולם עומד אם לא נתנה לנו תורה מהיכן אנו חיינ' ע"כ:

פרק ה' (שם ע"ב שורה י"ז) בכ"פ חמת אפו (חמה): (שורה י"ח) בכ"פ גלתה הארץ (גלת): (שורה כ"א) בכ"פ שכל זמן וכו' קיימת (קיים): (שורה ל') צ"ל שם ב' מ"ז (במקום ט"ז): (שורה ל"ב) בכ"פ אלא מפני שדורכים שם וכו'. וצ"ל אחר המקרא דזרעם הרבה והביא מעט שם א' ו': (שורה ל"ג) בכ"פ משכמלו נסכים (הנסכים): (שורה ל"ד) בכ"פ והמשתכר ישת"ר (משתכר): (שורה ל"ז) בכ"פ ממכללא (ממכלה): (בהערות אות ד') עלי להעיד עוד כי בכ"ר ככאן הוא סיום פרק ד' ופרק ה' מתחיל בהמלות ועל העבודה וכו' וכן הוא ג"כ בכ"פ. ואנכי פסקתי הפרקים בפנים לפי מבע הענינים וכמו שיוצא ג"כ ע"י ההערכה עם נוסחא א' (אות י') ע"ע בתנחומא דרצאות הרב מרדכי בוכער ובהערות שם אות ע"ד ובנ"ש. ואין ספק שהנוסחא כזו היא ישרה יותר ויש לתקן כל הנוסחאות האחרות על פיה:

פרק ו' (דף י' ע"א שורה ח') בכ"פ שברו ממני (ממנו): (שורה י"ד) בכ"פ על כל דבר: (שורה ט"ז) בכ"פ כשרים היו כותבים: (שורה ט"ז) בכ"פ וכו' רכים איתם (וקושרים): (שורה כ"א) בכ"פ אמרו לו לא נפתח (אמרו להם השוערים לא נפתח): (שורה כ"ה) בכ"פ א"ל הגיעתני (הגיעתני): (שם בהערות אות ט"ז) ע"ע מדרש משלי פמ"ו מעשה היה באספסינוס קיסר שואל אני ממך וכו' ואעשה ציצית וכו' ואין ספק שיש לתקן הנוסחא שם ע"פ הדברים כזו:

פרק ז' (דף י"ב ע"ב שורה ב') בכ"פ הסיקרון (הסיקרון): (שורה כ"ז) בכ"פ לקיים עליו: (שורה כ"ז) בכ"פ כמין גדפנה (גרפנה): (שורה ל"א) בכ"פ כן קדמני (כאן): (דף י"א ע"א שורה י') בכ"פ נקטא בדרורי (בדרור): (שורה י"ב) בכ"פ דיפלו (דיפלי): (שורה י"ג) בכ"פ אוכל בפניו ונכנס עד: (שורה ט"ז) בכ"פ שתי לשרין (תרין): (שורה י"ח) אמר ר"א בר' יוסי: (שורה כ') בכ"פ דהוה שהא (שהה): (שורה כ"א) בכ"פ פרח נפשיה (פרחיה): (שורה כ"ג) בכ"פ היה ר"י בן זכאי. (שם) כדרך של בעלי (שנאמר בעלי): (שורה כ"ז) בכ"פ שקיים את המצוה מראש (המצות בראש): (שורה ל"ב) בכ"פ נועלין את הדלתות מבערב: (שורה ל"ד) בכ"פ המפתחות שמסרת לנו (שנתת לנו):

פרק ח' (שם ע"ב שורה ו') ונמצאו דברי תורה (לדברי): (שורה ט') בכ"פ חביבים הם: (שורה י"א) בכ"פ שגמילות חסד שהיא מלאה (שג"ח מלאה): (שורה ט"ז) בכ"פ או לנו שאי בדנו (שאבר): (שורה י"ז) בכ"פ א"ל מה היא (הוא): (שורה י"ח) בכ"פ ועבר המת הזה הכלה לפיהם אם יש והמת לפניו או הכלה): (שורה כ"א) בכ"פ עם הכלה הזו: (שורה כ"ד) בכ"פ שקורין לגדלת בנותה (לגדלייתא בנייתא): (שורה כ"ז) בכ"פ כשברא המקום (הקביה): (שורה כ"ז) בכ"פ איזהו ספר (איזה ספר): (שורה כ"ח) בכ"פ כשברא המקום את ארצה: (שורה כ"ט) בכ"פ בריית של (ברית): (דף י"ב ע"א שורה ב') בכ"פ אתה דורש ואין אתה דורש מה למעלה וכו' (ויש לתקן עפ"י):

פרק ט' (שם ע"ב שורה כ"ה) בכ"פ נבראת מן האיש (העצם): (שם בהערות ד') נראה לי כעת שנוסחת כזה היא העיקרית וכן הוא בכ"פ ויש להציג אותה בפנים:

(דף י"ב ע"א בהערות שם אות י"ד) מכאן עד סוף פרק י"ג בהכ"י חסר בכ"פ:

פרק י' (שם ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם מ"ב י"ח (במקום מ"ח):

פרק י"א (דף י"ד ע"ב שורה כ"א) צ"ל שם שם ל"ג:

פרק י"ג (דף ט"ז ע"ב בהערות אות ג') ע"ע מדרש משלי סוף פרשה כ"ד כעין זה: (שם אות י"א) צ"ל בכ"ה ומדקן (במקום ומדבקן). ונ"ל שהנוסחא ומדבקן היא העיקרית וענינה כמו חזון מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים וע"ע ערוך ערך חז"ב:

(דף י"ז ע"א שורה ה') צ"ל שם ק"ט קכ"ח (במקום ק"ח):

פרק י"ד (שורה ו') יוסי בן יוחנן בכ"פ (יוסף): (שורה י"ז) בנדי בוד (שקין וע' אות ד' שם): (שורה כ"א) בכ"פ יתחמם אינו אומר כן אלא מנז כבשי יתחמם ממלתין: (שורה כ"ה) בכ"פ אלא שכל מי שהוא ענו: (שורה ל') בכ"פ וכל מי שאשתו קופדנית יוצא למקום חרד (קפדנית יוצא למקום קטטה): (שם ע"ב שורה ב') שאשתו קופדנית (קפדנית): (שורה ג') זעפתו וסלקתו בנזיפה: (שורה ד') בכ"פ שאשתו ענותנית (ענוה): (שורה ה') בכ"פ לית כעו (למצעו):

(שורה ז') בכ"פ ברך עליהן (מברך עליהן): (שורה ט"ו) צ"ל בין שומאה וכו' (במקום כ"ן): (שורה י"ז) בכ"פ פרוסה לעני המקום מכ"א (לעני לפני המקום):

פרק ט"ז (אל השלש השורות הראשונות של הפרק) בכ"פ אל תרכה ישיחה עם האשה משל אדם הולך לביהמ"ד והושיבוהו ראש בביהמ"ד והושיבוהו ראש בבית המשתה שלא ילך לו לתוך ביתו להיות משתבח ואומר אני הייתי ראש בביהמ"ד אני הייתי ראש בבית המשתה אם היה חכם נמצא במל מחכמתו פועל נמצא במל מפועלו בן תורה נמצא במל מתלמודו וכו'. וע"ש בהערות אות ב': (שם י"ח ע"א שורה כ"ג) בכ"פ מי גרם לו ש ת ב ו א (שיבוא): (בהערות אות ב') בענין בן תורה הוא כמו התואר בר אורין בתלמוד: (אות י"ד) בפירוש ר"י בר"ש לאבות למשנה אבות פ"א מ"ה באבות דר"ג שכן מצינו באשת שמשון מי גרם לו וכו':

פרק ט"ז (שם שורה כ"ה) בכ"פ ר' יהושע בן פרחיה וניתאי הארכלי קבלו מהם יהושע בן פרחיה אומר (ויש לתקן כן בפנים): (י"ח ע"ב שורה ב') בכ"פ מעל אהלי האנשים הרשעים (ויש לתקן עפ"י בפנים): (שורה ג' וד') בכ"פ ר"ש אומר אף הנגעים אינן באין (אין הנגעים באים):

פרק י"ז (דף י"ט ע"א אל השורות ט"ז וט"ז) בכ"פ בעשרים ושבע אלף שבע שרים וחמשה סטגו של יהויכין וכו': (שורה ל') יש לתקן מלכי גוים כלם שכבו: (שם ע"ב שורה ה') צ"ל מלכים כ' כ"ה כ"ח: (שורה י') צ"ל שם שם כ"ט: (שורה י"ד) צ"ל שם שם ל': (שורה י"ב) בכ"פ של ריוח (סלרין וע' בהערה שם):

פרק י"ח (דף כ' ע"א אל השורות י"ז ח' וט') בכ"פ הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו בהלכות ישמיענו הלכות שמעו ממנו הלכות דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו במדרש שמעו ממנו מדרש דבר שנחלוהו באגדות ישמיענו אגדות שמעו ממנו אגדות נמצא זה הלמד מרב אחד דבר שנחלוהו וכו' כדלעיל דבר שנחלוהו במדרש ישמיענו מדרש וכו' כדלעיל הלמד מרבנות הרבה וכו' (כפנים) דבר שנחלוהו אגדות ישמיענו אגדות שמעו ממנו הלכות נמצא זה לא שומעו בכל מקום ע"כ: (שורה כ"ה) בכ"פ אלא לך אצל רב אחר: (שם ע"ב שורה ז') צ"ל ומגלה (במקום ומגלה): (שורה י"ג) בכ"פ אם יש שם בכ"פ ליראי ה' (יראי):

פרק י"ט (שם שורה כ"ט) בכ"פ חמה אינו קנויה הלך לו אצל אביו ואמר לו שטא וכו': (שורה ל"ב) בכ"פ ואמר לו ולי: (שורה ל"ג) בכ"פ ומציא לי (ומצאני): (שם בכ"פ מה הייתה אומר עלי (מה אמרת עלי):

(דף כ"א ע"ב שורה י"ג) בכ"פ מעשה באשה אחת שהיתה נאה באשקלון: (שורה כ"ב) בכ"פ הייתם אומרים עלי כשהגבהתי את כלי וכשחלצתי את תפילין מה הייתם אומרים עלי אמרו לו: (שם ע"ב שורה ג') בכ"פ ונעלתי את הדלת: (שורה ז') בכ"פ עד שאדבר לה (עמה): פרק כ' (שם שורה ט"ז וי"ז) בכ"פ לחקור את העדות והיו זהיר וכו' השומעים שלא מתוך דברין ישמעו וישקרו:

(דף כ"ב ע"א שורה א') בכ"פ וכן אתה מוצא: (שורה ו') בכ"פ משנכנסתי (כשנכנסתי): (שורה ז') בכ"פ אם יורד (אני): (שורה ח') בכ"פ בקק כיות (בקבקות): (שורה י"א) בכ"פ ומשנכנס (וכשנכנס): (שורה י"ד) בכ"פ שני בעלי הדין: (שורה ט"ו) צ"ל יהיו בעיניך (במקום יהיה): (שורה י"ח) בכ"פ ואחד שאינו כשר (לא היה כשר):

פרק כ"א (שם ע"ב שורה ל') בכ"פ היה במל ביום הראשון וביום השלישי ואין לו מה יאכל: (דף כ"ג ע"א שורה ג') בכ"פ שכל הגזל חבירו (את חבירו): (שורה י"א) בכ"פ שכן משל ההקדש (מן ההקדש):

(לכל פרק זה) ר' ישראל בפירושו לאבות בשפת ערבית בכ"י מביא במשנה זאת (פ"א מ"א) כמה דברים שנראה שהם לקוחים מפרק זה וז"ל שכשם שנצטוו ישראל על השבת כך נצטוו על המלאכה שנאמר ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך (סיום המאמר ליתא שם) גדולה מלאכה שלא שרתה שכינה בישראל עד שעשו מלאכה שנאמר וירא משה את המלאכה והנה עשו אותה כאשר צוה ה' את משה כן עשו ויברך אותם משה . . . גדולה מלאכה שהנחל מחבירו וזוה כרומה ויליכנו אחריו אפילו למדי והפועל עמו אוכל ואפילו בכתבת. גדולה מלאכה שכל הגנה מן ההקדש שוה פרוטה מעל והפועלין שעשו מלאכת ההקדש נוטלין שכון מתרומת הלשכה וכל שאינו עוסק במלאכה הכל משיחין עליו מנין הוא אוכל מנין הוא שותה ע"כ. ותחילת דברים אלו הובאו גם בפירוש נכדו לאבות ר"י בר שלמה וז"ל ואמרו גדולה מלאכה שכשם שנצטוו ישראל על השבת וכו' ששת תעבוד ע"כ.

פרק כ"ב (שם ע"ב שורה ט"ו) בכ"פ ר' יוסי אומר ירד למטה עלה למעלה ירד למטה
אם השפיל (ירד למעלה עלה למטה אם): (שורה כ"ד) בכ"פ יהושע היה הקטן (קטן): (שורה כ"ו) בכ"פ
היה הקטן (קטן): (שם) קוברת לבעליה (את בעליה): (שורה ל"א) בכ"פ לאבול חיי העולם הזה
(לחיי העוה"ב): (שם) בכ"פ זה רשע וכו': (בהערות שם אות ה') ע"ע מנן אבות למשנה זו ונראה לי להגיה
עפ"ז בספנים (שורה י"ט וכו') או לה לרבנות וכו' (במקום אלא שהרבנות):
(דף כ"ד ע"א שורה ח') בכ"פ מתחיל כאן (אצל המלות ואל תתורע לרשות) פרק כ"ד ובכ"י
רומי פרק כ"ג ואנכי סדרתי הרברים ע"פ טבע הענינים וכפי שיוצא ג"כ מסדר נוסחא א': (שורה כ"י) צ"ל
וילמדו מעשיהם (במקום ממעשיהם): (שם) בכ"פ ד"א אלו המים הרעים שלא תחובו
לגלות לאיבוד קשה (ו"א המים הרעים לגלות לאיבוד קשה): (שורה כ"ב) בכ"פ יצא מנחם
ונכנס שמי' (הלל):

פרק כ"ג (שם שורה כ"ט) בכ"פ בשעה ש באו (כשכאנו): (ע"ב שורה ה') צ"ל כמדבר כ"ב מ"ז וי"ז:
פרק כ"ד (שם שורה כ"ה) דבר אחר אוהב שלום יש להשיג המלות דבר אחר בין שני סוגרים
כי לא בא שום פירוש לפניו:

(דף כ"ה ע"א שורה י"ב) בכ"פ איזהו בכורו של עולם (וכבורו של עולם): (שורה כ"א) בכ"פ
ומשפרן (ומפשרן): (שורה כ"א) דבר אחר הוי כתלמידיו של אהרן. יש להכניס המלות דבר אחר בין
שני סוגרים כי לא נמצא שום פירוש לפניו: (בהערות שם אות י') ע"ע ברכות י"א ע"א. וע"ע ספרי במדבר
פסוקא מ"ב ובמ"ע שם אות כ"ג אבל ע"ע ילקוט תורה רמז תשי"א וילקוט נביאים רמז שצ"ד. וע"ע בספרי
של הרב באכער על אגרת התנאים ח"א דף נ"ז ובהערות שם: (שם ע"ב שורה א') בכ"פ את חבירך (רעך):
(שורה ד') בכ"פ והולך לו אצל אחר חבירו: (שורה כ') בכ"פ בזכות אהרן והיה קורא שמו אהרן:

פרק כ"ה (דף כ"ו ע"א שורה י') בכ"פ מה ת"ל אלא (מה ת"ל ויראו אלא): (שורה כ"ב) בכ"פ לא
היה יוכל (לא היית יכול): (שורה כ"ד) בכ"פ את נשכתי: (שורה ל') אחר מלת בזקים יש להוסיף עוד
מלת [וגו']: (שורה ל"א) צ"ל תהלים קמ"ט ה'—מ' (במקום ח'): (שורה ל"ד) בכ"פ בנחלת בני ראובן:
(שם ע"ב שורה ח') צ"ל תהלים י"ח ח' (במקום ה'): (שורה ט') צ"ל שמות י"ד מ"ז (במקום ט"ז): (שורה י"ד)
בכ"פ שמי' עומד (שהוא עומד): (שורה כ"ג) בכ"פ ריש בן יוסף (יוס'): (שורה כ"ה) בכ"פ עומד

פרק כ"ו (שם שורה כ"ו) בכ"פ חייב הוא אדם וכו' את חבירו וחלק לו בכור הרי (חייב אדם
וכו' לחלוק לו בכור והלא). וע"ע לקמן בהוספות לפרק כ"ט: (שורה כ"ז) בכ"פ שיש בהן יצר (ביניהם):
(שורה ל') את נדולה ממני (נדולה את ממני):

(דף כ"ז ע"א שורה כ"ו) בכ"פ רחם ורחם עליך (נאמן ומרחם): (בהערות אות י"א) צ"ל נש תרבו
מדלעיל (במקום נשמטו מדלעיל): (שם ע"ב שורה י"א) בכ"פ כנפי המקום (שמים): (שורה י"ד) בכ"פ שהיה
אברהם אבינו ע"ה מאכילם ומשקם ומגירים וכך אבינו אברהם מגירת וכו' (אברהם
אבינו ע"ה מגיר את האנשים ושרה מגירת וכו'):

פרק כ"ז (שם שורה כ"ז) בכ"פ מי זכה לי (יזכה לי): (שורה כ"י) צ"ל תהלים מ"ט מ' (במקום י'):
(שורה כ"ב) צ"ל שם שם ח' (במקום שם שם מ' ח'): (שורה כ"ז) בכ"פ לאבל לעת יד (לאבול לחיי העוה"ב):
(דף כ"ח ע"א שורה כ"ו) בכ"פ אם יש לאדם כור אחד של חטים או דיגד י של זהב
אחד אם זוכה מתפרנס (כור אחד אם זכה הוא מתפרנס וכו') וע"ע בהערות אות מ' ויש לתקן שם
דיגד (במקום נר): (שורה כ"א) בכ"פ לא תזור (תזוע): (שורה כ"ז) בכ"פ שאנו או שחיינו (ושכחינו):
(שורה ל"א) בכ"פ והפוך בה ובינה לא תזור (והפוך בה דכולה בה ובינה וכו'): (שורה ל"א) בכ"פ
ועד אמאוס (אמאוס): (בהערות שם אות י"ה) יש להוסיף עוד כי גם בכ"פ סדר הפרקים הוא כמו בכ"י:
(שם ע"ב) בכ"פ אל בשלשה (בשלש): (שורה ד') בכ"פ רגלי חמורך (הבהמה): (שורה ח') בכ"פ ימיון
ואין לה להטפת סוף מטיפין ימיון (כל זה ליתא בכ"י וע"ע בהערות אות כ"ג): (שורה י"ח)
צ"ל יגמור (במקום גמור): (שורה ל') בכ"פ ברמת בית ענת (בני ענת):

(דף כ"ט ע"א שורה ט') בכ"פ ולא מקיים (קיים):
פרק כ"ח (שם ע"ב בהערות אות ג') ויש לעיין עוד בסידור עבודת ישראל עם פירוש הרב מר"י באר
שכתב שם בפירושו על אבות פ"ב מ"ט בכ"י אחר כתוב אחר משנה זו שמונים תלמידים וכו' כל הברייתא
של סוכה כ"ה ע"ד מיד נשרף ע"ש:

פרק כ"ט (שורה ט"ו) בכ"פ יהושע בן חנניה אשרי יולדתו אבא שאול אומר משום ר'
עקיבה ולא היה אומר כן אלא אליעזר בן הורקנס אשרי יולדתו יושיע בן

חנניה כערונה שהיא מקבלת את מימיה במדבר שמעון בן נתנאל חסיד ש בדורו יוסף הכהן ירא חטא אליעזר בן ערך מעין המתנבר ונחל שוטף שמימיו נובעין (ע' בפנים וע' שם בהערות אות ב' וכלם היתה זאת גם נוסחת כיר והסופר דלג ממלת אבא שאול א' למלת אבא שאול ב' וא"כ בשתים נחלק ועפ"ז יש לתקן הנוסחא בפנים):

(דף ל' ע"א שורה ט') בכ"פ א מרו אנה נלך (אמר אנה אלך): (שורה י') בכ"פ שאמר נלך לנו למאוס (אלך למאוס): (שורה י"ד) בכ"פ שמם לח כמה (בחכמה): (שורה כ') בכ"פ הוא לא נתגדל (הוא נתמעט): (שורה כ"ג) בכ"פ אל צאו וראו (אל ראו): (שורה כ"ה) בכ"פ רב יהושע (ור שמעון וע' בהערות אות ד' ואות ח'): (שורה כ"ו) בכ"פ חבר טוב ר' ש אומר שכן טוב (כ"ז ליתא בכ"ר): (שורה ל"ה) בכ"פ יהי כבוד חבירך (תלמידך וע' בהערות שם אות ט'): (שם ע"ב שורה ט"ו) בכ"פ וזנבה ארוך שמש על כל בשרה (ומשמשה עמו על כל בשרה): (שם בהערות אות י') במנורת המאור כ"ד דף ש"ז ע"ב איתא הכי וגרסינן באדר"ג ועוד ג' דברים היה ר"א אומר יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך הוי חס וכו' אם רוצה אתה וכו' אף אתה לא תהי נוטל את של חבירך אם רוצה וכו' אף אתה לא תאמר אחרי חבירך דבר אחר הלל אומר הוי מתלמידיו של אהרן אוהב שלום ורודף שלום אוהב את הבריות ומקרבן לתורה חייב אדם לאהוב את חבירו וכו' (כדלעיל ריש פרק כ"ו) ב"ד שיש ביניהם יצהיר אין חולקין כבוד זה לזה שנאמר וקרא זה אל זה ואמר וכו' בשבחו של מקום תחילה וגרסינן בנמילת חסדים את רוצה להדבק לך אוהב וכו' ע"ש וע"ע בראשית חכמה שער הענוה פרק ד': (שורה י') לפסיקא ואל תהי נוח לכעוס. ע' כנן אבות למשנה זאת ונראה משם שיש להשלים כאן מלמד שיהא עניו כהלל וכו' וכבנו"א: (בהערות אות י"ד) יש לתקן בכ"ה (במקום בכ"א):

(דף ל"א ע"א שורה ו') בכ"פ אפריקי (אפריקה): (שורה י"ג) בכ"פ בית הלל (כאן הלל): (שורה י"ז) בכ"פ מתמלאות עליהם (מים עליהם): (שורה כ"א) בכ"פ לי שנספיד (שאפסיד): (שורה כ"ז) בכ"פ שמאי ה זקן (הזקן ל'): (שורה כ"ט) בכ"פ הגר הזה הקל זעפו (היתל בזעפו וע' בהערות אות ל' ויש לתקן ע"פ זה): (שורה מ"א) בכ"פ איני מאמינך (אני מאמינך): (שם ע"ב שורה ב') איני מאמינך (אני מאמינך): (שורה ז') בכ"פ כשקבלתה (כשם שקבלת): (שורה ט') בכ"פ אמרו לו רבי וכו' יודע (אמרו וכו' אדם יודע): (שורה י"ט) בכ"פ ומה היא פירושו (וזה פירושו): (בהערות אות ל"ה) צ"ל ולמעשה ראשונה (במקום ולמעלה). וע"ע להרב מהר"ש ביכער במבוא שלו להתנחומא דף ע"ב ב"ד היה ר' יהושע אומר שוב יום אחד וכו':

פרק ל' (שם שורה כ"ז) בכ"פ עין רעה (רע):

(דף ל"ב ע"א שורה י"ג) בכ"פ לארים גויה (גרה וצ"ל גדרה): (שורה י"ד) בכ"פ קצרה דשה זרה ברורה: (שורה כ"א) בכ"פ שגזרקתה (שזרקת): (בהערות אות ד') צ"ל לחכמה (במקום לחוכמה): (שם ע"ב שורה ז') בכ"פ עריות. לה' עבודה זרה. מאד וכו' (עריות מאד ויש לתקן ע"פ זה): (דף ל"ג ע"א שורה ד') בכ"פ אל תיטול את של חבירך (את שלו): (שורה ט"ו) צ"ל במדבר כ"ז מ"ז וי"ז: (בהערות אות י"ב) וע"ע במגן אבות למשנה זאת: (שורה י') בכ"פ איקו ניות (אוקיינות) (שורה י"ב) בכ"פ סלירא (סלירה): (שורה י"ט) מתחיל פרק חדש בכ"פ: (שם בהערות אות י"ח) ע' לעיל פ"ז ובהערות ישם אות י"ב והוא ממש מלת סלרין ופתרונו סכום כסף קצוב:

פרק ל"א (שורה ל"א) בכ"פ שלל בדנים (של אננים):

(דף ל"ד שורה כ"ג) בכ"פ בעון ארבעה דברים (ג' דברים): (שורה כ"ז) בכ"פ ונותנין משואים על העניים (ונותנין העול והמם וכו'): (שורה ל"א) בכ"פ ואל תפרוש עצמך מן: (בהערות אות ה') צ"ל כן הוא בכ"ה ובכ"ר וכו': (שם ע"ב שורה ט') בכ"פ כל זמן שאת שפן ומרקן היו מצחצחין (כ"ז שהוא ממרקן הם מצחצחין): (שורה כ"ז) בכ"פ הוי מתפלל לשלומה של מלכות וכו' שאילולי מוראה (בשלומה וכו' שאילמלא): (להערות מן אות י"ז עד אות כ"א) במנורת המאור כ"י קס"ה ע"ב וגרסינן באדר"ג נמשלו ד"ת בכלי זרב מה כלי זהב כ"ז שאדם שפן וממרקן הם מצחצחין ומאירין כך ד"ת כ"ז שאדם שונה בהן ומשלש מצחצחין ומאירין את פניו וכו' אבל ישב לו מהן נוחן לאבד ככלי זכוכית וכו' חבר לפני ע"ה וכו' השיח עמו הרי הוא ככלי זכוכית כל הכלים עוברין בשוק וכו' עבר כלי זכוכית בני אדם יודעין אשר בתוכו כך הוא ת"ח ניכר בין עמי הארץ בעשייתו ובהליכתו בשוק ובמשאו ומתנו ובכל עניניו ע"כ. ואולי רק קיצר בלשון:

פרק ל"ב (שם שורה ט') בכ"פ הוי זהיר לתלמיד (בתלמיד): (שורה מ"א) בכ"פ בנו של ר' יוחנן בן ברוקה (נר' חנינא בן ברוקה): (בהערות אות ב') צ"ל נ"א פכ"ז ובהערות שם אות ט':

(דף ל"ה ע"א שורה י"א) בכ"פ את המספוס לות (המפושלות): (שורה ב') בכ"פ דיין כל המעשים (לכל המעשים): (בהערות אות ז') צ"ל אבות פ"ב מ"ד: (שם אות י"ב) צ"ל וע"ע במלאכת שלמה לאבות פ"ב מ"א שכתב וכו': (שם ע"ב שורה ו') בכ"פ על גוף גדול (לגוף גדול): (שורה ד') בכ"פ ולא המדרש (מדרש): (שורה ה') בכ"פ הכל לפי המעשה (הכל שם לפי וכו'): (שורה כ"ז) בכ"פ שורה על הצבור (עם הצבור): (שורה כ"ט) בכ"פ ואתם מעלים עליכם שכר (מעלה אני עליכם): (שורה ל"ב) בכ"פ פגום ש בא"י (פגום שהוא בן א"י): (שורה ל"ד) צ"ל מבטקומות (במקום מהמקומות): (שם בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א ליתא:

(דף ל"ו ע"א שורה ט"ו) בכ"פ אין אתה (א"י): (שורה י"ט) צ"ל מדנים (כהנים): (שורה כ"י) צ"ל (בעוה"ז) (בהערות אות ל"ו) צ"ל וע' אבות פ"ב מ"ד:

פרק ל"ג (שם שורה כ"ג) בכ"פ סייג לתורה מסורות (מסורת): (שם ע"ב) בכ"פ לירי שבועות (שבועה): (שורה כ"א) צ"ל ואם ירדת (ירד): (בהערות אות ח') צ"ל ונו"א פכ"ג:

(דף ל"ז ע"א שורה ט') בכ"פ יקימוך בידך (יקיימוה בידך): (שורה ט"ז) בכ"פ דתקן עצמך מן פירודור (בפירודור): (שורה י"ח) בכ"פ בתשובה ומעשה הטוב (ומעשים טובים): (שורה כ"ח) בכ"פ הוי מעט עסק ועסוק בתורה וזרז למצות (ממעט בעסק וכו' וזרז למצות): (להערות אות ט"ו) וע"ע נו"א פכ"ג: (שם אות י"ח) וע"ע נו"א פכ"ט:

פרק ל"ד (שם ע"ב שורה ה') בכ"פ רא' ביר יצחק (כ"ר צדוק): (שורה י"ח וי"ט) בכ"פ סרויים (במקום סרוחים): (בהערות אות ב') צ"ל שם מ"ב:

(דף ל"ח ע"א להערות אות ו' וזאת ז') וע"ע נ"א פכ"ט: (שם ע"ב שורה ה' ושורה ז') בכ"פ וכליגם (וכלונם): (שורה ל"ז) בכ"פ בשאול בית מנוס (מנוח): (להערות אות י') צ"ל אבות פ"ב: (שם אות י"ב) צ"ל אבות פ"ד מ"ג: (שם אות י"ג) ר"ל שם כי פסקא דהמקלל יש להציג אותה אחרי מאמר ר"א הקשר הבא אחרי זה (וככנו"א פכ"ט שם) ולשים בראשה המלות הה"א:

(דף ל"ט ע"א שורה ג') ליתן דין וחשבון (ליתן חשבון): (בהערות אות ט"ז וכ"ב) יש לחקוק: (שם בהערות אות א') צ"ל ע אבות פ"ד מ"ב ונו"א פכ"ד:

פרק ל"ה (שם ע"ב שורה א') בכ"פ בן ארבלום (אצטרוכלי):

(דף מ' ע"א) בכ"פ יש אילולי הם (שאלמלא): (שורה ד') בכ"פ בן חכנאי (חכילאי):

(דף מ"א ע"א שורה א') בכ"פ לפני הפורעניות (בפני): (שורה ג') בכ"פ חשורים לא על (חשורים על): (שורה ט') אבל אם הרגן (אבל הרגן): (שורה י') בכ"פ ובין כך לא גראו לו לזכות (כל זה ליתא בכ"ר): (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ לעשותו מרווח (לעשותה): (שורה ו') בכ"פ לשכחה ה למד לצר בה אין סופו לשכחה והמשכיה וכו' (כל זה ליתא בכ"ר): (שורה ז') בכ"פ עתיד לבקשו (לבקש):

(דף מ"ב ע"א) בכ"פ בקול מורי (לקול): (שם ע"ב שורה ט') בכ"פ ובעל המלאכה דוחק (ובעל הבית):

(דף מ"ג ע"ב שורה ג') בכ"פ ומלבזו (ומלבינים)? (והמבזים): (שורה ו') בכ"פ ואוצרים פירותי הם (הפירות):

(דף מ"ד ע"א שורה ו') בכ"פ והקדשים והמועדות: (שורה ז') בכ"פ ואינו מ"סר בריתו (ומ"סר בריתו):

(שורה ח') בכ"פ וכל המכר את התורה (וכל המכזה את התורה): (שורה ט') בכ"פ והקדשים וחמועדות (ואת המועדים): (בהערות אות י"ח) צ"ל ובנו"א פכ"ו. והנה לפי נוסחת כ"פ הכל נ"חא ונצמךך לפרש שבכתות שונות קמירי כת אחת שזולזה בתורה וקדשים ומועדות ודמקה במצות מילה וכת אחרת שכבדה תורה וכו' אבל זולזה במצות מילה וצ"ע: (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ למה"ר לרווק שנשא רווק (לרווח שנשא רווח וע' בהערות אות י"ט):

(דף מ"ה ע"א שורה ג') בכ"פ ליטול בו יין (ליתן בו): (שם ע"ב בהערות אות כ"א) צ"ל וע"ע ד"א זומא

פ"א ואבות פ"ד מ"ב ונו"א פ"ד ופכ"ג:

פרק ל"ו (שם שם שורה י"ז) בכ"פ ה"ה מקיים (הוה מקיים): (להערות אות א') וע"ע היטב בפסיקתא

רבתי דף ק"ח ע"א וע"ב וכמ"ע שם אות קל"ח:

(דף מ"ז ע"ב) בכ"פ מאור כשרים (כאור כשרים):

פרק ל"ז (שם שורה כ"ג) בכ"פ נעשה אדם (אעשה אדם): (שם) בכ"פ בצלם וברמות (ודמות):

(שורה כ"ה) בכ"פ עקרו אבוס לא חמד אחד מהם לקחת וירכיבם על נושא אדם (ע' בפנים ובהערות שם אות א'):

(דף מ"ח ע"ב שורה י"א) בכ"פ ר' נחמיה אומר אף הצבת רבי יהודה אומר אף האור והפרדה

הוספה ג לנוסחא ב

(ר'נ אומר אף האור וכו') : (שם ע"ב שורה . . .) בכ"פ אף מנין שנאמר (וכן בב' שורות שאח"ז) : (שם בהערות אות י"ג) צ"ל ע' במדבר רבה פ"ב אות כ"א ופי"ד וכו'. וע"ע בתנחומא הוצאת הרב מהר"ש בובער פ' בראשית ובהערות שם אות קכ"א וקכ"ב :

(דף מ"ט ע"א שורה י"א) להפליג דעתו (מדעתו) : (שורה כ') בכ"פ כל מעשה עשו (מעשיו של עשו) : (שורה כ"א) צ"ל לרעות את צאן (כמקום לראות) : (שורה כ"ה) נרשם במעות שם כ"ח יג וצ"ל שם כ"ט מ"ן : (שם ע"ב שורה ג') צ"ל על העיין (עד העיין) : פרק ל"ח (שורה כ"ד) בכ"פ נסו אבותינו את המקום (להקב"ה) : (שורה כ"ז) הראשון במצרים ומאז (הראשון במאז) :

(דף ג' ע"א שורה י"א) בכ"פ הקיפוהו לבו (הקף) : (שורה י"ג) בכ"פ שליבו בני אדם (שולבות בני אדם) : (שורה ט"ו) בכ"פ והיה מתמלא (מתמלא) : (שורה ט"ז) בכ"פ כמין כיפין (כמין כפוסוע' בהערות אות ו') : (שם ע"ב שורה א') בכ"פ ישראל ובהמתם : (דף ג' ע"א שורה ג') בכ"פ לעתיד לבא : (שורה ו') בכ"פ נמילות חסדים (חסד) : (שורה ט"ז) בכ"פ ולא שערום (לא) : (שורה כ"ד) בכ"פ כל המצות שבתורה (כל עבירות) : (דף ג' ע"א שורה א') בכ"פ שלשה בתוך עשרים ושנים דור (כ' עמדו בתוך כ"ד דור וע' בהערות אות כ"ז שם) :

פרק ל"ח (שם ע"ב שורה ב') בכ"פ בולעתן (בולעת) : (דף ג' ע"א שורה י"ב) בכ"פ על הענן (את הענן) : (שורה ט"ז) בכ"פ היה ניתן (נותן) : (שם ע"ב שורה ח') בכ"פ הרי מכוור (מככר וכן לקמן) : (שורה ט"ז) בכ"פ ובא לוי (ובא וכן לוי) : (שורה י"ח) בכ"פ היה מוליך מטאים (מעמיד את המטאים) :

(דף ג' ע"א שורה א') עיר הקדש קריה (עיר קריה) : (שורה ו') בכ"פ משוכחת יתר : (שורה י"א) בכ"פ זבלים לתוכה (זבלה) : (שורה ט"ז) בכ"פ חולדה הנביאה : (שם ע"ב שורה ב') צ"ל לא לחולין מכרתה (וכבנניש) : (וכשורה ג') אין ספק שיש להגיה ראה ללוקח לומר לא לחולין לקחתה : פרק מ' (דף ג' ע"ב שורה ד') ושואל כהלכה ומשיב כענין (שואל כענין ומשיב כהלכה) : (שורה ו') שהוא אחרון (ליתא בכ"ר) : (שורה ח') בכ"פ גולם כשומעו (גולם פשוטו וע' בהערות אות ה') : (דף ג' ע"א שורה א') בכ"פ כן הוא כהיל (מעולם הוא כהיל) : (שורה ה') בכ"פ ראשון על שהוא יודע אינו יודע ועל שאינו יודע יודע : (שורה ט') בכ"פ בחכם אינו מדבר : (שורה ט"ז) בכ"פ מקדשי קדשים והרי דברים (מקדשי שמים שהם קדשים קלים והרי דברים) : (שורה י"ז) בכ"פ אסורים לאונים (אסורים לנו לאונן) : (שורה כ') בכ"פ הקדוש ברוך הוא (הקדש ברבי וע' בהערות אות ט') : (שורה כ"ב) בכ"פ על הסדומים וכי אין אנו יודעים שאילו היה מבקש אחד מן הסדומיים ואינו מוצא (כל זה ליתא בכ"ר) : (שורה ל"ג) בכ"פ רכון העולם (העולמים) : (שם ע"ב שורה ז') דבר תקין (תקף) : (שורה י"א) בכ"פ ושואל כהלכה ומשיב כענין (שואל כענין ומשיב כהלכה) :

פרק מ"א (דף ג' ע"א שורה י') בכ"פ נותן לכם (אתן) : (ע"ב שורה א') בכ"פ על עיוול הדין (עוול הדין) : (שורה ח') צ"ל אל רבי ישמעאל מפני מה (אל ר' שרבי מה אתה בוכה והנתי ע"פ הנ"ש ובכ"פ אל רבי ישמעאל בן רבי) : (שורה ז') בכ"פ ואתה נתון (אתה) : (שורה ח') בכ"פ וכי עלתה (תעלה) : (שורה ט"ז) בכ"פ והיתה ישן או סוער (והיית ישן או סוער) : (דף ג' ע"א שורה י') בכ"פ חציין לקיים עליו מה שנ' ויגרם (יש להשלים זה בפנים וע"ע בנ"ש) : (שם ע"ב שורה י') בכ"פ החגב עולה (הגובאי) :

פרק מ"ב (שם שורה כ"ט) בכ"פ נגזר על (נגזרו) : (שורה ל"ב) בכ"פ שישלמה בו (ששולמת בו) : (דף ג' ע"א שורה ז') בכ"פ הראשונה דם נדה (אחת) : (שורה י"א) בכ"פ מתפרנסת כאיש (מתפרנס) : (לשורה י"ג וי"ד) בכ"פ את שרה אבינו יצחק קבר את רבקה אבינו יעקב וכו' (את שרה אמנו יצחק קבר את רבקה אמנו יעקב וכו') : (שורה כ"א) בכ"פ הראשונה שהיתה (האחת) : (שורה כ"ג) בכ"פ שנבראו בה טרשין וקשקשין (שנבראו וכו' וקשקשין) : (שורה כ"ח) בכ"פ ולוקה מ' (לוקה) : (בהערות שם אות כ"ז) צ"ל לעיל פ"ט (פ"ה), וע"ע רשימת אססעמאני I צד 138 מספר 29 מזכיר שם פרק אדם הראשון ולפי הנראה הוא פרק זה :

פרק מ"ג (דף ט' ע"ב שורה י"ב) צ"ל ומשא ומתן (בכ"פ ולא משא ומתן) : (שורה י"ט) בכ"פ כח גאוי (גוי) : (שורה כ"ח) בכ"פ ג' כתות הם (כתים) : (שורה ל') בכ"פ ואחת אינה רואה לא את המלך ולא את הפנים (לא את הפנים ולא את המלך) :

(דף ס"א ע"א שירה י"א) בכ"פ ולא היה שוה (הוה): (שורה ל') בכ"פ אשר בחר לו (בחר ה'): (שורה ל"ז) בכ"פ נקראו (ואוהבים): (שורה ס"א) ארבעה אלו: (שם ע"ב שורה י"ז) צ"ל ארבעה אלו נאמר להם בשיבה טובה (במעוות ג'): (שורה כ"א) צ"ל ארבעה אלו נקראו כושים (במעוות נ'): (שורה ל') בכ"פ חומש לכו (לבן): (בהערות אות ט"ו) ע"ע דברי ר"י רי"ע מאנן בבית תלמוד שנה א' צד שפ"ב במה שרמז שם על דברי הפרחון ואולי צ"ל גור אריה: (באות נ"א) ע"ע תנחומא היצאת הרב מהר"ש בוכער פ' בדר סימן ו' וברערות שם אות י"ח:

פרק מ"ד (דף ס"ב שורה א') בכ"פ צריכים הכריע (הכרע): (שורה ט') בכ"פ קו ל' חומרים (קלי): (שורה ט"ז) בכ"פ נעלסה אם אברה חסידה ונוצה: (שורה כ"ט) בכ"פ המוחלטים (המלטים): (שורה ל') בכ"פ שכבר נזר (ננזר): (שורה ל"א) בכ"פ ואלו (והלואי): (בהערות שם אות י"ט) יש לשער שחסידה כאן כל פיסקא זאת דהמשה אין להם סליחה ויש להשלימה ע"פ ג"א פליט קודם דברי ר"א בנו של ריה"ג ואגבה באו כאן שכלים כל דברים אלו כאן רק משום דררא דחם שה קתני להו: (שם ע"ב בהערות אות כ"ד) צ"ל וע' מכילתא בא וכו' וספרי דברים פיסקא ש' בפסוק כי שם ה' אקרא, ומצאתי עוד כעין זה במדרש הגדול כ"פ פ' ראה בפסוק בניס אתם והסדר שם בני ישראל נקראו בניס וכו' ישראל נקראו עבדים וכו' ישראל נקראו חזמים וכו' ישראל מזכירים את השם אחר ב' רברים וכו' ע"ב:

פרק מ"ה (שורה כ"ד) בכ"פ פרוש מצודי (מדוכאי): (שורה ל"ג) צ"ל כיון (כיו):

(דף ס"ג ע"א שורה ז') בכ"פ שישנו בדומה (שנו בדומה):

פרק מ"ז (דף ס"ה שורה כ') בכ"פ וגלגל נקק (ינקק):

פרק מ"ח (דף ס"ז ע"א שורה ג') צ"ל דה"י ב' י"ב ה': (שם ע"ב שורה י"ב) פ"ג ו' ג' נ' ד' (הפיגר והגר): (שורה י"ט) בכ"פ ג' אויקאות:

(דף ס"ז ע"ב שורה א') רבי חנינה בכ"פ והוא מסיים במלה זאת, וכתוב שם עוד חסל אבות דר"ג חזק זכינו להתחיל ולהשלים. ע"ב:

הוספה ד

כוללת דברי הרשב"ץ דוראן בחבורו מגן אבות על כס' אבות פ"א מ"ה ומי"ב וי"ג התפרסם בספרי הדפוס. ונחקקו עבריו הלקוטים האלה ככ"י אחד בפירוש זה הנמצא באוצר הספרים בפאריז (מספר 739⁸ ברשימה) בהשתדלות הרב מדר"א לאב. וקבעתים כאן מפני שנזכרו בהם האדריג איזה פעמים ויועילו ג"כ להשלים על פיהם הספרים.

(*) ואל תרבה שיחה. להזהיר שלא יביאוו הנכנסין בביתו להתבטל מ"ת שזו מצוה הבאה בעבירה היא שאם ירבה עניינים בתוך ביתו יצטרך להזהיר עליהם לאשתו תמיד ויבא להרבות שיחה עמה ומתוך אותה שיחה יבא לידי שיחה במלה ויתבטל מ"ת ויהיה עבירה גדרת עבירה שיבא לידי גילוי עריות ויירש ניהם כמו שיפרשו ואפי' באשתו אסור להרבות שיחה עמה כמיש בא' מחגיגה אפי' שיחה קלה שבין אדם לאשתו עתיד ליתן את הדין עליה שנאמר ומניד לאדם מה שיחו אלא איך לצורך פיוס לדבר מצוה כמיש שם ובסוף ברכות . . . באשתו אברה. במשניות קדומות מצאתי באשתו נדה אמרו וכתב רש"י ז"ל באבות דר' נתן מוקי לה באשתו נדה ואנן גרסי' אפי' באשתו מהורה מפני שנתבטל מ"ת וכן פ' הרמב"ם ז"ל ור' יונה ז"ל וכתבו שזוהו סמדת פרישות כמיש ב' סובבה שתקנו טבולת בעלי קריין שלא יהיו ת"ח מצויים אצל נשותיהם כהרגילין וכמיש ב' מי שמתן. ק"ו באשת חבירו לפי דברי אבות דר' נתן הקיז הוא שאם באשתו נדה אסור שאם היום מטאה למחר מהורה ואין היצר מתאוו אליה ודומה לכו' שיש לו פת כמיש בא' ואחרון מיומא וב' ההולץ וב' אע"פ וב' שני שעירין כ"ש באשת חבירו שהיצר מתגבר בו עליה כענין שנאמר מים נהבים ימתקו וגו' כמיש בסוף נדרים. ולפי פירושינו הוא יותר פשוט תקיז שאם באשתו מהורה אסור להרבות שיחה כ"ש באשת חבירו ולא ריבוי מסש אסור אלא אפי' תיבה ויתרה אסור וכמיש ברוריה לר' יוסי הגלילי בשאל מתיבין נלך ללוד אל גלילי שומה לא כך אמרו חכמים אל תרבה שיחה עם האשה הי"ל לומר מתיבין ללוד כמו שהוא מוזכר במס' ערוכין פ' ביצד מערבין ואמר בגדרים

(*) ע' מגן אבות פ"א מ"ה היצאת הרב מדר"א יעללינעק דף י' ע"ב.

בס"ס ואלו כותרים אל תרבה שיתח עם האשה שסוף באתה לירי ניאוף. ח"ש אחיו אמרו חכמים וכו' אמרו סוף דבר התנא הם ויש גורמים מכאן אמרו חכמים שהחכמים האחרונים למדו מדברי זה החכם כן שכל הטרבה שיתח עם האשה גורם רעה לעצמו שספסר לה כך אירע לי עם פלוני בבית הכנסת או בבית המדרש או בשוק והוא מתרחת ריב ביניהם כמו שאירע לקרן שספסר ראשתו שמשוה הלביש בגדי כהונה לאהרן - וצוה להעביר תער על כל בשרו של קרן ולהניף אותו והוא אמר לו כל הדולה לאחיו ואתם משרתים אותו והתחיל לערער על הכהונה וגרם רעה לעצמו שנשרף ונבלע ועליה נאמר ואלת בידה תהרסנו כס"ס בפי חלק ובילמדנו ובמדרש משל. ובבריתא מ"ז שזרעה שגירם לעצמו היא שמתוך שמרבה שיתח עמה איך ביישוהו תבירו אף היא מבוה אותו. ובסוף כרית שמשחק עמה ומתעסק כדברים במלים ומתוך כך יירש גיהנם ששתוק וקלות ראש מרגילין אותו לערוה שמתוך שהוא שנוף בהתר יבא לירי אסיר שכך דרכו של יצהיר מכות הארס בהתר ואח"כ מכשילו באיכור וכ"א משלי קהלת שהיצה"ר אומר לאדם ראה חיים עם האשה אשר אהבת זו היא אשתו ואח"כ אומר לו והלך כדרכי לבך ובמראה עיניך להכשילו בעריות ואם ישיב לו איך אעשה הרעה הגדולה הזאת וחטאתי לאלהים איך אשא פני ביום הדין כשאתן דין וחשבון לפני הקב"ה ואמר לו דע כי לית דין ולית דיין עלם אחרן וזהו שהשלים היצה"ר ואמר כי אין מעשה וחשבון ודעת וחכמה בשאלו אשר אתה הולך שמה ועכ"א שסופו יורש גיהנם וירושע עולם וכ"א רז"ל בפי חלק ובפי' ההלל אבר קטן יש באדם כשביעיו רעב כרעיבו שבע כלו' כשביעיו כן ההתר רעב לאיסור ומתאזהר לו כרעיבו כהתתר שבע כהאיכור ואינו מתאזהר לו והרבה הזהיר שיעה על האשה בפי' משלי שנאמר לשמרך מאשה וזה מכבירה אסרית החליקך. להזהיר שלא ירבה שיתח עמה שמה תפתנו בשפת חלקות כי נופת תפוננה שפתיה וחלק משמן חבה ואחריתו דרכי מות לירש גיהנם ועמקי שאול קרואיה כי היא כרה כלענה בסופה ואם היא מתוקה בתחילתה וכן בפי' קהלת אמרה. וכוצא אני סר ממות את האשה כי המות אינו שולט אלא על הגוף והאשה מאבדתו כהיי העה"ב ועכ"א אשר היא כצודים וחרימים לבה אסורים ידיה טוב לפני אלהים ימלט ממנה וחוטא ילכד בה לטורדו מהערה"ב והעה"ז וקראו חכמי לשון שגגה כי שגגתו להרבות שיתח עמה בעיניו לאיסור גדול ויבאנו לילכד בה וכ"א הס"ס יונה פתח טיעה בסדר רואה את הבר ואינה רואה את המכמר. ואזהרתיו יותר חזקה מאזהרות התנא. ובפי' הזהב אמר ההולך אחר עצת אשתו נופל בגיהנם שנאמר לא היה כאחאב וגו' אשר הסתה אותו אובל אשתו.

(*) וחלילה שיהא אהרן יותר שלום כמשה אלא לפי שאהרן היה כ"ג ומכפר עונותיהם של ישראל נסמך לו לעשות כן כדי שלא יבאו לירי עבירה והיו צריכין לכפרה אבל כרעייה היה כלך שגא' והיו ביטורין מלך ופירשוהו בילמדנו ובמדר' היות על משה וחייב להטיל אימה שנאמר שום תשים עליך מלך שתהא אימתו עליך כמ"ס בפי' מקדושי' ובסנה' פ' כ"ג והיה לו שיאמר יקוב הדין את התר וכ"א בא' מסנה' כי משה היה אומר יקוב הדין את התר וכוה היו נוהגין הכריות מלעבור על דת נמצא אהרן מקרב הבריות לתורה מתוך אהבה ושלוש ומשה מרחיקם מהעבירה מתוך אימה וכן פי' זה באבות דר' נתן וכן נראה כמ"ס בגמ' בא' מסנה' ואזהרת הלל לכל אדם שאין לו משפלה כמשה שיאחו צדיק דרך אהרן ותלל הזקן היה נאה דורש וגנאי מקיים שהיה מקרב את הבריות תחת כנפי השכינה ולא מקפיד לעולם על שום אדם כמ"ס בשבת פ' במה מדליקין בגרם שבאו לשמאי הא' א"ל גייריני על מנת שתלמדני תורה שבכתב בלבד והשני א"ל גייריני על מנת שתלמדני תורה על מנת שתלמדני תורה שבכתב בלבד ושמאי דחה אותם בקפדנותו והלל בענותנותו קרבן עד שידעו שא"א ללמוד תורה שבכתב בלא תורה שבע"פ וצריכה פי' ארוך וא"א ללמוד על רגל א' ושאסור לכל ישראל אפי' לדוד מלך ישראל ללבוש בגדי כהונה ואפי' אותם גרים קפדנותו של שמאי בקשה למודנו מן העולם וענותנותו של הלל קרבתו תחת כנפי השכינה ואפי' בפרקי דרך ארץ לעולם לא יהיה אדם קפדן בתוך ביתו ומעשה בהלל שעשה סעודה לאדם א' ובא עני ועמד על פתחו אמר לאשהו בתי אשה אני צריך להבנים ואין לי פרנסה כלום יש לך פרנסה נטלה כל הסעודה ונתנה לו ואח"כ לשה עיסה ובשלה אלפס אחר ובאה ותניחה לפניו א"ל בתי משני מה לא הבאת לנו לסעוד מיד שתה לו כל המעשה א"ל בתי אף אני לא נתתך אלא לכך וכות שכל מה שעשית לא עשית אלא לשם שמים :

הוא היה אומר נגיד שמו אבד שמו ודלא מוסיף יסף ודלא יליף קטלא חייב ודאשתמש בתגא חלף.

הפי' הלל היה בבלי ולשון בבלי הוא תרגום כספר רניאל ועורא בלשון כשרים ואמרו אעפ"י שיבינו אמוראים נשתנה ללשון פרסי כמ"ס בפי' מרובה ובסוף מוסה ובאותו לשון אמר הלל דברים אלו ושמאי בהיותו בבבל קדם עלותו לארץ ישראל היה רגיל לומר אותם וכ"א כברייתא ד' דברים אמר הלל בלשון בבל והם תנו' באת הבבא ובאבות דר' נתן שנויה בלשון אחרת ה' דברים אמר הלל בלשון הבבלים נגד שמא אבד שמייה ודלא מוסיף יסף ודלא יליף קטלא חייב ודלא שמש חכמיא קטלא חייב ודשמש ולא מקיים חייב קטלי קטלין. נגד שמא וכו' כלומר מי שנמשך שמו למרחוק מתוך שררה מפלגתו תבא

(*) ע' סגן אבות פ"א משנה י"ב וי"ג (הוצאה רג"ל דף י"ב ע"א וע"ב) :

מהרה ויאבר שמו. נגד לשון משיכה תרגום משכו נגידו וזה מפני שהרבנות מקברות את בעליה כמיש למעלה. וכן הירדף אתר השררה שורה בורתת ממנו מניל מקרה ואבשלום וארניה וכן אם לומר תורה שלא לשמה כדי להתגדל ולהשיך שמו יאבר שמו כי יבא לירי שפלות כמו שדרשו פי' כיצד מערבין ובגדרים פי' הנודר כן הירק כן ובמות הגיא. וכיא בירושלמי דיבמות אם נבלת בהתנשא מי גרם לך להתנבל על שהתנשאת בד' וכבר כתבנו מד' אחר על זה הפסוק והכל אמת שאם ישפיל אדם עצבו לפני חכמים עולה לגדולה ואם יתגאה בגדולתו נופל ממנה וכבר אמר שאם הוור בו הוור לגדולתו שגא' כל גיא ינשא. ודלא מוסיף יוסף מי שאינו מוסיף על למודו ואומר כבר למדתי הרבה מה לי לטרוח עוד ויוסף יהיה מובטח שישכח הלמודו שכבר למדו ויוסף מפיו ויש לפרשו לשון קללה כל' יהי רצון שיוסף כי לא נברא האדם אלא ללמוד וכיון שזה שנה ופירש למה לו היים. וכבר פי' בגמ' באהרון מתענית ובפי' יש נוחלין אמר רב יוסף תקברנה אימיה ואמר זה על מי שאין מוסיף בהלילות על הימים כמ' באב ואילך שהתחילו הלילות להאריך. ודלא יליף קטלא חייב כל מי שלא למד כלל לא תפיק לו קללה כמי שלא הוסיף אלא חייב' הכל להורגו. וכמיש בפי' ואלו עוברין עם הארץ מותר לנזורו ביום הכפורים שכל כדויותיה של תורה סכלל הן אתה שומע לאו וכת' כי היא היך ואורך ימך לעוסק בה ומי שאינו עוסק בה לא יהיה ולא יאריך ימים וכתוב ושמחתם את דברי אלה וכו' וזה נעשה לו סס היים לא וזה נעשה לו סס מיתה כמיש ביומא פי' בא לו ובאבות דר' נתן פי' שאם לא למד לא ידע דיני טהרות ואוכל קדשים בטומאה וחייב מיתה ובמדר' דרך ארץ שנו שרע נטפל במת מצוה בדי מילין להביא לבית הקברות ולא ידע כי מת מצוה קנה מקומו וסבן בנפשו ואיל כל פסיעה ופסיעה שפסעת כאלו שפכת דמים. ואמר אם בשעה שנתכוונתי לזכות נתחייבתי בשעה שלא נתכוונתי לזכות עאכ"ו. ועזיא ושלא שימש ת"ח קטלא חייב וכן היא שנויה בירושלמי דניירות ובאבל רבתי. ודישתמש בתנא הלף בפי' בן זוסא היא מתפרשת משנה זו על כי שעשה מהתורה כלי למעשהו ואינו עוסק בה אלא להגאתו וכיון שהוא משתמש בכמה כמו שנתמש בשאר כליו והוא מבזה את התורה ראוי לו שיעבור ויחלף כן העולם. פי' תנא כתר בלשון ישמעאל ושם נאריך יותר ביה. ובגמ' מגילה פי' בני העיר פי' זה במי שמשתמש בת"ח דאמר ריש לקיש ודישתמש בתנא הלף זה המשתמש במי ששונה הלכות. וכן אמרו בגדרים מפני מה נענש אברהם אבינו מפני שעשה אנגריא בת"ח פי' שהציאם שנאמר וירק את חניניו. וכיא באסא פי' מסומה לפי שת"ח הם כלי תשמישו של מלכו של עולם וכמו שאין רובין על סוסו של מלך כמיש בכנתר' פי' כיג ואין משתמשין בשרביטו כן אמר להשתמש בת"ח ועל כן אמרו בפי' בני העיר לשתמש איש (וכי' כמיש בגדפס) :

In the pursuit of that task there is no better country to work in than England. For Hebrew literature its libraries are replete with priceless treasures both in MSS. and in early editions of printed works. All of them without exception are invariably placed at the disposal of the student with the most generous courtesy. Even in this small treatise, many a "thought", which I had imagined to be "lost" for ever has suddenly from the page of a fresh MS. flashed its true and full meaning upon me. The Bodleian Library of Oxford, and the British Museum of London are, and always will be, the promised land of the Hebrew scholar.

Had it not been for your kindness, I should never have gathered of its fruits. How far my present attempt has been successful, scholars must decide. But its worth, whatever it may be, is due to you. For without your aid and sympathy my literary activity would have found no outlet, and no chosen scheme of work been realized.

As a mark of my sincere gratitude for the good fortune which has befallen me — a fortune of which better and wiser men than I have been deprived — let this, my first larger attempt in the field of Hebrew literature, be herewith dedicated to you.

S. SCHECHTER.

London, October 12th 1886.

A B O T H
DE
R A B B I N A T H A N

**HUJUS LIBRI RECENSIONES DUAS COLLATIS
VARIIS APUD BIBLIOTHECAS ET PUBLICAS ET
PRIVATAS CODICIBUS EDIDIT,**

**PROOEMIUM NOTAS APPENDICES INDICESQUE
ADDIDIT**

SALOMON SCHECHTER.

**LONDINI
D. NUTT**

**VINDOBONAE
CH. D. LIPPE**

**FRANCOFURTI
J. KAUFFMANN**

**EX OFFICINA MAURITII KNÖPFELMACHER
MDCCLXXXVII.**

TO

CLAUDE G. MONTEFIORE.

This book, which with a few words of preface I now place in your hands, attempts to put forward for the first time a correct and readable text of the ABOTH DE RABBI NATHAN, one of the so-called "Minor Tractates" usually printed with the Babylonian Talmud. It will not be denied that such a work was needed. For, although the ABOTH DE RABBI NATHAN has been frequently issued, each new edition has only served to increase the number of corrupt and meaningless passages.

To secure as correct and intelligible a text as possible, I have diligently collated all the MSS. in which the tractate is either wholly or partially contained. Two different recensions, one of which has hitherto existed only in Manuscript, are printed in opposite columns. In the notes I have pointed out the parallel passages to either recension. A somewhat elaborate introduction seeks to explain the genesis of the tractate, its relation to contemporary Rabbinic literature, and the character of the MSS. The copious notes and appendices are intended to supply the student with helpful material towards a better understanding of the text.

Professor Jowett has wisely said: — "More often than we suppose, the great sayings and doings upon the earth, 'thoughts that breathe and words that burn', are lost in a sort of chaos to the apprehension of those that come after." The older Rabbinic literature is a striking illustration of the Professor's dictum. Than it there is no chaos more chaotic. To introduce a little order into this chaos, to modify the darkness, to track out the "lost thoughts" through the mazes of the labyrinth — this is the task which the modern Rabbinic scholar must put before himself.